A nemzetközi munkásmozgalom története

1830-1945

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT POLITIKAI FŐISKOLA

A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM TÖRTÉNETE 1830–1945

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1974

A KÖTET SZERZŐI:

DR. BABIRÁK ILONA (10. fejezet)
DR. BORSÁNYI GYÖRGY (8. fejezet)
DR. BORSI EMIL (3–4. fejezet)
DR. CSONKA RÓZSA (5–6–7. fejezet)
HARSÁNYI IVÁN (13. fejezet)
HONFI JÓZSEF (9. fejezet)
LAKATOS ÁRPÁD (1–2. fejezet)
NAGY LÁSZLÓ (11. fejezet)
TÓTH LÁSZLÓ (12. fejezet)

A KRONOLÓGIÁT DR. SURÁNYI RÓBERT,
A NÉVMUTATÓT NÉMETH ISTVÁN ÁLLÍTOTTA ÖSSZE

A KÖTET SZERKESZTŐI:

DR. CSONKA RÓZSA
HARSÁNYI IVÁN

ISBN 963 09 0135 8

ELSŐ FEJEZET

A forradalmi munkásmozgalom és a tudományos szocializmus kialakulása. A Kommunista Párt kiáltványa. A Kommunisták Szövetségének tevékenysége. Az 1848–49-es forradalmak és tapasztalataik

1. TÁRSADALMI-GAZDASÁGI VISZONYOK A FŐBB EURÓPAI ORSZÁGOKBAN A XVIII–XIX. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A XVIII–XIX. század fordulóján Európa államai a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet különböző fokán álltak. A polgári társadalom győzelme Angliában (1649), Franciaországban (1789), továbbá Németalföldön, Belgiumban és Svájcban már biztosította, hogy a hatalmat meghódító burzsoázia – még ha számottevő is a különbség a kompromisszummal végződő angol polgári forradalom és a radikalizmusában is nagy francia forradalom között – szétzúzza a hűbéri viszonyokat és fokozatosan „a maga képére gyúrja át a világot."[1] A tőkés szempontból már fejlett vagy fejlődő kisebb-nagyobb német és olasz államokban, valamint a gazdaságilag fejletlenebb és ezért politikailag „szunnyadó" Kelet-Európában ekkor még nem értek meg a polgári forradalom feltételei. A termelési mód változásán alapuló polgári fejlődést a feudális abszolutizmus, vagy maradványai akadályozták; ezek leküzdéséhez forradalomra volt szükség. A forradalom menete, sikere és mélysége attól függött, hogy a plebejus tömegek, a munkások és a parasztság, azaz a nép óriási többsége mennyire tudott már tevékenyen, önálló gazdasági és politikai követeléseivel fellépni a társadalmi harcokban.

A XIX. század elején Nyugat-Európa több országában – Angliában, Franciaországban, Németalföldön – és az Amerikai Egyesült Államokban (bizonyos fázis-eltolódásokkal és különböző szinten) fokozatosan kifejlődött a tőkés termelési mód. Egy-egy ország területén egységes nemzetgazdaságok alakultak ki és ennek megfelelő politikai koncentráció. A termelőerők ugrásszerű fejlődése és a kapitalista társadalmi-gazdasági viszonyok uralkodóvá válása révén az új rend az eltelt évtizedek alatt „tömegesebb és kolosszálisabb termelőerőket hozott létre, mint valamennyi letűnt nemzedék együttvéve".[2]

[1] *Marx–Engels* Művei. 4. köt. Kossuth 1959. 444–446. old.
[2] Ugyanott, 446. old.

Az ipari forradalom kibontakozása és angliai győzelme (a XVIII. század 60-as éveitől a XIX. század 40-es éveiig), majd az európai és az észak-amerikai kontinensen való továbbgyűrűzése alapvető társadalmi-politikai változásokat vont maga után. A manufaktúra-ipari termelés átalakulása gépi nagyipari termeléssé technikai, gazdasági és társadalmi vonatkozásban minőségi változást eredményezett. A XVIII. század második felében az angliai textiliparban megjelenő műszaki találmányokkal (repülő-vetélő, fonógép, mechanikus szövőszék), a vas és acél termeléséhez szükséges koksz előállításával, a kohóberendezések tökéletesítésével, a gőzgép feltalálásával (1769), majd alkalmazásával az ipari termelésben (1782) és a közlekedésben (1807, ill. 1812), végül a gépgyártás kezdődő gépesítésével az ipari forradalom megteremtette a kapitalizmus technikai alapját. Mindez meggyorsította mind a könnyű-, mind a nehézipar növekedését; átalakította a szállítást és a közlekedést, ami serkentőleg hatott vissza az ipar – különösen a textil-, a vas- és acélipar, a gépgyártás és a szénbányászat – növekedésére. Gyorsult az ipari fejlődés üteme, növekedett a termelés volumene.

Az ipari fejlődés megsokszorozta a munka termelékenységét is. „Amióta a textilnyomáshoz gőzgépet és fémhengert alkalmaznak, egy ember kétszáznak a munkáját végzi el" – írja Engels, s utal arra is, hogy a textilipar gépesítése következtében „... most már egy nyolcéves gyermek többet termelt, mint azelőtt húsz felnőtt férfi; hatszázezer munkás, akiknek fele gyermek és több mint fele a női nemhez tartozik, százötven millió ember munkáját végzi".[3]

Az ipari forradalom átalakította a társadalom életét és szerkezetét is. Az 1790-es évekkel kezdődő félévszázadban szüntelenül növekedett az iparban, kereskedelemben, közlekedésben foglalkoztatottak száma; a nőket és a gyermekeket is gyorsuló ütemben vonták be. (Pl. Angliában 1841-ben a lakosság 34%-át már az ipar foglalkoztatta.) Csökkent a mezőgazdasági népesség; gyorsan növekvő ipari centrumok, iparvidékek, új városok jöttek létre. Anglia iparvidékein néhány évtized alatt négyszeresére nőtt a lakosság; a 40-es évek végén az ország lakosságának mintegy 30%-a már nagyvárosokban élt. Franciaországban és a német államokban is hasonló fejlődés mutatkozott: átrétegződött és városiasodott a népesség, fejlődő ipari központok alakultak ki. (Párizs, Lyon, Marseille, Toulon, Berlin, Köln, Essen, Chemnitz stb.)

Az ipari forradalom legfontosabb társadalmi következményeként befejeződött a kapitalista társadalom alapvető osztályainak kialakulása: létrejött az ipari burzsoázia és a modern proletariátus. „Az ipari forradalom megteremtette a nagy gyári tőkések osztályát, de egyben a gyári munkásság osztályát – mégpedig jóval számosabb osztályát is."[4]

A végbement változások eredményeként a burzsoázia viharosan növekvő anyagi alapokon erősíthette meg politikai hatalmát; tökéletesítette az abszolutizmustól átvett államgépezetet immár a maga osztályuralmának biztosítására. A volt földesúri uralkodó osztály jó része, bár politikai és gazdasági jelentőségét megőrizte, fokozatosan a kapitalizálódás útjára lépett, s ha ellentmondásosan is, az új rend mellé állt.

[3] *Marx–Engels* Művei. 1. köt. Kossuth 1957. 562. old.
[4] *Marx–Engels* Művei. 22. köt. Kossuth 1970. 286. old.

A jobbágyi kötöttségektől felszabadult (vagy egyes országokban a felszabadulás küszöbén álló), gazdaságilag igen változatosan rétegződött és a lakosság nagyobb részét (Kelet-Európában 60–80%-át) kitevő parasztság a polgári gazdaságfejlesztés, a növekvő iparosodás kimeríthetetlen embertartalékát adta. A földnélkülivé váló, éhségűzte paraszti tömegek elárasztották a városokat, az ipari centrumokat, s hamarosan munkaerőfelesleget is okoztak.

Az ipari proletariátus zöme az ipari forradalom során rohamosan fejlődő bányákban, gyárakban összpontosult. Létfeltételeit társadalmi, gazdasági és jogi helyzete határozta meg, amely arra kényszerítette, hogy munkaerejét, szaktudását áruba bocsássa. A szükségszerű társadalmi tagozódás, a burzsoá-proletár antagonizmus új formába öltöztette az elnyomókra és elnyomottakra osztódó társadalom alapvető osztályainak egymás közötti harcát. A munkaereje eladására kényszerülő proletariátust osztályérdekei életre-halálra szembefordították kizsákmányolóival; „harca a burzsoázia ellen létezésével kezdődik".[5]

A munkásosztály harcai a kizsákmányolás új formája ellen kezdetben egyes burzsoák ellen forduló ösztönös lázadás formáját öltötték. A munkások dühe a gazdasági és társadalmi kilátástalanság okozójának hitt termelési eszközök ellen fordult. A géprombolók[6] eleinte (1811) a gépi szövőszékeket akarták elpusztítani; később (1815–16) szembefordultak a gyáripar egész rendszerével is. Hamarosan kiderült azonban, hogy nem a gépek, hanem a gépeket kizsákmányolásra felhasználó tőkések és a termelőeszközök magántulajdona ellen kell küzdeni. Ez a felismerés a munkások kibontakozó mozgalmát kimozdította az osztályharc e primitív fokáról.

A kialakulás és osztállyá szerveződés stádiumában levő proletariátus sokáig nem jutott el – saját forradalmi elmélet nélkül nem is juthatott el – helyzetének, feladatainak pontos megfogalmazásához. A polgári rend megszilárdulása során kiderült, hogy a proletariátus által is támogatott polgári forradalmak győztes kormányai a kizsákmányolók hatalmának eszközei, amelyek többnyire a polgári társadalom keretein belül maradó munkás reformkövetelésekét (általános választójog, szervezkedési szabadság, sztrájkjog, munkástörvények) sem fogadják el. A munkásság eleinte „testvéri" társulások alkalmi létesítésével próbált védekezni az életét fenyegető veszélyek (betegség, baleset, munkanélküliség) ellen. Az angol munkások elég korán (1761) eljutottak a szövetkezetekkel való kísérletezésig is.

A küzdelem következő lépcsőfoka a gazdasági jellegű szervezkedés és a sztrájkharc volt. Az ezeket alkalmazó angliai szakszervezetek (trade-unionok) a munkakörülmények megjavításáért, a munkaidő csökkentéséért, a munkabérek emeléséért, a legális szervezkedés szabadságáért harcoltak. (Az angol parlament egy 1799-es törvénye tiltotta a munkások szervezkedését és munkabeszüntetését.)

A korabeli európai és amerikai munkásosztály kibontakozó mozgalmának tudatosan még fel nem ismert történelmi szükséglete volt a harcban irányítást

[5] *Marx – Engels* Művei. 4. köt. Kossuth 1959. 448. old.

[6] A géprombolás Angliában, az 1810-es években érte el tetőfokát; egy legendás hírű, Ned Ludd nevű munkásról luddizmusnak nevezték el. Állítólag az 1813. évi yorki tömegper áldozatai között akasztották fel (az angol parlament 1811-ben halálbüntetést írt elő a géprombolók ellen).

biztosító proletár elmélet kimunkálása. A XIX. század eleji proletariátus még a polgári világnézet és politikai elképzelések hatása, befolyása alatt állt. Az újkori történelem nagy osztályösszeütközéseire utaló elméletek[7] még nem hatottak a munkásmozgalomban; erre nem is voltak alkalmasak. A győztes polgári forradalmak társadalom-politikai elméletei és jelszavai („Szabadság, egyenlőség, testvériség!") az ipari forradalom lefolyásával igen élesen kerültek ellentmondásba a kialakult társadalmi valósággal. Illúziónak bizonyultak az eszményítő jelszavak, elemzést kívántak a polgári kizsákmányolás szabadságát megvalósító, de a tőkések és bérmunkások egyenlőségét, testvériségét nem biztosító új társadalom felfakadó „betegségei".

A MARX ELŐTTI SZOCIALISTA NÉZETEK

A korszak haladóbb gondolkodói már a XIX. század elején, a tőkés társadalom mutatkozó ellentmondásainak láttán élesen bírálták a polgári rend eszményítését. Egy részük felismerte az új rend szociális fonákságait, a munkásosztály nyomorát és a burzsoázia növekvő gazdagodását, a két osztály társadalmi, jogi helyzetének szembeszökő különbségeit. Megkísérelték – különböző társadalmi és politikai álláspontról – az ellentmondások okainak feltárását, keresték azok megoldásának útjait. A szocializmus jelszavával fellépő gondolkodók – akik szocializmuson közösségit, társadalmilag átfogót, s általában progresszívet értettek – a társadalmi viszonyok, az osztályellentétek akkori, viszonylagos fejletlensége miatt nem tudtak tudományos választ adni a kor problémáira. Legjobbjaikra is áll, hogy „a társadalmi feladatoknak a még fejletlen gazdasági viszonyokban rejtve lappangó megoldását a fejből akarták létrehozni".[8]

A kor különböző szocialista elméletei annak megfelelően csoportosíthatók, hogy milyen osztályérdeket képviselve hogyan értékelték a társadalmi-politikai jelenségeket, hogy kit-mit és hogyan dicsértek, avagy bíráltak.

A szocializmus jelszavával fellépő irányzatok egyik csoportja („reakciós szocialisták") úgy bírálta a modern polgári társadalmat, hogy objektíve a fejlődés visszafordítására, a múltat visszakívánó politikai tevékenységre orientált. A burzsoáziát bírálta a kizsákmányolás új formái és a proletariátus forradalmasodása miatt (angol, francia „feudális szocialisták"), de a kapitalista termelési mód egyes súlyos ellentmondásainak feltárásával a korábbi termelési viszonyok visszaállítását kívánta előmozdítani (német és francia kispolgári, „igazi" szocialisták stb.). Egészében véve e nézetek, irányzatok objektíve a legitimizmust (Franciaország), az arisztokráciát (Anglia), az abszolutizmust (német államok) támogatták, reakciósak voltak.

A XIX. század eleji szocialista irányzatok egy másik csoportjának („konzervatív,

[7] T. Morus (Anglia, XVI. sz.) az Utópia (1516) és T. Campanella (Itália, XVII. sz.) a Napállam (1620–23) c. utópisztikus kommunista művek megalkotói az eszményi társadalmi állapotokat vázolták fel; M. Morelly és G. Mably (Franciaország, XVIII. sz.) a polgári felvilágosodás társadalomfilozófiáját a kommunizmus szükségességének elméleti bizonyításáig vitték.

[8] *Marx–Engels* Művei. 19. köt. Kossuth 1969. 188. old.

vagy burzsoá szocialisták") mind elméleti, mind politikai tevékenysége objektíve a polgári társadalom fenntartását szolgálta. Ezek a szocialisták a tőke és a munka közötti összhang megteremthetőségét, és ennek szükségességét hirdették. Reformokkal akarták orvosolni a társadalmi bajokat, elsimítani az ellentéteket, ellentmondásokat, és az így „megjavított" tőkésrendszert szerették volna konzerválni.

A szocialista irányzatok harmadik csoportjának kiemelkedő alakjai, az utópista szocialisták (H. Saint-Simon, Ch. Fourier és R. Owen) az előbbi irányzatok képviselőinél összehasonlíthatatlanul alaposabban vizsgálták a tőkésrendszer ellentmondásait, bírálva annak alapjait is. Értékelésükben, különösen pedig a kérdések megoldására tett javaslataikkal azonban nem léphettek túl korukon. Ennek ellenére rendkívül sok értékes anyagot, gondolatot, érvet adtak a munkásosztály felvilágosítására, tudományos elméletének kidolgozásához.

H. *Saint-Simon* (1760–1825, Franciaország) a társadalomban a „henyélők" és a „dolgozók" rendjét különböztette meg (utóbbin együttvéve a munkásosztályt, a parasztságot és a burzsoáziát értette, szemben a „henyélők" rendjébe sorolt nemességgel és papsággal). Úgy vélte, hogy a tudomány és az ipar képviselői (ez utóbbiakhoz a gyárosokat sorolta) képesek és hivatottak a társadalom szellemi irányítására és vezetésére. A proletariátus történelmi szerepét még nem ismerte fel, bár a szenvedő néptömegek, „a legszámosabb és legszegényebb osztály" szószólójaként élesen bírálta a nyomor okozóját, a burzsoá társadalmat. Írásaiban meghirdette a „minden ember dolgozzék" elvet (Genfi levelei, 1802) és azt is felismerte, hogy a jövő útja az állam által szervezett és vezetett nagyipari termelés. A politikát a termelés tudományának tartotta (1816) és eljutott „az állam megszüntetésének" gondolatáig is.

Ch. *Fourier* (1772–1837, Franciaország) maró gúnnyal kritizálta a kapitalista társadalmat, amelynek „hibás körforgása" folytán „a szegénység magából a bőségből ered". Elemzően tárta fel a tőkés termelés anarchiáját és részletes tervet dolgozott ki egy harmonikus társadalom berendezésére. Tervezett társadalmának alapvető sejtje a falanszter lett volna, a „tehetségesek" által irányított termelési és társadalmi egység. Létesítéséhez az eszmét felkaroló tőkésektől remélte az alapító tőkét. Fourier mélységesen hitt utópisztikus elképzeléseinek vonzerejében, abban, hogy tervének realizálásához megnyerheti mind a dolgozók, mind a felvilágosult kapitalisták aktív támogatását.

R. *Owen* (1771–1858) a XIX. század első évtizedeinek gazdag textilgyárosaként, emberbaráti meggondolásokból táplálkozó társadalombírálatát figyelemre méltó reformkísérletekkel egészítette ki. Üzemét (kb. 2500 dolgozó) valóságos mintateleppé változtatta; a szokásos 13–14 órás napi munkaidőt 10 és fél órára szállította le, a dolgozókat emberhez méltó viszonyok közé juttatta és gondoskodott a fiatalok neveltetéséről is. Gazdasági szempontból is eredményes kísérletei alapján eljutott annak felismeréséhez, hogy az új, hatalmas termelőerők létrehozták egy újabb társadalom megteremtésének alapját, és az a rendeltetésük, hogy mindenki közös tulajdonaként az egész társadalom közös jólétéért működjenek. Ezzel kiváltotta Anglia uralkodó köreinek rosszallását; rövid időn belül gazdasági csődbe juttatták. Kommunisztikus telepek létesítésére irányuló amerikai kísérleteinek (1824–28) kudarcai után élete végéig az angliai munkásmozgalomban tevékenykedett.

Az utópista szocialisták nagy érdeme, hogy sokrétűen feltárták a tőkés társadalom ellentmondásait, továbbá, hogy elutasították a korabeli uralkodó véleményt, amely a polgári társadalmat eszményítette és a fejlődés beteljesedésének hirdette. A jobb, igazságosabb berendezésű társadalomról szőtt álmaik, utópisztikus tervezgetéseik sok zseniális gondolatot tartalmaztak; mivel azonban még nem ismerték fel a proletariátus szerepét sem a tőkés társadalom megbuktatásában, sem az új társadalom megteremtésében, nem a munkásosztályt, hanem közvetlenül az egész emberiséget akarták felszabadítani. Szemléletmódjuk hatására a XIX. század első felének angol, francia, német szocialistái számára a szocializmus tértől, időtől és történelmi fejlődéstől független abszolút igazságot jelentett, az ész és az igazságosság kifejezése lett, amelyet csak fel kell fedezni (hogy mikor és hol, az „tiszta véletlen"!), be kell mutatni, és saját erejével meghódítja a világot.[9]

Az 1830–40-es évek szervezkedő nyugat-európai munkásmozgalmának már tudományos elméletre volt szüksége, hogy megfogalmazhassa osztály-célkitűzéseit és megteremthesse saját harci szervezetét.

2. A MUNKÁSOSZTÁLY POLITIKAI KÜZDELMEINEK KEZDETEI

A XIX. század 30-as éveire Nyugat-Európa fejlettebb országaiban a proletariátus figyelemre méltó társadalmi erővé fejlődött. A burzsoázia elleni ösztönös gazdasági küzdelmének tapasztalatától fokozatosan jutott el a politikai harc szükségességének felismeréséhez. Túljutva a harc gépromboló szakaszán, megerősödve az 1820-as évek sztrájkmozgalmainak tapasztalataival – a munkásosztály tovább lépett harca útjának, eszközeinek keresésében.

Angliában 1824-ben a trade-unionok erejével a munkásosztály elérte a sztrájk- és szakszervezetellenes törvény visszavonását. A parlamenti reformokért vívott küzdelmekben megvonta támogatását a liberális burzsoáziától (whig-párt), minthogy az első parlamenti reform (1832) a munkásosztályt kisemmizte. A politikai önállóság útjára lépett haladó munkások és iparosok 1836-ban megalakították a Londoni Munkásszövetséget, amely hozzáfogott a munkásmozgalom politikai programjának (People's Charter; 1838) kidolgozásához. Követeléseik (általános választójog, titkos szavazás, a parlament évenkénti megújítása, egyenlő képviselet, a vagyoni cenzus eltörlése, a képviselők díjazása) országos támogatásra találtak. Hatalmas tömeggyűlések zajlottak le, 1 200 000 aláírással petíciót nyújtottak be a parlamentnek (1839. V. 7.), véres összeütközésekre került sor a karhatalommal. A chartista mozgalom tömörítette és politikai harcra szervezte Anglia nagyszámú proletariátusának jelentős részét. A mozgalom 1840-ben Nemzeti Chartista Szövetség elnevezéssel, kidolgozott szervezeti szabályzattal a munkásosztály politikai pártjának tekinthető szervezetet alkotott; ennek központja Manchesterben volt, s taglétszáma hamarosan elérte a 40 000 főt. (Központi lapja a „The Northern Star" volt). Mintegy 400 szervezete 1842-ben újabb petícióval ostro-

[9] Ugyanott, 194. old.

molta meg a parlamentet (3,3 millió aláírás); választójogi törvénykezési követelésekkel egészítették ki. A kormány elutasító magatartása ellen 1842 augusztusában általános munkabeszüntetést kíséreltek meg.

A chartista mozgalom 1848-ig fogta át, vezette az angol munkások harcát. A chartizmus világviszonylatban is a munkásosztály első nagyarányú politikai mozgalma, Engels értékelése szerint a világ első munkáspártja volt. A chartista mozgalom kényszeríteni tudta az angol burzsoáziát, hogy jelentős engedményeket tegyen a dolgozóknak: 1847-ben törvényesen 10 órára csökkent a munkaidő; a reformtevékenységben is közrejátszott a félelem a chartizmus felerősödésétől.

Franciaországban a polgári forradalom (1789–94) radikalizmusa, a politikai küzdelmek élessége meggyorsította a proletariátus harcának fejlődését. Ezért, bár az ország elmaradt Anglia mögött a gazdasági fejlődésben, a polgári rend forradalmi megdöntésének gondolata itt született meg először. Már 1796-ban F. Babeuf (1760–1797) vezetésével az „Egyenlők Társasága" meghirdette „a szegények forradalmát a gazdagok ellen". Programjukba vették a burzsoázia uralmának erőszakos megdöntését, a magántulajdont fokozatosan megszüntető és a „fogyasztás egyenlőségét" biztosító forradalmi diktatúra megteremtését. Babeuf mozgalma csak összeesküvők kis csoportjára terjedt ki, elmélete is csupán egyenlősdit hirdető utópikus kommunizmus volt, mégis jelentős történelmileg, mivel a burzsoá rend forradalmi megdöntésére mozgósított; eszmei örökségét a napóleoni háborúk után megnövekedett francia proletariátus mozgalma magáévá tette. Az 1820-as években vívott sztrájkok, véres összetűzések a karhatalommal, majd a lyoni munkások fegyveres felkelései (1831. november 21-én, és 1834 áprilisában) feltárták, hogy a proletariátus csak áldozatokkal is járó nehéz harcban javíthat helyzetén. Marx és Engels fordulópontként értékelte a lyoni felkelést a franciaországi osztályharcok történetében; e tettel a munkásosztály önálló erőként lépett a politikai küzdőtérre.

A munkásság a továbbiakban a körülmények indokolta titkos forradalmi szervezkedéssel erősítette küzdelmét. A. Blanqui (1805–1881) francia forradalmár meghirdette a tőkésrendszer felváltását a kommunizmussal, amelynek megteremtéséhez nemcsak a forradalmat, hanem a forradalmi diktatúrát is szükségesnek tartotta. Úgy vélte azonban, hogy hivatásos forradalmárok maroknyi, jól szervezett csoportjával – a tömegek bevonása nélkül is – bármikor lehet „forradalmat csinálni". Az „Évszakok Társasága"[10] elnevezésű szervezet élén Blanqui 1839. május 12-én felkelést robbantott ki Párizsban, de a tájékozatlan tömegek támogatása híján vereséget szenvedett. A blanquizmus az illegális szervezkedésről, a hivatásos forradalmárok szerepéről, valamint a forradalmi diktatúra szükségességéről való tanításaival jól szolgálta, de még a puccstaktika kudarcával – mint negatív tapasztalattal – is gazdagította a munkásosztály harci fegyvertárát.

Az 1840-es évek Franciaországában újabb titkos kommunista társaságok, továbbá neves teoretikusok és publicisták taglalták, propagálták a kommunizmus utópizmussal elegyített eszméit. É. Cabet (1788–1856) „Utazás Icariába" c. művé-

[10] Forradalmi demokraták és forradalmár szocialisták által 1837-ben Párizsban alakított titkos forradalmi szervezet.

ben (1840) a kommunista társadalom berendezkedéséről és megteremtésének békés útjáról írt. T. Dézamy (1803–1850) „A közösség törvénye" c. munkájában a kommunizmus megvalósítását a társadalmi forradalommal és a forradalmi diktatúra megteremtésével kapcsolta össze. A 40-es évek francia utópista kommunistái azonban a kommunizmust szintén csak ész-okokkal indokolták; a proletariátust még nem különítették el a dolgozók tömegéből, így szerepét sem látták. Marx és Engels reakciósoknak tekintette az utópista kommunistákat, mivel a proletariátus első önálló fellépései után nézeteikkel visszafelé húzták a tömegeket az utópizmus irányába. Mégis, fellépésükben a francia proletariátus önálló osztállyá szerveződése, önálló követeléseinek megfogalmazása tükröződött.

A kispolgári szocialisták közül különösen L. Blanc (1811–1882) és P. J. Proudhon (1809–1865) nézetei leltek visszhangra a jelentős részében kisüzemben foglalkoztatott munkásság körében. L. Blanc élesen bírálta a tőkésrendszert „A munka szervezése" c. művében (1839). Azt hirdette, hogy az általános választójog bevezetése és a létrehozandó „társadalmi műhelyek" (munkások termelési társulásai) révén megvalósítható a szocializmus. Proudhon a kistulajdont vette védelmébe a nagytőkével szemben. A kapitalizmus okozta nehézségekből a kisárutermelés megerősítésével jelölte meg a kiutat; tagadta az osztályharcot, elvetette a politikai küzdelmet, ellenezte a sztrájkot és abszolút elutasító álláspontot foglalt el az állammal szemben is. („A gazdasági ellentmondások rendszere vagy a nyomor filozófiája", 1846). Hívei, a proudhonisták eredményesen szervezték a francia munkásságot, de nézeteik kispolgári törekvéseket tápláltak s ezért mind negatívabb szerepet játszottak.

Németországban a gazdasági és politikai viszonyok relatív fejletlensége (36 külön „állam", monarchista abszolutizmus) fékezte a munkásosztály politikai fejlődését. A német munkások első szervezetei emigrációban (Franciaországban, Svájcban, Angliában) alakultak meg.

1834-ben a Párizsban élő német munkások, kisiparosok és értelmiségiek közreműködésével megalakították a Számkivetettek Szövetségét. A szervezet proletárszárnya belső harcok után különvált s az Igazak Szövetsége nevet vette fel. A Szövetség szigorúan szervezett, utópikus szemléletű (jelszava: „Minden ember testvér!") titkos társaságként működött. (Csoportjai részt vettek az 1839 májusi blanquista puccsban.) Vezetői közül kiemelkedett W. Weitling (1808–1871), kommunista nézeteket valló emigráns szabómester, aki élesen elítélte a tőkés társadalmi rendet, és meghirdette a kommunista társadalom felépítésének részletes tervét („Az összhang és szabadság biztosítékai", 1842). Elgondolásai a kommunista társadalomról teljesen utópikusak voltak ugyan (lehetségesnek tartotta pl., hogy Németország feudális monarchiából közvetlenül kommunista köztársasággá alakuljon át), s magát a forradalmat is a legelesettebbek ösztönös lázadásának tartotta, de nézetrendszere már a német proletariátus első önálló – addigi legmagasabb szintű – elméleti megnyilvánulása volt. Hatása az 1830–40-es évek fordulóján pozitív volt.

Az Igazak Szövetsége 1840-ben Londonba került át s érintkezésbe került a chartista szervezetekkel is. Létrehozott egy Kommunista Munkás Művelődési Egylet elnevezésű legális szervezetet is, amely „lassanként nemzetközivé lett.

A Munkásegyletben németeken és svájciakon kívül megjelentek . . . skandinávok, hollandok, magyarok, csehek, délszlávok, de oroszok és elzásziak is".[11]

A német munkásság első önálló fellépése a sziléziai takácsoknak az egész iparvidéket magával ragadó 1844 júniusi felkelése volt. A kettős kizsákmányolás elleni spontán lázadást (a manufaktúra-tulajdonosok mellett ui. a földesurak is szipolyozták a takácsokat, megadóztatták az ipari munkavállalást) a porosz királyi hatóság katonái kegyetlenül leverték. A zendülés így is nagy nemzetközi visszhangot váltott ki.

Európa fejlettebb országainak munkássága tehát a XIX. század 30–40-es éveire megtette az első jelentős lépéseket osztállyá szerveződésének útján, megvívta első önálló harcait saját osztályköveteléseiért. Küzdelmei során a szervezettség különböző fokát érte el; Angliában már az első munkáspárt megteremtéséig is eljutott (Nemzeti Chartista Szövetség, 1840). A proletariátus egyre nyíltabban olyan új társadalmi erőként lépett fel, amelynek történelmi feladata a szocialista eszmék megvalósítása.

MARX ÉS ENGELS FORRADALMI TEVÉKENYSÉGÉNEK KEZDETE

A tőkés rendnek az 1840-es évekre kibontakozó eredményei és ellentmondásai, alapvető osztályainak küzdelmei sürgették a jelenségek tudományos vizsgálatának és a történelmileg megérlelődött feladatok meghatározásának szükségességét az önállósuló proletariátus számára.

A társadalmi haladás által támasztott igények aktivizálták a polgári forradalom előtt álló Németország iparilag legfejlettebb vidéke, a Rajna-vidék két nagyképzettségű forradalmi demokratáját – Karl Marxot (1818–1883) és Friedrich Engelst (1820–1895) is. Találkozásukig (1844 ősze) egymástól függetlenül tanulmányozták koruk gazdasági, politikai és ideológiai kérdéseit, ismerkedtek a korabeli munkásmozgalommal, bekapcsolódtak munkásszervezetek tevékenységébe is. Marx 1843–44-ben a párizsi német és francia szervezetekkel, Engels viszont 1842–44-ben az angol chartista mozgalommal került szoros kapcsolatba. Tanulmányozva Németország, Anglia és Franciaország társadalmi-politikai életét, általánosították a munkásmozgalom tapasztalatait, s kibontakozó együttműködésük első éveiben (1844–48) már nagy vonásaiban kidolgozták a társadalom megismerésének és forradalmi megváltoztatásának tudományos elméletét: a tudományos szocializmust.

A szocializmus eszméinek utópiától tudományig való fejlődését két nagy társadalomtudományi felfedezés biztosította, amelyek a tőkésrendszer lényegének feltárását és szükségszerű pusztulásának felismerését lehetővé tették. Az egyik felfedezés a „koruk gazdasági viszonyainak termékeiként" létező osztályok harcának elmélete volt, melyre alapozva lehetővé vált, hogy a szocializmust immár a „két történelmileg keletkezett osztály, a proletariátus és a burzsoázia harcának szük-

[11] *Marx–Engels* Művei. 21. köt. Kossuth 1970. 203. old.

ségszerű termékének"[12] tekintsék. A kommunizmus ettől kezdve nem „valamely lehetőleg tökéletes társadalomeszménynek a fantázia segítségével való kiagyalását jelentette, hanem belátást a proletariátus által vívott harc természetébe, feltételeibe és ezekből adódó általános céljaiba".[13] Marx és Engels ezek ismeretében jutott arra a következtetésre, hogy az osztályharcot a proletárhatalom megteremtéséig kell vinni.

A másik döntő felfedezés „a tőkés termelés titkának az értéktöbblet segítségével való leleplezése" volt. Abból kiindulva, hogy az összes társadalmi és politikai változások okai a kor gazdaságában keresendők, Marx feltárta, hogy a tőkés termelőmódban a tőkés akkor is értéktöbblethez jut, „ha munkása munkaerejét teljes értékén vásárolja meg, amellyel mint áru az árupiacon bír, mégis több értéket sajtol ki belőle, mint amennyit érte fizetett". Így azután a birtokos osztályok kezében felhalmozódó értéktöbblet magyarázatát adja a tőkés termelésnek és a tőke keletkezésének egyaránt.[14]

E két nagy tudományos felfedezéssel Marx és Engels „választ adott azokra a kérdésekre, amelyeket az emberiség haladó gondolata már felvetett. Tanításuk a filozófia, a politikai gazdaságtan és a szocializmus legnagyobb képviselői tanításának egyenes és közvetlen *folytatásaként* jött létre."[15] A marxizmus így – jogos örökösként a legnagyobb értékeknek, melyeket az emberiség a XIX. század folyamán alkotott: a német filozófiának, az angol politikai gazdaságtannak és a francia szocializmusnak – a tőkésrendszer megdöntésének és az osztály nélküli társadalom megteremtésének forradalmi tudományává, minőségileg új elméletté s tudományos szocializmussá lett.

MARX ÉS ENGELS HARCA A KOMMUNISTA PÁRT LÉTREHOZÁSÁÉRT

Marx és Engels azon fáradoztak, hogy elméleti felfedezéseiket egyesítsék a proletármozgalom harcával, hogy a tudományos szocializmus alapelvein nyugvó proletárszervezet megteremtésével a munkásosztály harcát fejlett politikai osztálymozgalommá változtassák.

A tudományos elmélettel felfegyverzett proletárpárt megteremtésének előkészítéseként 1846-ban Brüsszelben, majd több nagyvárosban (London, Párizs, Berlin, Hamburg, Lipcse stb.) Kommunista Levelező Bizottság elnevezésű szervezeteket létesítettek. Ezekben részletesen megvitatták a tudományos szocializmus megállapításait, s szembeállították a különböző kispolgári, utópista szocialista nézetekkel. A bizottságok tevékenysége elősegítette, hogy Marx és Engels eszméi terjedhessenek a német, a francia, a belga szocialisták körében, az angol chartista mozgalom balszárnyán és egyéb munkásszervezetekben. Jelentős volt, hogy az Igazak Szövetségének vezetői 1847 elején elfogadták Marx és Engels né-

[12] *Marx–Engels* Művei. 19. köt. Kossuth 1969. 201. old.
[13] *Marx–Engels* Művei. 21. köt. Kossuth 1970. 206. old.
[14] Ugyanott, 201 old.
[15] *Lenin* Összes Művei. 23. köt. Kossuth 1969. 40. old.

zeteit. Az átszervezett szövetség már a tudományos szocializmus alapelveit vallotta magáénak, s tagjai közé belépett Marx és Engels is.

Az új szövetség első kongresszusa (1847 június) Engels személyes közreműködésével befejezte az átszervezést, eltávolította a Szövetségből a tudományos szocializmus elveit tagadó Weitling-híveket, s a Kommunisták Szövetsége elnevezést vette fel. Az új, ideiglenes szervezeti szabályzat rögzítette: „A Szövetség célja a burzsoázia megdöntése, a proletariátus uralma, a régi, osztályellentéteken alapuló polgári társadalom megszüntetése és az új, osztály és magántulajdon nélküli társadalom megalapítása." A kongresszus a szövetség régi, utópista jelszavát („Minden ember testvér!") felcserélte a „Világ proletárjai, egyesüljetek!" kommunista jelszavával.

A kongresszus után a szövetség megalakuló brüsszeli szervezete Marxot választotta elnökéül, Engels pedig a párizsi szervezet vezetője lett.

A Kommunisták Szövetségének második kongresszusa (1847 november–december) újból megtárgyalta és elfogadta a szervezeti szabályzatot, majd részletesen megvitatva Engelsnek a szövetség programjának alapelveire vonatkozó előterjesztését („A kommunizmus alapelvei") – megbízták a jelenlevő Marxot és Engelst, hogy a programot kiáltvány formájában dolgozzák ki. „A Kommunista Párt kiáltványá"-nak végleges szövegét Marx dolgozta ki, s az 1848 február végén jelent meg Londonban.

3. A TUDOMÁNYOS SZOCIALIZMUS KIALAKULÁSA; A MARXIZMUS HÁROM ALKOTÓRÉSZE

A demokratikus forradalmi erők balszárnyából és a kezdetleges proletármozgalmakból kinövő forradalmi munkásmozgalom elmélete, a tudományos szocializmus nem egyszerre és teljesen kész alakban állott elő. Marx és Engels tudományos munkássága megfelelő kritikai feldolgozás után összegezte és új összefüggésekbe ágyazta be a rendelkezésre álló legfőbb források – a német filozófia, az angol politikai gazdaságtan és a francia szocializmus – minden pozitív elemét. Az emberiség történelmi tapasztalatai, elméleti következtetések és a kibontakozó proletár osztályharc szükségletei együttesen játszottak közre az osztály nélküli társadalom kivívásáért folytatandó nemzetközi harc tudományának megszületésében.

A tudományos szocializmus – egységes és összefüggő tanítás, oszthatatlan világnézet és ideológia. Mivel a társadalmi valóságot lényegi összefüggéseinek teljes gazdagságában vizsgálja, az ideológiai, gazdasági és politikai folyamatokat keletkezésükben, fejlődésükben, elmúlásukban, összefüggésükben és kölcsönhatásukban szemléli, ezeknek megfelelő alkotórészeit különböztethetjük meg.[16]

A marxizmus első alkotórésze a dialektikus és történelmi materializmus. A dialektikus materializmus úgy született meg, hogy Marx és Engels koruk filozófiai materializmusát megszabadították a XVIII. századi metafizikus gondolkodás korlátaitól, a hegeli dialektikát pedig idealista burkától, és egyesítették a dialektikát

[16] *Lenin:* A marxizmus három forrása és három alkotórésze. *Lenin* Összes Művei. 23. köt. Kossuth 1969.

és a materializmust. Elmélyítve a filozófiai materializmust, alkalmazását kiterjesztették az emberi társadalom tanulmányozására és törvényszerűségeinek feltárására is. A dialektikus és történelmi materializmus a megismerés hatalmas eszközeit adta az emberiség, a munkásosztály kezébe.

A marxizmus második alkotórésze a politikai gazdaságtan, az anyagi javaknak az egyes társadalmi formációkban való termelését és elosztását tanulmányozó és ezek törvényszerűségeit feltáró tudomány. Marx és Engels, tanulmányozva a polgári – különösen az angol – közgazdászok megállapításait, kritikailag átértékelték és továbbfejlesztették a politikai gazdaságtan egészét. Felismerve, hogy a társadalom gazdasági rendszere képezi a mindenkori társadalom alapját, Marx műveiben feltárta a kapitalista termelési mód működését, a tőkésrendszer történelmileg szükségszerű megdöntésének társadalmi-gazdasági indokait.

A marxizmus harmadik alkotórésze, a tudományos szocializmus mint a munkásosztály politikai elmélete,[17] feltárja az osztályharc szerepét a társadalom fejlődésében, a munkásosztály történelmi küldetését, a proletárforradalom végrehajtásának és a szocialista társadalom építésének feladatait.

4. A KOMMUNISTA PÁRT KIÁLTVÁNYA

A Kiáltvány a tudományos szocializmus első összefoglaló kifejtése, a korabeli munkásmozgalom olyan alapokmánya, amely napjainkig érvényes választ adott a társadalmi fejlődés és a proletármozgalom számos alapvető fontosságú kérdésére. A Kiáltvány meghatározza a kapitalista rend helyét a társadalmi fejlődésben, feltárja főbb törvényszerűségeit, elemzi osztályszerkezetét, és ezekből vezeti le a proletariátus történelmi feladatait, megfogalmazva programját. Még elnevezésében is (nem „szocialista", hanem „kommunista"!) azt hangsúlyozta, hogy a tudományos szocializmus hordozói, képviselői elhatárolják magukat a különféle reformista vagy utópista szocialista elméletektől.

A KOMMUNISTA KIÁLTVÁNY ALAPGONDOLATA

A Kiáltvány alapgondolatát Engels így összegezte 1883-ban: 1. Minden történelmi korszak politikai és szellemi történetének alapja az adott kor gazdasági termelése és az ebből szükségképpen fakadó társadalmi tagozódása. 2. Ennek következtében – az ősközösség felbomlása óta – az egész történelem osztályharcok története. 3. Az osztályharc a kapitalizmusban olyan fokot ért el, amelyen a proletariátus már nem szabadíthatja fel magát anélkül, hogy egyúttal ne szabadítaná meg az egész társadalmat a kizsákmányolástól és az elnyomás minden formájától.[18]

[17] A tudományos szocializmus fogalma a marxizmus–leninizmus klasszikusainak munkáiban, és általában a marxista irodalomban, kettős értelmezésben használatos: egyrészt a marxizmus egészének megjelöléseként – megkülönböztetésül minden Marx előtti nem tudományos szocialista nézettől –, másrészt a marxizmus egyik alkotórészének – politikai elméletének – elnevezéseként.

[18] *Marx–Engels* Művei. 21. köt. Kossuth 1970. 1. old.

A BURZSOÁZIÁRÓL ÉS TÖRTÉNELMI SZEREPÉRŐL

A Kiáltvány feltárja a kapitalizmus kialakulásának történelmi szükségszerűségét és haladó voltát a feudalizmussal szemben. Részletesen elemzi a társadalmi fejlődés középpontjába kerülő burzsoázia kialakulásának, antifeudális küzdelmeinek fontosabb mozzanatait. Tudományos tárgyilagossággal elismerve a burzsoázia progresszivitását a gépi nagyipar, általában a modern termelőerők kialakításában, a kapitalizmus megteremtésében, rámutat a Kiáltvány arra is, hogy válik a fejlődés folyamán képtelenné arra, „hogy továbbra is a társadalom uralkodó osztálya maradjon és szabályozó törvényként ráerőszakolja a társadalomra osztályának életfeltételeit".[19]

A tőkés társadalomnak, a kapitalizmus osztályviszonyainak a Kiáltvány által adott elemzése ma már történelmileg sok tekintetben túlhaladott; megváltoztak a bérmunka és a tőke közötti antagonizmus formái, de maga ez az antagonizmus ma is a kapitalista társadalom alapvető lényege. A polgári rend bukásának történelmi szükségszerűsége ma is érvényben van, éppúgy, mint a Kiáltvány megfogalmazásakor.

A PROLETARIÁTUS TÖRTÉNELMI SZEREPE

Marx és Engels a proletariátus és a kapitalizmus fejlődése közötti összefüggéseket elemezve abból indultak ki, hogy a munkásosztály a legfejlettebb termelési eszközökhöz kapcsolódó, a termelés növekedésével együtt növekvő, egyre szervezettebb, fegyelmezettebb és állandóan fejlődő osztály, az adott társadalom legfejlettebb elnyomott osztálya. A Kiáltvány a proletariátus gazdasági és társadalmi helyzetéből vezeti le álláspontját erkölcsről, törvényről, nemzetről, vallásról; indokolja létezésétől elkezdődő harcát a burzsoáziával.

A munkásosztály történelmi szerepét a Kiáltvány így határozta meg:

– A proletariátus első feladata az, hogy osztályerejét megszervezve megdöntse a burzsoázia uralmát s meghódítva a politikai hatalmat, önmagát uralkodó osztállyá emelje és kivívja a demokráciát. Ez utalás a munkáshatalomra, a proletárdiktatúrára, még ha ezt a fogalmat akkor Marx és Engels nem használta is.

– A politikai hatalom birtokában a munkásosztálynak köztulajdonba kell vennie a termelési eszközöket, megszüntetve ezzel a kizsákmányolás lehetőségét. Az állam, azaz az uralkodó osztállyá szervezett proletariátus kezében összpontosított termelőerőket és anyagi javakat a lehető leggyorsabban és tervszerűen kell gyarapítani.

– A termelési eszközök magántulajdonának megszüntetése nyomán fokozatosan eltűnnek a társadalmi osztályok és az osztályellentétek is. Elhal az állam, és a régi társadalom helyére olyan lép, amelyben kialakul az egyes ember és a közösség szabad fejlődésének egymást feltételező kölcsönhatása.

[19] *Marx–Engels* Művei. 4. köt. Kossuth 1959. 452. old.

A MUNKÁSOSZTÁLY PÁRTJÁRÓL

A Kiáltvány a korabeli nyugat-európai munkásmozgalom helyzete és szükségletei alapján elméleti és gyakorlati-módszertani szempontból elemezte a proletárpárt kérdését. Az alig 400 főből álló Kommunisták Szövetségének programjaként hangsúlyozta a különböző munkásszervezetek együttműködésének szükségességét és lehetőségét. Az adott állapotokhoz igazodva nem szorgalmazta országonként önálló kommunista párt szervezését, hogy a kommunisták a már meglevő munkásszervezetekben maradva fejthessék ki forradalmi tevékenységüket. Marx és Engels erőteljesen hangsúlyozták, hogy a sikeres harc egyik fontos feltétele a proletariátus egysége. A munkásosztály pártjáról a Kiáltványban kifejtett álláspontjuk később még életükben továbbfejlődött, kiegészült az osztályharc változásainak megfelelően.

A Kiáltvány a kommunisták és a munkásmozgalom többi szervezetei közötti együttműködés érdekében jónéhány kérdésben – mint pl. a magántulajdon eltörlése, szabadság és egyéniség, műveltség, haza, nemzetiség, nőkérdés – kifejtette a kommunisták elvi álláspontját. Marx és Engels visszautasították a Kommunisták Szövetségére szórt rágalmakat is.

A PROLETÁR INTERNACIONALIZMUSRÓL

A Kommunisták Szövetségének jelszava – „Világ proletárjai, egyesüljetek!" – a munkások nemzetközi összefogását hirdette meg a kapitalizmus ellen. Marx és Engels kimutatták, hogy a munkásosztály társadalmi helyzete alapvetően azonos a tőkésországokban, hogy a lényegét tekintve mindenütt egyforma tőkés kizsákmányolás elleni „együttes cselekvés – legalábbis a civilizált országoké – a proletariátus felszabadulásának egyik első feltétele".[20] Ezen a felismerésen alapul a kizsákmányolás elleni nemzetközi munkásösszefogás, a proletár nemzetköziség eszméje.

A Kiáltvány feltárta, hogy kizsákmányolt és jogfosztott állapotában „a munkásnak nincs hazája", s utalt arra a feladatra, hogy a proletariátus ragadja el a hatalmat a burzsoáziától és változtassa hazájává a földet, amelyen él. Ez azt is jelenti egyszersmind, hogy a hatalom megszerzése után a proletariátus maga is nemzeti osztállyá lesz, bár korántsem burzsoá értelemben.

Marx és Engels rámutattak arra is, hogy a proletárhazák létrehozása fokozatosan eltünteti a népek nemzeti elzárkózottságát és ellentéteit is.

EGYES NEM MARXISTA IRÁNYZATOK BÍRÁLATA

A tudományos szocializmus elterjesztése, a munkásmozgalom ideológiai színvonalának emelése állhatatos harcot igényelt a különféle szocialista irányzatokkal szemben.

[20] Ugyanott, 457. old.

A Kiáltvány klasszikusan csoportosítja, minősíti és bírálja a 40-es évekig kialakult, a mozgalomban ható és negatív szerepet játszó korai szocialista irányzatokat. Elemezve a különböző áramlatokat, értékes taktikai útmutatásokat adott a kommunisták harcához. Egyaránt elveti a mozgalom jövőjére nem tekintő opportunista és a munkásosztály közvetlen céljaiért, érdekeiért folytatandó napi küzdelmeket lebecsülő szektás nézeteket. Rámutat a kapitalista viszonyok között kivívott sikerek viszonylagosságára és átmeneti jellegére; feltárja a demokratikus forradalmi és a szocialista forradalmi feladatokért folyó harc összefüggéseit.

A KOMMUNISTA KIÁLTVÁNY TÖRTÉNELMI JELENTŐSÉGE

A Kommunista Párt kiáltványa nagy szerepet játszott valamennyi ország munkásosztályának fejlődésében. Hozzájárult ahhoz, hogy a proletariátus osztálytudata erősödjön és a körülményeknek megfelelő politikai szervezeteket teremtsen magának. Elterjedését mindenütt a világon a proletariátus osztályharcának fellendülése és a kommunista mozgalom kialakulása követte.

A Kommunista Párt kiáltványa az egész világ forradalmi munkásmozgalmának közös programjává lett; „szelleme mindmáig élteti és viszi előre a civilizált világ egész szervezett és harcoló proletariátusát".[21] A Kiáltvány alaptételei mindmáig megőrizték időszerűségüket, minden alapvető megállapítása ma is klasszikus tétele a marxizmus–leninizmusnak.

5. AZ 1848–49-ES FORRADALMAK ÉS MUNKÁSMOZGALMI TAPASZTALATAIK

1848 elején Európát a kontinens jelentős részét átfogó forradalmak vihara rázta meg. A Palermóban és Párizsban, Bécsben és Pesten, Berlinben és Prágában kirobbanó forradalmak célkitűzéseiket és feladataikat tekintve sokban különböztek egymástól. Franciaországban már a polgári demokratikus forradalom befejezése, a polgári demokratikus köztársaság megteremtése volt a feladat; a legtöbb európai országban viszont (német, olasz, osztrák, spanyol földön) a polgári forradalom feladatai még megoldásra vártak. Napirendre került a német és olasz nemzeti-állami egység megteremtése. Több nép (ír, cseh, lengyel, magyar, román, szlovák, délszlávok) önállóságra, nemzeti függetlenségre törekedett. Abban megegyeztek a forradalmak, hogy mindenekelőtt a kapitalizmus fejlődését akadályozó erők és viszonyok szétzúzásáért léptek fel, s a küzdelmek fő mozgató ereje a néptömegek megmozdulása volt.

[21] *Lenin* Összes Művei. 2. köt. Kossuth 1964. 10. old.

A FORRADALMAK ELŐZMÉNYEI

Az 1848. évi forradalmakat a néptömegek gazdasági és társadalmi-politikai helyzetének számottevő romlása robbantotta ki. A megelőző évek rossz termése miatt sok országban éhínség támadt, amihez társultak a kontinensre is átcsapó 1847-i angliai ipari, kereskedelmi és pénzügyi válság súlyos következményei. A gazdasági válság nagy tömegelégedetlenséget szított, s Angliától Poroszországig tüntetéseket, zavargásokat, a fennálló társadalmi és politikai rendszer elleni politikai fellépéseket váltott ki. (Angliában fellendült a chartista mozgalom és az ír függetlenségi küzdelem; Berlinben 1847 áprilisában véres zavargások törtek ki; Franciaországban már nemcsak a dolgozó néptömegek, hanem a kis- és középburzsoázia elégedetlensége is fenyegette a pénzarisztokrácia uralmát.) A néptömegek, a munkásság és a parasztság, a kis- és középpolgárság, az elnyomott népek és nemzetek már nem akartak tovább tűrni. Tömegakcióik növekvő ereje egyre inkább képesnek mutatkozott arra, hogy megtörje a gazdasági és kormányzati válságba jutott „felülllévők" hatalmát. 1848 tavaszára Nyugat- és Közép-Európa nagyrészében megérlelődött a forradalmi helyzet.

A kommunisták, Marx és Engels nagy figyelemmel kísérték a forradalom érlelődését, amely általában az európai civilizáció fejlettebb feltételei között és sokkal fejlettebb proletariátussal került napirendre, mint Angliában a XVII., vagy Franciaországban a XVIII. században.

A FORRADALMI HARCOK KIBONTAKOZÁSA ÉS ALAKULÁSA 1848–49-BEN

Az 1848/49. évi forradalmak lángja 1848. január 12-én a palermói (Szicília) népi fegyveres felkeléssel lobbant fel és 1849. augusztus 13-ig (világosi fegyverletétel) lobogott. *Párizsban* az 1848. február 22-i felkelés forradalmi erői – megdöntve a „júliusi" (1830) monarchia pénzarisztokratáinak hatalmát – február 25-én Franciaországot köztársasággá nyilvánították. Az Ideiglenes Kormányban – a polgári republikánusok hét és a kispolgári demokraták két minisztere mellett – helyet kapott a forradalom győzelmében döntő szerepet játszó munkásság két képviselője: L. Blanc kispolgári szocialista és Albert (eredetileg: Alexandre Martin; 1815–1895) szervezett munkás. Az új kormány kifejezte a forradalomban résztvevők kompromisszumát, és hordozta érdekellentéteiket is. A kormány intézkedéseinek egy része a munkásság nyomására született (pl. a munkaidő egy órával való csökkentése), más része viszont az államgépezet birtokában levő burzsoázia ellenforradalmi szándékaihoz igazodott („nemzeti műhelyek" létesítése és ennek indokával 45 centime-os pótadó kivetése, ún. „garde mobile" [rohamrendőrség] szervezése). A februári forradalom eredményei nem elégíthették ki a – különben elég szervezetlen, forradalmi párttal nem rendelkező – proletariátust; lehetséges politikai szövetségeseit, a parasztságot és a városi kispolgárságot viszont a burzsoázia körmönfont demagógiával elidegenítette tőle. Az osztályellentétek és az osztályharc alakulása hamarosan feltárta a burzsoázia forradalmiságának korlátait és ellenforradalmiságát.

A polgári monarchiát megdöntő párizsi forradalom visszhangra lelt Európában, a bécsi (március 13.), pesti (március 15.), berlini (március 18.) forradalom, a milánói (március 18.), bádeni (április 12.), poznani (április–május) és a prágai (június 12.) fegyveres felkelés mellett sok más országban is fegyveres megmozdulások fejezték ki a néptömegek és az elnyomott nemzetek elégedetlenségét. Norvégiától Spanyolországig, Angliától a Havasalföldig és Görögországig lángolt fel a harc. A kibontakozó társadalmi küzdelmekben megütköztek a polgári demokratikus haladás forradalmi erői a reakciós feudális abszolutizmussal, az elnyomott népek nemzeti felszabadító törekvései a más népeket leigázó és kizsákmányoló külső hatalmakkal, és a proletariátus önálló politikai törekvései a burzsoázia diktatúrájával. A forradalmi események az európai osztályharc XIX. századi fejlődésének igen fontos állomásává lettek.

A Kommunisták Szövetségének londoni Központi Vezetősége a párizsi februári forradalom hírére átruházta jogait a brüsszeli körzeti vezetőségre; ennek elnöke, Marx Párizsba utazott s ott új hattagú Központi Vezetőséget alakított. Az új helyzet szükségessé tette, hogy a tudományos szocializmus addig kidolgozott elméletét és taktikai elveit a forradalom körülményeire alkalmazzák és kijelöljék a munkásosztály harcának taktikáját. Ennek megfelelően reagált Marx és Engels a forradalmi eseményekre; összegezték a munkásosztály tennivalóit, a német munkások számára pedig „A kommunista párt követelései Németországban" címmel kidolgozták a Szövetségnek a forradalom idején követendő politikai programját. A német forradalom (Berlin, 1848. március 18.) hírére megszervezték kb. 300–400 német munkás – köztük a Szövetség sok tagjának – egyéni visszatérését Németországba. (Élesen elutasították a kispolgári demokraták kalandor tervét, hogy emigránsokból álló légióval törjenek be a „forradalmasítandó" Németországba, s ezzel mintegy kívülről importálják a forradalmat.)

A hazatérő német emigránsok befolyása azonban nem volt elégséges ahhoz, hogy ellensúlyozza a forradalom továbbfejlődését nem kívánó porosz burzsoázia tevékenységét. Tanulságosan tárult fel a monarchiával és a nemességgel egyezségre lépő liberális burzsoázia árulása; jobban félt már a proletariátustól, mint a feudális monarchiának a burzsoázia kizárólagos uralmát korlátozó maradványaitól. (A bécsi és a jobbágyfelszabadításig eljutó pesti forradalom, amelyek vezetésében gyenge volt a polgári elem, politikai színvonalukat tekintve alatta maradtak a franciaországinak. A magyar forradalmat az 1848 szeptemberében bekövetkező baloldali fordulat az európai forradalmi mozgalom élére helyezte és a magyar szabadságharcot a demokráciáért vívott nemzetközi küzdelem integráns részévé tette, de a Habsburg-reakció és a cári intervenció túlerejével szemben magára maradt.)

A Kommunisták Szövetsége a „Neue Rheinische Zeitung"[22] felhasználásával tájékoztatta és irányította a munkásosztályt, befolyásolta a közvélemény alakulását. A lap reagált minden fontosabb korabeli eseményre, lett légyen az a frankfurti

[22] Kölnben 1848 április–májusában alapított lap Marx, Engels és W. Wolf szerkesztésében. Megjelent 1849. május 19-éig (301 szám). 1848 szeptemberéig 5000 példányban jelent meg, megszüntetése idején 6000 előfizetője volt.

nemzetgyűlés vagy a prágai felkelés, a lengyel kérdés avagy a porosz–dán háború, illetve a magyar forradalom és szabadságharc.

1848. június 23-án Franciaországban továbbfejlődött a forradalom. A párizsi proletariátus fegyveres harcra kényszerült a burzsoázia ellen az áprilisi választások[23] munkásellenessége és a május 4-én összeült alkotmányozó nemzetgyűlésnek a burzsoázia erőfölényét fitogtató intézkedései miatt[24]; „. . . első nagy csatáját vívta meg egymással a két osztály, melyre a modern társadalom hasad. A harc a polgári rend megtartásáért, vagy elpusztításáért folyt."[25]

A júniusi párizsi felkelés egyértelműen proletárjellegű volt; „Éljen a szocialista köztársaság!" – jelszóval folyt, vörös zászlók alatt. A Kommunisták Szövetségének Párizsban levő tagjai a felkelés élvonalában harcoltak. A Neue Rheinische Zeitung az első lövésektől kezdve fenntartás nélkül a felkelők pártján állott. Engels szavaival a „kétségbeesés néma haragjával, komor hidegvérével" vívott élethalálharc azonban kezdeti sikerei után védekezésbe kényszerült. A munkáspárt hiánya, a burzsoá propagandával megbénított kispolgárság és a 45 centime-os pótadóval munkásellenessé hangolt parasztság támogatásának elmaradása, a kispolgári demokraták árulása – megpecsételte a fegyveres felkelés sorsát. A felkelés, amelyet a burzsoázia erőfölényének tudatában provokált, hogy leverhesse a párizsi munkásságot, négynapos kegyetlen küzdelem után elbukott. A francia burzsoázia féktelen bosszút állt: tömegmészárlással, 25 000 ember letartóztatásával, több ezer munkás gyarmati kényszermunkára küldésével „teremtett rendet". A munkásokkal leszámoló köztársaságpárti burzsoázia azonban saját hatalmi pozícióit is meggyöngítette; utat nyitott a nagyipari és bankár-burzsoázia érdekeit érvényesítő erők felülkerekedésének, amelyek – a parasztság illúzióit is kihasználva – december 10-én köztársasági elnökké választották a reakciós nagyburzsoázia törekvéseit szolgáló Louis Bonapartét.

Az ellenforradalom erői Európa-szerte sikeres ellentámadásba lendültek; előbb elszigetelték, majd részleges nemzetközi együttműködéssel 1849 derekán felszámolták a forradalom elszigetelődő támaszpontjait. „Párizs 1849. június 13-ájával[26], a német májusi felkelések vereségével és a magyar forradalomnak oroszok által történt leverésével lezárult az 1848-as forradalom egy nagy időszaka."[27]

Az 1848–49-es forradalmak elbukása után Marx – Párizsból érkezve – a korábbi londoni Központi Vezetőség néhány tagjával 1849 augusztus végén Londonban

[23] A februári forradalom biztosította a 21. éven felüli férfiak általános választójogát. A visszaélésekben bővelkedő április 23-i választásokon a burzsoá republikánusok a 880 mandátumból mintegy 500-at, a monarchisták (az orléans-i dinasztia hívei) és a legitimisták (Bourbon-pártiak) együttesen közel 300-at, a kispolgári demokraták és szocialisták 80-at szereztek meg. A nemzetgyűlésbe mindössze 18 munkásképviselő jutott be.

[24] A jobbra tolódott kormány – ürügyként kihasználva a Blanqui vezette csoport kudarcba fulladt május 15-i puccskísérletét is – meggyorsította a forradalom vívmányainak megsemmisítésére irányuló törekvéseit. Bezárták a forradalmi klubokat, felszámolták a munkanélkülieket foglalkoztató nemzeti műhelyeket stb.

[25] *Marx–Engels* Művei. 7. köt. Kossuth 1962. 28. old.

[26] Baloldali republikánusok kezdeményezte, fegyveres ellenállásig eljutó tüntetés a kormány intervenciós külpolitikája ellen.

[27] *Marx–Engels* Művei. 21. köt. Kossuth 1970. 212. old.

újjáalakította a Kommunisták Szövetségének Központi Vezetőségét. Az új KV 1850 márciusában közzétette „A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez, 1850 március" c. dokumentumát, amelyben[28] áttekintette a lefolyt forradalmi küzdelmek tanulságait és a további harcok feladatait.

6. AZ 1848–49-ES FORRADALMAK NÉHÁNY FONTOSABB TANULSÁGA

Az 1848-as európai forradalmak objektív feladataikat tekintve polgári forradalmak voltak. Az eseményekben részt vevő, helyenként döntő szerepet játszó néptömegek tevékenysége kisebb-nagyobb mértékben plebejus jelleget is kölcsönzött e forradalmaknak. A forradalmak menete igazi szerepkörükben, valódi törekvéseiket feltárva mutatta be az alapvető osztályokat. Az 1848-as forradalmak „lármásan és zavarosan meghirdették a proletariátus felszabadítását, azaz a XIX. század titkát és e század forradalmának titkát" – írta 1856-ban Marx.[29]

A BURZSOÁZIA ÉS A MUNKÁSOSZTÁLY SZEREPE AZ 1848-AS FORRADALMAKBAN

A munkásosztály tevékeny részvétele, több országban a forradalom legfőbb mozgató erőjeként való fellépése – minden gyengesége, szervezetlensége ellenére – történelmileg bizonyította: a haladás ügyének legkövetkezetesebb képviselője, a kor legforradalmibb osztálya. A munkásosztály az 1848-as forradalmak folyamán néhány országban már önálló politikai erőként, saját politikai és gazdasági követelésekkel, és szervezetten lépett fel mind a feudalizmus, mind a kapitalizmus rendje ellen. Veresége világosabbá tette, hogy a burzsoázia elleni harcában csak a győzelem, vagy az ideiglenes bukás alternatívája adott; hogy a proletárharc végcélja nem lehet más, mint a burzsoázia hatalmának megdöntése és a proletárdiktatúra megteremtése. Ebből adódott az a következtetés, hogy a munkásosztálynak részt kell vennie minden, a fennálló rendet megrengető forradalmi mozgalomban; azokban is, amelyek csak közvetve szolgálják a szocialista célkitűzéseket.

A burzsoázia a 48-as forradalmak során már legnegatívabb oldaláról is megmutatkozott: a burzsoázia liberális szárnya is megrémült a proletariátus forradalmi aktivitásától és elárulta a forradalmat. Franciaországban a nagyburzsoázia osztályuralmának konzerválása végett a bonapartista puccsot támogatta, Poroszországban engedékenyen egyezett meg a monarchista-militarista nemességgel. 1848–49 egyik legfontosabb tanulsága a polgári liberalizmus demokráciát eláruló mivoltának lelepleződése volt.

A párizsi forradalmak feltárták, hogy a polgári állam lényege a tőke uralmának biztosítása, a proletariátus elnyomása. Ezen az Ideiglenes Kormányba bevont munkásminiszterek jelenléte sem változtathatott; a tapasztalatok megérlelték azt

[28] *Marx–Engels* Művei. 7. köt. Kossuth 1962. 236–245. old.
[29] *Marx–Engels* Művei 12. köt. Kossuth 1967. 1. old.

a következtetést, hogy a munkásságnak osztálycéljai érdekében szét kell zúznia a polgári államot, és létre kell hoznia helyette saját államát.

A forradalmi harcokban fény derült az egyébként nagy aktivitással fellépő kispolgárság politikai következetlenségére is. Szembefordulása a munkásosztály követeléseivel és saját érdekeitől való eltántorodása közrejátszott a forradalmak elbukásában. Az ellenforradalom bebizonyította, hogy a kispolgárság semmit sem nyer azzal, hogy a proletariátus ellen fordul; a munkásosztály viszont csak úgy működhet együtt a kispolgársággal, ha vele szemben is megvédi saját érdekeit.

A PARASZTKÉRDÉS 1848–49-BEN

Az 1848-as forradalmak bebizonyították a munkásosztály és a parasztság politikai szövetségének történelmi szükségszerűségét és lehetőségeit. Az osztályküzdelmek általános tapasztalatként tárták fel azt a kölcsönösséget, amelyet a proletariátus és a parasztság összefogása hordoz. Kiderült, hogy a munkásosztály harca kudarcra van ítélve, ha nem tudja kivívni a nagy parasztttömegek támogatását.

A franciaországi forradalom feltárta a parasztság érdekösszeütközését a feudális kizsákmányolók helyébe lépő burzsoáziával, a tőkés rend adó-, hitel-, kamat- és járadék-mechanizmusával. Nyilvánvalóvá lett, hogy „a parasztok érdeke tehát nincs többé, mint Napóleon alatt, összhangban a burzsoázia érdekeivel, a tőkével, hanem ellentétben van velük. Természetes szövetségesüket és vezetőjüket tehát a városi proletariátusban találják meg, amelynek feladata a polgári rend megdöntése."[30] E szövetség szükségességének felismerése, tudatosodása nem ment könnyen és gyorsan, nem válhatott politikai gyakorlattá. Annyival is inkább, mert az Ideiglenes Kormány által kivetett pótadó azt a látszatot keltette, hogy a nemzeti műhelyeket a megadóztatott parasztsággal tartatja el a Köztársaság. Nagy tanulság volt a munkásmozgalom számára, hogy a burzsoázia politikai sakkhúzása folytán a parasztoknak „kellett megfizetniök a februári forradalom költségeit, bennük tett szert fő anyagára az ellenforradalom".[31] A 48-as forradalmakat kezdetben támogató szervezetlen paraszti tömegek politikai ingatagsága, a proletár-befolyás elégtelensége lehetővé tette, hogy a burzsoázia fokozatosan maga mellé állítsa és a forradalom ellen fordítsa a parasztságot.

A Kommunisták Szövetsége 1850 márciusi üzenetében hangsúlyozta, hogy „a munkásoknak szövetséget kell kötniök a falusi proletariátussal", és konkrét javaslatot tett arra is, hogy kerüljék el annak konzerválódását, hogy a parasztság falusi proletariátusra és egy kispolgári parasztosztályra tagozódjék.[32]

[30] *Marx–Engels* Művei. 8. köt. Kossuth 1962. 190. old.
[31] *Marx–Engels* Művei. 7. köt. Kossuth 1962. 22. old.
[32] Ugyanott, 243. old.

A NEMZETI KÉRDÉS TAPASZTALATAI

Az 1848–49-es forradalmak napirendre tűzték a nemzeti függetlenségi mozgalmak és a proletárosztályharc összefüggésének kérdéseit is. A német és olasz földön, Európa soknemzetiségű keleti felén (Habsburg-birodalom, Oroszország, Törökország európai része) népek sokasága remélte a forradalomtól a nemzeti egység megvalósítását, a nemzeti függetlenség kivívását. A forradalmat vezető polgárság (a magyar és lengyel forradalomban a liberális nemesség) gazdaságilag és politikailag önálló nemzeti állam létesítésére törekedett, s a nacionalizmus alapján széles társadalmi összefogást tudott teremteni.

A forradalmi harcok során Marx és Engels állást foglaltak a szabadságharcot vívó népek (az olasz, a lengyel, az ír, a magyar) ügye mellett. Támogatták nemzeti törekvéseiket, harci szövetségnek tekintették egyidejű küzdelmeiket. A Neue Rheinische Zeitung hasábjain hirdették, hogy a nemzeti kérdést csak akkor lehet sikeresen megoldani, ha győz a forradalom, ha valóban népi kormányok alakulnak. 1848–49 forradalmainak küzdelmeiben Marx és Engels arra buzdították a nemzetközi munkásosztályt, hogy tevékenyen vegyenek részt az országuk szabadságáért, függetlenségéért folyó harcban, de nem támogattak mindenféle nemzeti mozgalmat. Meglátták és hirdették, hogy a nemzeti mozgalmak lehetséges szövetségesei a demokráciának és a forradalomnak, ugyanakkor szolgálatot tehetnek az abszolutista reakciónak is; hogy a nemzeti mozgalmakat ki lehet játszani a forradalom, a haladás ellen is. Élesen elítélték a reakciós erők oldalára álló nemzeti mozgalmakat.

A MUNKÁSOSZTÁLY PÁRTJÁRÓL ÉS ANNAK POLITIKÁJÁRÓL

Marx és Engels, miközben aktívan részt vettek a polgári demokratikus forradalomban, szüntelenül a munkásosztály sorainak tömörítésén fáradoztak. A Kommunisták Szövetségének tagságával, a különféle munkásszervezetekkel tartott kapcsolataikat arra használták fel, hogy a szervezettség fokozásával növeljék a munkásság harcának hatékonyságát. A forradalmi esztendők egyik nagy tapasztalata alapján 1849 után a mozgalomban központi kérdéssé tették a munkásosztály politikai, szervezeti önállóságának megteremtését. Ezért a Kommunisták Szövetségének újjászervezésekor a Központi Vezetőség üzenete hangsúlyozta, hogy „... a munkáspártnak, amennyire csak lehetséges, szervezettnek, egységesnek és önállónak kell lennie, ... nem szabad hogy ismét, mint 1848-ban, a burzsoázia kihasználja és uszályába fogja”.[33]

A forradalmak tapasztalatai alapján elméleti és szervezeti vonatkozásokban tovább tisztázódtak a munkásosztály pártjának feladatai, tevékenységének és szervezeti felépítésének részletei. Ez érvényesült a Szövetség szervezeti szabályzatának 1850 márciusi módosításával is. Ennek megfelelően a proletárdiktatúráért küzdő munkáspártnak két részből kell állnia: 1. a Kommunisták Szövetségéből, a központi irányítást ellátó „titkos” pártból, és 2. a munkásegyletekbe szervezett

[33] Ugyanott, 237. old.

proletártömegekből; az egyleteket a Szövetség helyi csoportjai vezessék. Ez a forma egyesíti a törekvést a proletár tömegpárt megteremtésére, valamint a legális és illegális szervezkedés együttes alkalmazására.

A Kommunisták Szövetségének 1850 márciusi üzenete a munkáspárt legfőbb feladataként jelölte meg a napirendre kerülő újabb forradalmat permanenssé tenni, „addig, amíg valamennyi többé vagy kevésbé vagyonos osztály kiszorul az uralomból, és a proletariátus meghódítja az államhatalmat..."[34]

A munkásosztály pártjának politikájáról levont végkövetkeztetésében az üzenet a politikai önállóságot hangsúlyozta; azt, hogy a munkások semmivel se hagyják letéríteni magukat „a független proletárpárt megszervezésének" és a forradalom továbbfejlesztésének, permanenssé tételének útjáról.

7. A KOMMUNISTÁK SZÖVETSÉGÉNEK TEVÉKENYSÉGE 1850–52 KÖZÖTT

Az újjászerveződött Központi Vezetőség irányításával 1850 nyarán-őszén a legtöbb német nagyvárosban, sőt Svájcban is újjászerveződtek vagy megalakultak a Szövetség szervezetei. A Szövetséghez, mint a nemzetközi szocialista forradalmi mozgalom központjához csatlakoztak még angol chartisták, francia blanquisták, lengyel és magyar emigránsok is. A Neue Rheinische Zeitung utódaként kiadott folyóirat, a Neue Rheinische Zeitung (Politisch-ökonomische Revue) egyik fontos eszköze volt az egység és összefogás biztosításának. Marx és Engels arra törekedett, hogy a német, angol és francia munkásosztály élenjáró képviselőinek összefogásával nemzetközi kommunista pártot hozzanak létre; 1850 áprilisában meg is egyeztek a „Forradalmi Világtársaság" megszervezéséről. (A megegyezés 1. cikkelye szerint: „A szövetség célja minden kiváltságos osztály megdöntése és alávetése a proletárok diktatúrájának, permanenciában tartva a forradalmat a kommunizmus megvalósításáig..."[35])

Az 1850 nyarára végbement változás a nemzetközi gazdasági és politikai helyzetben, a kibontakozó ipari fellendülés azonban egy időre eltemette egy közeli újabb forradalmi hullám kilátását. Ez viszont megpecsételte a Kommunisták Szövetségének sorsát is. A kispolgári-demokrata szárny „forradalomcsinálói" azonnali forradalmak kalandorterveit szegezték szembe Marx és Engels taktikájával, amely a megváltozott helyzetben az erőgyűjtést, a felkészülést hangsúlyozta. A szeptember 15-i központi vezetőségi ülésen szakadás következett be a Szövetségben; Marx javaslatára a többség a Központi Vezetőség székhelyét Kölnbe helyezte át s kötelezettségeit a kölni vezető-körzetre ruházta át, megbízva azzal is, hogy új szervezeti szabályzatot dolgozzon ki. A kölniek végrehajtották a határozatot, bár december 1-i üzenetükben azt állították, hogy mindkét csoport (a Marx-vezette többség és az álforradalmi kisebbség) „letért a szervezeti szabályzat útjáról"; elkészült az új szervezeti szabályzat is, és a kölni Központi Vezetőség további harcra buzdította a Szövetség megfogyatkozott tagságát. (Az álforradalmi kisebbség

[34] Ugyanott, 239. old.
[35] Ugyanott, 506. old.

A. Willich és K. Schapper vezetésével saját Központi Vezetőséget alakított, amely durván rágalmazta Marxot és Engelst, és meglehetősen primitíven ítélte meg a helyzetet; 1851 tavaszán pl. „a legnagyobb mértékben valószínűnek" tartották, hogy „1851–52-ben vagy világháború kezdődik, vagy szociális forradalom").

A Kommunisták Szövetségén belüli nehézségeket tetézte, hogy Európa-szerte megerősödött a reakció üldözése a Szövetség ellen. 1851 május elején a porosz rendőrség letartóztatta a Központi Vezetőség több tagját, majd látványos provokációs perben, 1852. november 12-én, 3–6 évig terjedő várfogságra ítélték a per hét vádlottját. A Kommunisták Szövetsége a nemzetközi közvélemény előtt feltárta a porosz rendőrség provokációját, elutasította a bíróság vádjait és megbélyegezte igazságtalan ítéletét. Marx ezzel kapcsolatban írta „Leleplezések a kölni kommunista-perről" c. művét (1852 december).

A kölni per után Marx javaslatára 1852. november 17-én a Kommunisták Szövetségének Központi Vezetősége kimondta a szervezet feloszlását, miután 1851 májusa óta – a növekvő üldözés közepette – tevékenységét már úgyis alig folytathatta. A Szövetség tagjainak többsége a munkásegyletekben dolgozott tovább; Marx és Engels pedig egyelőre elméleti munkásságukkal szolgálták a nemzetközi munkásmozgalmat.

A Kommunisták Szövetsége félévtizedes fennállása alatt kiemelkedő szerepet játszott a forradalmi munkásmozgalom harcaiban. Elévülhetetlenek az érdemei a tudományos szocializmus tanításainak első összefoglalásában (A „Kommunista Párt kiáltványa"), s ennek a munkásmozgalommal való egyesítésére tett lépéseiben, a proletariátus önálló politikai mozgalmának és szervezetének megteremtésében kifejtett fáradozásaiban. A Kommunisták Szövetsége megnyitotta a forradalmi munkásmozgalom kifejlődésének útját.

MÁSODIK FEJEZET

A nemzetközi munkásmozgalom fejlődése 1852-től az 1870-es évek közepéig. Az I. Internacionálé megalakulása és tevékenysége. A Párizsi Kommün és történelmi tapasztalatai

1. A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM A XIX. SZÁZAD 50-ES ÉVEIBEN ÉS A 60-AS ÉVEK ELEJÉN

Az 1848–49-es forradalmak – vereségük ellenére – országonként eltérően megtisztították az utat a kapitalizmus gyorsabb ütemű fejlődése előtt. Az ellenforradalom politikai felülkerekedése azonban Európában igen ellentmondásossá tette az 50–60-as évek gyorsuló gazdasági és társadalmi fejlődését.

Az európai polgári forradalmak korszakát lezáró rendkívül mozgalmas két évtizedben dinasztikus háborúk, megismétlődő gazdasági válságok, változó összetételű politikai szövetségek birkózása adott történelmi keretet a nemzetközi munkásmozgalom fejlődéséhez. Már 1853 őszén a megnövekedett nemzetközi befolyással rendelkező Oroszország megtámadta a válságokkal küszködő Törökországot; a küzdelembe Törökország oldalán, 1854 tavaszán bekapcsolódott Franciaország és Anglia is. Az 1856 tavaszáig húzódó krími háború alatt felbomlott Oroszország, Poroszország és Ausztria addigi reakciós szövetsége. A cárizmust a következmények belső reformokra, az 1861-es jobbágyfelszabadításra és földreformra kényszerítették. Poroszország és Ausztria viszont a német egység megteremtésének vezetéséért versengve került szembe egymással. 1864-ben ugyan még együtt hadakoztak Dánia ellen, de 1866-ban Poroszország már olasz szövetségben győzte le Ausztriát s biztosította az egységes Németország megteremtéséhez a porosz vezetést. Időközben 1859-ben Ausztria vereséget szenvedett a francia–olasz szövetségtől is; 1861-ben megszületett az egységes olasz királyság, megszerezve a korábban osztrák kézen volt területeket. 1863–64-ben hősi küzdelemben elbukott a cárizmus elleni lengyel felkelés. Ausztria vereségei és a magyar uralkodó osztályok kiegyezési törekvései megszülték 1867 februárjára az Osztrák–Magyar Monarchiát. A 60-as évek végére kialakult porosz–francia ellentét előkészítette a korszak nagy nyugat-európai háborúját, amely 1870-ben a második francia császárság bukását, 1871 januárjában pedig az egységes német császárság megteremtését mozdította elő.

A mozgalmas két évtized politikai küzdelmeihez hozzásorolandók Anglia és

Franciaország távol-keleti, illetve Oroszország közép-ázsiai és kaukázusi terjeszkedése és az amerikai polgárháború (1861–65) eseményei is. Az egész időszakhoz megrázkódtató gazdasági válságok, a tőkés társadalmi fejlődés ellentmondásainak növekvő kibontakozása adtak hátteret.

A nagyburzsoázia érdekeit szolgáló bonapartista rendszer *Franciaországban*[1] a kapitalizmus rohamosan bontakozott ki. Az ipari forradalom franciaországi tetőzése, a széles körű gépesítés az 50-es–60-as években közel háromszorosára növelte az ipar termelését és gyorsította annak koncentrációját. A kisipar egyidejű tömeges fennmaradása ellenére a tíz főnél többet foglalkoztató üzemekben dolgozók száma a 60-as évek közepére 50%-kal nőtt a 40-es évekhez képest és a 36 milliós országban 1,5 millió főt ért el. A második császárság gazdasági életét elsősorban a féktelen pénzügyi spekuláció jellemezte; a párizsi tőzsde rangos nemzetközi pénzügyi központtá vált. A kormányzat – élvezve a nagy tömegű parcellás-parasztság támogatását – szélsőségesen reakciós belpolitikát és kalandor külpolitikát folytatott.

A *Német Szövetség* országaiban szintén nagyarányú kapitalista fejlődés bontakozott ki. Az ipari termelés gépesítése, volumenének gyors növekedése, a nagybankok és részvénytársaságok tucatjainak alapítása, a mezőgazdaság sajátos kapitalizálódása[2] felerősítette az egységes német állam megteremtését célzó törekvéseket. A poroszországi földbirtokos és nagytőkés reakció a kérdés porosz vezetésű – Ausztriát kirekesztő ún. „kisnémet" – megoldásáért küzdött (az osztrák vezetésű ún. „nagynémet" egység tervével szemben), s ennek megfelelő antidemokratikus belső irányvonalat és agresszív külpolitikát alakított ki.

Itáliában is növekvő gazdasági fejlődés alapozta meg az egységes olasz nemzeti állam megteremtéséért, a szabadságért és függetlenségért folyó küzdelmet. A fejlettebb észak-itáliai területekről (Piemont, Toscana, Lombardia) kiinduló egyesítés 1861 márciusára megteremtette az egységes Olasz Királyságot (Róma és Velence nélkül, Firenze fővárossal), a liberális nemesség és a nagyburzsoázia hatalmát.

Az 1850–60-as évek vezető nagyhatalma azonban az európai kontinens politikai ügyeitől távol maradó *Anglia* volt. A fénykorát élő angliai kapitalizmus a részvénytársaságok kiterjedt hálózatával aktivizálta a közép- és kispolgárság anyagi eszközeit is, gyorsuló ütemben nőtt a tőke koncentrációja és centralizációja. Anglia ipari világhegemóniája vitathatatlan volt: 1850-ben a világ nyersvastermelésének felét, kőszéntermelésének több mint felét, gyapotfeldolgozásának is közel felét produkálta. Hatalmas ipara, gépexportja, külkereskedelme a „világ műhelyévé" tették. Ipari és kereskedelmi monopolhelyzete, valamint óriási gyarmatbirtokai révén az angol burzsoázia más országokat és népeket is kizsákmányolhatott. A brit uralkodó körök világuralmi pozíciójuk talaján otthon megengedtek maguknak

[1] Az 1848 decemberében köztársasági elnökké választott Louis Bonaparte 1851. december 2-án államcsínnyel katonai egyeduralmat teremtett; 1852. december 2-án pedig III. Napóleonként kikiáltatta a második császárságot (1852–1870).

[2] A mezőgazdaság kapitalizálódásának porosz útja a földesurak és a burzsoázia osztálykompromisszumán alapult; megőrizte a nagybirtokrendszert, a földesúri kizsákmányolást és a nagybirtokos osztály politikai befolyását; feudális maradványok és tőkés elemek vegyültek a mezőgazdaság tőkés fejlődésében.

egyfajta liberális demokratizmust; viszont a gyarmatokon, sőt Írországban is durva és kegyetlen elnyomást gyakoroltak.

Az *Osztrák Birodalomban* az 1848–49-es forradalmak elbukása után egy évtizedre a visszaállított abszolutizmus fékezte a tőkés fejlődés kibontakozását. A 60-as évekre azonban – a birodalom egyes tartományaiban rendkívül eltérő szinten, heves osztály- és nemzetiségi harc közepette – előbbre jutott a társadalmi, gazdasági haladás. Az osztrák és a magyar uralkodó osztályok kiegyezésének bázisán meggyorsult az ipari fejlődés, a kapitalizmus fokozatos behatolása a mezőgazdaságba, kialakult a soknemzetiségű birodalom népei tőkés elnyomásának, kizsákmányolásának feudális maradványokkal terhelt rendszere. Az osztrák–magyar uralkodó körök – osztrák hegemóniával – reakciós belpolitikát és agresszív, elsősorban a balkáni délszláv népeket veszélyeztető külpolitikát folytattak.

Az 1850–60-as években *Európa többi országában és az USA-ban* nagy léptekkel bontakozott ki az ipari forradalom komplex társadalmi-gazdasági hatása: nőtt a termelés, fejlődött a kapitalizmus anyagi-műszaki bázisa, erősödtek a kapitalista termelési és társadalmi viszonyok. A burzsoázia gazdasági és politikai hatalmának teljében realizálta a polgári forradalom legtöbb célját: fejlesztette a gazdálkodás növekvő profitot biztosító rendszerét, körültekintő szervező munkával biztosította politikai uralmát, az engedmények és az erőszak eszközeinek változatos alkalmazásával igyekezett megerősíteni, illetve megőrizni vezető szerepét a társadalomban.

A MUNKÁSMOZGALOM HELYZETE ÉS ÚJABB FELLENDÜLÉSE

A kapitalizmus gyorsuló ütemű fejlődése az 1850–60-as években tovább növelte a proletariátus létszámát. (Angliában az ipari munkások száma már meghaladta a kétmilliót; Franciaországban és a német államokban rohamosan, az Osztrák Birodalom és Oroszország egyes területein is számottevően nőtt.) A gépi nagyipar fejlődése módosította az osztályharc körülményeit is. A burzsoázia nem alkalmazhatta már egyszerűen a kizsákmányolás addigi módszereit. A munkaidőt már nem lehetett meghosszabbítani[3] és a növekvő munkaerőkínálat mellett sem volt kifizetődő a termelést csupán a foglalkoztatottak létszámának növelésével emelni. Az 50-es évektől a kizsákmányolás fokozásának legfőbb eszközévé a munkaintenzitás növelése vált. (Az angliai pamutiparban – míg a heti munkaidő az 50-es évek végére az 1829–31-esnek 87%-ára esett – az egy főre eső óránkénti fonaltermelés 273%-ra nőtt, a pamutáru termelése – 1 fő/óra – 708%-ra növekedett.[4]) A termelékenység gyors növelése erősebben vette igénybe a munkásokat fizikailag, de új követelményeket támasztott általános és szakképzettségükkel szemben is. A munkások élet- és munkakörülményei nem változtak a fejlődéssel arányosan; a kapitalizmus gyors felvirágzása a proletárok millióinak a nyomor szintje körüli vegetálásán alapult. „A munkásosztály nagy tömege mindenütt mélyebbre süllyedt, legalább olyan arányban, mint amilyenben a fölötte állók szociális szintje emel-

[3] Angliában, ahol 1847 óta tízórás munkanap volt érvényben, 1858 nyarán már a kilencórás munkanapért indult – 1860 februárjában átmenetileg feladott – mozgalom.
[4] *J. Kuczynski:* A munkásosztály helyzete Angliában. Szikra 1951. 84. old.

kedett."[5] Állandósult a munkások egy részének (kb. 5–10%) tartós munkanélkülisége is; létrejött az ipari tartaléksereg, amellyel a burzsoázia nyomást gyakorolhatott a bérekre. Franciaországban, Németországban az 50-es évek első felében a munkabérek 20–30%-kal csökkentek. Az angliai Prestonban 1853 augusztusában 25 ezer szövő- és fonómunkás kényszerült hosszú sztrájkra (36 hét) 10%-os béremelésért.

A munkásosztály mozgalma a Kommunisták Szövetségének feloszlatása után (1852) fokozatosan rendezte újjá sorait. A gyülekezési és sajtószabadság korlátozása miatt a forradalmak tapasztalataival erősödött munkások segélyegyletek, művelődési egyesületek, valamint a szakszervezetek keretében szervezték gazdasági és politikai érdekeik védelmét. Az ellenforradalom győzelme és a kapitalista rend megszilárdulása ellenére a német, az angol, a francia proletariátus szervezkedett[6], sőt megkísérelték nemzetközi munkásszervezet létrehozását is.

Az 50-es évek közepén E. Jones, a chartista balszárny vezetője elnökletével Nemzetközi Bizottság alakult angol, francia, német, lengyel, olasz és spanyol nemzeti titkárokkal. Később (1856–69) ez Nemzetközi Társaság néven folytatta – néha a proletármozgalom önállóságát is veszélyeztető – működését (összefogva az angol Chartisták Társaságát, a Német Kommunisták Társaságát, a Lengyel Szocialisták Társaságát stb.), s több nemzetközi szolidaritási akciót szervezett, síkra szállva a „népek szövetségéért", valamint a „demokratikus és szociális köztársaság megvalósulásáért".

Az 50-es évek végén beálló gazdasági válság (1857) miatti elégedetlenségtől is sarkallva a munkásosztály mozgalma megerősödött. Fokozódott a törekvés a politikai, ideológiai és szervezeti önállósodásra, a burzsoá befolyástól való elhatárolódásra. A nemzetközi munkásmozgalomban azonban a tudományos szocializmus mellett különböző ideológiai-politikai irányzatok léteztek, amelyek erős polgári, kispolgári befolyást érvényesítettek a szervezett munkások körében. Angliában a trade-unionizmus, Franciaországban a proudhonizmus, Németországban pedig a lassalleanizmus eszmevilága és gyakorlata volt uralkodó a munkásosztály mozgalmában.

A TRADE-UNIONIZMUS

A viharos sztrájkharcokat vívó angol munkások fokozatosan koncentrálták szervezeti erejüket, s szakszervezeteik (trade-unionok) egyesítésével létrehozták a Szakszervezetek Londoni Tanácsát (1861), amely már átfogta és irányította az egész angol szakszervezeti mozgalmat.

[5] *Marx–Engels* Művei. 16. köt. Kossuth 1964. 7. old.

[6] Angliában a forradalmi chartisták vezetői megkísérelték a chartista mozgalom újjászervezését szocialista alapon. 1852-ben Londonban megalapították a "The People's Paper" (Néplap) c. hetilapot, amely 1856 végéig következetes proletár álláspontot képviselt (ekkoriban Marx és Engels is dolgoztak a lapnál). A „Tömegmozgalom" elnevezésű szervezet szócsöveként a lap segített a szakszervezetek és a szervezetlen munkások összefogásában, „Munkásparlamentbe" tömörítésében (1854. március). 1855 augusztusában újjáalakult a Nemzeti Chartista Szövetség Végrehajtó Bizottsága is (E. Jones, J. Finlen, A. Robinson vezetésével).

Az angol szakszervezetek nagy, önálló és szervezett erőt jelentettek a munkásmozgalomban, bár elsősorban a fontosabb ágazatok szakmunkásainak szervezésére korlátozódtak. A bér- és egyéb követelések részleges teljesülésével a kulcsiparágakban olyan jobban fizetett munkásréteg alakult ki, amelyet – a trade-unionok megegyezésre igyekvő egyeztető bizottságainak közreműködésével – a már extraprofittal bíró angol burzsoázia kihasználhatott a termelés legfontosabb pontjain jelentkező sztrájkok elhárítására, az egész proletariátus hatékonyabb antikapitalista fellépésének megakadályozására. A trade-unionok vezetése és tagságának számottevő része olyan munkásokból toborzódott, akik „arisztokráciát alkotnak a munkásosztályban; aránylag kényelmes helyzetet kényszerítettek ki maguknak, és ezt a helyzetet véglegesnek tekintik".[7]

A trade-unionok a chartizmus kudarcából kiindulva nem látták megoldhatónak a tőkés rendszer megszüntetését, hanem elsősorban a munkásosztály élet- és munkakörülményeit javító reformokra törekedtek. Gazdasági küzdelmeik nyomán születtek is eredmények a munkaidő szabályozása, a bérek emelése, sőt a szociális és munkakörülmények javítása terén. Sok tekintetben azonban a liberális burzsoázia befolyása alatt állottak; általában a megegyezést keresték a munkaadókkal. Bár az angol munkások részt vettek a választójog reformjáért kibontakozott küzdelemben, és felléptek a haladás oldalán több fontos külpolitikai kérdésben is (amerikai polgárháború, 1861–65; lengyel felkelés, 1863), a trade-unionizmus többnyire félreállt a politikai küzdelmektől, nem hívta harcba a burzsoázia hatalma ellen a proletariátust.

A trade-unionizmus példás szervezettségével, eredményes gazdasági harcával nagy hatással volt a korabeli munkásmozgalomra; a burzsoázia iránti megalkuvása azonban a reformizmust erősítette.

A PROUDHONIZMUS

Az 1848–49-ben elszenvedett vereségét fokozatosan kiheverő francia munkásosztály növekvő ellenállást tanúsított a második császárság munkásellenes rendszerével szemben. A francia munkások súlyos gazdasági küzdelmeket vívtak a fokozódó kizsákmányolás és a kormány háborús külpolitikája ellen; harcoltak a sztrájkellenes Le Chapelier-törvény (1791) eltörléséért és önálló munkásjelöltek állításáért a törvényhozó testületi választásokon.

A francia proletariátus soraiban erősen hatottak még P. J. Proudhonnak a 40-es években elterjedt nézetei, amelyek ellenezték a politikai osztályharcot, elutasították a forradalmat. A proudhonizmus tartalmát tekintve nem munkásjellegű irányzat volt, a kistulajdon talajáról bírálta és ítélte el a kapitalizmust. A kisárutermelésre való visszatérést, a pénzt kiiktató termékcsere megvalósítását szorgalmazta, „az egyén (a kisárutermelő) szabadságáért" állt ki. A proudhonizmus nem számolt a kistulajdon polarizálódásának törvényszerűségével, „egyenlőségre" törekedett. A gazdasági reformokra szorítkozó proudhonizmus magát a gazdasági harcot sem helyeselte: nem fogadta el a szakszervezetek szerepét és

[7] *Marx–Engels* Művei. 22. köt. Kossuth 170. 305. old.

A SZOCIALIZMUS ÚTTÖRŐI

C. H. Saint-Simon

Ch. Fourier

R. Owen

L. A. Blanqui

W. Weitling

Karl Marx

Friedrich Engels

A Kommunista Párt kiáltványa első (1848. februári) kiadásának címoldala

A „Neue Rheinische Zeitung" első (1848. június 1-i) számának címoldala

Manifest

der

Kommunistischen Partei.

Veröffentlicht im Februar 1848

London

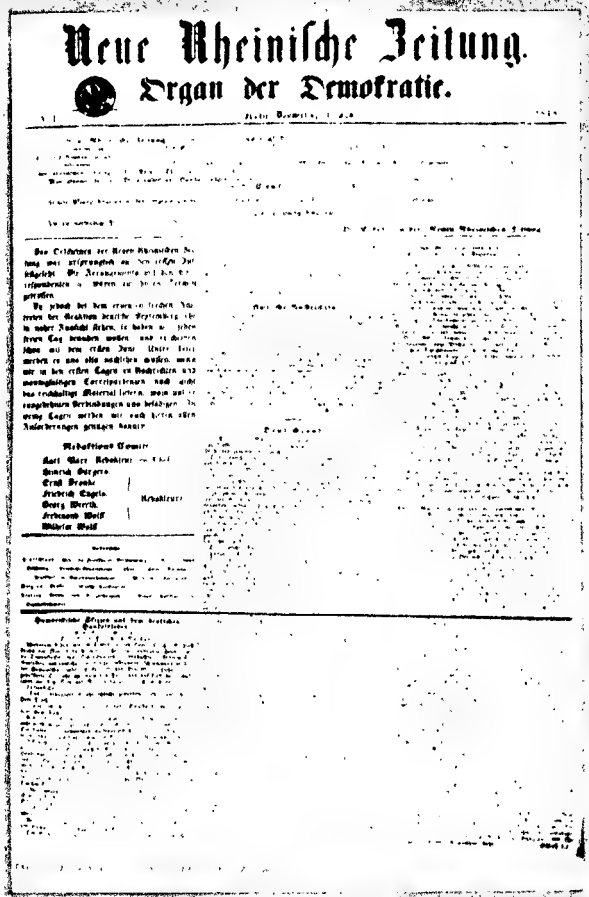

Neue Rheinische Zeitung.

Organ der Demokratie.

AZ I. INTERNACIONÁLÉ NÉHÁNY ALAPÍTÓJA

E. Dupont

E. Beesly

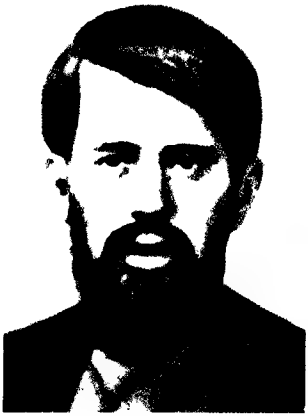

J. G. Eccarius

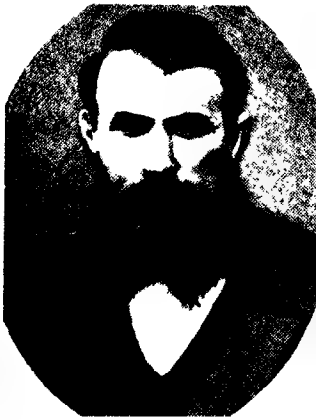

F. Lessner

R. Applegarth

H. Jung

G. Odger

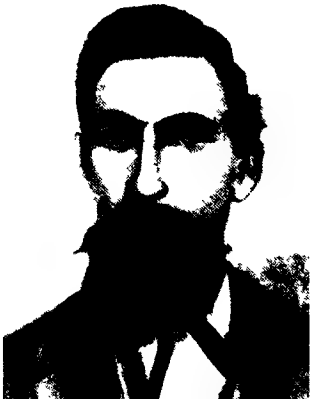

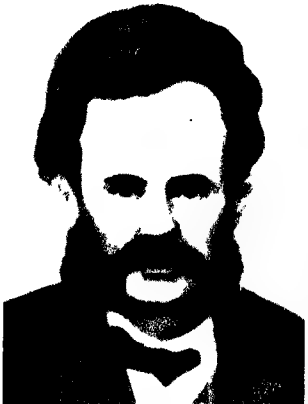

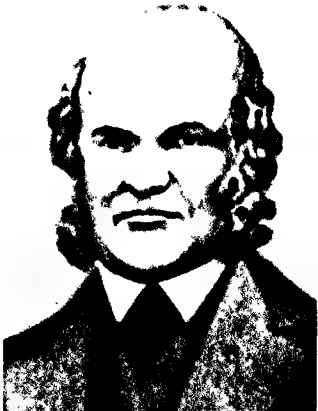

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

Liberté. — Égalité. — Fraternité

COMMUNE DE PARIS

DECLARATION AU PEUPLE FRANÇAIS

Dans le conflit douloureux et terrible qui impose une fois encore à Paris les horreurs du siège et du bombardement, qui fait couler le sang français, qui fait périr nos frères, nos femmes, nos enfants écrasés sous les obus et la mitraille, il est nécessaire que l'opinion publique ne soit pas divisée, que la conscience nationale ne soit point troublée.

Il faut que Paris et le Pays tout entier sachent quelle est la nature, la raison, le but de la Révolution qui s'accomplit; il faut enfin, que la responsabilité des deuils, des souffrances et des malheurs dont nous sommes les victimes, retombe sur ceux qui, après avoir trahi la France et livré Paris à l'étranger, poursuivent avec une aveugle et cruelle obstination la ruine de la

Mais, à la faveur de son autonomie et profitant de sa liberté d'action, Paris se réserve d'opérer comme il l'entendra chez lui, les réformes administratives et économiques que réclame sa population; de créer des institutions propres à développer et propager l'instruction, la production, l'échange et le crédit; à universaliser le pouvoir et la propriété, suivant les nécessités du moment, le vœu des intéressés et les données fournies par l'expérience.

Nos ennemis se trompent ou trompent le Pays quand ils accusent Paris de vouloir imposer sa volonté ou sa suprématie au reste de la nation, et de prétendre à une dictature qui se-

A Párizsi Kommün kiáltványa a francia néphez

A Párizsi Kommün arcképcsarnokából

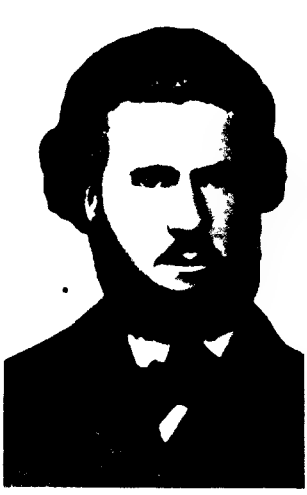

L. E. Varlin,
a kommün hadseregének
egyik parancsnoka

Frankel Leó,
a kommün munka- és kereskedelemügyi megbizottja

J. Dąbrowski,
a kommün hadseregének
főparancsnoka

tagadta a sztrájkok jelentőségét is. Egészében véve nem tűzte ki célul a burzsoázia hatalmának megdöntését; a történelmi fejlődést visszaforgatni akaró irányzat volt. Elterjedését a francia iparra oly jellemző kisüzem-forma segítette elő; hatása érvényesült más országok (spanyol, olasz stb.) munkásmozgalmában is.

A proudhonizmuson kívül a francia munkásság soraiban tovább élt a *blanquizmus* is. Bár a blanquisták csak a politikai harcra összpontosították erejüket, a társadalom szocialista átalakítását forradalmi úton kívánták elérni. A proletár osztályharc jelentőségét és a forradalmi munkáspárt szerepét azonban nem ismerték fel: változatlanul nem forradalmi tömegharcra, hanem összeesküvő csoportok puccsaira törekedtek.

Az 50-es évek végére a francia munkásosztály leghaladóbb része felszabadulóban volt a proudhonista hatások alól; a baloldali proudhonisták E. Varlin vezetésével már elismerték a munkásosztály politikai harcának szükségességét és élére álltak a ki-kirobbanó sztrájkoknak (1862). E harc eredményeként hatálytalanította a kormány 1864-ben a Le Chapelier-törvényt.

A LASSALLEANIZMUS

A német államokban a junker-földbirtokosok és nagytőkések uralma 1849 után vad terrorral sújtotta a demokratikus és szocialista erőket (a Kommunisták Szövetsége kölni csoportja elleni per, 1852). Törvénnyel korlátozta a mezőgazdasági munkások szabad mozgását (1854). A liberális burzsoázia látszat-ellenzékiségét is leszerelve (az 1858. évi választáson ellenzéki győzelem született) az agresszív reakciós körök, Otto von Bismarck kancellárral az élen mozgósították a nemesi-polgári politikai erőket az egységes német állam „vérrel és vassal" való megteremtésére (1862).

A nagy létszámú és gyorsan növekvő német proletariátus volt a fejlődés igazi letéteményese és a reakció leghatározottabb ellenfele. Szervezetei azonban az 50-es években még erős liberális burzsoá befolyás alatt állottak. F. H. Schulze-Delitzsch (a német liberálisokat egyesítő Német Szövetség tekintélyes politikusa) és más liberális vezetők azon fáradoztak, hogy a munkásoknak az önsegély eszméjét sugallják, vagyis azt, hogy helyzetük javításának útját csupán segélyegyletek, fogyasztási szövetkezetek, takarékpénztárak és művelődési egyesületek alakításában lássák. A német munkásszervezetekben azonban nőtt a burzsoáziától független politikai szervezet létrehozásának igénye. A lipcsei munkásbizottság egységes német munkáskongresszust készített elő. Felkérésükre F. Lassalle (1825–1864) közismert író és politikus (a „Munkásprogram" c. brosúra elismert szerzője, Marx és Engels egykori munkatársa a Neue Rheinische Zeitungnál) „Nyílt válasz a lipcsei általános munkáskongresszus összehívására alakult központi bizottságnak" (Zürich, 1863) c. programadó írásában meghirdette a német munkásosztály önálló pártja megalakításának szükségességét és feladatait. A Lipcsei Bizottság megvitatta és szótöbbséggel (6:4) programjaként fogadta el a „Nyílt válasz. . ."-t.

1863. május 23-án a lipcsei munkáskonferencián a tizenegy legnagyobb német város munkásszervezeteinek képviselői megalakították az *Általános Német Munkásegyletet*. Az alapításkor mintegy 400 fő taglétszámú Munkásegylet elnöke

F. Lassalle lett, aki arra törekedett, hogy a liberális Haladó Párttól független politikai pártként lépjenek fel. Lassalle nem bizonyult proletárforradalmárnak, de Marx is elismerte, hogy tizenöt évi álmából ébresztette fel a német munkásmozgalmat. Több fontos elméleti és gyakorlati-politikai kérdésben a tudományos szocializmusétól eltérő álláspontot alakított ki, de a politikai harc jelentőségének felismerésével és középpontba állításával pozitív irányt adott a mozgalomnak. Lassalle elfogadta és hirdette a munkásosztály politikai és gazdasági felszabadításáról szóló tanítást, a kapitalista társadalom megszüntetésének és a szocialista társadalom megteremtésének szükségességét.

Lassalle programja arra alapozott, hogy a társadalmi ellentétek harcát az ellentétek egységévé lehet változtatni egy osztályok feletti „szabad népállam" megteremtésével. Ennek létrehozásához az általános választójog bevezetését, az állam által finanszírozott termelőszövetkezeti rendszer kiépítését és a német munkások „rendjének" a monarchista körökkel való összefogását szorgalmazta. (Titkos tárgyalások is kezdődtek Lassalle és Bismarck között. . .) Lassalle szerint a kapitalizmus természetében rejlő „vasbértörvény" eleve szabályozza a bérek színvonalát, következésképpen hiábavaló a béremelésért és a munkaidő csökkentéséért folytatott harc; ezért szükségtelen a sztrájk és fölöslegesek a szakszervezetek is.

Lassalle programja egészében véve kispolgári jellegű volt; nem értette meg a proletariátus szerepét (bár „betéve tudta a Kommunista Kiáltványt" – írta róla Marx); az általános választójog bevezetésével demokratizálhatónak vélte a poroszjunker államot; az általa támogatott szövetkezetek rendszerével hirdette a fokozatos és békés átmenetet a szocializmusba. Az általános választójogért folytatott harcban Lassalle – szektás álforradalmisággal keverve az opportunizmust – doktrinér módon kezelte a szövetségi politika kérdéseit. Szerinte „a munkásosztállyal szemben az összes többi osztályok csak egyetlen reakciós tömeget alkotnak", bár ő a társadalmat vagyonos és vagyontalan osztályokból állóknak fogta fel, s a vagyontalanokhoz sorolta az ipari és mezőgazdasági munkásságot, továbbá a kisparasztságot, kispolgárságot és az értelmiséget is. A proletárnemzetköziséget is elutasította, a munkásmozgalmat „a legszűkebb nemzeti szempontból" vizsgálta. A német egység kérdésében Bismarck reakciós elképzelését támogatta.

Végeredményben a lassalleanizmus, bár a német munkásmozgalom elkülönülését testesítette meg a liberális burzsoá irányvonaltól, mindinkább akadályozta a tudományos szocializmus elterjedését a német munkásság körében. Lassalle az opportunizmus első „nagy" képviselője a német szociáldemokráciában; nézetei – többek között a vándormunkások közvetítésével – túllépték a német határokat. A „vasbértörvény"-tétel, az általános választójogért vívott harc jelentőségének eltúlzása, a szocializmusba való békés belenövéssel kapcsolatos illúziók, a békülékenység erősen hatottak az osztrák, cseh és magyar munkások kibontakozó mozgalmára is.

A vezető tőkésországok munkásmozgalmában tehát a 60-as évek elején mutatkozó fellendülés időszakában még erős polgári, kispolgári befolyás érvényesült és a tudományos szocializmussal szembenálló eszmei-politikai irányzatok uralkodtak. Mindez akadályozta az egyes országok forradalmi munkáspártjainak megalakulását, nehezítette a proletariátus szervezett nemzetközi összefogását. A proletár-

nemzetköziség arra ösztönözte a korabeli munkásmozgalom legjobbjait, hogy egybehangolják az egyes országokban a tőkés kizsákmányolás és elnyomás ellen vívott politikai és gazdasági harcot, hogy megteremtsék azt a szervezeti keretet, amelyen belül az együttműködés a legjobban megoldható. A proletárharc nemzetközi koordinálásának növekvő igénye felvetette a munkásosztály nemzetközi szervezete megteremtésének gondolatát.

2. AZ I. INTERNACIONÁLÉ MEGALAKULÁSA ÉS TEVÉKENYSÉGÉNEK FŐBB MOZZANATAI 1864–1871 KÖZÖTT

1864. szeptember 28-án a londoni St. Martin's Hallban – az 1863–64-es lengyel felkelés melletti szolidaritás kifejezésére megrendezett nemzetközi munkásgyűlésen – megalakult a munkások új nemzetközi szervezete: az I. Internacionálé, hivatalos nevén a Nemzetközi Munkásszövetség (International Working Men's Association).[8] Az alapító értekezlet egyhangúlag elfogadott határozata olyan nemzetközi munkásszervezetet létesített, amely a Londonban működő és valamennyi ország munkásságának képviselőiből összeállított központi bizottsággal, az egyes országok fővárosaiban működő albizottságok irányításával, elvi program és szervezeti szabályzat alapján fejt ki tevékenységet. A megválasztott több mint harminc főt számláló ideiglenes bizottságba (1866-tól Főtanács néven vált közismertté) beválasztották az elnökségben jelenlevő Marxot is, akinek az Internacionálé Nyilatkozatának és Szervezeti Szabályzatának elkészítésében főszerep jutott.

A Nemzetközi Munkásszövetség összetételében tükrözte a korabeli nemzetközi munkásmozgalom országonként különböző fejlettségi fokát, különféle és gyakran ellentétes irányzatokat hordozott. Ennek következtében csak olyan, a tudományos szocializmus alapján álló program segítségével lehetett visszaszorítani a különböző kispolgári szocialista irányzatok befolyását, amelyet a nemzetközi munkásmozgalom egyes csoportjai kiindulópontként egyaránt elfogadhattak. Engels később (1890-ben) utalt arra, hogy az Internacionálé célja és feladata az volt, hogy „egy nagy hadtestté olvassza össze Európa és Ázsia egész harcos munkásságát. Ezért nem lehetett a Kiáltványban lefektetett alapelvekből kiindulnia. Olyan programmal kellett rendelkeznie, amely nem csapta be az ajtót az angol trade-unionok, a francia, belga, olasz és spanyol proudhonisták, meg a német lassalleánusok előtt."[9] Marx a realitások figyelembevételével arra a következtetésre jutott, hogy „most a lényegben erősnek, a formában enyhének kell lenni"[10], s a Kommunista

[8] Az Internacionálé megalakítását két évig tartó előkészítő munka előzte meg. 1862 augusztusában a londoni világkiállítás alkalmából angol és francia szakszervezeti küldöttségek megbeszélésén felvetődött egy nemzetközi munkásszervezet megalakításának terve. 1863 júliusában angol, francia, német és lengyel munkások képviselőinek egy londoni tárgyalása tovább érlelte egy nemzetközi értekezlet összehívásának gondolatát.

[9] *Marx–Engels* Művei. 22. köt. Kossuth 1970. 51. old.

[10] *Marx–Engels* Válogatott levelek. Szikra 1950. 171. old.

Kiáltvány alapvető célkitűzéseire támaszkodva kidolgozta az Internacionálé programadó okmányait: a Nemzetközi Munkásszövetség Alapító Üzenetét és ideiglenes Szervezeti Szabályzatát.[11]

A NEMZETKÖZI MUNKÁSSZÖVETSÉG ALAPÍTÓ ÜZENETE

A Szövetség alapító dokumentuma elemezte a megelőző két évtized társadalmi, gazdasági és politikai változásait, a kialakult helyzetet és mindezek kihatásait a munkásmozgalomra. Nagy tényanyaggal (a többi között W. E. Gladstone brit pénzügyminiszter 1864. április 7-i beszéde, továbbá az angol parlament dokumentum-közlő kiadványai, az ún. Kék-könyvek alapján) bizonyította, hogy az ipar és a kereskedelem fejlődése következtében végbement növekedés gyümölcseit kizárólag a vagyonos osztályok élvezték valamennyi országban. Bizonyította a kapitalizmus fejlődését – hallgatólag cáfolva az erről vallott proudhonista álláspontot – azonban feltárta azt is, hogy ez nem szüntette meg a dolgozó tömegek nyomorát. Rámutatott, hogy a kapitalizmusban „... a munka termelőerőinek minden új fejlődése el kell hogy mélyítse a társadalmi ellentéteket és ki kell hogy élezze a társadalmi antagonizmusokat".[12]

Az Alapító Üzenet értékelte az élet- és munkakörülményeinek javításáért küzdő munkásság harcának eredményeit is; érvelően cáfolva a gazdasági harctól elzárkózó lassalleánus irányzatot. Az Angliában kivívott tízórás munkanapról szóló törvény gyakorlati jelentőségén túl politikai gazdaságtani vonatkozásait is hangsúlyozta, mint annak bizonyítékát, hogy a kizsákmányolás nem a munkanap utolsó óráira korlátozódik, ahogyan azt a burzsoá közgazdászok (N.W. Senior stb.) állították. Elemezte az üzenet a munkások létesítette szövetkezetek sikereit is, feltárva tanulságként, hogy ti. „a modern tudomány követelményeivel összhangban levő termelés megvalósítható a kezek osztályát alkalmazó munkáltatók osztályának létezése nélkül".[13] A tapasztalatok alapján hangsúlyozta azt is, hogy e sikerek nem oldották meg a tőkés kizsákmányolás alóli szabadulás kérdését. „A szövetkezeti munkát ahhoz, hogy a dolgozó tömegeket megmenthesse, nemzeti méretűvé kell fejleszteni..."[14] Minthogy ezt „a föld és tőke urai" minden eszközzel akadályozzák, Marx végkövetkeztetésként a politikai harc szükségességét mondja ki az üzenetben: „...a politikai hatalom meghódítása a munkásosztály nagyszerű kötelessége".

A munkásosztály önálló – „szervezettséggel egyesített és tudástól vezetett" – politikai szervezetének, vagyis saját pártjának megteremtésére való utalással,

[11] A Szövetség programokmányait kidolgozó albizottság 1864 október 20-án Marxot bízta meg a dokumentumok elkészítésével, s 27-én már jóvá is hagyta azokat. Az október 18-a óta már központi tanácsként működő ideiglenes bizottság egyhangúlag elfogadta az üzenetet és a szervezeti szabályzatot, amelyek 1864. november 5-én láttak napvilágot a „The Bee-Hive Newspaper" (A Munkás Újság) c. trade-unionista hetilap (1861–1876) hasábjain.

[12] *Marx–Engels* Művei. 16. köt. Kossuth 1964. 7. old.

[13] Ugyanott, 9. old.

[14] Ugyanott.

a politikai harc jelentőségének hangsúlyozásával és a szövetkezeti mozgalom helyes értékelésével az Alapító Üzenet rendkívül fontos orientációt biztosított a kispolgári szocialista irányzatok hibás és megtévesztő álláspontjaival szemben.

A munkásosztály felszabadításáért folyó általános küzdelem részeként jelölte meg az üzenet a proletariátus nemzetközi összefogását és a nemzeti előítéletektől mentes külpolitikai kapcsolatok megteremtéséért való együttműködést. A munkások kötelességévé tette, hogy már a hatalom meghódítása előtt is „behatoljanak a nemzetközi politika titkaiba, hogy figyeljék saját kormányaik diplomáciai tevékenységét, hogy szükség esetén hiúsítsák meg azt", hogy harcoljanak az igazságtalan háborúk ellen. A proletár internacionalizmus jelszavát – „Világ proletárjai, egyesüljetek!" – tűzte zászlajára a Kommunisták Szövetsége örökébe lépő Nemzetközi Munkásszövetség is.

A NEMZETKÖZI MUNKÁSSZÖVETSÉG SZERVEZETI SZABÁLYZATA

Az I. Internacionálé szervezeti szabályzata elméleti-tartalmi szempontból nem kevésbé fontos dokumentum; sok, napjainkig érvényes álláspontot rögzített. Bevezetésében megfogalmazta a munkásosztály történelmi szerepét, feladatait; hangsúlyozva, hogy „felszabadítását magának a munkásosztálynak kell kivívnia", s hogy e harc nem osztálykiváltságokért, hanem minden osztályuralom megszüntetéséért vívott harcot jelent. Félreérthetetlenül mondta ki a szervezeti szabályzat azt is, hogy a politikai mozgalom nem öncélú, hanem eszköz a tulajdonképpeni nagy cél – a munkásosztály gazdasági felszabadításának eléréséhez. Megerősítette, hogy a munka felszabadítása nem helyi vagy nemzeti, hanem társadalmi, valamennyi országra kiterjedő nemzetközi kérdés.

A szervezeti szabályzat első megfogalmazása[15] tíz pontban foglalta össze a szövetség szervezeti, működési elveit és szabályait. Az Internacionálé szervezete a demokratikus centralizmus elvei szerint épült fel; az alapszervezeteket (szekciók, amelyek országonként vagy területenként föderációkba egyesülhettek) a küldötteikből általában évente összeülő kongresszusokon (a szövetség legfelső fóruma) megválasztott és annak felelős központi tanács (későbbi nevén: Főtanács) irányította a londoni központból, levelező titkárai útján.

Az I. Internacionálé alapító okmányai a tudományos szocializmus elvei alapján – az elvi következetességet taktikai rugalmassággal párosítva – szabták meg a Nemzetközi Munkásszövetség tevékenységének kereteit és tartalmát. Egyidejűleg harcba hívtak a munkásmozgalomban ható különböző kispolgári szocialista irányzatok, nézetek ellen.

[15] Eredeti szövegét *Marx–Engels* Művei 16. köt. (Kossuth 1964. 12. old.) közli.

A MARXISTÁK HARCA AZ I. INTERNACIONÁLÉBAN A SZEMBEN ÁLLÓ IRÁNYZATOKKAL A 60-AS ÉVEKBEN

A Nemzetközi Munkásszövetség összetétele következtében nemcsak irányító szervezete volt a nemzetközi munkásmozgalomnak, hanem terep is, amelyen összecsaptak a mozgalom irányzatai. A marxizmus változatos küzdelmekben győzedelmeskedett a szemben álló kispolgári szocialista irányzatok fölött. „Az Internacionálé története a Főtanács állandó harca volt a szekták és műkedvelő kísérletek ellen, amelyek magán az Internacionálén belül akarták magukat a munkásosztály igazi mozgalmával szemben fenntartani. Ezt a harcot a kongresszusokon, de még inkább a Főtanácsnak az egyes szekciókkal folytatott nem nyilvános tárgyalásain vívták meg."[16]

Az I. Internacionálé első három kongresszusán (Genf 1866; Lausanne 1867; Brüsszel 1868) elsősorban a marxisták ellen legerősebben hadakozó proudhonisták nézeteivel kellett leszámolni. Az Internacionálé marxistái azonban mindvégig arra kényszerültek, hogy harcoljanak mind a jobboldali, mind az álbaloldali irányzatokkal: a proudhonizmussal, a lassalleanizmussal, a trade-unionizmussal, az anarchizmussal és a blanquizmussal.

Az *I. kongresszuson* (Genf, 1866. szeptember 3–8.) leküzdve a résztvevők egyharmadát kitevő proudhonisták és nagyszámú támogatóik álláspontját több fontos kérdésben, jóváhagyták a két alapító dokumentumot, amelyek az Internacionálé programjává tették a politikai hatalom meghódítását és a munkásosztály önfelszabadításáról szóló megállapítást. A kongresszus határozataiban marxista felfogásban szerepelt a napi feladatoknak (nyolcórás munkanap és munkavédelmi intézkedések, a férfi és női munka egyenlő bérezésének követelése) és a harc formáinak, módszereinek (szakszervezeti és szövetkezeti mozgalom; sztrájkok) értelmezése is.[17] Helyes álláspontot fogadtak el a gazdasági harc szerepéről és viszonyáról a politikai harchoz; megerősítést nyert az Alapító Üzenet álláspontja a szövetkezetek értékelésében is. A szakszervezeteket (szemben a trade-unionista túlértékeléssel és a proudhonista, lassalleanus lebecsüléssel) a kongresszus szükséges és fontos, gazdasági és politikai szerepkörű szervezetként értékelte, s megjelölte feladataikat is a munkásosztály célkitűzéseinek tudatosításában és szolgálatában. Külpolitikai kérdésekben a kongresszus követelte az önálló demokratikus Lengyelország megalakítását, valamint az állandó hadseregeknek általános népfelfegyverzéssel való helyettesítését.

Az I. kongresszus időszakában nőtt az I. Internacionálé tekintélye, szervezeti és politikai befolyása. Az újabb angliai választási reformért folyó harcban (1865–67) aktivizálódtak a Főtanács tagjai is, és sikerrel sorakoztatták fel a trade-unionokat az Internacionálé mellé. Az 1866-67. évi gazdasági világválság miatt indult sztrájkhullám alkalmával a Szövetség meg tudta akadályozni, hogy a burzsoázia sztrájktörőként egymás ellen használhassa fel az egyes országok munkásait.

A *II. kongresszuson* (Lausanne, 1867. szeptember 2–8.) a marxisták – nehezen

[16] *Marx–Engels* Válogatott levelek. Szikra 1950. 317. old.

[17] Marx nem vehetett részt a kongresszuson, de részletes instrukciókat küldött a Főtanács tagjai számára. (Lásd *Marx–Engels* Művei. 16. köt. Kossuth 1964. 171. old.)

küzdve le a többséget befolyásolni tudó proudhonisták álláspontját – megakadályozták a gazdasági harcot egyoldalúan előtérbe helyező nézetek további térnyerését. Megerősítve a Főtanács marxista politikai vonalát, szótöbbséggel elfogadott határozatban leszögezték, „hogy a munkások társadalmi felszabadítása elválasztthatatlan politikai felszabadulásuktól, hogy a politikai szabadság megteremtése elsőrendű és elengedhetetlen".[18]

A kongresszuson felmerült, hogy követelni kell a föld közösségi tulajdonát és a szállítási eszközök állami tulajdonba vételét. A proudhonistáknak azonban sikerült a javaslatot leszavaztatni, illetve elnapoltatni.

A kongresszus Marx javaslata alapján reagált az 1867 tavaszán alakult, a munkásmozgalmat is befolyásolni kívánó polgári pacifista Béke és Szabadság Liga készülő genfi kongresszusának (1867. szeptember 9.) meghívására és meghirdetett utópisztikus programjára. A válaszüzenetben elutasították a Liga pacifista propagandáját („Európai Egyesült Államok létrehozásával a kapitalizmus viszonyai között is megakadályozhatók a háborúk...") és rámutattak arra, hogy a háborúk és az állandó hadseregek megszüntetése csakis a kizsákmányolás társadalmát felváltó új rend megteremtésével válik lehetségessé.

Az 1867/68-as esztendővel, amelyet Marx korszakhatárként értékelt, a Nemzetközi Munkásszövetség „a nyugodt haladás időszaka után... a harc stádiumába lépett". (Az időszak hatalmas elméleti eredménye: 1867. szeptember 14-én megjelent Marx nagy műve, „A tőke" I. kötete.) Franciaországban sztrájkmozgalom bontakozott ki – munkaidő-csökkentésért, béremelésért – s tükrözte, hogy az élet a proudhonista elvektől elforduló gyakorlatra kényszerítette a munkásokat; a bonapartista rezsim zaklatásai ellenére is tovább fejlődött a szövetség francia hálózata. Felsorakoztak az Internacionálé támogatására a belga, valamint a leghaladottabb német munkások szervezetei is. A szászországi munkásszervezetek nürnbergi kongresszusa 1868 szeptemberében az Internacionálé programját tette magáévá. Állandó kapcsolat fejlődött ki már az amerikai Országos Munkásszövetség és az Internacionálé Főtanácsa között is. Bonyolultabb volt a helyzet Angliában, ahol 1867/68-ban a trade-unionok jelentős része csatlakozott ugyan az Internacionáléhoz, de többségük a polgári radikálisokkal való szövetség felé hajolva veszélyes uszálypolitikát folytatott a kor legtömegesebb és legbefolyásosabb munkásmozgalmában. (Jellemző pl., hogy a Főtanács trade-unionista vezetői a lengyel kérdésben könnyebben tudtak helyes álláspontra helyezkedni, mint az ír kérdésben...)

A *III. kongresszus* (Brüsszel, 1868. szeptember 6–13.) már tükrözte a nemzetközi munkásmozgalom 1867–68-as változásait; a tanácskozás tízfőnyi elnökségének hat tagja már Marx álláspontját képviselte.

A kongresszus helyeselte a munkásosztály sztrájkharcát, de óvott jelentőségének túlértékelésétől. A sztrájkok megszervezését a szakszervezetek feladatává tette. Állást foglaltak a modern technikát alkalmazó nagyüzemi termelés haladó volta mellett mind az iparban, mind a társadalmasított földeken gazdálkodó mezőgazdaságban. Nagy vita után az angol és német küldöttek javaslatára – szemben a föld magántulajdona mellett még kiálló franciákkal, olaszokkal – olyan többségi

[18] Pervij Internacional. Első rész. Miszl 1964. 132. old. (oroszul).

határozatot fogadtak el, amely harcot hirdetett a bányák, vasutak, utak, csatornák, távíró- és egyéb hírközlési, valamint közelekedési eszközök, továbbá a szántóföldek és erdők társadalmi tulajdonba vételéért. Ez a határozat vízválasztó lett a munkásmozgalom proletárszocialista és kispolgári demokrata szárnya között. Több országban – így Németországban is – 1869 után vált szét a mozgalom két szárnya.

A háború ellen tiltakozó határozat kimutatta az összefüggést a háborúk és a kapitalista rendszer között; felhívta a munkásokat, hogy minden módon (ha kell munkabeszüntetéssel is) küzdjenek a háborúk kitörése ellen, meghirdetve „a népek háborúját a háború ellen".

A brüsszeli kongresszuson tovább erősödött a marxista irányvonal. A határozatok többsége csapást mért a proudhonizmusra. A marxizmus térhódítását bizonyította „A tőke" jelentőségét méltató határozat is („legjobb tudományos érvelés a proletariátus felszabadításának szolgálatában"), amely ajánlotta a munkásoknak, hogy fordítsák le minél több nyelvre és tanulmányozzák.

Az 1860-as évek végére számottevő balratolódás mutatkozott a kontinens munkásmozgalmában. A francia és a belga mozgalom vezetésében a baloldali proudhonisták (az ún. kollektivisták) léptek előtérbe. Szászország és más német tartományok gyári munkásainak leghaladóbb része szembefordult a lassalleanusok opportunizmusával. Különös aktivitással harcoltak ellene az eredetileg önsegélyező céllal alakult, de utóbb forradalmi szervezetté fejlesztett Német Munkásegyletek Szövetségének tagjai. Az August Bebel (1850–1913) vasmunkás és Wilhelm Liebknecht (1826–1900) publicista vezette munkásegyletek az Internacionálé programja mellé álltak. Fellépésük eredményeként lelepleződött az Általános Német Munkásegylet elnökének, J. B. v. Schweitzernek taktikája s szakadás állott be a szervezetben. Marx és Engels nagy figyelemmel kísérték a németországi eseményeket. Marx kívánatosnak tartotta, hogy a lassalleánus tételekkel és szervezeti elvekkel való szükséges szakítás „maguknak a munkásoknak szabad cselekedeteként" valósuljon meg.

1869. augusztus 7–9-én Eisenachban a németországi, ausztriai és svájci német szociáldemokrata munkások általános kongresszusán megalakították a Szociáldemokrata Munkáspártot. Az új párt megalakulása megtörte a lassalleanizmus egyeduralmát a német munkásmozgalomban. Programja ugyan nem volt következetesen marxista, de támogatta az Internacionálét és Marxot. A politikai és társadalmi rend megváltoztatását illetően megkerülte a forradalom elkerülhetetlenségének és a proletárdiktatúra szükségességének kérdését; nem volt mentes a lassalle-i dogmák maradványaitól sem. Mégis, a történelemben először ez a párt fogadott el alapjában véve marxista programot. Az a tény, hogy létrejött a német proletariátus önálló szocialista pártja, a nemzetközi munkásmozgalom történelmi jelentőségű eseménye.

A 60-as évek végére az Internacionálénak a legtöbb európai országban és az USA-ban is voltak már szekciói. (1869-ben már Magyarországon is működött három szekció – Pesten, Pozsonyban és Temesvárott.) Az Internacionálé a munkásosztály harcának irányítása mellett támogatott minden korabeli haladó, demokratikus mozgalmat is. Fellépett a nemzeti és gyarmati elnyomás, a faji megkülönböztetés megnyilvánulásai ellen. A nemzetköziség eszméjét erősítette a munkásosztályban és annak sorain túl is.

1868–69-ben, a proudhonizmus eszmei legyőzése után, a lassalleanizmus visszaszorítása, valamint a trade-unionizmus liberális tendenciáinak ellensúlyozása mellett, az anarchizmus irányzata ellen kellett megfelelően fellépni az Internacionálében.

Az anarchizmus kispolgári forradalmi irányzatának képviselői (többségében a kapitalizmusban tönkrement deklasszált elemek, lumpenproletárok) minden ember „teljes" társadalmi, gazdasági és politikai egyenlőségéért, az „egyéni felszabadításért" szálltak síkra. Minden baj forrásaként az örökölhető magántulajdont és az államot jelölték meg; megoldásként ezek eltörlését, megszüntetését követelték. Céljaik megvalósítását az egyéni terror eszközeivel, az „aktív kisebbség" eredményes fellépésével vélték elérni.

1868-ban M. A. Bakunyin (1814–1876) orosz kispolgári forradalmár az anarchista irányzat élére kerülve egyesíteni akarta a Béke és Szabadság Ligát és az Internacionálét, majd ennek meghiúsulása után megalakította a Szocialista Demokrácia Szövetsége (Alliance de la Démocratie Socialiste; Genf, 1868. október 28.) szervezetet, s a nemzetközi munkásmozgalom irányítására törő igénnyel lépett fel. Bakunyin anarchista nézetei, programja eklektikusan összegezett több-kevesebb anarchizmust, proudhonizmust, ateizmust, utópista szocializmust stb.[19] A bakunyinizmus fellépett az állam, mint a személyiség elleni erőszak ellen; elutasította azt, hogy a proletariátusnak meg kell hódítania az államhatalmat, elvetette a proletárdiktatúrát. (Azt állította, hogy a hatalomra jutó munkásosztály a parasztság kizsákmányolójává válik.) A „szociális likvidáció" programjával minden politikai hatalom szétzúzását, a teljes anarchia bevezetését, az „egyéniség teljes autonómiáját" szorgalmazta. Álforradalmi ideológiája, összeesküvésekre, spontán lázadásokra, merényletekre hívó taktikája csábítóan hatott a deklasszált és karrierista elemekre, ultra-radikális „világboldogítókra"; inkább a gazdaságilag, politikailag fejletlenebb országok munkássága körében terjedt el, így Spanyolország, Olaszország, Dél-Franciaország és Svájc elmaradottabb tartományaiban.

Bakunyin megpróbálta szövetségét önálló szervezetként felvétetni az Internacionálába. Miután a Főtanács ezt elutasította, a szövetség látszólag feloszlott, s tagjai beléptek az Internacionálába. Itt a „személyiség szabadságának" jelszavával azonnal demagóg harcot kezdtek Marx „diktatúrája" ellen, az Internacionálé vezetésének meghódításáért. Követelték a Főtanács jogainak korlátozását és a szekciók teljes autonómiáját, a Főtanács székhelyének Svájcba való áthelyezését.

Az Internacionálé IV. kongresszusa (Basel, 1869. szeptember 6–11.) elutasította az örökösödési jog eltörléséről előterjesztett bakunyinista javaslatot; megerősítette a Főtanács jogait, kibővítette hatáskörét a szekciók felvételének és kizárásának elbírálásában, és nem változtatta meg sem a Főtanács összetételét, sem székhelyét.

A baseli kongresszus a bakunyinisták vereségét hozta. Egyben itt vált teljessé a proudhonisták veresége is, amennyiben a földtulajdon kérdésében megerősítették a brüsszeli kongresszus határozatát („. . . a társadalomnak jogában áll megszüntetni a föld magántulajdonát és a földet közösségi tulajdonba venni") és úgy határoztak, hogy mindenütt létre kell hozni a szakszervezeteket.

[19] *Marx–Engels* Válogatott levelek. Szikra 1950. 318. old.

1870 első felében az Internacionálé eszmei és szervezeti téren tovább fejlődött. Sikereket hozott a proudhonizmus, a bakunyinizmus elleni küzdelem. (Nem változtatott ezen az sem, hogy Bakunyin a svájci föderációban szakítást ért el és 1870 márciusában Svájcban létrehozta a Főtanács ellenlábasaként az ún. „Román Szövetségi Tanácsot".) Erélyesen lépett fel a Főtanács a trade-unionisták liberalizmusa ellen is; április 26-i ülésén megszakította kapcsolatát a renegáttá lett „The Bee Hive"-val (addig a Főtanács lapja). 1870 márciusában megalakult az Internacionálé holland és orosz szekciója is, amelyek Marxot kérték fel képviseletük ellátására a Főtanácsban. Franciaországban a meglevő lyoni, marseille-i és roueni föderáció mellé felsorakozott a 15 szekcióból megalakuló párizsi föderáció is, amely hősiesen állt helyt a kormány üldözéseivel szemben.

A Mainzba tervezett soron következő kongresszus összehívását augusztus 23-án a Főtanács „alkalmasabb időpontra" halasztotta el, mivel júliusban kitört a francia–porosz háború. Új helyzet alakult ki, az Internacionálé új feladatok elé került.

3. A PÁRIZSI KOMMÜN

Az 1860-as évek végén, a háborús feszültséggel terhes Európában a német egység történelmileg megérett kérdése Poroszországot arra indította, hogy hegemóniára törekedjék a kontinens nyugati részén; Franciaországot viszont arra, hogy – erősítve belső pozícióit – megőrizze addigi külpolitikai helyzetét. A két ország uralkodó osztályai hosszú időn át készültek a háborúra, amely dinasztikus érdekösszeütközésből fabrikált ürügy révén francia hadüzenettel vette kezdetét 1870. július 19-én.

A munkásosztály haladó rétegei mindkét országban küzdöttek a soviniszta háborús propaganda ellen. Az Internacionálé párizsi szekciói még július 12-én kiáltványban tiltakoztak az előkészületben levő háború ellen, s felhívták a francia, a német és a spanyol munkásokat, hogy egyesítsék hangjukat „a háború elleni tiltakozás egyetlen kiáltásában". A haladó német munkások is hasonló módon reagáltak: a braunschweigi nagygyűlés (július 16.) nyilatkozata hangsúlyozta: „Ellenségei vagyunk minden háborúnak, de legfőképp a dinasztikus háborúknak". Berlin, Chemnitz, Bremen, továbbá néhány más európai ország munkásszervezetei is ilyen értelemben léptek fel, pl. a magyarországi Általános Munkásegylet (július 24.). A munkásosztály akkori ereje, fellépései azonban elégtelenek voltak a háború megakadályozására.

AZ I. INTERNACIONÁLÉ FŐTANÁCSÁNAK KÉT ÜZENETE A FRANCIA–POROSZ HÁBORÚRÓL

Az Internacionálé Főtanácsa 1870. július 23-án Marx által megfogalmazott üzenetet tett közzé a francia–porosz háborúról. Az üzenet mélyrehatóan elemezte az adott háború eredetét és igazságtalan, dinasztikus jellegét; feltárta, hogy Németország – amelynek egyesülését s ezzel fejlődését III. Napóleon külpolitikája

hosszú időn át akadályozta – védelmi háborúra kényszerült ugyan, de leleplezte a francia támadást kiprovokáló porosz taktikát is. A Főtanács felszólította a német munkásosztályt: ne engedje, hogy a háború „elveszítse szigorúan védekező jellegét és a francia nép elleni háborúvá fajuljon. . ."[20] Vagyis III. Napóleont le kell verni, a második császárságot meg kell dönteni, de utána Németország kössön tisztességes békét, s a békeszerződés ne adjon alkalmat a francia nép kirablására, területek elhódítására.

A háború drámai módon bontakozott ki. A hiányosan ellátott, rosszul szervezett és még rosszabbul irányított francia hadsereg nem tudott ellenállni az augusztus 4-én kibontakoztatott porosz támadásnak. A jól felkészített és kiváló tervek szerint vezetett csapatok sorozatosan verték meg a szétzilált francia hadsereg egységeit. 1870. szeptember 1-én Sedan mellett III. Napóleon döntő vereséget szenvedett és hadseregével együtt hadifogságba esett. A vereség hírére szeptember 4-én Párizsban felkelés tört ki, a bonapartista rezsim összeomlott. Kikiáltották a köztársaságot, és a burzsoázia republikánus szárnya megalakította a „nemzeti védelem kormányát".

Az eseményekre reagálva szeptember 9-én az Internacionálé Főtanácsa kiadta második üzenetét a francia–porosz háborúról. Ebben leleplezte a porosz katonai kamarilla hódító szándékait, és felhívta a német munkásokat, hogy tartsanak ki a Szociáldemokrata Munkáspárt Központi Bizottságának szeptember 5-i kiáltványa mellett, amely tiltakozott Elzász-Lotaringia bekebelezése ellen. Javasolta, hogy kényszerítsék a porosz kormányt: kössön annexió és hadisarc nélküli békét a francia köztársasággal. (Marx ugyan nagy realitásérzékkel megjegyezte: „Sajnos nem fűzhetünk vérmes reményeket tiltakozásuk közvetlen sikeréhez. Ha a francia munkások békeidőben nem tudták megállítani az agresszort, több kilátás van-e akkor arra, hogy a német munkások csatazaj közepette megállítsák a győzőt?"[21])

A második üzenet feltárta a francia munkások előtt, hogy a császárságot nem megdöntő, hanem csupán megüresedett helyét elfoglaló köztársaság ún. „nemzeti védelmi" kormánya a francia dolgozók ellenségeinek kormánya. Tekintettel azonban arra, hogy a németek Párizs felé közeledtek, a Főtanács nem az új kormány megdöntésére buzdította a munkásságot, hanem arra, hogy „használják ki nyugodtan és határozottan a köztársaság szabadságának lehetőségét saját osztályuk megszervezésére."[22]

PÁRIZS OSTROMA ÉS A POLGÁRHÁBORÚ KIROBBANÁSA

A háború szeptember közepére elérte Párizst. A burzsoá kormány azonban szabotálta a főváros védelmét; nyugtalanította a néptömegek öntevékenysége, amely nek során 200 új nemzetőrzászlóalj alakult a város megvédésére. A kormány titkos tárgyalásokat kezdett Bismarckkal mielőbbi fegyverszünet, illetve békekötés végett. A párizsi munkásság és kispolgárság „éberségi bizottságok" alakításával a

[20] *Marx–Engels* Művei. 17. köt. Kossuth 1968. 4. old.
[21] Ugyanott, 249. old.
[22] Ugyanott, 250. old.

kapituláns kormány tevékenységét ellenőrző szervezetet létesített, s programot dolgozott ki a védelemhez, a közbiztonság fenntartására, a közellátási és lakáskérdések megoldására.

A növekvő belpolitikai feszültségre, továbbá a 170 000 fős helyőrségű Metz erődjének áruló feladása miatti elkeseredésre alapozva október 31-én egy blanquista csoport – megismételve a blanquisták 1848 májusi ballépését – puccsot kísérelt meg, amelyet éppúgy mint 1871. január 22-i újabb próbálkozásukat, a kormány leverte. Ezekbe az eseményekbe az Internacionálé párizsi föderációja nem kapcsolódott be; részvevőik blanquista munkások és „neo-jakobinus" kispolgári demokraták voltak.

A kormány 1871. január 28-án megalázó fegyverszüneti egyezményt írt alá és deklarálta Párizs kapitulációját. Február 8-án sebtében nemzetgyűlési választásokat tartottak a félig megszállt országban. A február 12-én összeülő burzsoá-földbirtokos képviselőház Bordeaux-ban monarchista többséggel (750-ből 450) látott működéshez. Az ellenforradalmi nemzetgyűlés megbízásából a Thiers-kormány február 26-án Versailles-ban előzetes békeszerződést kötött.[23] A forradalmasodó párizsi munkásság és kispolgárság ellen karhatalmi intézkedéseket tettek. Elrendelték a Nemzetőrség Központi Bizottságának feloszlatását és a párizsi dolgozók lefegyverzését. A védekezésre kényszerülő párizsiak azonban a Nemzetőrség 42 főnyi Központi Bizottságának (köztük az Internacionálé több tagjának) vezetésével március 18-án birtokba vették a fővárost és megdöntve a burzsoázia hatalmát, munkáshatalmat hoztak létre. A kormány és fegyveres erői Versailles-ba húzódtak. A Nemzetőrség Központi Bizottsága ideiglenes kormánnyá alakult.

A PÁRIZSI KOMMŰN ÁLLAMHATALMA ÉS INTÉZKEDÉSEI

A Nemzetőrség Központi Bizottsága, amelyben az Internacionálénak négy tagja volt (E. Varlin, F. Jourde, A. Assi és Avoine) mielőbbi választásokkal igyekezett alkotmányossá tenni az új hatalmat. Marx hibáztatta ezt a sietséget s rámutatott, hogy előbb „azonnal Versailles ellen kellett volna vonulni".[24] Annyival is inkább, mert a nemzetőrségnek már március 22-én ellenforradalmi kísérletet kellett elnyomnia.

Március 26-án Párizs húsz kerülete megválasztotta az új hatalom legfelsőbb szervét, a 28-án proklamált Kommünt. A 86 tagú tanácsban munkások, kispolgárok, értelmiségiek, többségükben a március 18-i forradalomban részt vevő társadalmi erők legjobb vezetői foglaltak helyet. Több mint harmincan tartoztak közülük az Internacionáléhoz.

A Párizsi Kommün az állam új típusát képviselte és igen célszerű szervezettel váltotta fel a megdöntött hatalom államgépezetét. Dolgozó testületként egyesítette a törvényhozást és a végrehajtást; kilenc bizottságának (belügyi, pénzügyi, hadügyi, igazságügyi, külügyi, munka- és kereskedelemügyi, közszolgáltatásügyi,

[23] A végleges békeszerződés (Frankfurt am Main, 1871. május 10.) Elzászt és Kelet-Lotaringiát Németországnak juttatta, s előírta ötmilliárd aranyfrank hadisarc megfizetését.

[24] *Marx–Engels* Válogatott levelek. Szikra 1950. 309. old.

közélelmezésügyi, közoktatásügyi) vezetőiből létesítették a Végrehajtó Bizottságot, a legfőbb irányítószervet. Párizs kerületei élére ún. municipiális bizottságok kerültek, amelyeket a kerület által megválasztott kommün-tagok vezettek. A választott, felelősségre vonható és visszahívható tanácstagság, valamint a tisztviselőknek a szakmunkásbérek színvonalán mozgó illetményei megszüntették a képviselők, tisztviselők privilegizált helyzetét – olcsó és operatív államapparátus született. A Kommün a régi fegyveres szervek helyébe az általános népfelfegyverzést tette; a közrend és a belbiztonság védelmét is az ezen elven nyugvó nemzetőrség látta el.

A Párizsi Kommün különböző politikai irányzatok képviselőit egyesítette: A többség (kb. 2/3) az ún. „új-jakobinusokból", blanquistákból és kispolgári demokratákból álló csoport. Ezek a központosított államhatalomért küzdöttek és a Kommün védelmét szervezték; a társadalom- és gazdaságszervező feladatokkal viszonylag keveset törődtek. A kisebbség (kb. 1/3) zömét jobb- és baloldali proudhonisták alkották. Ha ellentmondásosan is, de nagy figyelmet fordítottak a társadalmi, gazdasági kérdések megoldására, engedékenységükkel viszont lazították a forradalmi intézkedések szigorát. A Kommünnel a proudhonisták csak Párizs hatalmi szerveként számoltak, szemben a többségiek felfogásával, akik egész Franciaország kormányának tekintették. Egészében véve azonban a forradalom alakulására és végső kimenetelére is kihatott az a tény, hogy 1871 francia munkásosztályának nem volt egységes irányítást biztosító következetes forradalmi pártja.

A Párizsi Kommünt létrehozó forradalom és a győzelme eredményeként megszülető hatalom „lényegében a munkásosztály kormánya volt, . . . az a végre felfedezett politikai forma, amelyben a munka gazdasági felszabadítása lehetővé vált".[25] Az új hatalom vezető ereje a munkásosztály volt. Azok a párizsi kispolgári és értelmiségi rétegek, amelyek felismerték az elnyomás, kizsákmányolás, idegen hódítás elleni harc értelmét, elfogadták a munkásosztály vezető szerepét: „. . . ez volt az első forradalom, amelyben a munkásosztályt nyíltan elismerték az egyetlen társadalmi kezdeményezésre képes osztálynak. . ."[26] A munkáshatalom kísérletet (igaz, elég erőtlen kísérletet) tett arra is, hogy a parasztsággal kapcsolatba kerülhessen, amelynek ugyancsak érdekében állt volna a Kommün országos méretűvé fejlesztése. A versailles-i kormány együttműködve a fővárost blokád alatt tartó porosz csapatokkal, megakadályozta a párizsi munkások és a vidék parasztságának összefogását. A Párizsi Kommün azonban, még ha a körülmények megakadályozták is az ország többi részével való összefogásban (bár történtek kísérletek helyi kommünök létesítésére Marseille-ben, Lyonban, Limoges-ban, Toulouse-ban, Saint-Etienne-ben), „a francia társadalom valamennyi egészséges elemének igazi képviselője s ennélfogva az igazán nemzeti kormány volt. . ."[27]

A Párizsi Kommün proletár jellegét bizonyították gazdasági, szociálpolitikai és kulturális intézkedései is, amelyek nemcsak a lakosság széles rétegeinek helyzetét javították meg, hanem számos esetben kifejezetten szocialista tendenciákat hordoztak. A Kommün az elmenekült tőkések gyárait, műhelyeit a munkások ter-

[25] *Marx–Engels* Művei. 17. köt. Kossuth 1968. 312. old.
[26] Ugyanott, 314. old.
[27] Ugyanott, 316. old.

melőszövetkezeteinek adta át (a kisajátítás kártalanítást írt elő a visszatérőknek). A nagyobb üzemekben munkáselleőrzést vezettek be. Intézkedéseket foganatosítottak a munkakörülmények javítására; pl. rendelet tiltotta a pékek éjjeli munkáját. Megtiltották azt is, hogy jogtalan pénzbírságokkal, vagy önkényes levonásokkal csökkentsék a munkások, alkalmazottak bérét. Felemelték az alacsony munkabéreket, rögzítették a bérminimumot; gyakorlati intézkedések születtek a munkanélküliek ellátására is. Elkobozták az üresen álló lakásokat és kiosztották a munkáscsaládoknak. Rendelet jelent meg lakbérfizetési haladék biztosításáról, a 20 frankon aluli értékű zálogtárgyak ingyenes visszaadásáról és a kenyérárak rögzítéséről.

Fontos közoktatási és kulturális reformok is napvilágot láttak. Az államot és az egyházat szétválasztották. Sor került az ingyenes és kötelező elemi iskolai oktatás bevezetésére; intézkedéseket hoztak szakiskolák szervezésére. Kezdetét vette a múzeumok, könyvtárak, színházak átszervezése, „államosítása" is. Mindezek megvalósításába neves művészek, tudósok, írók kapcsolódtak be, támogatva a Kommün kultúrpolitikai törekvéseit.

A tények azonban azt is tanúsítják, hogy a Kommün nem volt mindenben elég következetes és határozott; elkövetett jó néhány súlyos hibát is. Álhumanista meggondolások és késedelmesség fékezte az ellenforradalom elleni harcot, a védelem maximális megszervezését, az ellenforradalmi sajtóagitáció, a kémkedés és a diverzió elleni küzdelmet. A Kommün kezeire jutó Francia Bank készleteihez (5 milliárd frank) még végszükségben sem nyúltak. (A bankhoz kinevezett proudhonista biztos ellenzett minden határozott lépést a magántulajdon ellen; ugyanakkor a versailles-i kormány a bank vidéki fiókjaitól jelentős összegeket kapott a Kommün elleni harc céljaira.) A vidékkel és a parasztsággal teremtendő kapcsolat eredménytelenségébe is gyorsan beletörődtek.

A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM ÉS A PÁRIZSI KOMMÜN

1871. március 18. párizsi forradalma és a Kommün kikiáltása kivívta a világ szervezett dolgozóinak szolidaritását. Az Internacionálé közvetlenül nem vett részt a forradalom előkészítésében, de mint Engels is megállapította, a Párizsi Kommün vitathatatlanul az Internacionálé szellemi gyermeke volt. Marx óvott is a forradalomtól, mert az adott helyzetben a munkásosztály rossz pozíciókból kényszerült küzdeni; a nemzetközi helyzet igen kedvezőtlenül alakult. A bekövetkező eseményekre reagálva, úgy értékelte a történteket, mint új szakaszt a munkásosztály harcában. Leveleiben, üzeneteiben tanácsokkal látta el a Kommün vezetőit; bírálta intézkedéseiket, rámutatott tévedéseikre, hibáikra is. (Pl. Frankel Leóhoz és E. Varlinhoz írott levelében megjegyezte: „Nekem úgy tűnik, hogy a Kommün szerfölött sok időt veszteget el csekélységekkel és személyes perpatvarral. Látszik, hogy a munkásokén kívül itt még más befolyások is érvényesülnek. . .")

A Főtanács Marx kezdeményezésére széleskörűen propagálta a párizsi forradalom és a Kommün valódi tartalmát. A szekciók szervezésében demonstrációk, munkásgyűlések, cikkek sokasága fejezte ki a nemzetközi munkásmozgalom együttérzését a párizsi munkások „eget ostromló kísérletével". A Párizsi Kommün

forradalmasító hatást gyakorolt kora nemzetközi munkásmozgalmára; bebizonyította, hogy a szocialista társadalom megteremtése nem ábránd, hanem megvalósítható reális cél. A Kommün eseményei segítettek a burzsoázia iránti illúziók egy részének eloszlatásában is. A nemzetáruló francia nagyburzsoázia ugyanis az európai kormányok helyeslésével és támogatásával együttműködést létesített a Párizs falainál álló porosz hadsereggel, és fegyveres erővel tört rá a világ első munkáshatalmára.

A PÁRIZSI KOMMÜN VERESÉGE, TANULSÁGAI ÉS TÖRTÉNELMI JELENTŐSÉGE

A francia–porosz háborúban győztes porosz burzsoázia és a legyőzött francia burzsoázia szövetkezése alapján 1871. május 21-én a porosz hadseregtől támogatott versailles-i csapatok megtámadták a kommünárok állásait. Az ellenforradalom számbeli és technikai túlereje lebírta a különben is csak védelemre berendezkedett nemzetőrség hősies ellenállását. Egyhetes élethalálharcban, 72 napi fennállás után a Kommünt leverték. Az ellenforradalmárok mintegy 30 000 embert legyilkoltak. Az 1875-ig működő hadbíróságok további 50 000 főt ítéltek halálra, börtönbüntetésre vagy száműzetésre. Sokezren menekültek emigrációba. Párizs mintegy 100 000 embert veszített legjobbjai közül.

Az I. Internacionálé Főtanácsa már május 30-án közzé tette Marx által írt harmadik üzenetét, amelyben mélyen és sokoldalúan elemezte az 1871-es franciaországi polgárháború és a Párizsi Kommün történelmi jelentőségét és tanulságait. (Ez a mű „Polgárháború Franciaországban" címmel vált ismertté a marxista irodalomban.)

A Kommün tapasztalatai sokrétűen gazdagították a mozgalom gyakorlatát és a tudományos szocializmus elméletét. Mivel a Párizsi Kommün a munkásosztály kormányának, a proletárdiktatúra első kísérletének bizonyult, Marx a társadalom politikai szervezetének ezt a formáját tartotta legcélszerűbbnek a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakára. A tapasztalatok azzal a tanulsággal szolgáltak, hogy a proletárforradalom győzelméhez nem nélkülözhető sem a termelőerők magas fejlettsége, sem a proletariátus megfelelő felkészültsége. (1871-ben e két feltétel hiányzott még; a gazdasági, társadalmi fejletlenség is egyik tényezője volt a vereségnek.) Nyilvánvalóvá vált az is, hogy „a proletariátus a vagyonos osztályok egyesített hatalma ellen vívott harcában mint osztály csak úgy cselekedhet, ha maga is külön pártba szerveződik". Fontos tanulsága a Kommünnek az is, hogy „a munkásosztály nem veheti egyszerűen birtokába a kész államgépezetet, hogy azt saját céljaira mozgásba hozza". (Lásd Marx–Engels: Előszó a Kommunista Kiáltvány 1872-es német kiadásához.) „A munkásosztálynak szét kell zúznia, össze kell törnie a »kész államgépezetet«, és nem szorítkozhat pusztán arra, hogy azt birtokba vegye" – tér vissza ehhez a Párizsi Kommün tapasztalatain alapuló kérdéshez Lenin is 1917-ben (Állam és forradalom; III. fej. 1. pont). A Kommün szolgáltatott tanulságos adalékot az akkor hiányzó munkás-paraszt szövetség nélkülözhetetlenségének és történelmi jelentőségének bizonyításához is.

A Párizsi Kommün tapasztalatait, eredményeit, vívmányait és hibáit a nemzet-

közi munkásmozgalom figyelembe vette későbbi harcaiban. A Kommün tapasztalatai örökbecsű tanítássá váltak, „elvei örök érvényűek, nem lehet őket eltaposni; újra meg újra be fognak igazolódni, mígcsak a munkásosztály fel nem szabadul."[28]

4. AZ I. INTERNACIONÁLÉ A PÁRIZSI KOMMÜN UTÁNI ÉVEKBEN

A Párizsi Kommün veresége súlyosan érintette a nemzetközi, különösen az európai munkásmozgalmat. A burzsoá reakció a Kommün hatásától megrémülve vad hajszát kezdett a szocialista erők, mindenekelőtt az Internacionálé helyi szervezetei és tagjai ellen. Több országban betiltották a Szövetség szekcióit, tagjai közül sokat letartóztattak, elítéltek.

A hatósági üldözés mellett az Internacionálé helyzetét nehezítette a munkásmozgalmon belül, magában a Szövetségben kiéleződő politikai küzdelem is. Élénkülőben volt az anarchisták aknamunkája, az angliai föderáció szervezeteiben pedig felülkerekedtek a Kommünt mindvégig elutasító jobboldali trade-unionisták. Ilyen helyzetben ült össze az Internacionálé londoni konferenciája (1871. szeptember 17–23.), hogy meghatározza további tevékenységük kérdéseit. A Párizsi Kommün tapasztalatait elemezve (menekültjeiről a nyolc hónapra segélyezési bizottsággá alakult Főtanács szervezte a gondoskodást) a vereség fő okát abban jelölték meg, hogy a francia munkásosztálynak nem volt a harc vezetésére alkalmas pártja; a levont következtetést a Szervezeti Szabályzat módosítására is felhasználta a konferencia. A tanácskozás határozata részletesen megjelölte az Internacionálé szervezeteinek feladatait az új helyzetben és elutasította a szekta jellegű szervezkedés, a külön testületek (mint pl. bakunyinista szervezet stb.) alakításának minden kísérletét.

Az Internacionálé *V. kongresszusa* (Hága, 1872. szeptember 2–7.) áttekintette a bázeli kongresszus (1869) óta eltelt időt, s tevékenységének középpontjába a szervezeti kérdéseket állította. Visszaverték a fegyelem lazítására irányuló bakunyinista próbálkozásokat, megerősítették a Főtanács irányító szerepkörét. Annak érdekében, hogy a Főtanácsot megóvják az európai reakció növekvő üldözésétől, továbbá a bakunyinisták és az opportunista tradé-unionista vezetők intrikáitól, Engels javaslatára úgy döntöttek, hogy székhelyét New Yorkba helyezik át. A kongresszus megerősítette a londoni konferencia (1871) határozatát, s a szervezeti szabályzat 7/a cikkelyébe beiktatták a munkásosztály önálló politikai pártja megalakításának feladatát.

A hágai kongresszus határozatai egészében véve a marxizmus győzelmét tükrözték az anarchisták fölött. A bakunyinista vezetőket a kongresszus kizárta az Internacionáléból. (Ennek ellenére az anarchizmus még hosszú ideig jelentős erőt képviselt a munkásmozgalomban.)

Az elkövetkező években sajátosan alakult a nemzetközi munkásmozgalom fejlődése. Marx és Engels aktív közreműködésével a tudományos szocializmus fokozatosan leküzdötte az addigi különböző antimarxista irányzatokat. Bár a kis-

[28] *Marx–Engels* Művei. 17. köt. Kossuth 1968. 590. old.

polgári szocialista hatások még sok ország munkásmozgalmában érződtek, az Internacionálé tevékenységének eredményeként megérlelődtek a marxista elvek alapján önálló munkáspártok országonkénti megteremtésének feltételei.

Az I. Internacionálé utolsó, *VI. kongresszusa* (Genf, 1873. szeptember 8.) még megerősítette a hágai kongresszuson kialakított álláspontot és az elfogadott határozatok megvalósítására hívott fel. Marx az adott helyzetben azt látta a legfontosabbnak, hogy a Főtanács megőrizze kapcsolatait a különböző országokban levő, zömében illegalitásba szorított és üldözött szervezetek marxistáival, mindaddig, amíg „az események, valamint a dolgok elkerülhetetlen fejlődése és bonyolódása maga fog gondoskodni az Internacionálé javított alakban való feltámadásáról".[29]

Az I. Internacionálé, betöltve történelmi küldetését, Philadelphiában (USA) összehívott konferenciáján (1876. július 15.) kimondta a Szövetség feloszlását.

AZ I. INTERNACIONÁLÉ TÖRTÉNELMI JELENTŐSÉGE

Az I. Internacionálé a tudományos szocializmus tanításain alapuló nemzetközi munkásszervezet volt, amely a XIX. sz. 60-as éveinek közepétől egy évtizeden át szervezte a munkásosztály harcát s „lerakta a szocializmusért vívott nemzetközi proletárharc alapját".[30] Tevékenysége során tudatosította a politikai harc szerepét a munkásosztály történelmi küzdelmeiben, elméletileg megvilágította a gazdasági és politikai harc egymáshoz való viszonyát, a szocializmus megteremtését téve a munkásmozgalom harcának céljává.

Az Internacionálé a kor kispolgári szocialista irányzataival szemben széles körben propagálta a tudományos szocializmus tanításait. A nemzetközi munkásmozgalom elszigetelt osztagainak összefogásával elősegítette, hogy a mozgalom magasabb szintre emelkedjék, és megteremtse a proletariátus országonkénti pártjait. Az Internacionálé megvilágította a forradalmi munkáspárt megteremtésének, programjának és taktikájának számos alapvető kérdését: e gondolatok terjesztésével, tudatosításával megvetette a modern nemzetközi munkásmozgalom szervezeti alapját.

[29] *Marx–Engels* Válogatott levelek. Szikra 1950. 339. old.
[30] *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 310. old.

HARMADIK FEJEZET

A nemzetközi munkásmozgalom az imperializmusba való átmenet szakaszában

1. AZ ÖNÁLLÓ MUNKÁSPÁRTOK MEGALAKULÁSA

A KOR FŐ VONÁSAI 1871 ÉS 1900 KÖZÖTT. A MUNKÁSMOZGALOM AZ IMPERIALIZMUSBA VALÓ ÁTMENET IDEJÉN

A XIX. század utolsó három évtizedét a kapitalizmus viszonylag békés fejlődése jellemezte. Nyugat-Európában a polgári átalakulás lényegében megtörtént, a nagy polgári nemzeti egységmozgalmak (német, olasz) befejeződtek, a szocialista forradalom közvetlen feltételei pedig még nem értek meg. Közép- és Kelet-Európában a polgári átalakulás továbbvitelének előfeltételei az érlelődés stádiumában voltak. E viszonylag békés időszakban gyorsan fejlődött a kapitalizmus a főbb országokban. Fokozódott a kapitalista fejlődés útját járó országok gazdasági és politikai egyenlőtlensége. Az ipar fejlődése néhány országban (pl. Németország, USA) viharos ütemű volt.[1] Növekedett a termelés és a tőke koncentrációja,

[1] *A vas- és acéltermelés alakulása:*

	Anglia	Németország	USA	Világtermelés
a) A vastermelés alakulása millió tonnában:				
1870–74	6	2	2	13
1880–84	8	3	4	20
1890–94	7	4	8	26
1900–04	9	8	16	43
b) Acéltermelés alakulása millió tonnában:				
1870–74	0,5	0,2	0,1	1
1880–84	1,8	1,0	1,6	5
1890–94	3	3	4	13
1900–04	5	7	13	33

kialakulóban voltak a monopóliumok (kartellek, trösztök, szindikátusok). A kapitalizmus ellentmondásai tovább éleződtek.

Ebben a szakaszban a munkásosztály öntudatos erői előtt az a feladat állott, hogy megszervezzék erőiket, létrehozzák a proletariátus tömegmozgalmát, megteremtsék önálló szervezeteit (párt, szakszervezet, szövetkezet stb.) és széles körben terjesszék a proletariátus forradalmi ideológiáját, a marxizmust. A burzsoázia elleni osztályharc mindhárom fő területét (politika, gazdaság, ideológia) összehangoltan kellett fejleszteni. Az agitációval, a propagandával és a szervező munkával viszonylag békés körülmények között kellett felkészíteni a proletariátust arra az időszakra, amikor napirendre kerül a kapitalizmus forradalmi megdöntésének feladata.

ÖNÁLLÓ MARXISTA MUNKÁSPÁRTOK ALAKULÁSA

A Párizsi Kommün utáni két évtizedben a munkásosztály és a munkásmozgalom gyors fejlődésének eredményeként a különböző országokban egymás után alakultak meg az önálló proletár pártok.[2] A munkáspártok többsége a marxizmust ismerte el tevékenysége vezérfonalának, de hatottak rájuk polgári-kispolgári eszmék is, amelyek az új helyzetnek megfelelő új formákban jelentek meg.

AZ ANGOL MUNKÁSMOZGALOM

Angliában a chartizmus vereségét követően a szocialista elmélet ismertetése terén bekövetkezett hanyatlás hosszú időszaka után a 80-as években ismét terjedtek a különböző, szocializmust hirdető eszmék. Számos félig polgári, félig proletár jellegű klub foglalkozott szocialista eszmék hirdetésével. Ezek azonban eléggé távolálltak a marxizmustól. A marxista nézetek hirdetése egészen szűk csoportra korlátozódott. Az 1880-as években több szocialista pártalakítási kísérletre került sor Angliában (1884: Szociáldemokrata Föderáció, illetve Szocialista Liga). A Szociáldemokrata Föderáció programjában a marxizmus követését hirdette meg, de szektás, tömegmozgalom- és szakszervezetellenes politikát képviselt, nem támogatta a munkások gazdasági harcát. Emiatt a baloldali szocialisták csoportja kivált belőle és megalakította a Szocialista Ligát. Ez sem vált azonban tömegpárttá, nem tudta leküzdeni a szektás-anarchista hibákat és hamarosan fel is oszlott. A marxista munkásmozgalom első lépései után az angol polgári értelmiségiek által

[2] 1875-ben létrejött az egységes Németország Szocialista Munkáspártja (1890-től Németország Szociáldemokrata Pártja), 1871-ben Dániában, 1876-ban az Amerikai Egyesült Államokban, 1878-ban Csehországban, 1879-ben Franciaországban jött létre a párt, 1882-ben pedig Hollandiában. 1884-ben a Brit Szociáldemokrata Föderáció alakult meg. 1885-ben Belgiumban, Olaszországban, 1887-ben Norvégiában, 1888-ban Ausztriában, Spanyolországban, 1889-ben Svédországban, 1890-ben Magyarországon, 1891-ben Bulgáriában, 1898-ban Oroszországban szerveződött meg a szocialista, illetve szociáldemokrata munkáspárt. – A legtöbb országban már korábban is voltak többé-kevésbé tartós kísérletek politikai munkáspárt alakítására.

létrehozott „szocialista egyesületek" akadályozták a munkás tömegmozgalom fejlődését. Az ilyen szervezetek között a Fabiánus Társaság[3] (1884) volt a legjelentősebb. Tagjai elutasították a marxizmust, „osztálybékét", reformszocializmust hirdettek. E burzsoá-szocialista szervezet jelentős hatást gyakorolt a polgári értelmiségre, a jól kereső munkások egyes csoportjaira és azokra a munkásokra, akiket a Szociáldemokrata Föderáció szektássága eltaszított.

Mindezek következtében a 80-as években Angliában nem jött létre marxista tömegpárt. A munkásmozgalom jórészt megrekedt a szakmai szervezkedés keretei között. A trade-unionista mozgalom jelentős gazdasági tömegharcokat vezetett, de csak a szakképzett munkásokat tömörítette és képviselte. Az 1880-as évek végén a kapitalizmus ellentmondásainak növekedése talaján Angliában erősödött a trade-unionokhoz nem tartozó szakképzetlen munkások sztrájkmozgalma is. E harcok során 1889–90-ben különböző termelési ágakban harcosabb, radikálisabb szemléletű trade-unionok keletkeztek, amelyek a leginkább kizsákmányolt szakképzetlen munkásokat tömörítették. Az „új trade-unioniok mozgalma" az angol munkásmozgalomban balratolódást hozott, új munkásrétegeknek a burzsoázia elleni harcba való bekapcsolódását fejezte ki, de nem volt marxista politikai mozgalom.

Az osztályharc éleződése, a munkás tömegmozgalom erősödése talaján az 1890-es években ismét felvetődött, hogy a burzsoá pártoktól független, önálló munkáspártot kell alakítani. 1893-ban az új trade-unionok vezetőinek kezdeményezésére megalakult a Független Munkáspárt. Csatlakoztak hozzá az új trade-unionok, több régi trade-unionista szervezet és a Fabiánus Társasághoz tartozó értelmiségi és kispolgári körök. A megalakuló Független Munkáspárt a reformpolitika talajáról elutasította az osztályharc marxista eszméjét.

Az angol burzsoázia az 1890-es évek elején támadást indított az erősödő munkásmozgalom ellen. Felhasználva a munkásarisztokrácia reformista mozgalmát, a harcos sztrájkokat leverték. A 90-es évek közepétől emiatt hanyatlott a sztrájkmozgalom és a munkások elfordultak az új trade-unionoktól, amelyek össze is olvadtak a régiekkel, azok vezetőinek irányítása alá kerültek. 1900-ban a szakszervezetek, a Független Munkáspárt, a Szociáldemokrata Föderáció, a Fabiánus Társaság és a szövetkezetek megalakították a Munkásképviseleti Bizottságot, amely 1906-tól a Labour Party (Munkáspárt) nevet vette fel. Politikai téren ez a párt is, – a korábbiakhoz hasonlóan – a liberális burzsoázia uszályában maradt. Az első világháború előtti években a párt tevékenysége némileg hasonlóvá vált a kontinentális szociáldemokrata pártok tevékenységéhez.

Angliában tehát a XX. század első évtizedében sem jött létre marxista tömegpárt. A szakszervezeti mozgalom jól szervezett tömegerő volt, de a munkások harcát bérharcokra korlátozta, politikai kérdésekben a liberálisokat követte. A Munkáspárt kispolgári reformpolitikát képviselt. Az angol munkásmozgalom a Brit Szocialista Párt (1911), majd Nagy-Britannia Kommunista Pártja (1920) megalakulásáig nem tűzte maga elé a célt, hogy egységes marxista koncepció alapján összehangoltan tevékenykedjen az osztályharc mindhárom fő területén. A munkás-

[3] Nevét Fabius Cunctatorról – a habozó, „halogató" melléknevet kapott római hadvezérről választották.

mozgalom ilyen fejlődésének okai Anglia századvégi gazdasági és társadalmi-politikai viszonyaiban keresendők. (Ipari vezető szerepe a tőkés világban, hatalmas gyarmatbirodalma, a magas extraprofit, az erős munkásarisztokrácia, a burzsoázia sok évtizedes kormányzási tapasztalata, az engedmények és elnyomó intézkedések összekapcsolása.)

MUNKÁSMOZGALOM NÉMETORSZÁGBAN

A francia–porosz háborút követő évtizedekben az egységes német állam keretei között meggyorsult a kapitalizmus fejlődése, nőtt a munkásosztály száma és koncentráltsága. 1882 és 1895 között az iparban foglalkoztatottak száma 40%-kal emelkedett. Az 1000 munkásnál többet foglalkoztató nagyüzemek munkásainak száma kétszeresére (448 000) nőtt. Emellett még mindig több munkás dolgozott kis- és középüzemben (pl. az 1–5 munkást foglalkoztató üzemekben 4,7 millió). Az abszolutista monarchia, a bürokratikus-militarista elemekkel átszőtt politikai viszonyok közepette a kapitalizmus gyors fejlődése az osztályellentétek kiéleződésével járt mind a gazdaságban, mind a politikában. Erősödött a német munkásosztály szervezettsége. A marxista irányzat erősödő befolyása alapján először itt sikerült a gyakorlatban összehangolni az osztályharc három fő területén folyó küzdelmet.

E folyamatban az első jelentős lépés a német munkásmozgalom egyesítése volt 1875-ben. A két munkáspárt (eisenachi és lassalleánus), valamint a két szakszervezet: az 1870-ben Általános Segélyegyletben egyesült lassalleánus és az eisenachi irányzat vezetése alatt álló internacionalista Szakszervezeti Szövetség egyesítését sürgették a német uralkodó osztálynak az 1870-es évek első felében az erősödő munkásmozgalommal szemben alkalmazott megtorló intézkedései. Az 1875-ben megtartott gothai egyesítő pártkongresszus létrehozta az egységes német szocialista munkáspártot.[4] A kongresszus előtt közzétett programtervezet, majd az elfogadott program jelentős részben lassalleánus, reformista nézeteken alapult, ami már nem felelt meg a német munkástömegek politikai arculatának. Marx és Engels az egyesítő kongresszus előtt figyelmeztette a forradalmi baloldalt, hogy az egyesülést használja fel a lassalleánusok pozícióinak további gyengítésére. Az egyesülés feltételeként azt javasolták, hogy az Általános Német Munkásegylet vesse el Lassalle reformista eszméit és fogadja el az 1869. évi eisenachi marxista program javított kiadását. A baloldal azonban a kongresszuson elvi engedményt tett a reformizmus javára. (Marx bírálatát 1891-ig nem hozták a párttagság tudomására.) A gothai program az úgynevezett „vasbértörvény" és a „teljes munkahozadékért" folyó harc elve alapján elvetette a munkások bér- és sztrájkharcát. Tartalmazta továbbá az államsegélyes munkásszövetkezeti szocializmus hibás eszméjét, megkerülve ezzel a proletárforradalom szükségességét. Legfőbb célként az általános választójog kivívását és ennek alapján a szavazattöbbség elnyerését hirdette. A program tartalmazta Lassalle-nak azt a hibás tételét, hogy a munkásosztályon kívül valamennyi társadalmi osztály és réteg „egységes reakciós töme-

[4] A párt neve: Németországi Szocialista Munkáspárt.

get" alkot. Ez összefüggött azzal, hogy Lassalle a munkásosztály fogalmát helytelenül értelmezte, mindenkit munkásnak tekintett, aki nem vagyonból élt. Így a munkásság körét túlságosan kiszélesítette. Kispolgári illúziókat fejezett ki a programnak a választások útján létrejövő „szabad népállam"-ra vonatkozó része is. Marx élesen bírálta a gothai program opportunista-reformista nézeteit.[5] Ennek kapcsán kifejtette a tudományos szocializmus álláspontját a proletár osztályharc, a szocialista forradalom, a proletárdiktatúra, a kommunizmusba való átmenet kérdéseiben. Ekkor fogalmazta meg először a kapitalizmusból a kommunizmusba való forradalmi átmenet történelmi korszakának szükségességéről és az átmenet államáról, a proletariátus forradalmi diktatúrájáról szóló tételét.

A gothai program visszalépés volt az eisenachihoz viszonyítva. Az elvi kompromisszum károsan hatott a német munkásmozgalomra. A pártban a kongresszus után megnövekedett a kispolgári opportunista elemek befolyása. Terjedt a marxizmust bíráló E. Dühring filozófiája, az idealizmus és a vulgáris materializmus eklektikus keveréke. Ez ellen lépett fel Engels a népszerű nevén „Anti-Dühring" címen ismert cikksorozatában. Bár a pártegyesülés opportunista platformon történt, az egységes párt megteremtése előrehaladást is jelentett. A kongresszus után nőtt a párt befolyása a nagy ipari központok munkásai között. Emelkedett a szakszervezetekbe tömörült munkások száma is. A gothai kongresszus idején egyesült szakszervezetek megerősödése együttjárt azzal, hogy a burzsoá jellegű Hirsch–Duncker-féle szakszervezetek, valamint az 1870-1880-as években vallási alapon létrejött protestáns és katolikus szakmai szervezetek nem tudtak tömegbefolyásra szert tenni. Ez utóbbiak a kézművesek, az elmaradottabb munkások körében hatottak.

A gothai kongresszus után élesedett a forradalmi és reformista irányzat harca, amely végül is a reformista nézetek háttérbe szorulásához, a marxizmus terjedéséhez vezetett a német pártban.

Bismarck kormánya 1878-ban – felhasználva a terroristák által I. Vilmos császár ellen elkövetett merényletet – a parlamenttel megszavaztatta a szocialistaellenes „kivételes törvényt". Ennek alapján betiltották a szocialista párt szervezeteit, feloszlatták a munkás tömegszervezeteket, betiltották a munkássajtót. A szociáldemokrata párttagokat tömegesen letartóztatták és kiutasításokat foganatosítottak ellenük. Az illegalitás sajátos formája alakult ki. A munkásszervezkedést és a sajtót betiltották, de a párt nézeteit egyénileg legális választói gyűléseken ki lehetett fejteni. A „kivételes törvény" megjelenése után a reformisták ellenezték az illegális pártmunkát, és az osztályharcos fellépésről való lemondást hirdették (K. A. Schramm, E. Bernstein, K. Höchberg kiáltványa 1879-ben). Azt követelték, hogy a párt csak törvényes (legális) eszközökkel lépjen fel az uralkodó osztály terrorja ellen. A forradalmi szárny Marx és Engels támogatásával fokozta a harcot a pártban az opportunisták ellen, és alkalmazkodva az új körülményekhez, a legális és illegális harci eszközök összehangolt igénybevétele mellett szállt síkra. De harc bontakozott ki a „baloldali opportunisták", a J. Most vezette anarchisták ellen is, akik viszont a legális harci módszerekről (a parlamenti

[5] Marx: A gothai program kritikája. *Marx–Engels* Művei. 19. köt. Kossuth 1969. 13–30. old.

választásokon és a birodalmi gyűléseken való részvételről) való lemondást követelték. Marx és Engels fellépésére a kibontakozó kétfrontos harcban helyesbítették a párt és a vezetőség irányvonalát. Miközben illegális röpiratokat, illetve újságokat adtak ki és megtartották az illegális gyűléseket, a szakszervezetek (mint legális segélyegyletek), valamint a társadalombiztosító pénztárak és a művelődési klubok tovább működtek. Emellett munkásjelöltek indultak a parlamenti választásokon és a birodalmi gyűlésben munkásfrakciót alkottak.

Az 1880. évi illegális pártkongresszuson megváltoztatták a gothai programnak azt a pontját, amely az osztályharcban csak a „törvényes eszközök" alkalmazását irányozta elő. A kongresszus kimondta, hogy „a párt céljainak elérésére minden rendelkezésre álló eszközt felhasznál". Ez fordulatot eredményezett a párt politikájában: eltértek a gothai program téves iránymutatásaitól. Így a 80-as években a német munkásmozgalom a marxista elvek alkalmazása alapján fejlődött. Erősödött a sztrájkmozgalom, növekedett a birodalmi gyűlési választásokon a munkásképviselőkre adott szavazatok száma és a parlamenti munkásfrakció ereje. A munkásképviselőkre jutó szavazatok száma a következőképpen alakult:

Év	Szavazat
1871	102 000
1877	493 000
1879	437 000
1881	1 427 000
1890	1 400 000 (20%, 35 mandátum)

Növekedett a szociáldemokrata befolyás alatt álló szakszervezetek taglétszáma is: 1879-ben 50 000, 1887-ben 250 000, 1890-ben 300 000 tagot számláltak.

A szocialista párt tömegbefolyásának erősödése, a munkások harcos forradalmi magatartása Bismarck munkásellenes politikájának csődjét jelentette. A szocialista munkásmozgalom nemhogy megsemmisült, inkább egyre nagyobb tömegeket nyert meg. A burzsoázia is elégedetlen volt Bismarck eredménytelen szocialistaellenes politikájával, valamint erélyesebb gyarmatszerző politikát kívánt. 1890-ben Bismarck megbukott. Egyidejűleg hatályon kívül helyezték a szocialistaellenes „kivételes törvényt" is. 1890-től a német munkásmozgalom legális körülmények között fejlődött. 1890-ben a pártot újjászervezték, neve Németország Szociáldemokrata Pártja lett. A „kivételes törvény" előtti szervezeti elvek már nem voltak megfelelőek a tömegpárt számára. A centralizáció érvényesítése érdekében elhatározták: az évenként megtartandó kongresszusok pártvezetőséget választanak, és létrehozzák a központi pártsajtót. A pártvezetőség és a tagság között a kapcsolatot választott bizalmi férfiak tartották fenn.[6] 1890-ben új pártprogram kidolgozását határozták el. Németországban tehát létrejött a munkásosztály erős szocialista tömegpártja, amely a század végére a nemzetközi munkásmozgalom nagy tekintélyű vezető pártja lett.

[6] Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. 1. köt. Dietz Verlag, Berlin 1966. 425. old.

Franciaország a XIX. század második felében a kapitalizmus fejlődése terén elmaradt más nagy tőkésországok mögött. Az ipar nagyobbrészt kis- és középüzemekből állt. Az üzemek koncentráltsága alacsony volt. A mezőgazdaságban a kisparcella túlsúlya érvényesült. Ezek következtében a munkásosztályt erős kispolgári hatások érték. Kedvező talaja volt az anarchista és szindikalista[7] eszméknek.

A francia munkásmozgalom viszonylag rövid idő alatt kiheverte a Párizsi Kommün leverésének következményeit. A mozgalom újjáéledését jelezte, hogy 1876-ban már munkáskongresszust tartottak. 1879-ben megalakult a Francia Munkáspárt; ez szakítást jelentett a proudhonista és blanquista hagyománnyal. A Francia Munkáspárt 1880-as Le Havre-i kongresszusán elfogadott program – amelyet Marx, J. Guesde és P. Lafargue dolgozott ki – alapvetően marxista elvekre épült. A programba bekerült néhány, a lassalle-i „vasbértörvény" alapján megfogalmazott hibás tétel is. A párt azonban 1882-ben kettészakadt, az opportunista irányzatú „posszibilista" és a Guesde vezette marxista pártra. A posszibilisták a francia munkásmozgalom megalkuvó szárnyát alkották, a kisipari munkások hangulatát fejezték ki. Lemondtak a társadalom forradalmi átalakításáról: azt hirdették, hogy a munkásosztály csak olyan politikát folytathat, amely „lehetséges" (politique des possibilités), vagyis amelyet a burzsoázia megtűr. A guesde-isták által létrehozott Munkáspárt a marxizmus talajára helyezkedett. Befolyásra főleg a nagyobb ipari megyékben tett szert.

A francia munkásmozgalom az 1880-as 1890-es években nem volt egységes. Sok különböző irányzatú szocialista csoport működött. Az 1880-as években ismét megjelentek blanquista és anarchista csoportok is. A. Blanqui 1881-ben szabadult a börtönből, utána rövidesen meghalt. A blanquisták politikai súlya azonban ismét megnövekedett annak következtében, hogy kezdtek visszatérni a száműzetésből a kommünárok, akik között sok blanquista volt. Más kommünárok marxistává váltak. A blanquisták külön szervezetet alakítottak, a Központi Forradalmi Bizottságot.

Az 1890-es évek elején a munkások harca fellendült. Ez növelte a guesde-ista Munkáspárt erejét, amely az 1893. évi képviselőválasztáson 12 mandátumot szerzett. Rajtuk kívül több más szocialista csoport és a „független szocialista" A. Millerand csoportja együttvéve összesen 37 képviselői helyhez jutott. A guesde-isták a parlamenti szocialista csoport létszámának növelése érdekében súlyos hibákat követtek el; opportunista platformon egyesültek a millerandistákkal.

Franciaország sajátos gazdasági és társadalmi viszonyai miatt a munkásmozgalomban Angliától és Németországtól eltérően erős anarchista-szindikalista áramlat létezett. Az 1880-as évek közepén a szakszervezetekben még erős volt a guesde-isták befolyása. 1886-ban megszervezték a Szakszervezetek Országos Szövetségét is. Az 1880-as évek végén az anarchisták is munkásegyesületet kezdtek

[7] A szindikalizmus olyan munkásmozgalmi, főleg szakszervezeti irányzat, amely szerint a munkásosztálynak csak gazdasági harcot kell vívnia, s ennek eszköze a szakszervezet. A kapitalizmus megdöntését gazdasági harccal, a szakszervezet vezetésével, végső esetben általános gazdasági sztrájkkal akarja elérni.

szervezni (munkabörze).[8] Emiatt a guesde-isták befolyása csökkent, 1894-ben pedig ki is léptek a szakszervezetekből, ami növelte az anarchisták befolyását. A Szakszervezeti Szövetség megszűnt, helyette 1895-ben létrejött a CGT,[9] az egységes szakszervezeti mozgalom, amely eredményesebb harcra vezette a munkásokat.

A MUNKÁSMOZGALOM AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA TERÜLETÉN

Az Osztrák–Magyar Monarchia területén a munkásmozgalom német hatás alatt indult útjára az 1860–70-es években. Az ausztriai munkásszervezetek 1874-ben kongresszust tartottak. Megkísérelték, hogy nemzetiségre való tekintet nélkül a Monarchia egész proletariátusát egyesítsék. A kongresszuson létrehozott egység azonban rövid életű volt. Az 1870-es évek második felében növekedett a munkások vonzódása a szocialista eszmékhez, szaporodtak a munkásság fellépései. Az 1880-as években az uralkodó osztály engedményeket tett a munkásoknak. Törvénybe iktatták a baleset-biztosítást, korlátozták a munkanapot, elrendelték a vasárnapi munkaszünetet. Ugyanakkor üldözték a proletariátus szervezkedési kísérleteit. 1884-ben „anarchistaellenes törvényt" vezettek be, amely némileg hasonlított a Bismarck-féle szocialistaellenes kivételes törvényre. A szocialista eszmék azonban továbbterjedtek, és szaporodtak a sztrájkmozgalmak is. Az 1888. dec. 30–1889. jan. 1-i hainfeldi kongresszuson megalakult Ausztria Szociáldemokrata Pártja. Az elfogadott pártprogram helyesen határozta meg a fő feladatot: a proletariátus politikai szervezése, osztályöntudatának erősítése, a szocializmusért folytatott harc. A program súlyos fogyatékossága volt, hogy nem szólt az Osztrák–Magyar Monarchia két legfontosabb kérdéséről, a nemzeti kérdésről és az agrárkérdésről. Nem jutottak el a nemzetek önrendelkezési jogának felismeréséig, az agrárkérdésben pedig nem számoltak a polgári demokratikus átalakulás időszerű feladataival. 1890-ben a kormány kénytelen volt hatályon kívül helyezni az „anarchistaellenes törvényt". A 90-es években a Monarchia területén a szociáldemokrata mozgalom egyik fő követelésévé az általános választójog bevezetése vált.

Magyarországon a munkásmozgalom német és osztrák hatás alatt állott, szervezetileg azonban teljesen önálló úton járt. Csehországban 1878-ban alakult a szociáldemokrata párt; programjához a gothai programot vette alapul. Az 1870-es években az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó lengyel és ukrán területen is megkezdődött a marxista eszmék terjedése.

Az Ausztria Szociáldemokrata Pártjában a nemzeti kérdésben elfoglalt opportunista álláspont (kulturális nemzeti autonómia) hatására az 1890-es évek második felében erősödött a törekvés a munkásmozgalom megosztására nemzeti alapon. 1897-től Ausztria Szociáldemokrata Pártja hat, gyakorlatilag különálló nemzeti szociáldemokrata szervezet föderációjává vált (osztrák, cseh, lengyel, ukrán, délszláv, olasz). A kulturális nemzeti autonómia programját az ausztriai párt 1899. évi kongresszusa fogadta el.

[8] Munkabörzék Szövetsége – Fédération des Bourses du Travail.
[9] Általános Munkaszövetség – Confédération Général du Travail – CGT.

Oroszországban az 1870-es években a forradalmi mozgalmat a narodnyikok kispolgári szocialista irányzata képviselte. A narodnyikok forradalmár értelmiségiek voltak, akik a parasztságot akarták forradalomba vinni a cárizmus ellen. A kapitalizmust véletlen, elkerülhető jelenségnek tekintették, a proletariátus szerepét nem ismerték fel. A faluközösségben látták az oroszországi szocialista fejlődés kiindulópontját. A kapitalizmus gyorsuló fejlődése a narodnyik irányzatot az 1880-as években két részre szakította. A többség áttért a cárizmus elleni politikai harcra, de ezt a harcot nem a tömegekkel akarta megvívni, hanem összeesküvéseket szervezett a cári önkényuralom ellen, és az volt az elgondolása, hogy a hatalmat egy kis forradalmár szervezet ragadja magához. Harci eszköze az egyéni terror volt. A másik csoport feladta „szocialista" programját és a gazdag parasztság politikai képviselőjévé vált.

Az 1880-as években a forradalmi mozgalomban megtört a narodnyikok ideológiai egyeduralma. Oroszországba is behatolt a marxizmus. Oroszországi elterjesztésében és a narodnyik ideológia elleni harcban jelentős szerepe volt Plehanovnak[10], aki az emigrációban 1883-ban megalakította a Munka Felszabadítása nevű szervezetet. Az 1890-es években a marxista propagandakörök, amelyeknek még alig volt kapcsolatuk a munkás-tömegmozgalommal, folytatták a harcot a politikailag reakcióssá vált narodnyik irányzat ellen. Ebben a harcban már kiemelkedő szerepe volt V. I. Leninnek.

Lenin, elemezve a gazdasági és társadalmi viszonyokat, kimutatta, hogy az oroszországi kapitalizmus fejlődése már tény. A feudalizmus maradványai és az egyre erőteljesebben előretörő kapitalizmus között az ellentétek mind élesebbekké válnak. Kialakulnak a polgári forradalom végrehajtásához szükséges társadalmi erők: közülük döntő szerep jut a munkásosztálynak, amelynek természetes szövetségese a parasztság.

A XIX. század utolsó évtizedében a munkásmozgalom már kivált a kispolgári demokrácia irányzatából és önálló erőként lépett fel. 1895-ben megalakították a „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására" nevű szociáldemokrata szervezetet. Kísérlet történt az önálló munkáspárt megalakítására is (1898), de a cári önkényuralom terrorján ez hajótörést szenvedett.

A XIX. század utolsó évtizedeiben Európa más országaiban is megindult a munkásmozgalom fejlődése. Ezekben az országokban gazdasági és társadalmi fejlettségüknek a legfejlettebb tőkésországokhoz viszonyított elmaradottsága következtében ebben az időszakban a munkásmozgalom gyenge volt.

[10] G. V. Plehanov az oroszországi szocialista mozgalom vezetője a XIX. század végén. Kiemelkedő szerepet töltött be a marxista irodalom terjesztésében és az első oroszországi marxista körök megszervezésében. A XX. század elejétől azonban mindinkább opportunista álláspontra helyezkedett.

MUNKÁSMOZGALOM AZ ÉSZAK-AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

Az Egyesült Államok munkásmozgalma a kapitalizmus sajátos fejlődése következtében a XIX. század utolsó évtizedeiben gyenge volt. Ennek egyik fő oka, hogy még nem alakult ki a munkásosztály törzsgárdája. A nyugati területeken még hatalmas megműveletlen földterületek voltak. A szabad földfoglalás lehetősége vonzotta a keleti részen gyárakban dolgozó munkásokat és a bevándorlókat. Az amerikai munkások több mint 50%-át bevándorlók alkották, akik a gyárakat csak átmeneti pénzszerzési lehetőségnek tekintették, végleges céljuk farm alapítása volt. Ez fékezte a munkástörzsgárda kialakulását és akadályozta a burzsoázia elleni szervezett harc kifejlődését. A munkásmozgalom gyengeségének másik fő oka tarka nemzetiségi összetétele (már Amerikában születettek, sokféle nemzetiségű bevándorolt fehér munkások, négerek). Ezt a burzsoázia ellentétek szítására használta ki. A gátló tényezők ellenére az 1870-es évektől megélénkült a munkásmozgalom. Nagy sztrájkmozgalmak zajlottak le az ország egyes üzemeiben. 1876-ban a különböző szocialista csoportokból létrejött a Szocialista Munkáspárt, amely a marxista eszméket terjesztette. Tagságának 90%-a németekből állt. Marx a Párizsi Kommün utáni európai munkásmozgalom visszaesését látva, reményeket fűzött a meginduló amerikai munkásmozgalomhoz. Az 1876-ban megalakult Szocialista Munkáspárt azonban nem tudott tömegpárttá válni.

1881-ben az Amerikai Egyesült Államokban egyesített szakszervezeti mozgalom alakult, amely 1886-tól Amerikai Munkásszövetség (American Federation of Labor – AFL) néven működött. 1886-ban országos méretű sztrájk zajlott le a nyolcórás munkanap bevezetéséért. A sztrájkmozgalom növekedése az 1880-as években hozzájárult ahhoz, hogy a munkások jelentős része közeledett a szocializmus eszméihez. 1898-ban megalakították a Szociáldemokrata Pártot, mely több más szocialista szervezettel egyesülve 1901-ben felvette a Szocialista Párt nevet. A létrejött amerikai szocialista szervezetek azonban nem váltak tömegpártokká, elszigetelődtek a munkástömegektől. A munkásmozgalomban terjedt az opportunizmus.

2. A II. INTERNACIONÁLÉ MEGALAKÍTÁSA ÉS TEVÉKENYSÉGE A SZÁZADFORDULÓIG

A munkásmozgalomnak az 1870-es, 1880-as években elért sikere – az országonként megalakult önálló szocialista pártok és más munkásszervezetek kialakulása, a pártok többségében a kispolgári szocializmus háttérbe szorulása, a marxizmus térhódítása – létrehozta egy új nemzetközi munkásszervezet megalakításának feltételeit. Internacionálé alakítására törekedtek mind a forradalmi szocialisták, mind a reformisták. Engels sürgette, hogy a nemzetközi szervezetet a forradalmi szocialisták hozzák létre, megelőzve az opportunista irányzatot. 1889-re egyidőben hívtak össze nemzetközi kongresszust Párizsba a francia posszibilisták

és az angol trade-unionok, illetve a német és francia forradalmi szocialisták.[11] A reformisták kongresszusa nem volt nemzetközi jellegű, többségében franciákból állt. A marxisták által összehívott kongresszuson 20 ország képviselői voltak jelen. A német szocialisták békülékenységet tanúsítva javaslatot tettek a két kongresszus egyesítésére. Engels ezt ellenezte. Végül is a posszibilisták az egyesüléshez olyan feltételeket szabtak, amelyek meghiúsították azt. A II. Internacionálét a marxisták által összehívott nemzetközi kongresszus hozta létre.

A II. INTERNACIONÁLÉ TEVÉKENYSÉGÉNEK KÉT SZAKASZA

A II. Internacionálé tevékenysége két időszakra terjed. Megalakulásától körülbelül a századfordulóig a kapitalizmus viszonylag békés fejlődése körülményeinek megfelelően továbbfolytatta a munkásosztály szervezését és a marxizmus széles körű terjesztését. Ebben a szakaszban a marxizmus felülkerekedett az önálló formában jelentkező kispolgári szocialista irányzatokon, a marxizmus uralkodóvá vált a nemzetközi munkásmozgalomban. A II. Internacionálé tevékenységének második szakasza – a századfordulótól az első imperialista világháborúig – már az imperializmus korszakára, a nemzetközi és osztályellentétek fokozatos kiéleződésének időszakára esik.

A II. INTERNACIONÁLÉ SZERVEZETI FELÉPÍTÉSE

A munkásmozgalom új nemzetközi szervezete különbözött az I. Internacionálétól. Ez utóbbi a különböző országokban működő önálló szervezettel nem rendelkező marxista és kispolgári szocialista irányzatoknak a demokratikus centralizmus elve alapján felépülő egységes nemzetközi szervezete volt, amelynek az egyes országokban szekciói, föderációi voltak. A II. Internacionálé viszont önálló országos munkáspártok nemzetközi összehangoló szervezete, azok meglehetősen laza szövetsége volt. Kezdetben csak kongresszusain működött. Feladatának a pártok közötti információ-cserét és – a napirendre tűzött kérdésekben – közös taktika kidolgozását tekintette. Az Internacionálében eleinte részt vettek a munkásosztály politikai pártjai és a szakszervezetek is. Különböző irányzatok foglaltak helyet benne: forradalmi és reformista szocialisták, valamint anarchisták. A szakszervezetek az 1893. évi kongresszus határozata alapján a századfordulóig vettek részt az Internacionálé kongresszusain. (1903-ban az egyes országok szakszervezeti központjai létrehozták külön nemzetközi titkárságukat, amely 1913-ban kimondta a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség megalakulását.) A II. Internacionálé 1893. és 1896. évi kongresszusa a politikai harcról hozott határozatokkal kizárta soraiból mindazokat a pártokat, szervezeteket, irányzatokat, amelyek

[11] A marxista irányzat kiemelkedő vezetői August Bebel, Wilhelm Liebknecht, Jules Guesde és Paul Lafargue voltak.

nem ismerték el a munkásosztály szervezeteinek és politikai harcának szükségességét. 1896-ban szervezetileg is kizárták az Internacionáléból az anarchistákat.

A II. Internacionálé alapító kongresszusa a következő kongresszus előkészítésére és a kongresszusi határozatok végrehajtására ideiglenes végrehajtó szervet választott. Az állandó jelleggel működő Nemzetközi Szocialista Irodát csak az 1900. évi V. kongresszus hozta létre, valamennyi szocialista párt képviselőinek részvételével. Hatásköre azonban szűk volt: az egyes országokból származó információk összegyűjtése, a kongresszusi jegyzőkönyvek szétküldése, a kongresszusi beszámolók előkészítése. Így ez a szerv nem volt az Internacionálé vezérkara, irányítója, csupán a „nemzetközi postaláda" szerepét töltötte be. A II. Internacionálében a Németországi Szociáldemokrata Párt volt a vezető erő, amely tekintélyét az 1880–90-es években a marxizmus elveinek érvényesítése és sikerei alapján vívta ki.

Az Internacionálé ilyen felépítése elősegítette a munkásmozgalomban fellépő opportunista irányzat terjedését. Az opportunizmus növekedésével szervezeti engedményt is tettek. 1896-ban az Internacionálé IV. kongresszusa befogadta a szocializmus franciaországi kispolgári útitársait, a „független szocialisták" csoportját (J. Jaurès, A. Millerand). 1908-ban felvették az Internacionáléba a brit Munkáspártot, azzal az indokkal, hogy az – a határozat szavaival – „nem fogadja el határozottan a proletár osztályharc elvét", de a polgári pártoktól független szervezetként létezik.

A II. INTERNACIONÁLÉ AZ 1890-ES ÉVEKBEN. A MARXISTA IRÁNYZAT GYŐZELME AZ INTERNACIONÁLÉBAN

A II. Internacionálé alapító kongresszusa és az ott elfogadott határozatok a marxizmus győzelmét jelentették a reformizmus felett. Az Internacionálé első négy kongresszusán tovább folytatódott a harc a kongresszusokon jelen levő, és főként Franciaországban, Olaszországban, Spanyolországban jelentős befolyással rendelkező kispolgári szocialista irányzatok ellen. Harc folyt a szakszervezetekben fellépő anarchista irányzat ellen. Az Internacionálé fennállásának első éveiben a munkásosztály politikai pártjainak megszervezése, a hatalom megszerzésére irányuló politikai tömegharc elismertetése, a politikai és gazdasági osztályharc viszonyára vonatkozó marxista elvek elfogadtatása állt előtérben. A kispolgári szocialista irányzatok és a szocialista pártokban fellépő opportunista-reformista irányzatok elleni harcban a II. Internacionálé első három kongresszusán elfogadták a reform és a forradalom kölcsönös viszonyára vonatkozó marxista felfogást. A határozatok kimondották, hogy a munkáspártok a fennálló rend talaján legális eszközök felhasználásával harcolnak a reformokért, a munkások követeléseinek megvalósításáért. (Pl. ha a munkásság rendelkezik választójoggal, akkor annak segítségével, ha nem, akkor annak bevezetéséért küzd.) Hangsúlyozták azonban, hogy a harc fő célja a politikai hatalom megszerzése. A politikai és gazdasági reformharc formáinak megvalósítása során mindig tartsák szem előtt a szocialista mozgalom forradalmi célját, a társadalom teljes gazdasági, politikai, erkölcsi átalakítását. Elítélték az olyan politikai kompromisszumokat, amelyek ezt az alapelvet meg-

sértik. Elvetették a harc anarchista taktikáját (egyéni terror) is. Engels 1895-ben az objektív és szubjektív feltételeket vizsgálva kifejtette, hogy a szocialista forradalomban a tömegeknek is tudatosan kell részt venniök. Ezt a tudatosságot a szocialista pártnak hosszú, kitartó munkával kell megteremtenie. Fel kell használni a legális harci eszközöket, a reformokért folytatott harcot is. A szocialista párt feladata, hogy a reformokért folyó harcban a tömegek megnyerésével döntő túlerőt hozzon létre az osztályellenséggel szemben. El kell kerülni, hogy az ellenség idő előtt felőrölhesse ezt a túlerőt. De Engels azt is hangsúlyozta, hogy az egyetlen valóban történelmi jog a forradalomhoz való jog. A reformokat, a legalitást ennek szem előtt tartásával kell kihasználni.

A II. Internacionálé első három kongresszusán elfogadott határozatok kimondták: az Internacionálé kongresszusain csak azok a pártok és szervezetek vehetnek részt, amelyek elismerik a politikai munkáspárt szükségességét, részt vesznek a politikai tömegharcban, elvetik az egyéni terror anarchista taktikáját, harcolnak a választójogért, és a hatalom meghódítása eszközének tekintik azt, a politikai és gazdasági harc formáinak megválasztásakor szem előtt tartják a társadalom forradalmi átalakításának célját.

A marxizmus uralkodóvá válását juttatták kifejezésre a II. Internacionáléhoz tartozó szocialista pártok 1890-es években elfogadott programjai is. Mintának a Németországi Szociáldemokrata Párt 1891-ben elfogadott erfurti programját tekintették, amely nagy fejlődést tükrözött a gothai programhoz képest. Az erfurti program[12] elméleti részét a marxizmus alapján fogalmazták meg. Engels bírálatára törölték a programtervezetből a parasztsággal kapcsolatos lassalle-i nézeteket (az „egységes reakciós tömeg" elméletét), de hatástalan maradt Engelsnek az a követelése, hogy határozottabb formában utaljanak a munkásosztály politikai hatalmának jellegére és formájára. A német pártban mutatkozó opportunizmus elleni harcban ez a kérdés választóvíz volt. A program a proletárdiktatúrával kapcsolatban csak homályos utalást tartalmazott: ez a fogyatékosság más pártok ekkortájt elfogadott programjára is hatott. (Az orosz bolsevikok 1903-ban meghirdetett programja tartalmazta elsőnek a proletárdiktatúra célkitűzését.) Engels az erfurti programtervezettel kapcsolatban, bírálva az opportunistáknak a szocializmusba való békés belenövést hirdető elméletét, megállapította, hogy a szocialista forradalom megvívása elkerülhetetlen. Ez nemcsak fegyveres, hanem békés úton, a parlament felhasználásával is végbemehet olyan országokban, ahol 1. a népképviseleten alapuló parlament összpontosít minden hatalmat, 2. széles körű demokrácia alakult ki, 3. a néptömegek többsége aktívan a forradalmárok oldalán áll, 4. az uralkodó osztály a nép akaratával szemben tehetetlen, hatalma fenntartása céljából nem tud a bürokráciára és az elnyomó apparátusra támaszkodni. A szocialista forradalom e békés útja is feltételezi a proletárdiktatúrát.

Engels az erfurti programtervezet opportunista hibáinak bírálata során hangsúlyozta: az opportunizmus növekedése a mozgalomban azzal a veszéllyel jár, hogy „a párt a döntő pillanatban egyszerre tanácstalannak bizonyul".[13] Az opportunizmus következtében nem tudja majd teljesíteni forradalmi feladatát. 1895-

[12] *Marx–Engels* Művei. 22. köt. Kossuth 1970. 211–225. old.
[13] Ugyanott, 220. old.

ben Engels ismét figyelmeztetett az opportunista veszélyre.[14] A német pártban erősödő opportunizmus képviselői azonban meghamisították Engelsnek a forradalom békés és fegyveres formáira vonatkozó álláspontját. Az „Osztályharcok Franciaországban" című marxi műhöz írt engelsi bevezetőt 1895-ben megcsonkítva adták ki, abban csak a békés útra és a barikádharc feltételeinek megváltozására vonatkozó fejtegetés maradt meg. Kihagyták azokat a részeket, amelyek a fegyveres harc kedvezőtlen feltételeinek ellensúlyozásáról szólnak az új feltételek között.[15] Az opportunisták évtizedeken keresztül felhasználták Engels meghamisított szövegét forradalomellenes, antimarxista nézeteik igazolására.

A II. Internacionálé alakuló kongresszusán az angol és a német küldöttség megalkuvó javaslatot terjesztett be. Azt javasolták, hogy a május elsejei tüntetések[16] időpontját tegyék át a május elsejét követő első vasárnapra. Ez a nemzetközi munkásünnep harcos jellegét tompította. Engels ez ellen fellépett, de a kongresszus kompromisszumos határozatot fogadott el. Általában nem engedélyezte a tüntetés időpontjának áthelyezését, de a németeket feljogosította erre.

Miután a II. Internacionálé fennállása első éveiben tisztázta a proletariátus megszervezésének legfontosabb kérdéseit és a proletariátus megnyerésére irányuló tevékenysége igen jelentős sikereket hozott, felmerült a parasztsághoz való viszony. Engels igen nagyra értékelte a munkáspártoknak a parasztok között elért sikereit, s remélte, hogy ez a munka további eredményekre vezet. A német és a francia munkáspártban azonban elvtelen opportunista, parasztfogásra irányuló jelenségek ütötték fel a fejüket. Egyesek azt hirdették, hogy a munkásosztály feladata a kisparaszti gazdaság védelme a tőkével szemben. Az ilyen nézetek ellen fellépve, Engels 1894-ben írott munkájában[17] kimutatta, hogy a kapitalizmus szükségszerűen tönkreteszi a kisparasztokat. Ezt a párt a kapitalizmus viszonyai között megakadályozni nem tudja, aminthogy az sem feladata, hogy a parasztság tönkremenetelét siettesse. A parasztság tömegeit meg kell nyerni a proletariátus politikai szövetségesének a forradalom érdekében, amelynek győzelme után a parasztság szövetkezetek segítségével beilleszkedhet a szocializmusba. Ebben a forradalomban azonban a munkásosztály nem léphet szövetségre az egész parasztsággal, hanem csak a mezőgazdasági munkásokkal és a kisparasztokkal.

1890 és 1903 között a II. Internacionálé pártjai egymás után kidolgozták agrárprogramjaikat,[18] amelyek azonban a parasztkérdést egyrészt az agrárproletariátusra szűkítették, másrészt csak gazdasági oldalát vizsgálták.

[14] Ugyanott, 475–492. old.

[15] Az Engels-féle bevezető teljes szövegét 1924-ben fedezte fel és hozta nyilvánosságra D. B. Rjazanov, a moszkvai Marx–Engels Intézet igazgatója. (*R. Palme Dutt:* Az Internacionálé. Kossuth 1966. 91. old.)

[16] 1886. május 1-én az amerikai munkások nagy sztrájkharcot vívtak Chicagóban a 8 órás munkanap bevezetéséért. A chicagói általános sztrájk, a szervezők vértanúságának emlékére és az 1890-re tervezett újabb amerikai sztrájkmozgalom támogatására a II. Internacionálé első kongresszusa 1889-ben elhatározta, hogy 1890. május 1-re nemzetközi tüntetést szervez (Protokoll des Internazionalen Arbeiter-Kongresses zu Paris. Nürnberg 1890. 123. old.)

[17] Engels: A parasztkérdés Franciaországban és Németországban. *Marx–Engels* Művei. 22. köt. Kossuth 1970. 451–471. old.

[18] 1893-ban a belga, 1894-ben a francia, 1895-ben a német, 1896-ban az osztrák, 1903-ban a francia párt adott ki agrárprogramot.

A II. Internacionálé 1893. és 1896. évi kongresszusain tárgyalta az agrárkérdést. Az agrárkérdésben lezajlott viták során megmutatkozott a munkásmozgalom uralkodó forradalmi marxista irányzata és a növekvő opportunista szárny közötti mély szakadék. A szögesen ellentétes nézetek miatt az 1896. évi kongresszus nem fogadott el közös irányvonalat. A határozat azt hangsúlyozta, hogy az egyes országok gazdasági viszonyainak nagy eltérései miatt az agrárkérdésben nem lehet minden pártra érvényes közös álláspontot kialakítani. A pártokat felhatalmazta arra, hogy külön-külön dolgozzák ki taktikájukat.[19] A II. Internacionálé későbbi kongresszusai nem foglalkoztak a parasztkérdéssel.

A XIX. század utolsó évtizedében a marxizmus a munkásmozgalom uralkodó ideológiája lett. Az 1890-es években azonban a munkásmozgalomban egyre világosabban rajzolódtak ki két alapvető irányzat, a forradalmi marxista és a jobboldali opportunista irányzat körvonalai. Ez szorosan összefüggött a kapitalizmus imperialista szakaszának kialakulásával, sok tekintetben új helyzet létrejöttével.

[19] A nemzetközi munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom története a XVIII. század hatvanas éveitől 1917-ig. Kossuth 1964. 386. old.

NEGYEDIK FEJEZET

A nemzetközi munkásmozgalom az imperializmus időszakában (1900—1914)

1. AZ IMPERIALIZMUS HATÁSA A TÁRSADALMI SZERKEZETRE, A POLITIKAI VISZONYOKRA ÉS A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOMRA

A XIX. század végére és a XX. század elejére a kapitalista világgazdaság fejlett és közepesen fejlett országaiban a szabad versenyt a monopóliumok uralma váltotta fel. Ez a kapitalizmus új – imperialista – szakaszát nyitotta meg. A munkásosztálynak történelmi hivatása betöltéséért új körülmények között kellett harcolnia, mozgalmának elemeznie kellett a kapitalizmus új vonásait, hogy stratégiáját és taktikáját annak megfelelően alakítsa.

AZ IMPERIALIZMUS ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

Az imperializmust Lenin a következőképpen határozta meg: „Az imperializmus tehát kapitalizmus olyan fejlődési fokon, amelyen kialakult a monopóliumok és a finánctőke uralma, kimagasló jelentőségre tett szert a tőkekivitel, megkezdődött a világ felosztása a nemzetközi trösztök között és befejeződött a föld egész területének felosztása a legnagyobb tőkésországok között."[1] Lenin bebizonyította, hogy az imperializmus élősdi és rothadó kapitalizmus[2], amelyet szükségszerűen fel fog váltani a termelés teljes társadalmasítása, a szocializmus és a kommunizmus korszaka. Az imperializmus ezáltal közel juttatta az emberiséget a szocializmushoz. „Az állammonopolista kapitalizmus a szocializmus legteljesebb *anyagi* előkészítése, a szocializmus *előcsarnoka*, az a történelmi lépcsőfok, amelyet a szocializmusnak nevezett foktól *semmiféle közbülső lépcsőfokok nem választanak el.*"[3]

[1] *Lenin* Összes Művei. 27. köt. Kossuth 1971. 367. old.
[2] Ugyanott, 399. old.
[3] *Lenin* Összes Művei. 34. köt. Kossuth 1967. 194. old.

Minthogy az imperializmus a kapitalizmus egyik fejlődési szakasza, a kapitalizmust jellemző alapvető osztályok egymáshoz való viszonya lényegét tekintve változtatlan marad. Az imperializmus fő tendenciái azonban a társadalmi és politikai viszonyokban új jelenségeket is eredményeztek.

A monopóliumok kialakulása, az ipari és a banktőke összefonódása létrehozta a monopolista burzsoáziát. Ezzel a *burzsoázia* rétegeződése új vonásokat öltött. A monopolista réteg gazdaságilag, politikailag maga alá rendeli a közép-, kis- és törpekapitalistákat, általában a tulajdonos osztályokat. Arra törekszik, hogy ezek támogassák a világ újrafelosztásáért, más országok fölötti uralomért folytatott imperialista harcot.[4]

Az imperializmus hatása a fejlettebb országok munkásosztályára kettős: egyrészt megnövekszik a munkásosztály száma és szervezettsége, másrészt a legtöbb helyen kialakul a munkásarisztokrácia.

A munkásosztály egészének számbeli növekedését érzékeltetik az alábbi adatok: Angliában 1887-ben az egész lakosságnak 23%-a, 1911-ben 45%-a tartozott a munkásosztályhoz. Németországban 1895. évi adatok szerint a munkások aránya 39%, 1911-ben 43% volt. Franciaországban 1890-ben 37%,1911-ben 40% volt a lakosságon belül a munkások aránya. Oroszországban ez az arány 1890-ben még csak 18%, az USA-ban viszont,az 1911. évi adatok szerint 31%.[5]

Az imperializmus időszakában a proletariátus sorait gyorsabb ütemben töltik fel a középrétegek tönkremenő csoportjai. Ezek gondolkodása bizonyos ideig elmarad megváltozott anyagi helyzetüktől és a proletariátus soraiban gyakran a nem proletár gondolkodás és a politikai ingatagság hordozói. Tudatuk a harcok során fokozatosan alakul át, válik proletár-tudattá.

A munkásosztály számbelileg növekszik és az ipar nagyméretű összpontosulása következtében koncentráltabbá is válik. Sok helyütt javul anyagi helyzete, de növekszik kizsákmányolásának foka és elnyomása is. A szabadversenyes kapitalizmushoz viszonyítva kedvezőbb feltételek alakultak ki a proletariátus megszervezéséhez és a szervezett forradalmi osztályharchoz.

A kialakuló munkásarisztokrácia a munkásosztály kiváltságos kisebbsége, amely jobb anyagi helyzete révén eltávolodik a proletariátus nagy tömegétől és a burzsoázia függvénye lesz. A munkásarisztokrácia jobb anyagi helyzetének forrása az eredményes bérharc. Ez a réteg, amely harcol a burzsoázia ellen jobb anyagi helyzetéért, egyúttal annak támogatója is a proletariátus forradalmi erőivel szemben. „Az, hogy sok iparág közül egy iparág, a sok ország közül egy ország stb. tőkései magas monopolprofitra tesznek szert, gazdaságilag lehetővé teszi számukra, hogy megvesztegessék a munkások bizonyos rétegeit, sőt átmenetileg meglehetősen jelentékeny kisebbségüket is, és az illető iparág vagy az illető nem-

[4] *Lenin* Összes Művei. 27. köt. Kossuth 1971. 385. old.

[5] Források:

W. Woytinsky: Die Welt in Zahlen. Berlin 1925. 57. old.

Közgazdasági és Statisztikai évkönyv. VIII–IX. évf. 1894–95. Bp. Athenaeum Rt. 1896. 106. old.

Weltner Jakab: A német birodalom. Háborús nagyhatalmak. 5. füzet. Népszava 1915.

zet burzsoáziája mellé állítsák őket valamennyi többivel szemben. S az imperialista nemzeteknek a világ felosztása körüli, egyre élesebb antagonizmusa fokozza ezt a törekvést. Így jön létre az imperializmus és az opportunizmus kapcsolata."[6]

A munkásosztály ilyen rétegződése szükségszerűen visszatükröződött a munkásmozgalomban. A monopolista burzsoáziától függő munkásarisztokrácia a munkásmozgalomban a jobboldali opportunista politikai irányzat hordozója lett, amely harcot folytat ugyan a burzsoázia ellen és bírálja a kapitalizmus kirívó visszásságait, de nem forradalmi-proletár, hanem kispolgári szemlélet alapján. Bírálata és harca nem a kapitalizmus megdöntésére irányul, hanem annak megreformálására. Így objektíve a burzsoáziát segíti a kapitalizmus javítgatásában és fenntartásában. A jobboldali opportunizmus gazdasági alapja a monopolkapitalizmus, társadalmi talaja pedig a munkásarisztokrácia és a munkásosztály soraiba bekerülő kispolgárság. Ezen a talajon a munkásmozgalom jobboldali opportunista irányzata időnként feléled és újult erővel jelentkezik. Felélénkülése összefügg a tőkés konjunktúra váltakozásával is.

A kispolgári hatás a munkásmozgalomban álradikális, „baloldali" opportunista, anarchista irányzatok képében is megjelenik. Megnyilvánulási formájában ez ugyan különbözik a jobboldali opportunista irányzattól, de fő tartalma és eredménye végső soron ugyanaz: a proletariátus forradalmi osztályérdekeivel szemben a kispolgári érdekek kifejezője.

Az opportunista irányzat – mondotta Lenin – átmenetileg győzhet a mozgalom kisebb vagy nagyobb részében, de véglegesen és teljesen nem, mert az imperializmus elsősorban és döntően nem az opportunizmus, hanem a forradalmi proletármozgalom megerősödésének talaját és feltételeit teremti meg.[7]

A kapitalizmus imperialista szakaszának jellegzetes megnyilvánulása (pl. a háborús tendenciák fokozódása) világosabbá teszi a proletariátus tömegei előtt, hogy a kapitalizmus legsúlyosabb ellentmondásait lehetetlen reformokkal megváltoztatni, az osztályellentétek nem enyhülnek, hanem élesednek és szükségszerűen elvezetnek a proletárforradalomhoz. Ez pedig megköveteli a proletariátus tudatos megszervezését, felkészítését a forradalomra.

Bár az imperializmus idején gyorsul a középrétegek tönkremenetelének folyamata, számuk és szerepük a legtöbb országban továbbra is jelentős marad. Legnagyobb csoportjuk a birtokos parasztság, amelynek alapvető érdekei ellentétesek a monopolista burzsoázia érdekeivel. A monopóliumok uralma gazdasági, társadalmi és politikai téren egyaránt sújtja őket. A kispolgári demokrata mozgalom szembefordul a demokrácia korlátozásával, a nemzeti elnyomással, a finánccoligarchia uralmával.[8] A kivezető utat azonban a szabadversenyes kapitalizmus visszaállításában látja. Csak töredéke képes előretekinteni és letérni a kispolgári álláspontról. A középrétegeket tulajdonosi helyzetük bizonyos kérdésekben a monopolista burzsoáziához köti. Támogatói pl. a más országok feletti uralomért folytatott politikának, amelyből hasznuk származik. A kispolgári demokrata mozgalom ezért igen gyakran nacionalista. A középrétegek így egyrészt szembekerülnek a

[6] *Lenin* Összes Művei. 27. köt. Kossuth 1971. 400. old.
[7] Ugyanott, 400–401. old.
[8] Ugyanott, 386–387. old.

monopolista burzsoáziával, másrészt támogatják is. Ingadoznak a proletariátus és a burzsoázia között, bár érdekeik nagyobb távlatban az előbbi felé viszik őket. Ez lehetőségeket teremt ahhoz, hogy a proletariátus megnyerje őket a monopóliumok elleni harc támogatására.

AZ IMPERIALIZMUS HATÁSA A POLITIKAI VISZONYOKRA

Az imperializmusnak a politikai viszonyokra gyakorolt hatását vizsgálva Lenin kimutatta a monopóliumoknak azt a szükségszerű törekvését, hogy a burzsoá államgépezetet saját kezükbe vegyék.[9] Ezáltal megindul egy folyamat, amelynek során a monopolkapitalizmus monopolista államkapitalizmussá nő át.[10] A szabadversenyes kapitalizmusból az imperializmusba való átmenet az államhatalom viszonylatában átmenet általában a tőke uralmától a finánctőke uralmához. A finánctőke maga alá rendeli az egész társadalmat, a gazdaságot és az államot is. Az imperializmus időszakában a középpontba a monopolista burzsoázia kerül. Vele szemben egyre erőteljesebb osztályharcot vív a megerősödő proletariátus, amely a fejlődés hordozója.

A századforduló körül a monopolista burzsoázia az összes fontosabb országban tovább tökéletesítette a burzsoá államgépezetet, elsősorban az elnyomó apparátust. Hatalmas mértékben felduzzasztották az állam igazgatási apparátusát és a bürokráciát is. Ahol a monopolista burzsoázia viszonylag gyengébb volt, ott igénybe vette a feudális uralkodó osztályok támogatását, és a feudális politikai intézményeket is felhasználta.

Az imperializmus idején a belpolitikai viszonyokban kettős tendencia figyelhető meg. Az államok jelentős részében továbbra is fennmarad a polgári demokrácia; másrészt a monopóliumok arra törekszenek, hogy egyre nagyobb mértékben korlátozzák a demokratikus szabadságjogokat, ami elsősorban a munkásosztály, de általában a nem monopolista társadalmi rétegek mozgalmai ellen irányul. Egyre erőszakosabban nyomják el a gyarmati sorban élő népek nemzeti felszabadító mozgalmait is. „Az imperializmus a finánctőke és a monopóliumok kora, márpedig ezek mindenütt uralmi, nem pedig szabadságtörekvések hordozói. E tendenciák eredménye: reakció az egész vonalon, mindennemű politikai rendszer mellett, az ellentmondásoknak a végsőkig való kiéleződése ezen a téren is."[11]

A munkásosztály harcol a polgári demokrácia fennmaradásáért és szélesítéséért, kihasználásáért a szocialista forradalomra való felkészülés érdekében, a monopóliumok reakciós törekvései ellen. Hogy a két tendencia közül melyik érvényesül inkább, ez elsősorban a munkásosztály és a monopolista burzsoázia közötti politikai erőviszonytól függ. Az egyes imperialista országok politikai viszonyait emiatt az azonos fő vonások mellett bizonyos sajátosságok is jellemezték. Angliában például a XX. század első évtizedében viszonylag szélesebb körű volt a polgári demokrácia, míg Németországban, bár a munkásosztály jelentős demok-

[9] *Lenin* Összes művei. 27. köt. Kossuth 1971. 398–399. old.
[10] *Lenin* Összes Művei. 34. köt. Kossuth 1967. 192–193. old.
[11] *Lenin* Összes Művei. 27. köt. Kossuth 1971. 396. old.

ratikus jogokat harcolt ki (agitáció és szervezkedési szabadság), de a császárság túlélt intézményei árnyékában, a militarizmus és az erőszakszervezetek növekedése miatt fokozódott a monopolista reakció, az erőszak alkalmazása a növekvő munkás-tömegmozgalom ellen.

A TŐKÉSÁLLAMOK KÖZÖTTI ERŐVISZONYOK. AZ IMPERIALIZMUS NEMZETKÖZI POLITIKÁJA

A századforduló körül megváltoztak a tőkésországok közötti erőviszonyok. Az egyenlőtlen gazdasági fejlődési ütem következtében az ipari termelés méreteit tekintve a legfejlettebb kapitalista országok sorrendje a következőképpen alakult:[12]

1860	1870	1880	1890	1900	1910
Anglia	Anglia	USA	USA	USA	USA
Franciao.	USA	Anglia	Anglia	Anglia	Németo.
USA	Franciao.	Németo.	Németo.	Németo.	Anglia
Németo.	Németo.	Franciao.	Franciao.	Franciao.	Franciao.

A korábban második vonalbeli országok – Európában elsősorban Németország, az amerikai kontinensen az USA, Ázsiában Japán – gazdasága gyorsabb ütemben fejlődött, mint a régi tőkésországoké.

A legnagyobb európai imperialista országok gyarmati területeinek megoszlását mutatja a következő táblázat:[13]

	1885		1914	
	terület nagyság millió km²	népesség: millió	terület nagyság: millió km²	népesség: millió
Anglia	26,5	360	33	400
Franciaország	4,5	30	11,5	56
Németország	2,7	10,5	3,0	12
Olaszország	0,15	0,3	1,4	1,5

E táblázatból látható, hogy a legnagyobb gyarmatbirodalma ekkor Angliának volt. Németország és Olaszország gyarmati területe jelentéktelen. Az élre törő új imperialista hatalmak ezt a helyzetet meg akarták változtatni. Ennek megfelelően léptek fel a nemzetközi politikában.

[12] *J. Kuczynski:* A munkásosztály helyzete Franciaországban. Szikra 1951. 198. old. 1. táblázat alapján.

[13] *Balla Antal:* A legújabb kor gazdaságtörténete. Egyetemi Nyomda 1935. 120. old.

A nemzetközi politika tartalma az imperializmus idején: a nagyhatalmak harca a világ gazdasági és politikai uralmáért. A nemzetközi politikában véglegessé vált a fejlett és közepesen fejlett tőkés hatalmak, illetve a nekik alávetett országok elkülönülése. Az állami függőség sokféle formája jött létre: gyarmati sorba taszított területek, továbbá forma szerint önálló, valójában azonban a pénzügyi, diplomáciai stb. függőség béklyóiba vert országok különféle csoportjai, félgyarmatok, függő országok. A gyarmatosítást a szabadversenyes kapitalizmus időszakában még a területek „szabad elfoglalása" és kirablása jellemzi. Az imperializmus idején – amikor szabad terület már nincs, mert a kapitalista nagyhatalmak az egész világot felosztották – a gyarmatpolitika a gyarmatok monopolista birtoklásáért és a világ újrafelosztásáért folyó kiélezett imperialista harc.[14] A századforduló körül ez tükröződött a spanyol–amerikai, az angol–búr, az orosz–japán háború kirobbanásában. A világ újrafelosztása körüli harc során az imperialista államok között egymással szembenálló csoportosulások, szövetségek jöttek létre. E csoportok békeidőben elsősorban gazdasági, politikai, diplomáciai küzdelmet folytattak. Az erőviszonyok változása szerint azonban változtatták eszközeiket, és politikájuk folytatásaként több esetben a háború útjára léptek. Az imperialista csoportok katonai, háborús konfliktusokba sodorták a világot.

A FONTOSABB ORSZÁGOK RÉSZARÁNYA
A TŐKEKIVITELBEN (1914)

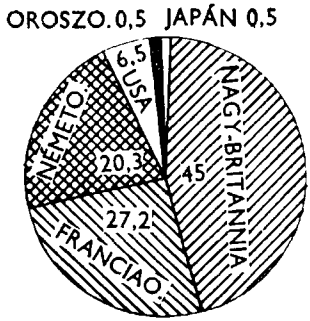

Már az imperializmusba való átmenet kezdetén, 1882-ben megalakult a kapitalista hatalmak első tömbje, a hármas szövetség: Németország, Ausztria–Magyarország és Olaszország részvételével. A szövetség Franciaország és Oroszország, majd Anglia ellen irányult. A nemzetközi kapcsolatokban ez azt fejezte ki, hogy az erőviszonyok a kontinentális Európában Franciaországgal szemben Németország javára tolódtak el. Olaszország azonban a szövetség ingatag tagja volt, mert erősen függött a francia és az angol imperializmustól, ettől nagyobb zsákmányt remélhetett, és mert nem tudta leküzdeni ellentéteit Ausztria–Magyarországgal. Az olasz és az osztrák érdekek a Balkán térségében ütköztek össze.

[14] *Lenin* Összes Művei. 27. köt. Kossuth 1971. 398–399. old.

Az 1890-es években Németország, az USA és Japán új gyarmatosítókként léptek fel a világpolitikában, erélyesen követelve a világ újrafelosztását. Ez a kapitalista országok között korábban meglevő ellentéteket kiélezte és új ellentétek keletkezéséhez vezetett. Az angol–francia és a német–francia ellentétek mellett a Közel-Keleten és Ázsiában kiéleződött Anglia és Oroszország, valamint Japán és Oroszország viszonya. A századfordulóra előtérbe nyomult Németország és a régi kapitalista gyarmati hatalmak (Anglia, Franciaország), valamint Németország és Oroszország ellentéte. A legmélyebb a régi, nagy gyarmatbirodalommal bíró Anglia és a gyorsan fejlődő, de gyarmatokkal alig rendelkező rendkívül agresszív Németország közötti ellentét volt. A századforduló után a német–angol ellentét határozta meg a nemzetközi kapcsolatok alakulását. Erőteljesen hatott a Közel- és Közép-Kelet térségében kialakult német–orosz ellentét is. A Közép-Afrikával kapcsolatos angol–francia ellentét a XIX. század végén még mélyült, a XX. század elején azonban az agresszív német imperializmus fellépése következtében fokozatosan háttérbe szorult, csakúgy, mint a korábbi angol–orosz ellentét. A német–francia ellentét viszont súlyosbodott és gyarmati ellentétté is szélesedett.

E folyamat eredményeként 1892-ben létrejött a francia–orosz szövetség, amely a hármas szövetség ellen irányult. Ezzel a kapitalista országoknak már két csoportja alakult ki. 1904-ben Anglia rendezte ellentétét Franciaországgal az afrikai gyarmati területek kérdésében, 1907-ben pedig szerződést kötött Oroszországgal. Így kialakult az imperialista hatalmak két tömbje: a már említett hármas szövetség és az angol–francia–orosz szövetség: az antant.

A két imperialista csoport között a harc egyre élesebbé vált és a XX. század elején nagy nemzetközi válságok egész sorozatát robbantotta ki. 1905–1906-ban a francia–német ellentét az első marokkói válságban robbant ki. Ezt követte 1908–1909-ben a boszniai annexiós válság annak kapcsán, hogy a Monarchia annektálta a korábban megszállt Bosznia-Hercegovinát (osztrák–orosz–német ellentét). 1911-ben kirobbant a második marokkói válság; ugyanebben az évben zajlott le az olasz–török háború. 1912–13-ban a két Balkán-háború idézett elő súlyos válságot. Végül 1914-ben az imperialista tömbök közötti ellentétek kiéleződése az első imperialista világháború kirobbanásához vezetett.

A háborús válságok és háborúk között enyhülési időszakok is voltak, amelyek a tömegek nagy részét megtévesztették, a háborús válság rendezésének, a békés fejlődés kibontakozásának látszatát keltették.

A főbb imperialista országok bel- és külpolitikai viszonyai tehát az imperializmus kialakulása idején egyaránt a politikai reakció erősödését mutatták. A monopolista burzsoázia az erősödő tömegmozgalom ellen kombinálta a polgári demokratikus és a polgári demokráciát korlátozó módszereket, az engedmények és a megtorlás módszereit. Mindez szükségszerűen következett a monopóliumok kialakulásából.[15]

[15] Ugyanott, 310. old.

Az imperializmus tehát minden vonalon kiélezte a kapitalizmus ellentmondásait. A termelés társadalmasítása magas fokot ért el, a kisajátítás viszont továbbra is tőkés jellegű maradt. Feszültebbé vált a proletariátus és a burzsoázia ellentéte. Az imperialista államok és szövetségeik közötti ellentétek előrevetítették a világháború árnyékát. Kiéleződtek az imperialista államok és a gyarmatok, félgyarmatok közötti ellentétek is. Az ellentétek mindenoldalú, gazdasági, társadalmi és politikai kiéleződése „. . . a leghatalmasabb mozgatóereje annak az átmeneti-történelmi időszaknak, amely a világfinánctőke végleges győzelmével vette kezdetét"[16] – írta Lenin. Az ellentétek megoldása elkerülhetetlen. Az imperializmus időszakában létrejönnek a megoldás anyagi és szubjektív feltételei. A proletariátus forradalma történelmileg napirendre került. A termelés nagyfokú társadalmasítása mellett „a magángazdasági és magántulajdonosi viszonyok olyan burkot alkotnak – mondja Lenin –, amely már nem felel meg a tartalomnak, amelynek óhatatlanul el kell rothadnia, ha eltávolítását mesterségesen késleltetik, amely aránylag hosszú ideig maradhat rothadó állapotban (abban a szerencsétlen esetben, ha az opportunista fekély gyógyítása sokáig elhúzódik), amelyet azonban végül mégis csak el fognak távolítani".[17]

2. A JOBBOLDALI ÉS „BALOLDALI" OPPORTUNIZMUS A XX. SZÁZAD ELEJÉN

A XIX. század végén, a XX. század elején a nemzetközi munkásmozgalomban két alapvető irányzat alakult ki: a forradalmi marxista és az opportunista irányzat. Az opportunizmusnak két megnyilvánulási formája volt, a jobboldali revizionizmus és a „baloldali" anarcho-szindikalista irányzat.

A JOBBOLDALI REVIZIONIZMUS – NEMZETKÖZI JELENSÉG

A XIX. század második felében a munkásmozgalomban a különböző irányzatok nemzeti keretek között léptek fel; az opportunizmus sem volt még nemzetközi jellegű. A német pártban az eisenachiak és a lassalleánusok, a francia pártban a guesdisták és a posszibilisták, az angol mozgalomban a szociáldemokraták és a fabiánusok, az oroszországi forradalmi mozgalomban pedig a szociáldemokraták és a narodnyikok harcoltak egymással. A XX. század elejére azonban a nemzetközi méretekben elterjedt marxizmus már az ugyancsak nemzetközivé vált opportunizmussal állt szemben. Az angol trade-unionisták, a francia posszibilisták, a német bernsteinisták és az orosz ökonomisták az összefüggő nemzetközi opportunista-revizionista irányzat képviselői voltak. Példaképük a bernsteinizmus volt és együtt léptek fel a forradalmi marxista irányzat ellen. Az opportunista-revizio-

[16] Ugyanott, 399. old.
[17] Ugyanott, 402. old.

nista irányzat szociális, politikai és ideológiai tartalma fő vonásaiban minden országban azonos volt, de a nemzeti sajátosságoknak megfelelő változatokban jelent meg.

A REVIZIONIZMUS FELLÉPÉSE NÉMETORSZÁGBAN

1896–97-ben Eduard Bernstein a „Die Neue Zeit" c. német szociáldemokrata pártlapban cikket tett közzé (A szocializmus problémái), amelyben revízió alá vette a marxizmus több fontos tételét. A német párt forradalmi marxista baloldala élesen támadta Bernstein nézeteit. Válaszul Bernstein az 1898. évi stuttgarti pártkongresszushoz intézett levelében részletesebben is kifejtette tételeit. A kongresszus elítélte Bernstein revizionizmusát. Ezután a marxisták heves harcot vívtak ellene. A harc e szakaszában kiemelkedő pozitív szerepet játszott Kautsky, Rosa Luxemburg, Bebel, Mehring és Liebknecht. A német pártban kibontakozó harc menetében Bernstein 1899-ben „A szocializmus előfeltételei és a szociáldemokrácia feladatai"[18] c. munkájában rendszerbe foglalta revizionizmusát, amely azután a nemzetközi jobboldali opportunizmus eszmei-politikai platformja lett.

A REVIZIONIZMUS FILOZÓFIÁJÁNAK FŐ VONÁSAI

Bernstein felülvizsgálta, revízió alá vette a marxizmus mindhárom alkotórészét, a dialektikus és történelmi materializmust, a politikai gazdaságtant és a politikai osztályharcról szóló tanítást. Világnézete a XIX. század végén a német burzsoá filozófiában jelentkező új-kantianizmust igyekezett összeegyeztetni a marxizmus filozófiájával. Ez szükségszerűen a dialektika elleni támadáshoz vezetett. Bernstein tagadta, hogy az ellentétek egysége és harca a fejlődés mozgató ereje; kétségbe vonta a forradalmi ugrás, a minőségi változás (revolúció) marxi tételét, csupán a mennyiségi változást, az evolúciót ismerte el. Elméletét a kapitalizmus új jelenségeiből kiragadott, önkényesen csoportosított tényekkel igyekezett alátámasztani. Nem a fejlődés objektív törvényeit tárta fel, hanem a felszíni jelenségek alapján vont le következtetéseket. Bernstein filozófiai revizionizmusa ellen éles harcot folytatott a századfordulón Kautsky és Plehanov, majd Lenin, védelmezve a marxi dialektikus és történelmi materializmust.

A JOBBOLDALI REVIZIONIZMUS AZ IMPERIALIZMUS KORÁRÓL

A bernsteini revizionista irányzat azzal lépett fel, hogy elemezni kívánja a kapitalizmus új jelenségeit, és meghatározza a proletariátus feladatait az új szakaszban. Azonban nem a proletariátus osztályálláspontjáról elemezte ezeket a jelen-

[18] *Eduard Bernstein:* Die Voraussetzungen des Sozializmus und die Aufgaben der Sozialdemokratie. Stuttgart 1899.

ségeket, ezért az a jellemzés, amelyet adott és a feladatok, amelyeket meghatározott, helytelenek voltak, nem a proletariátus, hanem a burzsoázia érdekeit tükrözték. Bernstein az imperializmusról írott munkáiban[19] azt hirdette, hogy a kapitalizmus természete fejlődésének e szakaszában megváltozott. Elismerte a tőke koncentrációját az iparban, de szerinte ez lassú folyamat, a kis- és középüzemek viszonylag túlsúlyban maradnak. A mezőgazdaságban tagadta a tőke koncentrációját. Szerinte itt a kis- és középüzemek nemcsak viszonylagosan, hanem ténylegesen is túlsúlyban vannak a nagyüzemekkel szemben. A tulajdon területén dekoncentrációs folyamatokról beszélt, kijelentvén, hogy „nem vékonyodik el a vagyonosok rétege, és nem nő a vagyontalanok[20] rétege", sőt növekszik a tulajdonosok száma. Ennek oka szerinte abban rejlik, hogy a vagyon öröklés útján osztódik, a trösztök, részvénytársaságok és szövetkezetek számának növekedésével pedig a vagyonban sokan részesednek. Így a termelés koncentrációjával nem jár együtt a tőke mind kevesebb kézben való felhalmozódása. Nem ismerte el, hogy a tőkés fejlődés következtében a lakosság egyre nagyobb része válik proletárrá. Beszélt ugyan a proletariátus számának növekedéséről, de azt állította, hogy a társadalom középrétegei sokkal gyorsabban növekszenek. Álláspontját az 1890-es évek német adóstatisztikájának adataival kívánta alátámasztani. Németországban ebben az időben növekedett a szabadfoglalkozásúak száma és jövedelme. De a kisvállalkozók közé sorolta pl. a bérkocsist, a hordárt, a gyümölcsárust, a mosónőt, vagyis éppen azokat a foglalkozási csoportokat, amelyek a proletarizálódás kifejezői voltak. Azt hirdette továbbá, hogy a monopóliumok kialakulása és az állam beavatkozása a gazdasági életbe megszünteti a kapitalizmus gazdasági és politikai összeomlását előidéző tendenciákat. Bernstein szerint az imperializmus szakaszában új tendencia érvényesül, magának a kapitalizmusnak a szocializmusba való átnövése.[21]

A kapitalizmus lényegének, gazdasági törvényeinek meg nem értése és meghamisítása a bernsteini revizionizmusban a kapitalizmus szükségszerű pusztulásának tagadásához vezetett. Az imperializmust nem tekintette a proletárforradalom előestéjének. Elmélete a politikai osztályharc kérdéseiben a forradalmi proletárpolitika ellentéte volt: a forradalmiságot reformpolitikával akarta helyettesíteni.

[19] *Bernstein:* Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie. Stuttgart 1899.
Bernstein: Ami a marxizmusban maradandó. Előadás a Budapesti Galilei Körben 1914-ben. Különlenyomat a Szabadgondolatból. Bp. 1914. Galilei Kör kiadása.
Bernstein: A görlitzi pártprogram. Népszava 1922. 5–7. old.
Bernstein: A gazdaságtörténet alapvonalai. Népszava 1923. 81–88. old.
[20] *Bernstein:* Ami a marxizmusban maradandó. Különlenyomat . . . 12. old.
[21] Ugyanott, 14. old.

A JOBBOLDALI REVIZIONIZMUS AZ OSZTÁLYHARCRÓL, FORRADALOMRÓL

A jobboldali revizionizmus az osztályharc éleződésének tendenciáját is tagadta a kapitalizmusban. Bernstein az osztályharcot nem a proletariátus és a burzsoázia közötti mind élesebb összeütközésnek tekintette, amely végül elvezet a proletariátus forradalmához. Koncepciója szerint az osztályharc enyhül, nem a forradalom, hanem az osztályok együttműködése irányába halad.

Az osztályharc opportunista felfogásából, a forradalom elvetéséből következett, hogy a revizionizmus nem ismerte el a proletárdiktatúra szükségességét. A hatalom megszerzése kizárólagos eszközének a polgári választójogot és a parlamentet tekintette. Bernstein a következőket írta: „Az általános választójog a demokrácia egy darabját jelenti, méghozzá olyan darabját, amely maga után vonja a többit... A szociáldemokrácia azzal mozdítja elő a legjobban ezt a munkát, ha fenntartás nélkül, mind az elméletben, mind a gyakorlatban az általános választójog, a demokrácia talajára helyezkedik... Vagy talán van-e értelme a proletárdiktatúra frázisát egy olyan időben fenntartani és emlegetni, amikor és ahol a szociáldemokrácia képviselői minden lehetséges helyen gyakorlatban a parlamenti munka, a minél nagyobb létszámú népképviselet és a népi törvényalkotás elvi talaján állanak, ezen intézmények pedig minden diktatúrával szemben állanak? Ez (a proletárdiktatúra) ma már annyira túlhaladott fogalom... A szociáldemokrácia egész gyakorlati tevékenysége arra irányul, hogy olyan körülményeket és feltételeket teremtsen, amelyek lehetővé teszik a modern társadalmi rendnek egy magasabb formába való átvezetését szenvedélyes kitörések nélkül... Az osztálydiktatúra... eltekintve attól, hogy a dolog célszerű-e és keresztülvihető-e, ezt csak visszaesésnek, politikai atavizmusnak tekinthetjük."[22]

Minthogy Bernstein tagadta az osztályharc éleződő tendenciáját az imperializmusban, azt követelte, hogy a munkáspárt forradalmi szervezetből alakuljon át „demokratikus-szocialista reformpárttá".[23] Ebből következett a revizionisták elvtelen együttműködése a burzsoá pártokkal.

A jobboldali opportunisták ennek megfelelő gyakorlati politikai tevékenységet fejtettek ki. Magasztalták a polgári demokráciát, úgy tüntették fel, mintha az egyenlő lenne az osztálykiváltságok megszüntetésével, a teljes politikai jogegyenlőséggel. A burzsoá osztálydiktatúra demokratikus államformáját osztályok feletti, általános demokráciának nyilvánították, és elhallgatták annak diktatórikus oldalát, amely a proletariátus, a kizsákmányolt tömegek ellen irányul. Bernstein világosan ki is mondta, hogy „...demokrácia alatt osztályuralom nélküliséget értünk, s ezzel olyan társadalmi állapotot, ahol egy osztály sem élvez politikai privilégiumot a közösséggel szemben... A demokrácia alapvetően az osztályuralom felfüggesztése, még akkor is, ha nem felfüggesztése, megszüntetése az osztályoknak".[24]

A polgári demokrácia hibás értékeléséből következett, hogy a revizionizmus az

[22] *Bernstein:* Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie. Stuttgart 1899. 127. old.
[23] Ugyanott, 165. old.
[24] Ugyanott, 122–125. old.

evolúciós fejlődésre igyekezett a figyelmet összpontosítani. A demokrácia és a szocializmus megvalósításában a legdöntőbbnek a munkásosztály kulturális színvonalát tekintette. A munkásosztály figyelmét a hatalom megszerzéséről és a gazdasági felszabadulásról a „szellemi emancipációra" igyekezett irányítani.[25] Azt az álláspontot képviselte, hogy a szocializmus megteremtéséhez magas kulturális színvonalra van szükség, és amíg ezt a proletariátus nem éri el, nem ragadhatja meg a hatalmat a „demokráciában". Lenin erre utalva fejtette ki, hogy a munkásosztály kulturális színvonalának növekedése elősegíti forradalmi feladatainak teljesítését, de tőkés viszonyok között lehetetlen teljesen felkészülnie a kormányzásra. Ha egyébként kedvező helyzet alakul ki, a forradalmat végre kell hajtani, és a hatalom birtokában a munkásosztály gyorsabban felemelkedhet az új társadalom megteremtéséhez szükséges kulturális színvonalra.

Bernsteinnek a polgári demokráciáról vallott felfogása a polgári pártokhoz való viszony kérdésében is megnyilvánult. Az opportunisták azt követelték, hogy a párt a polgári pártokkal szövetkezve, azok segítségével küzdjön a reformokért. „Az osztályharc enyhül – mondották –, ezért közeledni kell a polgári pártokhoz." A marxisták élesen támadták ezt az opportunista taktikát.

A századforduló körül megtartott pártkongresszusok a marxisták álláspontját erősítették meg. Meghatározott célok érdekében megengedhetőnek tartották az együttműködést a polgári pártokkal, de azzal a feltétellel, hogy szigorúan megőrzik a proletárpárt önálló osztályjellegét és forradalmiságát. E határozatok ellenére a revizionisták egyre szorosabb szövetségre léptek a polgári pártokkal úgy, hogy a munkásmozgalmat a polgári pártok függvényévé tették, ehhez a taktikához igazítva a módszereket is. Bernstein 1904-ben Lassalle alapján hangsúlyozta, hogy az általános választójog „minden szociális segítség alapfeltétele".[26] Ehhez 1909-ben hozzátette: „Ha elvetjük a forradalmat, akkor a szociáldemokrácia parlamenti tevékenysége nem annyira agitációs, hanem törvényalkotó szerep." 1914-ben pedig kijelentette, hogy a hatalmat nem forradalommal kell megszerezni, hanem evolúciós úton. Az általános választójog révén a munkások mind több jogot szerezhetnek és ezáltal olyan rendszabályokat tudnak alkotni, amelyek a társadalom átalakulásához vezetnek. A társadalmi rendszer tökéletes, szerves átalakítására a legcélravezetőbb út nem a forradalom, hanem a szerves fejlődés útja.[27] Ebben a szellemben az opportunisták elvetették a reform és a forradalom eszközeinek dialektikus kapcsolatáról szóló marxi eszmét. A reformot tekintették az osztályharc és a szocializmus megvalósítása kizárólagos eszközének. Bernstein 1899-ben egyetlen nagyon kifejező jelszóban sűrítette a revizionizmus lényegét: „A végcél semmi, a mozgalom minden."

A jobboldali opportunisták teljes közömbösséget tanúsítottak a proletariátus szövetségesei, elsősorban a parasztság iránt. A mezőgazdasággal kapcsolatban csupán gazdasági kérdésekkel foglalkoztak: a parasztság szervezését elhanyagolták.

[25] *E. Bernstein:* Levél a stuttgarti kongresszushoz. (Csatolva: Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie. Stuttgart 1899.)

[26] *Bernstein:* Lassalle Ferdinánd és jelentősége a munkásosztály számára. Népszava Kiadó 1904. 86. old.

[27] *Bernstein:* Mi a szocializmus? Népszava Kiadó 1922. 31–32. old.

A bernsteini revizionizmus félremagyarázta az imperializmus jelenségeit, polgári szellemben eltorzította a tudományos szocializmus elméletét, szocialista köntösben burzsoá ideológiát terjesztett a munkásmozgalomban. Része volt abban, hogy a kor munkásszervezeteiben terjedt a proletármozgalomnak a kapitalizmus létét nem veszélyeztető békés reformmozgalommá silányítása. Közben a revizionisták állandóan a munkásérdekre hivatkoztak, osztályharcról és szocializmusról beszéltek. A német liberális burzsoá sajtó örömrivalgással üdvözölte Bernsteint, kijelentvén, hogy közeledett a liberálisok reformpárti álláspontjához.

HARC A REVIZIONIZMUS ELLEN A XX. SZÁZAD ELSŐ ÉVEIBEN

A Németországi Szociáldemokrata Pártban és a II. Internacionáléban a századfordulón a revizionizmus ellen egyre élesebb harcot folytattak a forradalmi marxisták. Az 1899. évi német pártkongresszus elítélte a revizionizmust. Bernstein a határozatot elfogadta, de a marxizmus elleni harcot tovább folytatta. 1900-ban a II. Internacionálé párizsi kongresszusa A. Millerand francia szocialista ügye kapcsán hozott határozatot a jobboldali opportunizmus ellen. Millerand 1899-ben belépett a reakciós burzsoá kormányba. A millerandizmus a gyakorlatba átültetett bernsteinizmus volt. A guesdisták és később Lenin ezt megbélyegezték. A kongresszus többsége azonban nem ítélte el, bizonyos körülmények között megengedhetőnek tartva, hogy szocialista belépjen a burzsoá kormányba. (Ún. „kaucsuk-határozat".) 1901-ben a német párt lübecki kongresszusa ismét foglalkozott Bernstein ügyével és kijelentette, hogy elveivel és azok propagálásával túllépte a jogos kritika szabadságát. Bernstein itt is védelmezte a „kritikához" való jogát. Az 1902. évi müncheni kongresszus újból foglalkozott a bernsteinizmussal. Itt K. Kautsky – aki ekkor még a forradalmi szárnyhoz tartozott – feltárta, hogy az állandó viták oka a rendkívül fontos kérdésekre vonatkozó nézeteltérés, bár annak a reményének adott kifejezést, hogy a közelgő német parlamenti választásokon és a tőke elleni küzdelemben a két csoport egyesíti erejét. A marxisták – Kautskyval és A. Bebellel az élen – élesen támadták a jobboldali revizionizmust, védték a proletárforradalom eszméjét, de nem vitték szakításig a revizionista irányzat elleni harcot, a pártegység formális fenntartására törekedtek. Alapjában véve ugyanezen az úton jártak az 1903. évi drezdai pártkongresszuson is, ahol rendkívül éles vita után nagy jelentőségű határozatot hoztak a párt taktikájáról. Ebben a határozatban elítélték azt a revizionista törekvést, amely „az osztályharcon alapuló taktikát úgy akarja megváltoztatni, hogy ne az ellenfél legyőzésével hódítsuk meg a politikai hatalmat, hanem, hogy a meglevő rendhez közeledjünk. Ennek a taktikának az lenne a következménye, hogy a szocialista forradalom pártja polgári reformpárttá alakulna át... A pártgyűlés elítél minden törekvést, amely el akarja tussolni a létező, állandóan növekvő osztályellentéteket, hogy megkönnyítse a polgári pártokhoz való közeledést".[28]

[28] A Németországi Szociáldemokrata Párt drezdai kongresszusának határozata a párt taktikájáról (1903. szeptember), Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. 2. köt. Dietz Verlag, Berlin 1966. 333–334. old.

A kongresszuson Bebel síkraszállt a párt egysége mellett. Kijelentette, hogy feltétlenül szükséges az egység a pártban, enélkül nincs győzelem, de ő sem követelte az opportunisták eltávolítását. A kongresszus élesen elítélte a jobboldali revizionista eszméket.

1904-ben, a II. Internacionálé amszterdami kongresszusa nemzetközi síkon foglalkozott a jobboldali revizionizmus elleni harccal. Megerősítette a német párt drezdai kongresszusának határozatát, elítélte a revizionizmust, de most sem jutott el az opportunistákkal való szakításig.

A német párt balszárnyán R. Luxemburg ment a legmesszebbre. A Bernsteinnel folytatott vitában kijelentette, hogy az ellentétek elpalástolása, az összeegyeztethetetlen nézetek egyeztetése nem tünteti el, hanem tovább érleli az ellentéteket és előbb-utóbb szakadást idéz elő. Kijelentette, hogy aki a jobboldal nézetei ellen harcol és a pártban meglevő szakadást felszínre hozza, az előmozdítja a pártegységet, aki viszont a szakadást elkeni, a pártszakadást mozdítja elő.[29]

Az amszterdami kongresszus után, annak elvi állásfoglalása alapján Franciaországban létrejött az egyesített szocialista párt. Ez bizonyos előrelépést jelentett, de az egyesítés nem számolta fel a kispolgári reformista szocialista irányzatokat. Az angol mozgalomban is erős volt a reformista irányzat.

Míg a nyugat-európai munkáspártok forradalmi marxista szárnya éles, de következetlen harcot indított a revizionizmus ellen, az oroszországi forradalmi marxistáknak a revizionizmus ellen kibontakozó harca állhatatos volt. Ez a harc a proletármozgalom perspektíváját érintette. A két alapvető irányzat között mind Nyugaton, mind Oroszországban akörül folyt a küzdelem, hogy a munkásmozgalom forradalmi úton fejlődjék-e tovább, vagy pedig a jobboldali opportunista, revizionista irányzatot kövesse; proletárforradalomra törekedjék, vagy a kapitalizmus holmi javított változatának konzerválásához nyújtson közvetett támogatást.

AZ OROSZORSZÁGI REVIZIONIZMUS ÁLTALÁNOS VONÁSAI

A nyugat-európai pártokban az opportunista, revizionista irányzat a már meglevő, jól szervezett és nagy mozgalmi tapasztalatokkal rendelkező proletárpártokban ütötte fel a fejét. Az oroszországi revizionizmus, az ökonomizmus a párt megszervezése előtt lépett porondra, amikor a közelgő polgári forradalomra való felkészülés különös erővel sürgette az önálló forradalmi párt megszervezését, a szervezeti széttagoltság megszüntetését, a forradalmi szocialista elmélet egyesítését az erősödő tömegmozgalommal. A revizionizmus társadalmi talaja Oroszországban a proletariátus vegyes összetétele és a kispolgárság túlsúlya volt. A kapitalizmus gyors fejlődése során a kialakuló nagyipari proletariátus soraiba tömegesen kerültek tönkrement kispolgárok, főleg parasztok. A feudális maradványokkal terhes kapitalista fejlődés következtében Oroszország lakosságának túlnyomó többségét a kispolgárság, főleg a parasztság alkotta. Oroszországban ezért igen erős volt a kispolgárság nyomása a forradalmi mozgalomra. Az oppor-

[29] *Rosa Luxemburg:* Válogatott beszédek és írások. II. köt. Kossuth 1960. 57. old.

tunizmus elterjedéséhez hozzájárult az is, hogy a munkásmozgalom legjava forradalmi marxista erőit bebörtönözték vagy száműzték. Hozzájárult végül az ökonomizmus terjedéséhez az is, hogy a szociáldemokrata szervezetek tagjainak többsége nem régen csatlakozott a mozgalomhoz, így sem elméleti felkészültségük, sem forradalmi gyakorlati tapasztalatuk nem volt elégséges. A munkásmozgalmat szervezeti téren az egységes párt hiánya, az egymástól elszigetelt körök léte, a szétforgácsoltság jellemezte.

Az oroszországi ökonomista irányzat anarchista vonásokat is mutatott: ez a szervezeti szétforgácsoltság fenntartására irányuló törekvésben, a tudatos tevékenység lebecsülésében, az ösztönösség előtti meghódolásban, a tömegek lebecsülésében mutatkozott meg.

Az ökonomizmus ellen következetes harcra volt szükség, hogy az orosz proletariátus a forradalmi marxista eszmék és egy centralizált forradalmi párt segítségével felkészülhessen a közelgő forradalmi összecsapásra. Mivel az oroszországi ökonomizmus fő tartalmát tekintve a nemzetközi jobboldali opportunizmus nézeteit és politikai célkitűzéseit fejezte ki, az oroszországi forradalmi marxisták rá mért csapásai egyben a nemzetközi revizionizmust is sújtották.

A „BALOLDALI" OPPORTUNIZMUS

A századfordulón a nemzetközi munkásmozgalomban kialakult egy „baloldali" opportunista irányzat is: a „forradalmi szindikalizmus", vagy ahogy később nevezték, az anarcho-szindikalizmus. A XIX. században a munkásmozgalomban még nyíltan fellépő kispolgári anarchizmus – elszenvedett vereségei következtében – új formát öltött. Az anarchizmust követő munkások a századforduló idején és után kezdték felismerni a terrorakciók csődjét, a szervezkedés szükségességét, kezdtek kapcsolatot teremteni a szakszervezetekkel és azok szervezőivel, vezetőivel, a szindikalistákkal. A szindikalisták radikális balszárnya elutasította a jobboldali opportunisták együttműködését a burzsoáziával. Az 1907. évi anarchista kongresszus többsége elismerte a szervezkedés szükségességét, és azt, hogy a kapitalizmust csak a munkásosztály semmisítheti meg. A szindikalizmussal való egyesüléstől azt várták, hogy lendületet ad a forradalmi akcióknak. Az anarchisták a forradalmi szindikalizmus felé tolódtak.

Az anarcho-szindikalizmusban különböző irányzatok egyesültek. Franciaországban képviselői a szindikalisták, anarchisták, posszibilisták, blanquisták közül kerültek ki. Az anarcho-szindikalizmus megtartotta a szindikalizmus politikaellenességét, a gazdasági harcot tekintette a legfontosabbnak, a szakszervezeteket pedig a proletariátus felszabadítása fő eszközének. Az anarchizmusból átvette az állam, a politikai párt és a társadalmi centralizáció szükségét tagadó álláspontját.[30] Követői között egyeseknél inkább a szindikalizmus, másoknál viszont az anarchizmus vonásai domináltak. Az anarcho-szindikalizmusnak akadtak irodalmi képviselői (Franciaországban G. Sorel, H. Lagardelle, Olaszországban A. Labriola stb.),

[30] *J. Sachse:* Szindikalizmus és szakszervezeti mozgalom Franciaországban. Szocializmus, 1906–1907-es évfolyam. 8., 9., 10. sz.

azonban rendszerbe foglalt elmélete lényegében nem volt. Inkább az osztályharc gyakorlati kérdéseiben nyilvánult meg. Az anarcho-szindikalista irányzatot a XX. század elején jelentős munkástömegek támogatták (Franciaország, Olaszország, Spanyolország), hatása kimutatható az USA-ban és Angliában, továbbá kis mértékben Magyarországon is.

A marxizmus és az anarcho-szindikalizmus között tehát az osztályharc alapvető kérdéseiben és az eszközöket illetően gyökeres eltérés volt. Lenin úgy értékelte, hogy az anarcho-szindikalizmus, amely álláspontját ultraradikális köntösben tárja a munkások elé, elkerülhetetlen reakciója a szociáldemokrata pártokban kialakult jobboldali opportunizmusnak, reformizmusnak, parlamenti kretenizmusnak,[31] a munkások kiábrándulását tükrözi a XX. század első évtizedében fokozatosan tért hódító jobboldali opportunista politikából. Az anarcho-szindikalizmus azonban nem tudott kivezető utat mutatni a munkásoknak. Az általa ajánlott megoldások és harci eszközök a munkásosztály mozgalmát kudarcra kárhoztatták. Így radikális köntösben ugyan, de mégis opportunizmus volt: a kapitalizmus forradalmi megdöntését objektíve akadályozta.

Az anarcho-szindikalizmus megjelenése és terjedése összefüggött az imperializmus kialakulásával. Míg a jobboldali opportunizmus az imperialista országokban a tőkés-monopolista fejlődés előrehaladásával függött össze, addig a baloldali opportunizmus az imperializmus idején a fejlődésben lemaradt tőkésországok gazdasági-társadalmi viszonyaiból sarjadt. Európában legerőteljesebben ott jelent meg, ahol a kisárutermelés nagy jelentőségű maradt. A munkásosztály Franciaországban, Olaszországban és Spanyolországban még a XX. század első évtizedében is főleg a kisiparban nyert foglalkoztatást. Minthogy a kapitalizmus ezekben az országokban gyengébben fejlődött, durvább volt a kizsákmányolás formája, továbbá igen széles volt a társadalom középső rétege, a kispolgárság, kisparasztság. Míg a jobboldali opportunizmus a jólszituált kispolgár megalkuvását tükrözte, addig a „baloldali" opportunizmus a tönkremenő, a kapitalizmustól megrettent, a realitásokkal nem számoló ultraradikális kispolgár nézeteit fejezte ki a munkások soraiban.

A „baloldali" opportunizmus elterjedéséhez (főleg Franciaországban és Spanyolországban), hozzájárult a politikai forradalmak veresége is, ami megingatta a munkások egy részének hitét a politikai osztályharc célszerűségében. Ezt a hatást tovább erősítette a kiábrándulás, amelyet a szocialista pártok jobboldali opportunista szárnyának politikai tevékenysége váltott ki.

A marxista irányzat és az új formában fellépő kispolgári-burzsoá irányzatok közötti harc a század elejétől kiéleződő osztályellentétek miatt egyre hevesebben lángolt fel. A „baloldali" opportunizmus a XX. század első évtizedében több országban is fellépett. A fő veszély azonban a pártokban fellépő, a növekvő erővel és tömegbefolyással rendelkező jobboldali opportunizmus volt, mint a forradalmi proletármozgalom megerősödésének, a közeledő forradalomra való felkészülésnek legfőbb akadálya. A jobb- és „baloldali" irányzatok ellen kibontakozó harcban született meg a forradalmi marxista eszméket továbbfejlesztő leninizmus.

[31] *Lenin* Összes Művei. 16. köt. Kossuth 1968. 174. old.

3. A LENINIZMUS KIALAKULÁSA ÉS MEGSZILÁRDULÁSA

A FORRADALMI MOZGALOM SÚLYPONTJÁNAK ÁTHELYEZŐDÉSE OROSZORSZÁGBA

A XX. század elején az imperializmus kialakulásával Nyugat-Európában meggyorsult a szocialista forradalom érlelődésének folyamata; Oroszországban viszont közvetlenül napirendre került a polgári demokratikus forradalom megvívása. Ezáltal a forradalmi mozgalom súlypontja a XX. század elején Nyugat-Európából, kiváltképp Németországból Oroszországba helyeződött át.

Az oroszországi kapitalizmus is belépett a fejlődés imperialista szakaszába, bár erősen függött a nyugati tőkétől. A feudalizmus számottevő maradványai is akadályozták a tőkés fejlődést. A polgári forradalom fejlettebb osztályviszonyok között került napirendre, mint korábban Nyugat-Európában. A társadalmi ellentétek a XX. század elején Oroszországban voltak a legélesebbek. A proletariátus a legkegyetlenebb kizsákmányolás és teljes politikai elnyomás alatt sínylődött. A parasztok óriási többségének nem volt földje. A munkások és a parasztok földesúri-tőkés kizsákmányolását súlyosbította a feudális cári önkényuralom, amely kizárt minden polgári demokratikus haladást. Oroszországban igen súlyos volt a nemzetiségi elnyomás is. A népre nagy terheket rótt a militarizmus. A földesúri, a tőkés, a nemzetiségi és a militarista elnyomás elviselhetetlenné tette a tömegek helyzetét, a végsőkig kiélezte a gazdasági és társadalmi ellentmondásokat.

A helyzetet súlyosbította az 1904. évi orosz–japán háború, amely a két ország távolkeleti (Mandzsúria, Korea) hódító törekvései miatt robbant ki. A cárizmus felkészületlenül indult a háborúba Japán ellen abban a reményben, hogy a háborúval feltartóztatja a közelgő forradalmat, és egyúttal újabb gyarmati területeket szerez. A cári hadsereg azonban súlyos vereséget szenvedett és az ország gazdasági bajai súlyosbodtak. A háború volt az utolsó csepp, amellyel csordultig telt a pohár. A forradalom gyors ütemben érlelődött.

Oroszországban a XX. század elején a társadalmi ellentmondásoknak két fő csoportja létezett, ahogy Lenin mondotta: két szociális háború folyt. Az egyik a feudális osztály és a cárizmus ellentéte a burzsoáziával, a parasztsággal és a proletariátussal, vagyis az egész néppel. A másik a proletariátus és a burzsoázia közötti ellentét, ennek kibontakozását azonban fékezték a feudális gazdasági, politikai és társadalmi maradványok. Polgári forradalom volt napirenden, amely megtisztítja a terepet a proletariátus és a tőkések közötti – a maga teljességében még ki nem fejlődött – osztályharc megvívásához. A nyugat-európai országokban közvetlenül továbbra is a viszonylag békés fejlődésből fakadó feladatok (agitáció és propaganda, szervezés, parlamenti harc, a munkások gazdasági helyzetének javításáért folyó harc) voltak napirenden, bár az osztályösszeütközések hevessége itt is fokozódott. Oroszországban ezzel szemben a legközvetlenebb gyakorlati feladat volt a megérett polgári demokratikus forradalom feladatainak megoldása. Így az oroszországi munkásosztály előtt álló feladat valamennyi európai ország munkásosztályának közvetlen feladatai közül a legforradalmibb volt. A munkásosztálynak, amely a korábbi, XVIII. és XIX. századi nyugat-európai

polgári forradalmak proletariátusához viszonyítva fejlettebb volt és önálló szerepet játszott a politikai küzdőtéren, erre a közvetlenül napirenden levő forradalomra kellett felkészülnie, hogy előkészítse a talajt a szocialista forradalom számára. Az oroszországi gazdasági és társadalmi fejlődés állapotából következett, hogy míg Nyugat-Európában a polgári és a szocialista forradalom között a tőkés fejlődés hosszú időszaka telt el, addig Oroszországban és más országokban, ahol a polgári átalakulás még nem ment végbe, a kétféle társadalmi ellentmondás együtt hatott.

Ilyen gazdasági és társadalmi-politikai körülmények között alakult ki Oroszországban a XX. század fordulóján a forradalmi proletár irányzat, a leninizmus.

A MARXIZMUS ALKOTÓ ALKALMAZÁSA: A LENINIZMUS

A marxizmus, a proletariátus forradalmi ideológiája a kapitalizmus szabadversenyes szakaszában fejlődött ki, tárta fel a kapitalizmus alapvető törvényszerűségeit és határozta meg a munkásosztály fő feladatait. A marxizmus, mint a kapitalizmus megdöntésének és a kommunista társadalom megteremtésének ideológiája, számos általános érvényű törvényszerűséget tárt fel, amelyek továbbra is érvényesültek. De a századfordulón már az imperializmust, a kapitalizmus új jelenségeit is figyelembe kellett venni. A proletariátus osztályálláspontjáról elemezni kellett a kapitalizmus imperialista szakaszának körülményeit és meghatározni a munkásosztály feladatait az új körülmények között.

A nyugat-európai szociáldemokrata pártok forradalmi szárnya fő feladatának a marxizmus tételeinek védelmét tekintette. Nem ismerte fel, hogy az imperializmus kialakulása a forradalmi marxistáktól az új jelenségek elemzését és a forradalmi elmélet alkotó továbbfejlesztését is követeli. Ezért a nyugat-európai pártokban a marxizmus fokozatosan elvesztette forradalmi és alkotó jellegét, dogmává vált. Ez akadályozta a revizionizmus elleni következetes harcukat.

Az oroszországi marxisták egy része viszont felismerte az új korszak fő követelményeit és ezáltal képessé vált a marxista elmélet alkotó továbbfejlesztésére, az új típusú forradalmi proletárpárt megalkotására. Ezt a feladatot felismerve indították harcot Lenin vezetésével az opportunizmus ellen. 1902-ben Lenin utalt arra, hogy a nyugat-európai országok proletariátusa a politikai szabadság kivívása után hosszú ideig tapogatózva kereste az utat az ipari munkások mozgalmának megszervezéséhez. Ezen a téren az orosz proletariátus sok mindent készen átvehet a németektől. Nyugat-Európa munkáspártjai, elsősorban a német párt, a munkásosztály szervezése területén igen sok tapasztalatot halmoztak fel, és az orosz munkásmozgalom feladata, hogy ezeket saját körülményeinek megfelelően felhasználja. Lenin egyszersmind az orosz szocialisták feladatának tartotta, hogy újat is alkossanak, különösen a parasztkérdésben. Minthogy a II. Internacionálé pártjai nem foglalkoztak érdemben az agrár- és parasztkérdéssel, és Oroszországban a parasztkérdés a forradalom szempontjából rendkívül fontos volt, Lenin már 1902-ben hangsúlyozta, hogy az oroszországi munkásosztálynak a II. Internacionálé pártjaival szemben a parasztkérdésben tovább kell lépnie. Sokkal előbb, sokkal határozottabban kell majd megnyernie a parasztságot a szocialista mun-

kásmozgalom szövetségeséül, mint az a nyugati szociáldemokratáknak sikerült.[32] A történelem megmutatta, hogy az orosz munkásosztály nemcsak a parasztkérdésben képes újat adni, hanem a munkásosztály szervezésében és harcának vezetésében is.

Az oroszországi marxisták azt is látták, hogy feladataikat csak akkor tudják megoldani, ha a proletár internacionalizmus elvei alapján állnak és következetesen harcolnak mind a jobboldali revizionizmus, mind a dogmatizmus ellen. 1902-ben Lenin, az oroszországi marxisták feladatait vizsgálva, rámutatott, hogy a szociáldemokrata mozgalom lényegénél fogva nemzetközi. Ebből viszont az következik, hogy Oroszországban a meginduló proletárforradalmi mozgalom csak akkor lehet eredményes, ha elsajátítja és alkalmazza más, a proletármozgalom szempontjából fejlettebb országok munkásosztályának tapasztalatait. De nem elegendő e tapasztalatok egyszerű ismerete, másolása. A forradalmi marxistáknak érteniük kell ahhoz, hogy bíráló szemmel mérlegeljék, önállóan felülvizsgálják ezeket a tapasztalatokat. Az elemzés és a forradalmi elmélet továbbfejlesztése nagyon nagy elméleti erőt, politikai és forradalmi tapasztalatot követel.[33]

Lenin, aki a narodnyikok elleni harc idején elmélyülten tanulmányozta a kifejlődő oroszországi kapitalizmus jellemző vonásait, az ökonomistákkal, majd a mensevikekkel és a nemzetközi opportunizmus (Bernstein és a forradalmi útról mindinkább letérő Kautsky) képviselőivel folytatott éles vita során a XX. század első két évtizedében tüzetesen elemezte a nemzetközi imperializmus alapvető vonásait és a proletariátus feladatait is. A leninizmus az új körülmények alkotó elemzése alapján jött létre. De az imperializmus átfogó értékelését Lenin csak az első világháború időszakában végezte el. 1916-ban „Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka"[34] című munkájában az imperializmusnak nem csupán egyes ismérveit emelte ki, mint pl. Kautsky, vagy R. Luxemburg, hanem valamennyi alapvető vonását összegezte, a gazdasági oldal mellett társadalmi és politikai oldalait is elemezte.

A korszak lenini elemzése képessé tette az orosz szociáldemokraták radikális irányzatát az opportunisták elleni következetes harcra és a proletariátus feladatainak helyes meghatározására. A XX. század elején az első ütközetet az ökonomisták ellen kellett megvívni. A harc fő kérdése az volt, hogy a megszervezendő párt forradalmi marxista, vagy revizionista elmélet alapján álljon-e, forradalmi vezetője és szervezője legyen-e a tömeges munkásmozgalomnak. Ez pedig a két irányzat világos elhatárolását és az opportunizmus leküzdését követelte. Lenin 1902-ben írott, „Mi a teendő " c. nagy jelentőségű munkájában hangsúlyozta, hogy Oroszországban a pártot csak akkor lehet létrehozni, ha világosan elhatárolják a forradalmi irányzatot az opportunista, revizionista irányzattól.

[32] *Lenin* Összes Művei. 6. köt. Kossuth 1964. 308–309. old.
[33] Ugyanott, 83–91., 125–126. old.
[34] *Lenin* Összes Művei. 27. köt. Kossuth 1971.

Az ökonomisták tagadták a szocialista ideológia szerepét a munkásmozgalomban. Az volt az álláspontjuk, hogy a munkásmozgalom ösztönösen a szocializmus irányában halad, miközben kitermeli a munkásosztály helyzetének megfelelő szocialista elméletet és a szocialista tudatot. Nincs szükség tehát arra, hogy a szocialista ideológiát kívülről vigyék be a munkásmozgalomba. Lenin Marx tanításaira támaszkodva kimutatta, hogy az ösztönös munkásmozgalom nem képes önmagából kitermelni a szocialista tudatot. A szocialista elmélet megalkotása nem más, mint a kor tudományának birtokában a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeinek feltárása. De a munkásosztály a kapitalizmus viszonyai között nem tudja elsajátítani a tudomány vívmányait, mert ehhez nincs sem anyagi eszköze, sem ideje és lehetősége. Ezért a szocialista elméletet a munkásosztály sorain kívül, a polgári értelmiség kiváló tagjai alkották meg, akik végleg szakítottak a polgári osztályálláspontt és proletárálláspontra helyezkedtek. A munkásosztály történelmi hivatása megköveteli a szocialista elmélet egyesítését az ösztönös tömegmozgalommal. Ezáltal emelkedik a munkásosztály mozgalma a szocialista tudatosság színvonalára.

A szocialista elmélet és a munkásmozgalom egyesítésére azonban csakis forradalmi párt képes, amely az elmélet birtokában kidolgozza a munkásosztály politikáját. Meg kell határoznia a proletárosztály viszonyát az államhoz és a társadalom többi osztályához. Valamennyi társadalmi osztály tevékenységét materialista alapon kell elemeznie és fel kell tárnia a proletariátus szerepét és feladatait a társadalom átalakításáért folyó harcban. Az ösztönös gazdasági mozgalom résztvevői maguktól csak a gazdasági harc tudatáig, a bérek javításáért folyó mozgalomig és olyan politikai követelések felismeréséig jutnak el, amelyek nem támadják a kapitalizmus alapjait. A teljes értékű politikai tudatot az osztály csak a forradalmi elmélet alapján álló proletárpárttól kaphatja meg. A pártban testesül meg az elmélet és a gyakorlat egysége.

Ahhoz, hogy az ösztönös munkásmozgalom tudatos osztályharccá váljon, következetes elvi-ideológiai harcot kell folytatni a munkásosztályra is ható polgári eszmék ellen. Az ökonomisták, tagadva a szocialista elmélet fontosságát a munkásmozgalomban, elősegítették a munkások tudatában élő burzsoá eszmék konzerválását, amelyek gátolták a munkásság mint osztály önálló fellépését.

Az ideológia az osztályharc egyik rendkívül fontos területe. A szocialista és a burzsoá ideológia között nem lehetséges kompromisszum. A burzsoá ideológiának tett legcsekélyebb engedmény a szocialista ideológia háttérbe szorulását vonja maga után, és elősegíti a munkásmozgalom burzsoá érdekeknek való alárendelését. Forradalmi proletár elmélet nélkül nincs szocialista forradalmi mozgalom. Az élenjáró harcos szerepét csak az a párt tudja betölteni, amelyet élenjáró elmélet vezet – írta Lenin.

A MUNKÁSOSZTÁLY GAZDASÁGI ÉS POLITIKAI HARCÁNAK VISZONYA

Az ökonomisták a munkásosztály mozgalmát a gazdasági harcra korlátozták. Pedig az osztályharc három fő síkon folyik: gazdasági, politikai és ideológiai téren. A forradalmi munkásmozgalom ereje abban rejlik, hogy egyidejűleg lép fel az osztályharcnak ezen a három területén.

A gazdasági harc a proletár osztályharc fontos területe, habár nem érinti a kapitalizmus alapjait. Ez a harc a munkások anyagi helyzetének javítására irányul, arra, hogy jobb feltételekkel adhassák el munkaerejüket. A bérharc szükségszerűen reformmozgalom. Gyökeresen megváltoztatni a munkásosztály anyagi helyzetét csak a politikai harc révén, a hatalom megszerzésével lehetséges. A politikai harc ökonomista tagadása végső soron azt fejezte ki, hogy nem értették meg a munkásosztály felszabadulásának útját.

A munkásosztály pártjának támogatnia kell a gazdasági harcot, általában minden olyan harcot, amely reformok útján javít a munkásosztály helyzetén, de a reformokért vívott harcot alá kell rendelni a fennálló társadalmi rendszer forradalmi megdöntéséért és az új társadalom megteremtéséért folytatott küzdelemnek. A politikai harcról való lemondás a hatalomért folyó harc tagadását is jelenti. A reformokért úgy kell harcolni, hogy az elősegítse a munkásosztály politikai tudatának fejlődését, hogy a proletariátus megértse: helyzetének mélyreható változását csak forradalmi politikai harctól remélheti.

Lenin az ökonomistákkal szemben hangsúlyozta, hogy a proletárpártnak a tömegeket érintő valamennyi kérdésre reagálnia kell és élen kell járnia a megoldásukért folyó harcban. Az élcsapat szerepét csak ebben az esetben tudja betölteni. Nem elég, ha a proletariátus pártja magát élcsapatnak nevezi, hanem valóban úgy is kell cselekednie, hogy a tömegek a saját tapasztalataik alapján győződhessenek meg erről. Az általános politikai harcot a pártnak úgy kell irányítania, hogy valamennyi ellenzéki réteg a proletariátus köré tömörüljön. A proletariátus közvetlen érdekei és szükségletei egybeesnek az általános demokratikus mozgalom szükségleteivel. A demokrácia kiharcolása kedvező feltételeket teremt a burzsoázia elleni harcra. De Lenin aláhúzta, hogy amikor a proletárpárt élen halad a demokratikus feladatok megoldásáért folyó harcban, egy percre sem szabad szem elől tévesztenie a munkásosztály távolabbi, szocialista céljait.

A PÁRT SZERVEZETI KÉRDÉSEI

Az elmélet, a politikai osztályharc és a párt szerepének kérdésében elfoglalt ökonomista álláspont szervezeti kérdésekben is hibás következtetésekre vezetett. Oroszországban a XX. század elején nem volt centralizált, szervezett munkáspárt. Egymással többé-kevésbé kapcsolatban álló helyi szervezetek működtek. Az ökonomisták ezt a lazaságot és szervezetlenséget akarták fenntartani.

Az ökonomistákkal szemben Lenin a szigorúan szervezett, fegyelmezett, centralizált, a tömegekkel elszakíthatatlan kapcsolatban álló pártért szállt síkra, amely egyedül képes a proletariátus vezetésére. A párt szervezeti alapelvének Lenin

a demokratikus centralizmust tekintette. A centralizmus elve megköveteli a szervezettséget és a vezetés határozott érvényesítését felülről lefelé. Viszont a pártszervezetek a széles nyilvánosság előtt, alulról felfelé, választás útján építik ki a vezető szerveket. Lenin azt is hangsúlyozta, hogy Oroszország viszonyai között, amikor a cári rendőrség üldözi a munkásosztály szervezeteit, nincs mód arra, hogy a demokratikus centralizmus mindkét oldalát következetesen érvényesítsék. Illegalitásban nincs lehetőség a nyilvánosság és a választás elvének maradéktalan megvalósítására. Ezért az adott helyzetben a demokratizmusnak szükségszerűen háttérbe kellett szorulnia a centralizmus javára. Lenin azonban határozottan amellett volt, hogy amint a körülmények lehetővé teszik, a pártban a demokratizmus elvét azonnal maradéktalanul érvényre kell juttatni. Az 1905-ös forradalom idején, amikor a munkásosztály legalitáshoz jutott, azonnal megpróbálták valóra váltani a demokratizmus elvét. A forradalom vereségét követő illegalitásban a cári terror miatt ismét háttérbe szorult a demokratizmus, de az 1917. évi februári forradalom után azonnal megkezdték érvényesítését. Lenin következetesen harcolt a centralizmus elvének feltétlen és teljes megvalósításáért is.

A revizionista állásponttal szembeszállva Lenin hangsúlyozta, hogy a pártnak szükségszerűen szűkebbnek kell lennie, mint az osztálynak: csak az osztály legjobbjait tömörítheti. De a párt csak abban az esetben képes a munkásosztály harcának vezetésére, ha a munkásosztály valamennyi szervezete útján a legszorosabb kapcsolatot alakítja ki a tömegekkel. A pártnak elsősorban a munkások szakmai szervezeteivel kell együttműködnie. A II. Internacionálé pártjainál a párt és a szakszervezet lényegében összeolvadt. Lenin azt hangsúlyozta, hogy a munkások szakmai és politikai szervezetei nem lehetnek azonosak. A munkásosztálynak azokat a tömegeit, amelyek még nem jutottak el a kellő tudatosság színvonalára, szakmai szervezetekben kell tömöríteni és a proletárpárt tagjainak ezekben a szakmai szervezetekben tevékenykedve kell a tömegeket előre lendíteniük a tudatosság irányába. A munkások szakmai szervezetei szükségszerűen szélesebb rétegeket fognak át, mint a politikai szervezet, mert a párthoz való tartozás a szocialista tudatosság és a tapasztalatok magasabb fokát feltételezi, megköveteli a párt politikájának és elméletének megértését és elsajátítását. Bár Oroszországban 1905 előtt a cári üldözés miatt még szakszervezetek sem voltak, Lenin látta, hogy ezek szükségképpen létre fognak jönni. Az volt a véleménye, hogy a munkások szakmai szervezetei az orosz viszonyok között lehetséges legnagyobb nyilvánosság előtt fejtsék ki tevékenységüket és széles tömegeket egyesítsenek. Míg a II. Internacionálé pártjaiban a XX. század elején mindinkább az az álláspont vált uralkodóvá, hogy a szakszervezeteknek a párt irányában semlegeseknek kell lenniük, addig Oroszországban a forradalmi marxisták azért harcoltak, hogy a munkásosztály politikai szervezete a legszorosabban együttműködjék a munkásosztály szakmai szervezeteivel, vezesse azokat.

Lenin az ökonomistákkal folytatott vitában leszögezte, hogy a párt csak akkor teljesítheti feladatát, ha létrejön az olyan hivatásos forradalmárok gárdája, akik teljesen a forradalmi munkának szentelik magukat. A harcok során kialakul a nagy politikai iskolát kijárt, kipróbált vezetők jól összehangolt csoportja, amely a legszorosabb kapcsolatban van az üzemi stb. pártszervezetekkel.

Lenin kifejtette azt is, hogy Oroszországban, ahol a munkásosztály csak illegális

körülmények között szervezkedhet, rendkívül fontos a központi pártsajtó szervező és agitációs szerepe. Az illegális sajtó a pártszervezetek kiépítésének gerince lehet. Ezek a lenini elvek szöges ellentétben álltak a II. Internacionálé pártjaiban mindjobban eluralkodó elvekkel. A II. Internacionálé jobbszárnya a párt jellegének és szerepének lenini értelmezésével éppen úgy szembenállt, mint az orosz ökonomisták. De a nyugati pártok forradalmi szárnyának képviselői sem értették meg az oroszországi forradalmi marxistáknak az ökonomisták elleni harcát a párt elvi-politikai és szervezeti kérdéseiben. R. Luxemburg például Lenint „ultracentralizmussal" vádolta és azt mondta, hogy a pártnak nem kell szigorúan centralizáltnak lennie, szerepe pedig csupán az objektív történelmi fejlődési folyamatok felismerése. A II. Internacionálé pártjai 1905-ig a pártszervezetek laza hálózatát tartották fenn. A párt alsó szervezeteit nem vezetőszerv, hanem egy választott bizalmi irányította. A II. Internacionálé pártjaira jellemző volt az is, hogy (különösen a német, de a magyar pártban is) a pártszervezet és a szakszervezet szinte egybeolvadt, tagságuk majdnem azonos volt.

Nyugat-Európában a munkásmozgalom kibontakozása idején először a munkások szakmai szervezetei alakultak meg, és csak később jött létre a politikai párt. Oroszországban viszont a cárizmus üldözése miatt először a proletárpárt alakult meg, és csak 1905 körül jöttek létre a munkások szakmai szervezetei.

LENIN HARCA A PÁRTON KÍVÜL LEVŐ KISPOLGÁRI BALOLDALIAK ELLEN

Lenin a párt megteremtéséért folytatott harcban a fő tüzet a jobboldal (az ökonomizmus) ellen irányította. De ugyanakkor erélyes harcot vívott a „baloldali" veszély ellen is. Az 1900-as évek elején fellendülő tömegmozgalom hatására újból feléledtek a narodnyik csoportok maradványai, amelyek a „szociálforradalmárok pártja" (eszer-párt) elnevezéssel egyesültek. Aktivistáik gyakran nagy személyes bátorságot tanúsítottak; egyesek közülük neves forradalmárokká váltak. Az eszerek azonban figyelmen kívül hagyták a proletariátus, a parasztság és az értelmiség osztálykülönbségeit. Az egyéni terrorcselekményeket magasztalták, így gátolták a tömegek forradalmi harcának megszervezését. A „föld szocializálásával" és a parasztok közötti egyenlő szétosztásával akarták a szocializmust megvalósítani a falun. A szociálforradalmárok pártja lényegében kispolgári anarchista párt volt. Nem értette meg, hogy a politikai akciók előtt mérlegelni kell az osztályerőviszonyokat. Kigúnyolták a II. Internacionálé jobbszárnyának opportunizmusát, de ők maguk is lényegében opportunista követeléseket állítottak fel (pl. a földkérdésben). Lenin az eszerek ellen is az osztályok arculatának elemzésével, a párt politikai célkitűzéseinek, szervezeti elveinek és tömegkapcsolatának világos kifejtésével harcolt.

1903-ban, miután a forradalmi marxisták Lenin vezetésével megvívták az ideológiai harcot az ökonomistákkal és a „baloldaliakkal" abban a kérdésben, hogy milyen elvi alapokon jöjjön létre Oroszországban a proletár párt, összeült az OSZDMP II. kongresszusa.

Az 1898-ban megtartott első kongresszus kimondotta ugyan a párt megalakulását, de ezután a cári rendőrség letartóztatta a Központi Bizottság két tagját és más szociáldemokratákat. A működő szociáldemokrata szervezeteknek nem volt egységes programjuk, szervezeti szabályzatuk és taktikájuk, nem volt központi vezetésük, hiányzott az ideológiai és a szervezeti egység. Fokozódott az eszmei ingadozás, az opportunista elemek befolyása. Miután a marxisták Lenin vezetésével megvívták az eszmei harcot az opportunisták ellen, létrejöttek a párt megteremtésének feltételei. De a II. kongresszuson tovább folytatódott a harc a két alapvető áramlat között. A kongresszus fő feladata a forradalmi marxista párt megalkotása volt.

Először a program kérdésében éleződött ki az ellentét. Az előterjesztett pártprogram két részből állt: a minimális és a maximális programból. A *minimális program* tartalmazta a közvetlenül napirenden levő polgári demokratikus forradalom követeléseit (a cárizmus megdöntése, demokratikus köztársaság, 8 órás munkanap, nemzeti egyenjogúság és önrendelkezés, demokratikus szabadságjogok, feudális terhek megszüntetése). A *maximális program* a szocialista forradalom és a proletárdiktatúra távolabbi célkitűzését tartalmazta. A proletárdiktatúra nyílt, határozott elismerése választóvíz volt a revizionizmus és a forradalmi marxizmus között. Ezért nem véletlen, hogy a kongresszuson a két irányzat a proletárdiktatúra elismerésének kérdésében ütközött meg először. Az ökonomisták azt követelték, hogy a II. Internacionálé más pártjaihoz hasonlóan ne rögzítsék nyíltan és határozottan a proletárdiktatúra eszméjét, hanem úgy foglalkozzanak e kérdéssel, mint a német pártprogram. Az orosz forradalmi marxisták Lenin vezetésével azért harcoltak, hogy a programban határozottan foglaljanak állást a proletárdiktatúra mellett. A II. kongresszuson elfogadott programban végül is nyíltan meghirdették: „a szocialista forradalomnak elengedhetetlen feltétele a proletariátus diktatúrája, vagyis, hogy a proletariátus olyan politikai hatalmat vívjon ki, amely lehetővé teszi számára, hogy elnyomja a kizsákmányolók minden ellenállását".[35]

Az ökonomisták nézeteivel szemben a program határozottan leszögezte, hogy a proletárforradalom feladatainak megvalósítása érdekében a munkásosztálynak centralizált és az internacionalizmus elve alapján álló pártra van szüksége. A pártnak vezető szerepet kell betöltenie a munkásosztály harcában, fel kell készítenie a proletariátust történelmi hivatásának teljesítésére.

A második vitatott kérdés a parasztkérdés volt. Az orosz revizionisták nem akarták, hogy a parasztkérdést a forradalomnak alárendelt politikai kérdésként vizsgálják, tárgyalását gazdasági térre akarták korlátozni. Tagadták a parasztság forradalmi szerepét. A forradalmi álláspont értelmében a parasztkérdést a politikai osztályharc szerves részeként, a proletariátus osztályszövetségesének kérdéseként kell vizsgálni. A kongresszuson lezajlott vitában ebben a kérdésben is a marxisták álláspontja győzött. A programba bevették a munkásosztálynak a parasztsággal

[35] Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. rész. Szikra 1954. 42. old.

kapcsolatos ama követeléseit is, amelyeket a parasztság a szocialisták véleménye szerint akkor képes volt magáévá tenni (az 1861-es jobbágyreformban „lehasított" földek visszaadása, a megváltási adósság eltörlése, a kolostori és egyházi vagyon, valamint az uralkodó ház, a cári család birtokainak elkobzása). Ezek a követelések elősegítették az orosz parasztság forradalmi mozgalmának további növekedését. Az 1905-ös forradalom tapasztalatai azonban megmutatták, hogy a parasztság túlment ezeken a követeléseken, a földesúri földek elkobzását, gyökeres agrárreform megvalósítását követelte.

A két alapvető irányzat közötti ellentét a nemzetiségi kérdésben is megnyilvánult. A soknemzetiségű Oroszországban a proletariátus pártjának világosan állást kellett foglalnia az elnyomott nemzetiségek törekvéseit illetően is. Ebben a kérdésben a forradalmi marxisták elsősorban a bundistákkal[36] kerültek összeütközésbe. A bundisták a nemzetiségek önrendelkezési jogának jelszavával a kulturális nemzeti autonómia elvét állították szembe. Lényegében nacionalista álláspontról a proletariátus nemzetiségenkénti szervezésének szükségességét hirdették. A pártot nem egységes centralizált vezetéssel, hanem föderatív elvek szerint (önálló szervezetek szövetségeként) kívánták felépíteni. A nemzeti kérdésben is a marxista álláspont győzött, a program követelte a nemzetek önrendelkezési jogát, és az internacionalizmus elveit követve valamennyi nemzet proletárjainak egy osztályszervezetbe tömörítését határozta el.

A kongresszuson elfogadott program forradalmi volt; a munkásosztály, a nyomorban tengődő paraszti tömegek és az elnyomott nemzetiségek érdekeit, követeléseit fejezte ki. Elősegítette, hogy a proletariátust a hatalomért való forradalmi harc szellemében neveljék. A leninizmus elveinek első összefoglalása volt ez; az imperializmus kezdetén az oroszországi és a nemzetközi kapitalizmus alkotó marxista elemzése alapján határozta meg a munkásmozgalom legfontosabb feladatait.

Az OSZDMP II. kongresszusán a legélesebb összecsapás a szervezeti kérdés tárgyalása során zajlott le. A program sorsa erősen függött attól, hogy milyen szervezeti alapokon jön létre a párt. Csak szervezett, fegyelmezett, centralizált párt hajthatta végre a forradalmi programot. A szervezeti szabályzat első paragrafusával kapcsolatban ütközött össze a két álláspont. A vita akörül folyt, hogy ki lehet a párt tagja. Lenin álláspontja az volt, hogy a párt tagja csak az lehet, aki a párt programját elismeri, a pártot anyagilag támogatja és valamelyik pártszervezet munkájában tevékenyen részt vesz.[37] Ezzel szemben az opportunisták azt vallották, hogy a pártnak tagja lehet mindenki, aki a párt programját elismeri, a pártot anyagilag támogatja és a pártszervezetek valamelyikének vezetésével tevékenykedik.[38] Vagyis nem követelték meg, hogy az illető tagja legyen a pártszervezetnek, hanem elegendőnek tartották, ha a pártszervezetek valamelyikéhez kapcsolódik. Ez az álláspont szélesre tárta a párt kapuit a szervezeti fegyelmet ellenző individualista elemek előtt. Az első paragrafus vitájában az opportunisták győztek,

[36] A Bund az oroszországi zsidó munkások szövetsége volt.

[37] Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. rész. Szikra 1954. 47. old.

[38] Ugyanott, 48–49. old.

a kongresszus L. Martov álláspontját fogadta el. A szervezeti szabályzat első paragrafusa ebben a megfogalmazásban 1905-ig volt érvényben, amikor is a III. pártkongresszuson törölték, és a lenini álláspontot fogadták el. A szervezeti szabályzat többi kérdésében a II. pártkongresszuson a lenini álláspont győzött.

A pártprogram és a szervezeti szabályzat elfogadása után sor került a vezető szervek megválasztására. A szavazás eredményeképpen a vezető szervekben forradalmárok kerültek többségbe. A kongresszus előtt és a kongresszuson lefolyt harcokban az ökonomizmus ideológiailag vereséget szenvedett. A kisebbségben maradt ökonomistákat, volt marxistákat, bundistákat stb. a kongresszus után menszevikeknek (kisebbségieknek) nevezték. A mensevik nézetek annyiban különböztek az eredeti ökonomista nézetektől, hogy képviselőik elismerték a politikai harcot. A forradalmi többségi bolsevik irányzattal szemben azonban a menszevikek a politikai harcot korlátozott, reformista módon értelmezték.

A II. pártkongresszus létrehozta az új típusú szervezett, centralizált forradalmi marxista párt alapjait, amely következetes elvi harcban elhatárolta magát az opportunista, revizionista irányzattól és forradalmi alapra helyezkedett. Ez a párt olyan tulajdonságokkal rendelkezett, amelyek a II. Internacionálé pártjaiból hiányoztak. A leninizmus kialakulása és az első új típusú párt létrejötte fordulópont volt a nemzetközi munkásmozgalomban: a bolsevik párt a következő időszakban a nemzetközi proletármozgalom élcsapatává fejlődött.

4. AZ 1905–1907. ÉVI OROSZORSZÁGI POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM

A FORRADALOM KITÖRÉSE

A társadalmi ellentmondások kiéleződése Oroszországban a néptömegek, a proletariátus és a parasztság forradalmi mozgalmának növekedésében jutott kifejezésre, amely végül is az 1905–1907. évi oroszországi forradalom kirobbanásához vezetett. A cári kormány igyekezett feltartóztatni a forradalmi mozgalmat, titkos megbízottai útján „sárga" szervezeteket próbált létrehozni a munkások között. Nem riadt vissza a provokációktól sem. 1905 januárjában, amikor a Putyilov-gyár munkásai sztrájkba léptek és csatlakoztak hozzájuk más gyárak munkásai is, a kormány titkos megbízottai révén a munkásokat a Téli Palota elé vonultatta. A bolsevikok nem tudták megakadályozni ezt a petíciós felvonulást, mert a pétervári szociáldemokrata szervezet nem volt egységes, három frakcióra (bolsevikokra, menszevikekre és ún. „békülékenyek"-re) bomlott. A fegyvertelenül felvonuló munkásokat a cár parancsára a katonaság sortűzzel fogadta. A Téli Palota előtt január 9-én lezajlott tömegmészárlás a tiltakozó sztrájkok hullámát váltotta ki az egész országban. Az események viharos gyorsasággal fejlődtek. Megkezdődött a forradalom. 1905 május elsején már 200 városban voltak politikai jellegű sztrájkok és több helyen fegyveres összetűzésre került sor a munkások és a cári rendfenntartó erők között.

A munkásosztály megmozdulásainak hatására forradalmi erjedés indult meg a parasztok között is. Februárban több kormányzóságban parasztzendülések voltak.

Megkezdték a földesúri földek önkényes elfoglalását. A parasztok is gyűléseket, tüntetéseket szerveztek. Több helyen sztrájkba léptek a mezőgazdasági munkások is.

A forradalom idején a különböző osztályok érdekeinek, helyzetének megfelelően három fő politikai érdek ütközött össze:

1. A hatalmon levő feudális osztály, a cári kormány a fokozódó forradalmi tömegnyomás láttán kénytelen volt engedményeket tenni, de görcsösen ragaszkodott hatalmához.

2. A liberális burzsoáziának, mint a feudális nagybirtokos osztály ellenzékének érdeke volt a polgári haladás, de nem kívánta a cárizmus megdöntését. Ingadozott; a földesúri osztály és a forradalmi nép közötti békés kiegyezésre törekedett azzal a céllal, hogy maga jusson hatalomra, a proletariátust és a parasztságot viszont távoltartsa a hatalomtól.

3. A proletariátus, amelyet a szociáldemokrácia két irányzata vezetett. A bolsevik szárny a cárizmus megdöntéséért lépett fel, a hatalmat a munkásosztály és a parasztság kezébe akarta juttatni. A mensevikek a proletariátus tevékenységét a liberális burzsoázia támogatójának szerepére akarták korlátozni.

A forradalomban a vezető szerepért a burzsoázia és a proletariátus harcolt. A forradalom sorsa attól függött, hogy melyik osztály kerül az élre. A munkásosztály politikai irányvonalát, stratégiáját és taktikáját a forradalomban az osztályok arculatának, magatartásának vizsgálata alapján kellett kialakítani. A forradalmi helyzet kialakulása és a forradalom spontán kirobbanása elkerülhetetlenné tette az opportunista mensevikek és a forradalmi marxisták, a bolsevikok éles összecsapását a politikai irányvonal, a taktika kérdésében is. A polgári demokratikus forradalomban követendő proletár irányvonal körül kiéleződő harc nemcsak az oroszországi munkásmozgalom kérdése volt. Emellett érintette a nemzetközi munkásmozgalom viszonyát az oroszországi forradalomhoz, Nyugaton a jövendő szocialista forradalomhoz, valamint a gyarmati területeken meginduló demokratikus forradalmi mozgalmakhoz; a demokratikus és a szocialista forradalom feladatainak összefüggését.

A politikai irányvonal kérdésében a bolsevikok és a mensevikek szögesen ellentétes álláspontra helyezkedtek. A bolsevikok politikai irányvonalát az OSZDMP III. kongresszusa (1905 április)[39], a mensevikekét Genfben tartott külön konferenciájuk fogalmazta meg. Eltérően értékelték a forradalom jellegét, a proletariátus feladatait, a forradalom eszközeit, a forradalom várható eredményét és perspektíváját. A bolsevikok politikájának alapelveit Lenin „A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban" c. munkájában (1905 július) részletesen kifejtette, élesen bírálva az opportunista irányvonalat.[40]

A bolsevikok és mensevikek gyökeresen eltérő irányvonala (stratégiája és taktikája) abból következett, hogy nem azonos módon közelítették meg a forradalom fő kérdéseit, eltérően vizsgálták gazdasági, társadalmi, politikai körülményeit. Lenin és a bolsevikok a III. pártkongresszuson az oroszországi viszonyok elemzése

[39] Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. rész. Szikra 1954. 86–93. old.

[40] *Lenin* Összes Művei. 11. köt. Kossuth 1966.

alapján kimutatták, hogy a kibontakozó oroszországi forradalom polgári demokratikus jellegű. Fő feladata a feudális gazdasági, társadalmi és politikai maradványok eltávolítása, a cárizmus megdöntése, a demokratikus köztársaság kivívása. De a fejlettebb osztályviszonyok, a proletariátus önállósága és a parasztság aktív fellépése következtében népi jellegű is. A bolsevikok fő figyelmüket az osztályok és vezetőik céljaira, magatartására összpontosították, hogy ennek alapján meghatározzák a proletariátus feladatait a polgári forradalomban. Elemezték a nyugat-európai és oroszországi feltételek azonosságát és eltérő vonásait is, kimutatva, hogy Nyugat-Európában a munkásosztály a polgári demokrácia körülményei között a fennálló rend ellenzéke a jövendő szocializmusért folytatott harcban, Oroszországban viszont az önkényuralmi rendszer megdöntéséért, a polgári demokratikus viszonyok létrehozására irányuló forradalmi tömegharc vezetője, a távlati szocialista célok szem előtt tartásával. Így az oroszországi szocialista munkáspártnak a szokásos ellenzéki tevékenységtől eltérő forradalmi feladatai vannak. Lenin kimutatta, hogy az oroszországi forradalomban a sajátos belső osztályviszonyok és az imperialista korszak nemzetközi körülményei következtében a polgári demokratikus és a szocialista forradalom közelebb kerül egymáshoz. Ennek figyelembevételével határozta meg a proletariátus feladatait a polgári demokratikus forradalomban. A proletariátusnak érdeke előmozdítani a polgári demokratikus átalakulást, mert minél radikálisabb lesz az, annál kedvezőbb feltételeket teremt a napirendre kerülő szocialista forradalom számára. A proletariátus vezető szerepét érvényesíteni kell, meg kell akadályozni a liberális burzsoáziát abban, hogy kisajátítsa a forradalom vezetését, mert a sajátos osztály- és politikai viszonyok közepette, amikor a proletariátus már önálló politikai erőként harcol, a liberális burzsoázia hajlamos a forradalom elárulására; a cárizmussal való kiegyezésre törekszik. A cárizmus és a következetlen liberális burzsoázia ellen a demokratikus haladásért folytatott harcban a proletariátus és a parasztság érdekei azonosak. Ez lehetővé és szükségessé teszi a munkásosztály és az egész parasztság cselekvési egységét, szövetségét. A parasztság a földet és a köztársaságot nem kaphatja meg a burzsoáziától, csak a polgári forradalom következetes végigvitelére törekvő proletariátustól.

A mensevikek a forradalom jellegét és fő feladatait a bolsevikokhoz hasonlóan határozták meg. De a bolsevikokkal ellentétben nem tárták fel az oroszországi forradalomnak a korábban lezajlott nyugat-európai polgári forradalmaktól eltérő feltételeit. Ezért nem tudták helyesen meghatározni az egyes társadalmi osztályok céljait, várható magatartását. Az oroszországi polgári forradalomban is a burzsoázia vezető szerepét hangoztatták, a proletariátus szerepét pedig az önálló, aktív harc helyett arra akarták korlátozni, hogy a burzsoáziát támogassa. Minthogy félreismerték az oroszországi forradalom sajátos feltételeit, nem ismerték fel a munkásosztály és a parasztság érdekazonosságát sem: tagadták a burzsoá-paraszt érdekellentétet és kétségbe vonták a munkás-paraszt szövetség lehetőségét a forradalomban.

Gyökeresen eltért a bolsevik és a mensevik álláspont a polgári demokratikus forradalom győzelme esetén létrejövő hatalom osztálytartalma és perspektívája kérdésében. A bolsevikok kimutatták, hogy a győztes polgári forradalom eredménye nem lehet ugyanaz, mint a nyugat-európai polgári forradalmakban volt,

ahol a hatalom a burzsoázia kezébe került. Ha Oroszországban a forradalmat a munkásosztály vezeti és a parasztsággal szövetségben vívja meg, a felkelés győzelme esetén a hatalomnak a harcoló osztályok, a munkások és parasztok kezébe kell kerülnie, a munkásosztály vezető szerepe mellett. A munkásosztály és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrája előtt álló feladatok demokratikus jellegűek: megfelelnek a szociáldemokraták minimális programjának. A munkáspárt részt vehet a létrejövő ideiglenes forradalmi kormányban, kedvező feltételek esetén az ilyen részvétel kötelező, hogy az alulról (a tömegmozgalom) és felülről (kormánypozíciókból) való egyidejű fellépéssel a felfegyverzett népre támaszkodva biztosítsa a radikális demokratikus átalakulást, a munkásosztály önálló érdekeinek védelmét, ellensúlyozza a hatalomban részt vevő kispolgárság ingadozását.

A mensevikek ezzel szemben a nyugat-európai polgári forradalmak egyszerű megismétlését várták az oroszországi forradalomtól. Mivel szerintük a forradalom vezetője a burzsoázia lesz, a proletariátus pedig annak támogatója, a forradalom győzelme a burzsoázia hatalmát fogja megteremteni. A munkáspárt nem vehet részt a hatalomban, hogy „radikalizmusával ne tántorítsa el a burzsoáziát a forradalomtól". A mensevikek ezen politikai vonala az adott körülmények között a polgári demokratikus forradalom és a proletariátus önálló érdekeinek elárulását jelentette, és a demokratikus és szocialista forradalom közelségének, kölcsönös összefüggésének meg nem értését tükrözte.

Hasonlóan hibás következtetésre jutottak a mensevikek a forradalmi hatalom jövendő fejlődését illetően is. Azt hangoztatták, hogy a forradalom győzelme után a kapitalizmus hosszú, évszázados fejlődése következik, amíg a szocialista forradalom feltételei megérlelődnek. Ezzel szemben Lenin feltárta, hogyha a győztes forradalom eredményeként létrejövő ideiglenes forradalmi kormány közvetlenül még nem számolja is fel a kapitalizmust, de a feudális gazdasági-politikai maradványok kiküszöbölése és a demokratikus köztársaság megvalósítása útján, a munkásosztály – vezető szerepének érvényesítésével – azonnal megkezdi az átmenetet a forradalom szocialista szakaszába. Ez elkerülhetetlenül kiélezi az osztályharcot a burzsoázia és a proletariátus között. A forradalom e szakaszában a proletariátus szövetségeseinek köre is átalakul. Az érdekek azonossága alapján a proletariátus és a szegényparasztság között alakul ki szövetség, a középparasztságot pedig átmenetileg semlegesíteni kell.

Lenin és a bolsevikok az opportunista mensevik irányvonal elleni harccal egyidőben felléptek Trockij ultrabaloldali álláspontjával szemben is, aki ugyancsak nem értette meg a demokratikus és szocialista forradalom sajátos viszonyát az oroszországi feltételek között, és figyelmen kívül hagyva a munkásosztály politikai felkészültségének és szervezettségének fokát, az „azonnali munkáshatalom" jelszavával a szocialista forradalom időszerűségét hangoztatta.

A pártkongresszus és a konferencia után lezajló forradalmi események igazolták a bolsevik stratégia és taktika helyességét, a mensevik és ultrabaloldali irányvonallal szemben.

Minthogy az 1905–1907. évi oroszországi polgári demokratikus forradalom kezdeményező és vezető ereje a proletariátus volt, eszközei is proletárjellegűek voltak. 1905. tavaszától a munkások sztrájkmozgalma egyre erősödött, szívósabbá, kitartóbbá és támadóbbá vált. Fokozódott a munkásosztály szervezettsége. Az 1905 májusi első nagyobb méretű sztrájk során megválasztották a munkások küldötteinek első szovjetjét. A májusi és augusztusi sztrájkharcok idején egyre több helyen került sor a munkások fegyveres megmozdulására. 1905 nyarán az ország jelentősebb városaiban megkezdődött a féllegális szakszervezetek alakítása. A szakszervezetek a gazdasági követelések mellett egyre többször léptek fel politikai követelésekkel. A munkások megmozdulásaival párhuzamosan erősödött a parasztfelkelések hulláma is. Erjedés indult meg a hadseregben. 1905 júniusában a „Patyomkin" páncélos hajón matrózfelkelés robbant ki.

A munkások és parasztok forradalmi mozgalmának erősödése megijesztette a cárizmust. A kormány az erőszak módszerével képtelen volt elfojtani a mozgalmakat, ezért 1905 nyarán változtatott taktikáján: engedményekhez folyamodott. 1905 augusztusában a cár kiáltványban ígérte meg egy tanácskozó parlament (Állami Duma) összehívását. Ezzel megkísérelte, hogy az alkotmányos monarchia útjára terelje, vagyis megbénítsa a forradalmat.

1905 őszén azonban a forradalmi hullám tovább erősödött. A munkások sztrájkmozgalma hatalmas áradattá növekedett. A gazdasági sztrájkok fokozatosan általános politikai tömegsztrájkokba mentek át. A politikai sztrájkok során a munkásosztály politikai követelései a néptömegek általános érdekeit is kifejezték. A munkásosztály a politikai tömegsztrájkokban mint élenjáró osztály, mint a cárizmus elleni népi mozgalom vezetője lépett fel; módszerei a polgári forradalomnak újszerű jelleget kölcsönöztek. A forradalom növekedésétől megrémült kormány további engedményekkel kísérletezett. Október 17-én a cár újabb kiáltványt adott ki, amelyben polgári demokratikus szabadságjogokat ígért, és kihirdette az alkotmányozó parlament összehívását. Ez a nép becsapására szolgáló manőver sem állíthatta meg a nép forradalmi mozgalmának továbbterjedését. Egyre több helyen alakultak meg a munkásküldöttek szovjetjei, eredetileg a gazdasági és politikai sztrájk vezetésére; később a fegyveres felkelés előkészítésének szerveivé váltak. A szovjetekben, amelyek az új hatalom csírái voltak, Lenin a nép diktatúrájának szerveit látta.

Az 1905 októberében lezajlott általános politikai tömegsztrájk elvezette a munkásosztályt a harc legélesebb formájához, a fegyveres felkeléshez.

A szovjetek és a fegyveres felkelés kérdésében a bolsevikok és mensevikek nézetei szöges ellentétben álltak. A bolsevikok a szovjeteket az új forradalmi hatalom szerveinek, a mensevikek viszont csak sztrájkbizottságoknak tekintették. A mensevikek ellenezték, hogy azok a fegyveres felkelés előkészítésének és végrehajtásának harci szervei legyenek, mivel elítélték a fegyveres felkelés tudatos előkészítését, csupán a spontán fegyveres felkelést ismerték el. A bolsevikok viszont kimutatták, hogy az általános demokratikus mozgalom szükségszerűen fejlődik a fegyveres felkelés felé. Maguk a reakciós osztályok (a földesúri osztály, a cárizmus) folyamodtak elsőnek a fegyveres erőszakhoz, amikor a megmozdult forradalmi

tömeggel szemben 1905 januárjában és később is a fegyveres megtorlást alkalmazták. A polgárháborút a reakció kényszerítette a népre. Ezért a bolsevikok hozzáláttak a fegyveres felkelés előkészítéséhez.

1905 decemberében Moszkvában az általános politikai tömegsztrájk csúcspontján kirobbant a munkások fegyveres felkelése, amelyet a cári hadsereg egységei kilenc napos elkeseredett harcban vertek le. A felkelés tapasztalatait elemezve, Lenin a mensevikekkel szemben aláhúzta, hogy a proletariátusnak határozottabban kellett volna fegyvert ragadnia. Csupán sztrájkokkal és más nem fegyveres harci forma alkalmazásával a cárizmus nem győzhető le.

A bolsevik vezetés alatt álló moszkvai szovjet kiemelkedő szerepet játszott a fegyveres felkelésben. A mensevik vezetés alatt álló pétervári szovjet azonban nem vállalta a fegyveres felkelés és az önkényuralom megdöntéséért folyó harc irányítójának szerepét. Emiatt is a moszkvai felkelés nem szélesedhetett országos felkeléssé. A felkelés vereséget szenvedett.

A FORRADALOM VISSZAVONULÁSA ÉS VERESÉGE

A forradalom decemberben érte el csúcspontját. Ettől kezdve mindinkább hanyatlott, bár a harcok egészen 1907 közepéig elhúzódtak. A néptömegek harcban vonultak vissza. Az ellenforradalmi cári kormány egyrészt a kegyetlen megtorlás, másrészt a reformok módszeréhez folyamodott ebben az időszakban. Decemberben kiírta a Duma-választásokat, amivel azt a látszatot igyekezett kelteni a nép között, hogy követeléseinek békés úton is érvényt szerezhet. A bolsevikok korábban az 1905 nyarán meghirdetett parlament bojkottjára hívták fel a dolgozókat. Ez akkor, a forradalom felfelé ívelő szakaszán helyes volt. A forradalmi tömegmozgalom időszakában a parlamentben való részvétel a nép becsapásával lett volna egyenlő, mert azt az illúziót keltette, hogy a cári parlament segítségével is meg lehet valósítani a nép követeléseit. Az 1906 januári választásokat a bolsevikok szintén bojkottálták. Mint később Lenin megállapította, ez már hiba volt, mert a forradalom túljutott csúcspontján, megkezdődött a visszavonulás. Amikor nincs forradalmi helyzet, vagy a tömegmozgalom ereje már nem növekszik, a munkásosztálynak a parlamentet is ki kell használnia a burzsoázia leleplezésére és bizonyos reformok kiharcolására.

A cári kormány az I. Állami Duma összehívásával nem tudott véget vetni a forradalomnak. Ezért 1906 nyarán feloszlatta azt. Az ellenforradalom fokozta előrenyomulását. A II. Állami Dumával kapcsolatban a bolsevikok már a Dumában való részvétel mellett döntöttek, hogy szószékként használják ki a forradalmi agitációra, az önkényuralom és az ellenforradalmi burzsoázia leleplezésére.

1907 nyarán a cári kormány döntő támadásba ment át a forradalom erői ellen: a II. Állami Dumát is feloszlatta. Az új, III. Dumában már osztatlan fölényt biztosított a feudális földesurak és a nagyburzsoázia képviselőinek. A munkásszervezeteket szétverték. A forradalom vereséget szenvedett.

A FORRADALOM VERESÉGÉNEK OKAI. A FORRADALOM NEMZETKÖZI JELENTŐSÉGE

A vereségnek számos oka volt, mindenekelőtt az, hogy a munkásosztály fellépése nem volt kellően összehangolt. A felkelésnek nem volt egységes országos vezetése, szétszórt, helyi akciók sorozata maradt. A munkásosztály pártja a mensevikek opportunista politikája miatt nem volt egységes. Tömegbefolyása szélesedett ugyan, de nem volt kellően szervezett. A munkásosztálynak nem sikerült szilárd szövetséget kiépítenie a parasztsággal. A legnagyobb parasztmozgalmak akkor zajlottak le, amikor a városi proletárok mozgalmát a cárizmus a központokban már elfojtotta. A katonák többsége még nem állt át a forradalom oldalára. A cári kormány a külföldi imperialista burzsoáziától pénzügyi támogatást kapott. A Japánnal kötött békeszerződés (1905 augusztus) is segítette.

Bár a forradalom vereséget szenvedett, mégis meggyorsította Oroszországban a kapitalista fejlődést és ezzel a szocialista forradalom feltételeinek érlelődését.

Az 1905–1907. évi forradalom nemzetközi jelentősége abban rejlik, hogy a cárizmusra mért első csapásokkal gyengítette a nemzetközi imperializmus egész rendszerét. Jelezte, hogy a nemzetközi munkásmozgalom új, forradalmi időszaka következett be. Ebben az időben, részben az oroszországi forradalom hatására Európában is fellendült, harcosabbá vált a munkásmozgalom. A proletariátus tömeges felvonulásokkal, tüntetésekkel, sztrájkokkal, helyenként barikádharcokkal lépett fel. Az utcai tömegfellépések egyre nyilvánvalóbbá tették, hogy a legális parlamenti harci módszerek mellett új harci formák nyomulnak előtérbe. Közép- és Kelet-Európa több országában nagyobb arányú parasztmozgalmak is lezajlottak.

Az oroszországi forradalom erjesztőleg hatott az európai szociáldemokrata mozgalom fejlődésére. A bolsevikok harca az opportunizmus ellen a párt stratégiájának és taktikájának kérdésében előmozdította a nyugat-európai szociáldemokrata pártok forradalmi és opportunista irányzatának további elhatárolódását, a forradalmi marxista irányzat fejlődését.

Az 1905–1907. évi oroszországi forradalom lökést adott a nemzeti felszabadító mozgalmaknak Ázsiában és Afrika néhány országában. Iránban 1906-ban, Törökországban 1908-ban, Kínában 1911-ben polgári forradalom robbant ki, amelyek azonban a nemzetközi reakció összefogása miatt vereséget szenvedtek. Fellendült továbbá a nemzeti felszabadító mozgalom Indiában és Egyiptomban is.

Mindez azt mutatta, hogy Európában érlelődik a szocialista forradalom, Ázsiában pedig megkezdődött a demokratikus forradalmak időszaka.

AZ OROSZORSZÁGI MUNKÁSMOZGALOM 1905–1907 UTÁN

A forradalom leverése után Oroszországban a reakció időszaka következett. A cárizmus kegyetlenül üldözte a munkásokat és parasztokat. Ugyanakkor a faluközösségek felbomlásának meggyorsításával, látszatföldreform végrehajtásával igyekezett magának bázist teremteni a parasztok körében.

A munkásmozgalom a forradalmi támadás taktikáját felváltotta a visszavonulás taktikájával, hogy megőrizzék a forradalom erőit, és kitartó nevelő, szervezőmunká-

val készítsék fel a munkásosztályt az új forradalomra. Ezért a pártmunkában össze kellett kapcsolni a legális és illegális módszereket. A pártban azonban a forradalom veresége után a bomlás jelei mutatkoztak. A mensevikek egy része ellenezte az illegális módszereket és a pártszervezetek feloszlatását követelték. A bolsevikok között viszont voltak olyanok, akik a legális munkáról való lemondást hirdették, nem értve meg, hogy a megváltozott helyzetben helyes a visszavonulás taktikája, a legális és illegális módszerek összekapcsolása. Ezzel egyidejűleg a párt soraiban burzsoá filozófiai irányzatok ütötték fel a fejüket, amelyek ellen határozott eszmei harcra volt szükség.

1910-tól a tömegek forradalmi hangulata, a munkások sztrájkmozgalma új lendületet vett. Erősödött a parasztok mozgalma is a földesurak és kulákok ellen. A fellendülő tömegmozgalom körülményei között a bolsevik pártban megteremtették a pártegységet. Az 1905–1907. évi polgári demokratikus forradalom idején a bolsevikok és a mensevikek az OSZDMP keretében formálisan egyesültek (IV. egyesítő kongresszus; 1906. április). A két irányzat között azonban tovább folyt a harc. Az illegális pártszervezetek többsége a bolsevikok kezében volt. A mensevikek árulása a szervezetek jelentős részének tagságát balra tolta. Végül 1912-ben a prágai pártkonferencián megtisztították a pártot a különböző frakciós csoportoktól, megszilárdították egységét. Ennek nagy jelentősége volt Oroszországban a közelgő új forradalom győzelme szempontjából.

5. A MARXIZMUS ÉS A REVIZIONIZMUS KÖZÖTTI HARC KIÉLEZŐDÉSE A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOMBAN AZ 1905–1907. ÉVI OROSZORSZÁGI FORRADALOM UTÁN

A nemzetközi munkásmozgalomban a századfordulón kialakult két alapvető irányzat között a harc az 1905–1907. évi oroszországi forradalom után még hevesebbé vált. Ennek oka az, hogy az imperializmus ellentmondásai szakadatlanul éleződtek, meggyorsult a forradalom érlelődése. A fel-fellángoló osztályküzdelem, a proletárforradalom közeledése elkerülhetetlenné tette az irányzatok elkülönülését, a pártok stratégiájának és taktikájának átalakítását. A békés korszak harci formái: az agitáció, a szervezés és a parlamenti ellenzékiség mint kizárólagos eszközök túlhaladottá váltak, új forradalmi taktikára volt szükség. A két alapvető irányzat közötti harcban közvetlenül nem a stratégiai, azaz a hosszú távú feladatok állottak előtérben, hanem inkább a taktikai, azaz a mindennapi feladatok. Valójában a taktikai vita a munkásmozgalom stratégiájának kérdéseit is érintette. Az a körülmény, hogy a taktikai kérdések álltak előtérben, módot adott az opportunistáknak arra, hogy azt hangoztassák: a munkásmozgalom két szárnya között csak a szocializmushoz vezető út módszerét illető nézeteltérések merültek fel. Valójában az alapvető célokról folyt a vita, arról, hogy a proletárforradalomért és a proletárdiktatúráért, vagy a kapitalizmus „megjavított" változatáért induljanak harcba.

A PARLAMENTI TAKTIKA ÉS A FORRADALMI TÖMEGHARC KÉRDÉSE

A nyugat-európai munkáspártokban az első világháborút megelőző évtizedben a taktika központi kérdése továbbra is a választási harc, a polgári pártokhoz való viszony és a parlamentben kifejtett tevékenység volt. A viszonylag békés fejlődés időszakában helyes és szükséges volt, hogy a párt parlamenti taktikáját állandóan előtérben tartsák, mert ez elősegítette a párt tömegbefolyásának növekedését. Amikor a történelem napirendre tűzte a tömegharcokat, a párt taktikáját az új körülményekhez kellett szabni. A nyugati pártok azonban 1905 után sem tértek át új, forradalmi taktikára, nem értették meg az oroszországi forradalom tapasztalatait. Továbbra is arra összpontosították figyelmüket, hogy a parlamenti választásokon jól szerepeljenek, ill. többséget érjenek el és ennek révén szerezzék meg a hatalmat. Ez azonban illúzió volt.

Nem vették számításba, hogy az imperializmus kialakulásával a XX. század első évtizedében a burzsoá hatalom egyes ágazatai közötti viszony lényegesen megváltozott. A századfordulótól kezdve a militarizmus és a bürokrácia kifejlődésével a parlament szerepe csökkent. Az erők mérlege a végrehajtó hatalom, nem utolsósorban az erőszakszervezetek javára billent, amelyek birtokában a burzsoázia erőszakkal is megakadályozhatta egy esetleges szocialista többségű parlament hatalmi ténykedését, szétzavarhatta azt. A szociáldemokrata pártokban azt sem vették számításba, hogy lépésről lépésre a parlamentben is lényegesen megváltoztak az erőviszonyok. Igaz, növekedtek a szociáldemokrata parlamenti frakciók; a burzsoá többség jellege azonban a háborús válság fokozódásával megváltozott az 1890-es évekhez képest. Akkor ez a többség több párt között oszlott meg, amelyek egymás ellen is éles harcokat vívtak. Az 1910-es évek elején azonban a burzsoá pártok a legtöbb parlamentben a szélsőséges nacionalista háborús párt vezetésével egységes politikai blokká álltak össze. E blokkal szemben nagy, harcos tömegmozgalom és fegyveres erő híján a megnövekedett szociáldemokrata frakció is gyenge volt. A tömegmozgalmat és a fegyveres erő megszervezését azonban a szociáldemokrácia lebecsülte.

Lenin a reformisták ellen vívott harcában feltárta, hogy amikor a munkásmozgalom fejlődésének viszonylag békés időszakát felváltja a forradalmi harcok időszaka, nem elegendő a parlamenti taktika. A parlamentáris rendszer kedvezőbb körülményeket biztosít a dolgozók felvilágosításához és megszervezéséhez, nagy tömegeket von be a politikai életbe, de nem oldja meg, hanem csupán előkészítheti a kapitalizmus válságát, az osztályharcot és a forradalmat. „Aki nem érti meg a parlamentarizmusnak és a polgári demokratizmusnak azt a szükségszerű belső dialektikáját, amelynek folytán a vitát az eddiginél sokkal radikálisabb módon oldják meg, tömeges erőszak útján, az sohasem lesz képes e parlamentarizmus talaján olyan elvileg következetes propagandát és agitációt kifejteni, amely valóban előkészíti a munkástömegeket arra, hogy győzelmesen vegyenek részt az ilyen »vitákban«."[41] A parlamentarizmus lehetőségeit is a forradalom érdekében kell a munkásosztálynak kihasználnia.

[41] *Lenin* Összes Művei. 17. köt. Kossuth 1968. 21. old.

A II. Internacionálé pártjai az oroszországi forradalom hatására megvitatták az általános politikai tömegsztrájk kérdését is. A reformisták elvetették a forradalmi tömegharc módszereit, így a politikai tömegsztrájkot is. Az opportunisták az 1905. évi kölni német szakszervezeti kongresszuson és az 1905. évi jénai német pártkongresszuson meg akarták akadályozni a politikai tömegsztrájk kérdésének tárgyalását. A jénai pártkongresszus azonban az oroszországi forradalom hatására a politikai tömegsztrájk mellett foglalt állást. A decemberi moszkvai fegyveres felkelés leverése után, a szakszervezetek főbizottságának nyomására, a párttagság tömegének tudta nélkül a pártvezetőség mégis olyan megállapodást kötött a szakszervezeti vezetőséggel, amely a tömegsztrájk kihirdetését a főbizottság, vagyis a szakszervezeteket irányító opportunisták hozzájárulásától tette függővé.

1910-ben Németországban hatalmas munkástüntetések zajlottak le a választójog kiszélesítéséért. A parlamenti választási előkészületek során, a munkás-tömegsztrájkokra támaszkodva, a forradalmi baloldaliak, elsősorban R. Luxemburg, azt javasolták, hogy a párt vitassa meg és szervezze meg a munkások tömegsztrájkját. Kautsky viszont – aki egyre inkább opportunista álláspontra helyezkedett – nyilvánosan fellépett ez ellen és hevesen támadta a tömegsztrájk eszméjét képviselő baloldalt. A kialakult vitában – helytelenítve a növekvő forradalmi tömegmozgalmat – azt követelte, hogy a munkásosztály ne kezdjen tömegakciókat, hanem várja meg az 1912. évi birodalmi gyűlési választást, amely majd győzelmet hoz. A tömegsztrájk eszméje ellen küzdve Kautsky felállította az ún. „kifárasztási stratégiáról" szóló opportunista elméletét, amelyet a „megdöntési stratégiával" szegezett szembe. Ez Kautsky közeledését tükrözte az opportunizmushoz. R. Luxemburg, fellépve Kautskyék burkolt opportunista álláspontja ellen, az 1911. évi német pártkongresszus után követelte, hogy a párt legyen vezetője a munkások tömegmozgalmának. Kijelentette: az imperializmus időszaka, az egyre jobban kiéleződő osztályharc új feladatok elé állítja a pártot. Nagy tömegeivel együtt mozgékonyabbá, ütőképesebbé, támadóképesebbé kell tenni a pártot, mozgósítani kell a munkástömegeket. Ez megköveteli a régi, bevált taktika megváltoztatását. Fel kell ismerni, hogy „ez a régi bevált forradalmi taktika most már a tömegakciók új formáit teszi szükségessé."[42] Rosa Luxemburg tehát a párt régi taktikájának, módszereinek, eszközeinek felülvizsgálatát követelte az új körülményeknek megfelelően.

A párt vezetőszervei, amelyekben az 1910-es évek elejére megerősödött az opportunisták befolyása, szembefordultak a forradalmi baloldal követeléseivel. A kautskysták – akik külön csoportot kezdtek alkotni a baloldal ellen – a párton belüli vitában mérséklőleg léptek fel, és ezzel lényegében a jobboldalt támogatták. Kautsky letért a forradalmi marxizmus útjáról és egy sajátos formájú opportunizmus, a centrizmus képviselőjévé vált.

1913-ban a német pártban tovább folyt a vita a különböző irányzatok között a tömegsztrájk kérdésében. Kautsky a baloldal tömegakciókat, tömegsztrájkokat követelő álláspontját azzal utasította el, hogy ezek „orosz módszerek", amelyek a bolsevikoknak a parlamentarizmust elvető álláspontjából és az elmaradottságból következnek. Kautsky az 1910-es években már nyíltan szembefordult a bolseviz-

[42] *Rosa Luxemburg:* Válogatott beszédek és írások. II. köt. Kossuth 1960. 306. old.

mussal és mereven elutasított minden újat, amit az oroszországi munkásmozgalom a nemzetközi munkásmozgalomnak adott. Letérve a proletár internacionalizmus álláspontjáról, 1913-ban arról írt a Vorwärtsben, hogy van német, osztrák, holland, orosz stb. marxizmus. Ezzel a marxizmus–leninizmus nemzetköziségét, általános érvényét tagadta, nacionalista hibát követett el, ami azután az első imperialista világháború idején megnyilvánult egész magatartásában és elvi álláspontjában.

A PÁRT VISZONYA A SZAKSZERVEZETEKHEZ ÉS A SZÖVETKEZETEKHEZ

1905 után a német pártban és a II. Internacionálében kiéleződött a harc a szakszervezetek opportunista vezetői és a pártok forradalmi szárnya között is. A harc lényege a párt vezető szerepének elismertetése volt a szakszervezetekkel. E kérdésben az 1906. évi mannheimi német pártkongresszuson és a II. Internacionálé 1907. évi stuttgarti kongresszusán ütköztek össze az irányzatok. A párt és a szakszervezetek viszonyának kérdésében ugyanebben az időben harc folyt az oroszországi pártban is a mensevikek és a bolsevikok között. Az opportunisták (a német Legien, a mensevik Plehanov stb.) a szakszervezetek „semlegességét" követelték, vagyis azt, hogy a proletárpárttól függetlenítsék a szakszervezeteket. Ezzel szemben Lenin és más forradalmárok erélyesen harcoltak a szakszervezetek „semlegességének" eszméje ellen, és síkraszálltak azért, hogy a szakszervezetekben feltétlenül érvényesüljön a párt vezető szerepe. Ezt az álláspontot erősítette meg a II. Internacionálé 1907. évi stuttgarti kongresszusa is. A német szakszervezetekben azonban az opportunisták továbbra is megtartották pozícióikat és folytatták pártellenes politikájukat.

A munkásszövetkezetek kérdését az 1910. évi koppenhágai nemzetközi kongresszus tárgyalta. A kongresszuson e kérdésben három álláspont ütközött össze. A belgák, a bolsevikok és a guesdisták azt az elvet vallották, hogy a szövetkezet a burzsoázia megdöntéséért folyó osztályharcban a proletariátus egyik segédeszköze lehet. A munkásszövetkezetek a kapitalizmus idején elősegítik a proletariátus tömörítését. A társadalom átalakításának fő eszköze azonban a proletárforradalom. Ezzel a felfogással szemben a kispolgári opportunista vonalat a franciák (Jaurès csoportja) és a németek képviselték, akik a szövetkezeteket, mint a társadalmi átalakulás döntő eszközét magasztalták, és a szövetkezetek „semlegességét" hirdették. Az osztrákok ingadoztak, igyekeztek a két ellentétes nézetet összebékíteni. A kongresszusi bizottságban éles harc folyt a szövetkezetek kérdésében beterjesztett tervezetek körül. Az elfogadott határozat hangsúlyozta, hogy a szövetkezetek a szakszervezetektől eltérően nem osztályszervezetek, de a munkások számára a tőke elleni harcban felhasználhatók. Korlátozott jelentőségűek, fő feladat: a politikai hatalom meghódítása, és a termelőeszközök kisajátítása.

Marx, Engels, majd Lenin állandóan hangsúlyozták, hogy a forradalommal nem kell addig várni, amíg a munkásosztály a társadalom számbeli többségét alkotja, mert ügyével nem áll egyedül. Történelmi hivatása teljesítésében szövetségesei vannak. Ilyen szövetséges elsősorban a parasztság, továbbá a soknemzetiségű

államokban a nemzetiségek (a nemzeti kérdés a keleti féltekén lényegében parasztkérdés), valamint a gyarmatok elnyomott és kizsákmányolt milliói. Ezek megnyerése a proletárforradalom győzelmének fontos feltétele.

AGRÁR- ÉS PARASZTKÉRDÉS

A szociáldemokrata pártokban az 1890-es évek közepén a kisüzemi parasztgazdaságok védelmével kapcsolatban kialakult vita továbbfolytatódott a XX. század első évtizedében. A revizionisták a mezőgazdaság fejlődési irányát a valóságos folyamatok figyelmen kívül hagyása következtében hibásan vázolták. A viták központi kérdése a XX. század első évtizedében már nem a parasztság politikai megnyerése, hanem a gazdasági folyamat értékelése, a kisüzem vagy a nagyüzem fölényének kérdése volt. Ebben a vitában a forradalmi baloldal álláspontját a századfordulón Kautsky és Lenin képviselte. A jobboldalon álltak Bernstein, G. H. Vollmar, E. David; ingadozó álláspontot foglalt el E. Vandervelde.

A revizionizmus álláspontját az agrárkérdésben részletesen E. David fejtette ki, a „Szocializmus és mezőgazdaság" című könyvében.[43] David a mezőgazdaságban végbemenő fejlődési folyamatok tanulmányozása során figyelmét a mezőgazdasági üzemek szakkérdéseinek aprólékos leírására fordította. Teljesen elhanyagolta a mezőgazdaságban a fő gazdasági folyamatok elemzését, és azok politikai-társadalmi oldalát. Nem a munkásosztály, hanem a kispolgár reakciós szemléletmódját és álláspontját képviselte, akinek minden reménye a modern technikát és mezőgazdasági tudományokat alkalmazó mezőgazdasági nagyüzemmel szemben „a technika elmaradottsága és a kapitalista fejlődés lassúsága" – mutatott rá Lenin.[44] David a mezőgazdasági statisztikát egyoldalúan használta fel, hogy megpróbálja bebizonyítani a kisüzem terjedésének és a mezőgazdasági nagyüzem visszaszorulásának hibás álláspontját. Nem tárta fel a parasztgazdaságok differenciálódásának folyamatát. Tagadta a tőkés mezőgazdasági nagyüzem fölényét a kisüzemmel szemben. David azt írja: „A kisüzem felülmúlja a nagyüzemet amaz ágakban, intenzitási fokokon és termelő viszonyok között, amely felé a nyugateurópai kultúrállamok mezőgazdasága a tengerentúli verseny folytán halad."[45] Marxnak a mezőgazdaságról szóló tanítását megtagadva, azzal szembeállította a kisüzem általánossá válásának irányzatát. Azt írta: „. . . a legmagasabb intenzitás felé való haladás követeli és elősegíti a kisüzemre való átmenetet. . . Az európai mezőgazdaságra kényszerített fejlődő belterjesség az, ami a kisüzemnek vitorláját dagasztja."[46] David revizionista elmélete tagadva a tőkekoncentráció folyamatát a mezőgazdaságban, az intenzitásra való hivatkozással tagadta a kis- és középparaszti gazdaságok tönkremenetelének és a tőkés nagyüzem növekedésének objektív folyamatát. A mezőgazdasági üzemek termelési tevékenységének (gépek használata, állattenyésztés, talajjavítás stb.) vizsgálata során nem tárta fel, hogy mindezek alkalmazásának feltétele a megfelelő mennyiségű tőke és bérmunka

[43] *E. David:* Szocializmus és mezőgazdaság. I–II. köt. Bp. 1909.
[44] *Lenin* Összes Művei. 5. köt. Kossuth 1965. 203. old.
[45] *E. David:* Szocializmus és mezőgazdaság. I. köt. Bp. 1909. 41. old.
[46] Ugyanott, 41–42. old.

alkalmazása. Ez pedig a nagygazdaságokban van meg. Mindezek birtokában a nagyüzem termelékenyebb a tőkét és egyéb eszközöket nélkülöző, vagy ezekkel csak korlátozottan rendelkező kisüzemekkel szemben.

Minthogy a revizionizmus hibásan jellemezte a gazdasági folyamatokat a mezőgazdaságban, nem tárta fel a kisüzemek differenciálódását, fel sem vetette ennek társadalmi-politikai következményeit. A birtokos parasztságot egységes egészként kezelte, és nem tárta fel az egyes paraszti rétegek érdekeit, valamint az egyes rétegek és a munkásosztály érdekei közötti viszonyt.

A szociáldemokrata pártokban a kisüzem-nagyüzem kérdésében kibontakozó vitában rendkívül fontos szerepet játszott kezdetben Kautsky, majd Lenin fellépése. Kautsky az agrárkérdésről 1899-ben megjelent könyvében[47] élesen bírálta a kisüzem fölényéről szóló revizionista elméletet. Gazdag statisztikai anyag alapján kimutatta, hogy a mezőgazdaságban érvényesül a tőke koncentrációja, a parasztgazdaságok differenciálódnak, nagy tömegük tönkremegy, a tőkés mezőgazdasági nagyüzemek növekszenek. Bár Kautsky helyesen fejtette ki a századfordulón a marxizmus álláspontját a mezőgazdaság fejlődésével kapcsolatban, és felvetette ennek társadalmi-politikai következményeit is, egyes írásai azt mutatják, hogy nem értette meg teljesen a parasztkérdés politikai jelentőségét, a munkás-paraszt szövetség marxi eszméjét. 1902-ben „A szociális forradalom" című, egyébként marxista szemléletű munkájában a következőket írta: „. . . a forradalmi rétegek ma már nem képviselik a nép óriási többségét, amint az a múlt forradalmaiban volt. Lényegében ma csak egy osztályt, a proletariátust képviselik, amellyel szemközt áll nemcsak valamennyi kizsákmányoló osztály, hanem a kispolgárság, a parasztok többsége, és az intelligencia nagy része is. A jövendő forradalom Oroszországtól eltekintve inkább a nép egyik részének a harcát fogja jelenteni a a másik ellen. A proletariátus csak akkor számíthat a győzelemre, ha a nemzet többségévé válik."[48] Ez az álláspontja „A nemzetközi elmélet és nemzeti sajátosság" című 1906-ban írott cikkében is. Kijelentette, hogy Nyugat-Európában a parasztság már mindenütt reakcióssá vált. A birtokos paraszt a magántulajdon legfanatikusabb híve. Csak a parasztság ellen és nem megnyerésével fejlődhet ezen a területen a proletár osztályharc.[49] Azt azonban elismerte, hogy Keleten, Oroszországban, Magyarországon még forradalmi a paraszt.

A forradalmár R. Luxemburg is hibás álláspontot foglalt el a parasztkérdésben. Az 1905. évi oroszországi forradalom idején elismerte a parasztság forradalmiságát, de nem értette meg a proletariátus és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrájának lenini eszméjét. Azt vallotta, hogy a cárizmus megdöntése után Oroszországban alkotmányos polgári köztársaságnak kell létrejönnie. A forradalom győzelme után azonban – mondotta Luxemburg – a földkérdésnek a polgári magántulajdon szerinti megoldása, a nagybirtok parasztok közötti szétosztása következtében a parasztság reakcióssá válik. Ellenezte a földosztást, mint reakciós lépést, mint az agrárviszonyok szocialista átalakításának leküzdhetetlen akadályát.

[47] *K. Kautsky:* Die Agrarfrage. Eine Übersicht über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie. Stuttgart 1899.

[48] *K. Kautsky:* Szociális forradalom. Népszava Kiadó 1902. 89. old.

[49] *K. Kautsky:* A nemzetközi elmélet és nemzeti sajátosság. Szocializmus, 1906–07. I. évf. 1. sz.

Nem értette meg a parasztság szükségleteit és ezek kielégítésének politikai jelentőségét. A mezőgazdaságban a szocialista nagyüzem azonnali bevezetését hirdette.

A nyugat-európai szociáldemokrata pártok a XX. század elejétől kezdve mindjobban elhanyagolták a parasztság szervezését. Ennek oka az, hogy az egyre jobban terebélyesedő opportunizmus, megtagadva a forradalmat, lemondott a munkás-paraszt szövetség politikai eszméjéről; a birtokos-parasztot mint választót tekintette; másrészt a baloldaliak sem ismerték fel a maga teljességében a parasztkérdés politikai jelentőségét.

A leninizmus a marxizmus útmutatásaiból kiindulva részletesen kidolgozta a munkás-paraszt szövetség elméletét.[50] Lenin az agrárfejlődés kérdésével kapcsolatos vitában német, francia, olasz, orosz mezőgazdasági statisztikák elemzése alapján megcáfolta a kisparaszti gazdaság általánossá válásának, és a nagyüzemmel szembeni fölényének elméletét. Azt a következtetést vonta le, hogy az elemzés „teljesen világosan elénk tárja a tőkés agrárrendszert, a földművelésben és az állattenyésztésben élesen kifejezésre jutó tőkés ellentmondásokat, a mezőgazdasági termelés fokozódó koncentrációját, a kisüzemnek a nagyüzem által való kiszorítását, a mezőgazdasági népesség nagy többségének proletarizálódását és nyomorát".[51] A bolsevikok e gazdasági kérdések társadalmi-politikai oldalait is behatóan vizsgálták. Figyelembe vették a parasztságban végbemenő differenciálódást, az egyes paraszti rétegek érdekeit. A forradalomra készülve a munkásosztálynak nemcsak az agrárproletariátushoz, hanem a birtokos paraszti rétegekhez való viszonyát is kidolgozták, figyelembe véve a forradalom különböző szakaszainak feladatait. Ennek alapján széles körű felvilágosító, szervező munkát fejtettek ki a parasztok között. A Bolsevik Párt ezen a vonalon is felkészült a proletárforradalomra. A parasztkérdés, a munkás-paraszt szövetség eszméje jelentőségének teljes felismerését és részletes kidolgozását segítette az is, hogy Oroszországban a XX. század elején demokratikus forradalom volt közvetlenül napirenden, de az osztályviszonyok már fejlettebbek voltak a korábbi polgári forradalmakhoz képest, és ez a szocialista forradalomba való átnövés lehetőségét rejtette magában. Ilyen körülmények között a parasztkérdés már nem csupán a polgári, hanem a proletárforradalommal összefüggő kérdés is volt. A II. Internacionálé pártjainak baloldali vezetői ismerték az oroszországi forradalom tapasztalatait, de alapos elemzésükre és a megfelelő következtetések levonására képtelenek voltak. Nem készítették fel a munkásosztályt a parasztság tömegeinek vezetésére.

[50] Az agrár- és parasztkérdésben fellépő revizionista nézetek elleni harcban és a parasztkérdés lenini elméletének kidolgozásában alapvető jelentősége van: „A falusi szegénységhez" (*Lenin* Összes Művei. 7. köt. Kossuth 1965.); „Az agrárkérdés és »Marx-kritikusok«" (Összes Művei. 5. köt. Kossuth 1965.), valamint „A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905–1907-es első orosz forradalomban" (Összes Művei. 16. köt. Kossuth 1968.) című műveknek.

[51] *Lenin* Összes Művei. 5. köt. Kossuth 1965. 244. old.

A nemzeti kérdéssel a II. Internacionálé nyugat-európai pártjai viszonylag keveset foglalkoztak. Ennek fő oka az volt, hogy a polgári forradalmak és a velük összefüggő nemzeti mozgalmak kora a fejlett tőkésországokban már lezárult. Kelet-Európában és Ázsiában a polgári demokratikus forradalmak kora csak 1905-ben kezdődött, ami együtt járt a nemzeti mozgalmak megindulásával, egységes és független nemzeti államok alakítására való törekvéssel (Oroszország, Irán, Törökország, Kína, balkáni államok). Ausztria–Magyarországon pedig a polgári demokratikus átalakulás nem fejeződött még be. Soknemzetiségű állam lévén, a nemzeti mozgalmak itt is erősek voltak.

Az első világháborút megelőző időszakban nemzetiségi szempontból Nyugat-Európa legtöbb országa egynemű volt. Ezzel szemben Kelet-Európa országai soknemzetiségű államok voltak. Oroszországban, Ausztriában, Törökországban a lakosság 57%-a más nemzetiségekhez tartozott, amelyeket az uralkodó nemzet elnyomott.[52] A II. Internacionálé pártjai közül az osztrák, a magyar és az orosz pártban sürgető feladat volt a nemzeti kérdés marxista felfogásának kidolgozása, hogy megnyerjék a nemzetiségeket a munkásosztály ügye számára. Ezt követelte a XX. század elején mindent elárasztó burzsoá nacionalista-soviniszta hullám is, amely az imperialista háború előkészítését szolgálta és a növekvő osztályellentétekről akarta a figyelmet elterelni.

A helyes álláspont a nemzeti kérdésben is csak az opportunista nézetek hirdetőivel folytatott vitában volt kialakítható. Az osztrák Otto Bauer és a többi szociáldemokrata pártban levő hívei a nemzeti kérdésben a „*kulturális nemzeti autonómia*" elvét hirdették. Ennek alapján a következő programot állították fel a munkásosztály számára: Nem terület, hanem személyek szerint kell az egyes nemzeteket elhatárolni és autonómiával felruházni. Minden nemzet tagjai, bárhol lakjanak is, tartozzanak a saját nemzetük autonóm hatóságai alá, amelyeknek nemzeti célokra fizessenek adót. Mindenki maga dönti el, melyik nemzethez akar tartozni. Ezzel megszűnik a nemzetiségi harc, mert minden nemzet kezében tartja azokat az eszközöket, amelyekkel nemzetéről kulturálisan gondoskodhat. A proletariátusnak azután az a feladata Otto Bauer szerint, hogy a nemzeti hatóságokban tért hódítva, azokat hivatásuknak megfelelően alakítsa át. A proletariátus jelszava – mondja Bauer – a kulturális nemzeti autonómia.[53] Ez objektív értelmét tekintve nem marxista, hanem burzsoá-nacionalista program volt, amely ellenkezett a proletár internacionalizmus elvével. A gyakorlatban a különböző nemzetiségű munkások egységének megbontását jelentette, akiket egy szervezetbe akart tömöríteni az adott nemzet burzsoáziájával. Megbontva a különböző nemzetiségű proletárok osztályegységét, akarva-akaratlanul nacionalizmust vitt a munkásosztály soraiba, a figyelmet a burzsoázia elleni harcról csak elterelhette, és megkönnyítette, hogy a proletariátust, a dolgozó tömegeket a burzsoázia befolyása alá vonják.

[52] *W. Woytinsky:* Die Welt in Zahlen. Berlin 1925. 39–43. old.

[53] *Otto Bauer:* Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie. Wien 1907. 495. old.

Ahhoz, hogy a proletariátus történelmi hivatását teljesíthesse, ragaszkodnia kell a proletár internacionalizmus elvéhez és gyakorlatához. Így a II. Internacionálé idején harcolni kellett a „kulturális nemzeti autonómia" burkolt nacionalista jelszava ellen is, amellyel Lenin a proletariátus internacionalista, forradalmi nemzetiségi programját, a *nemzetek önrendelkezési jogának programját* állította szembe. Lenin kimutatta, hogy a proletariátus marxista nemzetiségi programjának számolnia kell a nemzeti mozgalom két tendenciájával, a nemzetté válásnak és a nemzetek közeledésének, összeolvadásának tendenciájával. Harcolnia kell a nemzetek egyenjogúságáért a nemzeti kiváltságok ellen, és védeni kell a proletariátus internacionalizmusának elvét a burzsoá nacionalizmus ellen. Elismeri a nemzeti mozgalmak történelmi jogosságát, de harcol az ellen, hogy ez nacionalizmust szüljön a proletariátus soraiban. Ennek a feltétele pedig az, hogy a proletariátus a nemzeti mozgalmaknak csak a haladó, demokratikus vonásait (a kiváltságok és a nemzeti elnyomás elleni harcot, a tömegek politikai felébresztését) támogassa. A nemzetek egyenjogúságának hirdetése minden nemzeten belül tömöríti a proletariátust és köréje csoportosulhatnak a többi demokratikus elemek. A nemzetek önrendelkezési jogának marxista programja magában foglalja a nemzetiségek jogát az idegen nemzeti közösségtől való területi elszakadásra, önálló nemzeti államok kialakítására is.

A proletariátusnak kötelessége harcolni a nemzetek önrendelkezési jogának elismeréséért, de joga van a különválás elleni propagandához és agitációhoz is. Az, hogy valamely nemzet éljen-e egy meghatározott pillanatban az elszakadás jogával vagy sem, az a proletariátus burzsoázia elleni osztályharca érdekeinek van alárendelve. Lenin azt is kifejtette, hogy a kapitalizmusban a nemzetek két nagy csoportra oszlanak: elnyomó és elnyomott nemzetekre. Az elnyomó nemzet forradalmi munkáspártjának el kell ismernie az elnyomott nemzetek önrendelkezési jogát és védelmeznie kell azt a burzsoázia ellen. Ha ezt nem teszi meg, elkerülhetetlenül nacionalista, soviniszta álláspontra csúszik. Az elnyomott nemzetek szocialistáinak viszont harcolniuk kell az elnyomott és az elnyomó nemzet proletárjai teljes egységének megvalósításáért. Ezt követeli meg a közös ellenség, a burzsoázia elleni osztályharc érdeke.

Lenin a nemzeti kérdés marxista programjának kidolgozása során nemcsak az osztrák és az orosz munkásmozgalomban meglevő hibás, nacionalista nézetek ellen harcolt, hanem Rosa Luxemburgnak a nemzeti kérdésben elfoglalt téves álláspontja ellen is. Rosa Luxemburg tagadta az imperializmus ellen irányuló nemzeti mozgalmak és egy esetleges nemzeti háború lehetőségét. Azt mondotta, hogy a nemzeti érdekek már csak megtévesztő eszközök annak elősegítésére, hogy a tömegeket az imperializmus szolgájává tegyék.[54] Lenin ezzel szemben kifejtette, hogy nem lehet megfeledkezni az imperializmus ellen irányuló nemzeti mozgalmakról és lehetségesek az imperializmus elleni nemzeti háborúk is.[55] Ez szükségszerűen következik abból, hogy az imperializmus mind több életképes nem-

[54] *Rosa Luxemburg:* A szociáldemokrácia válsága. Junius-brosúra. (Válogatott beszédek és írások: I. köt. Kossuth 1958. 174. old.)
[55] *Lenin* Összes Művei. 30. köt. Kossuth 1971. 5–6. old.

zeti államot győr maga alá. Ez a folyamat Európában is lehetségessé teszi a nemzeti háborúkat az imperializmus ellen. Emellett lehetséges, sőt elkerülhetetlen a gyarmatok és félgyarmatok imperialistaellenes nemzeti mozgalma és háborúja.

A GYARMATI KÉRDÉS

Lenin a nemzeti kérdés vizsgálata során figyelmét nemcsak az európai országokra irányította. Kimutatta, hogy az imperializmus lényegéhez hozzátartozik a nemzetek elnyomó és elnyomott nemzetekre osztása. A nemzeti elnyomás túllépte egy ország kereteit. A gyarmatok elnyomása révén a nemzeti kérdés az imperializmus idején nemzeti-gyarmati kérdéssé szélesedett. A gyarmatokon is megindultak a nemzeti függetlenségi mozgalmak.

A XX. század elején az imperialista nagyhatalmak között a világ újrafelosztásáért megindult küzdelemben elkerülhetetlen volt, hogy a munkásosztály állást foglaljon az imperialista gyarmatpolitika kérdésében is. A II. Internacionálé 1904. évi amszterdami és 1907. évi stuttgarti kongresszusa foglalkozott a gyarmatpolitika kérdésével. Mindkét kongresszuson heves harc folyt a revizionistákkal. Az 1904. évi kongresszus azonban nem ítélte el az opportunisták álláspontját.[56]

Az 1907. évi stuttgarti nemzetközi kongresszus heves harcok után határozatában ugyan elvetette az opportunistáknak az imperialista gyarmatpolitika támogatására irányuló határozati javaslatát, de a kongresszus résztvevőinek csaknem fele a revizionistákat támogatta. Ezen a kongresszuson a revizionisták, Van Kol, Bernstein és David „a szocialista gyarmati politika" elismerését követelték. A határozati javaslatban kijelentették, hogy „a kongresszus nem ítél el elvben és egyszer s mindenkorra minden gyarmati politikát, mert az a szocialista rendszerben civilizáló hatást gyakorolhat."[57] A szociáldemokrata párt feladatát csupán abban látták, hogy a gyarmati elnyomásban sínylődő népek számára szociális reformokat harcoljon ki és így továbbra is fenntartsa a gyarmati rendszert. Az opportunisták pozitív szerepet tulajdonítottak az úgynevezett „kultúrnemzetek" gyarmatosító politikájának. Bernstein például az 1907. évi kongresszus vitájában kijelentette, hogy „a gyarmatosítás eszméjének elejtése utópia. Szükséges, hogy a magasabb kultúrfokon álló népek a kulturálatlan népek fölött gyámkodjanak. A gyarmatok számos olyan terméket állítanak elő, amelyekkel semmit sem tudnának csinálni a bennszülöttek, de amelyek a mi számunkra nélkülözhetetlenek. Minthogy a föld az egész emberiségé, a kapitalista nemzeteknek joguk van elrabolni a bennszülöttek földjét".[58] Ezt az álláspontot képviselték az európai gyarmattartó országok jobboldali szocialistái, valamint a gyarmatszerzésre törekvő német imperializmust támogató német szociáldemokrata párt jobboldala. Az opportunisták nem

[56] Internationaler Sozialisten Kongress zu Amsterdam. 14. bis 20. August 1904. Berlin 1904. 19–24. old.

[57] Internationaler Sozialisten Kongress zu Stuttgart. 18. bis 24. August 1907. Berlin 1907. 24. old.

[58] Szocializmus, 1906–07. évfolyam. 23. sz. 721. old.; A II. Internacionálé stuttgarti kongresszusa. Népszava, 1907. augusztus 22.

támogatták a gyarmati népek nemzeti függetlenségi harcát egészen az önrendelkezés, ill. elszakadás-kiválás jogáig, csupán e népek egyenjogúsításáról és szociális helyzetük javításáról beszéltek, és ezt méltatták „szocialista gyarmati politikaként".

Kautsky élesen támadta az opportunistáknak a gyarmatpolitikára vonatkozó felfogását. Ebben a kérdésben a stuttgarti kongresszuson Lenin is hasonló álláspontot fejtett ki. Lenin kijelentette: a szocializmus nem mond le arról, hogy a gyarmati népek számára reformokat harcoljon ki, de nem ismerheti el az imperialista gyarmati politikát, és „civilizáló" hatása címén sem támogathatja. A szocializmus ellensége az imperialista hódításoknak, erőszaknak és rablásnak. A proletariátus a gyarmati rendszer teljes megszüntetéséért küzd.[59]

A MILITARIZMUS ÉS A HÁBORÚ ELLENI HARC A II. INTERNACIONÁLÉBAN 1914-IG

A tőkés nagyhatalmak között a világ újrafelosztásáért kibontakozó harc a militarizmus gyors növekedéséhez vezetett és egyre közelebb hozta az imperialista háború veszélyét. A munkásosztály feladatai között fontos helyet foglalt el a militarizmus és a háború elleni harc. Már a II. Internacionálé alakuló kongresszusa foglalkozott e kérdéssel. Az 1891. évi nemzetközi kongresszus felhívással fordult a munkásosztályhoz, hogy tiltakozzon a háborús készülődések ellen.[60] Az 1890-es években a II. Internacionálé a háború gazdasági összefüggéseinek feltárására összpontosította figyelmét. Helyesen mutatott rá, hogy a kapitalizmusban a háborúk elkerülhetetlenek. A növekvő militarizmus és a háborús veszély elleni harcban a munkáspártok feladata a szocialista eszmék terjesztése; az állandó hadsereget népi milíciával kell felváltani. Az antimilitarista harc gyakorlati feladatait azonban a II. Internacionálé a századfordulóig nem vizsgálta.

A századforduló körül lezajló imperialista háborúk és háborús válságok hatására a II. Internacionálé pártjai egyre inkább felismerték, hogy a militarizmus és a háború elleni harcban le kell küzdeni az egyoldalúságot, a háború okainak elméleti elemzése mellett a gyakorlati harc feladatainak kidolgozása is szükséges. Ebben az irányban az első kezdeti lépést a II. Internacionálé 1900. évi kongresszusán tették meg a spanyol–amerikai és az angol–búr háború után, közvetlenül pedig a kínai népi felkelés (boxer-lázadás) leverésére indított imperialista gyarmati háború hatására. R. Luxemburg követelte az ifjúság antimilitarista nevelését.[61] A kongresszus az egyes szocialista pártok parlamenti frakcióit kötelezte arra, hogy tagadják meg a katonai és gyarmati költségvetések megszavazását és

[59] *Lenin* Összes Művei. 16. köt. Kossuth 1968. 62–81. old.

[60] Verhandlungen und Beschlüsse des Internationalen Arbeiter-Kongress zu Brüssel. (16. bis 22. August 1891). Berlin 1893. Párttörténeti Intézet Könyvtára, gépelt fordítás. 31. old.

[61] *Rosa Luxemburg:* Referátum és határozati javaslat a párizsi nemzetközi szocialista kongresszuson „A népek békéje, a militarizmus és az állandó hadseregek" című, 4. napirendi ponthoz. – A párizsi nemzetközi szocialista kongresszus. (1900. szeptember 23–27.) Berlin 1900. Vorwärts kiadás. – Párttörténeti Intézet könyvtára, gépelt fordítás. 12. old.

szükség esetén szervezzenek nemzetközi tiltakozó mozgalmat.[62] Az orosz–japán háború és az 1905. évi marokkói háborús válság hatására tovább erősödött a II. Internacionálében a forradalmi balszárny követelése, hogy az ismétlődő háborúk és válságok, a növekvő militarizmus ellen új harci módszereket alkalmazzanak. A szocialista pártok különböző irányzatai e kérdésben egyre jobban elkülönültek. A forradalmi internacionalista álláspont mellett mindjobban kiformálódott a nacionalista „honvédők" irányzata is. A háborúk okait elméletileg lényegében azonosan ítélték meg a különböző irányzatok, de gyökeres különbség kezdett kialakulni a háború elleni harc gyakorlati feladatait illetően. A franciák és belgák azt vallották pártkongresszusaikon, hogy a támadóval szemben fegyverrel megvédik az országot és ez igazságos háború lesz; egy francia részről kezdeményezett háborút viszont igazságtalannak fognak tekinteni, és ellene általános sztrájkot hirdetnek, megtagadják a bevonulást. A francia G. Hervé által képviselt ezen félanarchista jellegű taktikát Lenin élesen bírálta. Rámutatott, hogy ez csak az okozat (háború) ellen irányul, nem pedig az ok (a kapitalizmus) ellen. A proletariátusnak az ok, a kapitalizmus ellen kell harcolnia, hogy kiküszöbölhesse a háborúkat. A proletariátus felhasználhatja a katonai sztrájkot is egyéb forradalmi eszközök mellett, de nem kötheti le magát csupán egy eszközhöz. Lenin elítélte Hervé álláspontját azért is, mert az hibásan ítélte meg a háború igazságos és igazságtalan jellegét.

A német és az osztrák szocialista pártban a vezetőség többsége nem kívánt módosítást, új harci módszert bevezetni a militarizmus és a háború ellen. Elegendőnek tartotta a korábbi egyoldalú elméleti propagandát. Ezzel a német párt, amely addig a nemzetközi szocialista mozgalom elismert vezetője volt, először vesztette el kezdeményezőkészségét a nemzetközi munkásmozgalomban, és először került az Internacionálé opportunista szárnyára. A német és más baloldaliak élesen bírálták a német pártvezetőség többségének álláspontját és kiharcolták, hogy a II. Internacionálé 1907. évi stuttgarti kongresszusa a militarizmus és a háború elleni harchoz az elméleti elemzéssel együtt határozott akcióprogramot adjon a munkáspártoknak.[63] Ezzel lezárult a II. Internacionálében a háború elleni harc első periódusa, és megkezdődött az aktív tömegharc megszervezésének az időszaka.

A stuttgarti kongresszuson négy javaslatot terjesztettek elő. A francia küldöttség többségének indítványa azt fejtette ki, hogy „a fenyegetett nemzet és munkásosztály kényszerű kötelessége függetlenségét és önállóságát a támadások ellen megvédeni és jogot formálhat az egész világ munkásosztályának támogatására".[64] E védelmi politika és a szocialista pártok antimilitarizmusa alapján követelik „a burzsoázia katonai lefegyverzését és a munkásosztály felfegyverzését a nép általános hadkötelezettségének bevezetése útján". A háború megelőzése és megaka-

[62] Internationaler Sozialisten-Kongress zu Paris. 23. bis 27. September 1900. Berlin 1900. Párttörténeti Intézet könyvtára, gépelt fordítás. 57. old.

[63] *Jemnitz János:* A háború veszélye és a II. Internacionálé (1911–14). Akadémiai Kiadó 1966. 18–22. old.

[64] Die Komissionen. – 1. Der Militarismus und die internationalen Konflikte. Zweite Sitzung. Dienstag den 20. August. – Internationaler Sozialisten-Kongress zu Stuttgart. 18. bis 24. August. 1907. Berlin 1907. 86. old.

dályozása érdekében a munkásosztály nemzetközi szocialista akcióit, minden eszköz (parlamenti harc, nyílt agitáció, tömegsztrájk, lázadás) igénybe vételét követelték.[65] A francia küldöttség kisebbségének határozati javaslata elvetette az antimilitarista harc forradalmi eszközeit (dezertálás, katonai sztrájk, forradalom). A leghathatósabb eszköz álláspontjuk szerint „az egész világ munkásait szocialista módon szervezni és időközben a katonai szolgálati idő megrövidítésével a hadsereg, a tengerészet és a gyarmatok költségeit szolgáló hitelek megtagadásával, az általános népfelfegyverzés propagandájával minden nemzetközi harcot lehetetlenné teszünk, a Nemzetközi Szocialista Iroda kötelessége pedig az, hogy a politikai konfliktus veszélye esetén alapszabályai értelmében összeüljön és megtegye a szükséges intézkedéseket.[66] Ez a javaslat a jövendő szocialista forradalomra hivatkozva opportunista módon nem ismerte el a militarizmus és a háború elleni tömegharcot; a munkáspártok feladatát csak parlamenti és agitációs tevékenységre akarta korlátozni. A francia Hervé javaslata viszont elutasítva a „honvédő" álláspontot, a munkásosztály feladatának azt tekintette, hogy „a hadüzenetre, bármely oldalról jöjjön is, katonai sztrájkkal és felkeléssel feleljen".[67]

A német delegáció határozati javaslatát A. Bebel terjesztette be. Ez lényegében nem lépett túl a militarizmus és a háború kérdésében az 1890-es években kialakított álláspontón, a fő figyelmet a háború okainak elméleti elemzésére fordította, a munkásosztály feladatait pedig rendkívül általánosan jelölte meg, mondván: „ha háború kitörése fenyeget, akkor az érdekelt országok munkásai és parlamenti képviselői kötelesek mindent elkövetni, hogy a nekik leghathatósabbnak látszó eszközökkel a háború kitörését megakadályozzák, vagy ha a háború mégis kitörne, annak gyors befejezéséért síkraszállni".[68] A német javaslat az antimilitarista tevékenységet lényegében a parlamenti frakció feladatának tekintette, a tömegharcot elhanyagolta.

A kongresszuson heves vita bontakozott ki. A kongresszus végül a német javaslatot fogadta el jelentős kiegészítéssel. A német javaslat tárgyalta a legjobban a háború kirobbanásának okait. De Lenin, Luxemburg, Martov és Jaurès javaslatára teljesen megváltoztatták a háború elleni harc feladataival kapcsolatos részt: „Ha háború kitörése fenyeget, az érdekelt országok munkásai és parlamenti képviselőik kötelesek mindent elkövetni, hogy a háború kitörését megfelelő eszközök felhasználásával megakadályozzák. Ezek az eszközök természetesen az osztályharc kiéleződésével és az általános politikai helyzetnek megfelelően változnak és fokozódnak. Ha mégis háború törne ki, kötelesek síkraszállni annak gyors befejezése érdekében és kötelesek minden erejükkel arra törekedni, hogy a háború által előidézett gazdasági és politikai válságot a különböző néprétegek politikai felrázása és a tőkés osztályuralom megdöntésének meggyorsítása érdekében kihasználhassák."[69] E módosítással elfogadott határozat helyesen jelölte meg a háború okait, és meghatározta a tömegharc feladatait. Lenin a határozat e vonását

[65] Ugyanott.
[66] Ugyanott, 86–87. old.
[67] Ugyanott, 87. old.
[68] Ugyanott, 85. old.
[69] Vierte Sitzung. Donnerstag, den 22. August. (Ugyanott, 102. old.)

nagyra értékelte, hangsúlyozta, hogy az egyedüli tudományos marxista elemzést párosítja a legradikálisabb és legforradalmibb feladattal.[70]

A stuttgarti kongresszus határozatát a következő években nem minden párt tartotta be. A különböző irányzatok differenciálódása a közösen elfogadott határozatok ellenére tovább erősödött. Az 1908. évi boszniai annexiós válság idején az osztrák szociáldemokrata párt tehetetlenné vált, nem lépett fel tömegakciókkal az imperialista terjeszkedéssel szemben. Emiatt az Ausztriai Szociáldemokrata Pártot a balkáni szocialista pártok internacionalista alapon élesen bírálták.

A II. Internacionálé 1910. évi koppenhágai kongresszusa ismét tárgyalta a háború és a militarizmus elleni harc kérdését. A szembenálló álláspontok ugyanazok voltak mint az 1907. évi stuttgarti kongresszuson. Az angol Független Munkáspárt pacifista színezetű antimilitarizmust képviselt. Vele szemben az angol Szociáldemokrata Föderáció, főként annak vezetője H. Hyndman Németországnak az Anglia elleni háborút előkészítő politikájából és az osztrák szociáldemokrata pártnak a boszniai annexiós válság idején tanúsított tehetetlenségéből kiindulva úgy foglalt állást, hogy a háborús válság idején a német párt is tehetetlen lesz, ezért az angol pártnak támogatnia kell az angol flottapolitikát, vagyis az angol háborús készülődést és a háborút. Ez már mutatta, hogy a II. Internacionálé pártjaiban a háború kérdésében háttérbe szorul az internacionalizmus, teret hódít a nacionalizmus. A nézeteltérés ellenére az Internacionálé koppenhágai kongresszusa a stuttgarti határozat főbb tételeit megismételve helyes határozatot hozott. Felhívta a szociáldemokratákat, hogy a parlamentekben szavazzanak a hadihitelek ellen, követeljék a fegyverzet csökkentését és a teljes leszerelést, a háborús veszély ellen pedig a különböző országok munkásai szervezzenek egybehangolt szolidaritási tiltakozó mozgalmat.

Az 1911. évi marokkói válságban kifejeződő francia–német és angol–német imperialista ellentétek ismét napirendre tűzték a szocialista pártokban a háborús válság elleni harc gyakorlati kérdéseit. Az angol és francia baloldali szocialisták összehangolt közös fellépést sürgettek az imperialista háborús törekvések ellen. A Németországi Szociáldemokrata Párt azonban kitért ez elől abban reménykedve, hogy a burzsoáziának a marokkói agresszióban nem érdekelt része meg tudja akadályozni a háborút.[71] A német párt a parlamenti választásokon remélt előretörés érdekében a háborús válság elleni harc kérdésében opportunista álláspontot foglalt el. A balszárny ezt élesen bírálta, és antimilitarista utcai tömegtüntetéseket kezdeményezett. Ezek hatására a német szociáldemokrata párt jénai kongresszusán a baloldal, a jobbszárny és a centrum határozottan elkülönült. A marokkói válság kompromisszumos lezárása azonban igazolni látszott a német pártvezetőség opportunista többségének véleményét. Az olaszok 1911. évi tripoliszi háborúja az Olasz Szocialista Pártban gyorsította meg az irányzatok különválását.

A II. Internacionálé utolsó nagy háborúellenes megmozdulása az 1912-ben kirobbant Balkán-háború hatására összehívott bázeli kongresszus volt. A kongresszus idején a szocialista pártok Európa nagyvárosaiban háborúellenes tömeg-

[70] *Lenin* Összes Művei. 16. köt. Kossuth 1968. 68. old.

[71] *Jemnitz János:* A háború veszélye és a II. Internacionálé. (1911–1914.) Akadémiai Kiadó 1966. 84. old.

tüntetéseket szerveztek. A bázeli kongresszuson a szocialista pártok irányzatai elkerülték a vitát a háború kérdésében. Ünnepélyes nyilatkozatot fogadtak el, amelyben elemezték a nemzetközi helyzetet, a háború elleni harc kérdésében pedig megismételték a stuttgarti kongresszus határozatát. A bázeli kongresszus hangsúlyozta a közeledő háború imperialista jellegét, felhívta a nemzetközi proletariátust, folytasson kíméletlen harcot a háború ellen. A határozat főbb pontjai a következők voltak: 1. a háború gazdasági és politikai válságot fog előidézni; 2. a munkások a háborúban való részvételüket bűntettnek fogják tekinteni; bűntett egymásra lőni a tőkések profitja érdekében; a háború felháborodást és forrongást idéz elő a munkások között; 3. a szocialisták kötelesek ezt a válságot a nép felrázására és a kapitalizmus összeomlásának meggyorsítására kihasználni; 4. egyetlen kormány sem kezdhet háborút anélkül, hogy önmagát veszélybe ne sodorná; 5. a kormányok félnek a proletárforradalomtól; 6. a kormányok emlékezzenek arra, hogy a porosz–francia háborút követte a Párizsi Kommün, az orosz–japán háborút pedig az 1905. évi orosz forradalom.[72]

A bázeli kongresszust, és az egyidejűleg megszervezett tömegmegmozdulásokat egy nagy háborúellenes mozgalom kezdetének szánták, valójában azonban annak csúcspontja volt. A kongresszus után a szocialista pártok baloldala követelte a tömegmozgalom kiszélesítését, de hangja gyengének bizonyult. A pártokban uralkodóvá váló jobboldali opportunizmus és centrizmus viszont ellenezte a tömegmozgalmat. A szociáldemokrata pártok, főként a német párt vezetősége a háborúellenes tevékenység fő területének továbbra is a parlamentet tekintette; a parlamenti szociáldemokrata frakciónak a hadihitelek elleni szavazásától, valamint a burzsoázia háborúban nem érdekelt szárnyának fellépésétől remélte a háború megakadályozását. A szociáldemokrata pártok vezetősége nem mérte fel, hogy az imperializmus és militarizmus kifejlődésével a parlament gyakorlatilag elvesztette hatalmi szerepét, a burzsoá államgépezet ágazatai között az erőviszony a végrehajtó hatalom javára tolódott el. A háborús válság átmeneti enyhülése, a Balkán-háborúk befejezése a szociáldemokrata pártokban és a tömegekben illúziókat keltett, megnyugvást eredményezett, a háborús veszély lebecsüléséhez vezetett. Valójában az imperialista hatalmak fokozták a fegyverkezést és a háború ideológiai előkészítését. A burzsoázia mindent elárasztó nacionalista propagandájának hatására az utcán is megjelent egy háborúpárti, soviniszta tömeg.

Mindezek következtében a II. Internacionálé pártjaiban az elfogadott helyes határozatok és a politikai gyakorlat között egyre mélyült a szakadék. Minél közelebb került a világ az első világháborúhoz, annál kevesebbet tettek ellene. A háború kitörésekor pedig a pártok többsége megtagadta a háborúellenes határozatokat.

[72] Népszava, 1912. november 27.

6. A NEMZETKÖZI SZOCIÁLDEMOKRATA MUNKÁSMOZGALOM HÁROM ÁRAMLATÁNAK JELLEMZŐ VONÁSAI AZ ELSŐ IMPERIALISTA VILÁGHÁBORÚ ELŐTT

A FORRADALMI BALOLDAL

A századforduló idején a forradalmi marxista szárny fő erejét még a német szociáldemokrata párt baloldala (az akkor még marxista Kautsky, továbbá Bebel, Luxemburg, Mehring stb.) alkotta. A századforduló után Oroszországban kialakult a leninizmus, amely a nemzetközi forradalmi marxista szárny fő képviselőjévé, a nemzetközi proletármozgalom élcsapatává fejlődött. 1905 után a nyugat-európai pártokban is kialakult a forradalmi baloldal, amely azonban határozottabb formát csak az első világháború idején öltött. Ezt a nyugati pártokban kialakult forradalmi baloldalt általában az jellemezte, hogy határozottan szembefordult a jobboldallal, mind több kérdésben szembekerült a kialakuló centrizmussal, kísérletet tett az imperializmus jelenségeinek elemzésére és az új tapasztalatok alkalmazására. A forradalmár Rosa Luxemburg az 1910-es évek elején megpróbálta elemezni az imperializmust. A következőképpen jellemezte: „Az imperializmus politikai kifejezése a tőkefelhalmozás folyamatának abban a konkurrenciaharcban, amely a még teljesen el nem foglalt nem kapitalista világkörnyezet maradványaiért folyik".[73]

Ezzel az imperializmusnak csupán egyik jellemző vonását emelte ki. Felfogásából következett a kapitalizmus automatikus összeomlásáról vallott nézete. Ha ugyanis az imperializmus léte a nem kapitalista környezet, vagyis a gyarmatok fennállásától függ, akkor a gyarmatok megszűnésével a kapitalizmus automatikusan összeomlik. Rosa Luxemburgnak ez a megállapítása helytelen volt, de sok más alapvető kérdésben helyes, forradalmi álláspontot képviselt.

A nyugat-európai szociáldemokrata pártok forradalmi balszárnyát ideológiai és szervezeti gyengesége meggátolta abban, hogy a marxizmust az új körülményeknek megfelelően továbbfejlessze. Közeledett a bolsevizmus felé, de új következtetéseit nem tette mindenben magáévá. Többsége a háború kitöréséig nem jutott el az opportunistákkal való teljes szervezeti szakításig. Képviselői Németországban K. Liebnecht, R. Luxemburg, F. Mehring, C. Zetkin és mások; a lengyel Julian Marchlewski, Feliks Dzierżyński; Hollandiában a tribunisták; Bulgáriában a tesznyákok voltak. A bolsevizmushoz legközelebb a tesznyákok (ún. „szoros elvű" szocialisták) pártja állt. 1903-ban vált külön az opportunista szárnytól. Bár magán viselte a nyugati pártok baloldalának hibáit, de az oroszországi forradalom és a lenini eszmék hatása erősebben érződött rajta. A nyugati pártok forradalmi balszárnya a növekvő munkás-tömegmozgalomra támaszkodott.

A nemzetközi forradalmi munkásmozgalom fő erejévé vált leninizmus alapvető jellemvonása az volt, hogy az új körülményeknek megfelelően továbbfejlesztette a marxizmus forradalmi tanítását. Behatóan elemezte az új időszak, az

[73] *Rosa Luxemburg:* Die Akkumulation des Kapitals. 361. old. (Idézi *Fred Oelssner:* Rosa Luxemburg. Szikra 1954. 153. old.)

imperializmus és a proletárforradalmak korszakának jelenségeit. A II. Internacionálé opportunista eszméi elleni harccal kapcsolatban Lenin rámutatott: „A szociáldemokrácia Oroszországban teljesen az idősebb, vagyis európai országok tapasztalataira és e tapasztalatok elméleti kifejezésére, vagyis a marxizmusra támaszkodva alakul ki. Országunk sajátossága és annak a történelmi időpontnak a sajátossága, amelyben a szociáldemokrácia az országban kialakul, először is abban rejlik, hogy nálunk – Európától eltérően – a szociáldemokrácia a polgári forradalom előtt kezdett kialakulni és a polgári forradalom idején folytatódik kialakulása. Másodszor, nálunk az az elkerülhetetlen harc, amely a proletár demokráciának az általános polgári és kispolgári demokráciától való leválásáért folyik, az a harc, amely alapjában azonos azzal, amely minden országban lezajlott, ez a harc nálunk olyan viszonyok között folyik, amikor a marxizmus Nyugaton és nálunk teljes elméleti győzelmet aratott. Ezért e harc formája nem annyira a marxizmusért vívott harc, mint inkább a »majdnem marxista« frázisba burkolt kispolgári elméletek mellett vagy ellen vívott harc".[74]

A leninizmust a revizionizmus és a dogmatizmus elleni következetes forradalmi harc jellemzi, amelyet mind az oroszországi párton belül, mind a II. Internacionálében nemzetközi méretekben folytatott a marxizmus alkotó továbbfejlesztéséért és a forradalmi munkásmozgalom győzelméért. A bolsevikok kezdettől fogva harcoltak azért, hogy a munkáspárt a marxizmus forradalmi talaján az egy nézetet vallók, egységesen cselekvők harci szövetsége legyen. A századfordulótól a bolsevikok voltak azok, akik nemcsak saját pártjukban, hanem a II. Internacionálében is következetesen harcoltak a pártegység helyes felfogásáért, a nemzetközi proletariátusnak a forradalmi marxizmus alapján való tömörítéséért. A bolsevikok az 1907. évi stuttgarti nemzetközi kongresszus után elszántan küzdöttek a nemzetközi proletariátusnak a forradalmi marxizmus alapján való tömörítéséért. Lenin 1907 után egyre határozottabban sürgette az opportunistákkal való szakítást. Beszédeiben, cikkeiben erre ösztönözte a II. Internacionálé pártjait. 1911-ben írta: „A munkásmozgalmon belül élesedik a reformizmus és a forradalmi szociáldemokrácia egymás elleni harca, ami teljesen elkerülhetetlen következménye az egész civilizált világ gazdasági és politikai helyzetében történt változásoknak, melyekről az imént beszéltünk. A munkásmozgalom növekedése elkerülhetetlenül magához vonz bizonyos számú kispolgári elemet, akik a burzsoá ideológia hatása alatt vannak, amelytől nehezen tudnak megszabadulni, s állandóan újra meg újra visszaesnek belé. A proletariátus szocialista forradalma elképzelhetetlen e harc nélkül, elképzelhetetlen, ha a szocialista »Hegypárt« és a szocialista »Gironde« között nem húznak éles, elvi határvonalat e forradalom előtt, ha az új történelmi erő proletár, forradalmi elemei nem szakítanak teljesen az opportunista kispolgári elemekkel e forradalom idején."[75]

A bolsevizmus a helyes elemzés alapján képes volt elérni az elmélet és a gyakorlat egységét, miközben a II. Internacionálé pártjaiban a kettő között egyre mélyült a szakadék.

[74] *Lenin* Összes Művei. 24. köt. Kossuth 1970. 219–220. old.
[75] *Lenin* Összes Művei. 20. köt. Kossuth 1969. 283. old.

AZ OPPORTUNIZMUS KÉT VÁLFAJA: A REVIZIONIZMUS-SZOCIÁLSOVINIZMUS ÉS A CENTRIZMUS

A jobboldali revizionizmus észlelte ugyan a kapitalizmus egyes új jelenségeit, de azokat hibásan értelmezte. A tőkés rendszert csupán felszínesen bírálta. Az imperializmus és a proletárforradalom korának alapvető törvényszerűségei fölött elsiklott, az osztályharc növekedéséről nem akart tudni. A gyakorlati politikában egyre több elvtelen kompromisszumot kötött a burzsoáziával, elárulta a munkásosztály forradalmi érdekeit. Minthogy következetes harc nem folyt ellene, a II. Internacionálé nyugat-európai pártjaiban a jobboldal fokozatosan uralkodóvá vált. Az opportunizmus felülkerekedése következtében a nyugat-európai szociáldemokrata pártok az első imperialista világháború kirobbanása után elvesztették forradalmi vonásaikat, burzsoá-liberális politikát folytató munkáspártokká váltak. A jobboldali revizionizmus a szociálsovinizmus formáját öltötte. A szociálsoviniszták az egyes országokban a haza védelmének jelszavával támogatták „saját" imperialista uralkodó köreik háborúját a másik imperialista hatalom ellen.

A centrista irányzat képviselői főként a nyugati pártok forradalmi baloldaláról váltak le. Az 1905. évi oroszországi forradalom hatására meggyorsult a baloldal differenciálódása. Kautsky csoportja 1909-ig elvileg a legtöbb kérdésben még helyes álláspontot foglalt el, de hibái egyre halmozódtak. Egyre határozottabban szembefordult a marxizmus alkotó továbbfejlesztését követelő forradalmi balszárnynyal. A pártegységet formálisan fogták fel a centristák. A jobboldallal szembeni magatartását az jellemezte, hogy szavakban harcolt ellene, de megtűrte a pártban és a II. Internacionálében. Fokozatosan teret engedett az opportunizmusnak.

Míg Kautsky a XX. század első évtizedében csupán egy-egy, bár rendkívül fontos kérdésben foglalt el helytelen elvi álláspontot, az első világháború előtti években már külön irányzatot személyesített meg. Hibás, a marxizmustól eltérő álláspontot foglalt el a parlamentarizmus, a forradalom, a munkásosztály szövetségesei és a pártegység kérdésében, miközben marxistának vallotta magát. Tévesen ítélte meg az imperializmust is. 1914-ben írott munkájában az imperializmust úgy jellemezte, hogy az nem egyéb, mint „a magasan fejlett ipari kapitalizmus terméke. Minden ipari kapitalista államnak abban a törekvésében nyilvánul meg, hogy egyre nagyobb agrárterületet leigázzon és magához kapcsoljon, tekintet nélkül arra, hogy milyen népek lakják".[76] Kautsky az imperializmus jellemzőinek meghatározásánál csak két tényezőt ragadott ki: a magas ipari fejlettséget és a gyarmati területekért folytatott harcot. Kautsky felfogásának súlyos hibája volt, hogy az imperializmust csak a politika, a hatalom kérdésének és nem a gazdasági fejlődés szükségszerű termékének tekintette. Így az imperialista politikát elválasztotta gazdasági alapjától. Ezáltal kevésbé élesnek tüntette fel a kapitalizmus újabb fokának fő ellentmondásait. Kautsky, bár szavakban szembefordult az imperializmus egyes jelenségeivel, azonban már nem támadta az imperializmus lényegét, alapjait, csupán megreformálását javasolta. Felfogása az

[76] Kautsky: Az imperializmus. Neue Zeit, 32. évf. 1913–1914. II. köt. 909. old. (Idézi *Kautsky:* Nemzeti állam, imperialista állam és államszövetség. Budapest, Népszava kiadás 1915.)

imperializmussal való kibékülés burkolt formája, mert bár beszél a trösztök, bankok politikája elleni harcról, de annak gazdasági alapját nem fedi fel és nem hirdet harcot ellene. Kautskynak az imperializmusról vallott felfogása egységes elméleti rendszerré vált, amelynek alapján hívei a háború időszakában szakítottak a marxizmussal, és burkolt formában az opportunizmus állásfoglalásait erősítették vagy mentegették. Kautsky kidolgozta az „ultraimperializmusról" szóló opportunista elméletét. Szerinte az „ultraimperializmus" a kapitalizmus imperialista szakaszának terméke. Az egymás ellen harcoló nemzeti finánctőkéscsoportok helyét a nemzetközileg szövetkezett tőke váltja fel, amely közösen zsákmányolja ki a világot. Az „ultraimperializmusban" az ellentétek, a háborúk megszűnnek. Kautsky szerint a kapitalizmus az „ultraimperializmus" szakaszában éri el legfejlettebb fokát, és a proletariátus csak akkor veheti kezébe a hatalmat. Az imperializmust tehát nem tekintette a szocialista forradalom közvetlen előestéjének. Márpedig éppen az első világháború időszakában, amikor az imperializmusról szóló tételeit megfogalmazta, Európa több országában forradalmi válság alakult ki. A proletariátus feladata az volt, hogy ezt a forradalmi válságot a forradalom végrehajtására használja fel. Így Kautsky elmélete a forradalom ellen irányult, annak elodázását hirdette.

Az opportunista jobboldal kispolgári felfogásának megfelelően a burzsoáziához alkalmazkodott. A dogmatizmus talajára csúszott kautskysták, az úgynevezett „ortodox" marxisták viszont a pártegység megőrzésének jelszavával az opportunistákhoz alkalmazkodtak. Így a centrizmus az opportunizmus sajátos formája volt: szavakban forradalmi, gyakorlatilag opportunista irányzat.

A centrizmus a II. Internacionálé ellentmondásainak szociális terméke – mondotta Lenin –, annak, hogy szavakban hűséget fogadtak a marxizmusnak, a gyakorlatban pedig alárendelték magukat az opportunizmusnak. A centrizmus az éleződő osztályellentétek viszonyai között jött létre. „A centrum – írta Lenin – megcsontosodott emberekből áll, akiket teljesen megfertőzött a rothadt legalitás, akiket megrontott a parlamentarizmus légköre stb., bürokratákból, akik megszokták a kényelmes állásokat és a »nyugodalmas« munkát. Történelmi és gazdasági szempontból nem képviselnek külön réteget, csupán az átmenetet képviselik a munkásmozgalom túlhaladott, különösen a proletariátus számára szükséges, lassú, kitartó, rendszeres, nagy és hatalmas méretű szervezési munka művészete terén sok értékeset létrehozó szakasza, az 1871–1914-es szakasz és az első imperialista háború óta objektíve szükségessé vált új szakasz között, amely megnyitotta a szociális forradalom korszakát."[77] Lenin az első világháború alatt, s még néhány évig utána is a centrizmust tekintette a legveszélyesebbnek a munkásmozgalomban, mert míg a szociálsoviniszta opportunizmus nyíltan átállt a burzsoázia oldalára és nyíltan hirdette nacionalista-soviniszta tételeit, addig a centrizmus forradalmi kifejezések mögé rejtette opportunizmusát, és akadályozta a baloldal eszmei és szervezeti erősödését. Ezért a centrizmus veszélyességét a munkástömegek nehezebben ismerik fel, mint a nyílt opportunizmusét. „A nyílt opportunizmus – írta 1915 nyarán Lenin –, amely rögtön eltaszítja magától a munkástömeget, nem olyan veszedelmes és ártalmas, mint az arany közép-

[77] *Lenin* Összes Művei. 31. köt. Kossuth 1972. 170. old.

útnak ez az elmélete, amely marxista kifejezésekkel próbálja igazolni az opportunista gyakorlatot és szofizmákkal bizonygatja a forradalmi akciók időszerűtlenségét."[78] A centrizmus a nyílt opportunizmusból kiábránduló, a forradalmi baloldal felé közeledő proletártömegeket visszatartja a teljes balratolódástól. Ezért Lenin fokozott harcot folytatott a centrizmus ellen, hogy az ingadozó, burkolt opportunisták leleplezésével elősegítse a munkástömegek további balratolódását, másrészt az ingadozó vezetők minél nagyobb részét megnyerjék a forradalom számára.

7. A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ KEZDETÉN

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSE ÉS JELLEGE

Az imperialista államcsoportok kiéleződött ellentéte és a háborús válságok sorozata 1914. augusztus 1-én az első világháború kirobbanásához vezetett. A háború a kapitalizmus általános válságának talaján tört ki. Az imperialisták célja mindenekelőtt a világ erőszakos újrafelosztása volt, a megelőző évtizedekben megváltozott erőviszonyoknak megfelelően. Németország igényt tartott az európai hegemóniára, magának követelte Belgiumot, a belga és a holland gyarmatokat, Franciaország észak-keleti területeit és legfőbb gyarmatait. Oroszországtól el akarta szakítani a balti államokat, Ukrajnát, Belorussziát és más területeket. Továbbá meg akarta hódítani az angol gyarmatokat és célül tűzte ki Anglia tengeri hatalmának megtörését. Ausztria–Magyarország tervbe vette Szerbia bekebelezését, az Oroszországhoz tartozó lengyel vidékek és több más terület megszerzését, valamint a Balkán feletti osztrák uralom megteremtését. Törökország azt remélte, hogy megkaparinthatja a Kaukázust.

A francia imperialisták meg akarták hódítani a Rajna balpartján fekvő német földeket, a Saar-vidéket, a német gyarmatokat, továbbá Szíriát és Palesztinát. Az angolok célja az volt, hogy meggyengítsék a német ipart, felszámolják a német flottát, bekebelezzék a német gyarmatokat, szétdarabolják az oszmán birodalmat, monopolizálják a közel-keleti olajat, megszerezzék Mezopotámiát és Palesztinát. Az orosz cárizmus Németország és Ausztria–Magyarország meggyengítésén túl az oszmán birodalom felosztására, Konstantinápoly és a Fekete-tengeri szorosok elfoglalására törekedett. Japán azt remélte, hogy az európai hatalmak ellenségeskedését kihasználva leigázhatja Kínát. Az amerikai imperializmus a legveszélyesebb versenytársak (Anglia és Németország) radikális meggyengítését kívánta, hogy elérje a befolyási övezetek „kedvező" újrafelosztását.

Valamennyi hatalom az ellenfél leigázására és nagy hadisarc kivetésére készült. A kisebb államok azt remélték, hogy a „baráti" nagyhatalmak oldalán kivívott győzelem révén területi és egyéb (katonai, politikai) előnyökhöz jutnak.

Az imperializmus továbbá azzal számolt, hogy a háború segítségével stabilizál-

[78] *Lenin* Összes Művei. 26. köt. Kossuth 1971. 246. old.

hatja a tőkés rendszert és megsemmisítheti a forradalmi munkásmozgalmat; a nacionalizmus segítségével, az opportunista vezetés alá került szociáldemokrata pártok felhasználásával az imperialista célok szolgálatába állíthatja a munkástömegeket. Mindegyik imperialista állam saját háborúját igazságos, honvédelmi harcnak állította. A német kormány a szociáldemokrácia megnyerése érdekében erősen aláhúzta, hogy a háború a legreakciósabb rendszer, az orosz cárizmus ellen irányul. Az orosz kormány viszont azt állította, hogy a „Szent Oroszországot" és a szláv népek „szabadságát" védelmezi a „germán hódítókkal" szemben. A francia kormány a „köztársaság" és az „európai kultúra" védelmét hirdette a „porosz barbarizmus" ellen. Ausztria–Magyarország az „agg és jóságos császár becsületéért" és „népeinek testvéri közösségéért" állt csatasorba az „ősi ellenség" ellen.

Az első hónapokban a propaganda hatására nacionalista tömeghangulat alakult ki a hadviselő országokban, amely elhomályosította a háború igazi jellegét.

A háború jellegét azonban az határozza meg, hogy milyen osztályérdekeket, célokat szolgál, mi a viszonya ezeknek a társadalmi haladáshoz. Mivel az első világháború a megelőző évtizedek imperialista, reakciós politikáját folytatta a világ újrafelosztásának, új területek elrablásának, a népek leigázásának és kizsákmányolásának szándékával, ezért igazságtalan, imperialista, rabló, hódító háború volt, amely ellenkezett a népek, a társadalmi haladás érdekeivel. Ennek következtében a népek érdeke az volt, hogy a háború és mindenféle imperializmus ellen lépjenek fel.

A II. INTERNACIONÁLÉ CSŐDJE

A II. Internacionálé és a szociáldemokrata pártok a háború kirobbanása után gyakorlatilag megtagadták a háború előtti évtizedben hozott helyes határozataikat.

A háború előtt kialakult irányzatok elkülönülése meggyorsult. Korábban vallott forradalmi vagy opportunista nézeteik most a gyakorlat mérlegére kerültek. 1914 augusztusában Németországban, Ausztria–Magyarországon, Franciaországban a szocialista pártok látszólag egységesen léptek fel a háború oldalán. Oroszországban, Angliában, Szerbiában a szocialista párt a háború ellen lépett fel. De az irányzatok minden pártban rövid idő alatt különváltak.[79] A szociálsoviniszta jobboldal, a centrista opportunizmus és a forradalmi csoportok közötti harcban a centristák mindinkább pacifista talajra helyezkedtek.

A jobboldali vezetés alá került szociáldemokrata pártok a burzsoáziával való nyílt együttműködés útjára tértek, árulókká, szociálsovinisztákká (szavakban szocialisták, valójában nacionalisták) váltak. Tagadták a háború imperialista jellegét. A „haza védelme" jelszavával a munkástömegeket az imperialista háborús érdekek szolgálatában más népek munkásai és kizsákmányolt tömegei ellen uszították. Az „osztályharc felfüggesztését" hirdették a háború idejére. Németországban, Franciaországban, Belgiumban stb. a szociáldemokrata parlamenti

[79] Lásd részletesen *Jemnitz János:* A szocialista pártok és a háború. 1914–1918. Kossuth 1969. 1–20. old.

frakció megszavazta a hadihiteleket. Belgiumban E. Vandervelde, Franciaországban J. Guesde, M. Sembat, Angliában A. Henderson beléptek az imperialista kormányba. Ezenkívül a szociáldemokrata pártok és reformista szakszervezeti vezetők több országban részt vettek olyan kormánybizottságok munkájában, amelyeknek célja az anyagi és embertartalékok mozgósítása volt a háború érdekében.

A centrista vezetők (a német Kautsky, Hilferding és Haase, a francia Longuet, az orosz Martov és Trockij, az osztrák V. Adler és F. Adler, az angol R. MacDonald) védelmükbe vették a nyílt opportunizmust, helytelenítették a vele való eszmei és szervezeti szakítást és a forradalmi baloldal önállósulását. Azt a nézetet vallották, hogy a háború idejére erősen korlátozni kell a forradalmi tevékenységet. Szavakban megbélyegezték az imperialista háborút és a nyílt opportunizmust és a pacifizmus irányában kerestek kibontakozást. Marxistáknak nevezték magukat, elméletben az „eljövendő forradalom" és a „háború gyors befejezése" mellett szóltak, de nem fogadták el a háború polgárháborúvá változtatásának jelszavát, azaz a gyakorlati forradalmi politikát.

A szocialista pártok balszárnyának képviselői Franciaországban, Angliában a háború első napjaiban tömeggyűléseken a háború ellen foglaltak állást. Háborúellenes volt a szerb, a bolgár (tesznyák), a román és az olasz szocialista párt is. A Német Szociáldemokrata Párt parlamenti frakciójában az antimilitarista Karl Liebknecht fellépett azért, hogy a frakció ne szavazza meg a hadihiteleket. De nem volt mentes a baloldal általános hibáitól. Ő sem ismerte még fel a háború első napjaiban a jobboldal árulását. Azt remélte, hogy az első zűrzavaros napok után a helyzet tisztázódik és a német szociáldemokráciát egységes harcba lehet vinni a háború ellen. Ennek következtében a hadihitelek feletti első szavazás alkalmával nyíltan nem lépett fel a megszavazás ellen a parlamentben, csak a második, 1914. december 2-i szavazás alkalmával tette meg ezt a lépést, feltárva a háború imperialista jellegét. 1914 őszén a német pártban létrejött a baloldaliak csoportja (K. Liebknecht, R. Luxemburg, C. Zetkin, F. Mehring, W. Pieck vezetésével). Elítélték a nyílt opportunizmus árulását, és harcra szólították a munkásokat a háború ellen.

A munkásmozgalom forradalmi balszárnyának legkövetkezetesebb háborúellenes erejét a Lenin vezette bolsevikok alkották. Lenin 1914 szeptemberében megírta a bolsevikok háborúellenes téziseit „A forradalmi szociáldemokrácia feladatai az európai háborúban" címmel,[80] amelyet a bolsevikok egy csoportjának Bernben tartott értekezlete (1914. szeptember 6–8.) megvitatott, majd kiáltványként terjesztették. E kiáltványban Lenin kifejtette a bolsevikok programját a háború ellen. Hangsúlyozta, hogy a háború valamennyi tőkés hatalom részéről imperialista jellegű, és erről fel kell világosítani a munkásokat. A szociáldemokrácia feladata, hogy mindenütt – a hadseregben, a hadszíntéren egyaránt – propagálja a szocialista forradalmat. Szakítani kell az opportunizmus minden válfajával, kíméletlenül harcolni kell a kispolgári-burzsoá sovinizmus ellen. A szociáldemokrácia képviselői szavazzanak a hadihitelek ellen, lépjenek ki a burzsoá kormányokból, alkalmazzák a legális és illegális harc formáit. Kiadta a lövészárok-

[80] *Lenin* Összes Művei. 26. köt. Kossuth 1971. 1–6., ill. 11–20. old.

barátkozásnak, a saját kormány vereségének és a háború polgárháborúvá változtatásának, valamint egy új, forradalmi Internacionálé megteremtésének jelszavát. Lenin és a bolsevikok pártja a háború alatt széles körű tevékenységet fejtett ki a szocialista forradalom érdekében.

A háború kitörésekor a szociáldemokrata pártok és a szakszervezetek között megszakadtak a kapcsolatok. A II. Internacionálé szerve, a Nemzetközi Szocialista Iroda beszüntette működését. A jobboldali revizionista befolyás alá került nemzetközi szakszervezeti szervek (Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség és 32 nemzetközi szakmai titkárság) is megszüntették működésüket. Szociáldemokrata meggyőződésű tömegeiket más országok munkástömegei ellen hangolták saját országuk imperialista burzsoáziája érdekében. Ezzel a II. Internacionálé csődbe került, gyakorlatilag megtagadta korábbi tevékenységét. Ennek következtében az első világháború körülményei között kialakuló forradalmi helyzetben alkalmatlan volt a szocialista forradalom vezetésére.

A II. INTERNACIONÁLÉ TEVÉKENYSÉGÉNEK ÉRTÉKELÉSE

A II. Internacionálé a XIX. század utolsó évtizedében és a XX. század elején a kapitalizmus fejlődésének békés korszakában igen nagy eredményeket ért el a proletártömegek megszervezése terén, a századfordulón fontos és részben sikeres harcokat vívott. A proletariátus mozgalmának széles körű terjedését érzékeltetik a proletárpártokra és a szakszervezetekre vonatkozó alábbi adatok: 1876-ban a proletariátusnak még csak két szocialista pártja volt, a német és a dán. 1914-ben viszont már csaknem minden jelentősebb tőkésországban voltak munkáspártok. 1914-ben a II. Internacionáléhoz 22 ország 27 szocialista pártja tartozott. A II. Internacionáléhoz tartozó szocialista pártok taglétszáma 1912-ben 3 372 384 volt.

*Néhány szociáldemokrata párt taglétszámának alakulása 1902–1912 között**

ÉV**	Német SZDP	Osztrák SZDP	Francia SZP	Belga SZP	Brit Munkáspárt	Olasz SZP
1902						37 000
1903				130 000		
1904					900 000	45 000
1905	400 000		27 000			
1906			52 000			41 000
1907	530 000			145 000	1 072 000	
1908						
1909	633 000	112 000				
1910		146 000				
1911	836 000					
1912	970 000	289 000	80 000	222 000	1 872 000	40 000

* *Jemnitz J.:* A háború veszélye és a II. Internacionálé (1911—1914). Akadémiai 1966. 31. old.
** Az üresen hagyott évekből nincs adat

Megnövekedett a szocialista pártok befolyása a tömegekre. Ezt mutatja, hogy 1912-ben a szocialista képviselőkre leadott szavazatok száma 12 millió volt.[81] A szavazatok alapján növekedett a szociáldemokrata parlamenti frakciók létszáma is. A 13 legfőbb tőkésország parlamentjeiben 702 szocialista képviselő foglalt helyet.

*Szocialista választási eredmények 1907–1914-ben**

Ország	Szavazatok száma		Mandátumok száma		Az összes képviselői mandátum %-a	
	1907	1914	1907	1914	1907	1914
Németország	3 259 023	4 250 000	43	111	10,9	30
Franciaország	877 000	1 400 000	52	103	8,9	17,5
Nagy-Britannia	334 920	538 286	32	40	4,9	5,9
Ausztria	936 673	1 043 297	87	82	17,0	14,2
Olaszország	320 000	1 047 645	28	52	5,5	15,8
Belgium	469 094	483 241	30	34	18,0	21,0
Hollandia	65 743	82 494	7	7	7,0	7,0
Dánia	76 012	98 721	24	24	21,0	21,0
Norvégia	45 000	91 037	10	11	4,2	8,9
Svédország	26 000	229 176	15	73	5,6	31,4
Svájc	70 000	100 000	2	16	1,2	8,4
Egyesült Államok	441 000	800 000	–	1	–	0,2

* *Krivoguz:* Vtoroj Internacional 1889—1914. Miszl Kiadó. Moszkva 1964.

A szocialista pártok szervezeti fejlődése és tömegbefolyásuk nagyarányú kiszélesedése mellett számottevően erősödött a szakszervezeti mozgalom is. A szakszervezetek taglétszáma az összes országokban együttvéve 1876-ban mindössze 2 millió volt, 1914-ben viszont 13 millió 200 ezer. A szakszervezeti taglétszám leggyorsabban az 1905–1907. évi oroszországi forradalmat követő időszakban növekedett.

Legmagasabb volt a szakszervezeti taglétszám Angliában (4 millió), utána következett az USA és Németország (2–2 millió), majd Franciaország (1 millió), és Olaszország (közel 1 millió tag).[82]

A XX. század első évtizedében óriási lendületet vett a sztrájkmozgalom; nagy szerepet játszottak a politikai sztrájkok is.

Igen jelentős volt a szocialista pártok vezetésével tevékenykedő szövetkezetek ereje. 1914-ben a szövetkezetek taglétszáma kb. 9 milliót tett ki.

A II. Internacionálé fennállása alatt tehát a proletármozgalom gyorsan kiszélesedett. A II. Internacionálé fontos harci eszközök használatára tanította meg a proletariátust. Megtanította a parlamentarizmus és minden legális lehetőség

[81] A nemzetközi munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom története a XVIII. sz. hatvanas éveitől 1917-ig. Kossuth Kiadó 1964. 596. old.

[82] *William Z. Foster:* A világ szakszervezeti mozgalmának története. Táncsics Könyvkiadó 1961. 256. old.

kihasználására, a gazdasági és politikai tömegszervezetek megteremtésére, a munkássajtó széles körű terjesztésére stb.

A mozgalom kiszélesedése azonban együtt járt a forradalmi színvonal átmeneti csökkenésével. A II. Internacionálé fennállása idején kialakult az opportunista irányzat, amely a II. Internacionálé történetének második időszakában uralkodóvá vált a nemzetközi szervezetben. A II. Internacionálét az elméleti gyengeség, az elmélet és gyakorlat különválása jellemezte. Az elfogadott határozatok marxista nézeteket tükröztek. A pártokban uralkodóvá vált opportunizmus következtében azonban a gyakorlatban más szempontok érvényesültek. Emiatt az Internacionálé és a szociáldemokrata pártok többsége képtelen volt a forradalmi feladatok teljesítésére.

A világ fejlődése, az érlelődő szocialista forradalmak egyre sürgetőbben és hevesebben követelték a baloldal önálló és nemzetközileg is szervezett fellépését.

ÖTÖDIK FEJEZET

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme és jelentősége

1. A FORRADALMI HELYZET ÉRLELŐDÉSE ÉS A MUNKÁSOSZTÁLY FORRADALMI ELMÉLETÉNEK LENINI TOVÁBBFEJLESZTÉSE

A háború, amelyet a hatalmi tömbök az egész világra kiterjesztettek, tovább mélyítette az imperializmus által kiélezett ellentmondásokat. Az uralkodó körök terjesztette és a II. Internacionálé pártjainak többsége által is támogatott soviniszta hangulat elodázta a forradalmi válság kibontakozását, de annak mélyen gyökerező okait nem szüntethette meg. A háború folyamán a válság egyre több jele vált felismerhetővé.

Míg a háború kezdetén csak a legkiválóbbak fordultak szembe a soviniszta árral, számuk később egyre nőtt.

A Németországi Szociáldemokrata Pártban erősödött az a kisebbségi csoport, amely K. Liebknecht, R. Luxemburg. C. Zetkin és F. Mehring vezetésével következetesen szembeszállt a túlsúlyban levő, az imperialista háborút támogató jobboldali vezetőséggel. A Reichstagban együtt léptek fel a centrista K. Kautsky, E. Bernstein és H. Haase követőivel, akik a háború kérdésében eltértek a jobboldal szélsőségesen „honvédő" magatartásától és pacifista álláspontra helyezkedtek. Jóllehet ezek álláspontja néhány gyakorlati kérdésben találkozott a baloldal elképzeléseivel – elméleti és stratégiai kiindulópontjuk teljesen hibás volt. Taktikájukat találóan jellemzi a jelszó: „Háború idején – harc a békéért, békés időben – osztályharc!"[1] Ezt a bolsevikok és a német baloldaliak egyaránt elítélték. Rosa Luxemburg joggal írta, hogy a Kommunista Kiáltványt Kautsky átalakította: „Világ proletárjai, egyesüljetek – békében, és ugorjatok egymás torkának – háború idején!"[2]

A háború alatt több más országban is előrehaladt a jobboldaltól való elhatároló-

[1] *K. Kautsky:* Die Internationalität und der Krieg. Berlin 1915.
[2] Die Internationale, 1915. évf. IV. 15. 8. old.

dás folyamata, de a baloldal szervezettsége, ideológiai felkészültsége sehol sem érte el az oroszországi színvonalat. Így az imperialista világháború elleni nemzetközi összefogás feltételei csak nehezen érlelődtek. Igaz: néhány semleges ország (Hollandia, Svédország, Dánia és Norvégia) szocialistái már 1914 szeptemberében és 1915 januárjában tanácskoztak. Imperialistának bélyegezték a háborút és támogatásukról biztosították a hadviselő országok munkáspártjainak hasonló véleményt valló kisebbségét. A háború elleni harcban azonban az utóbbiak fellépése volt döntő jelentőségű.

A hadviselő országok szocialistáinak első nemzetközi háborúellenes konferenciáját a II. Internacionáléhoz tartozó Nemzetközi Szocialista Nőtitkárság (titkára: C. Zetkin) hívta össze Bernben 1915 márciusában. A bolsevikokat N. K. Krupszkaja képviselte. Ugyanitt ültek össze 1915 áprilisában a Nemzetközi Szocialista Ifjúsági Iroda szervezésében a szocialista ifjak küldöttei is.

ZIMMERWALD

1915 szeptember 5–8 között Zimmerwaldban sor került a háborúval szembenálló szocialisták első általános nemzetközi konferenciájára is. Ez már nem az elhalt II. Internacionálé pártjainak tanácskozása volt; egy jövendő új forradalmi szervezet tört utat magának, noha résztvevőinek többsége egyáltalán nem volt forradalmárnak nevezhető. Az imperialista háború elítélése hozta össze az egymástól nagyon is eltérő irányzatokat. A kezdeményező Olasz Szocialista Párton kívül hivatalosan hat ország: Oroszország (bolsevik, mensevik és szociálforradalmár [eszer] küldöttekkel), Lengyelország, Litvánia, Lettország, Románia és Bulgária szocialistái képviseltették magukat. Az angol Független Munkáspárt és a Brit Szocialista Párt is kijelölte küldötteit, azonban nem kaptak útlevelet. Franciaországból, Németországból és Hollandiából csak kisebbségben levő ellenzéki csoportok képviselői, Svédországból és Norvégiából pedig az ifjúsági szervezetek küldöttei vettek részt. A svájci szocialisták nem hivatalosan voltak jelen.

A 37 küldött többsége (29 fő) a konferencián centrista, kautskyánus álláspontra helyezkedett. Pacifista alapról ítélték el a háborút, s így nem is tudtak kivezető utat mutatni belőle. Mindössze 8 küldött bizonyult következetes forradalmi internacionalistának. Ezek alkották a „zimmerwaldi baloldalt". Kialakították önálló állásfoglalásukat és a konferencia tartamára Leninnel az élen irodát hoztak létre. A bolsevikokon kívül csatlakozott Trockij, aki ekkor mensevik volt, valamint Radek, a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája nevében. Rajtuk kívül néhány svájci, norvég, svéd és német szocialista vett részt az iroda munkájában. Később csatlakoztak Hollandia, Szerbia, Franciaország, Bulgária, Ausztria, az USA baloldali szocialistái.

A zimmerwaldi konferencia legfőbb kérdése volt a proletariátus harca a békéért. Míg a baloldal hangoztatta, hogy csak a burzsoá kormányok ellen folytatott forradalmi harccal lehet véget vetni az imperialista háborúnak, a centrista többség úgy foglalt állást, hogy még nem érkezett el a forradalom időszaka, ezért korai még kidolgozni jelszavait és taktikáját. A többség ezt az álláspontot támogatta. Végül a konferencia kiáltványt fogadott el valamennyi küldött aláírásával,

amely az imperializmus elleni nemzetközi szolidaritást hirdette. Nemzetközi Szocialista Bizottságot alakítottak, amelynek feladatává a konferencián részt vevő és később csatlakozó pártok összefogását tették. Noha a következetes forradalmárok bírálták a kiáltványt, ők is aláírták. Részt vállaltak a Bizottság munkájában is, mert felismerték, hogy minden fogyatékossága ellenére lépést jelent a háború elleni nemzetközi összefogás útján.

1916. április 24–30 között Kienthalban ült össze a második nemzetközi szocialista konferencia. Ekkor már Európa-szerte erőteljesebb formát öltött a tömegek háborúellenes mozgalma. Kilenc országból 43 delegátus jelent meg. A forradalmi baloldaliak száma is tízre növekedett. További két küldött több kérdésben támogatta őket. Lenin vezetésével javasolták, hogy határozatban foglaljanak állást az imperialista háború polgárháborúvá változtatása mellett, és alapítsák meg a felbomlott II. Internacionalé helyett a III. Internacionálét. A centrista többség azonban nem fogadta el indítványukat.

A konferencián elfogadott határozatok megbélyegezték a háborút támogató szocialistákat. Távlati célul tűzték ki „a politikai hatalom és a tőkeuralom meghódítását, a népi hatalmat", hangsúlyozták, hogy az igazán tartós béke a győzelmes szocializmus gyümölcse lesz. Legközvetlenebb feladatul az azonnali fegyverszünetért és az annexió nélküli békéért való harcot jelölték meg. A közös határozat azonban még nem jelentette a cselekvés egységét. Lenin határozottan óvott a „zimmerwaldi illúzióktól". Felismerte – amit a fejlődés később igazolt –, hogy a centristák szavai és tettei eltérnek egymástól.

A MARXISTA FORRADALOMELMÉLET TOVÁBBFEJLESZTÉSE LENIN MŰVEIBEN

A bolsevik párt volt az egyedüli, amely tudományos elemző munkával készült a rá váró feladatok elvégzésére. Lenin már a századfordulótól figyelemmel kísérte a kapitalizmus fejlődésének új vonásait. Kimutatta, hogy a kor jellege megváltozott, kortársait megelőzve felismerte a forradalom időszerűségét. A reformista és centrista szociáldemokrácia a megelőző kornak, a felkészülés korszakának taktikáját folytatta. Lenin már 1915-ben rámutatott, hogy „nem tudhatjuk, milyen gyorsan és milyen sikeresen fognak kibontakozni az adott korszak egyes történelmi mozgalmai. Azt azonban tudhatjuk és tudjuk is, *melyik az az osztály*, amely egyik vagy másik korszak középpontjában áll és meghatározza e korszak fő tartalmát, fejlődésének fő irányát, az adott korszak történelmi viszonyainak fő sajátosságait."[3] Lenin előrejelezte, hogy az éppencsak kezdődő korszak olyan helyzetbe hozza a burzsoáziát, aminőben a feudálisok voltak korábban. Ez a korszak az imperializmus és az ebből következő megrázkódtatások korszaka.

Lenin 1916 tavaszán írta meg „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" című tanulmányát. Művében az imperializmus gazdasági lényegét mutatta be, amelynek felismerése nélkül szó sem lehetett a háború és a politika helyes értékeléséről. A háború valódi jellegét *valamennyi* hadviselő állam ural-

[3] *Lenin* Idegen lobogó alatt. (Művei. 21. köt. Szikra 1951. 138. old.)

kodó *osztályainak objektív* helyzetét felölelő elemzéssel lehetett bemutatni. Ehhez Lenin nem példákat, vagy egyes adatokat vett figyelembe (hiszen a társadalmi élet bonyolultsága következtében bármely tétel alátámasztására lehet adatot találni), hanem azoknak az adatoknak összességét, amelyek a hadviselő államok és az egész világ gazdasági életének alapjaira vonatkoztak. Az alapos elemzésből azt a következtetést vonta le, hogy a kapitalizmus fejlődésének új szakaszába érkezett; a szabad versenyt a *monopolkapitalizmus* váltotta fel. Ez utóbbi az imperializmus gazdasági lényege. Lenin azonban nem csupán az imperializmus közgazdasági elemzését nyújtja, hanem felfedi e kor valamennyi fő politikai problémáját is.

1. A monopolkapitalizmus a tőke és a termelés magas fokú koncentrációjával alakult ki. Ez utóbbi a termelés még nagyobb mértékű társadalmasítását jelenti, amellyel szemben állnak a magángazdaság és a magántulajdon viszonyai. A monopolkapitalizmus kialakulása a társadalomban szűkíti azok arányát, akik objektív helyzetüknél fogva a fennálló rend fenntartásában érdekeltek, növeli ellenfelei számát. Éles ellentét alakul ki egy szűkülő társadalmi réteg s valamennyi elnyomott között.

2. A nemzeti kereteken túlnőtt monopoltőke, miközben hatalmának kiterjesztésére tör, más monopoltőkés körök érdekeibe ütközik. A világ újrafelosztásáért folyó küzdelem újabb és újabb háborúk, világháborúk forrása. E háborúk mérhetetlen szenvedést zúdítanak a világ népeire, de egyben meg is könnyítik szembefordulásukat a fennálló renddel. Ezzel nemcsak a forradalom objektív gazdasági és társadalmi feltételei érlelődnek meg, hanem sokasodik azok tábora is, akik készek szembeszállni a háborúk okozóival.

3. Az imperializmus a világ népeinek függő és gyarmati helyzetbe taszításával maga adja kezükbe felszabadulásuk eszközeit. A felszabadulásukért küzdő népek nemzeti harca antiimperialista, következésképp haladó jellegű és e harc összefügg a forradalmi proletármozgalmakkal.

E következtetések alapján állapította meg Lenin, hogy az imperializmus a kapitalizmus utolsó szakasza, a proletárforradalmak előestéje.

Lenin tehát mindenekelőtt a forradalom objektív, gazdasági-társadalmi tényezőit vette figyelembe. A reformisták blanquizmussal vádolták, holott sohasem gondolta, hogy a feltételek hiányában is lehetséges forradalmat véghezvinni. Fellépett azokkal a nézetekkel szemben is, amelyek a gazdasági és társadalmi fejlődés spontán következményének tekintették a szocializmust.

Minthogy a kapitalizmus nem nőhet át politikai beavatkozás nélkül a szocializmusba, Lenin döntőnek tekintette a tudatos, szervezett harcot érte. Több munkájában hangsúlyozta, hogy nincsenek többé általános, európai jelentőségű feudális erődök. A feltörekvő, nemzeti szabadságért küzdő tőkének a feudalizmus ellen vívott harcát felváltotta a finánctőkének az új erők ellen vívott harca. Most a proletariátus lett történemileg feltörekvő osztállyá. Lenin elsőként ismeri fel, hogy az új körülmények következtében a *munkásosztály hegemóniáját* kell megvalósítani nemcsak a szorosan vett szocialista forradalmakban, hanem – az olyan közepesen fejlett országok esetében, mint Oroszország – a demokratikus, antifeudális harcban is. Minthogy a proletariátus a termelésben játszott döntő szerepe és növekvő létszáma mellett sem alkotta a legfejlettebb országokban sem a lakosság többségét, fegyelmezett egységes erőként kell fellépnie. Lenin volt az első és

hosszú ideig az egyetlen, aki felismerte a szervezettség magas fokának szükségességét. Tudta, hogy a laza tömegszervezetté duzzadt szociáldemokrata pártok alkalmatlanok a forradalom vezetésére. Ezért már 1903-tól kezdve harcot indított a centralizált, önként vállalt fegyelemtől áthatott élcsapat jellegű forradalmi párt létrehozásáért. Ennek kiteljesedésére 1912-ben a Bolsevik Párt önálló szervezeti kereteinek megteremtésével került sor. Ez nem járt a tömegektől való szektás elzárkózással. Míg a reformizmus a párton belül egyesített különféle irányzatokat, s közben elszigetelődött más társadalmi rétegek mozgalmaitól (parasztság, nemzetiségek), a bolsevikoknak a tagfelvételnél alkalmazott szigorú szelekciója széles körű szövetségi politikával párosult: valamennyi elnyomott társadalmi osztály és csoport nevében lépett fel.

Így válik érthetővé az egyedülálló siker, amelyet a bolsevikok a paraszti és soknemzetiségű Oroszországban a *munkás-paraszt szövetség* kialakításában és az *elnyomott nemzetek dolgozóival* való összefogásban elértek. Helyes szövetségi politikájuk egy forradalmi folyamatban egyesítette a parasztok elemi erejű lázadásait, a nemzeti felszabadító mozgalmakat és a proletariátus szocializmusért folyó harcát.

Lenin a tőkés gazdasági és politikai fejlődés egyenlőtlensége törvényének ismeretében (amely törvény az imperializmus szakaszában fokozottan érvényesült) új megállapításokkal gazdagította Marx és Engels elméletét a forradalom győzelmének lehetőségéről. A tudományos szocializmus kidolgozói mindenekelőtt Angliát, az akkor legfejlettebb tőkésországot tekintették a forradalom győzelme szempontjából döntő jelentőségűnek.[4] Úgy vélték, hogy a szocialista forradalom győzelmét „sehol sem fogják nemzeti kereteken belül megoldani".[5] Lenin 1915-ben felismerte, hogy „a szocializmus győzelme lehetséges eleinte egynéhány vagy akár egy egymagában vett kapitalista országban is".[6] Ugyanezt erősítette meg Lenin egy évvel később, amikor kijelentette, ugyancsak a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése törvényének ismeretében, hogy „a szocializmus nem győzhet egyidejűleg *valamennyi* országban. Először egyetlen, vagy néhány országban fog győzni, a többi bizonyos ideig burzsoá, vagy a burzsoá rendig még el sem jutott ország marad".[7]

A bolsevikok felismerve, hogy Oroszország helyzete a megoldatlan társadalmi problémák következtében robbanásig feszült, tudatosan készültek a háború polgárháborúvá változtatására.

[4] Marx: Osztályharcok Franciaországban (*Marx–Engels* Művei. 7. köt. Kossuth 1962. 93. old.)

[5] Ugyanott, 76. old.

[6] *Lenin:* Az Európai Egyesült Államok jelszaváról. (Művei. 21. köt. Szikra 1951. 346. old.)

[7] *Lenin:* A proletárforradalom katonai programja. (Művei. 23. köt. Szikra 1951. 77. old.)

2. A FEBRUÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM GYŐZELME OROSZORSZÁGBAN

A NEMZETKÖZI FORRADALMI VÁLSÁG ÉRLELŐDÉSE

Az imperialista világháború az emberiség első világméretű megpróbáltatása volt. Mindenütt a munkás- és parasztttömegek viselték a háborús terheket, pusztultak a frontokon, éheztek és túlóráztak a munkahelyeken. 34 állam kapcsolódott be a háborúba és 1 $^1/_2$ milliárd embert, az emberiség 75 százalékát érintette személyes életében a háború. 9 millió halott, 20 millió sebesült esett áldozatul az imperialista érdekeknek. Tízszer annyit költöttek el hadianyagokra, felszerelésekre, mint az összes megelőző háborúkban. Európa fontos gazdasági és kultúrterületein óriási értékek pusztultak el. Mindezzel éles ellentétben állt a hadiszállításokon meggazdagodott burzsoázia és nagybirtokosság szemérmetlen tobzódása.

A nacionalista, soviniszta mámor szertefoszlása után széles tömegek a fennálló rendszerekben keresték a bajok forrását. A háború nemcsak a monarchista diktatúrákról, hanem a polgári demokráciák leplezettebb burzsoá osztályuralmáról is lerántotta az illúziók leplét.

A forradalmi válság mindenekelőtt az imperializmus leggyengébb láncszemében, Oroszországban érlelődött, de hogy mennyire nemzetközi jellegű volt, azt az írországi mozgalom is jelzi. 1916 áprilisában a nemzeti mozgalom keretében James Conolly vezetésével az ír munkások is felkeltek a brit imperializmus ellen. Conolly azt hirdette, hogy a proletariátus harca a szocializmusért, egységben az imperializmus elleni nemzeti felszabadító küzdelemmel, a szocialista világforradalom sajátos formája az imperializmus korában. A kormány, amelynek az angol munkáspárt vezére is tagja volt – véresen leverte a felkelést. A sebesült Conollyt kivégezték. Az 1916. május 1-i berlini tömegtüntetés is a válság nemzetközi érlelődését jelezte.

AZ 1917-ES FEBRUÁRI POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM GYŐZELME

Oroszország a világ területileg leghatalmasabb, lakosságának számát tekintve pedig harmadik állama volt. A fejlett tőkésországok sorában azonban az utolsó helyen állt. Ipara a világtermelés mindössze 4 százalékát adta. A századforduló után rohamléptekkel haladó tőkés fejlődés ellenére az ország túlnyomórészt elmaradott agrárjellegű maradt. Az ország lakosságából mindössze 28,5 millió (18%) élt a városokban, a többség, 130,7 millió (82%) falun élt.

Az első világháború két és fél esztendeje feltárta a cári rendszer egész korhadtságát, létének anakronizmusát. Az agrárjellegű országban már 1916-ban éhínség kezdődött. Miközben a nagybirtokosok, nagytőkések a hadiszállításokon mesés vagyonokat gyűjtöttek, az állam eladósodott. A cárizmus a háború folytatása érdekében közel 8 milliárd rubel értékű külföldi kölcsönt vett fel. Ezáltal tovább fokozódott az ország függősége az angol és a francia tőkétől. A munkások bére nem

követte az árak rohamos emelkedését. A fokozott ütemű haditermelés terhe éhező, lerongyolódott munkásokra nehezedett. Az elkeseredett munkások egyre gyakrabban nyúltak a sztrájk fegyveréhez. 1916-ban 1500 különféle munkásmegmozdulás zajlott le, több mint 1 millió résztvevővel.

Az elmaradott, félfeudális viszonyok elsősorban a parasztságot sújtották. 79,5 millió gyeszjatyina (1 gyeszjatyina = 10,925 m²) föld volt nagybirtokosok tulajdonában, akik közül 700-nak átlagosan 31 000 gyeszjatyina földje volt. A közel 80 millió gyeszjatyina magánföldbirtokosi földhöz járult még az uralkodó család 7,9 millió és az egyház 2,7 millió gyeszjatyinája. Ugyanakkor 12,25 millió parasztportának összesen 138,5 millió gyeszjatyina jutott. A háború tönkretette a kisparaszti gazdaságokat. A férfi munkaerőt elvitték katonának, a lovakat lefoglalták a hadsereg számára. A háború utolsó éveiben már tarthatatlanná vált a parasztság (elsősorban az agrárproletariátus és szegényparasztság) helyzete. Egyre növekedett a paraszti megmozdulások száma.

Oroszországot nemzeti ellentétek is feszítették. Az alig 50 százalékot alkotó nagyorosz nemzet uralkodó osztályai elnyomták a több mint 60 nemzetet és nemzetiséget. A cári Oroszország elnyomott népei meg-megújuló harcot indítottak elemi jogaikért. A legnagyobb jelentőségű felkelés Közép-Ázsiában volt, több millió résztvevővel.

Az elnyomott társadalmi rétegek mozgalmai nem maradhattak hatás nélkül a hadseregre sem. A fronton egész ezredek tagadták meg az engedelmességet. A katonák ezrével szöktek vissza a hátországba. 1916-tól a történelemben először megkezdődött a lövészárok-barátkozás a szembenálló frontok katonái között.

A forradalom előrevetette árnyékát. A cár a forradalmi mozgalom leverése érdekében katonai diktatúra bevezetésére és Németországgal kötendő különbékére készült.

A különbékéről kiszivárgott hírek szembefordították a cárral nemcsak a szövetséges imperialista kormányokat, hanem a korábban a cárizmust készségesen kiszolgáló burzsoáziát is. Míg az előbbiek az orosz hadsereg kapitulációjától, az utóbbi hadi nyereségei elvesztésétől tartott. A burzsoázia az antantkormányok titkos támogatásával palotaforradalomra készült. II. Miklósnak a trónról való lemondatását, fia megkoronázását, fivérének régenssé való kinevezését tervezték.

A forradalmi nép azonban megakadályozta mind a cár, mind a burzsoázia terveit. A forradalom – régi időszámítás szerint – 1917. február 25-én Petrográdban általános politikai sztrájkkal vette kezdetét. A rendőrség megtámadta a sztrájkoló munkásokat. A rendőrség támogatására a cár a frontról hívatott vissza katonai egységeket. Másnap, február 26-án a munkások tüntettek. A rendőrség közéjük lőtt, s ez még tovább növelte a felháborodást. A bolsevik munkások felvilágosító munkát végeztek a katonák között, és a forradalom támogatására szólították fel őket. Február 27-én a felkelés kiterjedt az egész fővárosra. A munkásokhoz csatlakozott a katonaság jelentős része. Még aznap este a fővárosban és néhány nap alatt egész Oroszországban győzött a polgári demokratikus forradalom.

A II. INTERNACIONÁLÉ NÉHÁNY KIEMELKEDŐ SZEMÉLYISÉGE

V. I. Lenin

A. Bebel

W. Liebknecht

J. Guesde

R. Luxemburg

D. Blagoev

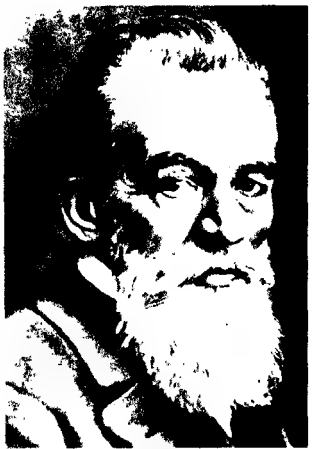

F. Mehring

J. Jaurès

K. Liebknecht háborúellenes gyűlésen beszél

Az 1917. februári forradalom Moszkvában

Lenin beszél a Bolsevik Párt VII. (1917. áprilisi) összoroszországi konferenciáján

Az Ideiglenes Kormány lövet a tüntetőkre 1917. július

A FORRADALMI
KATONAI KÖZPONT TAGJAI

A. Sz. Bubnov

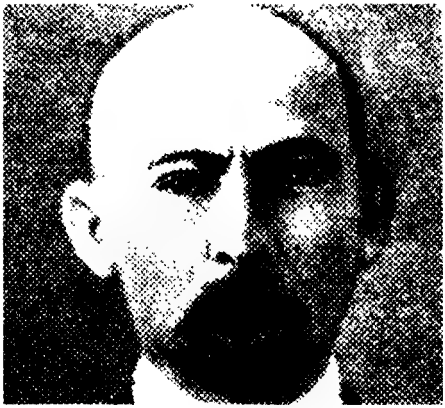

F. E. Dzerzsinszkij

J. M. Szverdlov

I. V. Sztálin

M. Sz. Urickij

A Téli Palota ostroma

От Военно-Революционнаго Комитета при Петроградскомъ Совѣтѣ Рабочихъ и Солдатскихъ Депутатовъ.

Къ Гражданамъ Россіи.

Временное Правительство низложено. Государственная власть перешла въ руки органа Петроградскаго Совѣта Рабочихъ и Солдатскихъ Депутатовъ Военно-Революціоннаго Комитета, стоящаго во главѣ Петроградскаго пролетаріата и гарнизона.

Дѣло, за которое боролся народъ: немедленное предложеніе демократическаго мира, отмѣна помѣщичьей собственности на землю, рабочій контроль надъ производствомъ, созданіе Совѣтскаго Правительства — это дѣло обезпечено.

ДА ЗДРАВСТВУЕТЪ РЕВОЛЮЦІЯ РАБОЧИХЪ, СОЛДАТЪ И КРЕСТЬЯНЪ!

Военно-Революціонный Комитетъ
при Петроградскомъ Совѣтѣ
Рабочихъ и Солдатскихъ Депутатовъ.

25 октября 1917 г. 10 ч. утра.

№ 208.
Суббота,
28 октября 1917 г.

ИЗВѢСТІЯ
Центральнаго Исполнительнаго Комитета
и Петроградскаго Совѣта
РАБОЧИХЪ и СОЛДАТСКИХЪ ДЕПУТАТОВЪ.

ЦѢНА:

Въ виду созыва въ теченіи ближайшихъ дней Второго Всероссійскаго Съѣзда Совѣтовъ Крестьянскихъ Депутатовъ, крестьянъ-делегатовъ приглашаютъ Второй Всероссійскій Съѣздъ Совѣтовъ Рабочихъ и Солдатскихъ Депутатовъ просить остаться для участія въ работахъ этого съѣзда.

ДЕКРЕТЪ О ЗЕМЛѢ

A szovjethatalom első dekrétumai

№ 208
Пятница,
27 октября 1917 г.

ИЗВѢСТІЯ
Центральнаго Исполнительнаго Комитета
и Петроградскаго Совѣта
РАБОЧИХЪ и СОЛДАТСКИХЪ ДЕПУТАТОВЪ.

ЦѢНА:

Декретъ о мирѣ,

принятый единогласно на засѣданіи Всероссійскаго Съѣзда Совѣтовъ Рабочихъ, Солдатскихъ и Крестьянскихъ Депутатовъ 26 октября 1917 г.

Nagygyűlés Berlinben 1918 novemberében

A forradalom győzelmének estéjén Petrográdon megalakult a munkás- és katonaküldöttek szovjetje. Ezt követően az egész országban megalakultak a szovjetek. Mivel a felfegyverzett nép küldötteiből álltak, megalakulásuktól kezdve nagy szerepet játszottak. Szétkergették a rendőrséget, megalakították a Vörös Gárdát, önhatalmúlag bevezették a nyolcórás munkanapot, több helyütt ellenőrizték a termelést, elbocsátották a cári bírákat. A katonaság mindenütt alávetette magát a szovjetek rendelkezéseinek. Létrejöttükkel egy új hatalom csírája jelent meg: munkás-paraszt forradalmi demokratikus diktatúra kezdett kibontakozni.

A szovjetekben a bolsevikok ekkor még kisebbségben, a kispolgári pártok (a mensevik és az eszer párt) túlsúlyban voltak. A forradalmat megelőző cári önkény ugyanis a bolsevikokat sújtotta elsősorban, vezetőik börtönben, száműzetésben vagy büntetőszázadokban a fronton voltak.[8] A tömegek egyelőre bíztak a mensevik és az eszer pártban, hittek a vezetők forradalmi frázisaiban. A szovjetek mellett létezett egy másik hatalom is, a burzsoázia és a földbirtokosok uralmának szerve: az Ideiglenes Kormány, amely a kispolgári pártok behódolásának, a tömegek hiszékenységének köszönhette létét. A burzsoázia titokban még a cárral tárgyalt az uralkodóház hatalma átmentésének módjáról. A cár le is mondott a trónról fivére, Mihály nagyherceg javára. A tömegek felháborodása láttán azonban a burzsoázia politikai vezetői nem mertek a monarchia fenntartásával kísérletezni, úgy határoztak, hogy maguk veszik át a hatalmat. Az erőviszonyokat jellemzi, hogy a munkás- és katonaküldöttek petrográdi szovjetjének támogatását voltak kénytelenek kérni az Ideiglenes Kormány megalakításához. Az elnökség mensevik és eszer tagjai nem merték a szovjet ülése elé terjeszteni ezt a kérdést, de támogatásukról biztosították a megalakuló Ideiglenes Kormányt.

A kormány a burzsoáziát és a földbirtokosokat képviselte.[9] Mindent megtett a nép által szétkergetett hivatalnokok és a cári államapparátus átmentése, saját pozícióinak megszilárdítása érdekében.

Oroszországban a februári forradalom eredményeként tehát kettős hatalom jött létre. Egyfelől működött a burzsoá diktatúra szerve: az Ideiglenes Kormány, másfelől a munkás- és katonaküldöttek szovjetjei, amelyek a munkásosztály és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúráját testesítették meg.

A munkásosztály vezetésével végbement demokratikus forradalom megdöntötte a cári rendszert; Oroszország köztársasággá alakult. A forradalom széles körű politikai szabadságot biztosított az országnak. A munkásosztály és a parasztság létrehozta saját hatalmi szervezetét, a szovjeteket. Ezek kizárólagos hatalmát azonban nem tudta biztosítani, nem annyira a burzsoázia ereje, mint saját gyengesége folytán. A cári önkény felszámolásával hatalmas elnyomott tömegek léptek a politika porondjára, akik soha korábban a politikai életben nem tevékenykedhet-

[8] Lenin Zürichben értesült a forradalom kitöréséről. A bolsevikok a forradalom győzelme után is nehezen tudtak hazatérni az emigrációból, nemcsak a háborús viszonyok, hanem a burzsoá jellegű új, Ideiglenes Kormány ellenállása miatt is.

[9] A kormány elnöke Lvov herceg; tárcái a burzsoázia fő pártjai, az októbristák és a kadetok (alkotmányos demokraták) között oszlottak meg. Helyet kapott az eszer A. F. Kerenszkij is.

tek. A lakosság túlnyomó többségének, az elmaradott kispolgárságnak hatása a munkásosztály magatartását is befolyásolni tudta. Ez a kispolgári hullám juttatta a szovjetek élére az eszer és mensevik vezetőket. Ez tette lehetővé az Ideiglenes Kormány megalakulását.

3. A BOLSEVIKOK HARCA A DEMOKRATIKUS FORRADALOM TOVÁBBFEJLESZTÉSÉÉRT. A SZOCIALISTA FORRADALOM BÉKÉS GYŐZELMÉNEK LENINI TERVE

A TÁRSADALOM MEGOLDATLAN PROBLÉMÁI

A cárizmus megdöntésével a fejlődés polgári demokratikus szakasza lezárult Oroszországban. A februári forradalom a nép legfontosabb követeléseit nem teljesítette. Az Ideiglenes Kormány homályos nyilatkozatot adott ugyan béketörekvéseiről, valójában azonban a tömeg bizalmát hódító tervei megvalósításának szolgálatába akarta állítani. Ezért kiadta a jelszót: „Háború a végső győzelemig!"

A kormány nem nyúlt a földesúri birtokhoz, többek között azért sem, mert a burzsoázia gazdaságilag szorosan összefonódott a nagybirtokosokkal. Ígéretekkel hitegette a parasztokat, miközben a paraszti megmozdulásokat minden rendelkezésére álló eszközzel igyekezett elfojtani. Meg sem kísérelte a gazdasági válság felszámolását. Egyre romlott a munkások helyzete, miközben a tőkések a háborús profiton tovább gazdagodtak. A forradalom után sem javult a nemzetiségek helyzete: nem ismerték el önrendelkezési jogukat.

A kormány a kettős hatalom felszámolására, saját hatalmának megszilárdítására törekedett. Ekkor azonban még nem volt ereje a szovjetek elleni támadásra. Ezért az időnyerés és halogatás taktikáját folytatta. A burzsoázia az egyeduralomért folyó harcában számított az eszerek és mensevikek támogatására.

A kettős hatalom valóban nem maradhatott fenn sokáig. A nép számára azonban nem volt közömbös, hogyan szűnik meg és mi váltja fel. A forradalom ugyanis befejezetlen maradt, tovább kellett fejleszteni szocialista forradalommá.

Április 3-án, hosszú emigráció után, Petrográdba érkezett Lenin. A pályaudvar előtti teret zsúfolásig megtöltő munkások és katonák előtt beszédet mondott, amelyben a szocialista forradalom kivívására hívta fel őket. Április 4-én Lenin a Bolsevik Párt Központi Bizottsága előtt ismertette a forradalom továbbfejlesztésére irányuló terveit „A proletariátus feladatai a jelenlegi forradalomban" címmel. Másnap a „Pravda" közzétette a beszámoló téziseit. A híres „*Áprilisi Tézisek*" a párt új irányvonalát, a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommá fejlesztésének tervét tartalmazták.

Lenin a bolsevik pártnak a szocialista forradalomba való átmenetre vonatkozó stratégiai és taktikai tervét a kispolgári eszer, mensevik álláspontnak és a bolsevik párton belüli jobb- és baloldali nézetekkel polemizálva dolgozta ki. A mensevikek és eszerek a forradalmat február után befejezettnek nyilvánították. Nem ismerték el a burzsoá kormány megdöntésének szükségességét, ehelyett annak támogatására, hibáival szembeni türelmes magatartásra szólították fel a népet. Mindössze azt ígérték, hogy az ideiglenes kormányt ellenőrzés alá vonják. Ez az álláspont a nép érdekeinek elárulásával volt egyenlő.

L. D. Trockij, aki a háború alatt centrista magatartást tanúsító úgynevezett „területköziek" vezetője volt, a forradalom kérdésében 1905 óta ultrabaloldali álláspontot képviselt. „Azonnali munkáskormány" követelt. Ez az adott helyzetben kalandorpolitika volt, amely a párt és a tömegek közötti kapcsolat felbomlását eredményezte volna. A nép többsége nem ismerte fel a szocialista forradalom szükségességét, szívós és türelmes felvilágosító munkával kellett elvezetni ennek megértéséig. A bolsevik párton belül egyes bizottságok és személyek, pl. L. B. Kamenyev, A. I. Rikov, G. L. Pjatakov és I. V. Sztálin ugyancsak hibás álláspontot képviseltek a februári forradalom győzelme után. Kamenyev, Rikov és Pjatakov nem ismerte el, hogy Oroszországban a polgári demokratikus forradalom szakasza befejeződött. Kétségbe vonták, hogy Oroszországban már megértek a szocialista forradalom feltételei. Kamenyev tagadta, hogy a szocialista forradalom győzelme egy országban lehetséges, Rikov pedig azt állította, hogy a szocialista forradalmat csak az iparilag fejlett nyugat-európai országokban lehet megkezdeni. Ezek a nézetek összefonódtak, és képviselőik a burzsoá kormány ellenőrzésének mensevik tervét támogatták. Sztálin azt vallotta, hogy kényszeríteni kell az Ideiglenes Kormányt a nép követeléseinek megvalósítására (békekötés stb.); ő április közepén csatlakozott az „Áprilisi Tézisek"-ben kifejtett lenini tervhez. A kormány ellenőrzésére, bírálatára, kényszerítésére vonatkozó tervek gyakorlatilag a forradalom továbbfejlesztése ellen hatottak; azt a hamis látszatot keltették, hogy a kormány képes a nép érdekében cselekedni, ha elegendő nyomást gyakorolnak rá.

Ezekkel a nézetekkel szemben Lenin azt az álláspontot képviselte, hogy a februári forradalom győzelmével, a cárizmus megdöntésével, a kettős hatalom létrejöttével a forradalom demokratikus szakasza lényegében befejeződött, és napirendre került továbbfejlesztése szocialista forradalommá. „A mai oroszországi helyzet sajátszerűsége az, hogy átmenet a forradalom első szakaszából, amely a proletariátus kellő tudatosságának és szervezettségének hiányában a burzsoázia kezébe adta a hatalmat, annak második szakaszába, amely a proletariátusnak és a parasztság legszegényebb rétegeinek kezébe kell hogy adja a hatalmat"[10] – írta Lenin. A kettős hatalom csak átmeneti állapot, sokáig két hatalom egymás mellett nem állhatott fenn. A burzsoázia a kispolgári pártok támogatására építve arra törekedett, hogy megteremtse saját kizárólagos hatalmát. A proletariátus érdeke viszont

[10] *Lenin:* A proletariátus feladatai a jelenlegi forradalomban. (Művei. 24. köt. Szikra 1952. 4. old.)

azt követelte, hogy a burzsoázia hatalmának megdöntésével létrehozza a proletár államhatalmat. Csak ez a hatalom teljesíthette a nép követeléseit. Ezért meg kellett vonni az Ideiglenes Kormánytól, a burzsoázia kormányától a bizalmat, a támogatást. A Bolsevik Párt feladata – mondotta Lenin –, hogy a burzsoá hatalom megdöntéséért folyó tömegharc élére álljon. De az Ideiglenes Kormányt nem lehetett azonnal, fegyveres felkelés útján megdönteni, mert a kispolgári pártok vezetése alatt álló szovjetek támogatták, a tömegek bíztak benne, az Ideiglenes Kormány még nem lepleződött le előttük. A burzsoá kormány azonnali megdöntésére tett kísérlet ilyen körülmények között a szovjetek elleni fellépést is jelentette volna. A szovjet akkor a forradalmi kormány egyetlen lehetséges formája volt. Ezért mindaddig, amíg a szovjetek a kispolgári pártok befolyása alatt álltak és támogatták a burzsoáziát, a Bolsevik Párt feladata a kispolgári pártok leleplezése volt. „Amíg kisebbségben vagyunk, a hibák bírálatának és megvilágításának munkáját végezzük, de ugyanakkor hirdetjük, hogy az egész államhatalomnak a munkásküldöttek szovjetjei kezébe kell átmennie, hogy a tömegek a tapasztalatok útján szabaduljanak meg tévedéseiktől."[11]

Lenin a forradalmi hatalom szervezeti formájaként nem a parlamentáris, hanem a szovjet köztársaságot, azaz kommün-típusú államot kívánt létrehozni. Az 1905–1907. évi és az 1917 februári oroszországi forradalmakban létrejött szovjetekben a felfegyverzett munkások és parasztok tömegei egyesültek.[12] A forradalom által létrehozott szovjetektől a parlamentáris köztársasághoz visszatérni – hátrafelé tett lépés lett volna. Lenin kiadta a jelszót: „*Minden hatalmat a szovjeteknek!*". Ha a szovjetek önállóan lépnek fel, megvonva támogatásukat az Ideiglenes Kormánytól, a burzsoázia képtelen lett volna megakadályozni, hogy a szovjetek békés úton megragadják a hatalmat. Ez egyet jelentett volna a kettős hatalom felszámolásával, a szovjetek egyeduralmának megteremtésével, a régi államgépezet összetörésével, új állam létrehozásával. Ha a szovjetek áprilisban kezükbe veszik a hatalmat, nem proletárdiktatúra, hanem munkás-paraszt forradalmi demokratikus diktatúra jött volna létre. Ebben az új hatalmi szituációban a különböző osztályok és pártok harca a szovjeteken belül folyt volna tovább. Ebben az esetben a szovjeteken belül kibontakozó harcban a Bolsevik Párt feladata a kispolgári pártok leleplezése és annak bebizonyítása lett volna, hogy azok politikája nem szolgálja a nép érdekeit.

Ha a Bolsevik Párt megnyeri a szovjetekben a többséget, a nép követeléseit valóra váltva fokozatosan békés úton vihette volna előre a forradalmat. Ilyen módon a kezdetben munkás-paraszt demokratikus diktatúrát megvalósító szovjethatalom proletárdiktatúrává fejlődhetett volna. Oroszországra vonatkozólag tehát érvényét vesztette a korábbi jelszó: „Az imperialista háborút polgárháborúvá kell változtatni!"

További fenntartása ellentétben állt volna a forradalom akkori feltételeivel. A „Minden hatalmat a szovjeteknek!" jelszó az 1917 áprilisa utáni időszakban a

[11] Ugyanott, 5. old.

[12] A szovjetek (tanácsok) 1905-ben a felkelés szervezői voltak; 1917-ben már részlegesen államhatalmi, igazgatási és gazdasági funkciókat is ellátták, anélkül, hogy elvesztették volna tömegszervezeti jellegüket.

sajátos oroszországi viszonyok között a szocialista forradalom akkor egyedül járható, békés útját jelentette.

Lenin Oroszországban a szocialista forradalom legvalószínűbb formájának a polgárháborút, a fegyveres felkelést tekintette. A körülmények kedvező alakulását látva viszont megkísérelte, hogy a szocialista forradalmat békés úton vigyék győzelemre.

Milyen körülmények tették lehetővé ekkor a szocialista forradalom békés útját Oroszországban?

A felfegyverzett forradalmi néppel szemben a burzsoázia nem tudott erőszakot alkalmazni. A régi állam erőszakszervezetei szétestek és a burzsoázia még nem tudta megszervezni fegyveres erejét. Oroszország a februári forradalom után a legdemokratikusabb ország lett Európában. A Bolsevik Párt, a munkásosztály, a forradalmi nép szabadon tevékenykedhetett, szervezhette erőit. A tömegek forradalmi mozgalma növekedett. A munkásosztály és a parasztság szövetsége erősödött; a bolsevikok ereje a polgári és kispolgári pártok lelepleződésével fokozatosan növekedett. Létrejöttek az új államhatalom alapjaként a szovjetek, amelyek mint a hatalom részesei könnyen biztosíthatták kizárólagosságukat.

A külső körülmények is kedvezőek voltak: a burzsoázia a forradalom elleni erőszakos fellépéséhez nem számíthatott külső segítségre. Az imperialista nagyhatalmak csoportjai még az egymás elleni háborúval voltak elfoglalva, nem tudták katonai támogatásban részesíteni az ellenforradalmat. Az oroszországi proletariátust segítette az európai országok erősödő proletármozgalma, amely több országban mindinkább lekötötte saját burzsoáziája erőit.

LENIN A FORRADALOM TOVÁBBVITELÉNEK FELADATAIRÓL

A forradalom békés útjára vonatkozó tervvel egyidejűleg Lenin sürgette a proletariátus, az egész nép felfegyverzését, hogy megakadályozzák a burzsoáziát fegyveres erői megszervezésében. Lenin a békés fejlődésre való irányvétel mellett is elengedhetetlennek tartotta, hogy a proletariátus felkészüljön a fegyveres felkelésre, arra az esetre, ha a burzsoázia fegyveres erőszak alkalmazásával napirendre tűzné a polgárháborút. Sürgette népi milícia szervezését és Vörös Gárda alakítását, a munkások fegyveres kiképzését, a katonák megnyerését a forradalom érdekében.

Lenin az „Áprilisi Tézisek"-ben leszögezte, hogy a Bolsevik Pártnak harcolnia kell a háború továbbfolytatása ellen. Sürgette a tömegek felvilágosítását arról, hogy a háború változatlanul imperialista célokért folyik. A nép érdeke, hogy a háború minél hamarabb annexió és hadisarc nélküli békével érjen véget. Ilyen békét azonban csak a szovjetek kizárólagos hatalma biztosíthatott.

Lenin már az 1905–1907. évi forradalom idején „A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban" című művében kifejtette, hogy a szocialista forradalomba való átmenet idején az osztályok átcsoportosulnak: a szocialista forradalmat a munkásosztály a szegényparasztsággal szövetségben fogja végrehajtani, semlegesítve a középparasztságot és harcolva a városi és falusi burzsoázia ellen. Az „Áprilisi Tézisek"-ben ennek megfelelően sürgette a mun-

kás-, béres- és parasztküldöttek szovjetjeinek megszervezését. A középparasztok semlegesítése – akik ingadoznak a szocialista forradalom idején – nem azonos a burzsoáziának a polgári demokratikus forradalom idején szükséges semlegesítésével. A cél az utóbbiak esetében az volt, hogy elzárják őket a forradalom irányításától; a középparasztok semlegesítése ezzel szemben azért történik, hogy ingadozásukat leküzdve a forradalom oldalára állítsák őket.

A gazdasági programban Lenin mindenekelőtt arra utalt, hogy a célkitűzésekben itt is be kell tartani a fokozatosságot. A hatalmas, kisparaszti országban a szocializmust nem lehet azonnal megvalósítani. Ezért az iparban nem az azonnali államosítást, hanem egyelőre csak a termelés és az elosztás szovjetek általi ellenőrzését tartotta lehetségesnek. Sürgette országos nemzeti bank felállítását a szovjetek ellenőrzése alatt. Követelte minden földesúri birtok kártalanítás nélküli elkobzását, az összes föld nacionalizálását és e földeknek a béres- és parasztküldöttek szovjetjei rendelkezésére bocsátását. Ez a gazdasági program a munkások, szegényparasztok követeléseit foglalta magába, a proletariátus és a szegényparasztság szövetségének erősítését, a szocializmusba való átmenet biztosítását szolgálta.

A pártéletben Lenin szükségesnek tartotta a kongresszus összehívását, új program kidolgozását, a párt nevének megváltoztatását szociáldemokrata pártról kommunista pártra. Szorgalmazta a forradalmi baloldal nemzetközi összefogását, a harmadik, azaz a Kommunista Internacionálé megalakítását.

Lenin szocialista forradalomra vonatkozó tervei ellen heves támadást indítottak a mensevikek, a Bolsevik Párton belül pedig Kamenyev, Rikov és mások.

Végül azonban a Bolsevik Párt VII. (1917. áprilisi) konferenciája elfogadta Lenin téziseit. A konferencia leszögezte, hogy lehetséges a szocialista forradalom győzelme egy országban, és a párt stratégiáját és taktikáját Lenin tézisei alapján határozta meg.[13] A konferencia Lenin javaslata alapján döntött a nemzeti kérdésről is. Elvetette a kulturális autonómia ígéretének opportunista elvét és a párt feladatává tette, hogy harcoljon a nemzetek önrendelkezési jogának megvalósításáért, amely magában foglalja a szabad különválás és az egyesülés jogát is.

Ezek voltak a Bolsevik Párt új helyzetből következő stratégiájának és taktikájának fő elvei a polgári demokratikus forradalomnak a szocialista forradalomba történő továbbfejlesztése érdekében.

A BOLSEVIKOK TEVÉKENYSÉGE A TÖMEGEK MEGNYERÉSÉÉRT ÁPRILIS ÉS JÚLIUS KÖZÖTT

Minthogy a burzsoázia társadalmi támaszát a kispolgári pártok alkották, a Bolsevik Párt politikájának középpontjában állt a velük való kapcsolat. A mensevikek a munkásosztály kispolgári módon élő vagy gondolkodó tagjait képviselték. A háború alatt A. N. Potreszovhoz tartozó jobbszárny és a tőle alig különböző G. V. Plehanov csoport honvédő álláspontra helyezkedett. A centristák – közéjük tartozott a mensevikek többsége – F. I. Dan, Ny. Sz. Csheidze, I. G. Cereteli vezetésével a „forradalmi honvédelem" álláspontját vallották. A balszárny Martov vezetésével

[13] Lásd Az SZKP határozatai . . . I. rész. Szikra 1954. 383–409. old.

„internacionalistának" vallotta magát, s elvileg fellépett a háború ellen, azt hirdette, hogy csak akkor lesz béke, ha megsemmisítik a kapitalizmust és kivívják a proletárhatalmat. Elméletük valóra váltásától azonban visszariadtak. A proletárforradalommal kapcsolatban a mensevikek valamennyi irányzata opportunista magatartást tanúsított. Úgy vélték, a polgári demokratikus és a szocialista forradalmat hosszú történelmi korszak választja el egymástól. Amíg a proletárforradalom Nyugaton végbe nem ment, az elmaradott Oroszországban megvalósítását kizártnak tartották.

Velük szoros szövetségben álltak az eszerek. A városi és falusi kispolgárságot, mindenekelőtt a kulákságot tömörítették. Ideológiájuk eklektikusan a narodnyikizmus és a bernsteinizmus keveredését tükrözte. A kispolgári demokrácia talaján álltak, amelyet a szocializmussal azonosítottak. (A föld nacionalizálását, az egyenlősítő földosztást, a 8 órás munkanapot értették szocializmuson.) Az eszerek a mensevikekhez hasonlóan, nem voltak egységesek. Jobbszárnyuk (a népi szocialisták) alkotmányos demokrata, míg balszárnyuk (az eszer maximalisták) anarchista nézeteket vallott.

Mindkét párt a februári forradalommal befejezettnek tekintette a forradalmi folyamatot, óvakodott a burzsoázia „elriasztásától". Közreműködésüknek köszönhető, hogy a forradalomba akaratán kívül sodródott burzsoáziának ölébe hullott a hatalom. Mind a mensevikek, mind az eszerek a februári forradalom után formailag „ellenzékben" voltak, gyakorlatilag azonban mind a bel- mind a külpolitikában aktívan támogatták az Ideiglenes Kormányt.

Jóllehet a békés út lenini taktikája fő ellenfélnek a burzsoáziát tekintette, amelyet minden hatalomtól meg kívánt fosztani, és a kispolgári pártokkal tartós együttműködést feltételezett a szocializmusba való átmenet időszakában, a „Minden hatalmat a szovjeteknek!" jelszó a kispolgári illúziók ellen is irányult. Az események menete az Ideiglenes Kormány iránt megnyilvánuló naiv bizalom hiábavalóságát bizonyította.

Április második felében a tömegmozgalom erősödött. A kormány jegyzékben biztosította a nyugati hatalmakat, hogy Oroszország a háborút tovább folytatja. A jegyzék hírére Pétervárott és több vidéki városban nagy tömegtüntetés zajlott le. Ez gyorsította az ingadozó középrétegek átállását a proletariátus oldalára. Az Ideiglenes Kormány válságba került, amelyet úgy próbált felszámolni, hogy eltávolították a nyíltan reakciós minisztereket és eszer valamint mensevik képviselők bevonásával létrehozták az első koalíciós kormányt. Jellege és politikája az új összetételben is változatlan maradt. A kormány eszer és mensevik tagjai is a burzsoázia politikáját hajtották végre.

A Bolsevik Párt a tömegek között végzett munkájával nagy eredményeket ért el. Május elején a szovjetek választásain a szavazatok 25 százalékát kapta. Pétervárott és Moszkvában az üzemi bizottsági választásokon jelöltjei 75 százalékot értek el. A párt befolyása elsősorban a nagyüzemekben erősödött. A munkások sztrájkmozgalma növekedett. Falun is kibontakozott a parasztok földfoglaló mozgalma. A hadseregben, különösen a flottánál katonai bizottságok jöttek létre.

Június 3-ra hívták össze a szovjetek első összoroszországi kongresszusát. Itt a bolsevik küldöttek még kisebbségben voltak (a résztvevők $^1/_{10}$-e). Ezt a mensevikek és eszerek arra igyekeztek kihasználni, hogy a kongresszussal a kormányt

támogató határozatot fogadtassanak el. A szovjetkongresszus előtt a bolsevikok tüntetést akartak szervezni. Ezt a szovjetek végrehajtó bizottsága betiltotta. A bolsevikok, hogy elkerüljék az összetűzést, alávetették magukat a határozatoknak. Erre a mensevikek június 18-ára szerveztek tüntetést az Ideiglenes Kormány háborús politikájának támogatására. A bolsevikok szívós agitációs munkával elérték, hogy a mensevik tervvel ellentétben a tüntetők jórészt bolsevik jelszavak alatt vonultak fel. A tüntetés óriási mérete (Petrográdban ötszázezres tömeg vonult fel) és a bolsevik jelszavak túlsúlya megmutatta, hogy a főváros proletariátusa és helyőrsége a bolsevikok mellett áll.

A JÚLIUS 3-I TÜNTETÉS VÉRBE FOJTÁSA

Az orosz csapatoknak a kormány által kierőszakolt júniusi offenzívája a fronton összeomlott. Ennek hírére tömegtüntetések kezdődtek Pétervárott. A bolsevik párt támogatta a tömegek megmozdulását, de ellenezte a forradalmi támadás azonnali megindítását, mert a proletariátus még nem volt felkészülve az Ideiglenes Kormány megdöntésére. A nép többsége ekkor még nem a bolsevikokat, hanem az eszereket és mensevikeket követte. Ezért a párt Központi Bizottsága július 3-án a tüntetéstől való tartózkodás mellett döntött. A tömegeket azonban már nem lehetett visszatartani. Erre a Központi Bizottság mégis úgy döntött, hogy a kommunisták vegyenek részt a tüntetésen és alakítsák azt békés, szervezett tüntetéssé. A burzsoázia a forradalommal való leszámolásra készült, de még nem volt elég erős a nyílt fellépéshez. Ezért a kormányból kiléptek a burzsoá miniszterek és az eszer-mensevik összetételű kormánynak engedték át a forradalommal való véres leszámolást. A kormány katonaságot vont össze Petrográdban és fegyveres erőszakkal szétverte a július 3-i tüntetést, majd megtorló hadjáratot indított. Szétrombolták a bolsevik lapok szerkesztőségét. Általános házkutatást tartottak a munkásnegyedekben. Megkezdték a tüntetésben részt vevő ezredek lefegyverzését. Letartóztatták a párt aktivistáit. Elfogató parancsot adtak ki Lenin ellen. A Bolsevik Párt illegalitásba kényszerült. Az eszer és mensevik baloldal is tiltakozott, de pártjaik a burzsoázia által diktált feladatokat mégis végrehajtották. Ettől kezdve meggyorsult a mensevik párt bomlási folyamata: az áruló jobboldaltól kezdett elhatárolódni a balszárny.

4. A FORRADALOM BÉKÉS FEJLŐDÉSÉNEK LEZÁRULÁSA. A BOLSEVIK PÁRT VI. KONGRESSZUSÁNAK ÚJ IRÁNYVONALA

A „MINDEN HATALMAT A SZOVJETEKNEK" JELSZÓ VISSZAVONÁSA

1917 július elején megszűnt a forradalom békés fejlődésének lehetősége. A mensevik, eszer szovjetküldöttek és miniszterek támogatása megmentette és megszilárdította a burzsoázia hatalmát, megerősítette az Ideiglenes Kormányt. A kettős hatalom véget ért. A szovjetek a munkásosztály és a parasztság forradalmi hatalmának képviselőjéből a kormány függvényévé váltak.

A fejlődés békés útja a július 4-én bekövetkezett fordulatttal lehetetlenné vált. A hatalom a kispolgári pártok aktív támogatásával kizárólagosan az ellenforradalmi burzsoázia kezébe került. Korábban tanúsított megalkuvásuk – a dolgok logikája következtében – elvezetett az ellenforradalom nyílt támogatásáig. A frontokon felújították az engedelmességet megtagadó katonák agyonlövetését. A földfoglaló parasztokat bíróság elé állították. A fővárosban hozzákezdtek a bolsevik szervezetek szétzúzásához. A szovjetek szerepét egyre csökkentették, a forradalmi hatalom szerveit olyan intézményekkel váltották fel, amelyekben a tulajdonos csoportoknak volt döntő befolyásuk (Állami Duma visszaállítása stb.).

A kormány a külföldi tőke nyomására fokozta háborús, imperialista politikáját; nyíltan a „Háború a teljes győzelemig!" jelszóra tért át.

Miután a hatalom kizárólag a burzsoázia kezébe került és a szovjetek tényleges hatalommal nem rendelkeztek, nem lehetett tovább fenntartani a „Minden hatalmat a szovjeteknek!" jelszót. „Az a jelszó, amely azt követeli, hogy a hatalom a szovjetek kezébe menjen át, most donquijote-izmusnak vagy gúnynak hangzanék. Ez a jelszó valójában a nép becsapása volna, azzal az illúzióval áltatná a népet, hogy a szovjetek most is hatalomra juthatnak, mihelyt akarják, illetve határozatban kimondják a hatalom átvételét, hogy a szovjetben még vannak pártok, amelyek nem szennyezték be magukat a hóhéroknak való segédkezéssel, hogy azt, ami megtörtént, meg nem történtté lehet tenni."[14]

Az adott körülmények között döntő feladat volt a bolsevikok számára, hogy a tömegekkel megértessék a hatalomban bekövetkezett változást. Ki kellett mondani az igazságot, hogy a hatalom Kerenszkij[15] és a tábornokok katonai klikkjének kezébe került, a burzsoázia osztályérdekeit képviseli, s minden reakciós erő mögötte sorakozott fel. A szovjetek maguk szolgáltatták ki erejüket. Lefegyverezték a munkásokat, feloszlatták a forradalmi ezredeket. Ezzel gúzsba kötötték saját kezüket-lábukat is. Az erőszakszervezet szerepét a hadapródiskolások és reakciós kozák alakulatok töltötték be, melyeket külön erre a célra vezényeltek Petrográdba.

Ez a hatalom nem fejlődhetett békés úton a szocialista forradalom felé, ezt a hatalmat meg kellett dönteni. A bolsevikoknak be kellett bizonyítaniuk, hogy a

[14] *Lenin:* A jelszavakról. (Művei. 25. köt. Szikra 1952. 195. old.)

[15] Kerenszkij ügyvéd, az eszerek vezéralakja 1917 júliusától a kormány elnöke, szeptembertől pedig emellett a hadsereg főparancsnoka is.

parasztok csak a kormány megdöntése után kaphatnak földet, hogy békét is csak a kormány elűzése után lehet kötni, hogy a gazdasági romlásból csak a fő termelési eszközök köztulajdonba vételével lehet kijutni.

Voltak, akik azonnali fegyveres felkelést akartak kirobbantani. A tömegek nagy része azonban – elsősorban a parasztság – még bízott Kerenszkij kormányában. Ezért még mindig nem lehetett közvetlenül napirendre tűzni a kormány megdöntését. A „döntő harcot csak a legnagyobb tömegeket magával ragadó újabb forradalmi fellendülés teszi majd lehetségessé"[16] – írta Lenin. Amíg a fegyveres felkelés feltételei nem értek meg, megkezdése csak az ellenforradalmárok számára lett volna előnyös, mert a felkelőket elszigetelhették és könnyűszerrel leverték volna.

AZ OSZD(b)MP VI. KONGRESSZUSA

1917. július 26 – augusztus 3. között tanácskozott a Bolsevik Párt (hivatalosan az OSZD[b]MP) VI. kongresszusa. E kongresszusnak nagy jelentősége volt. Nemcsak azért, mert az V. kongresszus tíz évvel korábban, 1907 májusában ülésezett, hanem azért is, mert a párt fejlődésének új, döntő szakaszába jutott. Lenin a Központi Bizottság utasítására nem vehetett részt a kongresszuson, hiszen az ellenforradalmi kormány halálra kerestette, hogy hamis vádakkal bíróság elé állítsa. A párt mély illegalitásban védelmezte vezérét. A Központi Bizottság beszámolóját Lenin útmutatása alapján tartotta meg Sztálin. A kongresszus G. K. Ordzsonikidze előterjesztése alapján megerősítette a KB döntését, hogy Lenin ne jelenjék meg az ellenforradalmi bíróság előtt. A kongresszus tiltakozott az Ideiglenes Kormány ellenforradalmi eljárása ellen, és üdvözletét küldte a párt utasítására illegalitásba vonult Leninnek.

A kongresszus mindenekelőtt – Ny. I. Buharin előadói beszéde alapján – a háborúval és a nemzetközi helyzettel foglalkozott. Megállapította, hogy az amerikai imperializmus belépése a háborúba és a háborús offenzíva-politika híveinek felülkerekedése Oroszországban, a sovinizmus nemzetközi méretekben való felélénkülésének, az imperialista háború folytatásához vezet. Ez a körülmény is bizonyította, hogy az imperialista háborúból – mint azt a forradalmi baloldal már korábban is hangoztatta – demokratikus, annexiótól mentes békéhez csak a nemzetközi proletárforradalom vezethet el. A forradalom perspektíváiról beszélve Buharin hibákat követett el a lehetséges szövetségesek megítélésében. Úgy vélte, hogy a parasztság a proletariátussal szemben a burzsoázia oldalára áll. A parasztságot egységes egészként kezelte, nem vette figyelembe rétegződését. Annak a nézetnek is hangot adott, hogy a szocialista forradalom kizárólag nemzetközi méretekben győzhet.

A kongresszus alapos elemzést nyújtott a belső politikai és gazdasági helyzetről. Sztálin előadói beszédében megállapította, hogy „a békés fejlődés és a hatalomnak megrázkódtatás nélküli átmenete a szovjetek kezébe lehetetlenné vált, mert a hatalom valójában már az ellenforradalmi burzsoázia kezébe került. Ez idő szerint

[16] *Lenin:* A jelszavakról. (Művei. 25. köt. Szikra 1952. 198. old.)

a helyes jelszó csakis az ellenforradalmi burzsoázia diktatúrájának teljes felszámolása lehet. Azt a feladatot, amelyet az új fellendülés tűzött napirendre, csupán a forradalmi proletariátus tudja végrehajtani, mégpedig azzal a feltétellel, hogy a szegényparasztság támogatja."[17] Buharin nem értett egyet azzal, hogy a párt a burzsoá diktatúra megdöntését tűzze ki célul. Szerinte a proletariátus ezzel a célkitűzéssel el fog szigetelődni, nem fogja a parasztság támogatni. J. A. Preobrazzenszkij pedig tagadta, hogy a szocialista forradalom Oroszországban győzhet, ha a proletariátus a nyugati, fejlettebb országokban nem jutna hatalomra. Ezeket a nézeteket a kongresszusi küldöttek leninista többsége elutasította. Sztálin beszédében vitatkozott azokkal, akik a kapitalizmus gyenge fejlettségére hivatkozva Oroszországban utópikusnak tekintették a szocialista forradalmat. „Igazuk volna – mondta – ha nem volna háború, ha nem volna gazdasági bomlás, ha nem inognának a nemzetgazdaság kapitalista szervezetének alapjai." Majd kijelentette: „. . . méltatlan vaskalaposság volna azt követelni, hogy Oroszország »várjon« a szocialista átalakulással, amíg Európa meg nem »kezdi«. »Kezdi« az az ország, amelynek több lehetősége van rá".[18]

A határozat ugyanakkor hangsúlyozta, hogy az adott pillanatban a helyzet még nem érett meg a hatalom átvételére. „A proletariátus ne üljön fel a burzsoázia provokációjának, bármennyire is szeretné az most idő előtti harcra kihívni. A proletariátus minden erőfeszítését összpontosítva szervezze meg, és készítse elő az erőket arra a pillanatra, amikor az egész nemzetre kiható válság és a tömegek mélyről jövő lendülete megteremti a kedvező feltételeket ahhoz, hogy a városi és falusi szegénynép átálljon a munkások oldalára s szembeforduljon a burzsoáziával."[19]

A tömegek felvilágosítását célozta a határozatnak a gazdasági helyzetről szóló része, amelyet V. P. Miljutyin előadói beszéde alapján fogadtak el. A határozat feltárta, hogy az ország az éhség, a munkanélküliség és a teljes gazdasági bomlás szakadéka felé rohan. A burzsoázia tudatosan fokozza a gazdasági zűrzavart, hogy ezzel az ellenforradalom útját egyengesse.

A válságos helyzetből egyetlen kiút a háború befejezése és a termelés megszervezése oly módon, hogy az ne a maroknyi finánccoligarchia, hanem a munkásosztály és a szegényparasztság érdekeit szolgálja. Ennek első feltétele viszont az hogy a politikai hatalom a kezükbe kerüljön.

Az új forradalom előkészítése szempontjából döntő jelentőségű volt a tömegek között végzett felvilágosító munka. Külön határozatot hoztak a szakszervezeti mozgalom feladatairól. A bolsevikok – ellentétben a mensevikekkel, akik szerint a szakszervezetek a párttól „független", csak gazdasági harcra hivatott szervezetei a munkásoknak – kimondták, hogy a szakszervezeteknek létérdeke a forradalom győzelmes befejezése, s a proletariátus politikai pártjával szoros együttműködésben kell megszervezniük a gazdasági és politikai ellenőrzést az ellenforradalommal szemben. Hangsúlyozta a határozat, hogy minden módon elő kell segíteni valamennyi munkás szakszervezetbe tömörítését. A munkások nevelése céljából az

[17] Az SZKP határozatai . . . I. rész. Szikra 1954. 436. old.

[18] *Sztálin:* Előadói beszéd a politikai helyzetről. 1917. július 30. (Művei. 3. köt. Szikra 1950. 190–191. old.)

[19] Az SZKP határozatai . . . I. rész. Szikra 1954. 437. old.

összes párttagnak be kell lépnie a szakszervezetbe. Állást foglalt a határozat amellett is, hogy ifjúsági szövetséget kell létrehozni, és a nők között is fokozni kell a politikai felvilágosító munkát.

Noha visszavonták a „Minden hatalmat a szovjeteknek!" jelszót, Lenin útmutatása alapján nem vonultak ki a szovjetekből sem. Ellenkezőleg, ezeket továbbra is a tömegekért folyó harc döntő területének tekintették és fokozták a szovjetekben végzett munkájuk hatékonyságát. Jól tudták, hogy az eszerek és mensevikek pártja az ellenforradalmárok segítőtársává vált, mégis különbséget tettek e kétféle erő között. A nép igazi ellenségének a monarchista katonai klikket, a feketeszázakat és kadetokat, valamint a burzsoáziát tekintették, míg a mensevikek és eszerek pártját, mint cinkosokat leplezték le. Ez lehetőséget nyújtott az ellenfél megosztására, az erők összpontosítására a fő ellenség ellen.

A kemény üldöztetés, a néhány hónapi legalitást követő illegalitás sem tudta megakadályozni a Bolsevik Párt tömegekre gyakorolt hatásának növekedését. A VI. kongresszusig az áprilisi konferencia 78 000-ével szemben 240 000-re növekedett a párt taglétszáma. Július elejéig 8 millióra a bolsevik sajtó-termékek példányszáma. Az Ideiglenes Kormány ugyan betiltott 13-at, de közülük 5 néhány nap múlva más néven megjelent. Több más újságot, időszaki kiadványt is terjesztettek.

Az illegalitás ellenére tovább növekedett mind a párttagok (Petrográdban 2050 fővel), mind a szovjetekbe megválasztott bolsevikok száma. (A petrográdi szovjetbe megválasztott 16 képviselőből 11 bolsevik volt.) Ezt a munkát akarták a kongresszus határozatának értelmében továbbfolytatni. Itt jegyezzük meg, hogy a kongresszus befogadta a pártba a Trockij vezette ún. „területközieket", akik kijelentették, hogy egyetértenek a bolsevizmus valamennyi tételével.

A kongresszus kiáltvánnyal fordult Oroszország minden munkásához, katonájához és parasztjához, amelyben a földért, kenyérért, békéért és a szocializmusért folyó új csaták előestéjén felkészülésre, erőgyűjtésre és tömörülésre szólította fel őket.

A KORNYILOV-LÁZADÁS LEVERÉSE

1917 júliusától a burzsoázia és a mögötte rejtőző monarchista erők egyre nyíltabban szervezkedtek a demokratikus forradalom vívmányainak megsemmisítésére. Munkáselbocsátásokkal és kiéheztetéssel akarták a forradalom vezető erejét, a városi proletariátust megfélemlíteni. Az ellenforradalmi erők nem szorítkoztak gazdasági bomlasztómunkára: nyílt katonai diktatúra bevezetésére törekedtek.

1917. augusztus 12-ére Moszkvába a vagyonos rétegek képviselőiből „Állami Tanácskozás"-t hívtak egybe, a készülő államcsíny leplezésére. Tiltakozásul, a Bolsevik Párt felhívására 400 000 moszkvai munkás egy napig sztrájkolt. A megmozdulás szervezettsége a burzsoázia előtt azt bizonyította, hogy a puccsot csak fegyveres erővel hajthatja végre. A burzsoázia Kornyilov tábornokot szemelte ki katonai diktátornak, aki augusztus 25-én a forradalmi Petrográd ellen indította csapatait. A frontokról más egységeket is visszahívtak a tábornok támogatására. A helyzet rendkívül súlyossá vált. Kornyilov győzelme a legreakciósabb ellen-

forradalmi katonai diktatúrát eredményezte volna. Bonyolította a helyzetet, hogy Kornyilov az Ideiglenes Kormány megdöntéséért is harcolt (amelyet még most is túl demokratikusnak talált), bár elsősorban az érlelődő forradalom ellen lépett fel. Az eszerek és mensevikek a kormány védelmére szólították fel a népet. A bolsevikok Kornyilov leverésére mozgósították a tömegeket, nem titkolva, hogy a lázadásért a kormány felelős, mert a mensevik és eszer miniszterek segítséget nyújtottak a burzsoá diktatúra megszilárdításához. Az ellenforradalmi csapatokat a munkások és a parasztok verték le. A tömegek követelésére Kornyilovot az Ideiglenes Kormány kénytelen volt letartóztatni.

ÚJABB LEHETŐSÉG A FORRADALOM BÉKÉS GYŐZELMÉRE

Az ellenforradalmi erők felett aratott első győzelem mutatta, hogy a forradalmi erők szervezettebbekké váltak, és a tömegmozgalom ismét fellendülőben van. A munkás- és paraszttömegek előtt kezdett lelepleződni a mensevik és eszer párt politikája. Egyre több mensevik és eszer küldöttet hívtak vissza a szovjetekből, s helyettük bolsevikokat küldtek. Ilyen körülmények között írta meg Lenin a „Kompromisszumokról" című művét. Ebben a műben Lenin a kispolgári pártoknak (nem a burzsoáziának!) kompromisszumot ajánlott fel abban a pillanatban, amikor azok Kornyilov leverése után kijelentették, hogy a kadetokkal, a burzsoázia pártjával koalícióban nem alakítanak kormányt.

Miután a nyílt ellenforradalmi lázadást leverték, rövid ideig ismét lehetőség adódott a forradalom békés úton való előrevitelére. A bolsevikok a kispolgári pártoknak felajánlott kompromisszumban kötelezték magukat, hogy nem tartanak igényt a kormányban való részvételre. Nem törekednek haladéktalanul a proletariátus és szegényparasztság diktatúrájának megvalósítására, amennyiben a mensevikek és eszerek mint kormányzó blokk, beleegyeznek abba, hogy olyan kormányt alakítsanak, amely teljesen és kizárólag a szovjeteknek tartozik felelősséggel, s hogy vidéken is az egész hatalmat átadják a szovjetek kezébe.

„A bolsevikok, úgy vélem, semmiféle más feltételt nem szabnának – írja Lenin –, számítva arra, hogy a valóban teljes agitációs szabadság és az új demokratizmus haladéktalan megvalósítása a szovjetek összeállításánál (újjáválasztások) és a szovjetek működésében önmagától biztosítaná azt, hogy a forradalom békésen halad előre, és hogy a szovjeteken belül békés formák között végigvívják a pártok harcát".[20]

A bolsevikok nem veszítettek volna ezzel a kompromisszummal semmit, mert ha valóban demokrácia van, nem lett volna nehéz saját igazukat bizonyítani a tömegek előtt. Nem sok remény volt arra, hogy a mensevikek és eszerek elfogadják a javaslatot. Mégis meg kellett kísérelni, mert így el lehetett volna kerülni a polgárháborút. Másrészt a tömegek egy része még hitt abban, hogy a kispolgári pártok is a szocializmust akarják. A szovjetek eszer és mensevik többsége ismét elszalasztotta azt az alkalmat, amely a Kornyilov-lázadás leverésekor adódott a hatalom békés megragadására. A mensevik és eszer vezetők tovább léptek az árulás útján; egyre szélesebb rétegek ismerték fel ellenforradalmi arculatukat.

[20] *Lenin:* A kompromisszumokról. (Művei. 25. köt. Szikra 1952. 330. old.)

5. A FEGYVERES FELKELÉS ELMÉLETI, POLITIKAI ÉS KATONAI ELŐKÉSZÍTÉSE. A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM GYŐZELME

A GAZDASÁGI HELYZET ÉS A KIVEZETŐ ÚT

1917 szeptemberében Oroszország gazdasági helyzete katasztrofálissá vált. A vasúti közlekedés hihetetlenül zilált állapotban volt. Akadozott a gyárak szén- és nyersanyagellátása. A városok alig kaptak gabonát. A kapitalisták szabotálták a termelést, abban a reményben, hogy ez a forradalom bukásához vezet és megkönnyíti a burzsoázia, a földbirtokosok hatalmának teljes visszaállítását. A munkanélküliség tömegessé vált. Példátlan méretű éhínség fenyegetett, mindenben hiánnyal küszködött az ország, holott elegendő mennyiségű gabona és nyersanyag volt. Veszedelmesen csökkent a rubel értéke. Az államadósságok kolosszális mértékben megnövekedtek, elérték az 50 milliárd rubel értéket. Lenin „A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene" című művében bebizonyította, hogy megfelelő rendszabályokkal még az adott körülmények között is le lehetne küzdeni a gazdasági válságot. Ezek közül legfontosabbak:

1. Valamennyi bank egyetlen bankká való egyesítése, a bank műveleteinek állami ellenőrzése vagy pedig a bankok államosítása.
2. A szindikátusok, azaz a legnagyobb monopolista tőkésszövetségek (cukor-, ásványolaj-, szén-, fémipari szindikátusok) államosítása.
3. Az üzleti titkok megszüntetése.
4. Nagyiparosok, kereskedők és általában a vállalkozók kényszerszindikátusokban való egyesítése.
5. A lakosság kötelező egyesülése fogyasztási szövetkezetekben, illetve az ilyen egyesülés elősegítése.

Ha az Ideiglenes Kormány – mint hirdette – valóban akart a népen segíteni, meg tudta volna valósítani ezeket a rendszabályokat. Egyetlen akadály az volt, hogy az ellenőrzés feltárta volna a tőkés profit mértékét és veszélyeztette volna annak biztonságát. A néppel szemben a burzsoáziát védelmező kispolgári pártok ezt el akarták kerülni. Feltehetik az ellenvetést – írja Lenin –, hogy „az itt vázolt rendszabályok nagy része lényegében nem demokratikus, hanem már szocialista rendszabály! Ez a közkeletű ellenvetés, mellyel (ilyen vagy olyan formában) a polgári, az eszer és a mensevik sajtóban úton-útfélen találkozunk, nem más, mint a maradi kapitalizmus reakciós védelme... Nem vagyunk elég érettek, úgymond, a szocializmusra, még korai a szocializmust „bevezetni", forradalmunk polgári forradalom, ezért legyünk a burzsoázia szolgái..."[21]

A gazdasági katasztrófa elhárítására meg kellett fékezni a monopóliumok hatalmát. A monopóliumok hatalmának megnyirbálása viszont már lépés a szocializmus felé. „Itt nincs középút. A fejlődés objektív menete az, hogy a

[21] *Lenin:* A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene. (Művei. 25. köt. Szikra 1952. 383–384. old.)

monopóliumoktól (amelyek számát, szerepét és jelentőségét megtízszerezte a háború) nem lehet előremenni anélkül, hogy ne a szocializmus felé haladnánk."[22]

A válságból a monopóliumok megfékezésén, a munkásellenőrzésen keresztül vezetett kiút. Ezt azonban már csak a hatalomra került proletariátus vihette véghez.

PARASZTMOZGALMAK ÉS KÖVETELÉSEK

A februári forradalom után hatalomra került Ideiglenes Kormány kísérletet sem tett a földkérdés megoldására. A mensevik és az eszer párt ellenzékként és kormánypártként egyaránt azt sugalmazta a parasztoknak, hogy várjanak az Alkotmányozó Gyűlés összehívásáig, s óvakodjanak az „önkényeskedéstől".

Kitűnt, hogy a kormány időt akar nyerni, és lényegében az 1906. évi reform bővített változatával akarja a parasztokat megnyugtatni „a földművesek és földbirtokosok önkéntes megegyezése" alapján. E terv megvalósulása ismét érintetlenül hagyta volna a nemesi nagybirtokot, a parasztság elnyomatását és kitárta volna a kapukat a monarchista restauráció előtt.

Leninnek az volt a véleménye, hogy a földesúri földeket megváltás nélkül el kell kobozni, mozgósítani kell a parasztokat, hogy ne várjanak az Alkotmányozó Gyűlésre, kezdjék meg az „önkényes" földfoglalást. Ez a földfoglaló mozgalom felszabadítaná az Ideiglenes Kormányban reménykedő parasztok forradalmi energiáit. A bolsevikok tisztában voltak azzal, hogy a paraszti Oroszországban ez lesz a forradalom továbbhaladásának egyik fő kérdése. „Aszerint, hogy sikerül-e a városi proletariátusnak maga mögé sorakoztatnia a falusi proletariátust és csatlakozásra bírnia a falu félproletárjainak tömegeit, vagy pedig ezek a tömegek a parasztburzsoáziát fogják követni, amely... a kapitalistákkal és a földesurakkal való szövetség s általában az ellenforradalom felé hajlik – aszerint alakul majd az orosz forradalom sorsa és kimenetele, ha csak a meginduló európai proletárforradalom nem gyakorol majd közvetlen és nagyarányú befolyást országunkra."[23]

A súlyosbodó gazdasági és politikai helyzetben a parasztok egyre határozottabban léptek fel. A parasztkongresszusokon a küldöttek kijelentették, hogy a földesúri földtulajdont igazságtalanságnak és rablásnak tekintik. A kormány nem tett semmit értük, orruknál fogva vezette őket hónapokon át. Nagy nyomásra kibocsátották ugyan a föld adás-vételét tiltó törvényt, ezt azonban senki sem vette komolyan. A parasztokat arra akarták rávenni, hogy a földkérdés megoldásával várjanak az Alkotmányozó Gyűlésre, az Alkotmányozó Gyűléssel a háború befejezéséig, azzal pedig a teljes győzelemig. Az Alkotmányozó Gyűlés összehívását annál inkább el akarták odázni, mert a parasztküldöttek oroszországi kongresszusára benyújtott választói utasítások a földesurakra és burzsoáziára nézve veszedelmes követeléseket tartalmaztak. Márpedig, ha a választásokat szabadon tartják meg, a küldöttek abszolút többsége paraszt lett volna!

Lenin 1917 szeptemberében alapos elemzés alá vette a parasztküldöttek számára

[22] Ugyanott, 385. old.
[23] Az SZKP határozatai . . . I. rész. 394. old.

készített 242 javaslat alapján összeállított választói utasítás-mintát. Ebben olyan általános követelések voltak, hogy „minden tisztviselőt válasszanak", hogy „a háború után szüntessék meg az állandó hadsereget". A parasztság földkövetelései abban álltak, hogy a földmagántulajdon minden fajtáját – a paraszti földmagántulajdont is beleértve – kártérítés nélkül el kell törölni; azokat a földeket, ahol mintaszerű gazdálkodás folyik, az államnak vagy az obscsinának kell átadni; az elkobzott földek élő és holt felszerelését (ez a kevés földdel rendelkező parasztokat nem érinti) el kell kobozni, s azt is az állam vagy az obscsinák kezébe kell adni; a bérmunkát el kell tiltani; a földet a dolgozók között az egyenlőség elve alapján szét kell osztani és időnként újra felosztani.

Ami a követelések általános részét illeti, Lenin megállapította, hogy olyanok „. . . amelyeknél fogva a parasztság politikai programja a bolsevik párt programjához *közelebb áll*, mint bármely más pártéhoz."[24] Ami pedig a követelések földre vonatkozó részét illeti, Lenin kimondotta, hogy ezek a kapitalizmus megdöntése nélkül nem valósíthatók meg. Ezért fontos feladat azoknak a szociálforradalmároknak a leleplezése, akik azt az illúziót keltik a parasztokban, hogy követeléseik a fennálló keretek között is megvalósíthatók. „A »szociálforradalmárok« balszárnyának kialakulása éppen azért jelentős, mert azt bizonyítja, hogy ezen a párton belül is egyre inkább tudatára ébrednek ennek a csalásnak" – állapította meg Lenin.[25] A magántulajdonban levő földek elkobzása ugyanis lehetetlen a kapitalizmus viszonyai között, hiszen ezek jelentős része a bankoknál van elzálogosítva. Nem lehet a földmagántulajdonhoz nyúlni az imperializmus korában úgy, hogy a kapitalizmust ne érintenék. Ezért a proletariátus legfontosabb feladata megmutatni a parasztságnak, hogy csak közös küzdelemben valósíthatják meg céljaikat. Lenin rámutatott arra, hogy a munkásosztály nem ért egyet minden paraszti követeléssel, ez azonban nem lehet akadálya az együttműködésnek. „A parasztok fenn akarják tartani a kisgazdaságot, egyenlősítő módon akarják felosztani, időnként újból egyenlősíteni. . . Ám legyen. Ezen egyetlen értelmes szocialista sem különbözik össze a szegényparasztsággal. Ha a földet elkobozzák, az annyit jelent, hogy megtörték a bankok uralmát, s akkor, *ha a központban a proletariátus uralkodik*, ha a politikai hatalom a proletariátus kezébe megy át, a többi *magától* adódik, a »példa erejénél fogva« a többit majd a gyakorlat mutatja meg." Lenin és a bolsevikok nem voltak doktrinérek. A marxi tanításokat nem dogmaként kezelték. A szocialista forradalom előestéjén már világosan körvonalazták elképzeléseiket. A munkásosztály számára a hatalom volt a döntő kérdés. Megszerzése csak a széles paraszti rétegek támogatásával volt lehetséges. Fordítva is igaz: a parasztok követeléseit Oroszországban csak a szocialista forradalom segítségével lehetett megvalósítani. Ezért a bolsevikok elsőrendű feladatuknak tekintették a paraszti követelések támogatását, hatalomra kerülve pedig tényleges kielégítését.

[24] *Lenin* Művei. 25. köt. Szikra 1952. 295. old.
[25] Ugyanott. 296. old.

Oroszországban 1917 szeptemberében mélyült a forradalmi válság. A parasztok megelégelték a várakozást az Ideiglenes Kormány földreformjára. Parasztfelkelések kezdődtek, amelyek során földeket foglaltak el, elűzték a földesurakat, felgyújtották a kastélyokat. 1917 júliusában és augusztusában 1700 parasztfelkelést jegyeztek fel.

A két fővárosban, Petrográdban és Moszkvában a szovjetekből további mensevik és eszer küldötteket hívtak vissza és bolsevikokat küldtek helyükbe. A párton kívüli szovjetküldöttek is jórészt a bolsevikok mellé álltak. A fontosabb szovjetekben mindenütt a bolsevikok kerültek többségbe. A fővárosi szovjetek nyomán bolsevikokat támogató döntéseket hoztak olyan nagy városok, mint Kijev, Harkov, Kazany, Ufa, Minszk, Taskent, Szamara, Brjanszk, Krasznojarszk, valamint az Urál és a Donyec-medence számos városának szovjetjei. Jellemző a folyamatokra a Jekatyerinoszlavban megtörtént eset. Augusztus 1-én a szovjetek választásakor a munkások és katonák eszerekre és mensevikekre szavaztak. Augusztus 13-án viszont már kivétel nélkül bolsevikokat választottak meg.[26] De az is megesett, hogy olyan szovjetküldöttek, akik egyébként az eszerek és mensevikek hatása alatt álltak, gyakorlati tevékenységükben a bolsevikokat támogatták.

Növekedett a bolsevikok száma a szakszervezetekben és a gyári üzemi bizottságokban is. Nagy sikereket értek el a bolsevikok a fiatal munkások körében. Augusztus közepén az első petrográdi ifjúsági konferencián létrehozták az összoroszországi központot, amelynek szervezetei az egész országban támogatták a harcot a szocialista forradalom előkészítéséért. Az OSZDMP taglétszáma a VI. kongresszust követő időszakban 350 000-re emelkedett. Tagságának jelentős része (60%) munkás volt. A munkások több nagyvárosban kezükbe vették a gyárak irányítását. Hatalmas munkát végzett a párt a hadseregnél és flottánál, noha az Ideiglenes Kormány a forradalmi szellemű katonákat és matrózokat drákói rendszabályokkal sújtotta. Július–augusztus folyamán 700 000 katonát küldtek büntető századokban a frontra. Azonban a bolsevikok befolyása körükben nem csökkent, hanem növekedett.

Már a Kornyilov-lázadás megmutatta a tömegeknek, hogy a kormány az ellenforradalom útját egyengeti. A burzsoázia, amely hatalomra kerülve folytatta a háborút, és „honvédő" magatartásával újabb milliók halálát okozta, a lázadás összeomlása után a nyílt hazaárulás útjára lépett. Szorult helyzetében különbékét szándékozott kötni a német imperialistákkal, hogy segítséget kapjon tőlük a forradalom leveréséhez, s ezért még az ország egy részéről, sőt Petrográdról is kész volt lemondani.

Miután a szovjetekben kicsúszott a lábuk alól a talaj, új „képviseleti" szervet hoztak létre: az Összoroszországi Demokratikus Tanácskozást, amelyben a demokrácia nyílt sárbatiprásával a dolgozó osztályok képviselőinek jóval kevesebb helyet biztosítottak, mint pl. a városi tanácsok, zemsztvók, a kozákság és más, a reakcióhoz közel álló erők küldötteinek. Ebben a helyzetben a bolsevik párt ismét kiadta a „Minden hatalmat a szovjeteknek!" jelszót. De míg ez korábban, áprilistól a

[26] A „Rabocsij" 1917. szept. 9-i száma alapján.

július 3-i tüntetés szétveréséig a forradalom békés fejlődésének jelszava volt és munkás-paraszt forradalmi demokratikus diktatúrát jelentett, most a hatalom fegyveres meghódításának, a proletárdiktatúra követelésének jelszavává vált.

A FEGYVERES FELKELÉS ELŐKÉSZÍTÉSE

1917. október 10-én az OSZD(b)MP Központi Bizottsága V. I. Lenin, F. E. Dzerzsinszkij, I. V. Sztálin, J. M. Szverdlov, M. Sz. Urickij és mások részvételével ülést tartott. Az itt elfogadott határozat leszögezte, hogy a fegyveres felkelés elkerülhetetlen, és a helyzet teljesen megérett a forradalomra. Minden pártszervezetnek a fegyveres felkelésre való felkészülésre kellett összpontosítania figyelmét. Ezt a célt szolgálta Lenin elméleti tevékenysége is. Ebben az időszakban írta meg azokat a nagy jelentőségű elméleti munkákat, amelyekben Marx és Engels tanításaira támaszkodva, továbbfejlesztette a fegyveres felkelésről, az államhatalom meghódításáról és megtartásáról, a régi államgépezet szétzúzásáról, az új kiépítéséről szóló tanításokat. („Állam és forradalom", „Marxizmus és felkelés", „Megtarthatják-e a bolsevikok az államhatalmat" és más írások.)

A fegyveres felkelés gondolatát jobbról és balról is támadták. Az opportunisták (elsősorban a mensevikek, de a párton belül is két-három ingadozó vezető) nem akarták a szocialista forradalmat, ezért a fegyveres felkelést is elvetették, Lenint és híveit blanquistáknak bélyegezték. Mások – Trockij és követői – az alkalmas pillanat bevárása nélkül, már a júliusi napokban a burzsoázia ellen akartak indulni. Lenin és a bolsevikok mind a jobb-, mind a baloldali elhajlókkal felvették a küzdelmet. Lenin Marx megállapításaira támaszkodva kidolgozta a sikeres fegyveres felkelés elméletét.

„A felkelésnek, hogy sikeres legyen, nem összeesküvésre, nem pártra, hanem az élenjáró osztályra kell támaszkodnia. Ez az első feltétel. A felkelésnek a nép forradalmi lendületére kell támaszkodnia. Ez a második feltétel. A felkelésnek az érlelődő forradalom történetében beállt olyan fordulópontra kell támaszkodnia, amikor a nép élenjáró rétegeinek aktivitása a legnagyobb, amikor az ingadozás az ellenségek soraiban és a forradalom gyenge, felemás, határozatlan barátainak soraiban a legerősebb. Ez a harmadik feltétel. A felkelés kérdésének feltevésében ez a három feltétel különbözteti meg a marxizmust a blanquizmustól"[27] – írja.

Lenin a fegyveres felkelés marxista értelmezésének kifejtése során hangsúlyozta, hogy a felkelést komolyan és felelősségteljesen kell kezelni. Óva intett a kalandorságtól. A párttagokat az üzemekbe, gyárakba és kaszárnyákba kell küldeni, hogy a párt a legszorosabb kapcsolatot tartsa a tömegekkel, hogy helyesen tudja megválasztani a felkelés megkezdésének időpontját.

Részletesen elemezte Lenin a fegyveres felkelés művészetét:

„1. Sohasem szabad játszani a felkeléssel, hanem ha megkezdjük, határozottan tudnunk kell, hogy végig is kell vinni.

2. Nagy túlerőt kell összpontosítani a döntő helyen és a döntő pillanatban, mert

[27] *Lenin:* Marxizmus és felkelés. (Művei. 26. köt. Szikra 1952. 4–5. old.)

különben az ellenség, amelynek jobb a kiképzése és a szervezete, a felkelőket megsemmisíti.

3. Ha a felkelés már megkezdődött, a legnagyobb határozottsággal kell cselekedni, és okvetlenül, feltétlenül támadásba kell átmenni. »A védekezés a fegyveres felkelés halála«.

4. Igyekezni kell naponként (ha egy városról van szó, mondhatnánk óránként) újabb és újabb, bármily csekély sikert is elérni, mindenáron fenntartani az »erkölcsi fölényt«."[28]

Lenin útmutatásai nyomán, a Központi Bizottság utasítására megkezdték a fegyveres felkelés katonai előkészítését. Október 12-én létrehozták a petrográdi szovjet mellett működő Forradalmi Katonai Bizottságot, amelyben a Központi Bizottságon kívül a petrográdi szovjet, az üzemi bizottságok, a szakszervezetek, a helyőrség és a Balti Flotta képviselői vettek részt. Meggyorsították a Vörös Gárda szervezését. Meggyorsították a munkások fegyveres kiképzését. A hadseregben dolgozó bolsevik szervezetek agitációs munkát folytattak a fegyveres felkelés előkészítésére.

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM GYŐZELME

1917. október 16-án az OSZD(b)MP Központi Bizottsága kibővített ülést tartott, amelyen részt vettek a Petrográdi Bizottság, a katonai szervezet, a petrográdi szovjet, a szakszervezetek, az üzemi bizottságok és a vasutasok képviselői is. Az ülésen Lenin ismertette a Központi Bizottság október 10-i határozatát a fegyveres felkelésről. A résztvevők minden tekintetben helyeselték a határozatot, és felhívták a szervezeteket a fegyveres felkelés mindenre kiterjedő, sürgős előkészítésére. Az értekezlet résztvevőinek tudomására hozták, hogy a határozat ellen ketten szavaztak, Zinovjev és Kamenyev. Az utóbbiak a kibővített központi bizottsági ülésen is kifejtették ellenvéleményüket: a felkelésre még nem érett meg a helyzet, mert a proletárforradalom híveinek nincs többsége a nép körében, nem elég erősek ahhoz, hogy a hatalmat kezükbe vegyék; a bolsevikok ártanának a nyugati forradalom ügyének, ha agyonlövetnék magukat stb. Az értekezlet a kapituláns Zinovjevvel és Kamenyevvel szemben egyhangúlag elfogadta Lenin határozati javaslatát, hogy a legközelebbi napokban meg kell indítani a felkelést.

A felkelés vezetésére megválasztották a párt Forradalmi Katonai Központját. (Tagjai: A. Sz. Bubnov, F. E. Dzerzsinszkij, I. V. Sztálin, J. M. Szverdlov és Sz. M. Urickij voltak.) Úgy döntöttek, hogy ez a szerv a szovjetek Forradalmi Katonai Bizottsága kebelében fog működni.

A leszavazott Zinovjev és Kamenyev október 18-án nyilatkozatot tett közzé a „Novaja Zsizny" című újságban a felkelés előkészítéséről. A Központi Bizottság elítélte a fecsegőket, és megtiltotta, hogy a párt nevében fellépjenek.

A párt a lenini útmutatásoknak megfelelően alaposan felkészült a fegyveres felkelésre. A forradalomhoz hű csapategységeket – elsősorban a Balti Flottát - visszarendelték a főváros közelébe. Moszkvában is megkezdték a felkelés katonai

[28] *Lenin:* Egy kívülálló tanácsai. (Művei. 26. köt. Szikra 1952. 175. old.)

szervezését. A Központi Bizottság megbízottai a vidéki nagyvárosokba utaztak, hogy ott is előkészítsék a rohamot. Ez nagyon fontos volt, mert csak így lehetett biztosítani a burzsoázia elleni egységes fellépést a forradalom szempontjából legfontosabb helyeken. A kormány október 25-re, a II. Összoroszországi Szovjetkongresszus napjára várta a felkelés kirobbanását. Lenin javaslatára a Központi Bizottság váratlanul október 24-re tűzte ki a fegyveres felkelést. Lenin a Központi Bizottság tagjaihoz küldött levelében megírta, hogy a felkelést egy percig sem lehet halogatni, meg kell előzni az ellenforradalom felkészülését, mert a késedelmeskedés egyértelmű a halállal. „A történelem nem bocsátja meg a késedelmeskedést a forradalmároknak, akik ma győzhetnek (és ma egész biztosan győzni fognak), holnap viszont azt kockáztatják, hogy mindent elveszítenek... Végzetes dolog, vagy üres formaság volna megvárni az október 25-i ingadozó szavazást:[29] a népnek joga és kötelessége, hogy az ilyen kérdéseket ne szavazással, hanem az erő latbavetésével döntse el... Ezt bizonyította valamennyi forradalom története, és mérhetetlen volna a forradalmárok bűne, ha elszalasztanák a pillanatot, amikor tudják, hogy tőlük függ a forradalom megmentése, a béke felajánlása, Petrográd megmentése, a menekülés az éhínségtől, a föld átadása a parasztoknak."[30]

A felkelés vezérkara a Szmolnijban tartózkodott, Lenin közvetlenül részt vett a forradalom irányításában. A Vörös Gárda alakulatai megszállták a legfontosabb pontokat, őrizték a gyárakat, lezárták a Petrográdba vezető utakat. A felkelés sorsa már 25-én (a később bevezetett új naptár szerint november 7-én) eldőlt, amikor csaknem veszteségek nélkül elfoglalták a kormányintézményeket, bekerítették a Téli Palotát, az Ideiglenes Kormány székhelyét. A 26-ára virradó éjjel a forradalmi egységek rohammal bevették a Téli Palotát, letartóztatták az Ideiglenes Kormányt.

Néhány napos harc után győzött a forradalom Moszkvában is, majd felülkerekedett az egész országban. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom eredményeként a hatalom a szovjetek kezébe került. Az ellenforradalmi erők sok helyen kemény ellenállást tanúsítottak, a hatalmas országban mégis viszonylag rövid idő alatt, nagyobb vérveszteség nélkül győzött a forradalom, szilárdult meg a szovjethatalom.

A FORRADALOM GYŐZELMÉNEK OKAI ÉS JELENTŐSÉGE

A forradalom nemzetközi és belső feltételei megértek. A kapitalizmus imperialista szakaszába érkezett, amikor a proletárforradalmak győzelme nemcsak szükséges, de lehetséges is. Az első imperialista világháború jelezte, hogy megkezdődött a kapitalizmus általános válsága. Az imperialista hatalmak a háborúban lekötötték egymás erejét, nem tudtak segítséget nyújtani az orosz burzsoázia megmentéséhez. A háború alatt valamennyi országban kiéleződött az ellentmondás a háborút folytatni akaró imperialista körök és a háborútól szenvedő tömegek között, erősödött a forradalmi tömegmozgalom. Legteljesebben Oroszországban

[29] Lenin a II. szovjetkongresszusra gondolt. – *Szerk.*
[30] *Lenin:* Levél a Központi Bizottság tagjaihoz. (Művei. 26. köt. Szikra 1952. 233. old.)

jöttek létre a szocialista forradalom objektív és szubjektív feltételei. Itt volt az imperializmus leggyengébb láncszeme. Az orosz proletariátus, amely mindkét polgári demokratikus forradalmat vezette, a harcokban nagy tapasztalatokra tett szert. A februári forradalom után a burzsoá kormány békét, kenyeret és földet ígért, de ezek csak ígéretek maradtak. Bebizonyosodott a tömegek előtt, hogy a cárizmus megdöntése után csak a formák változtak meg, a kizsákmányolás nem. Lelepleződött a burzsoázia, kialakult a munkásosztály és a parasztság 65 százalékát kitevő szegényparasztság szilárd szövetsége. A tömegek látták, hogy csak a proletariátus vezetésével tudják jogos követeléseiket kivívni. Az adott körülmények között a burzsoázia már képtelen volt „törvényes" eszközökkel biztosítani hatalmát, nem is voltak olyan nagy tapasztalatai a szemfényvesztésben, mint a nyugati burzsoáziának, nyílt diktatúráját pedig szétrombolta a forradalom. A nemzetközi proletariátus megmozdulásai lefogták az imperialisták kezét, és megkönnyítették a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmét.

A győzelemben döntő jelentősége volt annak, hogy a forradalmat a marxizmus–leninizmust alkotóan alkalmazó, harcokban edzett, forradalmi párt vezette. Lenin továbbfejlesztette a szocialista forradalom marxista elméletét. Bebizonyította, hogy a szocialista forradalom egy országban is győzhet. A Központi Bizottság felismerte a forradalomban spontánul létrejött szovjetekben rejlő erőt, s a proletárhatalom szerveivé tette őket. A burzsoáziával paktáló mensevik és eszer párt tevékenysége a júliusi napok, különösen pedig a Kornyilov-lázadás után lelepleződött. A bolsevik párt fogta össze a proletariátus, a parasztság és az elnyomott nemzetiségek harcát. Egyetlen forradalmi áradatban egyesült az egész népet átfogó békeharc, a parasztság földért, a nemzetiségek felszabadulásért folyó küzdelme a proletariátus szocializmusért folyó harcával. Csak így, a forradalom nemzetközi és belső feltételeinek, a forradalom objektív és szubjektív tényezőinek páratlanul széles kibontakozása folytán győzhetett Oroszországban a proletariátus.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom áttörte az imperializmus láncát. Egy országban proletárhatalom jött létre; a kapitalizmus megszűnt az egész világot átfogó társadalmi rendszer lenni. Megkezdődött az átmenet a kapitalizmusból a szocializmusba. A szocialista forradalomban, a szocializmus építésében elért eredmények, de még az útkeresések, a hibák is például, tanulságul szolgáltak az emberiségnek. A szovjethatalom a bolsevik párt vezetésével utat tört nemcsak a szovjet nép, de az egész emberiség számára is, az imperializmus széttöréséért, a békéért és a szocializmusért vívott harcban.

Az Októberi Forradalom hatására az egész világon fellendült a forradalmi mozgalom. Németországban, Ausztria–Magyarország területén forradalmak törtek ki. Megerősödött az elnyomott népek nemzeti felszabadító mozgalma az egész világon, de különösen Ázsiában.

A forradalmi fellendülés idején megalakultak a kommunista pártok, amelyek a bolsevik párt példája nyomán nyíltan szakítottak az opportunizmussal, s élharcosaivá váltak a békéért, a nemzeti függetlenségért, a szocializmusért folyó küzdelemnek.

HATODIK FEJEZET

A szocialista szovjet állam megszilárdulása és fejlődése 1917 és 1924 között

1. A SZOVJET ÁLLAM KIALAKULÁSA

A SZOVJETHATALOM ELSŐ INTÉZKEDÉSEI

A bolsevikok által vezetett munkások és katonák győztes petrográdi felkelése 1917. október 26-ára megdöntötte az Ideiglenes Kormányt. Lenin a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjeinek Második Összoroszországi Kongresszusán bejelentette, hogy a forradalom minden hatalmat a szovjetekre ruház át.[1]

A proletárállam legelső intézkedése az imperialista háború befejezésére, az annexiómentes béke megkötésére irányult. 1917. október 26-án a II. Szovjetkongresszus Lenin javaslatára egyhangúlag elfogadta a *békéről* szóló dekrétumot.[2] A szovjet kormány felmondott minden hódításra irányuló szerződést, amelyet az Ideiglenes Kormány és elődei kötöttek. Javasolta valamennyi hadviselő népnek és kormánynak a tárgyalások megkezdését az általános, igazságos és demokratikus béke haladéktalan megkötése céljából. Kijelentette, hogy valamennyi nép számára méltányos feltételekkel kész haladéktalanul aláírni az annexió és hadisarc nélküli békét.

Merőben új külpolitika alapjait rakták le ezzel, nemcsak azért, mert elvetettek minden rabló szerződést, hanem azért is, mert a kormányokon kívül egyidejűleg közvetlenül fordultak a népekhez is, elismerve valamennyiük önrendelkezési jogát. Kinyilvánították azt is, hogy a szovjet kormány a titkos diplomáciát megszünteti, s megkezdi a cári titkos diplomácia okmányainak nyilvánosságra hozatalát.

A II. Összoroszországi Szovjetkongresszus Lenin előterjesztése alapján elfogadta a *földről* szóló dekrétumot is.[3] Az eszer párt, amely a februári forradalom után kormányzó párttá vált, egyetlen lépést sem tett a paraszti követelések és saját programja megvalósításáért. A proletariátus hatalomra kerülésének első napján

[1] *Lenin:* Munkások, katonák, parasztok! (Művei. 26. köt. Szikra 1952. 245–246. old.)
[2] *Lenin:* Dekrétum a békéről. (Ugyanott, 247–252. old.)
[3] *Lenin:* Dekrétum a földről. (Ugyanott, 258–262. old.)

megváltás nélkül elkobozta a földesúri földeket, minden földet az állam tulajdonába vett, s átadta használatra a parasztságnak. Több mint 150 millió hektár föld jutott a parasztság kezébe. Eltörölték a parasztok adósságait: elengedték 315 millió rubel bérleti tartozásukat és évente 400–450 millió rubel bérleti díj fizetésétől mentesítették őket. Megszüntették a haszonbérleti díjakat és a föld adásvételét. A Bolsevik Párt eredeti programja a föld közös megművelését javasolta, abból indulva ki, hogy ez vezet el a fejlettebb termeléshez, a kulturáltabb, jómódú szocialista paraszti élethez. Hatalomra kerülve elveit fenntartotta, de a parasztokra bízta a választást. Minthogy azok többsége még nem ismerte fel a kollektív nagyüzem előnyét és fölényét, a párt elfogadta az egyenlősítő földhasználatnak az eszer választói utasításban foglalt elvét. A Bolsevik Párt vállalta a földosztást, mint átmeneti kitérőt a parasztság fejlődésében. Ezzel széles parasztrétegek támogatását vívta ki. A földbirtokosok élő és holt felszerelését mintegy 300 millió rubel értékben szintén a parasztok kezébe adták. A forradalom eredményeként a föld megoszlása a következőképpen alakult:

szovjet gazdaságok, ipari alapítványok	2,7 %
kollektív gazdaságok földje	0,5 %
a parasztok egyéni művelése alatt álló területek	96,8 %
	100,0 %

Az Októberi Forradalom eredményeként addig nem ismert méretű, mélyreható agrárforradalom ment végbe Oroszországban. Az ország paraszti többségét a bolsevikok érdekeltté tudták tenni nemcsak a burzsoá-földesúri hatalom megdöntésében, hanem a szovjetek hatalmának védelmében is.

A FIATAL SZOVJET ÁLLAM FELÉPÍTÉSE

A szocializmust megelőző formációk gazdasági és társadalmi alapjai már a megelőző társadalmi rendszerben kiépültek. A szocializmus csak tudatos cselekvés eredménye lehet s ezért kialakításában mind a proletariátus pártjának, mind államának döntő szerepe van. Különösen fontos ez olyan körülmények között, amikor a szocializmust egy országban, s nem is a legfejlettebb országban kezdik el megvalósítani. A kispolgári jellegű Oroszországban táptalajra találtak az *anarchista* nézetek, amelyek elismerték, hogy a burzsoá államot meg kell dönteni, de nem ismerték el, hogy amíg az osztályok meg nem szűnnek, szükség van államra.

Az országon belül a mensevizmus, a határokon kívül a reformizmus és a revizionizmus támadta a marxista–leninista államfelfogást.

A jobboldali opportunisták az államról mint az osztálybéke szervéről beszéltek. A kautskysták nem tagadták, hogy az állam az osztályuralom szerve, és hogy az osztályellentétek kibékíthetetlenek, de nem vonták le ebből a következtetést, hogy az elnyomott osztály felszabadításához nemcsak forradalomra, hanem a volt uralkodó osztály államgépezetének megsemmisítésére is szükség van. Állásfoglalásuk nem volt véletlen, mivel a burzsoá állam megdöntésének követelése helyébe a

„tiszta demokrácia" jelszavát tették, ami a gyakorlatban a polgári demokrácia előtti behódolást, a proletárdiktatúra elvetését jelentette.

Marx és Engels megállapításaiból kiindulva Lenin hangsúlyozta, hogy az állam az osztályuralom szerve, egyik osztály eszköze a másik osztály elnyomására. Az opportunistákkal szemben kiemelte, hogy a szűk értelemben vett forradalom csupán a proletariátus hatalomátvételét jelenti. A proletárforradalom csak akkor győzhet, ha a proletariátus uralkodó osztállyá válva megdönti a burzsoázia gazdasági és ideológiai hatalmát is, miközben kiépíti a szocialista társadalmi-gazdasági rendszert. E történelmi feladatot csak úgy oldhatja meg a proletariátus, ha a burzsoá államot és gépezetét szétzúzza. A burzsoá állam nem hal el, hanem a proletariátus dönti meg.

A proletariátus hatalomra kerülése után *a burzsoázia még tartós ellenállásra képes.* Segíti őt a nemzetközi tőke; saját, még megmaradt gazdasági hatalma, az állam és a gazdaság irányításában való jártassága, a tömegekre gyakorolt eszmei és politikai befolyása. A proletariátus ilyen körülmények között hatalmát csak úgy tudja biztosítani, a szocializmust csak úgy tudja felépíteni, ha a megdöntött kizsákmányolók ellenállásának megtörésére *a proletariátus diktatúráját* építi ki. A proletárdiktatúra (proletárállam) lényegesen különbözik bármely korábbi uralkodó osztály államától. A proletariátus nem a kizsákmányolás új formájával váltja fel a régit, hanem a kizsákmányolás minden formáját megszünteti. Hatalma nemcsak saját osztályérdekeit, hanem valamennyi dolgozó réteg érdekeit szolgálja. Ebből következően, a proletárdiktatúra – szemben a kizsákmányoló társadalmi rendszerekkel – demokrácia a többség számára, elnyomás a volt kizsákmányoló kisebbség számára. A proletárdiktatúra a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti időszak állama, amely már nem a régi értelemben vett állam, mert feladata nem az osztályuralom fenntartása, hanem az osztályok fokozatos megszüntetése. Ezzel megszünteti önmagát is mint államot. Az államnak ezt a formáját, a proletárállamot nem döntik meg, ez az állam elhal.

A szocialista állam alapjait a szovjetek államhatalmi jellegének elismerése biztosította. Az alulról felfelé épülő államszervezet egyesítette a törvényhozó és végrehajtó hatalmat. Legkisebb egységei az üzemekben, katonai egységekben alakult szovjetek voltak. Erre épültek a városi, majd kormányzósági szovjetek. A legfőbb hatalom letéteményese *a Szovjetek Összoroszországi Kongresszusa* lett. Az első alkotmány szerint, amelyet 1918. július 10-én fogadtak el, a kongresszus évente kétszer ülésezett. Két kongresszus között jogkörét a Központi Végrehajtó Bizottság gyakorolta, amelynek első elnökévé Szverdlovot választották. A VB hozta létre a *Népbiztosok Tanácsát* az államügyek általános irányítása céljából. Az első szovjet kormányt 1917. november 8-án jelölték ki. Elnöke V. I. Lenin lett.[4]

[4] A Népbiztosok Tanácsa tagjai: a Tanács elnöke V. I. Uljanov (Lenin); belügyi népbiztos A. I. Rikov; földművelésügyi V. P. Miljutyin; munkaügyi A. G. Sljapnyikov; hadügyi és haditengerészetügyi – a következő összetételű bizottság: V. A. Ovszejenko (Antonov), N. V. Krilenko és P. J. Dibenko; kereskedelem és iparügyi V. P. Nogin; közoktatásügyi A. V. Lunacsarszkij; pénzügyi I. I. Szkvorcov (Sztyepanov); külügyi L. D. Bronstein (Trockij); igazságügyi G. I. Oppokov (Lomov); közellátásügyi I. A. Tyeodorovics; posta- és távíróügyi N. P. Avilov (Glebov); a nemzetiségügyi népbiztosság elnöke I. V. Dzsugasvili (Sztálin).

A bolsevikok már a forradalom előtt is többségben voltak az üzemi, katonai, városi szovjetek nagy részében. Minthogy vezetésükkel ment végbe a forradalom, tekintélyük tovább nőtt. Céljuk a forradalom győzelme után az volt, hogy együttműködnek a szovjetekben levő többi párttal, amennyiben azok a szovjethatalom támogatásában hajlandók velük együttműködni. A baloldali szociálforradalmárokat pedig a kormányban való részvételre szólították fel. Az első ízben megalakított Népbiztosok Tanácsának csak azért nem volt baloldali eszer tagja, mert pártjuk „balról" bírálta a bolsevikok demokratikus intézkedéseit. A jobboldali eszerek és mensevikek a szovjethatalom elleni leplezett, majd nyílt támadás útjára léptek. Minthogy a burzsoázia és a földbirtokosság a forradalom győzelmes előrehaladása időszakában nem léphetett fel saját zászlaja alatt, az ellenforradalmi csoportosulások gyűjtőhelyévé a legális kispolgári pártok váltak. Két ízben kísérelték meg politikai válság előidézését. 1917 novemberében „egységes szovjetkormány" alakítását követelték, amelyben pártjaik kapnák a többséget. Ez azonban a szovjetek összetételének sem felelt volna meg, mégkevésbé a proletárhatalom fennmaradása ügyének. Az Alkotmányozó Gyűlés összehívását sürgették, jóllehet míg kormányon voltak, szabotálták ezt. A szovjetkormány az 1917 nyarán összeállított választási listák alapján engedélyezte a választások lebonyolítását, noha tudatában volt annak, hogy ezek a listák nem tükrözik a pártok között és a pártokon belül azóta kialakult erőviszonyokat. A bolsevikok előrelátták, hogy az Alkotmányozó Gyűlés a parlament szerepét akarja játszani az országban, bár a tanácsok közvetlen demokráciája már létrejött. Aggodalmuk indokolt volt. A városokban, ipari központokban nagy szavazat-többséghez jutottak a bolsevikok, de az elmaradott vidékek a kispolgári pártok küldötteit választották meg. Ezen felbuzdulva az 1918 januárjában összeült Alkotmányozó Gyűlés többsége elutasította a szovjethatalom által életbe léptetett dekrétumokat. Ezért a Szovjetek Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottsága 1918. január 19-én az Alkotmányozó Gyűlést feloszlatta. Ettől kezdve a jobboldali eszerek pártja és a mensevik párt a nyílt fegyveres ellenforradalmat támogatta, míg tömegeik jelentős része fokozatosan a szovjethatalom mellé állt.

E jelentős politikai harcban a baloldali eszerek a bolsevikok oldalán álltak. Az addig külön ülésező Parasztküldöttek Szovjetjei elismerték a szovjethatalom dekrétumait és a munkás-katona szovjetekkel való egyesülés mellett döntöttek. Ennek eredményeként a baloldali eszerek beléptek a kormányba, amely így koalíciós jelleget öltött, 11 bolsevik, 7 baloldali eszer népbiztos részvételével. Az utóbbiak tüntető kilépésére csak a breszti békeszerződéssel kapcsolatos ellenvéleményük folytán került sor. A baloldali eszer vezetők nacionalizmusa jelentős részüket szembefordította a bolsevikokkal. 1918 júniusában lázadást robbantottak ki, a szovjethatalom ellenfeleivé váltak. A vezetők más része és tömegeik többsége a bolsevikok oldalára állt a szovjethatalom élethalálharcában. A Bolsevik Pártban növekedett a parasztok száma (1920-ig elérte a tagság 20 százalékát). A szovjetekben a bolsevikok aránya meghaladta a 90 százalékot.

A szovjet választói rendszer először vonta be Oroszország nagy dolgozó tömegeit a politikai ügyek intézésébe. Nemre, iskolai végzettségre, nemzeti és vallási hovatartozásra való tekintet nélkül választójogot kapott minden dolgozó állampolgár. Ez alól kivételt csak a kizsákmányolók, egyházi személyek és a régi elnyomó

apparátus tisztségviselői képeztek. A proletariátus vezető szerepének biztosítása érdekében átmenetileg bizonyos megkülönböztetést voltak kénytelenek bevezetni a paraszti többségű országban. Ezért a városi szovjetekben kevesebb választó volt szükséges egy-egy küldött megbízásához, mint falun. A felsőbb szervekbe a választás közvetett (elektor-rendszer), a felsőbb szovjetekbe a delegátusokat kongresszusok választják meg. A visszahívás jogát az alkotmányon kívül külön dekrétum biztosította.

A leninisták kitartottak a nemzetek teljes egyenjogúságának, önrendelkezési jogának elismerése mellett. 1917. november 2-án a Népbiztosok Tanácsa nyilatkozatot tett közzé Oroszország népeinek jogairól. Az 1918-as első alkotmány leszögezi, hogy „az Oroszországi Szovjet Köztársaság szabad nemzetek szabad szövetsége alapján jön létre, mint a szovjet nemzeti köztársaságok föderációja". Az önrendelkezés teljes elismerésének jele volt a katonaság azonnali kivonása Perzsiából, valamint Finnország, Ukrajna, Örményország függetlenségének elismerése. Finnország kivételével az érintettek nem éltek ezzel, hanem a teljes egyenjogúság alapján a nemzetek egy államkeretben maradása mellett döntöttek, felismerve, hogy csak együtt védhetik meg a szovjethatalmat a külső beavatkozástól. Az alkotmány kimondja: arra törekednek, hogy „megteremtsék Oroszország valamennyi nemzete dolgozó osztályainak valóban önkéntes, tehát annál inkább teljes és szilárd szövetségét". Ugyanezen elveket nyilvánították ki a más országokban élő elnyomott népekkel kapcsolatban is. Biztosították az alkotmányban a szovjeteknek azt a jogát, hogy külföldieknek „minden különösebb formalitás nélkül az oroszországi állampolgárság jogát megadják". Az alkotmány elítéli a nemzeti és gyarmati elnyomást.

Biztosították az állampolgárok demokratikus jogait. Ennek érdekében mindenekelőtt a középkori rendi felépítést, címeket, rangokat kellett eltörölni. Elválasztották az egyházat az államtól. Állami irányítás alá vonták az iskolát. Biztosították minden vallás szabad gyakorlását, de az ateista propaganda folytatását is. Oroszországban először valósították meg a munkások régi követelését: a 8 órás munkaidőt. Kinyilvánították a nők egyenjogúságát. Eltörölték a „törvénytelen" gyermek megalázó megkülönböztetését. Bevezették a polgári házasságot. Lehetővé tették a válást. Biztosították a személyi, a sajtó-, szólás- és gyülekezési szabadságot az abból korábban kirekesztett dolgozó tömegek számára. Bevezették a munkások és legszegényebb parasztok számára az általános és ingyenes oktatást.

Megkezdődött az új államapparátus kiépítése. A burzsoá Ideiglenes Kormány minisztériumait megszüntették; feloszlatták a városi hivatalokat, amelyek a burzsoázia érdekeit védelmezték; a szovjeteket a legalsóbbaktól a legfelsőbbig egységes államszervezetté fejlesztették. Bevonták a dolgozók nagy tömegeit az államigazgatásba. A régi szakembereket megkísérelték maradásra bírni. Az eziránnyú törekvéseket azonban gyakran nem koronázta siker. A régi bíróságok, a rendőrség helyébe szovjet népbíróságokat és munkásmilíciát hoztak létre. Az ellenforradalom és a szabotázs elleni harcra létrehozták az *Összoroszországi Rendkívüli Bizottságot* (VCSK). Ennek élére a kipróbált forradalmár, Dzerzsinszkij került.

Hallatlanul nehéz feladatot jelentett az új munkás-paraszt hadsereg megszervezése. A katonák zöme a forradalom mellé állt, támogatta a szovjethatalmat. A sok éves háború azonban teljesen kimerítette őket. 1918 januárjában a szovjet-

hatalom hozzáfogott a régi hadsereg leszereléséhez, és a *Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg* megalakításához. A Vörös Hadsereget önkéntesekből toborozták, a dolgozó osztályok legöntudatosabbjai léptek be soraiba. Ez a hadsereg az ellenforradalom és az intervenció ellen folytatott harcban a szovjet állam megbízható támaszává vált.

A BRESZTI BÉKE

A kommunista párt a szovjethatalom első napjától kezdve harcot folytatott a béke megteremtéséért. Az antant imperialistái, a korábbi orosz kormányok szövetségesei dühödten támadták a szovjethatalmat nemcsak azért, mert annexiómentes békét javasolt, hanem azért is, mert Oroszország kilépése a háborúból fenyegette háborús céljaik elérését. Ez is közrejátszott abban, hogy azonnal támogatni kezdték a szovjetek minden rendű és rangú ellenfelét. A bolsevikok vezette kormány gyors bukásában bízva, a külügyi népbiztosság felhívását figyelmen kívül hagyva, elutasították a szovjethatalom elismerését.

A cárizmus és az Ideiglenes Kormány örökségeként Szovjet-Oroszország a központi hatalmakkal hadiállapotban állt. Németország hadserege megszállva tartotta Lengyelországot, Litvániát, Lettországot, Belorusszia egy részét, segítséget nyújtott Ukrajna burzsoá nacionalistáinak szeparatista mozgalmához. Már 1917. november 7-én Lenin, Sztálin és Krilenko parancsot adott a vezérkari főnöknek, hogy javasolja a németeknek a tüzelés azonnali beszüntetését. A központi hatalmaknak jól jött ugyan a békeajánlat, de egyáltalán nem értettek egyet azokkal az indítékokkal, amelyek a szovjetkormányt vezették. Ezért mindössze egy hónapi fegyvernyugvásba akartak beleegyezni. A szovjetek azonnali és általános békét követeltek területszerzés és hadisarc nélkül. Végül is december 9-én megkezdődtek a tárgyalások Breszt-Litovszkban. A német fél igyekezett az általa megszállt területeket úgy feltüntetni, mintha azok önként csatlakoztak volna Németországhoz, s súlyos békefeltételeket diktált Szovjet-Oroszországnak. A tárgyalásokon a szovjet küldöttség vezetője, Trockij személyesen a „sem háború, sem béke" álláspontot vallotta, noha kezdetben a kormány elnökének, Leninnek utasításai alapján megkezdte a tárgyalásokat. A pártban is megoszlott a vélemény a német követelésekről. Az ultrabaloldaliak (az ún. „baloldali kommunisták") Buharinnal az élen a „forradalmi háború" mellett törtek lándzsát. Úgy vélték, hogy (Oroszország részéről) megváltozott jellege következtében tovább kell folytatni a háborút, ezzel gyengítik az imperializmust, elősegítik a tömegek öntudatra ébredését, „átviszik a forradalom tüzét egész Európára". Ez az álláspont azért volt veszedelmes, mert a kormánykoalíció másik tagja, a baloldali eszer párt is a háború továbbfolytatása mellett állt. Az előbbiek a forradalom, az utóbbiak Oroszország elárulásának tekintették a súlyos békefeltételek elfogadását.[5] Leninnek és a bolsevikok egy részének az volt a véleménye, hogy húzni kell a tárgyalásokat, s ha nincs más kiút a német offenzíva elkerülésére, alá kell írni a rabló

[5] A német csapatok a fegyverszüneti tárgyalások alatt is folytatták előrenyomulásukat. Januárban 150 000 km² terület átengedését és hadisarcot követeltek.

békeszerződést. Ezt abban a tudatban tették, hogy Szovjet-Oroszországnak lélegzetvételi szünetre van szüksége. Úgy vélték, hogy a hadicselekmények fellángolásának hatása az európai forradalom fejlődésére bizonytalan, ezzel szemben az orosz forradalom bukásához vezethet. A legfőbb internacionalista feladat tehát a fiatal szovjethatalom védelme volt.

Lenin utasításait megszegve, Trockij otthagyta a béketárgyalásokat, azzal az állásponttal, hogy a rabló szerződést nem írja alá, de Oroszország egyoldalúan is leszereli hadseregét. Trockij – Lenin által különösnek és szörnyűségesnek nevezett – magatartása mögött az a szovjethatalom későbbi sorsfordulóin is felfelbukkanó álláspontja húzódott meg, hogy a szovjethatalom egyedül nem tud ellenállni az imperializmusnak, s a világforradalom győzelme nélkül Szovjet-Oroszország bukásra van ítélve. Miközben a német csapatok szinte zavartalanul nyomultak előre, a leninisták drámai küzdelmet vívtak a pártvezetésben az elhajlókkal, a kormányban pedig a baloldali eszerekkel a most már sokkal súlyosabb békefeltételek elfogadásáért. Végül 1918. március 3-án aláírták Németországgal a békét, amelyet az aláírás színhelyéről (Breszt-Litovszk) bresztinek neveztek el.

A hatalom meghódítása utáni első nagy összecsapás így a leninisták győzelmével ért véget a Bolsevik Pártban. Az ultrabaloldal és általában az elhajlások elleni harc ezzel nem ért véget. Az ország lakosságának túlnyomóan kispolgári összetétele, a gazdasági elmaradottság, az imperialista környezet kedvező táptalajt jelentett továbbélésükhöz. Az OK(b)P VII. rendkívüli kongresszusa a lenini vonalat erősítette meg a béke elvi kérdéseinek és a Németországgal kötött békeszerződésnek az ügyében.

A baloldali eszerek nyíltan szembefordultak a breszti békekötéssel. Azonban 1918 márciusában a IV. Rendkívüli Összoroszországi Szovjetkongresszus az ő szavazataik ellenére ratifikálta azt. Erre tüntetően visszahívták képviselőiket a Népbiztosok Tanácsából. Vezetőik harcot indítottak nemcsak a békeszerződés, hanem a kommunista párt ellen is: bár más indítékkal, mint a mensevikek és a jobboldali eszerek, ők is az ellenforradalom táborát erősítették.

A SZOCIALISTA HAZA VÉDELME AZ ELLENFORRADALMI LÁZADÓKKAL ÉS INTERVENCIÓSOKKAL SZEMBEN

A szovjet állam létének első percétől kezdve éles harcban állt a hatalmukat, privilégiumaikat vesztett földbirtokosokkal, tőkésekkel s az őket kiszolgáló katonai és államgépezettel. Mint Lenin előre jelezte, a régi rendszer még hosszú ideig nagyobb erőt képviselt, mint a születő új. A kizsákmányolók nagyobb része csak politikai hatalmát vesztette el, de rendelkezett még vagyonával, a politikai, gazdasági és katonai vezetés évszázadok alatt felgyülemlett tapasztalataival, a régi nevelés, a megszokás és a vallás széles tömegeket befolyásoló hatalmával. Kiterjedt kapcsolataik voltak a nemzetközi tőkével, amely a szovjethatalommal szembeni ellenállásra ösztökélte őket. A belső ellenforradalom erői az ország periferikus területein megkezdték vert hadaik összegyűjtését, cári tisztek és táborno-

kok irányításával megszervezték a fehérgárdát és különféle más szovjetellenes szervezeteket, sőt: „nemzeti kormányt" is alakítottak.

Támogatásuk ürügyén kerül sor 1918 tavaszán Anglia, Franciaország, az USA és Japán nyílt katonai beavatkozására Szovjet-Oroszország belügyeibe. A fehérgárdistákkal közösen elfoglalták és katonai megszállás alatt tartották Szovjet-Oroszország északi, távolkeleti, Kaukázuson-túli és közép-ázsiai területeit. A német imperialisták fennhatósága alá került Ukrajna, Belorusszia, Litvánia, Lettország, Észtország. Grúziában közvetlen angol támogatással mensevik kormány alakult. Románia felbátorodva az antanthatalmak biztatásán, bekebelezte Besszarábiát.

A fehérgárdisták és intervenciósok lényegesen jobb felszereléssel és ellátással, tapasztalt katonai vezetőkkel rendelkeztek. Ellenőrzésük alatt tartották az ország fő termőterületeit, bányáit, olajmezőit. A lakosság éhezett. Nyersanyaghiány miatt sorra álltak le az üzemek. Akadozott a közlekedés. Szovjet-Oroszország munkásai és dolgozó parasztjai mégsem csüggedtek el. A párt hívó szavára az imperialista háborútól megcsömörlött katonák újra fegyvert fogtak. Az 1918 februárjában életre hívott Vörös Hadsereg a forradalmi harcokban a világ első munkás-paraszt hadseregeként megedződött, legyőzhetetlenné vált. Eltéphetetlen szálak fűzték a munkásokhoz és parasztokhoz. Soraiból kerültek ki olyan legendás hírű parancsnokok, mint M. V. Frunze, V. I. Csapajev, K. J. Vorosilov és Sz. M. Bugyonnij. A kommunisták politikájának eredményeként nemcsak katonák, de tisztek is átálltak a Vörös Hadsereg oldalára. Ellenőrzésükre a hadsereg politikai irányítására a parancsnokok mellé katonai biztosokat állítottak. Az 1918 novemberében létrehozott Munkás-Paraszt Védelmi Tanács Lenin vezetésével az ország minden erejét az ellenállás megszervezésére fordította. Kommunisták szervezték a tömeges partizánmozgalmat is a fehérek és idegen hódítók ellen.

Az 1918 novemberében Németországban kitört forradalom és a német munkások szolidaritása megkönnyítette a német megszállók elleni harcot. A győzelem eredményeként Ukrajnában, Belorussziában, Litvániában, Lettországban és Észtországban helyreállították a szovjethatalmat és nemzeti szovjet köztársaságok alakultak. 1918 őszén már az antant seregek feletti első győzelmeit aratta a Vörös Hadsereg.

Forradalmi fellendülés kezdődött világszerte. A munkások társadalmi-gazdasági harcukat egybekapcsolták a szovjetállam védelmével. Még az intervenciós hadseregek soraiban is tevékenykedtek bátor forradalmárok, akik a szovjethatalommal való szolidaritásra szólították fel a katonákat.

A három évig tartó élethalálharcban a szovjethatalom nem egyszer került kritikus helyzetbe. 1919-ben Gyenyikin hadserege délről Moszkvát veszélyeztette, Románia Délnyugatról támadott, Jugyenyics Petrográd elfoglalásával fenyegetett, Vrangel tábornok megszállta a Krím-félszigetet, északon Miller tábornok katonasága garázdálkodott. A Kászpi-tenger és a Volga vonalától keletre eső óriási területeken Kolcsak fehérgárdistái, a csehszlovák légió, mögöttük angol, amerikai, francia és japán intervenciósok támadtak. 1920 végére azonban Oroszország európai területét teljesen felszabadították. Megkezdték az intervenciósok kiűzését Szibériából és Közép-Ázsiából is. A szovjethatalom győzött Azerbajdzsánban, Örményországban és Grúziában. 1922-ben a Távol-Keletet is meg-

tisztították a betolakodóktól. Győztek az intervenciósok felett, bár Litvániában, Észt- és Lettországban megdöntötték a tanácshatalmat. Ukrajna és Belorusszia nyugati része Lengyelország, Besszarábia Románia fennhatósága alatt maradt.

A súlyos áldozatok nem bizonyultak hiábavalónak: a munkás-paraszt államot sikerült megvédeni. Az imperialista erők vereséget szenvedtek, együttes fellépésük sem volt képes megakadályozni az első győztes szocialista forradalom, s az eredményeként létrejött szocialista állam megszilárdulását.

2. GAZDASÁG ÉS POLITIKA A SZOVJETHATALOM VÉDELMÉÉRT FOLYÓ HARC IDŐSZAKÁBAN

A SZOCIALISTA ÁTALAKULÁS KEZDETE

Mint már Marx rámutatott, „. . . a munkásforradalom első lépése a proletariátus uralkodó osztállyá emelése, a demokrácia kivívása. A proletariátus arra használja majd fel politikai uralmát, hogy a burzsoáziától fokról fokra elragadjon minden tőkét, hogy az állam, azaz az uralkodó osztállyá szervezett proletariátus kezében centralizáljon minden termelési szerszámot, a lehető leggyorsabban növelje a termelőerők tömegét."[6]

A Marx által még a fejlett tőkésországokban is szükségesnek talált „fokról fokra" haladás Oroszország esetében sokszorta indokoltabb volt. Jól átérezte ezt az orosz forradalom vezérkara, amikor az első csapást a kapitalizmus előtti társadalmi viszonyok legjelentősebb bástyájára, a feudális eredetű nagybirtokrendszerre mérte. Ez a rendszabály azonban – ellentétben az eszerek véleményével – nem a szocialista forradalmat jelentette falun, hanem a demokratikus forradalom által érintetlenül hagyott földkérdésnek a parasztok kedvére való megoldását. Ennyiben Lenin szavaival „kompromisszumnak" is tekinthető a hatalomra került proletariátus és az ország legnépesebb dolgozó osztálya között.

Ha a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet konkrét részletei nem is voltak tisztázottak, Lenin már 1917 áprilisától kezdve állást foglalt e kérdésben. Az Áprilisi Tézisekben, illetve „A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene" című művében – jóllehet nem a proletárdiktatúra, hanem a szovjeteknek felelős kormány feladataként – kifejtette az ország gazdasági katasztrófától való megmentésének, egyben az „átmenetnek" legfontosabb feladatait. Ezek lényege a bankok egyesítésében és azok, valamint más monopolista szervezetek államosításában, de mindenekelőtt az „ellenőrzés, felügyelet, nyilvántartás" hármas feladatában foglalható össze.[7] Az, amit a bolsevikok közvetlenül a szovjetek hatalomra kerülése után megvalósítottak, nem lépte túl e kereteket. Elsőnek az Állami Bankot vette saját kezébe a szovjethatalom, majd nacionalizálva a magánbankokat, minden banküglyetet állami monopóliumnak nyilvánított. A cári rendszer és az Ideiglenes Kormány által felvett államkölcsönöket érvénytelení-

[6] *Marx–Engels:* A Kommunista Párt Kiáltványa. (Művei. 4. köt. Szikra 1959. 459. old.)

[7] *Lenin:* A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene. (Művei. 25. köt. Szikra 1952. 348., 353. old.)

tették. Tíz nappal a forradalom petrográdi győzelme után dekrétumot adtak ki „a hatalom és a termelőeszközök átkerüléséről a dolgozók kezébe", amelyben kijelentették: „Nacionalizálásról szóló külön törvény nélkül senkit sem fosztunk meg vagyonától." A szovjetek köré tömörült dolgozókat a dekrétum felszólítja a termelés és a termékek legszigorúbb ellenőrzésére és nyilvántartására. A későbbi (november 14-i) „Rendelkezés a munkásellenőrzésről" pontosabban határolja körül a feladatokat. E szerint minden ipari, kereskedelmi, bank-, mezőgazdasági, közlekedési és szövetkezeti termelő társaságnál és vállalatnál, ahol bérmunkások dolgoznak, bevezették a termények és nyersanyagok termelésének, vételének, tárolásának, valamint a vállalat pénzügyeinek munkásellenőrzését. Ezt a vállalat összes munkása, választott szervei útján gyakorolta.

Az államosítások tervezettnél gyorsabb ütemét a tőkések szabotázsa váltotta ki. 1918 tavaszáig nacionalizálták a bankokon kívül a kereskedelmi flottát és a külkereskedelmet. Állami tulajdonba vették a tőkés nagyipart, a szénbányákat, a kohászati, ásványolajipari, vegyipari, gépgyártó és cukoripari vállalatokat, valamint a textilipar jórészét. Így alakult ki az a gazdasági struktúra, amelyet Lenin több munkájában is bemutatott.[8] E struktúra alkotórészei:

1. a patriarchális vagyis jelentős mértékben naturális paraszti gazdaság;
2. a kisárutermelés (ide tartozik a gabonát eladó parasztok többsége);
3. a magángazdasági kapitalizmus;
4. az államkapitalizmus;
5. szocializmus.

Lenin bírálta a „baloldali kommunisták"-at[9], akik a tőkésrendszer elleni további „rohamokat" követeltek. „A helyzet lényege tegnap az volt – írta –, hogy minél erélyesebben államosítsunk, elkobozzuk, üssük és agyonüssük a burzsoáziát, letörjük a szabotázst. Ma csak a vakok nem látják, hogy többet államosítottunk, többet koboztunk el, többet ütöttünk és törtünk le, mint amennyit össze tudtunk számolni."[10]

Lenin az ország állapotát figyelembe véve, a „baloldali" kommunisták kispolgári forradalmár romboló kedvével szemben az építést állította előtérbe. A szovjethatalom soronlevő feladatának – minthogy Szovjet-Oroszország a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakát élte – a termelőerők helyreállítását, a rend védelmét, a gazdaság fellendítését tekintette. Így vált legfontosabb feladattá a termelés és elosztás szigorú nyilvántartása és ellenőrzése, a munka termelékenységének fokozása.

A forradalom győzelme után kialakult „gyűlésező demokráciával" szemben a gazdasági életben egyre keményebben követelte az egyszemélyi vezetés, a szakszerűség helyreállítását. Minthogy nem álltak rendelkezésre mások, mint burzsoá szakemberek, ezek munkába állítását javasolja magas fizetéssel, kommunista ellenőrzés mellett. Lenin a kíméletlen leszámolás mellett a kompromisszum, sőt

[8] *Lenin:* A „baloldali" gyerekességről és a kispolgáriasságról. (Művei. 27. köt. Szikra 1952. 336. old.)

[9] Ny. I. Buharin, K. B. Radek, G. L. Pjatakov csoportja, amely a breszti békekötés „lélegzetvételi szünete" ellen tiltakozott, belső kérdésekben is demagóg ultrabaloldali álláspontra helyezkedett.

[10] Ugyanott, 334. old.

a „kifizetés" módszerének együttes alkalmazását is lehetségesnek tartotta. Ezért különbséget tesz „műveletlen" és „művelt" tőkés között. Az előbbieken azokat érti, akik nem mennek bele semmiféle „államkapitalizmusba", akik hallani sem akarnak semmiféle kompromisszumról. Az utóbbiakon: akik belemennek az „államkapitalizmusba", akik képesek azt az életbe átültetni, akik hasznosak lehetnek a proletariátus számára, mint pl. olyan óriási üzemek jártas és tapasztalt szervezői, amelyek tízmilliókat látnak el termékekkel.[11] A „műveletlenekkel" szemben az elnyomás és kisajátítás, míg a „műveltekkel" az ellenőrzés melletti felhasználás politikáját javasolja megvalósítani.

„A szovjethatalom soronlevő feladatai"[12] című nagy jelentőségű munkájában a munka termelékenységének emelését állítja középpontba, aminek megvalósulása nélkül nem lehet a kapitalizmust legyőzni. Ez megkövetelte mindenekelőtt a nagyipar anyagi alapjának biztosítását, a lakosság tömegeinek kulturális felemelkedését, a megbomlott munkafegyelem helyreállítását, az egyenlősdi helyett a teljesítmény szerinti bérezés bevezetését. Javasolta a szocialista munkaverseny szorgalmazását is.

Amikor a „baloldali kommunisták" a fentieket gúnyosan az „államkapitalizmus irányában való evolúció"-nak, „jobboldali bolsevik elhajlásnak" nevezik, Lenin türelmesen magyarázza, miért nem a szocializmus elárulása az államkapitalizmus előnyben részesítése. Rámutat, hogy 1. a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet állapotában vannak. 2. a kispolgári tulajdon, amely abszolút fölényben van az országban, veszedelmesebb (mert ellenőrizhetetlen), mint a tőkés tulajdon a szovjethatalom létezése mellett. A kispolgári tulajdonformával szemben az államkapitalizmus is lépést jelent előre a szocializmus anyagi bázisának megteremtéséhez vezető úton.

A Lenin által javasolt fokozatosság azonban akkor az intervenció és a polgárháború megindulása miatt nem érvényesülhetett.

A HADIKOMMUNIZMUS

1918 nyarára az ország a fehér lázadások és a külső beavatkozás következtében katonai táborrá változott. Az imperialista háború és a tőkések szabotázsa miatt a szovjethatalomnak tönkrement gazdasággal kellett megvívnia élethalálharcát. Nem a „baloldaliak" ultraforradalmisága, hanem a Vörös Hadsereg ellátásának, a városi lakosság minimális szükségletei biztosításának kényszerűsége vitte a kormányt a rendkívüli intézkedések útjára. A szovjetállam nacionalizálta a nagy- és közép-, sőt helyenként a kisüzemeket is. Betiltották a szabad kereskedelmet. A parasztok egész terményfeleslegét igénybe vette az állam. Minden munkaképes embernek dolgoznia kellett. Megvalósították az „aki nem dolgozik, ne is egyék" elvet. Szigorú jegyrendszerrel biztosították a városi dolgozók ellátását. Minthogy az éhhaláltól kellett megmenteni az embereket, az egyenlő elosztás elve érvényesült. Az üzemek és egyéb munkahelyek dolgozói nemcsak a termelés, hanem – a fogyasztási szövetkezetek útján – az elosztás problémáit is maguk oldották

[11] Ugyanott, 345–346. old.
[12] *Lenin* Művei. 27. köt. Szikra 1952.

meg. Az áruhiány, a pénz elértéktelenedése közvetlen termékcserét tett indokolttá a falu és a város között.

A termelés irányítása, az elosztás megszervezése háborús, polgárháborús viszonyok közepette óriási erőfeszítéseket követelt. A központi állami vezetést a Népgazdasági Főtanács, a helyi népgazdasági tanácsok, valamint az ipari központok gyakorolták.

A hadikommunizmus gazdaságpolitikája nem volt szükségszerű velejárója az átmenetnek a kapitalizmusból a szocializmusba. A szovjethatalom elleni támadást azonban más politikával nem lehetett kivédeni.

A MUNKÁSOSZTÁLY VEZETŐ SZEREPE ÉS A MUNKÁS-PARASZT SZÖVETSÉG A POLGÁRHÁBORÚ ÉVEIBEN

A munkásosztály vezető szerepe mindenekelőtt a szovjetek hatalmában testesült meg. A baloldali eszer párt árulása és bomlása tovább növelte a bolsevik párt iránti bizalmat. Így állt elő az a helyzet, hogy 1918 nyarától a szovjetekbe, különösen a városokban döntő többségében bolsevik küldötteket választottak. Munkások foglalták el az állami, gazdasági és katonai irányító pozíciók többségét. Mint a szocializmus megvalósításában leginkább érdekelt osztály, a munkásosztály éhesen, nélkülözések közepette is dolgozott az üzemekben, harcolt a frontokon, vállalva a hatalom megtartásáért az áldozatokat. Ebben is különbözött a korábbi hatalomra került osztályoktól, amelyek minden esetben másokra hárították át a hatalomért vívott harc terheit.

Minthogy az Októberi Forradalom falun a feudális eredetű nagybirtokrendszerre mérte csapását, azaz mindenekelőtt *demokratikus forradalom* volt, a parasztság legszélesebb rétegeinek támogatására számíthatott. A falusi burzsoázia is több hónapon át semleges maradt. E helyzet tartósabb fennmaradása nagyrészt azon múlott, hogy a gazdagparasztság lojális magatartást tanúsít-e a szovjethatalom iránt, betartja-e annak gazdasági rendelkezéseit. A kulákgazdaságok száma elérte a 2 milliót (az összes parasztgázdaság tizedrészét). Mintegy 50 millió hektár földön gazdálkodtak. Ez tehát a legszámosabb kizsákmányoló réteg volt. A terményfelesleggel is nagyrészt ők rendelkeztek. Az 1918 januárjában bevezetett gabonamonopólium mindenekelőtt e réteg spekulációs, várost kiéheztető politikája ellen irányult. Minthogy ez sem hozta meg a kívánt eredményt, május 9-én már dekrétumot hoztak az élelmezésügyi népbiztos rendkívüli felhatalmazásáról a gabonatartalékokat rejtegető és azzal spekuláló falusi burzsoázia elleni harcra. E szerint az állami gabonamonopólium megsértőit, a terményfelesleg visszatartóit összes vagyonuk elkobzásával büntették.

A lázadó kulákok, az idegen betolakodók elleni harcban a szovjethatalom számított a parasztság valamennyi dolgozó rétegének a támogatására, de mindenekelőtt a *szegényparasztokra*. Munkások mentek vidékre megszervezni a falusi szegénységet. 1918 nyarán Lenin javaslatára dekrétumot fogadtak el a szegényparaszt-bizottságok alakításáról. Ezek irányítása alá kerültek a falusi szovjetszervezetek.

A forradalom eredményeként a legnagyobb létszámú paraszti réteggé a *középparasztság* vált. A szovjethatalom iránti hűsége nemcsak a kapott földnek, hanem a fehér hadsereg mélységesen parasztellenes magatartásának is köszönhető. Jóllehet ez anyagi áldozatot jelentett, gabonafeleslegét beszolgáltatta. Fiai fegyverrel is védelmezték a szovjethatalmat. Ezt olyan körülmények között tették, amikor egyes funkcionáriusok túlkapásai, az erőszakos szövetkezetszervezési kísérletek, a kulákkategóriába sorolások gyakran sértették érdekeiket. Lenin mindezek ismeretében lépett fel az OK(b)P VIII. kongresszusán a párt szövetségi politikájának kiszélesítéséért, a középparasztsággal kötendő tartós szövetségért. Ennek jegyében feloszlatták a szegényparaszt-bizottságokat és falun is kiépítették az egységes szovjethálózatot. Szigorúan büntették a középparasztok ellen elkövetett önkényességeket. A legjelentősebb középparaszti követelés teljesítésére: a szabadkereskedelem helyreállítására, az állami gabonamonopólium eltörlésére azonban még nem kerülhetett sor.

AZ OK(b)P ÚJ PROGRAMJA

Az 1919. március 18–23 között ülésező VIII. kongresszus úgy ítélte, hogy a párt első programja beteljesült és újat fogadott el. E program a szocialista építés programja, amely egészen 1961-ig, az SZKP XXII. kongresszusáig érvényben volt.

A program politikai része mindenekelőtt a szocialista szovjetállam megszilárdításának kérdéseivel foglalkozik, megállapítva, hogy amíg osztályok léteznek, államra is szükség lesz. Elnyomó funkciója a kizsákmányolók ellen irányul. Az ezek elnyomására irányuló különleges rendszabályai fokozatosan szűnnek meg. Összehasonlítva a szovjetállamot a polgári demokráciával, az előbbi demokratikusabb jellegét hangsúlyozza: 1. a választott képviselők visszahívhatók; 2. megvalósul a törvényhozó és végrehajtó hatalom egyesítése; 3. az államapparátus és a tömegek közelebb kerülnek egymáshoz (a köztisztviselők felelőssége és beszámolási kötelezettsége és a lakosság fokozatos bevonása az államigazgatásba). A program elítéli a nemi, vallási, faji és nemzetiségi alapon való burzsoá megkülönböztetéseket és célul tűzi ki a cári rendszertől e téren örökölt hátrányok felszámolását, a nemzetek elszakadásig terjedhető önrendelkezési jogát is elismerve.

A gazdasági rész legfontosabb feladatnak a termelőerők nagyarányú fejlesztését tekinti. Előirányozza a burzsoázia teljes kisajátítását, a termelés és elosztás eszközeinek össznépi tulajdonná emelését, a kisiparosok, kis- és középparasztok egyesítését államilag támogatott szövetkezetekben, a fegyelem megszilárdítását és a munkatermelékenység emelését.

Nagy jelentőséget tulajdonítanak a lakosság kommunista nevelésének. Tervbe veszik az ingyenes, kötelező általános és politechnikai oktatás bevezetését, a dolgozók ellátását egészséges lakással. A munkavédelem és társadalombiztosítás területén a program olyan követeléseket tartalmaz, amelyek a történelem során első ízben a Szovjetunióban valósultak meg.

A program – bár a jövő perspektíváját idézi fel – nem mentes a kor hatásától, amelyben fogant. Némely elképzelés a hadikommunizmus hatásaként fogható

fel. Ilyen a bankok megszűnésére és a kommunista társadalom „könyvelőségévé" változtatására, a pénz fokozatos kiiktatására vonatkozó elképzelés.

A program vitája során több hibás nézettel kellett leszámolni. Az imperializmus lenini elméletével szemben Buharin és Pjatakov a „tiszta" imperializmust állította, amely időszakban a proletariátus már egyedül áll szemben a burzsoáziával. Ellenezték a nemzetek önrendelkezési jogának olyan programba iktatását is, amelybe beleértendő az állami különválás joga.

A polgárháború viszonyai között nagy jelentősége volt a katonai kérdéseknek. A leninisták a hadikötelezettség bevezetése, a reguláris, szervezett hadsereg létrehozása mellett foglaltak állást, amely politikai ellenőrzés mellett felhasználja a régi katonai szakembereket. A „baloldali kommunisták" az anarchikus partizánmódszerek fenntartása mellett kardoskodtak. Trockij viszont túlbecsülte a régi katonai vezetők felhasználásának lehetőségeit. A vitában a körültekintő lenini álláspont kerekedett felül.

A Lenin által megfogalmazott program elfogadásának nagy jelentősége volt, több évtizedre kijelölte a párt és a szovjet nép feladatait a szocializmus építésében.

DÖNTŐ GYŐZELMEK A FRONTOKON; A BÉKÉS ÉPÍTÉS TERVEI

Az intervenciósokra és fehérgárdistákra mért vereségek előtérbe állították gazdasági építés kérdéseit. A lerombolt ország súlyos gazdasági helyzetben volt Első feladat a közlekedés és a fűtőanyagipar helyreállítása volt. Bár nagy... mindennapos gondok gyötörték az állami és gazdasági vezetőket, az égető bajok nem terelték el figyelmüket a szocializmus építésének perspektivikus kérdéseiről. Lenin ösztönzésére, kiváló szakemberek bevonásával 1920 elején kidolgozták Szovjet-Oroszország villamosításának 10–20 évre terjedő tervét. A Népbiztosok Tanácsa jóváhagyta az Oroszország Villamosítására Alakított Állami Bizottság (közismert rövidítéssel: GOELRO) megalakítását. E testület dolgozta ki a tervet, amely 30 nagy villamoserőmű építését irányozza elő, másfélmillió kilowatt összkapacitással. E terv értéke nemcsak a villamosenergia népgazdasági jelentőségének felismerésében van, hanem abban is, hogy Szovjet-Oroszország életében ez volt az első átfogó gazdasági terv.

3. A SZOVJETHATALOM MEGSZILÁRDULÁSA. A SZOCIALISTA ÉPÍTÉS FELTÉTELEINEK MEGTEREMTÉSE

SZOVJET-OROSZORSZÁG NEMZETKÖZI HELYZETE

1920 őszére a fő frontokon már eldőlt a küzdelem; a betolakodókra és a lázadókra döntő vereséget mért a Vörös Hadsereg. A Finnországgal, Észtországgal, Lettországgal aláírt békeszerződést a Lengyelországgal aláírt rigai béke követte. Ha nem is váltak be a világforradalomhoz fűzött remények, az elkeseredett, egyenlőtlen küzdelem, amelyet Szovjet-Oroszország három éven át folytatott az imperialisták beavatkozása ellen, eldőlt: a proletárhatalom fennmaradt. A tőkés

hatalmaknak sikerült ugyan leküzdeniük belső válságukat, de hatalmuk annyira megrendült, hogy óriási katonai túlerejük ellenére képtelenek voltak eltiporni a Szovjet Köztársaságot. Elnyomott tömegeik a szovjetállam szövetségeseinek bizonyultak.

A profitérdek kikezdte a kereskedelmi elszigetelés politikáját is. Még dörögtek a fegyverek, amikor Anglia már a blokád feloldását javasolta, és elismerte a Szovjet-Oroszországgal való árucsere lehetőségét, minthogy nem nélkülözhette az oroszországi piacot. Lenin 1920 novemberében írta: „Olyan helyzetbe kerültünk, hogy ha nem is vívtunk ki nemzetközi győzelmet, amely számunkra az egyetlen igazi és tartós győzelem, kivívtuk magunknak azokat a feltételeket, amelyek lehetővé teszik, hogy fennmaradhassunk a tőkés hatalmak mellett, amelyek most kénytelenek kereskedelmi kapcsolatokra lépni velünk. E harc folyamán kivívtuk magunknak a jogot az önálló létre."[13] A szovjethatalom most már nemcsak lélegzetvételi szünethez jutott. A békés időszakban még nehezebbé vált az imperialisták egységes fellépése. Megosztotta őket a hadisarcon való marakodás, a győztesek és legyőzöttek ellentéte és a világ piacaiért (köztük az Oroszországgal folytatott kereskedelem jogáért) való versengés is. Lenin felismerte ezt a belső feszültséget az ellenfél táborában, és erre építette nemcsak a szovjethatalom fennmaradásának, hanem a szocializmus egy országban való felépítésének terveit is.

Így még el sem csendesültek a fegyverek, a szovjet kormány koncesszió-javaslatot készített elő, igyekezve kihasználni a tőkések piacéhségét. 1921 márciusában, még a hivatalos diplomáciai elismerés előtt kereskedelmi megállapodásokat kötöttek Angliával, májusban Németországgal, szeptemberben Norvégiával, decemberben Olaszországgal. 1922-ben átütő siker koronázta a szovjet diplomácia törekvéseit. Meghívták a *Génuá*ban rendezett nemzetközi gazdasági és pénzügyi konferenciára. Igaz, azzal a céllal, hogy behajtsák rajta a cári rezsim tartozásait és az államosított külföldi tőke kártalanítására kényszerítsék. G. V. Csicserin külügyi népbiztos – Lenin útmutatásait követve – nem zárkózott el mereven a követelés teljesítésétől. Feltételéül azonban a szovjet kormány újabb tőkés kölcsönök folyósítását és az intervenció által okozott károk megtérítését követelte. Ám a nagyhatalmaknak nem az egyenjogú megegyezés volt a célja. Újabb követeléseikből kitűnt, hogy Szovjet-Oroszországot alárendelt helyzetbe akarják hozni. Hasonló igényekkel léptek fel a legyőzött Németországgal szemben is. Ez a helyzet közelítette egymáshoz Németországot és Szovjet-Oroszországot. 1922 áprilisában *Rapallo*ban külön tárgyalások eredményeként megegyeztek a diplomáciai kapcsolatok helyreállításában, gazdasági követeléseik kölcsönös törlésében. Az antanthatalmakkal viszont nem sikerült megegyezni sem Genuában, sem az ugyanazon év június 15–július 20 között *Hágá*ban rendezett konferencián. A kapcsolatok fonala még sem szakadt meg. Finnország és Csehszlovákia még 1922-ben, Nagy-Britannia, Norvégia, Ausztria, Svédország, Dánia, Mexikó és Franciaország pedig 1924-ben felvette a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval.

A hatalomra került proletariátus természetes szövetségesként kezelte az antiimperialista nemzeti felszabadító mozgalmakat. Rokonszenvvel figyelte a függet-

[13] *Lenin:* Külső és belső helyzetünk és a párt feladatai. (Művei. 31. köt. Szikra 1951. 424. old.)

lenségüket elnyert országok fejlődését, sőt támogatásban részesítette őket. E politika jegyében fogant 1921 februárjában a Perzsiával és Afganisztánnal, márciusban a Törökországgal, novemberben a Mongóliával kötött barátsági szerződés. Ezek – először a keleti országok történetében – a teljes egyenjogúságon alapultak.

SZOVJET-OROSZORSZÁG BELSŐ HELYZETE

A négy háborús esztendő és az évekig elhúzódó polgárháború nagy pusztítást végzett az ország termelőerőiben. Bár az iparban az államosítások következtében uralkodóvá vált a szocialista szektor, termelési színvonala messze alatta maradt az utolsó békeévének. Szénből 1920-ban 8,7 millió tonnát termeltek, nem sokkal többet, mint 1898-ban, nyersvasból 116 ezer tonnát – kevesebbet mint 1862-ben, pamutszövetből annyit mint 1857-ben. A nehézipar egyötödét termelte az 1913. évinek.[14] Hasonlóan súlyos helyzetben volt a közlekedés is, 1700 versztnyi[15] vasúti pálya vonal, 3672 vasúti híd romokban hevert, a mozdonyok jelentős része, a kocsik egynegyede használhatatlan állapotban volt.

A szovjet társadalom vezető ereje, a munkásosztály Szovjet-Oroszország 134,2 milliós összlakosságához viszonyítva változatlanul kis létszámú volt, 1,4 millió főt számlált. Sorai szétzilálódtak, sokan a frontra mentek, mások az állami élet fontos posztjaira kerültek. Szép számmal voltak olyanok is, akik a városi éhezés elől családjukkal együtt a falusi rokonokhoz költöztek. Mivel az ipar nyersanyaghiánnyal küzdött, sokan munka nélkül voltak, s számuk a leszerelő katonákkal csak növekedett. A nehéz viszonyok következtében egyes üzemekben sztrájkba léptek a munkások. Létkérdéssé vált, hogy munkát, kenyeret biztosítsanak nekik.

A *mezőgazdaság*, az ország döntő termelési ága is megsínylette a háborút, ha nem is annyira, mint az ipar. 1913. évi termelésének 1921-ben alig 60%-át adta.[16]

Változatlanul a legjelentősebb kizsákmányoló réteg maradt a kulákság, amelynek létszáma a polgárháború éveiben sem csökkent lényegesen. Az ország lakosságának túlnyomó többségét a dolgozó parasztság alkotta, amelynek zömét – hála a szovjethatalom politikájának – a középparasztság alkotta. A középparaszt, mint kezemunkájából élő dolgozó, kivette részét a munkás-paraszt állam védelméből. Mint árutermelő és kistulajdonos, a békés viszonyok helyreállításával a szabadkereskedelem engedélyezését követelte. Az egész gabonafeleslegnek a polgárháború időszakában bevezetett beszolgáltatása már nem felelt meg érdekeinek. Kistulajdonos minőségében közeledett a kulákséghoz. 1920–21-ben elszaporodtak a parasztlázadások. 1921 februárjában ellenforradalmi felkelés kezdődött a Balti Flotta fellegvárában, Kronstadtban. Bár kétségtelen volt a lázadás fehérgárdista szervezése, tényleges és súlyos bajok létezésére hívta fel a figyelmet. Éppen ezért a zendülők fegyveres leverése csupán az első lépés volt.

[14] Szovjetszkoje narodnoje hozjajsztvo v 1921–1925. Moszkva 1960. 29. old. adatai.
[15] 1 verszt (régi orosz hosszmérték) = 1,0668 km.
[16] Narodnoje hozjajsztvo SZSZSZR v 1961. Sztatiszticseszkij jezsegodnyik. Moszkva 1962. 292. old.

A pártvezetés egységes állásponton állt a „Szovjeteket, kommunisták nélkül!", és „Szabadkereskedelmet!" jelszóval fegyveresen fellépők katonai elnyomásában. Korántsem volt ilyen egységes a bajok okainak feltárásában, s a kivezető utak keresésében.

AZ OK(b)P X. KONGRESSZUSA

Miközben a gazdasági bajok nyomán a munkásosztály elégedetlenkedett, a parasztság lázongott, a pártvezetőségben levő elhajlók nyílt vitát kényszerítettek a pártra. A békés viszonyokra való áttérés természetesen indokolttá tette új módszerek keresését. A háború idején bevezetett katonai módszerek az állami, társadalmi és pártéletben túlhaladottakká váltak. Ám az ország akkori nehéz gazdasági helyzetét, a kisárutermelők túlsúlyát, a munkásosztály zilált állapotát nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Az ellenzékiek ezzel nem számoltak.

A vita ugyan a szakszervezetek helyéről, szerepéről robbant ki, de lényegében a proletárdiktatúra egész mechanizmusát érintette.

A tönkrement gazdaság helyreállítása, az éhínség elhárítása érdekében az egész népet mozgósítani kellett. Ez azonban katonai módszerekkel már nem volt lehetséges. Trockij azonban a szakszervezeti konferencia kommunista frakciójának 1920 novemberi ülésén kifejtette, hogy nincs szükség semmiféle demokratizmusra, a szakszervezeteket katonai jelleggel kell felépíteni, vezető kádereiket „át kell rostálni", feladatukat kizárólag a termelés fellendítésében kell meghatározni. Trockijnál a katonai módszerek előnyben részesítése az emberek öntevékenységébe vetett bizalom hiányából fakadt. (Az emberekről az volt a véleménye, hogy született lajhárok, akiket ösztökélni kell a munkára.) Másrészt a szakszervezetek érdekvédő funkcióját azért becsülte le, mert úgy vélte, hogy nincs kivel szemben gyakorolni azt, hiszen a munkás már nem a tőkéssel, hanem a munkásállammal áll szemben. A katonai módszerekhez való vonzódása abból is fakadt, hogy a szocializmus egy országban való felépíthetőségét változatlanul elvetette. Ezért a forradalmi háborúra való felkészülés gondolatát sem adta fel, így mind a gazdasági, mind az állami életben a katonai módszerek fenntartását, a hadsereg együtt tartását tartotta szükségesnek.

A Trockij által hirdetett nézetek felpezsdítették a „baloldali kommunisták" több frakcióból álló csoportjait. A „munkásellenzék" A. G. Sljapnyikovval az élen a gazdaságirányítást a szakszervezeteknek akarta átadni, szembeállítva azokat a szovjetállammal és a párttal. Ez a szakszervezeteknek a párt és az állam fölé helyezését jelentette volna, és a proletárállam felszámolásához vezethetett.

A „demokratikus centralisták" T. V. Szapronov vezetésével azt javasolták, hogy a legfelső Népgazdasági Tanács alakuljon át a „termelők tanácsává" s vezetőit a szakszervezetek jelöljék ki, ráadásul a különböző frakciók és csoportok arányában.

Felléptek a frakciók alakításának szabadságáért. Ellenezték az üzemek szakszerű egyszemélyi vezetését, választott munkásbizottságokkal kívánták helyettesíteni azt. Így a szocialista államot és a pártot egyik legfontosabb funkciójától, a népgazdaság irányításától fosztották volna meg.

Buharin csoportja az elhajlók és Lenin álláspontja közötti közvetítés céljával lépett fel, de végül Trockij platformjánál kötött ki.

Már a kongresszust megelőző vitákban, szakszervezeti gyűléseken kiderült, hogy nemcsak a párttagok, hanem általában a munkások körében is elszigetelődnek az elhajlók. Támogatásra mind a pártban, mind azon kívül a legelmaradottabb kispolgári gondolkodású csoportokban leltek. Lenin a X. kongresszuson a frakciók okozta károkra utalva mondta, hogy „kis szindikalista vagy félanarchista elhajlás még nem volna félelmetes: a párt gyorsan és határozottan felismerné és hozzálátna kijavításához. De ha ez az elhajlás azzal függ össze, hogy az országban óriási többségben van a parasztság, ha a parasztság egyre elégedetlenebb a proletárdiktatúrával, ha a parasztgazdaság válsága a végsőkig kiéleződik, ha a paraszthadsereg leszerelése százával és ezrével ontja a kátyúba jutott, foglalkozást nem találó embereket, akik megszokták, hogy a háború a mesterségük, és akik banditizmust idéznek elő – akkor nem időszerű elméleti elhajlásokról vitatkozni. És a kongresszuson nyíltan meg kell mondanunk: nem fogjuk megengedni az elhajlásokról való vitákat, ennek véget kell vetni."[17]

Lenin különösen a szindikalista típusú elhajlást tartotta veszedelmesnek. Ennek hívei még Engelsre is hivatkoztak, amikor a munkásállam szerveit a „termelők tanácsá"-val akarták helyettesíteni. Lenin ezt nevetségesnek tartotta, hiszen Engels a kommunista társadalomról beszélt, amikor már nem lesznek osztályok, hanem csupán termelők. Oroszországban pedig voltak osztályok, sőt kizsákmányolók is. Még többen álltak ugrásra készen az országon kívül. A termelők nem egyneműek, hiszen a termelők abszolút többsége nem munkás, hanem kistulajdonos volt. A legádázabb osztályharc közepette kezükbe adni a vezetést egyenlő lett volna a proletárhatalom öngyilkosságával. Ez nem jelentette viszont, hogy nem vonják be a tömegeket a munkába. Ellenkezőleg: a munkásosztály soraiból származó valamennyire is jelentős tehetséget komoly támogatásban részesítették és felelős munkába helyezték.[18] Így a Népgazdasági Tanácsok és vállalatok igazgatási szervezeteiben a munkások aránya elérte az átlagos 61,6 százalékot.

A munkásosztály nem mondhatott le a forradalmi párt vezető szerepéről, a proletárállam belső és külső elnyomó, gazdasági építő és kulturális nevelő funkcióiról.

A párt csak a széthúzás felszámolásával, az akarategység biztosításával tudta megvalósítani vezető szerepét. Ezért a X. kongresszus elítélte a frakciózás minden formáját, és elrendelte a frakciók azonnali feloszlatását. A párton belül és az egész szovjet munkában a legszigorúbb fegyelem megvalósítása érdekében a kongresszus felhatalmazta a Központi Bizottságot arra, hogy fegyelemsértés, a frakciózás felújítása vagy megtűrése esetén alkalmazza a pártbüntetés minden formáját, beleértve a pártból való kizárást is.[19]

A pártfegyelem megszilárdítása nem jelentette Trockij „militarizálási" terveinek győzelmét. A háborús időszakban alkalmazott „szélsőséges szervezeti centralizmussal", a párt kollektív szerveinek korlátozásával szemben a X. kongresszus szükségesnek tartotta valamennyi fontos kérdés széles körű megtárgyalását

[17] Az OK(b)P X. kongresszusa. (*Lenin* Művei. 32. köt. Szikra 1953. 181. old.)
[18] *Lenin:* Még egyszer a szakszervezetekről. (Művei. 32. köt. Szikra 1953. 80. old.)
[19] Az OK(b)P X. kongresszusa. (*Lenin* Művei. 32. köt. Szikra 1953. 254. old.)

„a párton belüli bírálat teljes szabadságának biztosításával"; a párthatározatok kollektív kidolgozását. Az általánosan kötelező erejű döntések után azonban megkövetelték a végrehajtás egységét.[20]

A X. kongresszus megvédte a szovjetállamot az anarchoszindikalista támadástól; ugyanakkor Trockijjal szemben támogatta Lenin véleményét, hogy a szovjetállam – munkásállam, egyelőre még „bürokratikus kinövésekkel"[21], amelyek az elengedhetetlen centralizmus árnyoldalai. Minthogy a bürokratizmus kiirtása csak magasabb gazdasági szinten, a kisárutermelés és az analfabetizmus felszámolásával lehetséges, éppen ezért Lenin a proletárdiktatúra viszonyai között is hangsúlyozta a szakszervezetek érdekvédő jellegét. Ezért Lenin javaslatára a kongresszus megvédelmezte a Trockij által „trade-unionistának" nevezett szakszervezeti vezetőket, elvetette a szakszervezetek bürokratikus ide-oda ráncigálásának politikáját.[22]

A szakszervezetek legfontosabb szerepe Lenin szerint az, hogy a „kommunizmus iskolái" legyenek. Minthogy a tagok nagyobb része pártonkívüli volt (kb. 7 millió szervezett dolgozóból félmillió volt párttag), ezek nevelése, bevonása a szocializmus építésébe nagy jelentőségre tett szert. A szakszervezeti munka eszmei tartalmát az OK(b)P határozza meg. Ez azonban nem ölthet kicsinyes, gyámkodó jelleget.

Hogy a szakszervezeteket és munkástömegeiket előkészítsék a termelés irányításának elsajátítására, a határozat javasolta, hogy vegyenek részt a programok kidolgozásában és konkrét megvalósításában. Feljogosították őket, hogy gyakoroljanak ellenőrzést az üzemi termelés állapota és az igazgató szervek tevékenysége felett.[23]

AZ ÚJ GAZDASÁGI POLITIKA BEVEZETÉSE

Az új politikai helyzet, a gazdasági nehézségek megkövetelték a korábbi gazdaságpolitikai elgondolások és gyakorlat felülvizsgálatát. Az új gazdasági politika (orosz kezdőbetűi után: NEP) a X. kongresszuson nem összefüggő, mindent átfogó gazdaságpolitikai koncepcióként merült fel. Mindenekelőtt politikai okok játszottak döntő szerepet bevezetésében. A munkásság és a parasztság viszonyát felül kellett vizsgálni, mert a két osztály harca vagy megegyezése az egész forradalom sorsát meghatározta. Lenin a X. kongresszuson tartott előadói beszédében a hadikommunizmus elveivel szemben ismét a fokozatos előrehaladás jelentőségét hangsúlyozta: „kétségtelen, hogy a szocialista forradalom valóraváltása olyan országban, ahol a lakosság óriási többsége kisparaszti termelő, csak számos olyan különleges átmeneti intézkedés életbeléptetése útján lehetséges, amelyek fejlett kapitalista országokban, ahol az ipari és mezőgazdasági bérmunkások vannak óriási többségben, teljesen feleslegesek volnának".[24]

[20] Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. rész. Szikra 1954. 605. old.

[21] *Lenin:* A szakszervezetekről. (Művei. 32. köt. Szikra 1953. 7. old.)

[22] Ugyanott, 6–7. old.

[23] Bővebben lásd Az SZKP határozatai . . . I. rész 622–640. old.

[24] *Lenin:* Előadói beszéd az egész terméfelesleg kötelező beszolgáltatásának természetbeni adóval való helyettesítéséről. (Művei. 32. köt. Szikra 1953. 222. old.)

Az oroszországi forradalom győzelmét két dolog biztosíthatta. 1. ha egy vagy több fejlettebb országban is győz a szocialista forradalom; 2. ha a diktatúrát gyakorló proletariátus megegyezik a parasztság többségével. Minthogy az előbbi nem következett be, nőtt az utóbbi jelentősége. Mindenekelőtt az egész gabonafelesleg kötelező beszolgáltatását kellett megszüntetni. Lenin javaslatára ezt *terményadóval* helyettesítették, amelynek teljesítése után a paraszt szabadon rendelkezhetett feleslegével. Ez megnyugtatta a parasztságot és mint gazdasági rendszabály is kitűnőnek bizonyult: többtermelésre ösztönzött.

A termelési kedv növeléséhez nemcsak arra volt szükség, hogy a parasztok termékfeleslegüket eladhassák, hanem arra is, hogy pénzükért vásárolni tudjanak. Ez pedig a tönkrement országban nehezen volt lehetséges. Lenin elismerése szerint „túlságosan messzire mentünk a kereskedelem és az ipar államosításában a helyi forgalom megszüntetése útján".[25] Ez pedig kétségkívül hiba volt. A kereskedelem helyreállítása csak áruval volt lehetséges. Ebben valamit segíthettek a külföldi tőkésekkel már folyamatban levő kereskedelmi tárgyalások és a már 1920-ban elfogadott, de még nem realizálódott rendelkezés a koncessziók adásáról. Ezen túlmenően engedélyezték a kisipar (esetenként a középipar) magántulajdonba adását (természetesen a szovjethatalom által a munkások védelmére bevezetett rendszabályok érvényben maradása mellett). Ezáltal a hadikommunizmusban kialakult termékcserét árucsere váltotta fel.

A X. kongresszus Lenin előterjesztését egyhangúlag elfogadta, jóllehet akkor is és később is voltak ellenzői az új gazdaságpolitikának. Trockij e téren is a gazdaságon kívüli kényszermegoldások híve volt. A NEP-et a kisárutermelők előtti kapitulációnak minősítette és több ízben lépett fel idő előtti felszámolásának elgondolásával. A „munkásellenzék" pedig a munkásérdekek elárulásának tekintette az új gazdasági politikát.

Bár az aszály miatt bekövetkezett éhínséget e politikával sem volt lehetséges elhárítani, a tragikus gazdasági helyzetből a kiutat nem a hadikommunizmushoz való visszatérésben, hanem az új gazdaságpolitika fenntartásában, sőt kiterjesztésében keresték. Eredménye a gazdasági élet felélénkülése, a szerteágazó belső piac kibontakozása lett, amely szétfeszítette a naturális csere korábbi kereteit, élénk pénzforgalomhoz és piaci kapcsolatok kialakulásához, gyors gazdasági eredményekhez vezetett.

A proletárállam megőrizte a népgazdaság kulcspozícióit; kezében tartotta a nagyipart, a bankokat, a vasúti és vízi közlekedést, a külkereskedelmet és a földet. A gazdagparasztságot és egyéb tőkés rétegeket gazdasági és állami rendszabályokkal ellenőrizték és korlátozták. Nem véletlenül a NEP bevezetésével szinte egyidőben alapították meg az állami tervhivatalt, a „Goszplan"-t. A GOELRO-terv tényleges megvalósításához is e politika eredményeként lehetett hozzákezdeni. Így a szocializmus pozíciói nemhogy megrendültek volna, hanem jelentősen megerősödtek. A mezőgazdaság vetésterülete 1925-ig elérte a háború előtti 99,3 százalékát; össztermelése pedig túl is haladta azt. (1913 : 100; 1925 : 112) Az 1923–24-es gazdasági évben az ipar termelése is elérte a háború előtti szint 62 százalékát. A gazdaságot gyorsabb ütemben állították helyre mint több európai tőkésország-

[25] Ugyanott, 228. old.

ban. Az ipar helyreállításával egyidejűleg erősödött a szocialista szektor. Bár a NEP bevezetésével egyidejűleg sok gazdaságilag megalapozatlan kommuna és termelőszövetkezet felbomlott falun, a szocialista szektor alacsonyabb formái nemcsak fennmaradtak, hanem továbbfejlődtek és erősödtek. A kereskedelem fontos eszközét, a rubelt fokozatosan stabilizálták.

A NEP eredményeként nőtt a munkások száma; deklasszálódásuknak útját állták. Megszilárdult a fellazult munkás-paraszt szövetség – erősödött a szovjethatalom. Lenin az első eredményeket látva joggal állapíthatta meg a nemzetközi kommunista mozgalom legfelső fóruma, a KI IV. kongresszusa előtt: „Mi az eredmény? Haszonnal járt-e ez a visszavonulás és csakugyan megmentett-e bennünket, vagy még bizonytalan az eredmény? Ez a legfőbb kérdés, amit felteszek magamnak, és azt hiszem, hogy ennek a fő kérdésnek elsőrendű jelentősége van valamennyi kommunista párt számára is, mert ha a válasz tagadó volna, valamennyien pusztulásra volnánk kárhoztatva. Azt hiszem valamennyien nyugodt lelkiismerettel igennel felelhetünk erre a kérdésre, mégpedig abban az értelemben, hogy az elmúlt másfél év pozitívan és feltétlenül azt bizonyítja, hogy ezt a vizsgá[illegible] letettük."[26]

A SZOVJETUNIÓ MEGALAPÍTÁSA – A LENINI NEMZETISÉGI POLITIKA GYŐZELME

A lenini nemzetiségi politika elvei az intervenciósok és fehérgárdisták leverésével válhattak valósággá. A felszabadult területeken az Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság mellett, s annak támogatásával megalakult az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság, a Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaság, a Kaukázusontúli Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság (Azerbajdzsán, Örményország és Grúzia tag-köztársaságokkal). Ez utóbbi és az Orosz Köztársaság számos autonóm köztársaságot és területet egyesített. Hivában és Buharában (Közép-Ázsiában) népköztársaság alakult. A béke helyreállításával elérkezett egymáshoz való viszonyuknak rendezése. Erőik egyesítése a köztársaságoknak közös érdeke volt, hiszen az imperialista környezetben ez volt fennmaradásuk záloga.

1922 augusztusában a Központi Bizottság mellett Sztálin vezetésével munkacsoport alakult, amelynek feladata az volt, hogy az Orosz Föderáció és a többi független köztársaság kölcsönös kapcsolatainak fejlesztésére tervezetet dolgozzon ki. Sztálin és mások tervezetükben – állami önállóságuk csorbításával – csupán autonómiát javasolt az egyesült köztársaságok számára, Lenin azonban a Politikai Iroda tagjai számára szeptember 26-án írt levelében fellépett ez ellen a megoldás ellen. Az volt a véleménye, hogy az egyesülést önkéntes alapon, független köztársaságoknak kell megvalósítani, amelyek a szövetséghez való csatlakozásuk után is megőrzik önálló államiságukat. A tőkésországokban kialakult föderációs elvekkel szemben (amelyek területi alapon jöttek létre, mindössze helyi önkormányzattal rendelkeznek, s kiválási joguk nincs) Lenin a szövetség új típusának kialakítása mellett foglalt állást. Eszerint az új szovjet államszövetség nemzeti alapon épülne

[26] *Lenin:* A KI IV. kongresszusa. (Művei. 33. köt. Szikra 1953. 421. old.)

A SZOCIALISTA SZOVJETKÖZTÁRSASÁGOK SZÖVETSÉGÉNEK FELÉPÍTÉSE (1924)

RÖVIDÍTÉSEK

SZSZKSZ	Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége
OSZFSZK	Oroszországi Szocialista Föderatív Szovjet Köztársaság
SZSZK	Szocialista Szovjet Köztársaság
ASZSZK	Autonom Szocialista Szovjet Köztársaság
AT	Autonóm Terület

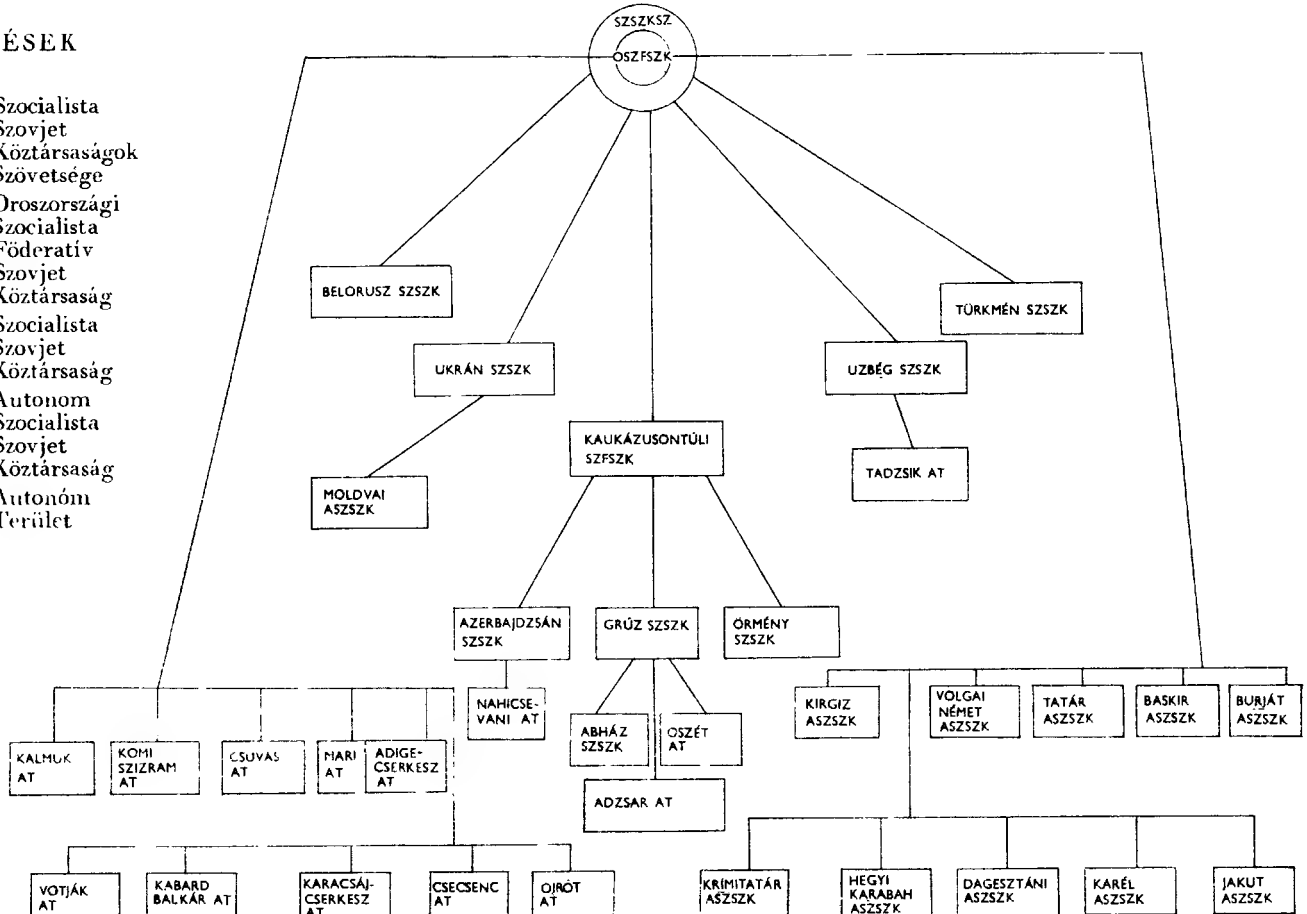

fel. A szövetség tagjainak joga van kiválni az államszövetségből; saját alkotmánnyal rendelkeznek, külső államokkal is tarthatnak fenn közvetlen kapcsolatokat. Lenin tehát elvetette Sztálin autonomizálási javaslatát. Ugyanakkor a kölcsönös érdekből kiindulva javasolta a köztársasági népbiztosságok összevonásával össz-szövetségi népbiztosságok alapítását a közös ügyek irányítására. Ezek közé tartozott a külügy, külkereskedelem, hadügy, a pénzügy, közlekedés- és postaügy. Sztálin feladta korábbi tervezetét, és a párt Lenin javaslata mellett döntött. A *Szovjetunió* megalapítását az I. Össz-szövetségi Szovjet Kongresszus elé terjesztették, amely 1922. december 30-án el is fogadta azt. Az ezt követő időszakban széles viták folytak a pártban az új alkotmány-tervezet körül. A pártnak mind a nacionalista elkülönülés, mind a túlzott centralizmus híveivel meg kellett küzdenie. Az alkotmánytervezetet 1923 júliusában fogadta el a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Végrehajtó Bizottsága, majd ezt véglegesen megerősítette a Szovjetek II. Össz-szövetségi Kongresszusa 1924 januárjában.

A Szovjetunió alkotmánya kimondja, hogy a szocialista szövetségi állam egyenjogú népek önkéntes szövetsége, amely biztosítja a szabad kiválás jogát, ugyanakkor lehetővé teszi a belépést újabb szocialista köztársaságok számára. Magában foglalja az alkotmány a korábban megkötött szövetségi szerződést, mely a szövetségi szervek hatáskörébe utalja a fentebb már jelzett közös ügyeket. Ugyanakkor az államhatalmat minden szövetséges köztársaság önállóan gyakorolja. A legfőbb államhatalmi szerv a szövetségi állam szovjetjeinek kongresszusán választott Legfelsőbb Tanács, amely Végrehajtó Bizottságot választ. A Legfelsőbb Tanács az egyenjogúság érdekében két kamarás rendszerű: a Szövetségi Tanács mellett Nemzetiségi Tanács is működik. Az előbbiben népesség arányában, az utóbbiban 5–5 fővel képviseltetik magukat az egyes köztársaságok és autonóm köztársaságok (autonóm területek 1–1 fővel). Törvényjavaslatok jogerőssé válásához mindkét tanács jóváhagyása szükséges. Az alkotmány nem ismer kötelező államnyelvet; ezt burzsoá fogalomnak tekinti. Ezzel is biztosítja valamennyi nemzetiségű állampolgár szabad nyelvhasználatát.

A kiélezett osztályelnyomás, a rabló imperialista békeszerződések, a gyarmati és nemzeti elnyomás, a fajüldözés korszakában az első szocialista ország a világon egyedülálló demokratikus alkotmányt hozott létre.

4. A SZOCIALIZMUS FELÉPÍTÉSÉNEK TERVE LENIN UTOLSÓ MUNKÁIBAN

Az emberfeletti munka és az eszer terrorista merénylete[27] következtében Lenin egészségi állapota megrendült. A Központi Bizottságban és a Szovjet Kormányban végzett tengernyi gyakorlati munka közepette, súlyos betegséggel küzdve, Lenin folytatta alkotó elméleti munkásságát. A szocializmus gyakorlati megvalósítása foglalkoztatta. Lázas küzdelemben a fogyó idővel és erővel születtek máig ható útmutatásai a szocializmus építésére.

[27] 1918. augusztus 30-án egy üzemi gyűlésről távozóban egy eszer terrorista nő rálőtt Leninre és életveszélyesen megsebesítette.

Lenin az oroszországi forradalom öt éve után legfontosabbnak az elmúlt időszak tapasztalataiból való tanulást tekintette mind az orosz, mind a külföldi elvtársak számára. „Mi általános értelemben tanulunk. Nekik viszont speciális értelemben kell tanulniok, hogy valóban megértsék a forradalmi munka szervezetét, felépítését, és tartalmát. Ha ez megvalósul, akkor – biztos vagyok benne – a világforradalom távlatai nemcsak jók, hanem kiválóak lesznek".[28] Jóllehet a forradalom eredményei még korántsem szilárdulhattak meg, Lenin a nemzetközi burzsoázia minden támadása ellenére jól látta annak végső vereségét. „Ez a burzsoázia, amely minden tőle telhetőt elkövetett hogy... megtízszerezze az oroszországi proletárhatalom születésével járó veszélyeket és fájdalmakat, még képes arra, hogy milliókat és tízmilliókat ítéljen gyötrelmekre és halálra fehérgárdista és imperialista háboruk stb. útján... De nem tudja megakadályozni a forradalmi proletariátus elkerülhetetlen és – világtörténelmi szempontból – egészen közeli teljes győzelmét".[29] Lenintől semmi sem állt távolabb, mint az üres ábrándozás a jövőről. Jól tudta: a kommunizmus, sőt a szocializmus győzelme is csak mindennapos gyakorlati munka eredménye lehet. „Bejutottunk a hétköznapi kérdések kellős közepébe és ez óriási vívmány. A szocializmus már nem a távoli jövő kérdése, nem valamilyen elvont elképzelés, nem valami szentkép... Mi a szocializmust levittük a mindennapi életbe és ott kell eligazodnunk. Ez napjaink feladata, ez korunk feladata... mi valamennyien együtt bármi áron megoldjuk ezt a feladatot és a »NEP« Oroszországa szocialista Oroszország lesz."[30]

Lenin joggal bírálta a „tudós urakat", akik csak azt hajtogatták, hogy Oroszországban nincsenek meg a szocializmus objektív gazdasági-társadalmi előfeltételei. Ezek azonban a Kautsky-féle tankönyv doktriner szellemében gondolkoztak. „A mi európai nyárspolgáraink mégcsak nem is sejtik, hogy a további forradalmak... kétségkívül még több sajátszerűséget fognak elébük tárni, mint az orosz forradalom[31]." Lenin velük hadakozva mutatott rá, hogy a hatalomra került proletariátus (felhasználva a paraszthábORÚ szövetségét a munkásmozgalommal) meg tudja teremteni a szocializmus feltételeit.[32]

Ezzel kapcsolatban több munkájában hangsúlyozta, hogy döntő jelentősége van a nagyipar helyreállításának, új nehézipar teremtésének. 1921-ben írta „a szocializmus egyetlen lehetséges gazdasági alapja a gépi nagyipar. Aki erről megfeledkezik, az nem kommunista".[33] Csak a fejlett nehézipar szolgálhat szilárd gazdasági alapul a szovjetállam függetlenségének biztosítására, „... jól megszervezett nagyipar nélkül egyáltalán szó sem lehet szocializmusról, de különösképpen nem lehet szó róla paraszti országban".[34]

Lenin az agrárjellegű országban a hatalom döntő kérdésének tekintette a

[28] *Lenin:* A Kommunista Internacionálé IV. kongresszusa. (Művei. 33. köt. Szikra 1953. 413–432. old.)

[29] *Lenin:* A „Pravda" megalapításának tizedik évfordulójára. (Művei. 33. köt. Szikra 1953. 349. old.)

[30] *Lenin:* Beszéd a Moszkvai Szovjet plénumán. (Művei. 33. köt. Szikra 1953. 443. old.)

[31] *Lenin:* Forradalmunkról. (Művei. 33. köt. Szikra 1953. 480. old.)

[32] Ugyanott, 478. old.

[33] *Lenin:* A Kommunista Internacionálé III. kongresszusa. (Művei. 32. köt. Szikra 1953. 528. old.)

[34] *Lenin:* Előadói beszéd a terménydóról. (Művei. 32. köt. Szikra 1953. 439. old.)

munkás-paraszt szövetség fenntartását és továbbfejlesztését. Az új gazdasági politika bevezetése is „haladás abban a tekintetben, hogy a legegyszerűbb paraszt színvonalához alkalmazkodik, hogy semmi magasabb követelményt nem támaszt vele szemben."[35] Ezzel engedményt tettek a parasztnak mint árutermelőnek és kereskedőnek, azonban az államhatalom, minden nagyüzemi termelőeszköz és a bankrendszer is a proletariátus kezében volt. Ezt figyelembe véve ismerte fel Lenin a korábban előnyben részesített „kommunákkal" szemben a *szövetkezetek* jelentőségét. Szembeszállt azokkal, akik lebecsülték a szocializmusba való átmenetnek ezt a hatékony és közérthető formáját, akik a szövetkezetet a NEP idején éppúgy kollektív tőkés vállalkozásnak tekintették, mint a kapitalizmusban. „Más ábrándokat szőni mindenféle munkásegyesülésről, hogy azok révén építsék fel a szocializmust, megint más dolog megtanulni, hogy építsük gyakorlatban ezt a szocializmust úgy, hogy *minden* kisparaszt résztvehessen ebben az építésben."[36] A parasztnak a szocializmus útjára vezetését az önkéntesség, a fokozatosság elvi és az állami támogatás anyagi alapján tartotta keresztülvihetőnek.

Lenin 1922 decemberében – már a Szovjetunió megalakulása után – szükségesnek érezte ismét nyomatékosan felhívni a párt- és államvezetők figyelmét a szövetségben egyesült nemzetek egyenjogúságának tiszteletben tartására. „A nemzetiségek, illetve az ‚autonomizálás' kérdéséhez" c. feljegyzésében Sztálin, Ordzsonikidze és Dzerzsinszkij adminisztratív túlbuzgóságát kemény szavakkal ítélte el: „tudott dolog, hogy az eloroszosodott más nemzetiségűek mindig túlzásba viszik a tősgyökeresen orosz érzelmeket".[37] Hangsúlyozta, hogy különbséget kell tenni az elnyomó és az elnyomott nemzet, a nagy és a kis nemzet nacionalizmusa között. A nagy nemzet „internacionalizmusának nemcsak abban kell állnia, hogy tiszteletben tartja a nemzetek formai egyenlőségét, hanem olyan egyenlőtlenségben is, amely az elnyomó nemzet részéről ellensúlyozná az életben ténylegesen kialakuló egyenlőtlenséget".[38]

A cári rendszer örökségeként Oroszország lakosságának 60–70 százaléka analfabéta volt. Lenin jól tudta, hogy a szocializmus megvalósításának alapfeltétele a művelt, szocialista emberek alkotó cselekvése. Gúnyosan írta a „Naplójegyzetek"-ben, utalva azokra, akik élettől elszakadva a „proletárkultúra" fellegei között lebegtek, hogy „még a burzsoá kultúra tekintetében is nagyon gyengén állunk".[39] Ezért döntő jelentőségűnek az írás-olvasás, az elemi oktatás kiterjesztését tekintette. A Közoktatásügyi Népbiztosság költségvetésének felemelését, a néptanítók elismerésének növelését javasolta. „A néptanítót olyan magasra kell emelnünk, amilyen magasan soha sem állt, nem áll és nem is állhat a burzsoá társadalomban"[40] – jól tudva, rajtuk áll vagy bukik az ország kulturális felemelkedésének ügye.

Lenin nemcsak a gazdasági építés, hanem a szocialista demokrácia kibontakozása legfőbb feltételének is a kulturális felemelkedést tartotta. A forradalom óta eltelt

[35] *Lenin:* A szövetkezetekről. (Művei. 33. köt. Szikra 1953. 470. old.)
[36] Ugyanott, 468. old.
[37] *Lenin* Művei. 36. köt. Szikra 1958. 615–616. old.
[38] Ugyanott, 617. old.
[39] *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 461–462. old.
[40] Ugyanott, 463–464. old.

öt esztendő alatt a proletárdiktatúra rendszere világraszóló sikereket ért el. Apparátusát azonban Lenin nem tartotta hibamentesnek. Az ott dolgozó munkások nem rendelkeznek elegendő tapasztalattal és műveltséggel, a régi apparátus szakemberei pedig a bürokratizmust ültették át a szovjetapparátus tevékenységébe. Lenin döntő jelentőségűnek tartotta tanulásukat, a korszerű módszerek elterjesztését körükben, valamint ellenőrzésüket felülről a szovjet állam, alulról az egész nép által.

Lenin a szocializmus győzelme szempontjából döntő kérdésnek tekintette *a munkásosztály élcsapatának egységét.* A pártban újból jelentkező viták nemcsak az új feladatokkal járó szükségletekből vagy személyi okokból fakadtak. Mint Lenin rámutatot: „Pártunk két osztályra támaszkodik, s ezért ingatagsága lehetséges, bukása pedig elkerülhetetlen, ha e két osztály között nem jöhetne létre megegyezés". A sajátos oroszországi osztálystruktúra nehezítette a párt számára a szocializmus építésének irányítását. Ezért Lenin nagy jelentőséget tulajdonított a párt egységének. A soron levő XIII. kongresszushoz intézett levelében kötelességének érezte felhívni a párt figyelmét egyes vezetők (Sztálin, Trockij stb.) személyes tulajdonságaira, amelyeknek negatív oldalai a frakcióharc veszélyét idézhették fel.

A kongresszusnak részben Sztálin áthelyezésének[41] megfontolását, másrészt a Központi Bizottság létszámának 50 vagy akár 100 főre emelését sürgette. A KB tagságát főként közvetlenül a termelésből jött munkásokkal javasolta kiegészíteni, akik közelebb állnak az egyszerű munkásokhoz és parasztokhoz s akiket munkájukban nem kötnek hagyományok és előítéletek. Lenin javaslatait – halála után – a XIII. kongresszus megvitatta. Sztálin leváltását nem váltották valóra, mert alkalmasabb főtitkárt nem találtak. Kötelezték viszont a lenini bírálat figyelembevételére – aminek hosszú időn keresztül eleget is tett. Megvalósították a Központi Bizottság munkásokkal való kiegészítését is.

Lenin 1924. január 21-én meghalt. A szocializmus felépítésére kidolgozott tervei a Szovjetunióban azóta megvalósultak és az eszmék világából nemzetközi méretekben is a gyakorlati megvalósulás stádiumába kerültek.

[41] Sztálin az OK(b)P 1922-ben tartott XI. kongresszusa óta a párt főtitkára volt.

HETEDIK FEJEZET

A nemzetközi munkásmozgalom az első világháború utáni forradalmi fellendülés éveiben. A Kommunista Internacionálé megalakulása és fejlődése (1918—1923)

Az imperialista hatalmak érdekellentétei talaján kirobbant világháború az Oroszországban végbement forradalom, a szovjethatalom egyoldalú békefelhívásai és kikapcsolódása ellenére tovább folyt. A központi hatalmak a keleti ellenféllel kötött különbékét arra akarták felhasználni, hogy a nyugati hadszíntéren kierőszakolják a győzelmet. Az antanthatalmaknak érzékeny veszteséget jelentett szövetségesük, Oroszország kiválása, a forradalom vereségétől remélték újbóli bekapcsolódását. Az Egyesült Államok belépése a háborúba 1917 áprilisában a korábbi vereségek ellenére biztosította az antant erőfölényét. A végső győzelem reményében mindkét fél támadásra űzte fáradt, kivérzett hadseregeit.

A kezdeti soviniszta mámorból kijózanodott, öntudatra ébredt katonák, a hátországban nyomorúságos körülmények között dolgozó munkások, évszázados sérelmeket hordozó parasztok, barbár nemzeti elnyomásban sínylődő népek gyakran spontán, mégis együttható harcából született a történelem első *világméretű forradalmi fellendülése.* E sokszínű forradalmi folyamatban együtt hatott a munkások osztályküzdelme, az imperialista háborús pusztítással szembefordult békemozgalom, az elnyomott népek függetlenségi harca, a parasztok antifeudális földosztó forradalmi harca. Az 1918-tól 1923 végéig eltelt hat esztendő az antiimperialista, demokratikus és szocialista forradalmak sokaságát, a sztrájkok, tüntetések tízezreit eredményezte szerte a világon, de mindenekelőtt Európában.

1. DEMOKRATIKUS ÉS SZOCIALISTA FORRADALMAK. A FORRADALMI MUNKÁSMOZGALOM MEGERŐSÖDÉSE (1918–1920)

A VÁLSÁG ELMÉLYÜLÉSE AZ IMPERIALISTA ORSZÁGOKBAN

A háború idején, ahogyan feltárultak az imperializmus betegség-gócai, fokozatosan megrendült a tömegek bizalma a fennálló rendben. A tiltakozás aktívabbá vált, a korábban szilárdnak látszó kormányzati rendszerek is meginogtak. Az Októberi Forradalom, amely átszakította az imperializmus láncát, fellendítette a világ népeinek harcát a békéért, a nemzeti függetlenségért, a társadalmi felszabadulásért.

Kevésbé élesek a konfliktusok a győztes antantországokban, noha a gazdasági-társadalmi viszonyok érettek a rendszer megdöntésére, a szocializmus megteremtésére. Ezekben az országokban azonban alapjában már megszűntek a kapitalizmus előtti brutálisabb kizsákmányolási formák, s így egyneműbb és leplezettebb is lett a kizsákmányolás. A gyarmatosítás és a tőkekivitel következtében a tőkéseknek jutó extraprofit morzsáiból bizonyos munkásrétegek is részesültek. A rohamosan fejlődő gyáripar növekvő szakmunkásigénye lehetetlenné tette a bérek korábbi szinten tartását. Ráadásul az USA, Anglia, Franciaország, Olaszország és Japán győztesen került ki az első világháborúból. Ezért a politikai válság korántsem volt olyan mélyreható, mint a vesztes országokban. A politikai szemfényvesztésben kifinomult tapasztalatokra szert tett burzsoázia a brutális erőszakot szükség esetén engedményekkel kombinálta. Ügyes politikája gyakran a reformista munkás-, vezérekre támaszkodva ért el sikereket a munkások osztálytudatának eltompításában.

Ez tette lehetővé, hogy Anglia, Franciaország, az Amerikai Egyesült Államok és Japán imperialistái belső problémáik ellenére a nemzetközi ellenforradalom fő erejévé váljanak. Ők bujtogatták Szovjet-Oroszország lázadó fehérgárdistáit; nyílt katonai beavatkozásuk vezetett a polgárháború sokéves elhúzódásához. Döntő szerepet játszottak a Magyar és a Szlovák Tanácsköztársaság, a bolgár parasztpárti kormány megdöntésében, Ázsia, Észak-Afrika, az amerikai kontinens munkás-, paraszt és nemzeti felszabadító mozgalmainak leverésében.

A vesztes országok forradalmi mozgalmaktól szorongatott uralkodó osztályai a nemzeti érdekek elárulásával fejet hajtottak a győztesek rabló békefeltételei előtt. Az ekkor kialakított versailles-i–washingtoni békerendszer tartalma ugyanis nemcsak a győztes és a legyőzött országok burzsoáziájának összefogása az ellenforradalom erőit leküzdő Szovjet-Oroszország és a vereségek ellenére is erősödő forradalmi és antiimperialista mozgalmak ellen. Az 1919 januárjában Párizsban megnyílt békekonferencia április 30-án Japánnak ítélte Santungot. Június 28-án Németországgal a versailles-i palotában, szeptember 10-én Ausztriával Saint-Germainben, november 27-én Bulgáriával Neuillyben, 1920 júniusában Magyarországgal Trianonban, augusztus 10-én Törökországgal Sèvres-ben megkötötték a békét. A washingtoni konferencia az új távol-keleti erőviszonyokat rögzítette. Mindenekelőtt az Egyesült Államok imperialista érdekeinek kedvezett és Kína ellen irá-

nyult, megerősítve félgyarmati helyzetét. Csakúgy, mint az európai szerződések, a a szovjet állam bekerítését is szolgálta. Ezt érhették el az ún. békerendezésekkel, ez azonban lényegesen kevesebb volt, mint amit elérni szándékoztak. Egymás közötti ellentéteiket nem tudták orvosolni, az imperializmus áttört láncát sem lehetett többé összeforrasztani. Ebben a fiatal szovjethatalom kemény visszavágásai mellett a munkás- és haladó mozgalmaknak is fontos szerep jutott.

TANÁCSKÖZTÁRSASÁGOK A BALTIKUMBAN ÉS FINNORSZÁGBAN

1917–18-ban forradalmi helyzet alakult ki a korábbi cári Oroszország nyugati területein és a központi hatalmak országaiban. Lettországban már 1917. december 29–30-án szovjetkormány alakult. Ezt azonban a német csapatok megdöntötték. Németország veresége után 1918 végén a Baltikumban szovjetköztársaságok jöttek létre. 1918 novemberében kikiáltották az Észtországi Munkáskormányt. Lettországban december 4-én alakult meg az ideiglenes szovjet kormány, Litvániában pedig december 8-án. E balti köztársaságokban államosították az ipart és a vasutakat, elkobozták a földesúri földeket. Elkövették azonban azt a hibát, hogy Szovjet-Oroszországgal ellentétben nem adták azt át használatra a földnélküli és kisbirtokos parasztoknak. Így az antanthatalmak, Németország és Lengyelország intervenciója eredményeként utóbb hatalomra került burzsoá kormányok nacionalista és földosztó demagógiával éppen a legkritikusabb időszakban elválaszthatták a parasztságot a munkásosztálytól.

Szovjet-Oroszország 1917. december 31-én elismerte *Finnország* függetlenségét. Az önállóság elnyeréséért folyó 1917. évi küzdelmek nem jártak együtt társadalmi változásokkal, noha igen kiéleződtek az osztályellentétek. 1918. január 27-én proletárforradalom robbant ki Helsinkiben. Vezetője a Finn Szociáldemokrata Párt balszárnya volt. A burzsoá kormány északra menekült. Ugyanott gyülekezett a katonaság is Mannerheim volt cári tábornok vezetésével. Délen gyorsan haladt a forradalom ügye. A forradalmi kormány a kisbérlőknek átadta bérelt földjüket, felemelte a gazdagok adóit, mentesítette a szegényeket. Minthogy még nem jött létre a kommunista párt, a szociáldemokrata baloldal pedig nem állt szilárd marxista alapokon, súlyos hibák is történtek. Olyan „tiszta demokráciát" hirdettek meg, amelyben megmarad a termelőeszközök és a föld magántulajdona. Csak a tulajdonos szabotázsa, vagy szökése esetén kerültek az üzemek és nagybirtokok a dolgozók kezelésébe. A Finn Bankot viszont államosították. Ez a felemásság nem elégítette ki a proletariátust, ugyanakkor nem békíthette meg a burzsoáziát sem. A liberális magatartás csak ösztönözte az ellenforradalmárokat, akik Németországtól és Svédországtól is segítséget kaptak. A finn Vörös Gárda – amelybe tömegesen jelentkeztek a munkások – hősiesen harcolt, de a túlerőben levő fehérektől április végére vereséget szenvedett. Sokezren közülük Szovjet-Oroszországba emigráltak. A burzsoázia addig példátlan fehérterrorja söpört végig az országon.

POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM NÉMETORSZÁGBAN. TANÁCSKÖZTÁRSASÁG BAJORORSZÁGBAN

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme nagy visszhangra talált a központi hatalmak országaiban. *Németországban* 1917 novemberében a nagyvárosokban békegyűléseket, tüntetéseket tartottak a munkások, az iparvidékeken sztrájkok törtek ki. 1918-ban mindez továbbfolytatódott és mind szervezettebb formákat öltött. Az orosz példa nyomán munkástanácsok alakultak. A munkások megfékezésére már nem elegendő a rendőrség, katonaságot is kénytelenek felhasználni. A munkásosztály vezetése azonban nem egységes. Nagy részüket a jobboldali vezetés alatt álló (ún. többségi) Németországi Szociáldemokrata Párt tömörítette, amely az ellenzékieket 1917. január 18-án kizárta soraiból. Ezekből alakult meg Németország Független Szociáldemokrata Pártja. Élén centristák álltak, így ez is a kompromisszumok és ingadozás politikáját folytatta. Soraiban még csak kis csoportot képeztek a spartakisták, a forradalmi baloldal képviselői.

A nyugati offenzíva (a Szovjet-Oroszországra kényszerített rabló béke ellenére) kudarcba fulladt. Így Németország 1918. október 5-én a wilsoni 14 pont[1] alapján fegyverszünetet kért. A feltételek súlyosak voltak, s a kormány halogatta a tárgyalások megkezdését, a hadműveletek befejezését.

1918. október 29-én a nyílt tengeren tartózkodó hadiflotta legénysége és nyugaton néhány hadosztály megtagadta az engedelmességet. A Kiel kikötőjébe befutott hadihajók legénysége, a tengerészgyalogosok és a hozzájuk csatlakozott hajógyári munkások november 4–8 közötti felkelésével megkezdődött a németországi forradalom. Kielben, Brémában, Hamburgban, Essenben, Kölnben, Münchenben, Cuxhavenben, Lübeckben, Drezdában és még sok városban tanácsok alakultak a forradalmi harcok vezetésére. Legfontosabb követelésük a béke megkötése és a monarchia megdöntése volt.

A jobboldali szociáldemokraták a háborús császári kormányba való belépésükkel próbálták megmenteni a monarchiát. A felkelő munkások és katonák azonban megdöntötték a császárságot. Az 1918. november 9-i népgyűlésen Németországot demokratikus köztársasággá nyilvánították. Ugyanezen a napon K. Liebknecht a Spartakus-csoport nevében már a szocialista köztársaság létrehozását követelte. F. Ebert, többségi szociáldemokrata vezető alakított kormányt, aki a függetleneknek és a spartakistáknak is felajánlotta a részvétel lehetőségét. Az utóbbiak azonban elutasították, jól sejtve, hogy a reformisták már befejezettnek tekintik a forradalmat.

A jobboldali és centrista összetételű kormány, bár „szocialistának" nevezte önmagát és az erfurti program valóra váltását ígérte, valójában beérte a burzsoá demokráciával. Mivel nem állt módjukban a munkás- és katonatanácsok hatalmának azonnali felszámolása, mindent elkövettek, hogy formálissá tegyék. A kormány megelégedett a legsoványabb demokratikus jogok elismerésével. Nem használta fel hatalmát – amelyet a munkások és katonák bizalmának köszönhetett –

[1] Woodrow Wilson, az USA elnöke 1918 januárjában a szovjet békedekrétum ellensúlyozására tette közzé 14 pontból álló békeprogramját. Ebben demokratikus békét helyezett kilátásba. (Szövegét lásd Nemzetközi Szerződések. 1918–1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1966. 20–22. old.)

a feudális maradványok bástyái: a junker-nagybirtok és a monarchista hatalmi gépezet szétzúzására. Még kevésbé állt szándékában a német monopoltőke hatalmának megnyirbálása – ami pedig a demokrácia megteremtésének legfőbb feltétele lett volna. A kormány szeme előtt, sőt cinkosságával szabadon szervezkedhetett a német ellenforradalom. Bizalmas megállapodás született a többségi szociáldemokraták vezetői és a vezérkar, illetve a jobboldali szakszervezeti vezetők és a monopóliumok képviselői között. Már december 6-án reakciós erők puccsára került sor Berlinben – ekkor még sikertelenül. Ám a tanácsok országos kongresszusán (december 16–21) a reformisták megerősítették pozícióikat, s amit a nyílt ellenforradalom nem érhetett el, azt maguk kezdték el megvalósítani. Mindenekelőtt fegyveres erőitől kívánták megfosztani a forradalmat. Megtagadták a zsold kifizetését a népi tengerészdivíziónak, majd fegyverei átadására akarták kényszeríteni. Berlin munkásai azonban melléjük álltak. A független szociáldemokraták a munkások felháborodására reagálva kivonultak a kormányból, de ellene semmit sem tettek.

December végére megérlelődtek a Spartakus Szövetség önálló politikai párttá alakulásának feltételei. 1918. december 30-án megalakult Németország Kommunista Pártja (Spartakus Szövetség), amely a proletárdiktatúráért való harcot tűzte zászlajára, közvetlen követelései a porosz militarizmus megsemmisítésére, a bankok, bányák és nehézipar államosítására, a nagybirtokok kisajátítására irányultak. A kommunisták taktikájának – a stratégiailag helyes célkitűzések mellett is – jelentős hibái voltak. Lebecsülték a munkás-paraszt szövetség jelentőségét, Luxemburg és Liebknecht javaslata ellenére elhatározták a parlamenti választások bojkottját, megtiltották a párttagoknak, hogy a reformista szervezetekben végezzenek munkát.

1919 január első napjaiban a burzsoázia újabb „önkéntes" fegyveres csoportokat vont össze a fővárosban, miközben a munkások körében népszerű, független szociáldemokrata rendőrfőnököt leváltották és jobboldali reformistával helyettesítették. Ez ellen a függetlenek és a kommunisták együtt tiltakoztak. Január 5-én óriási tüntetést szerveztek Berlinben, amelyen a fehérgárdista különítmények feloszlatását, a munkások felfegyverzését követelték. Emellett már elhangzott a felszólítás az Ebert–Scheidemann kormány megdöntésére is. Miközben a függetlenek a kormánnyal tárgyalva időt engedtek az ellenforradalom szervezkedésének, Noske jobboldali szociáldemokrata belügyminiszter a tábornoki karral tárgyalt. s maga állt a munkások elleni megtorló hadjárat élére. Fegyverrel verték le a berlini munkásokat. Az illegalitásba vonult R. Luxemburgot és K. Liebknechtet, a német forradalom vezéreit fehértisztek elhurcolták és meggyilkolták anélkül, hogy a jobboldali szociáldemokrata kormány bármit is tett volna ennek megakadályozására és megtorlására.

Az 1919. január 19-i parlamenti választások a kíméletlen fehérterror közepette zajlottak le.[2] A türingiai Weimarban összegyűlt (alkotmányozó) nemzetgyűlésnek a Munkás- és Katonatanácsok Központi Tanácsa átadta a hatalmat, ami egyenlő volt az utóbbi önfeloszlatásával. Ebertet megválasztották a köztársaság, Ph.

[2] Választási eredmények: Szociáldemokrata Párt 11,5 millió szavazat, 165 mandátum. Független SZDP 2,3 millió szavazat, 22 mandátum. A mandátumok 54,5 százalékát a polgári pártok szerezték meg.

Scheidemannt a szociáldemokrata–polgári kormánykoalíció élére. Elfogadták a köztársaság alkotmányát, amely előrelépés volt a monarchiához képest, de még polgári demokratikus szempontból is súlyos fogyatékosságok terhelték.

A harc azonban ezzel korántsem dőlt el. A német munkásosztály osztagai a megosztottság, az árulások, a forradalmi szervezettség hiánya ellenére, egymástól elszigetelten is folytatták harcukat. Brémában a tanács a kormány alkalmazta fegyveres erőszak ellenére sem volt hajlandó hatalmát átadni. 1919. január 10-én kikiáltották a szocialista köztársaságot. Január 11-én Cuxhavenben is tanácsköztársaság alakult. A berlini munkások leverése után G. Noske csapatokat küldött ellenük. 100 munkás esett el az egyenlőtlen harcban.

Ugyanezen időben (január 11-én) a munkástanács elhatározta a szénbányák államosítását. Január 17-én 185 ezer munkás lépett sztrájkba. Csak március 3-án sikerült katonaság bevetésével megtörni őket.

Márciusban újból fellángolt a harc Berlinben. 1200 munkás esett áldozatul a Noske irányítása alatt álló rendőrség golyóinak.

Míg az ország többi részében előretört az ellenforradalom, *Bajorországban* ellenkező előjelű változások következtek be. A központi kormányból kiléptek a függetlenek, itt azonban a kormány elnöke, Kurt Eisner helyén maradt és a tanácsokra támaszkodott. 1919. február 21-én egy monarchista főhadnagy merényletet követett el ellene. A fölháborodás hatására sok munkás kilépett a Szociáldemokrata Pártból és a függetlenek, vagy a kommunisták mellé állt. 1919. április 7-én a független szociáldemokraták kikiáltják a Bajor Tanácsköztársaságot. Kommunisták azonban nincsenek a kormányban, amelynek politikája a korábbihoz képest nem változik. Április 13-án az üzemi bizottságok és a katonatanács leváltja a kormányt. A helyére állított akcióbizottságban már a kommunisták játsszák a vezető szerepet. Munkásellenőrzést vezetnek be az iparban, megkezdik a bankok államosítását, elkobozzák az élelmiszerkészleteket és szétosztják a munkások között. Létrehozzák a Vörös Gárdát és a Vörös Hadsereget. (30 ezer fő.) A Scheidemann-kormány fehér csapatokat küld (60 ezer fő), amelyekkel szemben a bajorok kezdetben győzelmeket érnek el. A függetlenek azonban megegyezésre törekednek és rágalmazzák a kommunistákat, akiket a kormányból való kilépésre kényszerítenek. Május 1-én ellenforradalmi csapatok vonultak be Münchenbe. 5 napig tartott az elkeseredett küzdelem, amelyben végül is a fehérterror kerekedett felül.

A német proletariátus kísérletei a forradalom továbbfejlesztésére nem jártak sikerrel. Az uralkodó osztályok és a jobboldali szociáldemokraták összefogása megakadályozta ezt. A tudatos forradalmi erők csekélyek és megosztottak voltak. Harcuk mégsem volt hiábavaló, mert a demokratikus forradalom számos vívmányát a megújuló támadások sem tudták semmivé tenni. A legreakciósabb erők puccskísérleteit a munkásosztály visszaverte. Ezek közül a legjelentősebb a junker lázadás volt, amely még a szociáldemokrata–polgári koalíciós kormányt is túlságosan demokratikusnak találta, s megdöntésére tört. A nagybirtokos W. Kapp a reakciós tisztikar és ellenforradalmi szabadcsapatok segítségével 1920. március 20-án átvette a hatalmat, majd a kormány elmenekülése után bejelentette a kancellári tisztség átvételét. A munkások általános sztrájkja és fegyveres felkelése azonban meghiúsította a katonai diktatúra bevezetésére tett kísérletet. E harcban

a munkásmozgalom valamennyi irányzata együttműködött. A jobboldali szociáldemokraták azonban pozícióik megszilárdulása után – semmit sem okulva ismét – nem a reakciós erők, hanem a munkások ellen fordultak. „Önkénteseket" küldtek a Rajna-vidék és Vesztfália munkásai ellen, akiket véres harcban vertek le.

Miközben a hazai és külföldi tőkések profitja magasra szökött, a munkások életszínvonalát inflációs politikával a mélypontra süllyesztették. Az uralkodó osztályok pozíciói kezdtek megszilárdulni. 1920 júniusában a burzsoáziának már mint koalíciós parnerre sem volt szüksége a Szociáldemokrata Pártra: június 25-én kiszorították a központi kormányból.

A német munkások harca a vereségek ellenére nemzetközi értelemben sem mondható hiábavalónak. Harcuk Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság védelme szempontjából is fontos volt, hiszen jelentékeny hazai és külföldi imperialista erőket kötöttek le.

POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALMAK KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPÁBAN. A MAGYAR ÉS A SZLOVÁK TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

A tőkés fejlődésben Nyugat-Európához képest elmaradott Osztrák–Magyar Monarchiában a tőkés és nagybirtokos osztályok együttesen nyomták el a soknemzetiségű ország népeit. Itt tehát egyidejűleg hatott a munkások és tőkések, a parasztok és nagybirtokosok ellentéte, valamint a nemzetiségek harca az osztrák és magyar uralkodó osztályok ellen és a háború befejezéséért folyó küzdelem. Az osztály- és nemzeti ellentétek a háború utolsó szakaszában éleződtek ki. A különféle mozgalmakban a munkások és katonák jártak elöl. A forradalmi fejlődés szempontjából döntő jelentőségre tett szert a munkások egész monarchiára kiterjedő 1918 januári általános sztrájkja és az osztrák–magyar flotta matrózainak cattarói felkelése 1918. február 1–3 között. 1918 júniusában újabb általános sztrájk tört ki Ausztriában, amelyhez a budapestiek is csatlakoztak. Ezt követően Budapesten megalakult a munkástanács, amelyet hamarosan újabbak követtek a monarchia egész területén. A katonák a fronton megtagadták az engedelmességet és – különösen a keleti fronton, ahol a Vörös Hadsereggel érintkeztek – megindult a kölcsönös barátkozás. A hazatérő frontkatonák és a Szovjet-Oroszországból hazaszivárgó hadifoglyok a demokratikus forradalmak élesztőivé váltak az egész monarchia területén. A nemzeti burzsoázia felső rétege – amely megtalálta helyét a kétközpontú országban – csak a tömegek mozgalmának hatására csatlakozott a nemzeti felszabadulás ügyéhez, nyomban kisajátítva vezetését.

1918. október 28-án a prágai Nemzeti Bizottság bejelentette az *önálló csehszlovák állam* megalakulását, amelyhez 30-án a Szlovák Nemzeti Tanács is csatlakozott. 1918. november 14-én megalakult a köztársaság. Mind a kormányban, mind a parlamentben a burzsoázia játszotta a vezető szerepet. A munkásosztály, amely a függetlenség kivívásának fő ereje volt, a szociáldemokrata párt politikájának eredményeként a burzsoázia függvényévé vált. Így sikerült elejét venni nemcsak a forradalom továbbfejlődésének, de még a demokratikus forradalom kiteljesedésének is.

1918. október 5-én Zágrábban Szerb–Horvát–Szlovén népi vecse alakult, amely november 24-én kimondta elszakadását az Osztrák–Magyar Monarchiától és Szerbiához csatlakozott. December 4-én megalakult a *Szerb–Horvát–Szlovén királyság*, amelyen belül a nagyszerb burzsoázia kaparintotta meg a vezetést. A kezdeti ígérgetéseket csakhamar kemény osztály- és nemzeti elnyomás váltotta fel. A parasztság megnyerése érdekében azonban már 1919. február 25-én földreform-törvényt fogadtak el, ami biztosította az agrárjellegű ország lakossága többségének támogatását az uralkodó körök számára.

Október 28-án a lengyel területek is kiváltak az Osztrák–Magyar Monarchiából, egyesülve a korábban német és orosz fennhatóság alatt állt országrészekkel. A hatalom a lengyel burzsoá-földesúri osztályok kezébe került. November 7-én kikiáltották a *Lengyel Köztársaságot*. November 5-én megalakult az első munkástanács, december 16-án Lengyelország Kommunista Pártja. Az erősödő forradalmi munkásmozgalom ellensúlyozására az uralkodó körök a lakosság többségét alkotó parasztság megnyerése érdekében földosztó demagógiához folyamodtak. Valójában csak 1919 júliusában fogadták el a törvényjavaslatot a nagybirtok korlátozásáról, végrehajtásához pedig csak a Vörös Hadsereg közeledésének hatására fogtak sebtiben hozzá.

1918. október 31-én *Magyarországon* is polgári demokratikus forradalom tört ki munkások és katonák vezetésével. A győzelem eredményeként a Nemzeti Tanács pártjai: a Függetlenségi és 48-as Párt Károlyi Mihály vezette liberális szárnya, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Radikális Párt részvételével koalíciós kormány alakult. November 16-án a tömegek nyomására kikiáltották az ország elszakadását Ausztriától, és elhatározták a monarchia eltörlését is; Magyarország népköztársasággá alakult. A kormány azonban mindent elkövetett, hogy a forradalom túl ne lépjen azon a kereten, amelyet – a Nemzeti Tanács alapításakor – a koalíciós pártok jóelőre meghatároztak. A nép demokratikus követeléseit: a nagybirtokrendszer szétzúzása, annexió és hadisarc nélküli béke, a nemzeti kérdés megoldása, a monarchiától örökölt államgépezet széttörése, csakúgy mint a forradalmi erők szocialista céljait a proletárforradalom valósíthatta meg. Ezt azonban a Szociáldemokrata Párt reformista-centrista vezetése nem ismerte fel. Az 1918. november 24-én megalakult Kommunisták Magyarországi Pártja tűzte zászlajára a harcot a proletárhatalomért.

Miközben *Ausztriában* az Ausztriai Szociáldemokrata Párt a burzsoá pártokkal parlamenti blokkra lépve mindent elkövetett a forradalom megakadályozása érdekében, október 30-án Bécsben általános sztrájk kezdődött. A munkások nyomására koalíciós kormány alakult, amelyben a szociáldemokrata K. Renner a kancellári, V. Adler, majd O. Bauer a külügyminiszteri tisztet töltötte be. A forradalmi mozgalom nyomására 1918. november 12-én a nemzetgyűlés az országot köztársasággá nyilvánította. A monarchista államgépezetet és a birtokviszonyokat azonban érintetlenül hagyják, s ezzel sértetlen maradt az ellenforradalom gazdasági, politikai és katonai ereje. A reakció erői ekkor még nem mertek nyíltan fellépni; a szociáldemokrata megalkuvás is elengendőnek bizonyult a forradalom továbbvitelének megakadályozására. Az 1918. november 3-án megalakult Ausztriai Kommunista Párt még nem rendelkezett kellő befolyással a tömegek között.

A kelet- és közép-európai országok közül legkevésbé *Romániát* érintette a forradalmi fellendülés. Az 1917 decemberi katonai felkeléseket leverték. Az antant oldalára állt román uralkodó osztályok 1918 januárjában – kihasználva Szovjet-Oroszország nehéz helyzetét – megszállták Szovjet-Besszarábiát. A vasutasok és munkások „El a kezeket Szovjet-Oroszországtól" jelszóval léptek sztrájkba. Erdélyben fellendült a román nemzetiségi mozgalom, amely a Romániához való csatlakozást követelte. 1918 novemberében és decemberében újabb sztrájkhullám kezdődött. Ennek hatására bevezették az általános választójogot, a 8 órás munkaidőt, felemelték a munkabéreket, átmenetileg elismerték a munkástanácsokat és a szakszervezeteket. A paraszti földfoglalások nyomására földreformot ígértek. A román burzsoázia a ravasz engedmények és véres leszámolás taktikáját váltogatva leverte, szétzilálta az amúgy sem erős munkásmozgalmat. Nacionalista hangulatkeltéssel – amelyben nemcsak Besszarábia és Erdély, hanem Dél-Ukrajna, valamint bolgár és jugoszláv területek bekebelezése is szerepelt – széles, politikában járatlan tömegeket tudott maga mögött felsorakoztatni.

1918. szeptember 15-én *Bulgáriában* a hadsereg megsemmisítő vereséget szenvedett. Az éhező, kimerült katonák szeptember 22-én felkeltek. Szervezőik között sok baloldali szocialista (tesznyák) is volt, a felkelés élén azonban a Népi Földműves Szövetség vezetői, R. Daszkalov és A. Sztambolijszki álltak. Szeptember 27-én bejelentették a trónfosztást és az országot köztársasággá nyilvánították. Sztambolijszki alakított kormányt. Ferdinánd cár a német hadsereg segítségével leverte a felkelést. A harc azonban még korántsem dőlt el. A munkások harcát a tesznyákok vezették, akik 1918 novemberében és decemberében többszáz tömeggyűlést szerveztek, a hadiállapot megszüntetését, a letartóztatott politikai foglyok szabadonbocsátását, a háborús bűnösök felelősségre vonását, vagyonuk elkobzását követelve. Kifejezték szolidaritásukat Szovjet-Oroszországgal is. 1919. május 25-27-én a tesznyákok megalakították a Bolgár Kommunista Pártot. A kormány a fenyegető veszély láttán engedményekre kényszerült. 1919 augusztusában parlamenti választásokat tartottak, amelyen a népi erők elsöprő győzelmet arattak. A Kommunista Párt 120 000 szavazatot (47 mandátum), a Népi Földműves Szövetség 198 000 szavazatot (85 mandátum) kapott. A burzsoá pártok a választók egyharmadát sem tudhatták magukénak. A népi erők nem tudták kiaknázni a győzelmet. A kommunisták a parasztságot nem tekintették forradalminak, s nem is keresték vele a szövetséget. A Népi Földműves Szövetség vezetői pedig ellenségként kezeltek minden városi osztályt, így a munkásokat is. A választási győzelem után Sztambolijszki liberális politikusokat is meghívott kormányába. Amikor a kormány intézkedéseivel elégedetlen munkások sztrájkokkal tiltakoztak, a legkeményebb eszközöket alkalmazták ellenük. Hajszát indítottak a kommunista vezetők ellen.

Mint a fentiekből kitűnt, Közép- és Kelet-Európa nagy részében a demokratikus forradalmak és mozgalmak fejlődése megtorpant. Nem így történt *Magyarországon*, ahol 1919 január-februárjában az ellenforradalom erői a németországihoz hasonló fordulatra készültek. A forradalmi erők élén a Kommunisták Magyarországi Pártja állt: szervezője és ihletője volt a harcnak, amelyet a munkások a tanácsok tényleges hatalmáért, a bányák és üzemek elfoglalásáért, a parasztok a földért vívtak. Így a kommunisták a reakciós támadások fő célpontjává váltak.

1919. február 21-én letartóztatták a párt vezetőit. A kiszabadításukért indított harc egybefonódott a proletárdiktatúráért folyó küzdelemmel. A kormány súlyos belső válságba került, amelyet az antanthatalmak márciusi további területrabló diktátuma csak mélyített. A burzsoázia lába alól kicsúszott a talaj, 1919. március 21-én békés úton győzött *a szocialista forradalom*. A marxista alapon létrejött egyesült szocialista-kommunista párt, a Budapesti Munkástanács és a Katonatanács bejelentette a *Magyarországi Tanácsköztársaság* megalakulását.

Bár a munkásosztály hatalomra kerülésének módja más volt, mint Oroszországban, a két hatalom lényegi azonossága nyilvánvaló. Azt bizonyította ez, hogy a proletárdiktatúra nem speciális orosz jelenség és születése nem feltétlenül fonódik össze polgárháborúval. Fennállásának 133 napja alatt kiépült a tanácsrendszer, amely kisajátította a bankokat, bányákat, a 20 munkásnál többet dolgoztató gyárakat, üzemeket, és a 100 hold feletti nagybirtokokat; átadta vezetésüket, illetve ellenőrzésüket az üzemi munkás-bizottságoknak és a paraszt-szövetkezeteknek. Jelentős lépéseket tettek a dolgozók életének megjavítására. Megszervezték a belső és külső ellenség elleni védelemre a Vörös Őrséget és Vörös Hadsereget. Ez utóbbi hősiesen harcolt a többszörös túlerő, a cseh, román és a szerb burzsoá csapatok antanthatalmak által felszerelt és vezetett intervenciója ellen. A harcok során szlovák területre érve, ott is elősegítette a forradalom kibontakozását. Júniusban kikiáltották a *Szlovák Tanácsköztársaságot*, amely nyomban megkezdte a szocialista vívmányok megteremtését.

A magyar és szlovák tanácsköztársaságot egyaránt a külső intervenció túlereje döntötte meg. Eredményeik azt mutatták, hogy Szovjet-Oroszország, Kelet- és Közép-Európa munkásainak, parasztjainak összefogásával már ebben az időszakban is előbbre haladhatott volna a világforradalom ügye. Az uralkodó osztályok évszázadokon keresztül gyakorolt osztály- és nemzeti elnyomása, megosztó politikája és az elmaradott viszonyok következtében azonban a munkásosztály gyenge és sok helyütt elégtelenül szervezett volt. Több országban még a reformista pártoknak volt nagyobb befolyásuk. A kommunista pártok – kis létszámuk és gyakran szektás irányvonaluk következtében – nem rendelkeztek a szükséges tömegbefolyással. Több kommunista párt téves nézeteket vallott az e földrajzi területen oly fontos nemzeti és agrárkérdésben. Ez utóbbi vonatkozásában a Magyar Tanácsköztársaság is nagy hibákat követett el. A szegényparasztok jelentős része nem értette meg, nem tudta elfogadni a szocialista nagyüzemet; a fejlődés adott szintjén a földosztással egybekapcsolt agrárforradalom szélesebb paraszti tömegeket kapcsolt volna a proletárhatalom ügyéhez. A Szovjet-Oroszország, a Magyar és Szlovák Tanácsköztársaság ellen föllépő burzsoá kormányok nem véletlenül alkalmaztak földosztó demagógiát. Ebben a térségben a forradalmi fellendülés legfontosabb eredménye az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, új nemzeti államok létrejötte, burzsoá agrárreformok végrehajtása lett. E soknemzetiségű területeken továbbra sem oldották meg a nemzeti kérdést. Nem következett be gyökeres demokratikus átalakulás sem. Ellenkezőleg: Magyarországon az ellenforradalomból fasiszta diktatúra nőtt ki. Romániában, Jugoszláviában fennmaradt a monarchia, amely csakhamar fasiszta vonásokat öltött. Az új kormányok – még a demokratikusabbak is – mindenütt élesen antikommunista és szovjetellenes politikát folytattak. Így ezek – különösen Lengyel-

ország és Románia – a szovjetellenes intervenciók bázisává váltak. A kisantant összekovácsolása pedig a francia imperialisták közreműködésével[3] a Szovjetunió ellen irányuló ún. „egészségügyi övezet" kialakítását szolgálta. Mint látjuk, e késői nemzeti-polgári demokratikus forradalmak már kevéssé pozitív töltésűek, céljuk nem annyira a feudalizmus felszámolása, mint inkább a szocialista forradalom létrejöttének megakadályozása.

A MUNKÁSMOZGALOM FELLENDÜLÉSE A GYŐZTES IMPERIALISTA HATALMAK ORSZÁGAIBAN

Az USA-ban, Angliában, Franciaországban, Olaszországban és Japánban a fentiekhez képest kisebb intenzitással és később következett be a munkásmozgalom fellendülése. Franciaország kivételével azonban messze túlhaladta a munkásmegmozdulások korábbi szintjét.

Az *Amerikai Egyesült Államokban* – annál a különleges helyzetnél fogva, hogy az európai munkaerőfelesleg befogadója volt és az európainál demokratikusabb viszonyokat, magasabb életnívót biztosított – a munkásmozgalom elmaradt az óvilágé mögött. A polgári pártok politikai függvényeként megmaradt a gazdasági érdekvédő harcok szintjén és nem jutott el az önálló politikai tömegpárt megalapításáig.

Az első világháború eredményeként a monopolista körök megerősödtek, csaknem háromszorosára növelték profitjukat. Az USA ipari termelése megkétszereződött; tőkét importáló országból exportőrré vált. Megerősödött monopóliumai a világ piacainak és nyersanyagforrásainak meghódítására törtek. Az USA külés belpolitikáját e cél szolgálatába állították.

A munkásosztály helyzete korántsem változott a termelés és a profit növekedése arányában, ami a munkásmozgalom megerősödéséhez vezetett. Az oroszországi Októberi Forradalom iránti rokonszenv-megnyilvánulások, a sztrájkmozgalom fellendülése, és a tanácsok alakításának hatására az Amerikai Munkásszövetség (AFL) maga is reform-követelésekkel lépett fel, amely az „ipar demokráciájának" elvét hangoztatta. E programban a 8 órás munkanap bevezetését, a munkabér javítását, a férfiak és nők egyenlő bérezését, a gyermekmunka eltiltását követelték. Ugyanakkor a munkások önálló politikai szervezkedése, Szovjet-Oroszország védelme ellen foglaltak állást.

Az AFL-lel szemben megerősödött az „El a kezekkel Szovjet-Oroszországtól" mozgalom. 1919-ben 3630 sztrájk zajlott le, köztük olyan jelentős, mint az acélipari munkásoké, amelybe 365 000-en kapcsolódtak be. Az amerikai burzsoázia szovjetellenes hisztéria-keltése közepette 1919. augusztus 31-én Chicagóban a J. Reed körül tömörülő baloldali szocialisták megalapították Amerika Kommunista Munkáspártját, amely már az induláskor 10 000 tagot számlált. Egy nappal később a michigani baloldali munkások – főként bevándoroltak – Charles Ruthenberg vezetésével megalapították az *Amerika Kommunista Pártját*, megközelítőleg

[3] A kisantant különböző időpontokban kötött, egymáshoz hasonló szövegű kétoldalú szövetségi szerződések alapján jött létre. Alapja a Csehszlovákia és Jugoszlávia között 1920. augusztus 14-én kötött szerződés volt.

58 000 taggal. A két kommunista szervezet forradalmiságához nem férhetett kétség, azonban mind ideológiai kérdésekben, mind gyakorlati politikájukban – kiforratlanságuk következtében – sok szektás hibát követtek el. Súlyosbította helyzetüket, hogy az uralkodó körök a legkegyetlenebb támadásokkal illegalitásba szorították a fiatal pártokat. Az amerikai kommunistákra és a szimpatizánsokra kezdettől fogva a legkíméletlenebb üldöztetés várt. Illegalitásban került sor 1920 májusában a két kommunista párt egyesülésére is.

A *japán* imperialista körök az első világháború alatt nemcsak katonailag, hanem gazdaságilag is megerősödtek. Növekedett nemcsak Ázsiába, hanem Európába irányuló exportjuk is. Ennek következményeként Japán Angliának, Franciaországnak és a cári Oroszországnak egyaránt hitelezőjévé vált. Mint a győztesek sorába tartozó nagyhatalom elfoglalta az ázsiai német gyarmatokat, fokozta behatolását Kínába. A Szovjet-Oroszország és Mongólia elleni intervenciójával újabb területek meghódítására tett kísérletet.

A monopolista körök imperialista törekvéseik terheit a japán munkásokra és parasztokra hárították át. 1918 augusztusában egy hónapig tartó, 10 milliós tömeget mozgósító „rizslázadásokra" került sor. A magas élelmiszerárak ellen tiltakozók elfoglalták, szétrombolták, felgyújtották a rizsraktárakat. Ezzel egyidejűleg a munkások sztrájkoltak. Elmaradottabb részük ösztönös lázadó mozgalmakba kezdett (gépprombolás, felügyelők, vállalkozók elleni gyilkosságok). 1919-ben már szervezettebb formákat öltött a harc: 2388 sztrájk zajlott le 335 000 résztvevővel. Céljuk a 8 órás munkanap bevezetése, a munkafeltételek javítása, a sztrájktilalom feloldása és a szakszervezetalakítás jogának kivívása volt.

Nagy-Britannia, bár a győztesek egyike volt, erősen megsínylette az első világháborút. A háború felemésztette az ország nemzeti vagyonának jelentős hányadát. Az államadósság az 1914. évi 650 millió font sterlingről 1919-ig 7829 millióra emelkedett, amit az adók emelésével ellensúlyoztak. Ez inflációhoz vezetett. A világpiacokon megkezdődött Anglia fokozatos visszaszorítása. Előrehaladt viszont a monopóliumok erősödése. 1916-ban megalakult az Angol Gyáriparosok Szövetsége; a hozzátartozó cégek foglalkoztatták 1920-ban az angol munkások egyharmadát.

A munkások többségének életszínvonala a háború befejeztével is alatta maradt a legutolsó békeévének. A Liberális Párt és a Konzervatív Párt szövetsége ugyan az 1918. december 14-i választáson győzelmet aratott az igazságos és tartós békére, a katonák munkába állítására és földjuttatására, a bérkövetelések teljesítésére és a lakásépítkezések fokozására tett ígéreteivel, de megkezdődött a brit Munkáspárt (Labour Party) előretörése. A párt ekkor 707 mandátumból még mindössze 50-et tudott megszerezni, de 1918-ban elfogadott szervezeti szabályzata és szocialista színezetű programja révén megújulva, a munkások növekvő aktivitására támaszkodva rövid idő alatt Anglia egyik nagy pártjává nőtt. A program a munkásoknak munkájuk „teljes eredményének" biztosítását, „a társadalmi tulajdonra való áttérést" követelte. Ez az ideológiában és politikában járatlan munkások között erős visszhangra talált, bár az „áttérés" politikai feltételeit megkerülte. A hadseregben 1919 folyamán felkelések kezdődtek, amelyben Anglia területén több mint 70 ezer katona vett részt. Forrongások törtek ki a Szovjet-Oroszország elleni intervencióban résztvevő, a Franciaországban és Egyiptomban állomásozó katonák

körében is. Követeléseik között a szovjetellenes hadjárat beszüntetése fontos helyet foglalt el. Hatására gyorsították meg a hadsereg leszerelését.

1919 folyamán több mint hét és félmillió dolgozó lépett sztrájkba. A szakszervezeti tagok létszáma 1920-ban az 1914. évinek kétszeresére, 8 328 000 főre növekedett. A követelések megfogalmazásában az üzemi bizalmiak, a műhelymegbízottak mozgalma (shop-stewardok) járt élen. A gazdasági követelések mellett politikaiakat is támasztottak. Követelték pl. a bányák kártérítés nélküli államosítását, munkások részvételét az igazgatásban. Elítélték a szovjetellenes intervenciót és követelték a csapatok haladéktalan kivonását Szovjet-Oroszországból. 1919 januárjában a baloldali szocialisták kiadták az „El a kezekkel Szovjet-Oroszországtól!" jelszót. Szeptemberben ugyanezen a néven Manchesterben országos bizottság alakult a nagyszabású mozgalom összefogására. Ennél nagyobb előrelépést a munkások jórészének kispolgári beállítottsága nem tett lehetővé.

Franciaország is súlyos áldozatok árán váltotta meg világháborús győzelmét. Anyagi veszteségei elérték a 200 milliárd frankot. 10 000 üzem elpusztult, 200 bánya víz alá került, 900 000 lakóház tönkrement. A mezőgazdasági termelés a háború előttinek kétharmadára csökkent. A lakosság nélkülözött, miközben a pénzmágnások szűk csoportja meggazdagodott. A francia nagytőkét reprezentáló „200 család" egyre inkább meghatározója lett a francia bel- és külpolitikának. A dolgozó rétegek számára a háború befejeződése sem hozott enyhülést. Az infláció mindenekelőtt a munkásokat sújtotta. Az 1917-ben hatalomra került Clemenceau-kormány az elégedetlenség megnyilvánulásait brutálisan elfojtotta. A hadsereg leszerelését nem kezdték meg, az országban fenntartották a hadiállapotot a szovjetellenes intervenció folytatása és az elégedetlenkedők elnyomása céljából. Döntő szerepet játszottak a Magyar Tanácsköztársaság elleni intervenció megszervezésében és a szíriai nemzeti felszabadító mozgalom elleni harcban.

A jobboldali szocialisták fedezték a burzsoázia forradalomellenes fellépéseit, ám a baloldaliak Szovjet-Oroszország védelmére keltek. Különösen jelentős volt a szolidaritás felébredése az intervencióban résztvevő katonaság körében. Több ezred megtagadta az engedelmességet. Sokan átadták fegyvereiket a Vörös Hadseregnek. Kapcsolatokat hoztak létre a bolsevikok szervezeteivel. 1919. április 16-án a fekete-tengeri francia hadiflottában lázadás tört ki. Hatására a kormány csaknem az egész Fekete-tengeri flottát kénytelen volt visszahívni. Toulonban is matrózfelkelés tört ki, amikor onnan akartak utánpótlást irányítani Oroszországba.

1919 folyamán a munkások forradalmi harca is erősödött. A nyolcórás munkanap bevezetését, a munkabérek felemelését, a szakszervezetek jogainak elismerését, a Szovjet-Oroszország elleni intervenció beszüntetését, a hadsereg leszerelését követelték. Bár az első követelést 1919 áprilisában a parlament is magáévá tette, a tüntetések és sztrájkok nem értek véget. 1919. október 26-án 72 neves értelmiségi tiltakozott a szovjetellenes beavatkozás ellen. A lakosság jelentős hányadát alkotó kispolgárság nem mozdult meg, nacionalista hangulata és tulajdontisztelete távoltartotta a forradalmi mozgalomtól.

Olaszország uralkodó osztályai területhódító tervekkel léptek be az imperialista háborúba, azonban óriási vérveszteségek és anyagi áldozatok árán is csak jelentéktelen területeket szerezhettek. Az erősebb győztes imperialista hatalmak a háború utáni imperialista békekötések során háttérbe szorították Olaszországot.

1919-ben válságossá vált Olaszország belső helyzete. A drágaság a háború után fokozódott, miközben a leszerelt katonák százezrei növelték a munkanélküliek seregét. 1919-ben 1871 sztrájk zajlott le 1 555 000 résztvevővel. A munkások béremelést, 8 órás munkanapot, a szakszervezetek jogainak bővítését követelték. Nagy számmal alakultak üzemi munkástanácsok, széles körben terjedt az orosz példa követésének gondolata. Az olasz parasztok megkezdték a parlagon heverő földek elfoglalását. Gyakran előfordult, hogy a kivezényelt katonák a parasztok mellé álltak. A megmozdulások hatására a kormány 1919 szeptemberében kénytelen volt rendeletben lehetővé tenni a parlagon heverő vagy rosszul művelt földek ideiglenes átadását a paraszti szövetkezetek számára. Az Olasz Szocialista Párt és az osztályharcos szakszervezetek taglétszáma ugrásszerűen megnőtt, az előbbi elérte a 200 000-et, az utóbbi a 2 300 000-et. A parlamentbe 156 szocialista képviselő került be a 101 katolikus néppártival szemben. A szocialisták azonban képtelennek bizonyultak arra, hogy a forradalmi mozgalom élére álljanak. Nemcsak megosztottságuk okozta ezt (itt is kialakult három irányzat), hanem az is, hogy a többségi reformista szárnyat bíráló baloldal sem tudott forradalmi programot adni a tömegek ösztönös cselekvéséhez. Az 1919. május 1-én Torinóban megalakult forradalmi csoport, amely az általa életrehívott „Ordine Nuovo" c. lap köré tömörült, még túlságosan kicsi volt ahhoz, hogy az események irányítását kézbe vegye.

A GYARMATI-NEMZETI MOZGALMAK FELLENDÜLÉSE

A kibontakozó forradalmi világmozgalomnak fontos jellemzője a gyarmati és függő országok antiimperialista nemzeti felszabadító harcának fellendülése volt.[4] Az Októberi Forradalom nemcsak az orosz imperializmus megsemmisítésével, hanem a határai között élő népek és nemzetek felszabadításával is gyógyíthatatlan sebet ütött az imperializmus gyarmati rendszerén.

Az Októberi Forradalmat követően a leggyorsabb reagálásra *Latin-Amerikában* került sor. A nemzeti függetlenségért, jobb életkörülményekért, földért folyó harcban széles társadalmi rétegek kapcsolódtak be *Argentínában*, *Brazíliában*, *Mexikóban*, *Peruban*, *Uruguayban és Chilében*.

Egyiptomban az 1918 novemberében elkezdődött függetlenségi mozgalom 1919 áprilisában antiimperialista felkelésig fejlődött. 1919. március 1-én kikiáltották *Afganisztán* függetlenségét és felszabadító háborúban meg is védelmezték azt. 1919. március 1-én *Koreában* japánellenes tüntetések kezdődtek, amelyek felkelésbe csaptak át. Ugyanezzel egyidejűleg *Indiában* megkezdődött a Gandhi által meghirdetett tömeges, erőszakmentes ellenállási mozgalom az angol gyarmatosítók ellen, melynek lendületet adott az 1919 áprilisi amritsari vérengzés. 1919. május 4-e után *Kínában* bontakozott ki antiimperialista mozgalom. 1919 májusában az imperialisták által biztatott görög katonaság ellen partizánharc kezdődött *Törökországban*, majd „jogvédő társaságok" alakultak, amelyek megóvták az ország függetlenségét. Az idegen uralom ellen Líbiában, Szudánban,

[4] Lásd erről részletesebben a 10. fejezetet.

Szíriában, Libanonban, Irakban és Indonéziában is mozgalom indult. Ezekben az években tették meg a gyarmatosítók elleni harc első lépéseit a trópusi Afrika több országában, így Nigériában, Sierra Leonéban, Belga-Kongóban és Szenegálban is.

2. A REFORMISTA ÉS CENTRISTA PÁRTOK IDEOLÓGIÁJA, POLITIKÁJA. A II. INTERNACIONÁLÉ ÚJJÁSZERVEZÉSE

Már a század első évtizedében nyilvánvalóvá vált, hogy a II. Internacionálében különféle irányzatok léteznek egymás mellett. 1914-ig azonban az ellentétek jórészt az ideológia területén maradtak. Így az irányzatok az egyes pártok és a nemzetközi szervezet laza felépítése következtében a közöttük folyó harc ellenére is megférték egymás mellett. A világháborúval kapcsolatos magatartás választóvíznek bizonyult. A régi II. Internacionálé – néhány forradalmi párt és csoport kivételével – egymással nacionalista alapon szembenálló pártokra hullott szét. Nyitott volt azonban a kérdés: milyen magatartást tanúsítanak az imperialista háborúból kivezető út megválasztásában. A spontán kibontakozó, a tömegek elkeseredett elégedetlenségéből táplálkozó forradalmi mozgalom nagyrészt még e pártokba helyezte bizalmát. Nőtt e pártok taglétszáma, szavazóik és a befolyásuk alatt álló szakszervezetek létszáma. Megnövekedett hatalmukat azonban a veszélyeztetett burzsoá rendszer védelmében használták fel. Felléptek ugyan a munkások részköveteléseiért és a polgári demokratikus vívmányok kiterjesztése érdekében; azonban végeredményben csak a fennálló rendszerek alkalmazkodását mozdították elő a megváltozott viszonyokhoz. Bár a reformista pártok és irányzatok között voltak le nem becsülhető különbségek, de a háború utáni munkásmozgalom megszervezésében olyan irányzatok kezdtek hangadóvá válni, amelyeknek a marxizmushoz még reformista értelemben sem volt közük, mások pedig tovább léptek a marxizmus revíziójának útján.

AZ ANTANT-SZOCIALISTÁK

Az USA háború utáni megnövekedett világpolitikai befolyásával párhuzamosan a jobboldali jellegű Amerikai Munkásszövetség (AFL) S. Gompers elnök vezetésével igyekezett átvenni az európai mozgalom irányítását. Az AFL még reformista értelmezésben sem képviselt munkáspolitikát. Harcot folytatott a munkásmozgalomban nemcsak a marxista–szocialista, hanem minden önálló politikai szervezkedés ellen. Fellépett a sztrájkok és a négermozgalom ellen.

A brit *Munkáspárt* a marxizmust nem ismerte el eszmei alapjául. Szervezeti felépítése is különbözött más munkáspártokétól. Több pártszerű csoportosulás parlamenti szövetségét jelentette; nevét 1906-ban vette fel. Eredetileg a tradeunionok, a Szociáldemokrata Föderáció, a Független Munkáspárt és a Fabiánus Társaság tartozott hozzá, de mindegyik megőrizte teljes autonómiáját. Egyéni

tagokat csak 1918-tól vett fel. Meglehetősen készületlenül érte képviselőinek későbbi kormányba kerülése, amit képviselői egyre növekvő számának köszönhetett. 1918-ban elfogadott első közös programja a kialakítandó új rend alapelvének a nemzetköziséget jelölte meg és homályosan fellépett a területi hódítások ellen is, azonban a gyarmatosítást nem ítélte el egyértelműen. Hadat üzent „a mai társadalmi és gazdasági rend leggonoszabb kinövéseinek", ami azonban „a munka nélkül szerzett magántulajdon" homályos kategóriáját és a „földmonopóliumot" érintette. Tartalmazott továbbá munkásvédő követeléseket is – meglehetősen általános formában. Minthogy szerepe nemcsak hazai, hanem nemzetközi méretekben is megnőtt, befolyása az európai reformista munkásmozgalomra egyre jelentékenyebbé vált.

A Francia Szocialista Párt (SFIO) 1905-ben elfogadott Chartája kimondta, hogy a párt „az osztályharc és a forradalom pártja", a párton belül hamarosan mégis a reformista irányzat került túlsúlyba. Az SFIO a II. Internacionálé tipikus pártjává válik, amelyet a szavak és tettek között növekvő szakadék jellemez. Ugyanakkor, mintegy „büntetésként" az opportunizmus terjedéséért az anarcho-szindikalizmus is terjed a munkások körében, amely tagadja a proletárpárt szükségességét. Hívei a cselekvő kisebbség erélyes akcióját hirdetik, s a gazdasági harcot tekintik „az egyedüli tiszta osztályharcnak". A Szocialista Párt és az anarcho-szindikalisták vezetői a háború alatt soviniszták lettek, s csak a háború végén vesztették hitelüket. A tagság zöme ekkor a centristák befolyása alá került, akik a demokratikus béke kilátásairól szónokoltak, amikor már készült az imperialista békediktátum és az uralkodó körök belerántották az országot a szovjetellenes intervencióba. M. Sembat, L. Blum, P. Faure és J. Longuet, bár nyíltan nem ellenezték a proletárdiktatúrát, elvetették azzal, hogy „ez a pártot a kalandok útjára vezetné". Blum a proletárdiktatúra híveit a blanquistákkal azonosította. A bolsevikokat is idő előtti forradalom kirobbantásával vádolta.

A KÖZPONTI HATALMAK SZOCIÁLDEMOKRATÁI

A vesztes országokban gyorsabban és kiélezettebben jelentkezett a forradalmi válság. Rövidebb idő alatt ment végbe a különböző irányzatok közötti polarizáció is. Németországban 1918 végére már mindhárom irányzat külön pártban működött. A többségi Szociáldemokrata Párt, mint kormánypárt a gyakorlati politika területére összpontosította tevékenységét. Erőfeszítéseit a baloldal megfékezésére, a forradalom továbbfejlődésének megakadályozására összpontosította. Az elméleti tevékenység, a korszerű revizionizmus kidolgozása a Németországi Független Szociáldemokrata Párt jobbszárnyát képviselő K. Kautskyra hárult. Ez célravezetőnek bizonyult, mert E. Bernstein, a revizionizmus atyja kevésbé rendelkezett hitellel a centrista munkások előtt, akiknek megnyerése a legfőbb cél volt.

Kautsky, a „Szociális reform és szociális forradalom" szerzője, a századforduló antirevizionista harcának vezéralakja újabb munkáiban hajdani ellenfelei álláspontjának képviselőjévé vált. A forradalmi fellendülés első éveiben megjelent két legjelentősebb munkájában („A proletárság diktatúrája", illetve „A demokráciától az állami rabszolgaságig") a szovjethatalmat támadta, a burzsoá demokrá-

ciát védelmezte. Kétségbe vonta az orosz forradalom létjogosultságát: „Oroszország nem tartozik a... vezető iparállamok közé. Ami ott most lejátszódik, a valóságban az utolsó polgári forradalom és nem az első szocialista forradalom. Ez egyre világosabban kitűnik."[5] Oroszország lakosságának paraszti többségére utalva kijelenti: „Amit a proletárság diktatúrája gyanánt mutatnak be, ha következetesen végrehajtanák és egyetlen osztály egyáltalán közvetlenül gyakorolná a diktatúrát, amit csak egy párt tehet meg, úgy ez a parasztság diktatúrájává alakulna."[6] Ugyanott támadja azt az elvet, hogy csak azok választhatnak, „akik termelő- vagy közhasznú munkával szerzik meg létfenntartásuk eszközeit."[7]

A szovjethatalom gazdaságpolitikájáról szólva, megállapítja: „Csak ott lehet a kapitalizmus elpusztítása nélkül nyomban mindenütt megvalósítani a szocializmust, ahol az új viszonyok között a kapitalista termelés lehetetlenné vált, ahol a proletárságnak megfelelő iskolázottsága van a szövetkezeti, szakszervezeti és városi önkormányzatban... Az olyan országban, amely gazdaságilag annyira kevéssé fejlett, hogy a proletariátus még csak kisebbségben van, nem számíthatunk a proletariátus ilyen érettségére". Ezért a szocializmus megvalósulását a Szovjetunióban lehetetlennek nyilvánítja.

Kereken elítéli az Oroszországban végbement agrárforradalmat, jóllehet a századfordulón írt munkáiban maga is szükségesnek tartotta azt az elmaradottabb országokban. A bolsevikokat a földosztás miatt E. David követőinek nevezi.

„A demokráciától az állami rabszolgaságig" c. könyvében nyíltan megmondja, hogy az orosz gyakorlat azért aggasztja, mert követőkre talált Európában, mindenekelőtt Németországban. Igyekszik Oroszország esetét extrémnek feltüntetni, s minden közösséget tagad vele. „Már Németországban elakad a sablon. Ott a parasztok reakciósak, nem forradalmárok, a polgári osztályok is erősebbek és harciasabbak, mint Oroszországban". Azt azonban nem kíséri figyelemmel, miért maradtak meg a német parasztok a reakció támaszának. A német szociáldemokraták hatalomra kerülve nem tettek semmit a dolgozó paraszti rétegek megnyerése érdekében. Miközben semmit sem tettek a nagybirtok ellen, sőt arra nézve kedvező politikát folytattak, elvileg a nagybirtokok azonnali szocializálásának álláspontjára helyezkedtek. Magatartásuk elriasztotta a parasztokat.

Az *osztrák* szociáldemokraták a lényeget tekintve a németekéhez hasonló álláspontón álltak. 1918-ban a forradalom hullámán kormányra kerülve mindent elkövettek a forradalom továbbfejlődésének megakadályozására; módszereik azonban jelentősen eltértek. Az első proletárállammal és a kommunistákkal kapcsolatos magatartásuk nem olyan engesztelhetetlen, mint azoké. Vezető ideológusuk, O. Bauer könyvében („A szocializmus útja") a háború utáni helyzetet elemezve kijelenti: „A mi gazdasági ínségünkből csak egy kivezető út van: a szocializmus!" A továbbiakban azonban önmagát cáfolva bizonygatja: miért nem volna helyes, ha a forradalom túlnőne a demokratikus kereteken. „Tervszerűen szervező munkával, lépésről lépésre, céltudatosan előre haladva, lassanként kell felépítenünk a szocialista társadalmat" – írja „Der Kampf um die Macht" (Harc a hatalomért) című kötetében. Másik könyvében a szociáldemokrata szavazatok

[5] *Kautsky:* A proletárság diktatúrája. Népszava Kiadó 1919. 64. old.
[6] Ugyanott, 52. old.
[7] Ugyanott, 54. old.

növekedését látva bizakodóan jelenti ki: „A számok bizonyítják, hogy néhány esztendőn belül a munkásosztály szavazócédulával kezében megszerezheti a többséget és ezzel a hatalmat is a köztársaságban."

Az osztrák és más centristák a marxizmus frazeológiáját őrizve mindinkább elfordultak tartalmától. Mindent egy lapra, a parlamenti térhódításra tettek fel; elvetették a fegyveres osztályharcot és „tiszta demokráciával" helyettesítették a proletárdiktatúrát.

A REFORMISTA PÁRTOK ÉS SZERVEZETEK BERNI KONFERENCIÁJA

A forradalmi mozgalmak érlelődésének hatására a reformista szervezetek már 1917 áprilisában megkezdték a háború alatt megszakadt kapcsolataik felvételét. A felbomlott II. Internacionálé néhány pártja előkészítő bizottságot alapított. Elképzelésük arra az illúzióra épült, hogy a háborúban „nem lesz győztes és legyőzött". Erre az értekezletre a bolsevikokat is meghívták, akik azonban – tekintettel arra, hogy burzsoáziát támogató szociálsoviniszták is részt vettek – visszautasították ezt. Az értekezlet amúgy is kudarcba fulladt, mert ilyen alapon az antantországok jobboldali szocialista vezérei sem voltak hajlandók tárgyalni, akik országuk teljes katonai győzelmét feltételezték.

Az ún. stockholmi bizottság csődje után az antantországok szocialista szervezetei kezdeményezték a nemzetközi értekezlet összehívását, nem is leplezve céljukat, hogy megszerezzék a vezető szerepet az európai mozgalomban. Először maguk ültek össze tárgyalásra Londonban 1918 februárjában, ahol kimondták, hogy a demokratikus békét a szövetséges hatalmak győzelmétől várják. Az angol Független Munkáspártot és a Brit Szocialista Pártot meg sem hívták, mert azok ellenezték a munkáspárti vezérek szociálsoviniszta politikáját.

A februári konferencia memorandumát eljuttatták a központi hatalmak jobboldali szociáldemokratáihoz. Ezek közül a német többségiek ekkor még nem voltak hajlandóak az antant-győzelem elismerése alapján tárgyalni.

1918 szeptemberében az amerikai Gompers is bekapcsolódott az előkészületekbe. Ez további jobbratolódást jelez, éppúgy mint a következetesen háborúellenes Olasz Szocialista Párt távolmaradása. Ez utóbbi kijelentette, hogy nem vehet részt az értekezleten, mivel a konferenciát az amerikai munkásszövetség kezdeményezte, amely nem áll szocialista elvek alapján.

A szervezők többségének semmi köze sem volt a korábbi II. Internacionáléhoz, és meg sem kísérelték a folytonosság látszatát kelteni. A nagyobb hatás kedvéért Párizsban, a béketárgyalásokkal párhuzamosan akarták megrendezni az értekezletet, de ez nem sikerült.

Az előkészítés utolsó szakaszában már a régi II. Internacionálé funkcionáriusai is bekapcsolódtak a munkába, mindenekelőtt E. Vandervelde és C. Huysmans.

A nemzetközi munkás- és szocialista konferencia Bernben 1919. február 3-án nyílt meg, 26 ország 102 küldöttének részvételével. Az egyik kifejezetten jobboldali párt, a szervezésben korábban jelentős részt vállalt Belga Szocialista Párt távol maradt, mert nem akart Scheidemannal és a zimmerwaldi jobbszárnnyal

sem közös értekezleten részt venni. Ugyancsak elutasította a részvételt az AFL, amelynek szélsőségesen jobboldali vezetősége a munkások minden szakszervezeten túlmenő politikai szervezkedését elítélte, s a jobboldali szakszervezetek külön ülésezését akarta elérni. Ez lehetővé tette, hogy az európai jobboldali szociáldemokrata pártok Gompersékkel szemben radikálisabbnak tűnjenek. Az antant-szocialisták között a legerősebb, a brit Munkáspárt vált a konferencia hangadó pártjává. Erőt képviselt még az ugyancsak erősen jobboldali Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt. A többi párt, különösen a Francia és az Olasz Szocialista Párt erős baloldallal rendelkező centrista szervezet volt.

Növelte viszont a konferencia jelentőségét, hogy csatlakozott a német többségi Szociáldemokrata Párt és jobboldali vezetőik által képviseltették magukat a német függetlenek is. Korábbi álláspontjukkal szemben a német résztvevők az antant-szocialisták nyomására elismerték, hogy az antant részéről „demokratikus háború" folyt és ennek segítségével szabadította ki magát Németország „a monarchia és militarizmus kötelékeiből". Ez keserű pohár volt, amelyet csak abban a reményben ittak ki, hogy így talán sikerül az antant-szocialisták jóindulatát a béketárgyalásokhoz elnyerni.

A vita középpontjában a párizsi béketárgyalások, a Népszövetség és Wilson 14 pontja álltak. Eszmefuttatások hangzottak el az igazságos és demokratikus békéről, a háború végleges elkerüléséről – nem zavartatva magukat a valóságtól.

A demokrácia és diktatúra vitájának középpontjában az „orosz kérdés" állt. A felszólalások nagy részének szovjetellenes jellege volt. Külön bizottságot is alakítottak F. Adler, K. Kautsky, R. Hilferding, J. Longuet, A. Henderson és mások részvételével, amelynek Szovjet-Oroszországba kellett volna utaznia. A „revizorok" azonban kormányaiktól nem kaptak utazási engedélyt.

Foglalkoztak még munkaügyi- és bérkérdésekkel, a munkaidő-szabályozás és a fizetett szabadság, valamint a munkanélküliség kérdésével.

Végül állást foglaltak a gyarmati kérdésben is. A lakosság védelmét a protektor országokra bízták, „amelyek abban a szellemben dolgoznak, hogy amennyire csak lehetséges segítsék elő a bennszülöttek fejlődését az önkormányzat irányába". A gyarmati népek védelmét tehát a gyarmatosítókra bízták.

Végül egyhangúlag megválasztották a Végrehajtó Bizottságot H. Branting, A. Henderson és C. Huysmans személyében. Ezzel megalakult az új, kifejezetten jobboldali beállítottságú II. Internacionálé, amelyről csak később próbálták bebizonyítani, hogy a korábbinak szerves folytatása és kizárólagos jogutóda.

Az újjászületett II. Internacionálé első kongresszusát (konferenciát kettőt is tartottak 1919-ben) a VB nevében Huysmans hívta össze 1920. július 31-re Genfbe. A berni 26 küldöttséggel szemben már csak 15 ország munkásmozgalma képviseltette magát. Nem jelent meg két jelentős tagszervezet: a Francia Szocialista Párt és a Németországi Független Szociáldemokrata Párt. Ez már a centristáknak a nyílt jobboldaltól való formális elkülönülését, a baloldalhoz való közeledési törekvését jelezte.

A genfi kongresszus jellegét eleve meghatározta Hendersonnak a résztvevőkhöz 1920 márciusában szétküldött levele, amelyben kijelenti, hogy a Munkáspárt nem áll a diktatúra mellett, a szovjetekkel és a forradalommal semmiféle kompromisszumra nem lép. Határozatuk e kérdésben két veszélyt jelez az embe-

riség számára: az imperializmust és bolsevizmust; az utóbbit az európai reakciónál is nagyobb veszélynek tartja. E két veszéllyel szemben a Népszövetség védő szerepét hangsúlyozza.[8] Tehát már itt megjelenik a két veszély később tragikus szerepet játszó elmélete, amely a munkásosztály összefogásának legfőbb akadályává vált, amely a kommunizmus befeketítésével az imperialista rendszernek, majd az előretörő fasizmusnak nyújtott segítséget.

Elismerték a „szocializálás" szükségességét, mint a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet útját. Ezt azonban fokozatosan és a tőkések teljes kárpótlásával kívánták végrehajtani.[9]

Elítélték a gyarmatosítást, elismerték a népek jogát az önrendelkezéshez. Ezt az elvet azonban nem elsősorban a hatalmas gyarmattartó birodalmakkal szemben érvényesítették. Legnagyobb gondjuk a lengyel intervenciósokkal szemben akkor éppen sikeresen támadó Vörös Hadsereg megállítása volt – úgymond – a lengyel függetlenség biztosítása érdekében. Hasonlóképpen léptek fel az azerbajdzsáni és a grúz kérdésben is, támogatva az ottani szovjetellenes elszakadási törekvéseket.

A genfi kongresszus a munkásmozgalom jobboldali erőinek tömörülését jelezte. A megválasztott vezetőség: A. Henderson, A. Thomas, R. MacDonald, E. Vandervelde, L. de Brouckère neve fémjelzi csoportosulásukat. Az új II. Internacionálén belül a brit Munkáspárt jobbszárnya jutott vezetéshez, ami abban is megnyilvánult, hogy székhelyét *Londonba* helyezték. A csatlakozott pártok ideológiájára, politikájára az Angol Munkáspártnak a marxizmust még formálisan is elutasító álláspontja nyomta rá bélyegét.

3. A KOMMUNISTA INTERNACIONÁLÉ MEGALAPÍTÁSA, I. ÉS II. KONGRESSZUSA

A háború következtében a szociálsovinisztákkal sokhelyütt végbement szakítást később a baloldalnak a centristáktól való elválása követte. Az alapvető nézetkülönbség a háborúból kivezető utak, a forradalom és a proletárdiktatúra kérdésében a háború során kialakult átmeneti együttműködést (Zimmerwald, Kienthal) is lehetetlenné tette. Lenin már 1917 áprilisában javasolta a világ forradalmi szocialistáinak egyesülését új, III. Internacionálában.[10] Akkor azonban nemcsak más pártok baloldali csoportjai, hanem még a bolsevikok közül is sokan ellenezték ezt azzal, hogy ezáltal a kisebbségben levő forradalmi irányzat elszigetelődne.

Az Októberi Forradalom győzelme meggyorsította nemcsak a forradalmi mozgalmak kibontakozását, hanem a baloldal önállósodásának, erősödésének folyamatát is. 1918 januárjától feltartóztathatatlanul haladt előre a kommunista pártok és csoportok alapításának folyamata. Megalakult Argentína Nemzetközi

[8] Die Internationale Konferenz zu Genf, von Adolf Braun. Berlin 1920. 3–4. old., vö. *Mogiljevszkij:* Vosztanovlenije II. Internacionala. 1919–1923. Leningrád 1963. 9. old.

[9] Die Internationale Konferenz zu Genf . . . 32. old.

[10] *Lenin:* A proletariátus feladatai forradalmunkban. (Művei 24. köt. Szikra 1952. 67. old.)

Szocialista Pártja (1920-tól Argentína Kommunista Pártja), a finn, a magyar, az osztrák, a német, a lengyel kommunista párt. Forradalmi párttá alakult a Bolgár Szocialista Munkáspárt tesznyák irányzata, az SHS államok szociáldemokrata pártjai, Svédország Baloldali Szociáldemokrata Pártja, Görögország Szocialista Munkáspártja, Mexikó Szocialista Munkáspártja. Kommunista körök alakultak 1918–1919 folyamán Csehszlovákiában, Romániában, Franciaországban, Olaszországban, Angliában, az USA-ban, Kanadában, Brazíliában, Kínában, Koreában, Ausztráliában, Dél-Afrikában. Az új Internacionálé tehát valójában hamarabb létezett, mint ténylegesen szervezni kezdték. A szakítás a reformizmussal és a centrizmussal is elengedhetetlen követelménnyé vált, mert a közös szervezet megbénította volna a forradalmi szárnyat.

Az új Internacionálé szervezésének központja az első győztes proletárforradalom országa, a kommunista cselekvés példaképe lett. Előkészítésére 1918 januárjában Petrográdban nemzetközi tanácskozásra gyűltek össze a forradalmi baloldal képviselői több országból. Határozatukat a forradalmárok szélesebb körű konferenciájának összehívása érdekében valamennyi baloldali irányzatnak szétküldték. Az 1919 januárjában összeült nemzetközi tanácskozás Lenin javaslatára már a III. Internacionálé alapító kongresszusának rövid időn belüli összehívásáról értesítette a forradalmi pártokat és csoportokat. A hallatlan nehézségekre (intervenció, polgárháború, blokád, utazási bonyodalmak) számítva 1919 február végére a küldöttségek jelentős része már megérkezett Petrográdba. Nem sikerült átjutnia az olasz, a francia, az angol és az amerikai küldöttségnek. Többeket útközben tartóztattak le.

A KI I. KONGRESSZUSA 1919. MARCIUS 2–6.

A nemzetközi konferencia 1919. március 1-én kezdődött Moszkvában; Európa, Ázsia és Amerika 21 országának 35 pártja és csoportja 52 küldöttel képviseltette magát. Március 4-én – egy tartózkodással[11] – a küldöttek kimondták a *Kommunista Internacionálé* megalapítását. Így a nemzetközi konferencia a KI I. kongresszusává alakult át.

Lenin a kilenc napirendi pontból a megnyitót, illetve a burzsoá demokráciáról és a proletárdiktatúráról szóló előadói beszédet vállalta magára. Kérésére a küldöttek felállással adóztak K. Liebknecht és R. Luxemburg emlékének. Megnyitójának és előadói beszédének *középpontjában* joggal állt *a burzsoá demokrácia és a proletárdiktatúra kérdése*, hiszen az erre vonatkozó elméleti állásfoglalás és a proletárdiktatúra politikai megvalósítása körül kialakult álláspont vált a legfontosabb választóvízzé reformisták és marxisták között. E kérdésre adott válasz határozta meg a stratégia és taktika jellegét. A szovjet államra szórt rágalmak eloszlatása is szükségessé tette a széles munkástömegek számára a világos, érthető magyarázatot. A reformisták és centristák úgy tüntették fel, hogy lehetséges az osztályok felett álló „tiszta demokrácia". Ez a burzsoá demokrácia előtti behódolást jelen-

[11] M. Eberlein, Németország Kommunista Pártjának küldötte taktikai okokból még nem tartotta időszerűnek a Komintern megalapításának kimondását.

tette. A tézisekben írja Lenin: „A kérdésnek ilyen osztályonkívüli vagy osztályfeletti, látszólag az egész nép szempontjából való feltevése egyenes megcsúfolása a szocializmus alapvető tanításának, nevezetesen az osztályharcról szóló tanításnak, melyet a burzsoázia táborába átpártolt szocialisták szavakban elismernek, de a valóságban elfelejtenek. Hiszen egyetlen civilizált kapitalista országban sincs »általában vett demokrácia«, hanem csak polgári demokrácia, van, és nincs szó »általában vett diktatúráról«, hanem az elnyomott osztály, vagyis a proletariátus diktatúrájáról, az elnyomók és kizsákmányolók, azaz a burzsoázia felett, annak az ellenállásnak a legyőzésére, amelyet a kizsákmányolók a saját uralmukért vívott harcban kifejtenek."[12] Lenin a szocialisták által korábban olyan gyakran idézett, Marx és Engels által tudományos pontossággal megfogalmazott gondolatokra emlékeztetett, amely szerint „a legdemokratikusabb polgári köztársaság sem egyéb, mint gépezet a munkásosztály elnyomására egy maroknyi kapitalista által".[13] Ezzel kapcsolatban Lenin joggal hivatkozhatott a Németországban létrejött burzsoá köztársaságra, amelyet a szocializmus árulói proletárköztársaságnak neveztek. Az azonban nemcsak megőrizte a régi államapparátust, hanem működésbe is hozta – a munkások ellen. „Az európai kontinens legfejlettebb tőkésországában, Németországban, az imperialista Németország szétzúzásával megvalósult teljes köztársasági szabadságnak már az első hónapjai megmutatták a német munkásoknak és az egész világnak, hogy mi a burzsoá demokratikus köztársaság valódi osztálylényege. Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg meggyilkolása világtörténelmi fontosságú esemény, nemcsak azért, mert tragikus körülmények között pusztultak el az igazi proletár Kommunista Internacionálé legjobbjai és vezérei, hanem azért is, mert ez teljesen feltárta az élenjáró európai – túlzás nélkül mondhatnánk – világviszonylatban is élenjáró állam osztályjellegét".[14] Rámutatott Lenin, hogy nem létezhet a burzsoázia és a proletariátus diktatúrája között valami harmadik, amit a kispolgárok „tiszta demokráciának" neveznek. Az emberiség legmélyrehatóbb forradalma, amelynek során a kizsákmányolt többség kezébe megy át a hatalom, nem játszódhat le a régi keretek között. A proletárdiktatúrát az a szükségesség hozza létre, hogy erőszakkal el kell nyomnia annak az osztálynak az ellenállását, amely elveszítette a politikai hatalmat. Alapvető különbség azonban, hogy az előző diktatúrákkal szemben a proletariátusé a lakosság elenyésző kisebbsége által tanúsított ellenállás erőszakos elnyomására irányul. Szétzúzza a régi államapparátust, amely nélkül a valódi demokratizmus megvalósíthatatlan. Ez vezet a proletár demokráciához, amely azáltal, hogy a dolgozók tömegszervezeteit bevonja az államigazgatásba, nyomban megkezdi mindenfajta állam teljes elhalásának előkészítését.

Lenin határozati javaslatában a kommunista pártok fő feladataként az új proletárdemokrácia történelmi jelentőségének és szükségszerűségének megvilágítását, tanácsok alakítását és bennük a többség megszerzését jelölte meg.

[12] *Lenin:* Tézisek és előadói beszéd a burzsoá demokráciáról és a proletariátus diktatúrájáról. (Művei. 28. köt. Szikra 1952. 481. old.)

[13] Ugyanott, 482. old. vö. Engels: Bevezetés Marx „A polgárháború Franciaországban" c. művéhez. (*Marx–Engels* Művei. 17. köt. Kossuth 1968. 577. old.)

[14] *Lenin* Művei. 28. köt. Szikra 1952. 487. old.

Az I. kongresszus másik döntő jelentőségű napirendi pontja a *Kommunista Internacionálé platformjának* (álláspontjának) *kidolgozása* volt. A javaslatot M. Eberlein (Németország) és Ny. I. Buharin (Szovjet-Oroszország) terjesztette elő. A széles körű vitában elfogadott platform a kommunista mozgalom helyzetének elemzéséből kiindulva határozta meg stratégiai és taktikai feladatait. A kor jellegét helyesen határozta meg, amikor megállapította: „Új korszak született, a kapitalizmus rothadásának, belső szétesésének, a proletariátus kommunista forradalmának korszaka."[15] Rámutattak, hogy a forradalmi fellendülés eredményeként a tőkésországokban napirendre került a harc a proletárdiktatúráért. A hatalomra került proletariátus feladatát a régi államapparátus szétzúzásában, az új kiépítésében, a kisajátítók kisajátításában jelölte meg. Ezzel kapcsolatban nem tett különbséget a tőkés ipari és a feudális eredetű mezőgazdasági tulajdon között. Sajnálatos módon nem említette meg az oroszországihoz hasonló földosztás szükségességét, ami különösen Kelet- és Közép-Európa agrárjellegű országai számára különleges jelentőséggel bírt volna. Ezzel szemben helyesen biztosította a kistulajdon sérthetetlenségét. Hangsúlyozta a reformizmussal és centrizmussal való szakítás, a munkásmozgalom baloldali irányzatai nemzetközi összefogásának szükségességét.

A kongresszus „A berni konferencia és a szocialista irányvonalhoz való viszony" című határozatban foglalta össze a kommunisták álláspontját a reformista II. Internacionáléról. Határozatot hoztak „A nemzetközi helyzet és az antant politikájáról", illetve „A fehérterrorról". Az előbbi az imperialista békét, az utóbbi a tőkés rendszerek munkás- és forradalmárellenes pogromjait leplezte le. Végül megválasztották a tisztségviselőket, és kiáltvánnyal fordultak a világ proletárjaihoz.

A KI II. KONGRESSZUSÁNAK ELŐKÉSZÍTÉSE

Bár a forradalmi fellendülés tovább tartott, 1919 során érzékeny vereségek is érték a forradalmi mozgalmakat. Leverték a finn, a bajor, a szlovák és a magyar tanácshatalmat. Elakadt az európai polgári demokratikus forradalmak továbbfejlődési folyamata. Lengyelország, Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia az intervenció bázisává váltak. Szovjet-Oroszország viszont sikeresen ellenállt és súlyos vereségeket mért a lázadókra és betolakodókra. Puszta létezése, gigászi küzdelme szerte a világon az elnyomottak reménységévé vált.

A Komintern megalakulását követő hónapok a forradalmi erők számszerű növekedését eredményezték. Gyarapodott a magukat kommunistáknak nevező csoportok száma. Jelentős részük azonban csak annyiban volt forradalmárnak tekinthető, hogy szakított a szociáldemokrata párttal, szembefordult opportunista, reformista politikájával. Ez azonban még nem jelentette azt, hogy a korszerű marxizmus ideológiájával, a helyes cselekvéshez szükséges politikai irányvonallal rendelkeztek volna. A kommunisták közé a forradalmi fellendülés hatására sok anarchista, kispolgári forradalmi elem is sodródott. Ezzel egyidejűleg több cent-

[15] Pervij Kongressz Kominterna. 1919. március. Moszkva 1933. 173. old.

rista párt és csoport is – tömegei megtartása érdekében – felvételre jelentkezett a Kommunista Internacionáléba.

A kommunista pártok számszerű növekedése még nem jelentette azt, hogy igazi forradalmi tömegpártokká váltak. A súlyos felelősség a kor követelményeinek meg nem értéséért vagy tudatos meghamisításáért az ekkor túlsúlyban levő szociáldemokrata pártokat terheli, de a fiatal kommunista pártok is komoly hibákat követtek el. Elzárkóztak a reformista pártokban, szakszervezetekben végzendő munkától, lebecsülték a parlamentet olyan országokban, ahol a munkások még túlságosan is nagy jelentőséget tulajdonítottak neki. Ultrabaloldali hibákat követtek el a paraszt- és nemzetiségi kérdésben. Mások a szovjet tapasztalatok gépies alkalmazásával elmulasztották saját helyzetük konkrét elemzését.

Lenin ezekre a jelenségekre reagált, amikor – már a II. kongresszus előtti időszakban, 1920 májusában – megírta „»Baloldaliság« – a kommunizmus gyermekbetegsége" c. művét. Lenin joggal hangsúlyozta, hogy „az orosz minta a világ minden országának mutat egyet-mást, méghozzá igen lényegeset, elkerülhetetlen és nem is távoli jövőjükből".[16] De nagy hibának tartotta volna, „ha túloznánk ezt az igazságot, ha forradalmunk egyes alapvető vonásain túlmenően is kiterjesztenők érvényességét".[17]

Lenin a fiatal kommunista pártok számára a legfontosabbnak a bolsevikok által elért sikerek feltételeinek tanulmányozását tekintette. Az egyik ezek közül a bolsevikok vasfegyelme volt, amelyet a proletár élcsapat öntudatossága, a forradalom iránti odaadása, kitartása és hősiessége tartott fenn. Hozzájárult ehhez, hogy fel tudta venni a kapcsolatot a legszélesebb proletár, de a nem proletár dolgozó tömegekkel is, hogy a politikai vezetés helyes stratégiát és taktikát tudott kidolgozni, amelynek célravezető voltáról a tömegek személyes tapasztalataik alapján győződhettek meg.

A másik tanulság az, hogy az igazi forradalmi elméletet, a marxizmust Oroszország „kikínlódta" magának, azaz félévszázados kínszenvedés, áldozatok árán Európa tapasztalatát ellenőrizve és sajátjával egybevetve sajátította el, majd tovább is fejlesztette.

A Bolsevik Párt ezenkívül három forradalom során az osztályharc legkülönbözőbb szituációiban szerzett tapasztalatokat. Ebben egyedül állt a világon.

Lenin joggal tartotta a munkásmozgalomban *fő veszélynek* a jobboldali opportunizmust és revizionizmust, amelynek leleplezése érdekében már a századforduló óta a legtöbbet tett. Amikor teljes erővel támogatta a kommunisták szervezeti és ideológiai elkülönülését a revizionistáktól, egyidejűleg fellépett szektaszerű elzárkózásuk, az ultrabaloldali megnyilvánulások ellen. Ezt „gyermekbetegségnek" nevezte ugyan, de egyáltalán nem becsülte le. Saját pártjának példáján mutatta be, hogy az nemcsak az opportunizmus, hanem a kispolgári forradalmiság ellen is hosszú éveken át harcolt, e harcban nőtt és erősödött meg. Ez utóbbit az anarchizmushoz hasonlította, amely gyakran volt büntetés a munkásmozgalom opportunista bűneiért. Osztálybázisának a tönkrement kispolgárságot

[16] *Lenin:* „»Baloldaliság« – a kommunizmus gyermekbetegsége". (Művei. 31. köt. Szikra 1951. 6. old.)
[17] Ugyanott, 5. old.

tekintette, amely „könnyen csap át szélsőséges forradalmiságba, de nem képes arra, hogy kitartást, szervezettséget, fegyelmet és állhatatosságot tanúsítson"[18]. Lenin a bolsevikok múltbeli hibáinak bemutatásán keresztül jutott el a fiatal kommunista pártok túlzásainak bírálatáig. A német kommunisták, a jobboldali vezérek magatartásából joggal kiábrándulva, általában a vezetők ellen foglaltak állást. Szembeállították a vezetőket és tömegeket. Lenin ezt hibának tartotta: „az osztályokat rendszerint és a legtöbb esetben, legalábbis a modern civilizált országokban, politikai pártok vezetik... a politikai pártokat általános szabályképpen a legtekintélyesebb, legbefolyásosabb, legtapasztaltabb, a legfelelősségteljesebb tisztségekre megválasztott egyének, úgynevezett vezérek többé vagy kevésbé állandó csoportjai vezetik".[19] Ezeket a vezetőket a forradalmi pártok nem nélkülözhetik, éppúgy mint a legszigorúbb központosítást, és a szervezettséget sem.

Az opportunistáknak az uralkodó osztállyal szembeni elvtelen behódolását megelégelve a „baloldaliak" *mindenféle kompromisszumot elvetettek*. Lenin a Németországgal kötött breszti békét hozta fel példaként arra, hogy forradalmi párt is rákényszerülhet kompromisszumra. Ez a békeszerződés módot adott az erőgyűjtésre, új támadások visszaverésére. Lenin ezt egyben szemléltető oktatásnak is tekintette annak megértéséhez, hogy a forradalmi mozgalomban nemcsak előrenyomulás, hanem megtorpanás, vereség és visszavonulás is van. Gyakran előfordul a proletárpárt életében, hogy nemcsak a burzsoáziával, hanem más munkás- vagy kispolgári párttal is kompromisszumot kell kötnie. Ezzel kapcsolatban Lenin a német kommunistákat bírálta, akik nem voltak hajlandók a Független Szociáldemokrata Párt balszárnyával sem „kompromisszumot" kötni. A kapitalizmusban a proletariátust a kispolgári rétegek veszik körül, a proletariátuson belül is vannak fejlettebb és kevésbé fejlett rétegek, vidék, szakma, sőt vallás szerinti megoszlások. A kommunista pártnak feltétlenül meg kell egyezni ezekkel, amihez a pártjaikkal kötött kompromisszumokra is szükség lesz. „A dolog lényege az, hogy tudnunk kell a taktikát a proletár öntudat, a forradalmiság, a harcképesség és a győznitudás általános színvonalának emelése, nem pedig leszállítása érdekében alkalmazni."[20]

Ugyancsak a német „baloldaliak"-tól származott az a kijelentés, hogy a forradalmároknak, a kommunistáknak nem kell, sőt nem is szabad dolgozniuk a megalkuvó szociálsoviniszta vezetők irányította reformista *szakszervezetekben*, ki kell lépniük azokból és „munkásszövetséget" kell teremteniük. Lenin ezt „nevetséges badarságnak" tartotta. A proletariátus pártjának nem szabad magára hagynia az elmaradottabb munkásokat, hanem még nagyobb mértékben és újszerűen kell nevelnie őket.[21]

[18] Ugyanott, 17. old.
[19] Ugyanott, 27. old.
[20] Ugyanott, 64. old.
[21] Ugyanott, 39. old. Más kérdés volt az, hogy Szovjet-Oroszország szakszervezetei nem csatlakozhattak a szakszervezetek opportunista vezetésű, Amszterdamban székelő Nemzetközi Szakszervezeti Szövetségéhez. Másrészt a baloldaliságuk miatt kizárt szakszervezetek is keresték nemzetközi kapcsolataikat; így került sor 1921-ben a Vörös Szakszervezeti Internacionálé magalapítására.

Több párt képviselői, így a német „baloldali" kommunisták és az angolok is tagadták a polgári *parlamentben való részvétel* lehetőségét.

Lenin, a Komintern stratégiájának megfogalmazója a proletárdiktatúráért való harcot mint fő célt nem úgy tekintette, hogy arra minden országban egyaránt érettek a feltételek. 1919 augusztusában Sylvia Pankhurstnek írt levelében kifejti, hogy jóvátehetetlen hibának tartaná, ha eltaszítanák azokat, akik a parlamenti harcokból kiábrándulva szembefordulnak a parlamenttel. Ugyanakkor ezt írja: „Jómagam meg vagyok győződve róla, hogy a parlamenti választásokon való részvétel visszautasítása hiba az angol forradalmi munkások részéről". Ezzel kapcsolatban megemlíti, hogy a spartakisták többségével szemben 1919 januárjában Liebknechtnek és Luxemburgnak volt igaza, akik azt javasolták, hogy részt kell venni a választásokon. Később mégsem vettek részt azon. Lenin elismerte, hogy a parlamentarizmus „történelmileg idejét múlta". Hozzátette azonban, hogy ez csak propagandisztikus értelemben igaz, gyakorlati leküzdéséig még nagyon hosszú az út. Lehet-e arról beszélni, hogy idejétmúlt, ha a német proletárok milliói még mindig nemcsak a parlamentarizmus mellett vannak, hanem éppenséggel ellenforradalmiak?! „Világos – írta –, hogy a parlamentarizmus Németországban politikailag még nem múlta idejét. Világos, hogy a német »baloldaliak« saját óhajukat, saját eszmei és politikai álláspontjukat minősítették objektív valóságnak."[22]

Lenin a jobboldali opportunizmus és a „baloldali" doktrinérség ellen fellépve hangsúlyozta, hogy a kommunista mozgalom taktikai egysége nem a különféleség kiküszöbölését, nem a nemzeti különbségek megszüntetését, hanem a kommunizmus alapelveinek olyan érvényesítését követeli, amely ezeket az elveket a részletekben helyesen módosítja, és azokat a *nemzeti különbségekhez* hozzáalakítja.[23]

Lenin műve a modern forradalmi proletár stratégia és taktika kidolgozásához nemcsak a Komintern közelgő II. kongresszusa, hanem az egész kommunista mozgalom számára mindmáig felbecsülhetetlen értékű ideológiai és módszertani segítséget nyújtott.

A KI II. KONGRESSZUSA (1920. JÚL. 23.–AUG. 7.)

A II. kongresszus 41 országból 67 szervezet 217 küldöttének részvételével nyílt meg. A napirenden szereplő tizenhárom kérdés közül fontosabbak: „a nemzetközi helyzet és a KI feladatai", „a kommunista pártok szerepe és felépítése", „a nemzeti és gyarmati kérdés", „a III. Internacionáléba való felvétel feltételei", „a parlamentarizmus kérdése", „a szakszervezeti mozgalom" és az „agrárkérdés".

A nemzetközi helyzetről Lenin az előadói beszédében megállapította, hogy az a tőkekoncentrációs folyamat, amely már a századfordulón megkezdődött, az antantcsoport győzelmével tovább haladt előre. A rabló békeszerződések segítségével nemcsak gazdasági, hanem politikai függésbe is került tőlük az emberiség nagyobb része, legalább egy és egynegyed milliárdnyi népesség. Ez azonban nem

[22] Ugyanott, 45. old.
[23] Ugyanott, 83. old.

csökkentette, hanem növelte az imperializmus válságát. E válság méreteinek, mélységének megítélésében korántsem volt egységes a munkásmozgalom. A polgári közgazdászok – és nyomukban a reformisták egyszerű „nyugtalanságnak" tüntették fel. A forradalmárok pedig gyakran úgy ítélték meg, hogy a burzsoázia számára „a válságból egyáltalán nincs kivezető út".[24] Lenin ezzel szemben kimutatta, hogy bár az uralkodó osztályok válságban vannak, „a tőkésországok óriási többségében nincs befejezve – sőt igen gyakran még rendszeresen meg sem kezdődött – a proletariátus előkészítése diktatúrájának megvalósítására".[25] Lenin ebből azt a következtetést vonta le, hogy a „kommunisták feladata a jelen pillanatban nem az, hogy siettessék a forradalmat, hanem az, hogy fokozzák a proletariátus előkészítését".[26] Az a legsürgősebb feladat, hogy a szétforgácsolt kommunista erőket új típusú, fegyelmezett forradalmi pártban egyesítsék, amely felkészítené a proletariátust az államhatalom meghódítására. E célt szolgálták a napirendre tűzött egyéb kérdések is.

Ezek közül egyik legfontosabb a Lenin által kidolgozott *felvételi feltételek* elfogadása volt. A centristák ebben az időben tömegeik nyomására a Kominternhez való csatlakozás mellett döntöttek; a KI-hez csatlakozás „divattá" vált. Úgy akartak azonban a kommunista világszervezethez csatlakozni, hogy szervezeti autonómiájukat és ideológiájukat megőrizzék. A felvétel feltételei éppen ezt kívánták megakadályozni. Ilyen követelmény volt többek között, hogy a mindennapi propagandának és agitációnak kommunista jellegűnek kell lennie. A párt kezében levő valamennyi sajtó-orgánumot kommunistának kell szerkesztenie. A proletárdiktatúráért olyan propagandát kell folytatni, amely minden egyszerű munkás számára érthető. Minden alkalmat meg kell keresni a burzsoázia és szekértolói, a reformisták leleplezésére. A reformistákat el kell távolítani minden felelős tisztségből a kommunista pártban. A legális és illegális munkát kombinálni kell, agitációt folytatva és sejteket alapítva a hadseregben is. Rendszeres munkát kell végezni a parasztság körében. Minden csatlakozott párt kíméletlenül le kell hogy leplezze „saját" imperialistáinak gyarmati elnyomását és tettekkel köteles támogatni a gyarmati szabadságmozgalmakat. A KI-hoz tartozó pártokat a demokratikus centralizmus elve alapján kell felépíteni. A pártoknak új, országuk sajátos körülményeihez alkalmazott kommunista programot kell kidolgozniuk. A KI kongresszusainak határozatai, a Végrehajtó Bizottság határozatai kötelezőek valamennyi e szervezet kötelékébe tartozó pártra. Valamennyi pártnak elnevezésében kifejezésre kell juttatnia, hogy kommunista és hogy a Komintern szekciója.

A felvételi felvételek megóvták a Kommunista Internacionálét a jobboldaliak általi felhígulástól. Meggyorsították a kommunisták kiválását a centrista pártokból. Ezt követően a francia és román szocialisták, a német függetlenek többsége, az olasz szocialisták egy része a Kominternhez való csatlakozás mellett döntött, más pártok és csoportok viszont, melyek nem fogadták el a felvételi feltételeket, kívül rekedtek.

[24] *Lenin:* A KI II. kongresszusa. (Művei. 31. köt. Szikra 1951. 225. old.)
[25] *Lenin:* Tézisek a Komintern II. kongresszusának alapvető feladatairól. (Művei. 31. köt. Szikra 1951. 185. old.)
[26] Ugyanott, 185. old.

A további viták során viszont a kommunisták soraiban jelentkező ultrabaloldali nézeteket vizsgálták meg, harcban a szektás elzárkózás ellen, az igazi tömegpárt létrehozásáért. A parlamentben, a reformista szakszervezetekben végzett munka, annak sürgetése, hogy az angol kommunisták lépjenek be a Munkáspártba – mindezek a munkások szélesebb rétegeivel való kapcsolatteremtés célját szolgálták.

Nagy érdeme a II. kongresszusnak, hogy nemcsak a munkásosztály tömegeinek megnyeréséért, hanem a *munkás-paraszt szövetség* kialakítása érdekében is jelentős erőfeszítéseket tett. A világ lakosságának túlnyomó többsége ekkor az agrárnépességhez tartozott. Olyan jelentős ipari országokban is, mint az USA, Németország és Franciaország, a lakosság 30–40 százalékát parasztok alkották. Más országokban még jelentősebb volt az arányuk – kivéve Nagy-Britanniát, ahol már ekkor is csak 10 százalék volt. Az Októberi Forradalom példája bizonyította, hogy a kommunista párt helyes stratégiája és taktikája esetén a parasztság bevonható a forradalmi harcba. A Magyar Tanácsköztársaság negatív példájával bizonyította, hogy agrárjellegű országban a parasztság igényeinek figyelmen kívül hagyása súlyos hibák forrása lehet. A parasztság a burzsoá ígéretek hatására az ellenforradalom erőit növelheti. Ez a veszély nagyon is reális volt, hiszen a kommunista pártok jelentős többsége doktrinér, ultrabaloldali álláspontot képviselt. A földosztást kitérőnek, kényszerű kompromisszumnak tekintették, s legfeljebb az oroszországihoz hasonló esetekben ismerték el szükségét. Úgy vélték: a földosztás útján tulajdonossá váló parasztok az ellenforradalom bázisát erősítik. Ezért a nagybirtokok azonnali szocializálását tűzték ki célul. Lenin a kongresszuson beterjesztett agrártéziseiben – felelevenítve Engels tanításait – kimutatta, hogy a parasztság nem egységes. Ellentétben a szektás megítéléssel, amely az egész parasztságot reakciósnak tekintette, Lenin csak a felső, gazdagparaszti réteget tekintette ellenfélnek. Biztos bázis lehet falun az agrárproletariátus és a szegényparasztság. Helyes politika esetén semlegesíthető, sőt szövetségesnek is megnyerhető a középparasztság. A paraszti tulajdont, még a gazdagparasztit sem sajátítja ki közvetlenül a proletárállam. A földesuraktól elkobzott föld többségéből vezető tőkésországokban „szovjet gazdasághoz" hasonló állami gazdaságokat lehet létrehozni. De a tézisek hangsúlyozzák, hogy „a legnagyobb hiba volna ezt a szabályt eltúlozni, vagy sablonosan alkalmazni és soha meg nem engedni, hogy a kisajátított kisajátítók földjeinek *egy részét* ingyenesen átadják a környékbeli kisparasztságnak, olykor pedig a középparasztságnak is."[27]

A tömegekért való harc jegyében született meg Lenin elgondolásai alapján a határozat a *nemzeti és gyarmati kérdésben*. Lenin már jóval korábban felismerte az elnyomott népek felszabadító harcának jelentőségét. De csak a Kommunista Internacionálé valóban internacionalista és marxista pártjai voltak képesek a gyakorlatban is megvalósítani az antiimperialista nemzeti felszabadító és az antikapitalista proletárforradalom együttműködését. Míg a munkás-paraszt szövetség egy-egy országon belül, a nemzeti mozgalmakkal folytatott együttműködés világméretekben biztosította a proletariátus számára a szövetséget. A II. kongresszus óvott a nemzeti mozgalmak jelentőségének lebecsülésétől. Ez olyan radikális

[27] *Lenin:* Az agrárkérdésről szóló tézisek tervezete. (Művei. 31. köt. 154. old.)

nézetek álarcában jelentkezett, hogy a proletárforradalom majd ezt a kérdést is megoldja. Épp annyira óvott azok túlbecsülésétől is, a nemzeti mozgalmakban való feloldódástól, a nemzeti érdekeknek az egyetemes, világméretű érdekek fölé helyezésétől.

A keleti népek 1920. szeptember 1–8 között Bakuban megtartott kongresszusa már konkrét gyakorlati lépés volt a kommunista mozgalom és a gyarmati népek összefogásának megvalósítása útján.[28]

A KI II. kongresszusa a kommunista világmozgalom stratégiájának és taktikájának kidolgozásával, a szervezeti feltételek biztosításával, a reformizmus, a centrizmus és a saját sorain belüli kispolgári szektarianizmus ellen vívott küzdelmével, a korszerű szövetségi politika megalapozásával joggal vált a Komintern egyik legjelentősebb kongresszusává.

4. A MUNKÁSMOZGALOM HELYZETE ÉS A KOMMUNISTA INTERNACIONÁLÉ HARCA A MUNKÁSEGYSÉGFRONTÉRT 1921 ÉS 1923 KÖZÖTT

A FORRADALMI FELLENDÜLÉS UTOLSÓ ÉVEI

Az 1920 derekától 1923 végéig terjedő időszakot a megrendült tőkés rendszer, illetve a nemzetközi proletár- és nemzeti felszabadító mozgalom közötti hullámzó erőegyensúly-állapot jellemezte. A forradalmi fellendülés továbbélését a tények sokasága igazolja, de kétségtelen az is, hogy a tőkés uralkodó körök ellentámadásba lendültek. 1920 végén *Szovjet-Oroszországban* végleges vereséget szenvedtek az intervenciós és ellenforradalmi erők. A világ egyhatodán megszilárdult és fejlődésnek indult az első proletárhatalom. *Mongóliában* 1921. július 10-én szovjet segítséggel győzött a mongol Népi Forradalmi Hadsereg és megalakult a Népi Forradalmi Kormány. Mongóliában ún. nem-kapitalista fejlődés kezdődött.

Magyarországon a Tanácsköztársaság leverése után ellenforradalmi fehérterrorista rendszer jött létre, amely az első fasiszta típusú rendszerek egyikének kialakulásához vezetett. *Finnországban* 1920-ra a burzsoázia a fehérterrort álcázottabb uralmi módszerekkel cserélte fel. *Németországban* a tanácshatalmak megdöntése után sem vált a burzsoázia számára biztonságossá a helyzet. Ám a Kapp-puccs vereségе ellenére, az egység hiánya és a szociáldemokrata árulás következtében a munkásosztály is jelentékeny veszteségeket szenvedett. A szociáldemokraták kiszorultak a központi kormányból, megerősödött viszont a Németországi Független Szociáldemokrata Párt. Soraiban a baloldal többségbe került és a kommunista párttal való egyesülés, a Kominternhez való csatlakozás mellett döntött. Az így megerősödött NKP 1921-ben már több mint 1 200 000 szavazatot szerzett. A fiatal kommunista párt – bár túlzó baloldali hibákat is elkövetett – keményen védelmezte a munkások érdekeit. A monopoltőke az infláció segítségével mélyen leszorította a munkások életszínvonalát és a tőkekoncentráció tovább

[28] E kérdés részletesebb kifejtését lásd a kötet 10. fejezetében.

haladt előre. Tovább erősödtek a tőkések pénzelte fasiszta terrorista szabadcsapatok, amelyek politikai gyilkosságokkal és erőszakkal igyekeztek megfélemlíteni a munkásokat. Miközben a burzsoázia könyörtelenül fellépett a munkások ellen, képtelenek voltak az ország szuverenitását biztosítani. 1923 januárjában francia és belga csapatok megszállták Németország legfontosabb ipari centrumát: a Ruhr-vidéket. A kommunista párt munkás-egységfrontot javasolt a burzsoázia és a megszállók ellen. Az SZDP ezt elutasítva „hazafias összefogást", a burzsoáziával való közös akciókat ajánlott. A munkások nem vártak felső támogatásra. 1923 májusában a Ruhr-vidéken 400 000, Sziléziában 100 000 munkás lépett sztrájkba. Júliusban az NKP által kezdeményezett országos antifasiszta napon több millió ember vett részt. Fegyveres munkásőrségek alakultak. 1923 elején forradalmi üzemi bizottságok jöttek létre; taglétszámuk elérte a 25 000-et. Augusztusban az általuk szervezett általános sztrájkban 3 millió munkás vett részt. A kommunista párt akkori vezetése azonban képtelennek bizonyult arra, hogy a munkások harcát kellőképpen felhasználja, jóllehet a Szociáldemokrata Párt rovására nőtt a kommunisták befolyása.

1923 októberében *Szászországban* és *Türingiában* a helyi szociáldemokrata baloldal kereste a megegyezést a kommunistákkal és közösen tartományi *munkáskormányokat* alakítottak. A munkás- és paraszttömegek aktív támogatását élvező kormány azonban nem lépte túl, sőt ki sem használta a polgári demokratikus kereteket. Így mind saját tartományaiban, mind országosan elszigetelődött. Amikor 1923. október 13-án a központi kormány és Ebert szociáldemokrata köztársasági elnök 60 ezer fős hadsereget irányított a szászországi és türingiai munkáskormány leverésére, a KP vezetősége általános sztrájkot hirdetett, amelynek fegyveres felkelésbe kellett volna átnőnie. A pártból később kizárt opportunista vezetők azonban visszavonták felhívásukat. Így az országos akció a munkáskormányok megmentésére központi irányítás hiányában szétforgácsolódott. 1923. október 21-én azonban a *hamburgi* dokkmunkások általános sztrájkra hívtak fel, amely 23-án a kommunisták (E. Thälmann és W. Bredel) vezetésével fegyveres felkeléssé nőtt. Két napig folyt az egyenlőtlen küzdelem a felkelt munkások és az egész országból odasereglett reakciós erők között. A győztes ellenforradalom halomra lövette a munkásokat és betiltotta a kommunista pártot.

A forradalmi fellendülés utolsó éveinek másik jelentős harci terepe *Bulgária* volt. Az 1920 márciusában megtartott választásokon ismét a legtöbb szavazatot elnyerő Népi Földművesszövetség – noha a Bolgár Kommunista Párt volt a második legerősebb párt – kizárólag saját soraiból alakított kormányt. Sztambolijszki őszintén hitt egy paraszti demokráciában, amelyet azonban továbbra is veszélyeztetve látott nemcsak az uralkodó osztályok, hanem a munkások részéről is. Reformjai kizárólag a parasztságot érintették. A kommunista pártot üldözve, akadályozta a munkás-paraszt szövetség kialakulását. Meghiúsította ezt a kommunista párt magatartása is, amely a parasztságot és pártját egyaránt lebecsülte. Amikor a fasiszta erők megdöntötték Sztambolijszki hatalmát, a kommunisták semleges magatartást tanúsítottak. A Népi Földművesszövetség nem kért s a kommunista párt nem nyújtott segítséget harcához. A fasiszták ezután már könnyűszerrel végeztek a kommunisták által 1923 őszén szervezett fegyveres

felkeléssel. A fasiszta terror tombolása közepette értették meg a munkások és parasztok az összefogás szükségességét.

Romániában, Lengyelországban, Csehszlovákiában, Jugoszláviában az uralkodó osztályok különböző mélységű földreformokat hajtottak végre; így remélték elnyerni a parasztság támogatását a munkásosztállyal szemben. *Csehszlovákia* kivételével valamennyi fentebbi országban fokozatosan fasiszta vonásokkal ternes diktatúrák alakultak ki; a kommunista pártokat illegalitásba szorították. A munkásosztály harcolva vonult vissza. *Jugoszláviában* 1920 áprilisában általános vasutassztrájkra került sor. 1921 októberében általános sztrájk robbant ki *Romániában. Lengyelországban* 1923 szeptemberében lángolt fel a munkások harca. November 5-én itt is általános sztrájk tört ki. Krakkóban a munkások a rendőrök támadására felkeléssel válaszoltak. Lengyelország Kommunista Pártját a terror meggyengítette, a Lengyel Szocialista Párt pedig opportunista vezetők kezében volt. Így a krakkói munkások harca elszigetelődött és a kormány erői véres harcokban leverték felkelésüket.

Olaszországban 1920-ban tovább folytatódott a baloldali erők sikersorozata. Az előző évhez képest megháromszorozódott a szocialista párt taglétszáma. 2 313 685 munkás sztrájkolt. A földfoglaló mozgalom, amely délen kezdődött, kiterjedt Közép- és Észak-Itáliára is. Üzemi tanácsok alakultak. A burzsoázia 1920 áprilisában kezdődő ellentámadása Torinóban, az A. Gramsci és P. Togliatti vezette kommunisták székhelyén kezdődött meg. A munkásoknak tizenegy napos sztrájkkal sikerült üzemi tanácsaikat megvédeni. A szocialista párt centrista vezetése azonban nem volt hajlandó az egész országra kiterjeszteni a sztrájkot. 1920 augusztusában–szeptemberében az olasz munkásmozgalom történetének legnagyobb szabású gyárfoglaló mozgalma kezdődött meg. Csak Milánóban 160 üzemet szálltak meg a munkások, s rohamosan terjedt a mozgalom egész Észak- és Közép-Olaszországban. A felerősödött munkás-paraszt mozgalomtól megijedt burzsoázia igyekezett szétforgácsolt erőit egyesíteni. Elővette az 1919-es választáson csúfos vereséget szenvedett Mussolini-féle fasiszta pártot. Másik eszköze a jól bevált megosztási politika volt: különféle reformígéretekkel leszerelte a reformista, centrista vezetőket. Ez a megosztottság defenzívába szorította a munkás- és paraszttömegeket.

A fasiszták a sztrájkmozgalom kezdetén támogatásukról biztosították a munkásokat, sőt maguk is demagóg programmal léptek fel. Később mint „semlegesek" közvetítést ajánlottak munkások és tőkések között, de már 1920 nyarán saját arcukat mutatva „büntető expedíciókat" szerveztek munkások és parasztok ellen, amelyek valóságos hadjárattá szélesedtek. A korábban meghatározatlan jellegű, lumpenelemekből álló csoportok egyesültek a hagyományos reakció erőivel. Fegyveres bandákat alakítva már hatalomra kerülésük előtt terrorizálták a lakosságot. A monopoltőkések és földbirtokosok megrendült hatalmukat csak ezekkel a módszerekkel voltak képesek fenntartani. Hatalomátvételük azonban nem lehetett egyetlen aktus, mert az ellenforradalom erői is csak népellenességükben voltak egységesek, s másrészt, mert erőinek megosztottsága ellenére a munkásosztály Mussolini Rómába való bevonulása (1922. október 28.) után is még jelentős erőt képviselt.

Nagy-Britanniában 1920-tól szervezettebb lett az oroszországi intervenció

elleni küzdelem. Több százezer munkás tüntetett a kormány imperialista politikája ellen. Ugyanezen években a különböző kommunista csoportok egyesültek. A kommunisták részvételével „akcióbizottságok" alakultak; ezek ultimátumot intéztek a kormányhoz a Szovjet-Oroszország elleni fegyveres beavatkozás felszámolása érdekében, amelyet még a Munkáspárt is támogatott. Jelentős sztrájkmozgalmakat folytattak a bányászok, heves megmozdulásokra került sor a munkanélküliek körében is.

A CENTRIZMUS A FORRADALMI FELLENDÜLÉS UTOLSÓ ÉVEIBEN. A BÉCSI KÉTÉSFELES INTERNACIONÁLÉ

A munkások nagy többsége még a reformista, centrista pártokhoz és szakszervezetekhez tartozott. (Az előbbieknek 8 millió, az Amszterdamban székelő Nemzetközi Szakszervezeti Szövetségnek 22 millió tagja volt.) A húszas évek elején azonban felgyorsult a kommunista pártok alakulása, a forradalmi baloldal különválása. A munkások legérettebb részének kiábrándulása a leplezetlen reformizmusból, amely az „osztálybékét", a kapitalizmusnak a szocializmusba való belenövését, a parlamenti út kizárólagosságát hirdette, a centristák elkülönüléséhez vezetett, akik tömegeik megtartása érdekében kiléptek a londoni Internacionáléból. Több centrista párt felvételét kérte a III. Internacionáléba. Miután a felvételi feltételeket nem vállalták, a legjelentősebb centrista pártok meghasonlottak. A német, a francia, a csehszlovák párt többsége kivált, és a KI-hez csatlakozott. Más pártok többsége (olasz, osztrák, angol függetlenek) a centristák mellett maradt. E pártok kezdték meg a bécsi, ún. Kétésfeles Internacionálé (hivatalosan: *Szocialista Pártok Nemzetközi Munkaközössége*) szervezését.

A centrista pártok 1920 decemberében előkészítő értekezletet tartottak Genfben. F. Adler, O. Bauer, A. Crispien, P. Faure, R. Hilferding, G. Ledebour, J. Longuet, L. Martov és mások aláírásával felhívást intéztek a világ munkásaihoz és a nemzetközi tőke ellen irányuló önálló politika folytatására szólították fel őket. Szovjet-Oroszországot „a társadalmi forradalom előretolt állásának" nevezték, nem takarékoskodtak a forradalmi frázisokkal sem. A szovjeteket mint orosz nemzeti sajátosságot elismerték, véleményük szerint azonban nyugaton „demokratikus" úton kell elérni a munkáshatalmat. A jobboldaltól formálisan, a baloldaltól ténylegesen elhatárolódva „harmadik erőként" léptek fel és főként a Kommunista Internacionáléhoz vonzódó baloldali tömegek meghódítását tűzték ki célul. Találóan jellemezte a centristák magatartását Huysmans, a II. Internacionálé tekintélyes képviselője, mondván: „Úgy gondolkodnak, mint mi, de úgy próbálnak beszélni, mint a moszkvaiak."

Az 1921. február 21-én Bécsben megnyílt konferencián tíz centrista párt és szervezet 78 küldötte jelent meg. Az alapítók között volt a vendégfogadó Ausztriai Szociáldemokrata Párt, a Német Független Szociáldemokrata Párt, a Francia Szocialista Párt, a brit Független Munkáspárt, az emigráns mensevik szervezetek és a Poalé Cion (Cion Munkásai) nevű zsidó munkásszervezet. Később csatlakozott a magyar szociáldemokrata emigráció „Világosság" csoportja is.

F. Adler megnyitó beszédében elhatárolta a konferenciát mind a II., mind a III. Internacionálétól, mert ők „egyaránt távol állnak a naiv türelmetlenségtől és a szkeptikus hitetlenségtől"[29]. Az elhatárolódás lényege azonban már beszédének további részéből kitűnt: „A legfőbb ellenfél – mondta – akivel meg kell küzdenünk – nem Genf, hanem Moszkva."[30] Bár elismerték a társadalmi forradalmakat, főként, ha azok már végbementek, Walhead angol küldött hozzátette, hogy „ott viszont, ahol a forradalom még nem érte el, hogy a proletariátus meghódítsa a hatalmat, ott a munkásosztálynak meg kell védelmeznie a forradalom már kiharcolt vívmányait az imperializmus ellen". A határozat is ebben a szellemben fogalmazott: „küzdenünk kell a háború után felmerült problémák bármiféle erőszakos megoldása ellen".[31] Az ellenforradalmat, a Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság elleni intervenciót elítélték. Azonban a proletárdiktatúra kérdésében a londoni Internacionálé álláspontjára helyezkedtek. Adler kijelentette: „Nem ismerhetjük el, hogy az a helyzet, amelybe a háború után került a munkásosztály, a körülmények olyan szerencsés találkozásának tekinthető, amely maga után vonja a szocialista forradalom győzelmét, mivel keserű tapasztalataink alapján tudjuk és a háború alatt is tapasztaltuk, hogy a proletariátus közvetlen győzelme akkor sem lehetséges, ha a munkásosztály valóban erős. Abból, hogy a kommunisták Oroszországban magukhoz ragadták a hatalmat, azt a következtetést vonják le, hogy a proletariátus minden legyőzött országban hatalomra juthat." Szerinte a forradalom csak akkor arat győzelmet, ha az iparilag fejlett győztes országokra is kiterjed.

A konferencia kimondta az új szervezet megalapítását. Olyan időszakban, amikor a burzsoázia már ellentámadásba kezdett, a munkásosztály újabb szervezeti megosztása nehezítette a védelem kibontakozását.

A KI III. ÉS IV. KONGRESSZUSA

A Komintern II. kongresszusa után gyors ütemben alakultak a kommunista pártok, s a kommunistákhoz közel álló szervezetek. Az 1921. június 22–július 12. között ülésező III. kongresszuson 52 országból 103 szervezet képviseltette magát. A fiatal kommunista pártok jelentős sikereket értek el a munkásosztály érdekeinek védelmében, tapasztalatokat szereztek a hatalomért és az akcióegységért vívott harcban, növelték szervezeti erejüket. Hősiesen ellenálltak a burzsoázia támadásainak. Kommunisták százait gyilkolták meg a felülkerekedő ellenforradalom megtorlásai során. A III. kongresszus időszakában több mint 10 000 kommunista ült börtönben. Több párt azonban a felerősödött ultrabaloldaliság következtében nem ítélte meg reálisan az erőviszonyokat, következésképp helytelenül határozta meg taktikáját. Többen támogatták a német kommunista pártban jelentkező ún. „offenzíva-elméletet", amely az objektív feltételek létezésétől

[29] Protokoll der Internationalen Sozialistischen Konferenz in Wien. 10. old.
[30] Ugyanott, 12. old.
[31] Internationale Arbeitsgemeinschaft Sozialistischer Parteien. Beschlüsse der Internationalen Sozialistischen Konferenz in Wien. 1921. 2–4. old.

függetlenül „akciókat" kívánt szervezni a burzsoázia ellen. A. Thalheimer és Kun Béla, mint ezen elmélet hívei, tézistervezetet nyújtottak be a kongresszushoz, amelyben a „baloldal" álláspontjának elfogadását javasolták.

Az érdeklődés középpontjában érthetően a nemzetközi helyzet megítélése és a Komintern taktikájának meghatározása állt. G. J. Zinovjev beszámolója inkább regisztrálta, mint elemezte a II. kongresszus óta eltelt időszakot, s olyan politikai vonal kialakítását sürgette, amely energikusan fellép azokkal szemben, akik tagadják a kapitalizmus válságát. Elismerte, hogy a II. kongresszus óta változott a helyzet, a taktika változtatására azonban nem tett javaslatot.

Lenin az OKP taktikájáról tartott előadói beszédében alapos elemzést adott a világ változásainak fő tendenciáiról, olyan periódusban, amikor a változások még nem voltak szembetűnőek. Arra a következtetésre, jutott, hogy „*létrejött az erők bizonyos egyensúlya*, azoké az erőké, amelyek fegyverrel a kezükben nyílt harcot folytattak egymás ellen, az egyik vagy másik vezető osztály uralmáért – létrejött az egyensúly egyrészt a polgári társadalom, az egész nemzetközi burzsoázia, másrészt Szovjet-Oroszország között".[32] A nemzetközi munkásmozgalom helyzetét vizsgálva megállapította: „el kell ismernünk: a forradalmi mozgalom előrehaladt ugyan, de a nemzetközi forradalom fejlődésének vonala ebben az évben nem volt olyan egyenes mint ahogy vártuk".[33] A legfőbb feladat maradt a szovjet rendszer „minden körülmények között és bármi áron való megőrzése", a tőkésországok fejlődésének tanulmányozása, a forradalom alapos előkészítése, a munkásosztály többségének meghódítása.

Ez azonban csak úgy volt lehetséges, ha nemzetközi téren ideológiai harcot folytatnak az opportunizmus ellen, a kommunista mozgalmon belül pedig felszámolják a „baloldali" hibákat.

Lenin, C. Zetkin és mások felléptek az „offenzíva-elmélet" híveivel szemben. Lenin róluk szólva rámutatott: „Nem szabad költenünk és álmodoznunk. A világgazdasági és világpolitikai helyzetet józanul kell megítélnünk, egészen józanul, ha fel akarjuk venni a harcot a burzsoázia ellen és e harcban mi győzni akarunk, győznünk kell."[34]

Lenin elítélte az ultrabaloldali álláspontot a centrizmus megítélésében is. Helytelenítette, hogy „sportot űznek" a centrizmus elleni harcból, feledve, hogy csak a tömegek támogatását elnyerve lehet a burzsoázia felett győzelmet aratni.

A III. kongresszus legfőbb érdeme, hogy meghirdette a *munkásegységfronttaktikát*. Kiadták a jelszót: „A tömegek közé!" E taktika célját abban határozták meg, hogy a munkásság különféle osztagaival együtt kell harcolniuk a burzsoázia támadásának visszaveréséért, a dolgozók életbe vágó követeléseinek védelméért. Kötelezte a kommunistákat, hogy alsó, közép- és felső szinten egyaránt keressék a kapcsolatot a munkásokkal, nem vetve el a reformista funkcionáriusokkal való politikai kompromisszumokat sem. „Az egységfront célja és értelme abban áll, hogy a tőke elleni harcba bevonjuk a munkások mind nagyobb tömegeit, attól

[32] *Lenin:* A KI III. kongresszusa. Előadói beszéd az OKP taktikájáról. (Művei. 32. köt. Szikra 1953. 514. old. Cs. R. kiemelése.)

[33] Ugyanott, 515. old.

[34] *Clara Zetkin:* Visszaemlékezések Leninre. (Kossuth 1957. 34–35. old.)

sem riadva vissza, hogy akár a II. és a Kétésfeles Internacionálé vezéreihez is ismételten ilyen javaslatokkal forduljunk" – írta Lenin.

Az első ilyen együttműködés az éhező oroszországi tömegek megsegítésére irányuló akció volt. A KI Végrehajtó Bizottsága felhívással fordult a világ munkásaihoz ez ügyben. Mindenütt közös segélybizottságokat alakítottak. Ezek koordinálására alakult meg a *Nemzetközi Munkássegély*, amelynek elnöke C. Zetkin lett. A bizottságban olyan kiváló személyiségek is részt vettek, mint A. Einstein, M. Andersen Nexö, G. B. Shaw, A. France, H. Barbusse és mások.

A III. kongresszus irányelveinek szellemében 1921. december 18-án téziseket fogadtak el az egységfrontról, a II., a Kétésfeles és az Amszterdami Szakszervezeti Internacionáléhoz tartozó munkásokhoz való viszonyról. Ebben a tőkés támadások elleni egységes fellépésre szólították fel, azzal, hogy valamennyi résztvevő megőrzi ideológiai és szervezeti függetlenségét.

A Kétésfeles Internacionálé kezdeményezte a munkásszervezetek közös konferenciájának összehívását, azonban a II. Internacionálé csak a bécsivel volt hajlandó tárgyalni. Végül 1922 januárjában elhatározták, hogy a Komintern képviselőit is meghívják Berlinbe. Lenin véleménye szerint egy ilyen együttműködést, akcióegységet akkor is meg lehet valósítani, ha a résztvevők ideológiai és politikai kérdésekben gyökeresen különböznek egymástól. Nem így gondolkodtak a reformisták. Már azt is feltételekhez kötötték, hogy egyáltalán leüljenek tárgyalni a kommunistákkal. Azt kívánták, hogy a kommunisták mondjanak le sejtek szervezéséről a szakszervezetekben; a Vörös Hadsereget vonják ki Grúziából és restaurálják ott a mensevikek hatalmát; a szovjetek által letartóztatott eszer-mensevik ellenforradalmárok védelmét a II. Internacionálé képviselői láthassák el.

Ez utóbbi kérdésben a KI végül is engedett, jóllehet a követelések Szovjet-Oroszország szuverenitását sértették. Lenin „Túlságosan nagy árat fizettünk" c. cikkében keserűen meg is állapította, hogy az engedményért alig kaptak valamit cserébe. De a tét a munkásosztály egységének biztosítása volt, s ezért a kommunisták készek voltak áldozatokra is. A három Internacionálé 1922. április 2–5. között Berlinben ülésező konferenciáján a kommunisták készsége ellenére a legfontosabb kérdésekben: a háború és a tőke támadásai elleni harc kérdésében nem sikerült az egységes fellépést biztosítani. A további engedmények a KI részéről bebizonyították, hogy a reformisták és centristák egyáltalán semmiféle egységre nem kívánnak lépni a kommunistákkal. Ellenkezőleg! Később nyíltan kimondták, „hogy a munkásmozgalom egységét csakis a kommunisták elleni éles harcban lehet helyreállítani". A Kommunista Internacionálé nem tehetett mást, mint hogy feltárta mindezt a nemzetközi munkásmozgalom előtt anélkül, hogy egységfront-törekvéseit feladta volna.

A Kommunista Internacionálé 1922. november 5-én összeült IV. kongresszusán 58 kommunista párt, 8 egyéb párt (köztük az Olasz Szocialista Párt, a Mongol Népi Forradalmi Párt) és számos munkásszervezet képviseltette magát. A Végrehajtó Bizottság beszámolóját Zinovjev tartotta. Felsorolta a nemzetközi helyzet eseményeit, amelyben már sokasodtak a munkásosztály által elszenvedett vereségek. Ezek közül kétségkívül a legjelentősebb az olasz fasizmus hatalomra jutása volt. Ennek ellenére a jövő perspektíváit túlságosan is derűlátóan ítélte meg. „Az objektív helyzet forradalmi. A kapitalizmus nem tudja belső saját erőből kifejlesz-

teni azokat az erőket, amelyek segítségével a kapitalizmus kilábalna döntő válságából."[35] Felismerte a fasizmusban rejlő veszélyt (a kongresszus nagy érdeme, hogy idejekorán felhívta rá a figyelmet), de kiküszöbölésének lehetőségét a proletárdiktatúrában kereste.

Lenin rövid beszédet tartott „Az oroszországi forradalom öt éve és a világforradalom távlatai" címmel. Bár témája mindenekelőtt a belső szovjet problémákhoz kötötte, arról szólva is tudott az általános irányvonal kialakításához útmutatást nyújtani. Lenin mindenekelőtt a visszavonulás lehetőségére való felkészülést hangsúlyozta. Az erőviszonyok pillanatnyi kialakulatlansága miatt javasolta: „az lenne a leghelyesebb, ha most az összes programot csak általánosságban vitatnánk meg, s a végleges döntést nem hoznánk meg".[36] Ismételten beszélt az orosz tapasztalatok felhasználásáról. Megerősítette, hogy „a külföldi elvtársaknak át kell venni az orosz tapasztalatok egy részét". De, hogy helyesen alkalmazni tudják, komoly tanulásra lesz szükségük.

A kongresszus széles körű vita után megerősítette a munkásegységfront-taktikát. A túlzó baloldaliak újabb támadást intéztek ellene, de Lenin nagy érvelőképességével, megbecsülésen alapuló tekintélyével képes volt megvédelmezni azt, sőt továbblépés is történt.

A munkásegység-gondolat továbbfejlesztését jelentette az állásfoglalás a *munkáskormány* kérdésében. A kongresszus elfogadta ezt, mint lehetséges átmenetet a proletárdiktatúra felé. Különféle munkáspártok kormánykoalíciója volna a munkáskormány, amely kezdetben nem lépné túl a polgári demokratikus kereteket és fokozatosan jutna el a proletárdiktatúráig.

Ugyancsak a munkás-egységfront politika szellemében fogant az új szövetségi politika. Mint Varga Jenő, a kérdés előadója mondta, az nem egyéb, „mint az egységfront-taktika átvitele falura". Varga hangsúlyozta hogy ha a kommunista pártok döntő sikereket akarnak elérni, a mezőgazdasági lakosság széles rétegeinek aktív támogatását kell megszerezniük. Döntőnek a falusi szegénységgel kötött szövetséget tekintette, de hangsúlyozta, hogy a falusi középrétegek megnyerésére is nagyobb gondot kell fordítani. Felhívta a figyelmet a kommunisták által gyakran helytelenül megítélt agrárreformok jelentőségére. Ezzel kapcsolatban jegyezte meg, hogy az oroszországi földosztás jelentőségét a burzsoázia sok országban hamarabb felismerte, mint a kommunisták. Míg az előbbi saját céljainak alárendelt földosztással híveket toborzott, az utóbbiak szektás politikája megakadályozta a munkás-paraszt szövetséget. Varga Jenő előterjesztésére agrár akcióprogramot fogadtak el, amely a hatékonyabb kommunista szövetségi politika forrása lett. A IV. kongresszuson határozták el a KI mellett működő nemzetközi parasztszervezet, a *Parasztinternacionálé* létrehozását is.

A világméretű forradalmi fellendülés 1923 utolsó hónapjaiban végéhez ért. A munkásosztálynak nem sikerült mindazt realizálnia, amit a kor lehetővé tett. Ennek oka mindenekelőtt a reformizmus burzsoáziát védelmező politikája és a forradalmi erők felkészületlensége. Mindazonáltal a háború végére a forra-

[35] Bjulleteny IV. kongressza KI Petrograd, N° 1–2. 1922. november 12.
[36] *Lenin:* A KI IV. kongresszusa. (Művei. 33. köt. Szikra 1953. 420. old.)

dalmak csapásai alatt összeomlott a német, az osztrák–magyar és a török monarchia. Egyes területeken megingott a gyarmati uralom. A burzsoázia a kapitalizmus általános válságának elmélyülése, az egész polgári uralmi rendszer megingása talaján, új módszerek alkalmazására kényszerül. Felhasználja a szociáldemokrata pártokat, integrálja őket a polgári demokráciába, de végső eszközként már ekkor is a fasiszta diktatúrához folyamodik. A régi állapotokat a nemzetközi munkásmozgalom részleges vereségei ellenére sem tudja helyreállítani. Létrejött és megszilárdult az orosz és nemzetközi munkásmozgalom nagy vívmánya, a *szovjethatalom*. Megalakultak a kommunista pártok szerte a világon s megkezdte működését világpártjuk, a *Kommunista Internacionálé*. A munkások e vívmányok birtokában vehették fel a harcot a fejlett tőkésországokban fokozatosan megszilárduló kapitalizmussal.

NYOLCADIK FEJEZET

A nemzetközi munkásmozgalom a kapitalizmus átmeneti stabilizációja és a világgazdasági válság éveiben

1. A MUNKÁSMOZGALOM FEJLŐDÉSE A KAPITALISTA STABILIZÁCIÓ IDŐSZAKÁBAN (1924–1929)

A STABILIZÁCIÓ ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

1923 végére Európában elült a háborút követő forradalmi megmozdulások vihara. A nemzetközi osztályharc frontjain átmeneti fegyvernyugvás állott be. Beköszöntött a kapitalizmus részleges és viszonylagos stabilizációjának időszaka.

A stabilizáció mindenekelőtt a fő kapitalista országok gazdasági és politikai helyzetének konszolidációjában fejeződött ki. Az ipari termelés 1924-re általában elérte a háború előtti szintet. A legfontosabb tőkésországoknak sikerült megszilárdítaniuk megingott valutáikat, megállítani az inflációt. A munkanélküliség a tőkés viszonyok közt szokásos „normális" színvonalra mérséklődött.

Politikai téren a stabilizáció azt jelentette, hogy a kapitalizmus feje fölül elmúlt a létét közvetlenül fenyegető veszély. A legtöbb európai országban *szilárd hatalom* jött létre, amely – helyenként a szociáldemokrata pártok segítségével – biztosítani tudta a termelés és a kizsákmányolás zavartalanságát. A tőkésországok munkásosztálya nemzetközi méretekben defenzívába szorult.

A stabilizáció a kapitalizmus általános válságának talaján bontakozott ki. Ez a körülmény meghatározta ingatagságát és előrevetítette – egyelőre háttérbe szorult – ellentmondásainak újabb kiéleződését.

A kapitalizmus nem tudott többé az egész világon stabilizálódni: a földkerekség egyhatodára már nem terjedt ki hatalma. A húszas évek második felében tovább erősödött a Szovjetunió, konszolidálódott a szovjethatalom. A tőkés világnak tudomásul kellett vennie a proletárhatalom létezését, egy időre le kellett mondania a közvetlen fegyveres intervenció gondolatáról. A szovjet rendszer belső megszilárdulása együtt járt nemzetközi helyzetének javulásával. 1929-ig a tőkés világ

minden számottevő állama – az USA kivételével – diplomáciai kapcsolatot létesített a Szovjetunióval.

A stabilizáció viszonylagosságát tükrözte az a körülmény, hogy a gazdasági fellendülés nem terjedt ki az egész tőkés világpiacra; a fejlődés egyenlőtlenül ment végbe, ami a fő tőkésországok közötti ellentétek további elmélyüléséhez vezetett. Amíg az USA, Németország és Japán gyorsan fejlődtek, Anglia ipara csak 1929-re érte el a háború előtti szintet, Franciaországé egy helyben topogott. Néhány kapitalista ország (Lengyelország, Ausztria, Belgium) továbbra is súlyos nehézségekkel küzdött. A mezőgazdaságban nem beszélhetünk fellendülésről; rövid átmeneti javulás után már 1928-ban az agrárválság tünetei mutatkoztak. Nem érintette a fellendülés a gyarmatok gazdasági helyzetét sem.

A nemzetközi helyzet stabilizációjára súlyos tehertételként nehezedtek a *versailles-i–washingtoni rendszerből* fakadó ellentétek, amelyek tovább fokozták annak ingatagságát.

A háborús adósságok, a jóvátétel, a leszerelés kérdésében, valamint a területi kérdésekben éles ellentmondások keletkeztek egyfelől a legyőzött Németország, másfelől a győztesek között; a hitelező (USA) és az eladósodott győztesek (Franciaország, Anglia) között; a békeszerződésben jelentős előnyökhöz jutott nagyhatalmak és a „kisemmizett" Olaszország között. Európa keleti felében a Párizs környéki szerződések által megállapított határok élezték ki a helyzetet egyfelől az ún. „kisantant államok" (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia), másfelől Magyarország, Bulgária, Lengyelország között.

A vezető imperialista hatalmak az 1925-ös locarnói konferencián megállapodtak abban, hogy garantálják Németország nyugati határait; keleti határait azonban nem állapították meg véglegesen. Ezzel nyitva hagyták az ujjászülető német revansizmus számára a „Drang nach Osten" perspektíváját, amely az adott helyzetben világos szovjetellenes tartalmat nyert. Ezt a vonást hangsúlyozták egyébként azok a provokációk is, amelyek a stabilizáció „legbékésebb" éveiben is napirenden voltak a Szovjetunióval szemben.

A kapitalizmus általános válságának egyik tünete a gyarmatok és a gyarmatosítók közötti ellentmondás mélyülése. Ez a folyamat a stabilizáció éveiben is folytatódott. Kibontakozott a nemzeti felszabadító mozgalom Indiában. Kínában forradalmi polgárháború folyt. Észak-Afrikában a francia és spanyol imperializmus gyarmati háborúba bonyolódott a rifkabilokkal. Jelentősen fellendült az antikolonialista harc Indonéziában, Indokínában és néhány arab országban.

Ideológiai téren a stabilizáció éveit a burzsoáziának az a törekvése jellemezte, hogy „elfelejtesse" a munkásosztállyal az 1917–23-as nagy osztályösszeütközéseket. Az életszínvonal – korántsem minden országra kiterjedő – javulását igyekezett úgy feltüntetni, mint az „osztálybéke", az általános jólét korszakának hajnalát. Azt sugalmazta, hogy a munkás és tőkés egyaránt érdekelt a termelés – és ezzel együtt a munkaintenzitás – fokozásában. A szociáldemokrata pártok részvételét a burzsoá kormányokban úgy állította be, mintha az osztályharc helyét az osztályok közötti harmónia váltotta volna fel. A burzsoá sajtó nagy hangerővel reklámozta a polgári demokrácia egyes vívmányait (mindenekelőtt a választási rendszert), hogy elhitesse a munkásokkal: lehetőségük van az állam ügyeibe való beleszólásra. A polgári demokráciát szembeállították a proletárdiktatúrának a Szovjetunióban

megvalósult – és a kezdet emberfeletti nehézségeivel küzdő – formájával, hogy kidomborítsák a polgári életforma „előnyeit". A szociáldemokrata pártok segédkeztek ebben az eszmei hadjáratban, helyenként annak kezdeményezői és vezetői voltak.

Az „osztálybéke" és „osztályharmónia" jelszavával üzött propagandakampánynyal jól megfért a munkásosztály tényleges jogai és vívmányai elleni tőkés támadás. Azokban az országokban pedig, ahol a burzsoázia a polgári demokrácia „finomabb" eszközeivel nem érezte hatalmát teljesen biztosítottnak, előtérbe került a fasizmus, a kapitalizmus fenntartásának nyílt, brutális eszköze.

A FŐBB KAPITALISTA ORSZÁGOK A STABILIZÁCIÓ ÉVEIBEN

A stabilizáció az egyes országokat igen különbözőképpen érintette. Legkedvezőbb helyzetben az *Amerikai Egyesült Államok* volt. Termelése – amelyre a háború kedvezően hatott – a húszas években egyenletesen nőtt; 1923-ban már 42%-kal haladta meg a háború előtti szintet. Az amerikai ipar élenjárt az új, fejlődő iparágak – autó- és repülőgépgyártás, vegyipar, rádiógyártás – fejlesztésében. Jelentősen megnőtt súlya a tőkés világtermelésben: a húszas évek közepére a legfontosabb iparcikkekből többet termelt, mint az összes többi kapitalista ország együttvéve. A termelés felfutásában nagy szerepe volt a kibontakozó racionalizálásnak, a különböző „izzasztó" bérrendszereknek, amelyek a Ford Művekből indultak ki és terjedtek el a világon.

Az 1924-es választások a köztársaságpárti C. Coolidge-ot juttatták az elnöki székbe, 1928-ban pedig az ugyancsak köztársaságpárti H. Hoovert választották elnökké. Mindketten a monopoltőke érdekeinek leplezetlen képviselői voltak (Hoover maga is sokszoros milliomos volt). A jobboldali szakszervezetek még a reformista – 1923-tól hivatalos nevén: Szocialista Munkásinternacionálétól is elhatárolták magukat. Ideológiájukban az amerikai kapitalizmus „kivételességét" hirdették. A kommunista pártnak nem sikerült jelentős tömegeket tömöríteni maga köré.

Anglia gazdasági fejlődése messze elmaradt az amerikai színvonaltól. Ennek oka elsősorban az volt, hogy az angol gyártmányok felvevőpiaca szűkült, az ipar nem bírta a versenyt az amerikai, német és japán vetélytársakkal. Az angol burzsoázia – hogy termékei önköltségét csökkentve fokozza azok versenyképességét – következetesen a dolgozók munkabérének leszorítására törekedett.

1923-ban – Anglia történetében először – munkáspárti kormány került hatalomra R. MacDonald vezetésével. A kormány tett ugyan néhány pozitív intézkedést (a munkanélküli-segély felemelése, munkáslakás-építés, a Szovjetunió diplomáciai elismerése), tevékenységének egésze azonban a Brit Birodalom – és azon belül a kapitalista rendszer – fenntartását szolgálta. 1924 végén a munkáspárti kormány megbukott, átadva helyét a konzervatív Baldwin-kormánynak, amely mind bel-, mind külpolitikájában szélsőségesen reakciós politikát folytatott.

Franciaország vezető körei a német jóvátétel „aranyesőjére" alapozták gazdasági reményeiket. Rövidesen nyilvánvalóvá vált azonban, hogy ezek megalapozat-

lanok. A remélt külföldi tőke elmaradása nehéz helyzetet teremtett. A frank gyorsan romlott, a drágaság fokozódott.

Az 1924-es választásokon a „baloldali szövetség" (a Radikális Párt és a Francia Szocialista Párt szövetsége) aratott győzelmet. A radikális E. Herriot alapított kormányt, amely néhány haladó intézkedést kezdeményezett, többek között megkísérelte a nagytőke megadóztatását. Ebbe azonban belebukott. Utódai felhagytak a tőkeellenes rendszabályokkal. 1926 júliusától a Poincaré-kormány váltotta fel, amely nagy lépéseket tett az ország militarizálása útján.

Franciaországban mind a kommunista, mind a szocialista párt komoly tömegerőt képviselt. Az 1928-as választásokon a kommunisták 1 000 000, a szocialisták pedig 1 700 000 szavazatot kaptak.

A háború utáni Európa neuralgikus pontja *Németország* volt – az az ország, amelynek társadalmi fejlődésére az 1918–1923-as forradalmi fellendülés a legmélyebb hatást gyakorolta. A német gazdasági helyzet kulcskérdése a jóvátétel volt. A győztes hatalmaknak be kellett látniuk, hogy amennyiben ragaszkodnak eredeti jóvátételi követelésükhöz, nemcsak a nyomort és az ezzel együttjáró politikai feszültséget állandósítják az országban, de kérdésessé teszik magát a bővített újratermelés folyamatát, és ezzel a jóvátétel rendszeres fizetésének lehetőségét is. Bár ez a felismerés keserves volt (elsősorban a jóvátételben leginkább érdekelt Franciaország számára), a győztesek – felismerve, mekkora érdekük fűződik a kapitalizmus megszilárdításához Németországban – lemondtak a jóvátétel kisajtolásáról és nagy összegű kölcsönt folyósítottak a német monopóliumoknak, hogy elegendő erejük legyen talpraállni. Ez a kölcsön – és a vele kapcsolatos intézkedések összessége – kezdeményezőjéről, egy amerikai bankárról „Dawes-terv" néven vált közismertté.

A Dawes-terv hatására a német ipar – különösen a nehézipar – gyors fejlődésnek indult, és rövidesen a világpiacon is szilárd pozíciókra tett szert.

Ebben szerepet játszott az is, hogy a német tőkések aránytalanul alacsony munkabérért dolgoztattak, ugyanakkor magasan képzett munkaerővel rendelkeztek, amely versenyképes, kiváló minőségű árut állított elő. 1926-ra a német kivitel elérte a háború előtti színvonalat. Rendkívül erőteljesen fejlődtek a hadipotenciál szempontjából létfontosságú iparágak: a kohászat, a vegyipar és a híradástechnika.

Az ország élén a polgári pártokból létesült koalíciós kormány állt. Ezt 1928-ban a szociáldemokrata A. Müller vezetése alatt álló kabinet követte. Az 1928-as választásokon a szociáldemokraták 9,2, a kommunisták 3,3 millió szavazatot kaptak.

A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM HELYZETE

Bár a munkásosztály vereséget szenvedett és védekező harcokra kényszerült, a forradalmi hullám nem múlt el eredménytelenül. A proletariátus bizonyos pozíciókra tett szert és szívósan harcolt azok megőrzéséért.

A forradalmi hullám legnagyobb eredménye a szovjethatalom kialakulása mellett kétségtelenül az volt, hogy a földkerekség csaknem minden részén *létrejöttek és megszilárdultak a kommunista pártok.* A kommunista pártok taglétszámáról pontos összesített adatok nem állnak rendelkezésünkre (a pártok egy része illegáli-

san működött). A KI három legnagyobb szekciója – az SZKP mellett – a német, a francia és a csehszlovák párt volt. Németország Kommunista Pártjának taglétszáma a húszas évek közepén 120 ezer körül, a rá eső szavazatok száma pedig 2,2–3,9 millió között ingadozott. A Francia Kommunista Párt taglétszáma 50–60 ezer, szavazatainak száma 800 000–1 200 000 között, a Csehszlovákia Kommunista Pártja tagjainak száma 70–90 ezer, szavazóinak száma 800 000 körül járt. Jelentős tömegerőt képviselt az illegalitásba szorult bolgár, észt, finn, olasz, jugoszláv, lengyel párt.

A munkásmozgalom *reformista szárnya*, a Szocialista Munkásinternacionáléba (SZMI) tömörült szociáldemokrata pártok a legtöbb nyugat-európai országban befolyásuk alatt tartották a munkásosztály többségét és számos országban – hosszabb-rövidebb ideig – tagjai voltak a kormánykoalícióknak. Ilyen volt a belga, dán, német, finn, angol, lett, svéd szociáldemokrata párt. Az Internacionálé legerősebb pártjai közé tartozott az osztrák szociáldemokrácia.

A forradalmi hullám éveiben a munkásosztály számos jelentős *szociális vívmányt* harcolt ki. Nyugat-Európában általánossá vált a nyolcórás munkaidő, valamilyen formában bevezették a munkanélküli-segélyt, rendezték a betegségi és rokkantsági biztosítást. A szakszervezetek beleszóltak a munkaközvetítésbe. Törvényerőre emelkedett a kollektív szerződések rendszere. Ezeket a vívmányokat a stabilizáció időszakában szívós harcokban kellett megvédeni. Különösen nagy ütközetek folytak a tőkés racionalizálás különböző fajtái (a Ford-, Taylor-, Bedeaux- stb. rendszerek) bevezetése ellen.

Nem kisebb feladatot jelentett az elért *politikai vívmányok* (választójog, gyülekezési és sajtószabadság) védelme. Azokban az országokban, ahol a tőke nem tudta uralmát a polgári demokrácia játékszabályainak betartásával biztosítani, erősödött a munkásosztály elleni politikai terror. Olaszországban – ahol az 1922-ben hatalomra került fasizmus kezdetben nem volt elég erős az antifasiszta pártok felszámolására – 1926-ra megszüntették a munkáspártok legális működését. Börtönbe vetették A. Gramscit, az Olasz Kommunista Párt egyik alapítóját és megölték G. Matteottit, az Olasz Szocialista Párt vezetőinek egyikét. Tombolt a fehérterror Bulgáriában, Finnországban, Észtországban, Lengyelországban.

A viszonylagos stabilizáció esztendeiben a munkásosztály számos nagy csatát vívott az osztályharc frontjain. Közülük csak a legjelentősebbekről emlékezünk meg.

A TALLINNI FELKELÉS

Észtországban 1923-ban gazdasági válság kezdődött, amely mélypontját 1924-re érte el. A fémfeldolgozó ipar termelése 21, a textiliparé 38, a hajóépítő iparé több mint 50%-kal csökkent. A munkásság jelentős része munkanélkülivé vált. A pénz rohamosan értéktelenedett.

Az uralkodó körök keresték a válságból kivezető utat; fasiszta puccsot készítettek elő. A puccs előkészítése fokozta a zavart az uralkodó osztályok soraiban. Megteremtődött a forradalmi helyzet egyik előfeltétele: a burzsoázia nem tudott tovább a régi módszerekkel kormányozni.

Észtország Kommunista Pártja – amely ebben az időben maga mögött tudta a munkásság abszolút többségét – elhatározta, hogy megelőzve a fasiszta puccsot, *fegyveres felkelést* hajt végre. Ennek előkészítését 1924 nyarán kezdte meg. A legszigorúbb konspiráció betartásával fegyveres csoportokat hoztak létre. Kidolgozták az akció pontos tervét, számításba vették a várható ellenállás fő erőit.

1924. december 1-ének hajnalán, pontosan az előírt időben megkezdődött a felkelés. A felfegyverzett munkások felrobbantottak két vasúti hidat, hogy megakadályozzák az ellenforradalom fő erőinek Tallinnba szállítását. Elfoglalták a kormány épületét, letartóztatták a miniszterelnököt. Birtokukba vették a Tallinn melletti repülőteret az ott található repülőgépekkel együtt (a repülőtér személyzete a felkelők oldalára állt). Elfoglalták a pályaudvarokat, a rendőrség központját, a főpostát. Megszállták a tallinni páncélos laktanyát és zsákmányul ejtették az ott található tankokat.

Az ellenforradalom fő katonai bázisait azonban nem sikerült megbénítani; a honvédelmi minisztérium a kormány kezén maradt. A hadsereg vezetőinek sikerült riadóztatni a magasabb egységeket, koordinálni tevékenységüket, megszervezni az ellentámadást a forradalmi erők ellen. Néhány órával az akció kirobbanása után az észt hadsereg reguláris egységei útban voltak Tallinn felé. Ez el is döntötte a harc kimenetelét, hiszen a főleg kézifegyverrel rendelkező munkásosztagok nem szállhattak eredményesen szembe a hadsereggel. A felkelés elbukott.

A bukás fő okát az észt kommunisták abban látták, hogy nem sikerült a fegyveres harcot összekapcsolni a munkásság tömegfellépésével. A felkelés előkészítése a legszigorúbb titoktartást követelte. Ennek érdekében csak az abban közvetlenül résztvevők tudtak a tervről. A munkásság nagy tömegei készen álltak arra, hogy aktívan bekapcsolódjanak az eseményekbe, de erre nem volt lehetőségük. Közrejátszott a kudarcban az is, hogy – bár a katonák között a párt befolyása erős volt – a legfontosabb katonai egységeket nem sikerült a proletariátus oldalára állítani.

A munkások vereségét vad terror követte, amelynek százával estek áldozatul az észt nép legjobb fiai.[1]

Míg az észtországi felkelés a kapitalista világ perifériáján villantotta fel a forradalom vízióját, másfél évvel később a kapitalizmus fellegvárában, Angliában bontakoztak ki olyan események, amelyek alaposan felkavarták a viszonylagos stabilizáció állóvizét.

AZ ANGLIAI SZTRÁJK

A húszas évek közepén az angol szénipar súlyos válsággal küzdött. A korszerűtlen angol bányák nem bírták a német, belga, amerikai szén konkurrenciáját. A bányák felújítása, a versenyképesség fokozása nagy tőkebefektetéseket igényelt volna. A bányatulajdonosok egyszerűbbnek vélték, ha a munkások munkaidejének meghosszabbításával és bérük egyidejű leszállításával csökkentik termelési költségeiket. Tudták: joggal számíthatnak a Baldwin-kormány segítségére.

A bányászok elleni támadás a szervezett angol munkásosztály általános ellen-

[1] Ocserki Isztorii Kommunyisztyicseszkoj Partyii Esztonii. Tallinn 1963. 117–137. old.

állásába ütközött. Még a harc kibontakozása előtt megegyezés született a nehézipari szakmák szakszervezetei között, amely kimondta: szükség esetén csatlakoznak a bányászok sztrájkjához. A baloldali erők előretörését jelezte, hogy a szakszervezeti kongresszus is magáévá tette a bányamunkások álláspontját.

1926 márciusában a kormány bejelentette: támogatja a bányatulajdonosok bérleszállító akcióját. Ennek alátámasztására különleges sztrájktörő szervezetet hozott létre, letartóztatta Nagy-Britannia Kommunista Pártjának és a szakszervezeti baloldalnak 12 vezetőjét. 1926. április 30-án a munkaadók bejelentették: amennyiben a munkások nem fogadják el követeléseiket, valamennyi bányászt kizárják.

A bejelentésre válaszul a *Szakszervezeti Tanács* kimondta az *általános sztrájkot.*

1926. május 4-én megkezdődött Anglia történetének legnagyobb sztrájkja. Megszűnt a vonatközlekedés. Leállt a londoni földalatti. Elnémultak a kikötők: a dokkmunkások nem rakták ki a hajókat. A Szakszervezeti Tanács lapját kivéve nem jelentek meg az újságok. A helyi sztrájkbizottságok megszervezték az őrséget, az utak ellenőrzését, az élelmiszer-ellátást. A sztrájk teljes egységben folyt. A Kommunista Párt kiadta a jelszót a Baldwin-kormány megdöntésére és munkáspárti kormánnyal való felváltására.

A Szakszervezeti Tanács reformista vezetői azonban nem mertek arra vállalkozni, hogy a védekező harcot támadó harccá szélesítsék. Még kevésbé állt szándékukban azt a kapitalista rendszer elleni általános támadássá változtatni. Taktikájuk kezdettől fogva defenzív volt, igyekeztek a burzsoá „törvényesség" keretein belül maradni. Ezért, amikor a Legfelsőbb Bíróság a sztrájkot „törvénytelennek" nyilvánította, utasítást adtak a munka felvételére. Május 12-én az általános sztrájk véget ért. A bányászok egész decemberig folytatták a harcot, ám magukra maradva kénytelenek voltak beleegyezni a tőkések által diktált feltételek elfogadásába.

Az angliai sztrájk a munkásegység jegyében zajlott le és abban a kommunisták taglétszámuk vagy parlamenti szavazataik mértékét messze meghaladó szerepet játszottak. Ezt elismerte még olyan kommunistaellenes szervezet is, mint a Szocialista Munkásinternacionálé. Az 1928-as kongresszusra készített összefoglaló jelentés az angliai eseményekről szólva sajnálattal állapítja meg: az események menetében „közrejátszott az angol bányászok sajátságos mentalitása, amelyet az a Moszkvából származó romantika táplált, hogy ennek a harcnak a hatalom forradalmi meghódításához kell vezetnie."[2]

Az angliai megmozdulás élénk fényt vetett a kapitalista stabilizáció ingatagságára. Új, nagy harcok beköszöntét vetítették előre a bécsi események is.

A BÉCSI MUNKÁSOK HARCA

Ausztria munkássága Európában a legjobban szervezettek közé tartozott. Az Ausztriai Szociáldemokrata Párt vezetése alatt álló szakszervezetek a munkásság abszolút többségét tömörítették. A Szociáldemokrata Párt saját fegyveres alaku-

[2] Dritter Kongress der Sozialistischen Arbeiterinternationale, Brüsszel 1928. I. köt. 8. old.

lattal rendelkezett (Republikanischer Schutzbund – Köztársasági Védszövetség). A pártnak a húszas évek közepén csaknem 700 ezer tagja volt. Az 1927-es választásokon 1 millió 540 ezer szavazatot kapott, az összes szavazatok 42,3%-át (magában Bécsben 60%-os többségre tett szert). A párt élén a nemzetközi szociáldemokrácia legtapasztaltabb, elméletileg legképzettebb férfiai – O. Bauer, F. Adler, K. Renner – állottak.

Az 1927-es választások után a burzsoá pártoknak alig sikerült kormányképes többségre tenni szert. A klerikális Seipel prelátus vezetésével alakult kormány. Seipel bátorította és támogatta a Heimwehr nevű fasiszta félkatonai szervezet és a mögötte felsorakozott fasiszta erők tevékenységét. A Heimwehr és a munkások között napirenden voltak az összeütközések.

1927 januárjában a burgenlandi Schattendorf faluban békésen tüntető munkásokra rátámadtak a Heimwehr terroristái: két munkást megöltek, hetet megsebesítettek. Az eset óriási felháborodást keltett, amely akkor érte el tetőpontját, amikor – 1927. július 14-én – a bíróság példátlan cinizmussal felmentette a gyilkosokat.

Az ítélet hírére *a bécsi munkások azonnal sztrájkba léptek.* Július 15-én Bécsben megszűnt az áramszolgáltatás, leállt a városi és vasúti közlekedés. Mintegy százezres tömeg vonult az Igazságügyminisztérium elé. A tüntetők megrohanták a minisztérium épületét és haragjuk jeléül felgyújtották azt. Ekkor a rendőrség gépfegyvertüzet nyitott. A vérengzésnek csaknem száz munkás esett áldozatul.

A Szociáldemokrata Pártnak módjában állt volna a vérengzést megakadályozni, ha a spontán tömegfelháborodást szervezett antifasiszta fellépéssé változtatja. Módjában állt volna mozgósítani a Schutzbundot a tüntető munkások védelmében. A vérengzés után lehetősége lett volna arra, hogy a közhangulatot kihasználva, elérje a fasiszta szervezetek betiltását. Azonban ezek egyikét sem tette. Lényegében kívülről szemlélve az eseményeket, beérte azzal, hogy a vérfürdő után 24 órás általános sztrájkot hirdetett.

A SZOCIALISTA MUNKÁSINTERNACIONÁLÉ

Mivel az európai munkásság többsége ebben az időben a szociáldemokrata pártok befolyása alatt állt, nem érdektelen szemügyre vennünk e pártok központi szervének, a londoni és a Kétésfeles Internacionálé egyesüléséből létrejött Szocialista Munkásinternacionálénak (SZMI) a korszak alapvető kérdéseiben elfoglalt álláspontját.

Az SZMI – amelyet ebben az időben A. Henderson, F. Adler, O. Bauer, J. Longuet, A. Crispien, E. Vandervelde irányítottak – a háború utáni forradalmi hullám időszakát a „zűrzavar és káosz" korszakaként jellemezte. A forradalmi megmozdulásokat „romantikus katasztrófa-politikaként" értékelte, amely ellen kötelesség volt fellépni, hogy megakadályozzák a munkásmozgalom „még súlyosabb vereségeit". Ebben a vonatkozásban állandóan hangsúlyozta azokat a „szörnyű károkat", amelyeket e mozgalmak során a kommunisták okoztak „egységbontásukkal". Azt állították, hogy a kommunisták vezette forradalmi mozgalom „a reakció és a fasizmus malmára hajtja a vizet". Agitációjukban

egyenlőségjelet húztak a fasizmus és a kommunista mozgalom közé; a kommunistákat előszeretettel nevezték „vörös fasisztáknak". Azt állították, hogy a választóvonal nem a kapitalizmus és a szocializmus, hanem a „demokratikus" és „diktatórikus" rendszerek között van. A Szovjetuniót az utóbbiak közé sorolván, szolidaritást vállaltak a Szovjetunióban bebörtönzött fehérgárdistákkal és ellenforradalmárokkal, amnesztiát és politikai jogokat követeltek számukra. Tagadták a Szovjetunióban létrejött hatalom szocialista jellegét, azt állították, hogy ott „államkapitalizmus" van és arra buzdították az orosz munkásosztályt, hogy tegyen meg mindent önmaga „felszabadításáért". Az SZMI Végrehajtó Bizottságában helyet foglaló mensevikek a nemzetközi szovjetellenes propaganda vezérszónokai közé tartoztak.

Ezzel a szovjetellenes propagandával egyidejűleg az SZMI követelte a Szovjetunió diplomáciai elismerését és fellépett a szovjetellenes háború jelszava ellen. Ezt azzal indokolta, hogy a diplomáciai kapcsolat egyrészt nem jelenti a szovjetrendszer létjogosultságának igenlését, csupán az államközi kapcsolatok helyreállítását. Másfelől alig titkolt reményeket tápláltak a szovjet rendszer „fellazulását" illetően. Ugyanakkor számoltak a Szovjetunió népszerűségével a nyugat-európai munkások körében. (Ebben az időben váltak tömegessé a nyugat-európai munkásdelegációk utazásai a Szovjetunióba. A küldöttek beszámolói nagy tömegek között oszlatták szét a szovjetellenes hazugságok ködfüggönyét.)

Az SZMI egyéb területeken sem fukarkodott a baloldali jelszavakkal és gesztusokkal. Elítélte – időnként igen éles hangon – az európai fasiszta rendszereket (köztük a Horthy-rendszert). Szolidaritásáról biztosította a gyarmati felszabadító mozgalmakat, köztük a kínai forradalmat. Harcot hirdetett a munkások szociális helyzetének javításáért, követelte a 8 órás munkanap általánossá tételét.[3] Ezek a helyes jelszavak azonban opportunista gyakorlattal, időnként a legreakciósabb követelések támogatásával párosultak. A Németországi Szociáldemokrata Párt például hozzájárult ahhoz, hogy a dolgozók adójából óriási összegű kártérítést fizessenek ki a volt császári család tagjainak.

Az SZMI-n belül számottevő különbségek voltak mind a Szovjetunióhoz való viszony, mind a tőkés reakció elleni harc kérdésében. A centristák – elsősorban az Ausztriai Szociáldemokrata Párt, az angol Független Munkáspárt és a német centristák – nem értettek egyet a merev kommunistaellenességgel és bátortalan lépéseket tettek az egységfront felé. Kezdeményezésüket azonban mind az 1925-ös marseilles-i, mind az 1928-as brüsszeli kongresszus visszautasította.

A KOMMUNISTA INTERNACIONÁLÉ

A kapitalizmus stabilizációja új helyzet elé állította a Kommunista Internacionálét is. A kommunistáknak alkalmazniuk kellett taktikájukat a „békés évek" viszonyaihoz.

Ez a feladat állt a Kommunista Internacionálé V. kongresszusa (1924. június 17–július 8.) előtt. A kongresszus (Varga Jenő referátuma alapján) képet adott

[3] Lásd Zweiter Kongress der Sozialistischen Arbeiterinternationale. Marseille 1925.

a világgazdaság helyzetéről, rámutatott nemcsak a konjunkturális elemekre, de az ingatag pontokra is.

A KI Végrehajtó Bizottságának beszámolóját Zinovjev terjesztette be. A beszámoló középpontjában *a kommunista pártok bolsevizálásának* jelszava állott. E jelszó igen sokrétű és szerteágazó feladatot állított a pártok elé. Lenin már „»Baloldaliság« – a kommunizmus gyermekbetegsége" című művében hangsúlyozta, hogy az orosz kommunisták gazdag tapasztalatainak értékesítése csak úgy képzelhető el, ha az egyes pártok konkrétan elemzik saját viszonyaikat, és ennek eredményeként azt veszik át ebből a tapasztalatból, ami benne nemzetközi érvényű.

A kapitalizmus stabilizációjának viszonyai között ez mindenekelőtt azt a feladatot tűzte a kapitalista országok kommunista pártjai elé, hogy váljanak igazi tömegpártokká, szélesítsék ki és erősítsék meg a munkásosztály tömegeihez fűződő kapcsolataikat. Ebből következett, hogy szervezetileg is közelebb kell kerülni a munkásosztály alapvető osztagaihoz: a kommunista pártszervező munka súlypontját a nagyüzemekbe kell helyezni, arra törekedve, hogy az üzemi sejtek képezzék a párt gerincét. Fontos feltételét képezte ennek a folyamatnak a szakszervezetekben végzett kommunista tevékenység erősítése, valamint a parasztság közti felvilágosító és szervező munka fokozása. A kommunista pártot olyan élcsapattá kellett tenni, amely nemcsak legális, de illegális helyzetben is megőrzi kapcsolatait a tömegekkel, amely kellő hajlékonysággal tudja taktikáját a gyorsan változó helyzethez igazítani, amely mentes mind a dogmatizmustól, mind a szektásságtól és az önként vállalt vasfegyelem elvi alapján épül fel.

Ezt a feladatot állította a kongresszus a kommunista világmozgalom elé.[4]

A kongresszus külön napirendi pontokat szentelt a nemzeti kérdésnek, az agrárkérdésnek, az ifjúsági munkának és a szakszervezeti taktikának. Megvitatta a fasizmus elleni harc problémáit is.

Az V. kongresszus további erőfeszítéseket tett *a munkásosztály akcióegysége* erősítése érdekében. Figyelembe véve a jobboldali szociáldemokrata vezetők általános kommunistaellenességét, az egységfrontot elutasító magatartását, az egység leginkább járható útjának az „alulról" létrejövő – közvetlenül a szociáldemokrata munkásokkal létesülő – egységfrontot tartotta. De nem zárta ki a „felülről", a szociáldemokrata vezető testületekkel létesítendő egységmegállapodás lehetőségét sem.

Már a KI V. kongresszusán is kitűnt, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom nem mehet el szó nélkül azon viták mellett, amelyek a Szovjetunió Kommunista Pártjában a húszas évek közepén kibontakoztak. Az SZKP-n belül folyó vita mind az V., mind a VI. kongresszuson, mind a VB közbeeső plénumain nagy teret kapott.

A vita a kapitalizmus stabilizációjának tényéből eredt. Amikor a bolsevikok a hatalmat megragadták, azzal a meggyőződéssel tették ezt, hogy példájukat rövidesen követi legalábbis néhány fejlett ország proletariátusa. Lenin világosan választ adott arra a kérdésre, hogy *győzhet-e a forradalom* egy országban. De az a kérdés, hogy *felépíthető-e a szocializmus* egy országban, a forradalmi hullám idején

[4] Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale. Moszkva 1925.

fel sem merült. Most viszont szembe kellett nézni ezzel, választ kellett adni a Szovjetunió perspektívájának kérdésére.

Trockij és az SZKP más tekintélyes vezetői tagadták a szocialista társadalom felépítésének lehetőségét egy országban. Azt állították, hogy amennyiben a kapitalista környezet – és vele az állandó katonai fenyegetés – fennmarad, a Szovjetunió elveszti osztályjellegét, megszűnik a munkásosztály hatalma lenni, militarista bürokratikus hatalommá válik és ezzel „kompromittálja a szocializmus eszméjét". Arra a következtetésre jutottak, hogy a Szovjetuniónak ki kell provokálni a világforradalmat, kockáztatva azt is, hogy kudarc esetén mint állam megsemmisül.

Trockij nézetei követőkre találtak a KI egyes pártjaiban is.

Kezdetben a vita pártszerű keretek között folyt, később azonban egyre jobban elmérgesedett. A vita során Trockijhoz csatlakozott Zinovjev, a KI elnöke is (aki pedig kezdetben élesen szembenállt vele). Velük szemben Buharin és Sztálin képviselték a párt többségének álláspontját. Bebizonyították, hogy Trockij nézeteinek elfogadása a szovjethatalom likvidálását jelentené, ami világméretekben évtizedekre visszavetné a szocializmus ügyét. Kimutatták, hogy a szocializmus – a Szovjetunió nagy méretei, szerencsés természeti adottságai folytán – felépíthető egy országban is, bár győzelme mindaddig nem tekinthető véglegesnek, amíg az erőviszonyok egyenlőtlenek. Az SZKP-ban lefolytatott szavazás során kitűnt, hogy az ellenzék nézeteit a párttagoknak mindössze 1%-a támogatja. Mivel azonban az ellenzék nem hagyott fel álláspontjának propagálásával, vezetőit a pártból kizárták.

A Komintern Végrehajtó Bizottságának VII. kibővített plénuma 1926 novemberében tárgyalta az SZKP-n belüli nézeteltérések kérdését. Az ülésen az ellenzék képviselői lehetőséget kaptak arra, hogy kifejtsék nézeteiket. Véleményük azonban a Kommunista Internacionálé részéről teljes elutasításra talált. A Végrehajtó Bizottság leváltotta Zinovjevet a Komintern elnökének posztjáról és határozatot hozott e funkció megszüntetéséről.

Az V. kongresszus után a kommunista pártok nagy erőfeszítéseket tettek az ott hozott határozatok teljesítéséért. Ebben a harcban szembetalálták magukat mind az ultrabaloldali-szektás, mind a jobboldali-opportunista nézetekből származó akadályokkal. A „baloldaliság" különösen a német pártban okozott problémákat. A párt az 1924-es választási harcban a proletárdiktatúra közvetlen megvalósításának jelszavával vett részt. Mivel a jelszó irrealitása teljesen nyilvánvaló volt, a kommunista pártra szavazók száma ezen a választáson több mint egymillióval csökkent. Az NKP levonta a tanulságokat ebből az esetből. 1925 októberében Ernst Thälmann került a párt élére. Vezetése alatt a német kommunisták sikereket értek el a tömegekkel való kapcsolat erősítésében. A német belpolitika egyik fontos kérdésében – a császári család tagjainak kártérítése – egységfront jött létre a szociáldemokrata és párton kívüli munkásokkal. A tömegnyomás hatására a Szociáldemokrata Párt vezetősége arra kényszerült, hogy korábbi álláspontját megváltoztatva, megállapodást kössön a kommunistákkal a kérdés körül rendezett népszavazáson való közös részvételről.

Az egységfrontért tett erőfeszítések eredményekre vezettek Angliában is. Az angol kommunistáknak sikerült elérniök, hogy a trade-unionok egységmegállapodást kössenek a szovjet szakszervezetekkel. Létrejött az Angol–Szovjet

Szakszervezeti Egységbizottság. Lépések történtek az egységfront irányába Olaszországban is.

Mindennek ellenére a stabilizáció éveit általában az osztályharcok lanyhulása jellemezte. A munkásosztály aktivitása nemzetközileg nem érte el a háború utáni évek színvonalát. Európában mind a kommunista pártok taglétszáma, mind a rájuk leadott szavazatok száma csökkent. Nőtt viszont a pártok száma és taglétszáma a gyarmatvilágban.

Ilyen körülmények közepette érkezett el a nemzetközi kommunista mozgalom a KI VI. kongresszusához.

A KI VI. KONGRESSZUSA

A VI. kongresszus 1928. július 17-e és szeptember 1-e között ülésezett Moszkvában. A kongresszus fő referátumát – a Végrehajtó Bizottság beszámolóját – Buharin terjesztette elő. Ugyancsak ő volt az előadója a másik fontos napirendi pontnak – a Komintern programjának. Rajta kívül Bell, O. V. Kuusinen, P. Togliatti, Varga Jenő és D. Z. Manuilszkij tartottak referátumokat.

A VB beszámolója rámutatott arra, hogy *a kapitalizmus stabilizációja a végéhez közeledik.* A kommunista pártoknak számolniok kell az új válság kirobbanásával, amely a tömegharcok fellendülésével fog együttjárni. Felhívta a figyelmet arra, hogy az imperialisták megkísérelhetik új szovjetellenes háború kirobbantását, és nem fogják tétlenül nézni a kínai forradalom fejlődését sem. A munkásosztály fő fegyvere az imperialista tervek keresztülhúzására – az egységfront, ezen belül elsősorban a szakszervezeti egység. A kommunisták vezető szerepe az egységfronton belül csak úgy biztosítható, ha soraik egységesek, politikájuk pedig mentes mind a bal-, mind a jobboldali elhajlástól. A beszámoló az adott helyzetben a jobboldali elhajlást tekintette a fő veszélynek.

A kongresszuson elfogadott program a kapitalizmus általános válságából indult ki. Megállapította: az emberiség számára nincs más kivezető út a kapitalizmus ellentmondásaiból, mint a kommunizmus világméretű győzelme. Ezzel kapcsolatban elemezte a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmeneti korszak fő kérdéseit. Kimondotta: a nemzetközi proletárforradalom nem lesz egyszeri, egyidejűleg végbemenő aktus. A forradalom győzhet először egy, vagy egynéhány országban is. Ebből következik az átmenet útjainak és formáinak sokfélesége.

A proletárdiktatúráért folyó harc szempontjából a program három kategóriára osztotta az országokat:

1. A fejlett kapitalista országokban – ahol a polgári demokratikus forradalom befejeződött – a közvetlen cél: a proletárdiktatúra kivívása.

2. A közepesen fejlett országokban – ahol a polgári demokratikus forradalom még nem fejeződött be – két lehetőség van: vagy a polgári-demokratikus forradalom győzelme (amely később átnő proletárforradalommá), vagy olyan proletárforradalom, amelynek egy sereg polgári-demokratikus feladatot is meg kell oldania.

3. A gyarmati, félgyarmati és függő országokban a proletárdiktatúra csak a polgári-demokratikus forradalom átnövése eredményeként jöhet létre, a szocia-

lizmus felépítése pedig csak a fejlett szocialista országok segítségével képzelhető el.

A program foglalkozott az SZKP és a nemzetközi munkásmozgalom viszonyával. Kimondotta, hogy az SZKP-nak, mint a hatalomra jutott proletárdiktatúra vezető pártjának, kötelessége a nemzetközi munkásmozgalom, a gyarmati népek felszabadító harca és a nemzeti elnyomás ellen folyó harc támogatása. A világ munkásmozgalmának viszont kötelessége segíteni a szocializmus építését a Szovjetunióban és megvédeni azt a kapitalista hatalmak agressziójától.

A program minden kommunista párt kötelességévé tette a munkásosztály többségének megnyeréséért folyó harcot saját országában. Nagy figyelmet szentelt a kommunista mozgalmon belüli fegyelem kérdésének. Kimondotta: „a nemzetközi kommunista fegyelemnek abban kell kifejeződnie, hogy az egyes pártok alávetik részleges és helyi érdekeiket a mozgalom általános és hosszú távú érdekeinek és feltétlenül teljesítik a Kommunista Internacionálé vezető szerveinek határozatait."

A program foglalkozott a kommunista pártok előtt álló feladatokkal és ezek megvalósításának módjával. Ebben a részben már súlyos szektás vonások jelentkeztek. Abból indulva ki, hogy a kapitalizmus fennmaradásának fő eszköze a szociáldemokrácia, a program különösen a baloldali szociáldemokraták elleni harc fontosságát hangsúlyozta, veszélyesebb, ártalmasabb ellenségnek nyilvánítva ezeket a jobboldaliaknál, mivel – úgymond – a baloldaliak képesek azt az illúziót kelteni, hogy ténylegesen harcolnak a munkások érdekeiért. Ezért tartósabb befolyásra számíthatnak és ezzel lassítják azt a folyamatot, melynek során a munkásosztály kiábrándul a szociáldemokráciából és a tőke elleni tényleges harc katonájává válik. Kimondották, hogy a főcsapást a baloldali szociáldemokráciára kell mérni.

A fenti hibák a „*szociálfasizmus*" *jelszavában* csúcsosodtak ki, amely erre az időre általánossá vált a nemzetközi kommunista mozgalomban – mintegy a szociáldemokraták által a kommunistákra alkalmazott „vörös fasizmus" megjelölésének ellensúlyozásaként. A meghatározás egyenlőségi jelet tett a fasizmus és a szociáldemokrácia közé, azon az alapon, hogy mindkettő – a maga sajátos eszközeivel – a kapitalizmus megmentését, a proletárforradalom megakadályozását szolgálja. Szorosan kapcsolódott ehhez az „*osztály osztály ellen*" *jelszó*, amelyből világosan következett: a frontok a proletárforradalom és a kapitalizmus erői között húzódnak. A proletariátus tehát nem számíthat más szövetségesre, mint a szegényparasztságra.

Nyilvánvaló, hogy ez a vonal – amellett, hogy eleve hibás helyzetelemzésből indult ki – lényegesen leszűkítette a proletariátus potenciális és valóságos szövetségeseinek körét; lemondott azoknak a társadalmi rétegeknek a megnyeréséről, amelyek a proletárforradalomért nem voltak hajlandók harcba szállni, de a fasizmus ellen készek lettek volna küzdeni.

Mint azt P. Togliatti írja: „a szociálfasizmus, mint meghatározás, a munkásmozgalom azon részének mélységes neheztelését fejezte ki, amelyet a szociáldemokrata vezetők árulása, álnoksága és erőszakoskodása... háttérbe szorított. Jogos neheztelés volt ez és nem egy szociáldemokrata vezető megérdemelt volna ennél rosszabb jelzőt is. De mint politikai álláspont sajnos annak a gyakori hibának

felelt meg, hogy nem látták a különbséget, s – ami ennél rosszabb volt – ez olyan erők közeledését eredményezte, amelyeknek az egymástól való távolmaradása, szétválasztása, szembeállítása lett volna az érdeke a munkás- és kommunista mozgalomnak."[5]

Abban, hogy a Kommunista Internacionálé politikájában ilyen felfogás jutott érvényre, nyilvánvalóan több tényező játszott közre. Ilyen volt a szociáldemokrata pártok éles kommunistaellenessége, amely nem egyszer odáig fajult, hogy olyan kormányok rendőrsége, amelyben szociáldemokrata miniszterek is voltak, belelövetett a tüntető munkásokba. Ismeretes az a szerep is, amelyet e pártok az 1917–23-as forradalmi hullám idején a kapitalizmus megmentőiként betöltöttek. A kommunista mozgalom nem felejtette el az orosz mensevikek tevékenységét, akik a polgárháború idején egy fronton harcoltak a fehérgárdistákkal, utána pedig a szovjetellenes rágalomhadjárat és a szovjet állam elleni aknamunka legfőbb szervezői közé tartoztak. Előmozdította a szektásság elburjánzását a kommunista mozgalomra nehezedő rendőri üldözés, minek következtében a pártok többsége illegalitásban volt kénytelen működni. De legfőbb oka mégis az volt, hogy a kommunista pártok többsége nem rendelkezett elegendő tapasztalattal az osztályharc művészetében; nem sajátította el kellően Lenin tanításait az osztályharc formáinak sokféleségéről, nem tudott igazi tömegpárttá válni. Ebből fakadt a türelmetlenség, a parlamenti harc és a szakszervezeti munka lebecsülése és egyéb olyan jelenségek, amelyekre Lenin már 1920-ban, „»Baloldaliság« . . . " című művében felhívta a figyelmet.

Mindezek a körülmények magyarázzák, de nem mentik e koncepció hibáit, amely a későbbiekben súlyos károkat okozott az egész nemzetközi munkásmozgalomnak.

A VI. kongresszus munkájában nagy teret kapott *az imperialista háború elleni harc.* A határozat elemezte a lehetséges háborúk különböző fajtáit és meghatározta a proletariátus viszonyát hozzájuk. Kimondotta – többek között –, hogy az elnyomott népek háborúja az imperializmus ellen igazságos háború, a világforradalom része.

Nagy figyelmet szentelt a kongresszus *a gyarmati népek felszabadító harcának.* A vitában elutasításra talált az a nézet, mely szerint az imperializmus – azáltal, hogy bizonyos ipart teremt – haladó funkciót tölt be a gyarmatokon. Felhívta a figyelmet arra, hogy a nemzeti burzsoázia egyes gyarmati országokban a nemzeti felszabadító harc pozitív tényezője lehet. Különösen nagy figyelmet szentelt a kongresszus a kínai események elemzésének.

A kongresszus megtárgyalta a Szovjetunió belső helyzetét. Konstatálta a gazdasági építőmunkában elért sikereket és támogatásáról biztosította az SZKP-t abban a harcban, amelyet a trockisták és követőik ellen folytatott.

[5] Párttörténeti Közlemények, 1960. 1–2. sz. 172. old.

2. A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM A VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG ÉVEIBEN (1929–1933)

A GAZDASÁGI VÁLSÁG

1929. október 29-én a New-York-i tőzsdén hirtelen zuhanni kezdett a részvények árfolyama. A zuhanás a következő napokban sem állt meg. Rövidesen kiderült: nem a szokásos átmeneti visszaesések egyikéről van szó, hanem a tőkés világ történetének legnagyobb méretű *válsága* vette kezdetét.

A válság átjárta a kapitalista világgazdaság minden zegét-zugát. Elsősorban ipari túltermelési válság volt, amelyhez nagyméretű – már korábban elkezdődött – agrárválság járult. Mind az ipari, mind a mezőgazdasági termékek nagy része eladhatatlanná vált. Ennek következtében válságba került a nemzetközi hitelélet is: számos bank összeomlott, sok állam fizetésképtelenné vált, a valuták elértéktelenedtek. Megbomlottak az államok közötti hagyományos kereskedelmi kapcsolatok. A kapitalista termelés ellentmondásai ez alkalommal különösen élesen törtek felszínre. Miközben a raktárak tömve voltak árukkal – s emiatt azok egyre nagyobb részét megsemmisítették –, az emberek tízmilliói éheztek és nélkülöztek.

A válság éveiben a fő kapitalista országok ipari termelésének színvonala a következőképp alakult: (1929 = 100)

	1930	1931	1932	1933
Egyesült Államok	80,7	68,1	53,8	64,9
Anglia	92,4	83,8	85,8	86,1
Németország	83,3	71,7	59,8	66,8
Franciaország	100,7	89,2	69,1	77,4*

* Az 1929—1933. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon. Akadémiai Kiadó 1955. 8. old.

Mint az a fenti táblázatból kitűnik, a válság az egyes országokat egyenlőtlenül érintette. Legsúlyosabban az Amerikai Egyesült Államokat és Németországot sújtotta: az előbbiben az ipari termelés az 1905–1906-os, az utóbbiban az 1896–1897-es évek szintjére esett vissza. Franciaországban csak 1931-ben kezdett esni a termelés, viszont tovább (1935-ig) tartott a válság. Angliában – ahol a termelés a legkisebb mértékben emelkedett – a visszaesés is kisebb volt, mint a többi tőkésországban. Japán a válság következményeit csökkenteni tudta az 1931-ben kirobbantott mandzsúriai agresszió serkentő hatásával. Különösen pusztítóak voltak a válság következményei a közepesen fejlett és a fejletlen országokban.

A termelés visszaesése az „A" szektorban nagyobb volt, mint a „B"-ben. Legmélyebbre a vas- és acéltermelés zuhant (világméretekben 1932-ben 64,8%-kal kevesebb nyersvasat és 61,3%-kal kevesebb acélt állítottak elő, mint 1929-ben). Nagymértékben visszaesett a szénbányászat és az építőipar. De nagyot zuhant a fogyasztási cikkek termelése is. A válság évei alatt annyi fogyasztási cikket semmisítettek meg, amely 30 millió ember táplálására és felruházására lett volna

elegendő. Egészében a tőkés világ termelése több mint egyharmadával csökkent. Ilyen méretű hanyatlás példa nélkül állt a kapitalizmus történetében. A korábbi periódusokban 10%-os visszaesés már súlyos válságnak számított.

A válság pusztító hullámai megtörtek a Szovjetunió határainál. A szovjet állam ebben az időben valósította meg első ötéves tervét. Az ipari termelés több mint kétszeresére emelkedett; több mint 1500 új nagy ipari létesítmény állt be a termelésbe. Befejeződött a mezőgazdaság kollektivizálása, létrejött a nagyüzemi mezőgazdaság.

Mialatt a Szovjetunió teljesen és végérvényesen felszámolta a munkanélküliséget, a tőkés világban (a gyarmatokat és fejletlen országokat nem számítva) 30–35 millió munkanélküli tengődött (ebből több mint 16 millió Európában). Egyedül Németországban mintegy 6 millió munkanélkülit tartottak nyilván. A munkanélküliséget a tőke a korábban kivívott szociális vívmányok megsemmisítésére használta fel. Az egész világon csökkent a reálbér. A munkában maradottak között ezekben az években váltak világszerte általánossá a munkaintenzitás fokozásának „izzasztó" módszerei.

A munkanélküliség és bérletörések az egész világon a munkásosztály heves ellenállásába ütköztek.

TÖMEGHARCOK A VÁLSÁG ÉVEIBEN

A tőkés támadással szemben mozgásba lendültek az *amerikai munkástömegek*. 1930. március 6-án (ezt a napot a Kommunista Internacionálé a munkanélküliség elleni világméretű harc napjává nyilvánította) New Yorkban mintegy 600 000 munkanélküli vonult fel, munkát és kenyeret követelve. Hasonlóan nagy megmozdulásra került sor Chicagóban, Detroitban és Pittsburghben. A munkanélküliek létrehozták központi szervezetüket, a Munkanélküliek Országos Tanácsát. Ennek vezetése alatt több éhségmenetet rendeztek. Említésre méltó a háborús veteránok országos éhségmenete, amelyre 1932 nyarán került sor. Ekkor mintegy 23 000 munkanélküli vonult Washingtonba, majd tábort vert a város szélén. Megmozdulásukat a katonaság verte szét, a később hírhedtté vált D. MacArthur tábornok vezetésével.

Éles osztályütközésekre került sor *Lengyelországban*. 1932 februárjában a dąbrowai és krakkói szénmedencében sztrájk tört ki, amely – a Kommunista Párt vezetésével – 24 órás általános sztrájkká szélesedett. Ugyanebben az évben parasztfelkelés tört ki Volhíniában. A parasztmozgalmak a következő évben tovább gyűrűztek és 1933 nyarán fegyveres harccá fokozódtak: 50 paraszt életét vesztette, több százan megsebesültek.

A *csehszlovákiai* harcok közül kimagaslik a bányászok küzdelme 1932-ben. Tiltakozásul 15 000 bányász elbocsátása és a bérek 30%-os leszállítása ellen, a kommunisták vezetésével bányászsztrájk kezdődött, amely az ország valamennyi szénmedencéjére kiterjedt. Az észak-csehországi Most városában a harc fegyveres vérontásba torkollt: a rendőrök több sztrájkolót megöltek.

Nagy visszhangot keltett világszerte a *romániai* vasutasok hősi küzdelme 1933 elején. A harc a bukaresti vasúti műhelyből indult ki és vált országossá.

Hamarosan csatlakoztak hozzá a ploești olajmunkások is. A kormány kihirdette az ostromállapotot és véres leszámolásra határozta el magát. A griviței vasúti műhely munkásaira gépfegyvertüzet zúdítottak: 400 halott, több száz sebesült jelzi a bosszú mértékét. A válság alatti tömegharcok sorában kiemelkedő helyet foglalt el a *magyar* munkások 1930. szeptember 1-i tüntetése is.

A SZOCIALISTA MUNKÁSINTERNACIONÁLÉ A VÁLSÁGRÓL

A válság közepén, 1931. július 25–augusztus 1. között tartotta IV. kongresszusát a Szocialista Munkásinternacionálé. A kongresszus külön napirendi pontot szentelt a világgazdasági válság kérdésének. A referátumot tartó R. Grimm helyesen állapította meg: „Nem lehet tartósan megszüntetni a válságot a kapitalizmus megszüntetése nélkül, nem lehet rendet teremteni a társadalomban a szocialista tervgazdaság rendje nélkül... A kapitalista társadalomban egyáltalán nincs megoldás ezekre a problémákra; e kérdések megoldásának előfeltétele az osztályellentmondások és az osztálytársadalom megszüntetése." Sőt tovább ment, kijelentve: „Most a történelem napirendre tűzte az uralkodó és elnyomott osztályok közötti nagy összeütközést..."[6]

Hasonló hangnemben beszélt K. Hildebrand, a Németországi Szociáldemokrata Párt küldötte az MSZDP 1931-es kongresszusán:

„Bizonyos, hogy a gazdasági válság nem érte meglepetésként a szociáldemokrata pártokat, hiszen Karl Marx tanításai már régen világossá tették azt, hogy a kapitalista fejlődés a proletariátust mind nehezebb helyzetbe juttatja. A kapitalista fejlődés azonban nemcsak a proletariátust juttatta ebbe a nehéz helyzetbe, hanem a többi társadalmi osztály helyzetét is olyan nagy mértékben lerontotta, hogy ezzel megteremtette annak a lehetőségét, amit a Kommunista Kiáltvány megjósolt volt: a kisajátítók kisajátítását."[7]

A szociáldemokrata pártok válság alatti tevékenységében azonban semmi nyomát sem lehet felfedezni annak, hogy ennek a felismerésnek következtetéseit levonták volna. Ellenkezőleg: a vezető szociáldemokrata pártok (mindenekelőtt a német) aktívan közreműködtek azoknak az intézkedéseknek meghozatalában, amelyek a válság terheinek a dolgozókra való áthárításában vélték megtalálni a kivezető utat. A munkásokat türelemre, áldozatvállalásra, a „nehéz napok átvészelésére" buzdították. Óvták a tömegeket a forradalmi fellépésektől, azzal érvelve, hogy a legsúlyosabb válság is kevesebb áldozattal jár, mint a forradalom, vagy a polgárháború. Legőszintébb képviselőik egyike, a német F. Tarnow meg is mondotta: „Mi nemcsak mint diagnoszták állunk a beteg kapitalizmus ágyánál. Éppen arra vagyunk... ítélve, hogy orvosok legyünk, akik komolyan akarnak gyógyítani, s ennek ellenére megőrizni azt az érzést, hogy örökösök vagyunk."[8]

A kongresszus foglalkozott a fasizmus előretörésének kérdésével Finnországban, Ausztriában, Lengyelországban és más államokban. A németországi fasiszta előre-

[6] Vierter Kongress der Sozialistischen Arbeiterinternationale. Wien 1931. 595. old.
[7] Népszava, 1931. december 8.
[8] A Kommunista Internacionálé története. Kossuth 1971. 281. old.

töréssel kapcsolatban O. Bauer megállapította: „A német fasizmus ugrásra készen áll és a gazdasági válság kedvez neki... Győzelme... Európában és az egész világon olyan állapotot teremtene, amely minden valószínűség szerint végül is háborúhoz vezetne."[9] A fasiszta veszély elhárításának módját azonban abban látta, hogy Németországnak nemzetközi hitelt kell adni, amely lehetővé teszi a válságból való kilábalást. A kommunistákkal való együttműködést a fasizmus elleni harcban a kongresszus élesen elvetette és a kommunistákat a „demokrácia ellenségeinek" bélyegezte.

A KOMINTERN A VÁLSÁG ÉVEIBEN

A nemzetközi kommunista mozgalmat nem érte váratlanul a válság kirobbanása. A KI VB X. plénuma, még a válság kezdete előtt, 1929 júliusában megállapította: „A szociáldemokrácia jóslataival szemben... nemcsak, hogy nem szilárdul meg tartósan, de mind ingadozóbbá válik a kapitalizmus. Egyre láthatóbban bizonyul be a VI. kongresszus értékelésének helyessége, hogy a... kapitalizmus mai harmadik periódusa az általános válság beérésének, az imperializmus döntő kül- és belpolitikai ellentmondásai fokozódó kiéleződésének periódusa, amely elkerülhetetlenül imperialista háborúkhoz, nagy osztálykonfliktusokhoz s a fontosabb tőkésországokban új forradalmi fellendüléshez, a gyarmati országokban pedig nagy imperialistaellenes forradalomhoz vezet."[10] Néhány hónap múlva a plénum megállapításainak helyessége nyilvánvalóvá vált.

A Kommunista Internacionálé a válság éveiben nem tartott kongresszust. A kommunista pártok harca szempontjából kiemelkedő jelentőségű a KI Végrehajtó Bizottságának XI. plénuma, amely 1931. március 26-án nyílt meg. A főreferátum – amelyet Manuilszkij tartott – megállapította, hogy a tőkés világban általános forradalmi fellendülés következett be. Ugyanakkor felhívta a figyelmet arra a nagy szakadékra, amely a tömegek spontán forradalmisága és az egyes kommunista pártok befolyása között tátong. Az USA-ban pl. milliók vívtak éles harcot a válság és az azt szülő kapitalizmus ellen – de az Egyesült Államok Kommunista Pártjának taglétszáma alig haladta meg a tízezret. Hasonló volt a helyzet Angliában, sőt Franciaországban is, ahol a húszas évek végén a kommunista párt meggyengült, korábbi tömegeinek nagy részét elveszítette. A KI pártjai közül csak a német és az – illegálisan küzdő – lengyel párt tudott a tömegharcok tényleges vezetőjévé válni. Ez a helyzet azzal a veszéllyel járt, hogy a tömegekben rejlő, a válság következtében felfokozott forradalmi energia kárba vész. Ezért a plénum a legnagyobb figyelmet a vezető kapitalista országok kommunista pártjainak megerősítésére fordította.

A plénum hangsúlyozta annak lehetőségét, hogy a kapitalizmus szovjetellenes háborúban fogja keresni a válságból kivezető utat. Részletesen elemezte a fasizálódás világméretű tendenciáját. Hangsúlyozta a tömegek gazdasági és szociális harci szervezésének szükségességét; kiemelte a fasiszta veszéllyel szemben a munkás-

[9] Vierter Kongress der Sozialistischen Arbeiterinternationale. Wien 1931. 521. old.
[10] Plenum IKKI. Moszkva 1929. 5. old.

szervezetek, a kivívott szabadságjogok védelmét. Harcot hirdetett a fasiszta bandák lefegyverzéséért, kimondotta, hogy munkás önvédelmi osztagokat kell szervezni ellenük és a fasizmus támadásaira politikai sztrájkkal kell válaszolni.

A plénum elutasította azokat a nézeteket, amelyek szerint a fasizmus a kapitalizmus bomlásának elkerülhetetlen terméke, tehát „minél előbb jut hatalomra, annál jobb", annál közelebb jut az adott ország a tőkés rend teljes összeomlásához. Ezzel szemben helyesen állapította meg, hogy a fasizmus hatalomra jutása a proletariátus átmeneti vereségét jelentené. A plénum megállapította a KI által korábban adott prognózis helyességét.

Ha a nemzetközi munkásmozgalom két szárnyának, a reformista és forradalmi mozgalomnak a fasiszta veszéllyel szembeni álláspontját vizsgáljuk, szembetűnik a kettő közti alapvető különbség. A *szociáldemokrata álláspont* abból indult ki, hogy a szociáldemokrácia történelmi hivatása: reformok útján, azaz a fennálló kapitalista rendszer fokozatos megjavítása útján haladni a szocializmus felé. Ebből a szempontból az „ideális" társadalmi berendezkedés a polgári demokrácia, amely biztosítja a munkásosztály szervezkedéséhez szükséges szabadságjogokat. A szociáldemokrácia nemzetközi méretekben integrálódott a kapitalizmus polgári demokratikus rendszerébe, olyannyira, hogy kötelességének tartotta annak védelmét *minden* oldalról jövő veszéllyel szemben. A fasizmussal azért állt szemben, mert az a polgári demokráciát fenyegette. Ugyaninnen, a polgári demokrácia platformjáról állt szemben a proletárdiktatúráért küzdő kommunista pártokkal.

A *kommunista mozgalom magatartását* merőben más alapállás határozta meg. A kommunistáknak nem voltak illúzióik a polgári demokrácia iránt, tisztában voltak azzal, hogy a legdemokratikusabb tőkésállam is a munkásosztály elnyomásának és kizsákmányolásának eszköze. Azzal a társadalmi berendezkedéssel, amelyet most a fasiszták oldaláról fenyegetett veszély, ők több mint egy évtizede harcban álltak. E harc során bőséges bizonyítékot szereztek arról, hogy az nem más, mint a kizsákmányolók diktatúrája (igaz, burkoltabb és „finomabb", a manipuláció eszközeit jobban alkalmazó diktatúra, mint a fasizmus). A fentebb már ismertetett „osztály osztály ellen" jelszó éppen azt fejezte ki, hogy nem a tőkés elnyomás finomabb formáját állítják szembe annak brutálisabb formájával, hanem tagadják magának a kapitalista kizsákmányolásnak a jogosultságát.

Ez nem jelenti azt, hogy a kommunista mozgalom bármikor, egyetlen pillanatra is egyenlőségjelet tett volna a fasizmus és polgári demokrácia közé, lebecsülte volna a fasiszta veszélyt. Ellenkezőleg: a KI kongresszusain Mussolini hatalomra kerülése óta állandóan szerepelt az ellene folyó harc kérdése. A kommunisták azonban ezt a harcot alárendelték a tőke elleni általános küzdelmek; elsődleges feladatnak a munkásosztály forradalmi nevelését tartották, felkészítését a várható nagy csatára.

Történelmi méretekben a kommunista álláspont igazsága egyértelmű, *napipolitikai* értelemben, az adott történelmi szituációban azonban ez az álláspont lebecsülte a kapitalizmus fasiszta és polgári demokratikus formái közti, mint azóta kitűnt: óriási különbségeket. A kommunista mozgalom elméletileg még nem jutott el odáig, hogy kellően értékelni tudja a polgári demokráciának a munkásosztály harca és fejlődése szempontjából kedvező elemeit.

A polgári demokráciához való kétféle – reformista és forradalmi – viszony a gyakorlatban odavezetett, hogy a két munkáspárt mindegyike a másikat tartotta a fő ellenségnek és energiája jelentős részét az egymás közti harcra pazarolta. Ez a körülmény megkönnyítette a fasizmus előretörését.

A NÉMETORSZÁGI ESEMÉNYEK

A demokratikus erők összefogásának hiánya a legsúlyosabb következményekkel Németországban járt. A gazdasági válság éveiben Németország volt a kapitalista Európa leggyengébb láncszeme; itt törtek felszínre legélesebben a tőkés társadalom ellentmondásai. A Dawes-terv nyomán a húszas évek második felében a gazdasági élet megélénkült. A termelés 1929-re messze meghaladta a háború előtti szintet. A válság váratlanul és igen nagy erővel tört ki. 1930-ban már 3,2, 1932-ben 5,6 millió munkanélküli volt.

Az ország életében meghatározó szerepet játszott a Szociáldemokrata Párt. Belőle került ki a koalíciós kormány miniszterelnöke (Müller) és több fontos minisztere. Szociáldemokraták álltak a legfontosabb tartományi kormányok élén. (Ebben az időben az egyes tartományoknak jelentős jogokkal rendelkező önkormányzata volt.) A párt nagy befolyással bírt a fegyveres erőknél, emellett saját félkatonai szervezettel rendelkezett (Reichsbanner). Magáénak vallhatta az ötmillió munkást tömörítő szakszervezeteket. Napilapjai – köztük több tucat helyi újság – többmilliós példányszámban jelentek meg. Az 1930-as választásokon 8,5 millió szavazó – a választópolgárok 24,5%-a – adta rá szavazatát. A pártnak azzal sikerült megtartania a munkásosztály többségének támogatását, hogy jelentős szociális vívmányokat harcoltak ki a munkástömegek részére.

A Németországi Szociáldemokrata Párt – melynek élén O. Wels, A. Crispien, H. Vogel, J. Stelling állottak – nyíltan és bevallottan vállalta a kapitalizmus megmentőjének szerepét. Az volt az álláspontja, hogy a helyzet nem érett a szocialista forradalomra, aki tehát ezért harcol – kalandor, a munkásosztály veszélyes ellensége. Ezért nem haboztak, ha a kommunisták vezette forradalmi munkások ellen erőszakot kellett alkalmazni. 1929. május 1-én a berlini kommunista munkások felvonulása alkalmából a berlini rendőrfőnök – a szociáldemokrata K. Zörgiebel – parancsot adott a sortűzre: 29 munkás esett áldozatul.

1930 márciusában a szociáldemokrata Müller-kormány lemondott, átadva helyét a reakciós keresztény-néppárti Heinrich Brüning kormánynak. A Szociáldemokrata Párt ellenzékbe szorult.

A válság szenvedései nyomán nagy erővel tört előre a hitlerista párt, az ún. Nemzetiszocialista Német Munkáspárt. A párt 1919-ben alakult, ám a gazdasági válság kitöréséig nem volt jelentős politikai erő. (1928-ban 810 ezer szavazatot kapott.) Jelentőségre akkor tett szert, amikor a német monopoltőke vezető körei elhatározták támogatását. 1929-től a hitleristák nagy összegeket kaptak Fritz Thyssentől, a német acélipar vezető tőkésétől, a Ruhr-vidék iparmágnásaitól, az I. G. Farbentől és más monopóliumoktól.

Ezekre az összegekre támaszkodva, a nácik jól átgondolt, nagyarányú kampányba kezdtek. Propagandájuk középpontjába a versailles-i szerződés revízióját állították.

Azt harsogták, hogy a válság és nyomor legfőbb oka ez a szerződés, amely megbénította Németországot. A kiút: ennek felszámolása, az elvesztett területek visszaszerzése és új területek meghódítása, „élettér" biztosítása a „felsőbb rendű német fajnak". Demagógiájukban fontos helyet foglalt el a tömegek szociális követeléseinek támogatása. Mindent megtettek azért, hogy magukat a „kisemberek pártjának" tüntessék fel, azt a látszatot keltsék, hogy ők a munkásérdekek igazi képviselői. Ezért még sztrájkokat is szerveztek, rohamcsapatuk, az SA (Sturmabteilung = rohamosztag) időnként fizikailag bántalmazott egyes, a munkások szemében gyűlölt tőkéseket. Azt ígérték, hogy hatalomra jutásuk esetén munkához és kenyérhez juttatják a 6 millió munkanélkülit.

Ezzel a propagandával jelentős tömegbázisra tettek szert a kispolgárság, parasztság, értelmiség soraiban és olyan munkások között, akik kiábrándultak a polgári köztársaságból, de a proletárdiktatúra igenléséig nem jutottak el. A munkanélküliek jelentős része Hitlerben látta azt az embert, aki munkát biztosít számára. Ezzel magyarázható, hogy a fasiszta párt az 1930-as választásokon 6,4 millió szavazatot kapott, a leadott szavazatok 18,3%-át, és ezzel (a Szociáldemokrata Párt után) az ország második pártja lett.

A válság alatt jelentősen előretört és megerősödött a kommunista párt, amelynek élén ekkor E. Thälmann, J. Schehr, W. Ulbricht, W. Florin állottak. Taglétszáma két év alatt megháromszorozódott, választóinak száma rohamosan nőtt. Az 1930-as választáson 4,6 (13,1%), az 1932-es választáson pedig 5,2 millió szavazatot kapott (14,3%). Különösen erős volt a párt Berlinben és a Ruhr-vidéken, ahol minden harmadik választó rá adta szavazatát. A párt fegyveres szervezete, a Rote Frontkämpferverein (Vörös Frontharcos Szövetség) mintegy százezer tagot számlált.

A hitleristák előretörését kezdetben mindkét munkáspárt lebecsülte. Általános volt az a vélemény, hogy olyan országban, mint Németország, ahol a munkásosztály erősen szervezett és a demokratikus erőknek abszolút parlamenti többségük van, a fasizmus nem kerülhet hatalomra. Amikor azonban a nácik előretörtek és egyre nyíltabban készültek a hatalomátvételre, mindkét párt arra kényszerült, hogy komolyan szembenézzen a fasiszta veszéllyel.

A szociáldemokrata vezetők azt hangoztatták, hogy pártjuk a fasizmus elleni harcban sem térhet le az alkotmányos útról. Nem követelheti a náci párt betiltását, mert ez ellenkezne a demokrácia kialakult szabályaival. A nácik esetleges hatalomra jutására úgy tekintettek, mint bármely más pártéra, amelyet – ha elveszti többségét – egyszerű szavazással meg lehet majd buktatni. Ezért írta a párt központi lapja, a Vorwärts: „a nácik inkább ma, mint holnap kerüljenek hatalomra, mert akkor az egész csalás igen gyorsan lelepleződne és véget érne". A nácikkal szemben a reakciós polgári pártok szövetségét keresték, azzal a meggondolással, hogy azok a „kisebbik rosszat" jelentik. Ezért támogatták – Hitlerrel szemben – az 1932-es elnökválasztásokon a porosz junkerek és a tábornoki kar jelöltjét, Hindenburg tábornokot. Azt mondták; „Aki Hindenburgra szavaz, Hitlert üti!". (Később Hindenburg maga nevezte ki Hitlert kancellárrá.)

Ez a taktika jogosan váltott ki kritikát a kommunistákból, akik a fasizmus elleni harc eredményes eszközének a tömegek mozgósítását és harcbavitelét tartották. A kommunisták a fasiszta fegyveres osztagok lefegyverzését, a náci

párt betiltását követelték. Többször fordultak a szociáldemokratákhoz akcióegységet javasolva a fasiszták ellen. Azt ajánlották, hogy a fasiszták offenzívájára általános sztrájkkal válaszoljanak. Mivel mindezek a javaslatok visszautasításra találtak, a két párt közötti viszony tovább romlott.

Az egységfront-kísérletek kudarca miatti elkeseredés taktikai hibákra vezetett a kommunista pártban is. Ezek közül legsúlyosabb az volt, hogy 1932 nyarán a kommunisták – igaz, merőben más előjellel – a hitleristákkal együtt a poroszországi szociáldemokrata tartományi kormány ellen szavaztak, hozzájárulva ezzel annak megbuktatásához. Ezzel új érvet adtak a jobboldali szociáldemokraták kezébe, akik kezdettől fogva egyenlőségi jelet tettek a fasiszták és kommunisták közé.

1932-re a válság elérte mélypontját. A tömegek szenvedése, a létbizonytalanság egyre nagyobb lett. A politikai porondon egyetlen kormány sem tudott tartósan fennmaradni. A középpártok alól gyorsan csúszott ki a talaj: a frontok polarizálódtak.

Ebben a légkörben zajlottak le az 1932. július 31-i választások. Ennek legnagyobb meglepetése a hitleristák hatalmas előretörése volt. A nácik 13,7 millió szavazatot kaptak (37,4%) és ezzel a legnagyobb párttá váltak. A Szociáldemokrata Párt 8 millió (21,6%), a kommunista párt 5,2 (14,6%), a keresztény néppárti centrum 5,7 millió (15,7%) szavazatot kapott (a többit kisebb pártokra adták le). A hitleristák előretörése jelezte, hogy a demokráciát halálos veszély fenyegeti.

Az új Reichstag megnyitásakor a német kommunista mozgalom veteránja, a 75 éves C. Zetkin ezt mondotta: „Ez az óra az összes dolgozók egységfrontját követeli, hogy visszaverjük a fasizmust, megmentsük a szolgaságba döntött, kizsákmányolt emberek szervezeteinek erejét, hogy biztosítsuk puszta fizikai létüket. E halaszthatatlan történelmi szükségszerűség előtt meg kell hátrálniuk a bénító, sorainkat megosztó politikai, szakszervezeti és vallási megfontolásoknak". Szavai azonban süket fülekre találtak.

A választások után megalakult Papen-kormány nem volt hosszú életű. Novemberben új választásokra került sor. Ezek a náci befolyás valamelyes csökkenéséről és a kommunisták további előretöréséről tanúskodtak. Hitler pártja 11,7 millió (33,1), a Szociáldemokrata Párt 7,2 millió (20,4), a Kommunista Párt 6 millió (16,9), a Centrum pedig 4,2 millió (11,9) szavazatot kapott. A két munkáspárt szavazatai tehát lényegesen meghaladták a hitleristákét.

A monopoltőke vezetői – félve a hitleristák további visszaszorulásától – elhatározták, hogy nem várnak tovább Hitler hatalomra juttatásával. 1933 január elején Schröder kölni bankár házában a monopoltőke reprezentánsai (Thyssen, Kirdorf, Vögler) találkoztak Hitlerrel és Papennel. Az értekezleten megegyezés született arról, hogy Hitler átveszi a hatalmat.

1933. január 30-án Hindenburg elnök kinevezte Hitlert birodalmi kancellárrá. A náci hatalomátvétel simán, „alkotmányos úton" ment végbe.

Válaszul a fasizmus győzelmére, a Németországi Kommunista Párt azonnal általános sztrájkra hívott fel. A szociáldemokraták azonban elvetették ezt, arra hivatkozva, hogy Hitler „törvényesen", „alkotmányosan" jutott hatalomra. A kommunisták egymagukban hiába sztrájkoltak volna.

A fasizmus németországi győzelme elől minden akadály elhárult.

KILENCEDIK FEJEZET

A szocializmus felépítése a Szovjetunióban

1. A SZOVJETUNIÓ A NÉPGAZDASÁG HELYREÁLLÍTÁSÁNAK BEFEJEZŐ SZAKASZÁBAN

A SZOVJETUNIÓ GAZDASÁGÁNAK FŐBB JELLEMZŐI A HÚSZAS ÉVEK KÖZEPÉN

A húszas évek derekán a Szovjetunió fejlődésének fontos állomásához érkezett. Az új gazdasági politika sikeres érvényesítése következtében az ipari és a mezőgazdasági termelés megközelítette a háború előtti színvonalat. Megszűnt az infláció, létrejött a szilárd pénz, új alapokon fejlődött a hitelrendszer. 1925-ben a vetésterület 0,7% híján azonos volt a háború előttivel, s a nagyipar elérte a háború előtti teljes termelésének 75%-át. A népgazdaság más szektorai is elérték, vagy megközelítették az 1913. évi színvonalat.

A helyreállított gazdaságnak több új vonása volt. Fejlődésnek indultak olyan iparágak, amelyek a forradalom előtti Oroszországban teljesen hiányoztak, vagy csak elhanyagolható mennyiségben voltak jelen (textilgyári gépek, traktorok, tehergépkocsik, esztergagépek, elektrotechnikai berendezések gyártása). Nagy eredményeket hozott a GOELRO-terv életbe léptetése.[1]

A helyreállított népgazdaságnak a korábbitól eltérő vonásai közül a legfontosabb az volt, hogy a szocialista szektor – elsősorban az iparban és a kereskedelemben – az előző évek alatt megerősödött, a proletariátus szilárdan tartotta kezében a gazdasági kulcspozíciókat.

A magántőke a nagyiparban az 1925–26. gazdasági évben már jelentéktelen volt. A bruttótermelés 4%-át adta, s az ipari munkások 2,6%-át foglalkoztatta. A külföldi koncessziók közül csak 43 működött az iparban; ezek 54 000 munkást foglalkoztattak.

[1] A cári Oroszország elektromosenergia-termelése 1913-ban 1945 millió kWó volt. 1921-ben az erőműtelepek 520 millió kWó villamosáramot adtak. 1926-ban a helyreállított és az új erőműtelepek kapacitása együttesen 3508 millió kWó volt.

Az ipar egészét – tehát nemcsak a nagyipart – tekintve a magánipar részaránya lényegesen nagyobb volt: a kisipart és a háziipart is figyelembe véve 1924–25-ben a Szovjetunió iparának 24,2 %-a tartozott hozzá. A magánipar jelentős része azonban olyan kézműves és házi műhelyekből állt, ahol bérmunkást nem alkalmaztak. A szovjet állam arra törekedett, hogy az ilyen kis- és háziiparosokat ipari szövetkezetekbe tömörítse.

A MUNKÁSOSZTÁLY

A népgazdaság helyreállítása idején lényegében konszolidálódott a munkásosztály is. Visszatért az üzemekbe azon régi szakmunkások többsége, akik a polgárháború idején elhagyták a gyárakat, vagy azért, mert katonának mentek, vagy azért, mert üzemük nyersanyaghiány miatt leállt. Lényeges jele volt a konszolidációnak, hogy a munkásosztály sorai új munkásokkal egészültek ki a paraszti lakosságból (főként az olajiparban, a szén- és ércbányászatban) és a munkáscsaládok tagjaiból (elsősorban a pamutiparban, a fémmegmunkáló és a gépgyártó iparban). Az 1925. évi adatok szerint az egész népgazdaságban az új munkások és alkalmazottak száma mintegy másfél millió volt. Az új munkások között a fentieken kívül volt tisztviselőket, egykori kézműveseket is találhatunk. A munkások létszáma az ország kereső lakosságának 10%-át tette ki. 1926. január 1-én a nagyiparban 2 451 600 munkás dolgozott, ami az 1914. évi munkáslétszám 90,8%-ának felelt meg.

Minthogy a helyreállítási időszak a régi ipartelepítési arányokat nem változtathatta meg, a nagyipari munkásság többsége továbbra is a központi területeken, tehát az Orosz SZFSZK területén dolgozott. Az Ukrán SZSZK-ban 496 400, Belorussziában 22 600, az Üzbég SZSZK-ban 8500, a Türkmén SZSZK-ban mintegy kétezer munkás dolgozott. Igen alacsony volt az OSZFSZK nemzetiségi területeinek munkáslétszáma. A Baskír és a Tatár ASZSZK-ban 1925. január 1-i adatok szerint 12 000 munkást tartottak nyilván, Dagesztánban 1500, a Csuvas és a Mari ASZSZK-ban köztársaságonként valamivel több mint 600, a Jakut ASZSZK-ban pedig mindössze 87 munkás volt.

Ezekből az adatokból is látható, hogy a további gazdasági feladatok megoldása, a nemzetiségi területek iparosítása egyes szovjetköztársaságok saját munkásosztályának megteremtését is szükségessé tette. Ez azonban már a következő időszak feladata volt.

A faluról beáramló, jórészt szakképzetlen munkaerő megjelenése következtében 1926-ban az ország központi területein is még elsősorban a mintegy egymillió munkanélküli foglalkoztatását kellett megoldani. A szovjet kormány közmunkák szervezésével, munkásszövetkezetek alakításával közel 300 000 munkanélkülit juttatott kenyérhez, s munkanélküli-segélyekkel is igyekezett enyhíteni a helyzeten. Világos volt azonban, hogy a munkanélküliséget csakis az ipar további fejlesztése, a mezőgazdaság szocialista átalakítása útján lehet felszámolni.

Másik, nem kevésbé fontos feladat volt a munkásosztály kulturális és műszaki színvonalának emelése. Nagyon elölről kellett kezdeni a munkát, hiszen 1918-ban

az ipari munkások 36%-a nem tudott írni-olvasni. A helyreállítási időszak alatt ez az arány a felére csökkent.[2]

Az általános kulturális színvonal emelése mellett igen fontos volt a munkásság szakismereteinek állandó növelése, mivel a szovjethatalom előtti időszakban az üzemi munkásság szakképzésével szervezett, rendszeres formában nem foglalkoztak. Az 1920-ban létesített szervezett szakmunkásképzés a helyreállítási időszak végére az építőmunka eredményeivel bizonyíthatta, hogy elérte célját.

Az eredményekhez hozzájárult a munkásosztály szervezettségének, politikai öntudatának erősödése is.[3]

A munkások a munka termelékenységének fokozása érdekében több üzemben önként emelték a normákat és felléptek a lógósok, a selejtgyártók ellen, takarékoskodtak a nyersanyaggal és mozgalmat indítottak a munkaidő teljes kihasználásáért. A helyreállítási időszak alatt alakult ki és vált szokássá, hogy a munkások termelési tanácskozásokon beszéljenek és döntsenek feladataikról.

AZ IPARFEJLESZTÉS PROBLÉMÁI

A helyreállítási időszak eredményeit áttekintve azonban nem felejtkezhetünk el arról, hogy az orosz gazdaság 1913. évi színvonala mélyen alatta állt a vezető európai országokénak, s ez a lemaradás 1925–26-ra még nagyobb lett.

Figyelembe kell venni azt is, hogy a népgazdaság helyreállítása során a meglevő termelési kapacitást, amely a háború és a polgárháború következtében kisebb volt a háború előttinél, a népgazdaság már csaknem teljesen kihasználta. 1925-ben egyre gyakrabban foglalkoznak az ipar továbbfejlesztésének problémáival, keresik azokat az eszközöket, amelyek segítségével emelni lehet a termelést, fenntartani az iparfejlesztésnek azt az ütemét, amelyet a helyreállítási időszakban az ideiglenesen leállt üzemek rendbehozásával és munkába állításával elértek. 1925–26-ban már az utolsó 400 ideiglenesen leállított üzemben is elkezdődött a munka, és ezzel a korábban még fel nem használt termelési alapot is mobilizálták.

A kapacitás csaknem teljes és néhol teljes felhasználása azonban nem eredményezett a háború előttivel azonos termékmennyiséget az iparban. A kőszéntermelés és az üveggyártás is csak 57%-át érte el a háború előtti termelésnek. Jól jellemzi ezt az állapotot a vaskohászat helyzete, amely a polgárháború utáni időszak legelmaradottabb iparága volt. Helyreállítása minden más iparágnál nagyobb ütemben folyt: 1926-ban az 1920-ban öntött vas tizenkilencszeresét érték el; mégis ez a háború előtti öntöttvastermelésnek csupán 52%-át tette ki.

[2] Sajnos, egyes szakmákban a fenti átlagnál rosszabb maradt az arány. Az 1926. évi összoroszországi összeírás szerint a textilipari munkások 25%-a, a bányászok 23%-a még mindig írástudatlan volt. A falusi lakosság között az 1926. évi statisztikai adatok szerint minden ezer lakosból 608,3 volt az írástudatlan. (Vö.: *Honji–Popovics–Józsa:* A Szovjetunió története 1926–1945. Válogatott dokumentumok. Tankönyvkiadó 1967. 497. old.)

[3] 1925 közepén a nagyipari munkások egynegyede tagja a Kommunista Pártnak. A Komszomol tagjainak száma 1926 végén 1 600 000. Az önkéntes tagság rendszerére való áttérés után a szakszervezeti tagok száma eleinte csökkent, de később emelkedett, és 1925-ben elérte a 7 700 000 főt.

Az alacsony termelékenység egyik oka, hogy az ipar főleg a háború előtti, elhasználódott műszaki felszerelésre támaszkodott. Így a háború előtti színvonal eléréséről általában csak feltételesen lehetett beszélni és csak olyan mértékben, ahogy azt az ipari alaptőke állapota megengedte.[4]

Ráadásul az ipari üzemek állótőkéje a helyreállítási időszak alatt tovább csökkent. 1920–1924 között a nagyipar állótőke-növekedése 100–110 millió rubel volt, ugyanakkor a gépek, berendezések 180–200 millió rubel értékben használódtak el. A pamutiparban a gépek többsége 25 éve volt használatban, de a gépek 30,9%-át 25–35,18,5%-át 35–40 év óta használták. A gépgyártás munkagépeinek 43%-a elavult volt. Az elhasználódott gépek munkába állítása gyakori, a termelés fennakadásával járó üzemzavarokat eredményezett.

Nagy gondot okozott az önköltség alakulása is. Noha a helyreállítási időszakban az ipari önköltség csökkent, mégis 70–100%-kal haladta meg a háború előtti szintet.

A munkások bére nagyobb százalékban emelkedett, mint a munka termelékenysége. 1925 elején tapasztalható először, hogy a munka termelékenységének növekedése nagyobb a munkabérekénél. Ez elősegítette a felhalmozást a szocialista iparban. Míg 1923–24-ben az ipar 160 millió rubel nyereséget hozott, 1924–25-ben már 375 millió rubel volt a haszon. A nyereség növekedése az ipar és a népgazdaság továbblépésének fontos tényezője volt éppúgy, mint a helyreállítási időszakban fejlődésnek induló, a korszerűséget képviselő iparágak kezdeti sikerei. A további fejlődést az állami költségvetés is elősegítette, amely 1924–25-ben jelentős összegeket biztosított új beruházásokra, elsősorban a nehéziparban. Mindez azt bizonyítja, hogy jelen voltak az adottságok a népgazdaság teljes rekonstrukciójára és az iparosítás megindítására, amelyek a Kommunista Párt gazdaságpolitikájának nyomán a következő időszakban ki is bontakoztak.

A MEZŐGAZDASÁG ÉS A PARASZTSÁG HELYZETE

A mezőgazdasági árutermelés 1924–25-ben a háború előtti színvonal 63,7%-át érte el. Ez távolról sem volt kielégítő; az ország közellátási nehézségekkel küzdött. Az árutermelés alacsony fokát elsősorban a kisárutermelő gazdaságok túlsúlya (98%) magyarázza. A népgazdasági össztermelés 67,6%-át azonban így is a mezőgazdaság adta, míg az ipar részesedése 32,4% volt.[5]

A szocialista szektor a mezőgazdasági össztermelésben mindössze 1,5%-kal szerepelt. Voltak már különféle mezőgazdasági társulások, működtek fogyasztó és értékesítő szövetkezetek, amelyek 6,6 millió parasztgazdaságot (a gazdaságok 28%-át) tömörítették, de a parasztgazdaságoknak csupán 1,2%-a (300 000 gazdaság) egyesült termelőszövetkezetekben. A termelőszövetkezetek nélkülözték a fej-

[4] F. E. Dzerzsinszkij a szovjetek III. kongresszusán mondta, hogy a polgárháborús károk az iparban meghaladják a 10 milliárd rubelt. Vö. *J. V. Voszkreszenszkij:* Perehod Kommunyisztyicseszkoj Partyii k oszuscsesztvlenyiju polityiki szocialisztyicseszkoj indusztrializacii. MGU 1969. 100–101. old.

[5] Az ipari össztermelésben az „A" szektor részesedése 34,1%, a „B" szektoré 65,9% (1924–25).

lettebb termelőeszközöket. Traktorral például csak 11%-uk rendelkezett. Az állami gazdaságok száma 1926-ban az orosz, ukrán és belorusz köztársaságokban 3382 volt, 850 000 gyeszjatyina vetésterülettel. Ez a három köztársaság vetésterülete 0,94%-ának felelt meg. Az állami gazdaságok a szegényparasztságnak csak kis hányadát tudták foglalkoztatni. A még számottevő kulákgazdaságokban mintegy kétmillió napszámos dolgozott. A helyreállítási időszakban a parasztság rétegződési folyamatára a középparasztosodás volt a jellemző. 1924–1925-ben a falun élők 61,6%-a középparaszt, 25,9%-a szegényparaszt és 3,3%-a kulák volt.

A parasztság általában szegényes körülmények között élt. Gyakran hiányoztak a legszükségesebb ipari termékek is. 1925-ben az iparcikkekért városba utazó minden 100 paraszt közül 30–40 ember áru nélkül tért vissza a faluba. Pedig 1925-ben a különféle párt- és kormányhatározatok végrehajtása következtében már számottevően javult a falu áruellátása, és a parasztság vasáruból kétszer többet kapott, mint az előző gazdasági évben.[6]

A magas ipari árak, az iparcikkhiány, a munkanélküliség mellett az 1924. évi aszály következményei is rontották a falu hangulatát. Ráadásul a helyi szovjetek egy részében tovább élt a hadikommunizmus politikai gyakorlata, a parancsolgatás, a kényszerítés, amely gyakran bürokratizmussal, önkényeskedéssel párosult. Gyenge volt a szovjethatalom több nemzetiségi területen, ahol a szovjetek gyakorta a helyi feudális-törzsi előkelőség befolyása alatt álltak. Előfordult az is, hogy a szovjetekbe kulákok férkőztek be, akik mindent elkövettek, hogy fokozzák a parasztok elégedetlenségét a szovjethatalommal szemben.

A falu ellenforradalmi elemei kihasználni és elmélyíteni akarván a parasztság politikai elégedetlenségét, merényleteket követtek el a szovjethatalom aktív harcosai ellen. A terrorizmusnak különösen nagy számban estek áldozatul a szovjet lapok helybeli munkás-paraszt tudósítói.[7]

Az 1924 őszén tartott szovjet-választások azt mutatták, hogy a kulákságnak sikerült a középparasztok, valamint a tőlük függő szegényparasztság egy részét maga mellé állítania. A parasztok jelentős része el se ment szavazni. Az OSZFSZK-ban pl. a választójoggal rendelkező parasztok 31%-a vett részt a falusi szovjetek tagjainak megválasztásában.

A választásokkal egyidőben mind több kerületből jött híre annak is, hogy a parasztok megtagadják az adó befizetését, ami nemcsak a városi közellátást, hanem a gabonaexport teljesítését is veszélyeztette.

A Központi Bizottság 1924. októberi plénuma részletesen foglalkozott a falu helyzetével és a falusi szovjetek munkájának felélénkítésével. Elhatározta, hogy a KB-ban, a területi és a kormányzósági pártbizottságokban rendszeresen működjön a falusi munka kérdéseivel foglalkozó bizottság és a sajtó rendszeresen foglalkozzék a falu problémáival. Az SZKP soron következő *XIV. pártkonferenciája* (1925. április 27–29.) ülésein sokat foglalkoztak a falvakban kialakult helyzettel. A konferencia ezzel kapcsolatos határozatai arra irányultak, hogy helyes politikával, mindenekelőtt az agrárolló szűkítésével és a lenini szövetségi politika érvényesítésével segítse felszámolni a gazdasági élet ellentmondásait.

[6] Vö. *J. V. Voszkreszenszkij:* Id. mű. 116. old.

[7] 1924 tavaszától 1925 decemberéig 140 munkás-paraszt laptudósítót bántalmaztak és huszonötöt öltek meg.

A konferencia elhatározta, hogy a párt a jövőben a korábbinál nagyobb figyelmet fordít a kollektivizálás ügyére.

Ezek a határozatok a munkás-paraszt szövetséget lazító hibákat orvosolták, ami a forradalmi törvényességről hozott határozattal együtt a szocialista demokráciát is erősítette. 1925–26-ban felülvizsgálták a leggyengébben dolgozó falusi pártszervezeteket, és a pártmunkások ezreit irányították falura. A járási titkárokat, szövetkezeti szervezőket, földművelési osztályvezetőket, nőszervezőket, kultúrmunkásokat, tanítókat tanfolyamokon képezték ki. A pártbizottságok számára kötelezővé tették, hogy az instruktorok között feltétlenül legyenek parasztszármazásúak.

A parasztpolitika megjavítása emellett egy sor más intézkedést is követelt. Növelni kellett a parasztság számára könnyen érthető és olcsón beszerezhető irodalmat. Finomították a vallásellenes propagandát. Megtiltották, hogy adminisztratív eszközökkel (pl. a templomok bezárásával) harcoljanak a vallásos előítéletek ellen. Mindemellett további gazdasági intézkedésekre is szükség volt. A kevés földű kormányzóságok állami tartalékföldjeiből és erdőiből juttattak a dolgozó parasztoknak. Nagyobb lehetőséget biztosítottak a föld bérbeadására, és könnyítették a mezőgazdasági bérmunka alkalmazásának feltételeit, ami a középparasztoknak kedvezett. A szovjet állam segélyben részesítette azoknak a járásoknak a parasztjait, melyeket az aszály a leginkább sújtott.

A szovjet kormány parasztbank szervezésével javított a parasztoknak nyújtott hitelrendszeren. A kölcsönöket hosszabb időre, kisebb kamatra adták. 1925–26-ban az egységes mezőgazdasági adót az évi 326 millió rubelről 252 millió rubelre mérsékelték. A befizetett adóból 100 millió rubelt a járási költségvetés céljaira kellett fordítani. 1925–26-ban több mint 10 millió gazdaságot mentesítettek az adófizetés alól, illetve csökkentették a rájuk kirótt összeget.

A kormányzat a hazai mezőgazdasági gépgyártás fejlesztése mellett mezőgazdasági gépek és traktorok importjával is igyekezett segíteni a parasztság helyzetén. A behozott gépeket a parasztok előnyös feltételek mellett, hitelre vásárolhatták meg.[8]

Mindezek az intézkedések szorosabbá tették a munkás-paraszt szövetséget. Ezt mutatják azok a pótválasztások is, amelyeket 1925-ben rendeztek ott, ahol a választók részvétele előzőleg a 35% alatt maradt. A pótválasztások nagy területre terjedtek ki és éles osztályharc közepette zajlottak le. A szavazáson általában már a választók 47%-a megjelent, s egyes helyeken a választók 60%-a vett részt a választásban.

A pótválasztások módosított választási instrukció alapján zajlottak le, amely, mint M. I. Kalinyin megállapította, „jelentős mértékben erősítette a városi és falusi kispolgári rétegek, háziiparosok, kiskereskedők, házalók, háziasszonyok stb. választójogát. Eddig a dolgozó középparasztnál végződött a választójogosultság és gyakorlatilag minden középparaszt kívülrekedhetett a választójogon. Most az instrukció szerint a választásokban részt vesz a lakosság tehetősebb része is a középparasztot követően, amelynek következtében a középparaszt jogai nemcsak és nem

[8] 1926-ig 21 185 traktort importáltak. A szovjet traktorgyárak mintegy 2000 traktort állítottak elő.

annyira jogi értelemben erősödnek, mint inkább ténylegesen, hiszen jogilag a középparaszt mindig is egyenjogú volt a szegényparaszttal."[9]

A választási utasításban a másik jelentős módosítás az volt, hogy nagy figyelmet fordított a párton kívüli szovjet-küldöttek jelölésére és választására, hangsúlyozva, hogy a párton kívüli szovjet-küldöttekkel a kommunistáknak meg kell osztaniuk a munkát és a felelősséget a szovjetekben.

A szövetségi politika helyreigazítása mellett változatlanul a párt figyelmének előterében maradt az ország gazdasági helyzete.

Kétségtelen, hogy a helyreállítási időszakban a Szovjetunió gazdasági tekintetben a polgárháború éveihez viszonyítva sokat fejlődött. 1925-ben azonban már az is kitűnt, hogy a rendelkezésre álló eszközök és tartalékok kimerülőben vannak, s ennek következtében újabb nehézségek lépnek fel. Az iparcikkhiány károsan hatott a mezőgazdaságra; az ipari termelést visszafogta a szűkös mezőgazdasági nyersanyag- és élelmiszerellátás. Ugyanakkor részint a vetésterületek átrendeződése az ipari növények javára, részint egyes új iparágak kibontakozásának kezdetei mutatták, hogy mind az iparban, mind a mezőgazdaságban kezdeti formában jelen vannak azok a tényezők, amelyek egy fejlettebb iparnak és mezőgazdaságnak elengedhetetlen feltételei.

Vitathatatlanná vált, hogy a további fejlődést csak nagymérvű beruházások útján lehet biztosítani. A Tervhivatal ki is dolgozta a terveket, különös tekintettel a beruházások mértékére. Ámde, mint később kiderült, mind az ellenőrző számok rendszerének, mind a terveknek súlyos fogyatékosságai voltak.

Számítási hibák kerültek a külkereskedelmi tervbe is. A Tervhivatal az exportot a gabonakivitel fokozásával minden áron növelni akarta. Mégis, bár 1925-ben több búza termett, mint az előző évben, 1925 decemberében a kikötőkben még csak a 28,7%-a volt annak a gabonamennyiségnek, mint amelynek erre az időre meg kellett érkeznie. Hogy biztosítsák a tervezett mennyiséget, az előző évhez képest majdnem kétszeresére növelték a búza árát, de ez sem járt sikerrel, mivel aratáskor a zivatarok elpusztították a gabona egy részét, s a megmaradt mennyiséget a parasztok nem adták el, vagy azért, mert az előző aszályos év tanulságán okulva tartalékolni akarták, vagy még magasabb gabonaárra vártak. Súlyos gondot jelentett, hogy 1926 tavaszáig elhúzódott a mezőgazdasági adó befizetése, amikor az adógabona jelentős részét (70%) az év januárjára már be kellett volna szolgáltatni.

Az exportterv lemaradása[10] csökkentette az importot,[11] elsősorban a gyári berendezések, nyersanyagok behozatalát. Mindennek következtében a beruházásokat a könnyűiparban 8,8%-kal, a nehéziparban 4,5%-kal kellett csökkenteni. Emellett inflációs tünetek is mutatkoztak.

Felvetődött a kérdés: hogy lehet túljutni a nehézségeken? Úgy, hogy lemond a párt az iparosításról, vagy úgy, hogy következetesen megvalósítja azt?

[9] Hresztomatyija po isztorii SZSZSZR 1917–1925. Pod red. D. A. Csugajeva. Izd. Szoc. Ek. Lit. M. 1963. 632. old.

[10] Az exportra vonatkozó adatokat lásd. *J. V. Voszkreszenszkij:* I. m. 119–122. old.

[11] 1925–26-ban az európai határokon belépő import az 1912. évihez viszonyítva 53,6%.

Bármilyen súlyos problémák vártak megoldásra, mindenképpen elvitathatatlan eredmény maradt, hogy a Szovjetunió stabilizálódott, s ez a stabilizáció éreztette hatását az ország nemzetközi környezetében is.

A SZOVJETUNIÓ NEMZETKÖZI HELYZETE

A Szovjetunió fejlődésének hatására mind több tőkésország jutott arra a következtetésre, hogy az „egészségügyi övezet" és az el nem ismerés politikájával nem hiúsíthatják meg a Szovjetunióban folyó építő munkát, s ez a politika nem is felel meg érdekeiknek. Lenin már 1921-ben, amikor a Szovjetunió az első lépéseket tette a gazdasági kapcsolatok felvétele érdekében, megállapította, hogy a gazdasági kapcsolatok a jövőben szélesedni fognak azon egyszerű oknál fogva, hogy „van egy erő, amelyik nagyobb, mint bármelyik ellenséges osztály óhaja, akarata és elhatározása, – ez az erő az általános világgazdasági viszonyok, amelyek kényszerítik őket, hogy a velünk való kapcsolatoknak erre az útjára lépjenek".[12]

Ez az erő valóban éreztette hatását. 1924–25 a Szovjetunió széles körű diplomáciai elismerésének időszaka volt. 1924 februárjában Anglia, Olaszország, Norvégia, Ausztria, márciusban Görögország, Svédország, május 31-én Kína, június 18-án Dánia, augusztus 4-én Mexikó, október 28-án Franciaország, 1925. január 20-án Japán vette fel a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval.

A diplomáciai kapcsolatok bővülése következtében gyakoribbá váltak a külföldi munkásdelegációk látogatásai a Szovjetunióban. A tőkésországok munkásai, akik kitartóan harcoltak a Szovjetunió nemzetközi elismeréséért, látni akarták a Szovjetuniót, amelynek védelmében az intervenció évei óta annyiszor léptek fel. 1924 folyamán angol, német, francia, olasz, holland, svéd és más munkásdelegáció járt a Szovjetunióban. A delegációk tagjai hazájukba visszatérve beszámoltak tapasztalataikról és leleplezték a burzsoá sajtó szovjetellenes rágalmait.[13]

SZOCIALIZMUS EGY ORSZÁGBAN

A tőkés társadalom ideiglenes és részleges stabilizációja a Szovjetunió szempontjából azt jelentette, hogy rövid időn belül nem számolhat újabb proletárforradalommal és hosszú ideig nélkülöznie kell az egyidejűleg több országban épülő szocializmus kölcsönös előnyeit. Az 1923. évi németországi és bulgáriai munkásmegmozdulások veresége jelezte, hogy Európában véget ért a forradalmi fellendülés. A kialakult bel- és külpolitikai viszonyok választ követeltek több sürgető kérdésre:

[12] *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 142. old.

[13] Az Amerikai Egyesült Államokban még 1919-ben alakult egy társaság Szovjet-Oroszország műszaki megsegítésére. A társaság tagjai közül több ipari és mezőgazdasági munkás utazott a Szovjetunióba, hogy munkájával legyen segítségre. Más országokból is utaztak oda munkáscsoportok. A mezőgazdasági munkáscsoportok tagjai vetőmagvakat, mezőgazdasági gépeket, traktorokat hoztak magukkal. A rendelkezésükre bocsátott területen artyeleket és kommunákat szerveztek. 1921–1925 között Közép-Oroszország déli és délkeleti részein 20 ilyen kommuna működött. A bevándorló munkások között sok volt a kommunista.

1. Felépíthető-e a szocializmus a belső erőforrásokra támaszkodva a gazdaságilag és műszakilag elmaradott Szovjet-Oroszországban? 2. Milyen mértékben befolyásolja a szovjetunióbeli szocializmus sorsát a kapitalizmus ideiglenes stabilizációja? 3. Minthogy a Szovjetunió és a tőkésországok közötti viszonyt a diplomáciai kapcsolatok normalizálódása ellenére alapjában véve a feszültség jellemezte, kizárható-e a Szovjetunió elleni intervenció veszélye?

Lenin a szovjet állam első esztendeinek tapasztalatait elemezve többször is rámutatott arra, hogy a Szovjetunió mindennel rendelkezik, ami a szocializmus felépítéséhez szükséges, s ha a párt és a szovjet állam helyes politikát folytat, a Szovjetunióban akkor is felépíthető a szocializmus, ha késik a világforradalom.

E következtetés szellemében kellett a fenti kérdésekre választ adni, mégpedig minél előbb, mert 1924 1925-ben a nemzetközi forradalmi erők visszaszorulása, az ország belső állapota sokakban kételyeket ébresztett a szocializmus jövendőbeli sorsa iránt. Ezeket el kellett oszlatni, tisztázni kellett a perspektívát a további munkához: az egy országban épülő szocializmus lenini tervének megvalósításához.

De nemcsak erről volt szó. 1924 őszén megjelent L. D. Trockij műveinek 3. kötete, amely 1917-ben írt cikkeit tartalmazta. A kötet elé „Október tanítása" címen bevezetőt írt. Ez a vitairat az akkori külpolitikai viszonyok és a német kommunisták 1923. évi vereségének hatása alatt született. A vitairat a Bolsevik Párt vezetői ellen irányult. Trockij újból megkísérelte elterjeszteni azt a képtelenséget, mintha az Októberi Forradalom idején ő játszotta volna a vezető szerepet és neki kellett volna Lenint a fegyveres felkelés elhatározására ösztönöznie. Trockij sok kérdésben helytelenítette a párt és a Komintern vezetőségének politikáját. A németországi és bulgáriai felkelés bukásáért is a Komintern vezetését tette felelőssé.

Trockij ebben az írásában újból el akarta fogadtatni a permanens forradalomról szóló elméletét. Fellépve a szocializmus építésének lenini koncepciója ellen, azt állította, hogy az elmaradott Oroszországban a szocialista gazdaság megteremtése, a szocializmus felépítése csak akkor lehetséges, ha a legfejlettebb nyugat-európai országokban már győztek a szocialista forradalmak. Úgy vélte, hogy az oroszországi valóság és a külpolitikai helyzet változása következtében a Szovjetunió távolodik attól az időponttól, amikor a szocializmus építését el lehet kezdeni. A külföldi gazdasági tárgyalásokból, a koncessziókból, a kapcsolatok bővüléséből arra következtetett, hogy nem lehet nemzeti keretek között szocializmust építeni, mert a tőkés kapcsolatok évtizedekre a kapitalizmus függvényévé teszik a szovjet gazdaságot. A munkásosztály helyzetét reménytelennek tartotta a kistulajdonos parasztság óceánjában. Szerinte a szocializmus építése során a proletárhatalom „nemcsak azokkal a polgári csoportokkal ütközik össze, amelyek forradalmi harcának kezdetén támogatták, hanem azokkal a nagy paraszti tömegekkel is, amelyek közreműködésével hatalomra jutott a proletariátus. Egy paraszti túlsúllyal rendelkező, elmaradott országban a munkáskormány helyzetében fellelhető ellentmondások csak nemzetközi méretekben, a proletariátus világforradalmának a színterén oldhatók meg."[14]

[14] Idézi *B. I. Makarov:* Krityika trockizma po voproszam sztroityelsztva szocializma v SZSZSZR. Miszl 1965. 49. old.

Trockij tehát nem értette a parasztság kettős természetét, s nem fogadta el a gondolatot, hogy a munkás-paraszt szövetség a proletárdiktatúra gazdasági-társadalmi bázisa lehet. „Permanens forradalom" koncepciója a szovjet munkásosztálytól azt követelte, hogy várja ki a nyugati proletárforradalmakat, vagyis adja fel eddigi vívmányait. Másfelől ez a koncepció kétségbe vonta a szovjethatalom szocialista jellegét is.

A trockista álláspont végső soron a szocializmus építéséről való lemondás koncepciója volt. Le kellett számolni ezekkel a nézetekkel és párthatározat rangjára emelni a szocializmus építésének lenini tervét.

Ezért a XIV. pártkonferencia központi kérdése a falu helyzetéről hozott nagyszámú határozat ellenére az volt, hogy miként alakul a Szovjetunió további sorsa a nemzetközi forradalom késlekedésének a feltételei között. Ez a kérdés a Komintern és az OK(b)P feladataival foglalkozó tézisekben foglalt helyet, amelyeket Zinovjev terjesztett elő. A konferencia megállapította: „A jelenlegi világméretekben kialakult helyzetet Lenin elvtárs következő szavaival jellemezhetjük: »egy olyan helyzet hosszas elhúzódása, amely sem egyik, sem másik irányban nem dőlt el véglegesen, hozzátéve: s amely nyilvánvalóan a szocialista forradalom felé tendál«".[15]

A konferencia elutasította Trockij elméletét, és határozatában kimondta: „Általában a szocializmus győzelme (*nem a végleges* győzelem értelmében) feltétlenül lehetséges *egy* országban."[16] Ezt nem akadályozhatja meg sem a nyugati proletárforradalom késlekedése, sem az, hogy a NEP következtében a tőkés elemek valamelyest növekedtek az országban. A párt azt tartotta, hogy ezeket a nehézségeket helyes politikával le tudja küzdeni, ha ezt a politikát a szovjet emberek önfeláldozó munkája támogatja. De nem lehetett figyelmen kívül hagyni, hogy a szocializmus ellenséges, tőkés környezetben épült, így nem volt biztosíték arra, hogy a nemzetközi imperializmus nem indít-e intervenciós háborút, nem kísérli-e meg a kapitalizmus visszaállítását. Ezt a reális veszélyt figyelembe véve a konferencia határozata hangsúlyozta, hogy a *szocializmus végleges győzelmének*, a restauráció elhárításának biztosítéka a győzelmes szocialista forradalom több országban.[17]

A határozatban dokumentálták azt is, hogy a lenini felfogás minden lényeges kérdésben szemben áll a trockista „permanens forradalom" koncepcióval.

AZ SZKP XIV. KONGRESSZUSA

A XIV. pártkonferencia határozatait a Politikai Irodában és a KB-ben tapasztalható belső harc ellenére egyhangúan szavazták meg. Ez azonban távolról sem jelentette, hogy a Politikai Irodában és a KB-ben helyreállt az egység. A konferencia után az álláspontok a határozatok elemzése, a határozatok alapján bevezetett intézkedések értékelése körül csaptak össze. A jobboldali opportunisták a

[15] Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. II. rész. Szikra 1954. 196. old.
[16] Ugyanott.
[17] Ugyanott, 197. old.

Bolsevik c. elméleti folyóiratban a NEP kiszélesítésének szükségességéről írtak. Egyesek, mint pl. Bogusevszkij, azt állították, hogy a Szovjetunióban nincs is kulák, hogy ez a fogalom a „madárijesztő" szerepét tölti be. Buharin azt hangoztatta, hogy a kulák képes belenőni a szocializmusba. Trockij 1925-ben Zaporozsjében tartott beszédében a XIV. konferencia határozatait értelmezve azt követelte, hogy szélesíteni kell a faluban a tőkés viszonyok kereteit, s hogy erősíteni kell a kapitalista farmergazdaságokat a mezőgazdasági termelőerők fejlesztésének elősegítése végett. Mások a középparasztnak tett engedményeket a kuláknak tett engedményeknek fogták fel. A párt azon az állásponton volt, hogy serkenteni és biztosítani kell a mezőgazdaságban a parasztgazdaságok egészséges felhalmozó képességét, ugyanakkor javítani az adórendszert, hogy megakadályozzák a kulákelemek növekedését. Ez az álláspont megfelelt a szocializmus építése irányvonalának. Trockij ezzel szemben így látta a falu perspektíváját: „Vagy bevezetjük a hadikommunizmust, vagy pedig még a kapitalista módszerek alkalmazása útján is lehetővé tesszük a jelenlegi stádiumban a termelőerők növekedését falun."[18]

1925 őszén újabb ellenzéki csoport is fellépett. Vezetője Leningrádban G. J. Zinovjev, Moszkvában L. B. Kamenyev volt. Zinovjev és Kamenyev, valamint a KB többsége között szinte mindig volt nézeteltérés, és ritka volt az alkalom, amikor a párt politikai vonalával egyetértettek. Ilyen ritka esetnek tekinthető a XIV. konferencia, amikor a határozatokat ők is megszavazták és felléptek a trockizmus ellen. Ámde ezt a fellépésüket elsősorban az indokolta, hogy Trockij „Október tanítása" c. cikke név nélkül velük is foglalkozott; mind 1917 októberi szereplésükkel, mind pl. Zinovjevnek a Kominternben betöltött funkciójával kapcsolatban.

Ez az „új ellenzék" már októberben levelet intézett a KB-hez azzal a javaslattal, hogy a párt mondjon le a „szocializmus egy országban" tervről a Szovjetunió műszaki elmaradottsága miatt. Így az „új ellenzék" tagjai átvették a trockista tézist. A különbség az volt közöttük, hogy amíg Trockij belpolitikai vonatkozásban a parasztság és a munkásosztály elkerülhetetlen összeütközésére alapozta „tételét", az „új ellenzék" a műszaki elmaradottsággal érvelt. Az „új ellenzék" utóbb a parasztkérdésben is közeledett a trockizmushoz, azt állítva, hogy a mezőgazdaságban nem a szocializmus, hanem a kapitalizmus termelőerői nőnek. Kamenyev az 1925. évi gabona- és takarmánykészletről összeállított kimutatás alapján közölte, hogy a mezőgazdaságban a 14%-nyi kulákgazdaság tartja a kezében az árugabona 61%-át, s ennek következtében a falu központi tényezője nem a középparaszt, hanem a kulák, s a piacot nem az állam, hanem a kulák irányítja. Később a Központi Ellenőrző Bizottság és a Munkás-Paraszt Felügyelet megállapította, hogy a Kamenyev irányítása alatt álló Központi Statisztikai Hivatal adatai az ellenzék felfogását tükröző téves adatokat tartalmaztak. Valójában a kulákgazdaságok 3–4%-át tették ki a parasztgazdaságoknak és a kulákság az árugabona 12%-át adta 1925-ben. Az ellenzék nem értette az átmeneti időszak sajátosságait. A NEP-et minden tekintetben visszalépésnek tekintették. Mindezek alapján „thermidori elfajulással" vádolták a KB-t. Különösen erős volt az „új ellenzék" Lenin-

[18] *Trockij:* O nasih novih zadacsah. Doklad na obscsegorodszkom szobranyii partyijnoj organyizacii v Zaporozsje 1. szentjabrja 1925 g. Izd. 1926. 19. old.

grádban, ahol Zinovjev a városi szovjet elnöke volt. Vezető beosztású híveivel Zinovjev itt hamar elérte, hogy a Leningrádi Pravda a frakció lapja lett. Az „új ellenzék" tagjai, megszegve a KB plénumának a viták beszüntetéséről hozott 1925 októberi határozatát, 1925 november–decemberben nagy propaganda-hadjáratba fogtak nézeteik terjesztésére. Ennek során a párttagoknak a pártbizottság ajándékaként megküldték Zinovjev „Leninizmus" c. könyvét. Az „új ellenzék" tagjai, hogy a párt XIV. kongresszusára eljussanak, a leningrádi kormányzósági konferencián elhallgatták a KB-vel való nézeteltéréseiket és támogatásukról biztosították a KB-t. Az „új ellenzék" támadása a kongresszuson bontakozott ki.

A XIV. pártkongresszus (1925. december 18–31.) sorsdöntő időszakban ülésezett. Döntenie kellett, mi módon fejleszthetők tovább a gazdaság szocialista formái, hogyan lehet bevonni a parasztság nagy tömegeit a Szovjetunió függetlenségének biztosítását és a mezőgazdasági termelés műszaki színvonalának emelését eredményező szocialista építésbe. E célkitűzéseket az állami ipar gyors növelése, a termelőeszközöket gyártó ipar fejlesztése útján lehet elérni. Ezért a XIV. kongresszus a Szovjetunió iparosítására vett irányt. E feladatoknak szentelték a kongresszus egész napirendjét.

A kongresszus megnyitását követően az „új ellenzék"-hez tartozó 43 küldött az elnökséghez benyújtott nyilatkozatában azt követelte, hogy a KB beszámolója mellett hallgassa meg a kongresszus Zinovjev korreferátumát. A kongresszus elnöksége helyt adott a kérésnek, hogy végre tisztázódjék a nézeteltérések lényege.

Az „új ellenzék" vezetői erőteljesen támadták a Központi Bizottságot és Sztálint. A támadás fő oka az volt, hogy Sztálin és a KB többsége szilárdan állt a pártegység mellett, harcolt a szocializmus lenini tervéért. L. B. Kamenyev, G. J. Szokolnyikov, M. M. Lasevics követelték a pártvezetés leváltását, és a párt vezető testületeinek átszervezését, mégpedig úgy, hogy a titkárság csak a Politikai Bizottság technikai végrehajtó szerve legyen.

Támadásukat, amely arra irányult, hogy a Politikai Bizottságban és a Központi Bizottságban maguknak biztosítsák a vezetést, „a pártbürokrácia elleni harc" köntösébe öltöztették. Támadásuk éle azok ellen a vezetők ellen irányult, akik Sztálin köré tömörülve védték a szocializmus egy országban való felépítésének elvét.

A kongresszus többsége az ellenzék javaslatait elutasította. Határozatában félreérthetetlenül leszögezte: „abból indul ki, hogy országunknak, a proletárdiktatúra országának megvan mindene, ami a szocialista társadalom teljes felépítéséhez szükséges. A kongresszus kimondja, hogy a harc a szocialista építés győzelméért a Szovjetunióban pártunk fő feladata."[19]

A kongresszus elfogadta a módosított Szervezeti Szabályzatot és határozatot hozott a párt nevének megváltoztatására. A párt neve eddig Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt volt. A határozat alapján a párt nevét Össz-szövetségi Kommunista (bolsevik) Pártra változtatták.

A Központi Bizottság tagjai sorába megválasztották az „új ellenzék" vezetőit,

[19] Az SZKP határozatai . . . II. rész. Szikra 1954. 227. old.

Zinovjevet és Kamenyevet[20] is, lehetőséget adva nekik arra, hogy hibáikat a pártkongresszus határozatainak érvényesítéséért folytatott harcban tegyék jóvá. Az „új ellenzék" azonban továbbra is folytatta a frakcióharcot a leningrádi pártszervezetekben. A helyzet tisztázására V. M. Molotov vezetésével Sz. M. Kirov, K. J. Vorosilov, N. A. Andrejev és M. I. Kalinyin utazott Leningrádba. Amikor a leningrádi kommunisták a KB-tagoktól objektív tájékoztatást kaptak a XIV. kongresszus munkájáról és az „új ellenzék" pártellenes fellépéséről, 94%-uk fejezte ki egyetértését a kongresszus határozataival és ítélte el az „új ellenzék"-et. Az 1926. február 10–12 között lezajló XXIII. leningrádi kormányzósági konferencián leváltották a zinovjevista vezetőséget, új kormányzósági pártbizottságot választottak, amelynek titkára Kirov lett.

2. A SZOVJETUNIÓ AZ IPAROSÍTÁS ÉS A MEZŐGAZDASÁG KOLLEKTIVIZÁLÁSA IDŐSZAKÁBAN (1926–1932)

A szocialista iparosításhoz a Szovjetunió olyan nemzetközi helyzetben fogott hozzá, amelyet egyrészt a nyugati munkásmozgalom felélénkülése, másrészt az imperialista körök Szovjetunió elleni provokációi jellemeztek. A provokációk, a háborús veszély következtében a Szovjetuniónak mindent meg kellett tennie védelmi képessége erősítése érdekében. 1926–1928 folyamán befejeződött a hadsereg újjászervezése az 1924. évi katonai reformok alapján. 1927 nyarán a szovjet nép megmutatta, hogy készen áll az ország védelmére. Gyűjtést indítottak a hadsereg erősítésére. A honvédelmet segítő két polgári szervezet, az OSZO és az AVIAHIM 1927-ben egyesült (OSZOAVIAHIM). Ez képezte ki a dolgozókat a kézi lőfegyverek használatára, pilótákat adott a légierőnek és terjesztette a katonai ismereteket.

AZ IPAROSÍTÁS PROBLÉMÁI

Az iparosítási politikát az alábbi főbb tényezők határozták meg:

1. Az ország elmaradott gazdasági szintje, amely az új termelői kapacitás tömeges kiépítését követelte.
2. A háborús veszély és a Szovjetunió elleni provokációk megkövetelték a Vörös Hadsereg felszerelésének tökéletesítését.
3. Az iparosítás csak belső erőforrásokra támaszkodhatott. A szovjet kormány nem számíthatott külföldi támogatásra.
4. Kapitalista környezetben az iparosítást gyors ütemben kellett végrehajtani.

Az egy országban épülő szocializmus gazdaságpolitikájának számos elméleti-gyakorlati kérdését ekkor dolgozták ki részletesen és realizálták a valóságban. E megoldások azután hosszú évtizedekre meghatározták a Szovjetunió gazdasági és társadalmi fejlődését.

Az iparpolitikának az objektív helyzetből fakadó sajátosságai következtében a

[20] Zinovjev tagja maradt, Kamenyev póttagja lett a Politikai Bizottságnak.

szovjet gazdaságban előtérbe került a nehézipar, a hadiipar; a gazdasági ágak kiegyensúlyozott fejlesztésének elve kényszerűen háttérbe szorult.

Ezt az időszakot a gazdaságra vonatkozó elméleti viták is végigkísérték. A szocialista szektor kizárólagossá válásával egyesek helytelenül úgy vélték, hogy a szovjet társadalom ezzel máris átlépett a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába, ahol megintcsak tévesen úgy vélték, hogy az objektív gazdasági törvények nem hatnak többé. A hadikommunizmus eszményei is makacsabbnak bizonyultak, mint azt korábban feltételezték. Nem egy közgazdász azt hirdette, hogy az új időszakban a NEP-politika, sőt az értéktörvény és az annak érvényesülésével összefüggő kategóriák is értelmüket vesztik. Buharin 1928-ban „Az átmeneti időszak törvényszerűségeinek kérdéséhez" című könyvében újból azt hangoztatta, hogy a szocializmusban a mozgás ösztönzője nem a nyereség, hanem a tömegek szükségleteinek kielégítése lesz, és az értéktörvény a munkaráfordítások törvényévé módosul. Mások az árnak és a pénznek pusztán számviteli funkciót tulajdonítottak és az önálló elszámolás elvét formális elszámolási kategóriának minősítették. Minthogy ezeknek a nézeteknek hirdetői akkoriban fontos tisztségeket töltöttek be, eszméik hatottak a gazdálkodás gyakorlati módszereire.

1928 után a népgazdaság irányításában megerősödött a központosítás folyamata. Enélkül a nagy erőfeszítéseket igénylő iparosítás elképzelhetetlen lett volna. Ezzel együtt azonban sorvadtak az irányítás közgazdasági módszerei is, amelyeket fokozatosan adminisztratív szabályozással váltottak fel. A piaci mechanizmust egyre inkább kikapcsolták. Az anyagi-műszaki ellátást elválasztották a termeléstől és állami elosztási elvek szerint szervezték meg. Gyengült az önálló elszámolás elve. Ez a folyamat fokozatosan teret nyert és hátrányosan hatott a gazdasági életre. A Szovjetunió háború előtti ötéves tervei lenyűgöző eredményeket szültek, ezek azonban még nagyobbak lehettek volna, ha a Lenin idejében kidolgozott gazdasági elveket a gyakorlatban következetesebben érvényesítik és az új helyzetnek megfelelően alkalmazzák.[21]

A szocialista iparosítás legnagyobb problémája a felhalmozás volt. A párt Központi Bizottságának 1926 áprilisi plénuma rámutatott, hogy „a nem termelő osztályok kisajátítása, az adósságok semmisnek nyilvánítása, az iparból, az állami kereskedelemből és az egész hitelrendszerből származó jövedelem biztosítása az állam kezében stb. – önmagában véve is lehetővé tesz olyan felhalmozást az országon belül, amely biztosítja az ipar fejlődésének a szocializmus építéséhez szükséges ütemét."[22]

A XV. pártkonferencia is aláhúzta, hogy az alaptőke növelése *három fő tényezőtől függ*, mégpedig: 1. a felhalmozás mértékétől magában az iparban, attól, hogy 2. az állami költségvetés miként tudja a többi népgazdasági ágból származó jövedelmet átcsoportosítani erre a célra, s végül 3. hogyan tudják felhasználni a lakosság megtakarításait.

A felhalmozás egyik jelentős forrása a *mezőgazdaság* volt. A mezőgazdaságból származó jövedelem a magas ipari árak segítségével áramlott át az iparosítás cél-

[21] Vö. *G. Sz. Liszicskin:* Terv és piac. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1967. 66–68. old.

[22] Az SZKP határozatai . . . II. rész. Szikra 1954. 504. old.

jaira. Az ármechanizmus segítségével szerezte meg az állam a *könnyű- és az élelmiszeripar* jövedelmének egy részét is, s adta át az iparosítás céljaira. Ezt az árpolitikát természetesen ideiglenesnek tartották s kilátásba helyezték a mezőgazdasági lakosság körében használatos iparcikkek árának csökkentését, ami csak nagy erőfeszítések árán volt realizálható.

Az iparosítás tehát a Szovjetunió elszigeteltsége és az ország elmaradottsága következtében áldozatokat és erőfeszítést kívánt a lakosságtól.

A *lakosság megtakarításainak* igénybevétele sokféle módon történt: népszerűsítették az élet- és vagyonbiztosítást, a fogyasztási és értékesítő szövetkezeti tagsággal járó részjegyvásárlást, és 1927-től kezdve az államkölcsönjegyzést is bevezették. Az iparosítási kölcsön jegyzésében a dolgozók széles körben részt vettek 1926 és 1929 között 15-féle kölcsönt bocsátottak ki. 1927–1928-ban az államnak nyújtott kölcsönösszeg az állami költségvetés bevételi részének 10%-át tette ki.

A felhalmozásban jelentős része volt az *exportnak*. Elsősorban mezőgazdasági termékeket és nyersanyagot szállítottak ki, s az így nyert fizetőeszközökkel gépeket vásároltak az ipar számára. 1926 és 1929 között az export 70%-kal nőtt. A kényszerítő körülmények között sokszor a belső fogyasztás terhére is exportáltak olajat, fát, gabonát, hogy a nehézipar számára a szükséges berendezéseket megszerezhessék.

A felhalmozás belső forrásait okosan kellett felhasználni. Ehhez szervezettségre, szigorú takarékosságra, a termelékenység növelésére, az önköltség csökkentésére volt szükség. 1926. augusztus 16-án a Népbiztosok Tanácsa, a párt Központi Bizottsága és Központi Ellenőrző Bizottsága felhívást intézett az ország lakosságához, amelyben meghirdette a takarékossági programot. Ennek célját abban jelölte meg, hogy az egész termelési, gazdasági és igazgatási apparátus maximális egyszerűsítése és olcsóbbá tétele, valamint a mellékköltségek csökkentése útján biztosítsanak az iparfejlesztés számára kiegészítő eszközöket.

Az iparosítás nagy feladatai közé tartozott az új ipartelepek kiépítése, az elmaradott köztársaságok iparosítása, s az új feladatoknak megfelelő, a korábbinál jóval nagyobb számú munkásosztály kialakítása. A munkásosztály a nagy nehézségek ellenére, a távlatok ismeretében lelkesen, áldozatkészen végezte az iparosítás munkáját. Termelési értekezleteiken, a szakszervezetekben újabb és újabb javaslatokat tettek a munka ésszerűsítésére, a takarékosság érdekében. A szovjet munkások viszonya a nagy feladatokhoz legszebben a szocialista rohambrigádok szervezésében mutatkozott meg. A rohambrigádok vagy élmunkásbrigádok tagjai elsők voltak az önköltségcsökkentésben és szakismereteik gyarapításában. Újításokkal, a munka megszervezésének javításával is hozzájárultak a nagy feladatok teljesítéséhez.

Az iparosítás kiszélesedése szükségessé tette a népgazdaság irányításának átalakítását és sokoldalú tervezését. Ennek érdekében újjászervezték a Népgazdasági Főtanácsot és hozzáfogtak a népgazdaság első ötéves tervének elkészítéséhez.

A MEZŐGAZDASÁG SZOCIALISTA ÁTSZERVEZÉSÉNEK ELŐZMÉNYEI

Az iparosítás első éveinek eredményei még szembetűnőbbé tették a mezőgazdaság elmaradottságát. Míg a szocialista ipar egyre erősödött, és a még meglevő magántőkét éveken belül kiszorította, addig a mezőgazdaságot változatlanul a kisárutermelő magángazdaságok jellemezték, amelyek száma meghaladta a háború előtti kisgazdaságok mennyiségét.[23] A kuláksag, bár száma a háború óta csökkent, mégis a több mint egymillió kulákbirtok a 94,7 millió hektár gabona-vetésterületből 10 millió hektárt tartott a kezében, s az árugabona csaknem egyötödét ezek a gazdaságok adták.

Míg az ipart az egyre növekvő ütemű korszerűsítés jellemezte, a parasztgazdaságok jelentős részében még faekét használtak (öt millió faeke). Vasekéje 11 millió gazdaságnak volt. A gazdaságok 1/3-a semmiféle szántóalkalmatossággal nem rendelkezett. 1928-ban a szántóföldek 10%-át faekével szántották fel és 75%-át kézzel vetették be; a termés 40%-át cséphadaróval és más primitív eszközökkel csépelték ki. Ló csak a gazdaságok 15%-ában volt. A 20-as évek végén a mezőgazdasági munka termelékenysége tizenkétszer alacsonyabb volt az ipari munka termelékenységénél.

Míg az ipar növekedésének üteme egyre inkább fokozódott, a mezőgazdaság egyébként sem jelentős növekedési üteme évről évre csökkent.

A mezőgazdaság a szovjet kormány árpolitikájára úgy reagált, hogy különösen a kulákbirtokokon és a tehetősebb középparaszti gazdaságokban növelték az ipari növények termesztését, mert ebben nagy volt a kereslet, s csökkentették a gabonatermesztést. A tőkeerősebb gazdaságok a megtermelt gabonát nem dobták piacra. 1927-ben a gabonabegyűjtő hivatalok nem tudták összeszedni azt a mennyiséget, amire az államnak szüksége volt. Valutahiány miatt gabonabehozatalra gondolni sem lehetett. A közellátási nehézségek a városokban élelmiszerhiányt, sorbanállást eredményeztek. Mindez olyan körülmények között történt, amikor az imperialisták szovjetellenes provokációi miatt nőtt a háború veszélye, s a szovjet állam nem rendelkezett megfelelő élelmiszer-tartalékokkal előre nem várt esetekre.

Új és sürgető feladat állt a párt és a szovjet kormány előtt: meg kellett szüntetnie a gazdasági életben tapasztalt negatív jelenségek fő okozóját, azt a kettősséget, amit a népgazdaságban a szocialista ipar és a szétszórt, kisparaszti gazdaságok ellentéte jelentett. Olyan mezőgazdaságot kellett teremteni, amely a növekvő ipart nyersanyaggal, a városokat élelmiszerrel képes ellátni. Ebből az ellentmondásból csak egy kivezető út volt: a mezőgazdaság szocialista átszervezésének útja.

A kollektivizálás nemcsak államérdek volt. Érdeke volt ez a szegényparasztságnak és a középparasztok jó részének is, hiszen csak így érhették el, hogy ne függjenek többé a gazdag parasztoktól. Ezek a szovjet törvények korlátozó intézkedései ellenére is megtalálták a módját annak, hogy az önálló gazdálkodás foly-

[23] 1916-ban kb. 21 millió parasztgazdaság volt; 1927-ben több mint 25 millió parasztgazdaság szerepelt a nyilvántartásokban.

tatására képtelen parasztgazdaságok földjeit bérbe vegyék, vagy szerszám és fogat kölcsönzése útján magukhoz kössék a kis tőkeerejű gazdaságokat.

A kollektivizálás lehetővé tehette a legnagyobb számú kizsákmányoló osztálynak, a kulákságnak mint utolsó kizsákmányoló osztálynak megszüntetését is.

A párton belüli ellenzék az ország nehéz helyzete láttán újabb támadásba kezdett a párt politikai irányvonala ellen. A bürokrácia elleni harc címén támadta a pártapparátust. A Bolsevik Párt októberi plénumán azzal a céllal, hogy Sztálin leváltását és a „szocializmus egy országban" koncepció meghiúsítását elérjék, támadást indítanak a KB ellen azzal vádolva, hogy a lenini végrendeletet „elrejtette" a párt elől, noha az oppozíció tagjai is megszavazták a XIII. konferencián, hogy a végrendeletet nem publikálja a KB. A gazdasági élet nehézségeit annak bizonyítására használták fel, hogy mégsem lehet egy országban szocializmust építeni. A párt mezőgazdasági politikáját támadva arról beszéltek, hogy a KB és a Titkárság a „középparaszti bolsevizmus" politikáját folytatja, hogy a proletárdiktatúrát a „paraszt-kulák demokrácia" váltotta fel, hogy a párt intézkedései egy „neo-NEP-et" eredményeztek, azaz újabb teret engednek a kistulajdonosi kezdeményezésnek. Mikor a párt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom tizedik évfordulójára készülve határozatot hozott a hétórás munkanap bevezetéséről és a szegényparaszti gazdaságok adómentességéről, az ellenzék KB-tagjai a hétórás munkanap bevezetése ellen léptek fel. Nyilatkozatokkal, előterjesztésekkel árasztották el a párt vezető szerveit. „A 83-ak platformja" és a „15-ök csoportja" néven ismert téziseikből látható, hogy az ultrabaloldali ellenzék ekkor már minden lényeges kérdésben szemben állt a párttal. A tézisekben egy másik párt létrehozásának platformja fogalmazódott meg. Az ellenzék titkos nyomdák útján terjesztette kiadványait, nézeteit különféle gyűléseken propagálta, s az Októberi Forradalom tizedik évfordulóján, 1927. november 7-én Leningrádban és Moszkvában tüntetést szervezett. A trockistáknak ez az akciója csúfos véget ért. A Központi Bizottság és a KEB maga elé idézte a tüntetés szervezőit, s Trockijt meg Zinovjevet november 14-én kizárta a pártból.

A párt XV. kongresszusán, amely 1927. december 2. és 19. között ülésezett, az ellenzék teljes vereséget szenvedett. A kongresszus megállapította, hogy a párt és az ellenzék közötti nézeteltérések a programot érintő nézeteltérésekké nőttek, s ezért a kongresszus úgy határozott, hogy a trockista ellenzékhez való tartozás és a trockista nézetek propagálása összeegyeztethetetlen a párthoz való tartozással. A kongresszus 98 ellenzékit kizárt a pártból. Megbízta a KB-t és a KEB-et, hogy „tegyenek meg mindent a trockista ellenzék egyszerű tagjainak eszmei befolyásolása és meggyőzése érdekében, s ugyanakkor tisztítsák meg a pártot a trockista ellenzék nyilvánvalóan javíthatatlan elemeitől".[24]

A kongresszus munkájának tengelyében a mezőgazdaság kollektivizálásának kérdései álltak, s a határozat kimondta, hogy a következő időszakban a párt alapvető feladatának tartja az egyéni gazdaságok szövetkezetesítését. Fontos lépést tett a kongresszus az egész népgazdaság szocialista irányításának tökéletesítése érdekében, amikor határozatot hozott az első ötéves népgazdasági terv összeállításának irányelveiről.

[24] Az SZKP határozatai . . . II. rész. Szikra 1954. 567. old.

A kollektivizálásról szóló határozat végrehajtása és mindenekelőtt a végrehajtás feltételeinek biztosítása nehéz gazdasági körülmények között és elkeseredett osztályharc közepette ment végbe.

Mivel a gabonabegyűjtési válság 1928 elején nem enyhült, a kormányzat bevezette az élelmiszerjegy-rendszert, megerősítette a gabonabegyűjtő hivatalokat. 30 000 kommunistát küldött falura, hogy segítsék ezt a munkát. A gabonaeladás ösztönzésére sok iparcikket szállítottak a falvakba. Emellett jelentősen megnövelték a kulákok adóját és egy 100 millió rubel értékű államkölcsönt is kibocsátottak, hogy ennek révén a falusi lakosság pénzfeleslegét az iparosítás céljaira igénybe vegyék, s a gabona eladására ösztönözzék. A gabonabegyűjtésnél alkalmazták azt a módszert, hogy a parasztok maguk döntsék el, melyik gazdaságnak mennyi gabonát kell beadnia. Ezzel a kormányzat a szegényparasztot és a középparasztot bevonta a kulák elleni harcba. A kulákság ellenállása a kollektivizálás időszakában egyre fokozódott. Korábban is felléptek a korlátozó intézkedések ellen, de most a gabonarejtegetők, a spekulánsok ellen alkalmazott törvények, amelyek vagyonuk elkobzásával is jártak, növelték ellenállásukat. 1928-ban a hatóságok 1027 kulákok által elkövetett terrorcselekményt vizsgáltak ki, melyek közül 104 gyilkosság volt. A kulákok több helyen megtámadták azokat a parasztokat, akik kolhozba akartak lépni, vagy a gépkölcsönző állomástól igényeltek gépeket.

1929-ben a gabonabegyűjtés még nagyobb energiával folyt. Az eredmények alapján látni lehetett, hogy az ország lassan kilábol a gabonaválságból. A gabonabegyűjtési akció többfelé összekapcsolódott a kulákgazdaságok felszámolásával. Ukrajnában pl. 1929 tavaszán 33 000 kulákgazdaságot számoltak fel.

A szocialista gazdaság növekedése azonban nemcsak a kulákság ellenállását fokozta; aktivizálta a többi ellenséges elemet is. 1928 elején Sahtiban és a Donyec-medence más bányavidékein burzsoá szakemberek kártevő cselekményeit leplezték le. A bíróság mintegy 300 volt nagytőkést és földbirtokost vont felelősségre az üggyel kapcsolatban. A KB azt követelte, hogy a pártszervezetek vonják le a következtetéseket a sahti ügyből: javítsák meg a káderek kiválasztását, segítsék az ipari vezetőket a szakmai tudás elsajátításában és aktívabban vonják be a munkásokat a termelés ellenőrzésébe. 1928. június 3-án a párt felhívást intézett a párttagokhoz és a munkásokhoz, amelyben kijelentette, hogy a tömegek bevonása a szocializmus építésébe elengedhetetlenül fontos, s hogy a tömegek millióinak kell ellenőriznie az egész apparátust, segíteniük kell abban, hogy megtisztuljon az oda nem való elemektől. Kritika – önkritika személyre való tekintet nélkül! – ezt a jelszót tűzte ki a párt.

A kulákok elleni harc kibontakozásának időszakában három politikai bizottsági tag: N. I. Buharin, a Pravda főszerkesztője, A. I. Rikov, a Népbiztosok Tanácsának elnöke és M. P. Tomszkij, a Szakszervezetek Össz-szövetségi Központi Tanácsának elnöke 1929. február 9-én a Politikai Bizottság és a KEB Elnökségének ülésén bejelentették, hogy nem értenek egyet a KB politikájával. Buharin állásfoglalása már ezt megelőzően ismertté vált, mert 1928 szeptemberében a Pravdában közzétette „Egy közgazdász észrevételei" c. cikkét. Cikkében javasolta, hogy lassítsák a nehézipar fejlesztését, ezzel szemben fokozzák a könnyűipari termelést. Buharin csoportja követelte a kulákok elleni rendkívüli intézkedések megszüntetését. Azzal érvelt, hogy a kolhozok és a szovhozok rövid időn belül

nem tudják az ország gabonaszükségletét biztosítani, s ezért a továbbiakban is a magángazdaságokat kell támogatni. Rikov az ötéves terv ellen lépett fel. A buharinisták védelmükbe vették a magánkereskedelmet. Mindezeknek az állásfoglalásoknak alapját Buharinnak az az elmélete képezte, amely szerint a kulákgazdaság képes békésen belenőni a szocializmusba és a szocialista gazdaság építése végbemehet az osztályharc éleződése nélkül is. Azt ajánlották, hogy a párt adja fel a XV. kongresszuson elfogadott határozatait és térjen vissza a XIV. kongresszushoz.

A KB és a KEB együttes plénuma 1929 áprilisában a „hármak platformját" frakciós platformnak minősítette. 1929 novemberében a KB plénuma Buharint kizárta a Központi Bizottságból. A jobboldal vezetőit visszahívták funkcióikból. Rikovot 1930. december 20-án felmentették a tisztségéből. Helyébe a szovjet kormány (Népbiztosok Tanácsa) élére V. M. Molotov került.

1929-ben párttisztítást hajtottak végre, amely növelte a párt harcképességét az osztályellenséggel szemben.

1928–29 folyamán az *általános kollektivizálás* feltételeinek biztosítására sok intézkedés született. 1928-ban hozták létre az első gép- és traktorállomást; 1929 végére már mintegy 100 ilyen állomás működött. 1928-ban a gabonatermő vidékeken új szovhozokat létesítettek. Ezekbe a szovhozokba a parasztok ezreit hívták meg látogatóba, hogy meggyőződjenek a nagyüzemi gazdaság előnyeiről. Szerepet játszott a kollektivizálás előkészítésében az 1928. decemben 15-i földhasználati törvény, amely a mezőgazdasági kollektívákat részesítette előnyben a föld használatba vételében, miközben támogatta a szegényparasztokat és a kevés földű középparasztokat is. A kollektivizálás elősegítése érdekében a hitelrendszert is úgy szabályozták, hogy elsősorban a kolhozoknak juttasson előnyöket.

Az előkészítő munkálatokban közreműködtek a megújult falusi szovjetek, amelyekben az elnökök kétharmada egykori vöröskatona volt. A kollektivizálás érdekében végzett nagyarányú agitációs és propagandamunkában részt vett a 21 000 falusi pártszervezet 250 000 tagja. Már az előkészítő munka során, különösen a gabonatermelő vidékeken növekedett a kolhozok száma. 1929 júliusában 57 000 kolhoz a gazdaságok 3,9%-át egyesítette. 1929 őszén 2 400 000 parasztgazdaság tért a szocialista mezőgazdaság útjára. Ez a fordulat 1930–32-ben lehetővé tette a párt számára, hogy a teljes kollektivizálás alapján a kulákságot mint osztályt felszámolja.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése 1933–37-ben, a második ötéves terv idején nyert teljes befejezést. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének hatalmas programját a Központi Bizottságnak „A kollektivizálás üteméről és a kolhozépítés állami támogatásával kapcsolatos intézkedésekről" szóló határozata foglalta össze (1930. január 5.). A határozat foglalkozott a kollektivizálás ütemével. A határozat szerint a parasztgazdaságok többségét még az első ötéves terv időszakában kollektivizálni kell. Ebből a szempontból mindenekelőtt a fő gabonatermő vidékek jöhettek szóba, ahol a legtöbb traktor, a legtöbb szovhoz volt, ahol már voltak nagyobb számban kolhozok és a legnagyobb gyakorlatra tettek szert a kulákok elleni harcban. Ezért Észak-Kaukázusban, az Alsó- és Középső-Volga-vidéken a kollektivizálást 1930 végére, a „legrosszabb esetben 1931 tavaszára" be akarták fejezni. Ukrajnában, a Központi Feketeföld Területén, Szibériában, az Uralban,

Kazahsztánban 1931 őszére, „vagy legrosszabb esetben 1932 tavaszára" tervezték a kollektivizálás befejezését. A párt a kollektív gazdálkodás legmegfelelőbb formájának az adott időszakban a mezőgazdasági artyelt tekintette, és utasította a Földművelésügyi Népbiztosságot, hogy dolgozza ki annak minta-alapszabályzatát. A párt a kollektivizálás tekintetében a lenini önkéntesség alapján állt, s óva intette a pártszervezeteket, hogy „tartózkodjanak a kolhozmozgalomnak bárminő felülről történő »elrendelésétől«, ami azzal a veszéllyel járhat, hogy a kolhozok szervezése terén az igazi szocialista verseny helyét a kollektivizálással való játék váltja fel".[25]

1930. február 1-én a Népbiztosok Tanácsa és a Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottsága közös rendeletben felülvizsgálta a földbérletekről és a bérmunkáról szóló korábbi rendeleteket. Engedélyezte a szovjeteknek, hogy a kulákok vagyonát elkobozzák és magukat a kulákokat kitelepítsék a kollektivizálás körzeteiből. Az elkobzott kulákvagyon a kolhozok oszthatatlan alapjának része lett. 1930 közepén a kolhozok oszthatatlan alapjának több mint egyharmadát a kulákoktól kisajátított vagyon képezte.

Az ígéretesen fejlődő kolhozmozgalomban azonban 1930 januárjától kezdve nyugtalanító jelenségek is mutatkoztak, amelyek arra engedtek következtetni, hogy a mozgalom szervezői gyakran megsértik, eltorzítják a mezőgazdaság szocialista átszervezésére vonatkozó lenini elveket, s tevékenységükkel nyugtalanságot keltenek a parasztság között. A torzítások különféle formát öltöttek. Erőltették a kollektivizálás ütemét, s ezzel együtt megsértették az önkéntesség elvét; tömegesen hoztak létre kommunákat mezőgazdasági artyel helyett; a kommunában közös tulajdonba vették a föld, a mezőgazdasági szerszámok, a lovak és tehenek mellett a lakóházakat, udvarokat, minden háziállatot stb. Gyakori volt, hogy a kulákgazdaságok felszámolása nem járt együtt a kollektivizálással, hogy kuláknak nyilvánították a kolhozba belépni nem akaró középparasztot. Több körzetben megszüntették a helyi piacokat, megtiltották a parasztnak, hogy portékáit a piacon árusítsa.

A túlkapásokról szóló hírek elterjedtek a parasztok között; terjesztésükben közreműködtek a szovjethatalom ellenségei. Ennek hatására sok paraszt a belépés előtt levágta állatait, kivágta gyümölcsöseit, eladta gazdasági és háztartási felszerelését. Egyes területeken, mint pl. a központi feketeföldű övezeten a kulák elemek 1929. december és 1930. február között 38 szovjetellenes megmozdulást szerveztek.

Felvetődik a kérdés: mi volt az oka a torzulásoknak? Sztálin 1930 március elején „Akiknek a siker fejükbe szállt" című cikkében a torzításokat azzal magyarázta, hogy a helyi párt- és szovjet vezetők megszédültek a kezdeti sikerektől, s úgy látták: számukra semmi se lehetetlen, gyorsíthatják a folyamatot, átugorhatnak egyes fejlődési szakaszokat. Nyilvánvalóan erre is lehetett bőven példát találni. Valójában a hibákhoz a Központi Bizottság egyes tagjainak állásfoglalásai is hozzájárultak, akik a part 1929. novemberi plénumán a gyorsított ütem mellett foglaltak állást. A kollektivizálás gyors ütemét tervezte maga az 1930. januári határozat is. A túlkapásokhoz és a hibákhoz hozzájárult, hogy megelőzően nem

[25] Ugyanott, 771. old.

adtak ki olyan alapszabálymintát, amelyből világosan kiderült volna, mit kell kollektivizálni és mit nem, melyek a kolhoztagok jogai és kötelességei, s nem hívták fel a figyelmet az egyes területek sajátosságainak szem előtt tartására.

A párt Központi Bizottsága 1930 márciusában határozatokat hozott, intézkedéseket tett a hibák kijavítására. A Politikai Iroda tagjai meglátogatták azokat a körzeteket, ahol a túlkapások a legsúlyosabbak voltak, hogy a helyszínen intézkedjenek. Sokat segítettek a mezőgazdasági artyel minta-alapszabályzata javított szövegének közzétételével. A szabályzat világosan körülírta, mit tekintenek az artyelben közös tulajdonnak, és mi marad egyéni tulajdonban. A szabályzat rögzítette azt is, hogy kit lehet felvenni a kolhozba.

A MEZŐGAZDASÁG KOLLEKTIVIZÁLÁSA A SZOVJETUNIÓBAN (1928 – 1932)

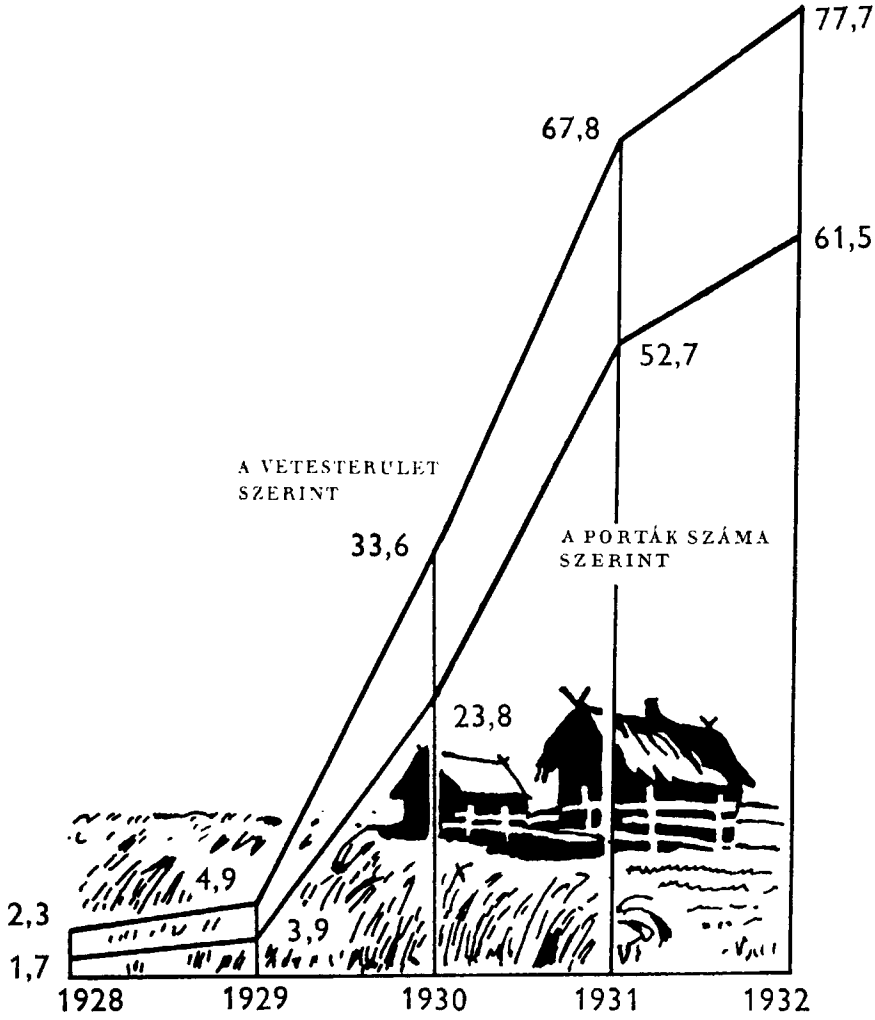

A hibákkal szembeni határozott fellépés eredményeként a kolhozmozgalom tovább erősödött, s bár az erőszakosan létrehozott kolhozok március után feloszlottak, 1930 június végén már 86 000 kolhoz volt, amelyek a gazdaságok 23,6%-át egyesítették.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése, a kuláksag mint osztály megszüntetése egyben azt is jelentette, hogy a szocializmus az országban általános támadásba ment át.

A PÁRT XVI. KONGRESSZUSA

A szocializmus frontális támadásának programját a párt 1930. június 26–július 13 között ülésező *XVI. kongresszusa* határozta meg.

A húszas és harmincas évek fordulója a Szovjetunióban a hatalmas építkezések jegyében zajlott le. A Dnyeperen épült Európa akkori legnagyobb vízierőműve, folyamatban volt a sztálingrádi traktorgyár, a rosztovi mezőgazdasági gépgyár, a kercsi fémkohászati üzem, a Turkesztán-Szibéria vasútvonal építése. A kongresszus szükségesnek látta, hogy továbbra is gyors ütemben fejlesszék a nehézipart, s ennek érdekében határozott az ország új szén és kohászati bázisának, az Ural-Kuznyeck kombinátnak a felépítéséről.

A kongresszus egyetértett az „Ötéves terv négy év alatt!" elterjedt jelszavával. További feladatul tűzte ki a gépipar fejlesztését, ami egyedül biztosíthatta a népgazdaság műszaki rekonstrukcióját. A kollektivizálás kérdéseivel foglalkozva a kongresszus hangsúlyozta, hogy az önkéntesség elvének be nem tartása a legsúlyosabb bűn a proletárdiktatúra ellen. Továbbra is a mezőgazdasági artyelt tekintették a kollektív gazdaság legmegfelelőbb formájának, de rámutattak arra is, hogy pl. a keleti területek nemzetiségi vidékein egy ideig alacsonyabb típusú szövetkezetek is szervezhetők. A kongresszus felhívta a figyelmet arra, hogy a tagokat be kell vonni a kolhozok tevékenységének irányításába. A kapitalista elemek ellenállásának tényeiből kiindulva a kongresszus felszólította a pártszervezeteket, nyomják el a kapitalista elemek ellenállását, tisztítsák meg az utat a szocializmus gyors előretörése számára.

AZ ELSŐ ÖTÉVES TERV

A mezőgazdaság általános kollektivizálásának kibontakozása egybeesett a szovjet népgazdaság első ötéves tervének indulásával. Az első ötéves tervet a párt *XVI. konferenciája* (1929. április 23–29) fogadta el.

A tervet a szovjet munkásosztály hősies helytállása következtében *négy év és három hónap* alatt teljesítették. Az ötéves terv eredményeit a párt Központi Bizottságának és Központi Ellenőrző Bizottságának egyesített plénuma (1933. január 7–12.) elemezte. Az ötéves terv legfontosabb eredménye abban állt, hogy agrárországból ipari országot teremtett. Gyökeresen megváltozott az iparnak és a mezőgazdaságnak a népgazdaságban betöltött helye. 1928. október 1-én az ötéves terv indulásakor az ipar a népgazdaság össztermelésének 54%-át adta, az 1932–33.

évi gazdasági évben az ötéves terv végén a mezőgazdaság fejlődése mellett elérte a 70%-ot. A Szovjetunió gazdasági függetlensége jelentős mértékben erősödött, mivel a gyári felszerelések nagy részét már saját üzemeiben állította elő. A legszebb eredményeket a gépgyártás területén érték el. Új iparágak születtek, amelyek a cári Oroszországban nem léteztek. Gyártottak traktort, kombájnt, gépkocsit, repülőgépet, repülőgépmotorokat, esztergagépeket, turbinákat, generátorokat, nagy teljesítőképességű mozdonyokat, vasúti kocsikat, kohászati berendezéseket. 1932-ben a szovjet ipar tízszer több gépet gyártott, mint 1913-ban. Dolgoztak már a vas- és színesfémkohászat üzemgigászai, a magnyitogorszki és a kuznyecki kohászati kombinátok; az uralszki rézolvasztó, a volhovi alumíniumkombinát. Újra született a vegyipar, és újból hatalmas lépést tettek az elektromos energiatermelés területén.

A SZOVJETUNIÓ IPARI ORSZÁGGÁ VÁLÁSA (1913, 1928, 1932)

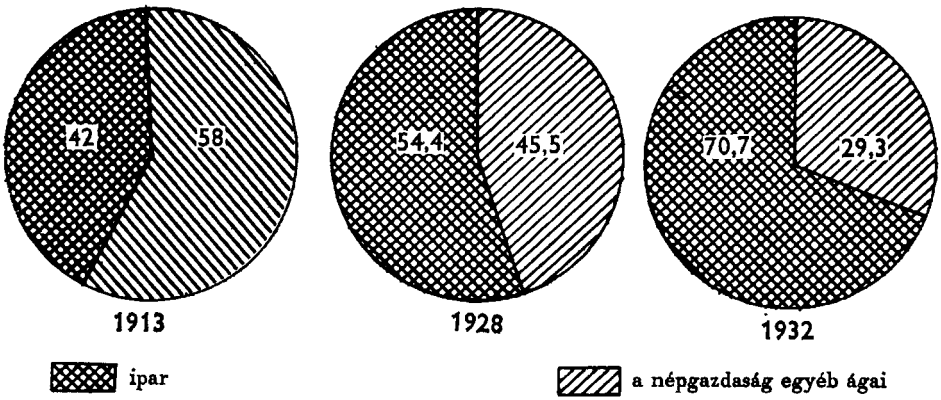

A szocialista rendszer végleg kiszorította az iparból a tőkés elemeket s az ipar egyszektorúvá, szocialista iparrá vált.

Az első ötéves terv végére több mint 200 000 kolhozban egyesült a parasztgazdaságok 60%-a, a parasztok kezén levő szántóföldek 75%-a. Az 5000 szovhoz és a kolhozok az ország vetésterületének 80%-át birtokolták. A „ki kit győz le" kérdése tehát mind az iparban, mind a mezőgazdaságban eldőlt a szocializmus javára, lerakták a szocializmus gazdasági alapjait.

Az ötéves terv idején megszűnt a munkanélküliség, számban is gyarapodott a munkásosztály, az élmunkásbrigádok és a szocialista munkaversenyek a munkához való kommunista viszony legszebb példáit nyújtották.

Az ötéves terv évei az osztályellenség meg-megújuló támadásai közepette teltek el. 1930–31-ben leplezték le a Szovjetunióban az ún. „Iparpárt", az „OSZDMP szövetségi irodája" és a „Dolgozó parasztpárt" nevű szovjetellenes illegális szervezeteket, amelyek tagjai a gazdasági élet különféle területein, a közigazgatásban és iparigazgatásban kártevő tevékenységet folytattak. Az Ukrán és a Belorusz SZSZK-ban külföldi államok, elsősorban Lengyelország által támogatott ügynökö-

ket lepleztek le. Az ellenséges tőkés környezet ily módon is éreztette hatását, s ez az állapot állandó éberséget kívánt.

Az első ötéves terv eredményei a nemzetközi munkásmozgalom számára is rendkívül jelentősek voltak. A tőkés világot megrázó válság éveiben az ötéves terv adatai minden beszédnél meggyőzőbben mutatták, mit érhet el a munkásosztály a hatalom birtokában.

3. A SZOVJET NÉPGAZDASÁG SZOCIALISTA ÚJJÁSZERVEZÉSÉNEK BEFEJEZÉSE (1933–1937)

A SZOVJETUNIÓ BELPOLITIKAI HELYZETE 1933–34 KÖZÖTT

1933–1937 között a Szovjetunió belpolitikájának középpontjában a második ötéves terv állt. Ennek valóraváltására az előkészületek még az első ötéves terv befejezésének időszakában megtörténtek. A harmincas évek elején néhány olyan intézkedés született, amely segítette az első ötéves terv „bolsevik ütemű", határidő előtti befejezését, de elősegítette a következő tervidőszak feladatainak teljesítését is. Az intézkedések között első helyet foglal el a munkaerőhiány megszüntetése.

1931 elején a szovjet ipar üzemeinek nagy része munkaerőhiánnyal küzdött. Kiapadtak a munkaerő-utánpótlás „természetes forrásai", mert megszűnt a munkanélküliség, s az általános kollektivizálás következtében szinte teljesen elakadt a parasztok városba áramlása is. A rossz munkaszervezés és a helytelen bérrendszer különösen a szakmunkások körében fluktuációhoz vezetett, ami csak növelte egyes iparágak munkaerőhiányát.[26]

Égető kérdés volt a szakmunkás-utánpótlás. Megoldásához eredményesen járult hozzá a szocialista ipar dolgozóinak első össz-szövetségi konferenciája (1931. jan. 30–febr. 4.). A tanácskozás után az üzemek lehetőséget kaptak, hogy munkaerő biztosítása érdekében szerződést kössenek egyes kolhozokkal arról, hogy a kolhoz bizonyos számú kolhoztagot átengedjen az iparnak. Azok a parasztok, akik vállalták a gyári munkát, a szovjetkormánytól különféle kedvezményekben részesültek. Ezenkívül egyre több nőt vontak be az ipari termelésbe, és a szakmunkás-utánpótlás biztosítása végett kiépítették az üzemi ipari tanuló képzést. Különféle rövidebb időtartamú üzemi továbbképző tanfolyamokon a munkások százezrei jutottak magasabb képesítéshez. Az 1931–32 folyamán bevezetett új bérezési rendszer nagyobb különbséget tett a kvalifikált és nem kvalifikált munka

[26] Az 1929-ben bevezetett megszakítás nélküli munkahét következtében a munkás pihenőnapjáról visszatérve gyakran nem ahhoz a géphez került, amelyen előzőleg dolgozott és nem azt a munkát folytatta, amelyet elkezdett. Ez csökkentette a felelősséget. A bérezésben sok helyen egyenlősdi uralkodott. A szakmunkás bére egyes üzemekben közel járt az alacsony szakképzettségű munkáséhoz. 1930-ban a kohászati üzemek munkásainak bére alacsonyabb volt a könnyűipari munkásokénál.

között, s ezáltal is érdekeltté tették a munkásokat szakképzettségük fejlesztésében. A szovjet szakemberek számának növelése érdekében az oktatás különböző formáit hozták létre. A mérnök- és technikusképző főiskolákon 1932-ben a hallgatók 70%-a munkás vagy munkásszármazású volt. Nagy népszerűségnek örvendtek az esti technikumok amelyek egy része magában az üzemben működött. Így a munkásoknak alkalmuk volt magasabb képzettségre szert tenni, anélkül, hogy elszakadtak volna a termelő munkától. 1932-ben az iparirányítás átszervezése, a centralizáció erősítése készítette elő az utat a második ötéves terv számára.

AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI TANULÓK SZÁMÁNAK NÖVEKEDÉSE A SZOVJETUNIÓBAN (1913, 1928, 1932) (1000 fő)

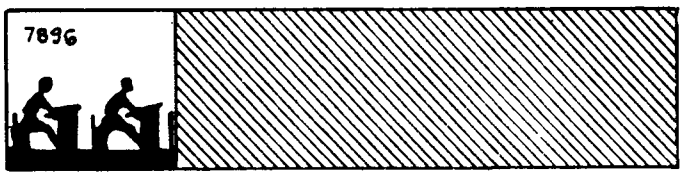

1913

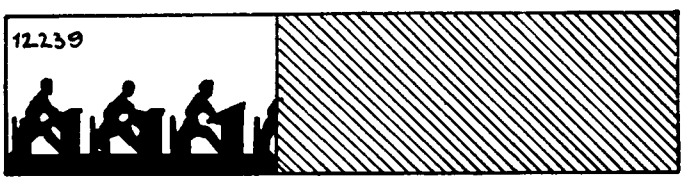

1928

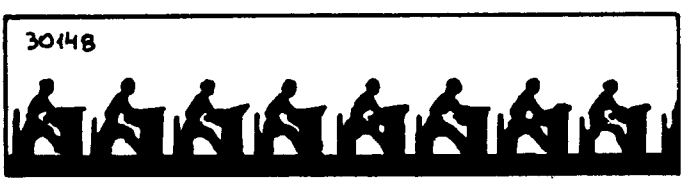

1932

Amikor a XVIII. pártkonferencia 1932-ben az első ötéves terv eredményeinek előzetes számbavételét elvégezte, e számvetésből kiindulva adta meg az irányelveket a második ötéves terv összeállításához. A második ötéves terv politikai és gazdasági célkitűzéseit a konferencia így foglalta össze: „a második ötéves terv fő politikai feladata a kapitalista elemek és általában a kapitalista osztályok végleges felszámolása, teljes megszüntetése, a gazdasági életben és az emberek tudatában visszamaradt kapitalista csökevények leküzdése, az ország egész dolgozó népének az osztálynélküli szocialista társadalom tudatos és aktív építőjévé változtatása... A második ötéves terv fő és döntő gazdasági feladata az egész népgazdaság újjá-

alakításának befejezése, a korszerű technikai bázis megteremtése a népgazdaság valamennyi ága számára".[27]

A konferencia felhívta a figyelmet, hogy „még a jövőben is elkerülhetetlen egyes időpontokban, különösen pedig egyes vidékeken és a szocialista építés egyes szakaszain az osztályharc kiéleződése, ami egyszersmind nagy nyomatékkal hívja fel a figyelmet arra, hogy a burzsoázia befolyása a dolgozók egyes rétegeire és csoportjaira elkerülhetetlenül fennmarad, egyes esetekben pedig fokozódik is, hogy még hosszú időn keresztül elkerülhetetlenül be fognak hatolni a proletariátustól idegen osztálybefolyások a munkások közé, sőt még a pártba is. Ezért a pártnak az a feladata, hogy erősítse a proletárdiktatúrát..."[28]

1932–33-ban Kubán, Ukrajna és az Alsó-Volgavidék egyes körzeteiben a gabonabegyűjtés sikertelenül végződött, amit jelentős mértékben a kulákság ellenállásának tulajdonítottak, s ennek következtében a leghatározottabban léptek fel e szovjetellenes elemekkel szemben. Kitelepítették őket e körzetekből, s megtisztították a kolhozokat a kulákoktól. 1932. augusztus 7-én rendelet jelent meg az „Állami intézmények, kolhozok, szövetkezetek vagyonának őrzéséről és a társadalmi (szocialista) tulajdon megszilárdításáról". Ez a törvényerejű rendelet a társadalmi tulajdon megkárosítóival szemben a legsúlyosabb büntetést, az agyonlövést helyezi kilátásba. A bűnösre még enyhítő körülmények figyelembevételével sem lehetett 10 évnél kisebb, munkatáborban eltöltendő szabadságvesztést kiróni. A rendelet hangsúlyozza, hogy az ilyen címen elítéltek amnesztiában nem részesülhetnek. 1932 decemberében a Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa törvényt adott ki az egységes személyazonossági igazolványok bevezetéséről. Ez éppen úgy mint az előző, a szocializmus ellenségei ellen irányult. A törvény alkalmazásával javult a lakosság nyilvántartása, ami bizonyos mértékig a lakáselosztás és a közellátás helyzetén is javított. A törvény azonban előírta azt is, hogy „a lakott területeket meg kell szabadítani az olyan személyektől, akik nem végeznek termelőmunkát, vagy nem dolgoznak hivatalokban, iskolákban és nem folytatnak társadalmilag hasznos tevékenységet (kivételt képeznek a rokkantak és a nyugdíjasok). A lakott területek megtisztítandók a lappangó kulák, bűnöző és más társadalomellenes elemektől".[29]

Az 1932-ben kiadott törvények között fontos helyet foglal el a forradalmi törvényességről szóló rendelet, amely a szovjethatalom helyi szervei és az ügyészségek kezébe teszi a törvényesség védelmének ügyét, és védelmet garantál a hivatalos személyek esetleges törvénysértéseivel, túlkapásaival szemben.

Tulajdonképpen már a második ötéves terv első évére esnek azok az intézkedések, amelyekkel a párt a kolhozok, a szovhozok, a gép- és traktorállomások megerősítését, a munka szervezettebbé tételét, az ellenséges elemek felderítését és a szocialista nagyüzemekből való eltávolítását kívánta elérni. Az intézkedések nyomán a gép- és traktorállomásokon, valamint a szovhozokban politikai osztályokat szerveztek. A politikai osztályok beváltották a hozzájuk fűzött reményeket: segítettek a munka szervezésében, az osztályellenség elleni harcban, politikai

[27] Az SZKP határozatai . . . Szikra 1954. III. rész. 173–174. old.
[28] Ugyanott, 178. old.
[29] Pravda, 1932. december 23.

nevelőmunkát fejtettek ki, segítették a szocialista munkaverseny megszervezését a szocialista nagyüzemekben; az ő segítségükkel került mintegy 250 000 kolhoztag vezető beosztásba. A politikai osztályok a gép- és traktorállomásoknál 1934 novemberéig, a szovhozokban 1940-ig működtek.

AZ SZKP XVII. KONGRESSZUSA

Ilyen előzmények után ült össze 1934. január 26-ától február 10-ig *a párt XVII. kongresszusa*, amely jóváhagyta a második ötéves tervet, s fontos határozatokat hozott a párt- és a szovjetépítésre vonatkozóan. Hosszú idő óta először történt, hogy a párt teljes egységben tarthatta meg kongresszusát, nem voltak frakciók, ellenzéki csoportok, már a volt ellenzéki csoportok 1933-ban visszavett tagjai is felszólaltak a kongresszuson. A kongresszus résztvevői azonban nem hittek őszinteségükben. Kirov felszólalásában hangot is adott ennek: „Az, hogy mi győztünk, az hogy a megvert ellenzékiek most minden módon igyekeznek alkalmazkodni győzelmeinkhez, az – elvtársak – még egyáltalán nem veszi le a napirendről azt a kérdést, hogy a jövőben is őriznünk kell pártunk fő irányvonalának tisztaságát és sérthetetlenségét."

Az ellenzéki csoportok hiánya azonban nem azt jelentette, hogy az ideológiai harcot abba lehet hagyni. Voltak olyan kommunisták, akik a szocialista építőmunkában addig elért eredmények alapján máris az állam elhalásáról kezdtek beszélni és azt javasolták, hogy a falusi szovjetek helyett a gép- és traktorállomások irányítsák egy-egy körzet életét. Mások újból a mezőgazdasági kommunák szervezését sürgették. A kongresszus sokat foglalkozott az ideológiai nevelés kérdéseivel.

A XVII. kongresszuson elfogadták a párt módosított szervezeti szabályzatát, melynek bevezetője meghatározta a Kommunista Párt helyét és szerepét a szocializmusért vívott harcban és a proletárdiktatúra rendszerében. A szervezeti szabályzat kiegészült a párton belüli demokráciáról és a pártfegyelemről szóló fejezettel.

A SZEMÉLYI KULTUSZ KIALAKULÁSA

Már a kongresszus felszólalásaiból is kitűnt, hogy Sztálin tekintélye milyen óriásira növekedett. A felszólalók a párt sikereit, a szocialista építés eredményeit a sztálini zsenialitásnak tulajdonították; beszédeikben Sztálint dicsőítették.

Sztálin valóban nagy érdemeket szerzett a marxizmus–leninizmus védelmében a különféle ellenzéki csoportokkal folytatott viták idején. Más vezetőkkel együtt nehéz helyzetben harcolt a lenini útmutatások megvalósításáért. Ellenséges kapitalista környezetben, a háborús veszély fokozódása közepette, éles osztályharcban, a pártellenes csoportok meg-megújuló támadását is elhárítani kényszerülve, vezetésével vitte a párt győzelemre a szocializmust a Szovjetunióban. Ilyen nehéz és bonyolult helyzetben vasfegyelemre, politikai éberségre, a vezetés legszigorúbb centralizációjára volt szükség. Csakhogy a győzelmet elősegítő eszközöket, amelyeket egyedül az átmeneti időszak sajátosságai indokoltak, Sztálin általános érvényű

normákká változtatta, s ezzel szűkítette mind a pártonbelüli, mind a szovjet demokráciát. A személyi kultusz kialakulásához hozzájárultak Sztálinnak azok a negatív tulajdonságai, amelyekre Lenin már 1922-ben figyelmeztette a pártot.

Ahogy növekedett Sztálin tekintélye és hatalma, úgy nyúlt egyre gyakrabban az adminisztratív nyomás, később a megtorlás eszközeihez.

A megtorló intézkedések tömeges méretű alkalmazására 1934. december 1-e után, a Kirov elleni merényletet követően került sor. Már december 1-én közölték a lapok „A terrorista cselekmények és terrorista szervezetek bűnügyi vizsgálatának rendjéről szóló" törvényt, amely rendkívüli és gyorsított eljárást ír elő a szovjethatalom dolgozói ellen elkövetett terrorista, kártevő cselekményekkel kapcsolatban. Ezt a törvényt egyre szélesebb körben alkalmazták.

1934-ben feloszlatták a GPU-t, az Állambiztonsági Hatóságot és feladatkörét a Belügyi Népbiztosságra (NKVD) ruházták. Sztálin hamarosan közvetlen ellenőrzése alá vonta az állambiztonsági szerveket. Rendkívüli törvények segítségével, bíróságokon kívüli szervek (az NKVD „különtanácsa", a helyi NKVD-szervek hármas bizottságai) útján intéztette a „nép ellenségei"-nek ügyét. 1937-ben, a Központi Bizottság márciusi plénumán Sztálin kijelentette, hogy „a külföldi államok ügynökeinek kártevő diverziós és kémtevékenysége... különféle mértékben minden vagy majd minden szervezetünkbe beférkőzött, a gazdasági szervezetekbe éppúgy, mint a közigazgatási és pártszervekbe". Kifejtette, hogy a szocializmus építése során az osztályharc egyre élesebb lesz. Olyan időszakban hangzott ez el, amikor a szocializmus alapjában véve már győzött és a burzsoázia, valamint a kuláksági mint osztályok már megszűntek. Így Sztálin megállapítása arra ösztönzött, hogy a kommunisták saját soraikban keressék az ellenséget. Ez a párt valamikori ellenzékéhez tartozó személyek, de más, semmiféle vétséget el nem követett emberek, gyakran kiváló pártmunkások elleni megtorlásokhoz, súlyos törvénysértésekhez vezetett.

A személyi kultusz áldozatokat szedett a gazdasági, társadalmi élet minden szférájából éppúgy, mint a hadsereg parancsnoki állományából. Káros hatást gyakorolt a szovjet társadalomra azáltal is, hogy az éberség helyett a bizalmatlanság légkörét alakította ki, ami rossz irányba befolyásolta az intézmények és munkahelyek tevékenységét.

BELPOLITIKAI HELYZET A MÁSODIK ÖTÉVES TERV IDEJÉN

A személyi kultusz fokozatosan kialakuló gyakorlata és módszerei súlyos károkat okoztak, de nem változtattak a szovjetrendszer szocialista jellegén. Sőt a második ötéves terv időszakában, az osztályszerkezet mélyreható átalakulásával párhuzamosan lépések történtek *az államszervezet demokratizálására*, a tömegek politikai aktivitásának fokozására. Megjelentek és széles körben elterjedtek a szocialista munka új formái.

A szovjet kormány a területi és termelési elvek alapján átszervezte az igazgatási és gazdasági hivatalokat. Így pl. a köztársaságokban a helyi nyersanyag- és energiaforrások felderítése és jobb kihasználása érdekében nehézipari és könnyűipari népbiztosságokat hoztak létre. A szocialista törvényesség erősítése és a társadalmi

tulajdon védelme érdekében 1933. december 17-én megalakítják a Szovjetunió ügyészségét. Különösen jól megfigyelhető a demokratizálás három területen: 1. önkéntes társadalmi munkások egyre nagyobb számban vesznek részt az állami hivatalok munkájában.[30] 2. a kormányzat a szakszervezetekre olyan feladatokat bíz, amelyeket korábban a Munkaügyi Népbiztosság látott el.[31] 3. Csökkentik a választói jogból kizártak körét elsősorban azáltal, hogy a kulákok leszármazottait, majd 1934-ben a kitelepített kulákok közül azokat, akik lojális magatartást tanúsítottak, visszahelyezik állampolgári jogaikba.

A politikai aktivitás fokozódását tanúsítja az 1934–35. évi szovjet választások eredménye. A választásokon részt vett a választójogosultak 86%-a. Az újonnan választott városi szovjetekben a küldöttek 48,6%-a közvetlenül termelő munkát végző munkásokból, a falusi szovjetek küldötteinek 75%-a kolhoztagokból állt.

Ebben az időszakban a *szövetségi köztársaságok tanácsi és más szerveiben növekedett a helyi nemzeti káderek aránya.* Pl. az Üzbég SZSZK kerületi apparátusaiban a dolgozók 56,5%-a volt üzbég, 7,8%-a más nem orosz nemzetiségű; a kerületi szovjetek titkárainak 83%-a üzbég. A felsőbb szerveknél az arány még nem volt ennyire kedvező; a területi szovjetek apparátusában a dolgozók 20,4%-a volt üzbég.

A választások után, a szovjetek 1935. január 28-án összeülő VII. kongresszusán Molotov, a kormány elnöke ismertette a párt Központi Bizottságának a *szovjet alkotmány módosítására* vonatkozó javaslatát. A javaslat szerint tovább kell demokratizálni a választási rendszert olyan értelemben, hogy a nem teljesen egyenlő választásokat – egyenlő, a közvetett választásokat – közvetlen, a nyílt választásokat – titkos választásokkal kell felcserélni. Pontosabban kell megfogalmazni az alkotmány szociális-gazdasági alapjait, összhangba hozva azt a Szovjetunió módosult osztály-erőviszonyaival.[32]

A munkás-paraszt szövetség erősítését szolgálta a parasztságot érintő két fontos intézkedés. Az első a kolhozok új minta-alapszabályzata volt, amelyet a kolhoz élmunkások 1935. február 11–17-én tartott II. kongresszusa fogadott el. A minta-alapszabályzat a kolhozzal kapcsolatos minden fontos kérdésben állást foglalt. Rendezte a háztáji földek kérdését is, és felhívta a figyelmet a Szovjetunió különböző részein fellelhető sajátos mezőgazdasági viszonyok, gazdálkodási formák figyelembevételére. 1935. július 7-én rendelet jelent meg, amely előírta, hogy a kolhozoknak hivatalos okmányokat kell átadni a föld örökös használatáról.

A tömegek aktivitása nemcsak a politikai életben, hanem a termelő munkában is megnyilvánult. 1935-ben megszületett a szocialista munkaverseny új formája: a Sztahanov-mozgalom. A sztahanovisták a technológiai folyamatok ésszerűsítésével, a munka jobb megszervezésével emelték a termelékenységet, teljesítették túl sokszorosan a normát. A Sztahanov-mozgalmat csakúgy, mint a hivatali szervekben vállalt társadalmi munkát a munkások kezdeményezték. Később a sztahano-

[30] Az Igazságügyi Népbiztosság különféle szerveiben 1933-ban 2600 társadalmi munkás dolgozott mint bíró, nyomozó és ügyészhelyettes. Sok munkás végzett társadalmi munkát a Nehézipari és a Könnyűipari Népbiztosságban.

[31] A Szakszervezetek Össz-szövetségi Központi Tanácsának a hatáskörébe került 1934-ben a munkavédelmi és a társadalombiztosítási ügyek intézése.

[32] Vö. Az SZKP határozatai . . . Szikra 1954. III. rész. 311. old.

vista munkaversenyek szervezésében komoly hibák is mutatkoztak. A legjelentősebb közülük az volt, hogy a mozgalmat szervező társadalmi szervezetek a figyelmet a rekorder sztahanovistákra, „rohamhetek" és „sztahanovista rekordok hónapjának" szervezésére fordították, s nem ügyeltek arra, hogy minden munkás szaktudása és munkájának termelékenysége növekedjék. Később, 1937 végén a Központi Bizottság útmutatásai alapján javult a helyzet. Bevezették a műszaki államvizsga rendszerét, sztahanovista iskolákat szerveztek, ahol a sztahanovisták átadták módszereiket, szakmai tapasztalataikat. A szakmai képzésben milliók vettek részt. A szakismeretek gyarapításában érdekeltté tette a munkásokat az új, a szakképzettséget a korábbinál jobban figyelembe vevő bérezési rendszer is.

A MÁSODIK ÖTÉVES TERV EREDMÉNYEI

A sztahanovisták, az újítómozgalom, a szakképzettség állandó növelése hozzájárult a második ötéves terv határidő előtti teljesítéséhez. A négy év és három hónap alatt teljesített terv legnagyobb eredménye az ipar technikai rekonstrukciója volt. Az 1932. évihez viszonyítva 2,2-szeresére növekedett ipari össztermék 80%-át a két ötéves terv idején épült vagy műszakilag rekonstruált üzemekben állították elő. Az első ötéves tervben az ipari termelés növekedésének évi átlagos üteme 19,2%, a második ötéves tervben 17,1% volt.

A terv egyik központi feladata az volt, hogy a vaskohászat és a szénbányászat elmaradását behozza és nagymértékben növelje e területen a termelést. Ismeretes, hogy az első ötéves terv idején è népgazdasági ágak tervteljesítése az előirányzat mögött maradt. A nehézipar össztermelése elérte az 1932. évi 3,4-szeresét, a gépgyártó ipar pedig az előző tervidőszak eredményeinek háromszorosát, s ezzel túlteljesítette az előirányzatot. Ez lehetővé tette a hadiipar gyors fejlesztését, a Vörös Hadsereg ellátását korszerű fegyverzettel és felszereléssel. A harmincas évek termelési sikereinek másik el nem hanyagolható eredménye volt, hogy a Szovjetunió ipari tekintetben önellátóvá lett. Nem volt már szüksége traktorok és mezőgazdasági gépek behozatalára, s az ipari gépek importját is jelentősen csökkenthette.

A nehézipar néhány fontos termékének előállításában elért eredményeket az alábbi táblázat szemlélteti.[33]

Termék (millió tonnában)	1932	1937
nyersvas	6,2	14,5
acél	5,9	17,7
hengerelt vas	4,4	13,0
szén	64,4	128,0
kőolaj	21,4	28,5
elektromos energia (milliárd kWó)	13,5	36,2

[33] Isztorija KPSZSZ. Moszkva 1965. Pártoktatási segédlet. 3. füzet. 113. old.

Az ipari termékek növekedése az alábbiak szerint alakult:[34]

	Termelési érték az 1926/27 gazdasági év áraiban (milliárd rubelben)						Az 1936. évi termékmennyiség hányszorosa volt az évinek	
	1913	1917	1920	1928	1932	1936	1913	1917
Egész nagyipar	11,0	6,9	1,7	16,8	38,8	80,9	7,3	11,7
Termelőeszközök	4,7	3,7	0,9	7,8	21,6	49,1	10,4	13,2
Fogyasztási cikkek	6,3	3,2	0,8	9,0	17,2	31,8	5,0	10,0

Az ötéves tervek hozzájárultak az egyes szövetséges köztársaságok fejlettségi szintjének közeledéséhez, mint azt az alábbi táblázat érzékelteti:[35]

Köztársaságok	Ipari termékek az 1926/27. évi árakban (mill. rubelben) számítva		1913-hoz képest hányszorosára nőtt a termelés 1936-ra
	1913	1936	
OSZFSZK	7249	56 495	7,8
Ukrán SZSZK	2125	14 616	6,9
Belorusz SZSZK	89	1 413	15,9
Azerbajdzsán SZSZK	378	2 054	5,4
Grúz SZSZK	43	798	18,6
Örmény SZSZK	15	180	12,0
Türkmén SZSZK	30	214	7,1
Üzbég SZSZK	269	1 175	4,4
Tadzsik SZSZK	1	116	116,0
Kazah SZSZK	51	604	11,8
Kirgiz SZSZK	1,2	114	95,0

Az új ipari létesítmények mellett új városok, munkástelepülések alakultak ki és indultak fejlődésnek.

A nagy ipari központok régi városai is korszerűsödtek, lakóik száma nőtt. 1935-ben a Népbiztosok Tanácsa elfogadta Moszkva rendezésének általános tervét.

A második ötéves terv idején 2800 km vasútvonalat adtak át a forgalomnak. A vízi közlekedés fejlesztésében jelentős volt a 128 km hosszú Moszkva–Volga-csatorna elkészítése.

[34] 20 let Szovjetszkoj vlasztyi. Ogiz 1938. 18. old.

[35] *I.M. Volkov:* Szbornyik dokumentov i matyerialov po isztorii SZSZSZR szovjetszkovo perioda (1917–1958). MGU 1966. 322. old.

A mezőgazdaság 1933–1937 közötti adatai mutatták, hogy az általános kollektivizálás befejeződött, s nagy lépésben haladt előre a mezőgazdaság gépesítése. A biztató eredmények láttán a Népbiztosok Tanácsa a tervidőszak közepén (1935 január 1.) megszüntette a kenyér, a liszt és a kásafélék jegyrendszerét. A terv befejezésekor azonban kiderült, hogy a mezőgazdaság nem tudta teljesíteni a kitűzött feladatokat. A mezőgazdaság bruttó termelése az 1932. évi eredményt csupán 25%-kal haladta meg.[36]

A mezőgazdasági terv teljesítésének néhány adata.[37]

	Teljesítés	Előirányzat
gyapot	25,8 mill. q	21,2 mill. q
szarvasmarha	50,9 mill. db	65,5 mill. db
sertés	25,7 mill. db	43,4 mill. db
kecske, juh	66,6 mill. db	96,0 mill. db

A mezőgazdasági tervek teljesítésében mutatkozó hiány több okra vezethető vissza. Nem voltak reálisak a mezőgazdaság intenzifikálására vonatkozó előirányzatok (pl. a műtrágyagyártást az ötéves terv tízszeresére kívánta növelni, de 1938-ban csak 3,5-szer annyit termeltek, mint 1932-ben). A mezőgazdaság nem kapta meg a terv által előirányzott beruházást; a beruházások az első ötéves tervhez viszonyítva 33%-kal nőttek a terv szerinti 57% helyett. Magas volt a kötelezően előírt beszolgáltatás mennyisége és alacsonyak a beszolgáltatási árak. Ez az állapot nem tette érdekeltté a kolhozokat a termelékenység növelésében. A mezőgazdaság irányítását szigorúan központosították, a termelési feladatokat a helyi viszonyok figyelembevétele nélkül határozták meg és ugyanígy tették kötelezővé az egyes termelési módszerek alkalmazását. A kolhozok állatállománya csekély volt. A terv indulásakor minden negyedik kolhoznak volt csak állatgazdasága. Az állatállomány növelését akadályozta, hogy alig maradt valami takarmány a kolhozok tulajdonában, mert a termelés a forradalom előtti színvonal körül mozgott, s nagy mennyiségeket kellett beszolgáltatni. A gép- és traktorállomások hálózatának kiépítésekor a kolhozok kevés nagyteljesítményű géppel rendelkeztek. A szövetkezeteket ezért arra kötelezték, hogy mezőgazdasági erőgépeiket, ha azokat egyedül nem tudják megfelelően kihasználni, át kell adni a gép- és traktorállomásoknak. Kialakult az a helytelen felfogás, hogy a munkásosztály vezető szerepét a gép- és traktorállomások révén azáltal is gyakorolja, hogy a nagyteljesítményű termelőeszközök össznépi tulajdonban és nem a kolhozparasztság tulajdonában vannak.

Bár az ipar általában teljesítette a tervét, egyes iparágakban komoly nehézségek mutatkoztak. A fűtőanyagipar a nagy eredmények mellett nem tudott megbirkózni a tervfeladatokkal, s ennek következményei megmutatkoztak az üzemekben, a vasútnál és a villanytelepeken. Vitathatatlanul nagyot fejlődött a könnyűipar és az élelmiszeripar, de a tervfeladatot itt sem teljesítették, mert az erre szánt

[36] Isztorija KPSZSZ. Moszkva 1965. 113. old.
[37] Vö.: *I. B. Berhin:* Isztorija SZSZSZR. Moszkva 1966. 345. old.

beruházások egy részét a szovjet állam kénytelen volt a nehéziparra, különösen a hadiiparra fordítani.

Lion Feuchtwanger 1937-ben a Szovjetunióban tett utazásáról írva így jellemzi a helyzetet: „a moszkvaiak amilyen pontosan tudják: a leningrádi vonat ekkor és ekkor indul, épp oly pontosan tudják azt is: két év múlva annyi és olyan ruhánk lesz, amennyit csak akarunk, s tíz év múlva annyi és olyan lakásunk, amilyen csak tetszik... Az ötéves tervek végrehajtása nagy egészében sikerült, mégsem történt mindez súrlódás nélkül, s egyes területeken hibákat is követtek el. Most már azok, akik erejük teljes megfeszítésével jó munkát végeztek, mások gyönge vagy hibás munkája által akadályozva érzik magukat. Elkeseredésükben könnyen kaphatók arra, hogy azokat, akiknek egyszerűen nem volt erejük többet végezni, szándékos hanyagsággal vádolják és kártevőknek bélyegezzék... Sajnos, a lakosság kebelében fokozatosan igazi kártevő-pszichózis fejlődött ki. Az emberek megszokták, hogy mindazt, ami nem sikerült, szabotázzsal magyarázzák, noha a hibák nagyrésze kétségtelenül csak ügyetlenségre és tehetetlenségre vezethető vissza."[38]

Ilyen tömeghangulatban a mulasztásokat, nehézségeket is könnyű volt a „nép ellenségeinek" tulajdonítani és igazolni az adminisztratív módszereket, pereket, megtorló intézkedéseket, amelyeknek 1935-től kezdve sokan ártatlanul áldozatul estek.

A gazdasági munkában tapasztalt hibák elhárítására a párt Központi Bizottsága több intézkedést hozott. Ezek az intézkedések azonban többségükben csak 1937 után éreztették kedvező hatásukat.

AZ IPAR ÉS A MEZŐGAZDASÁG RÉSZESEDÉSE A NEMZETI ÖSSZTERMELÉSBŐL (1937)

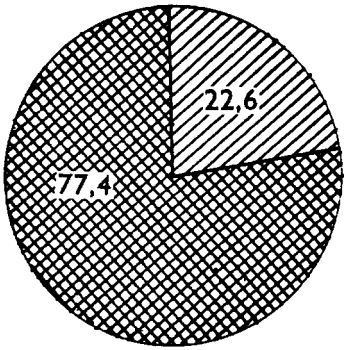

A NEHÉZIPAR ELSŐDLEGES FEJLESZTÉSE (1937)

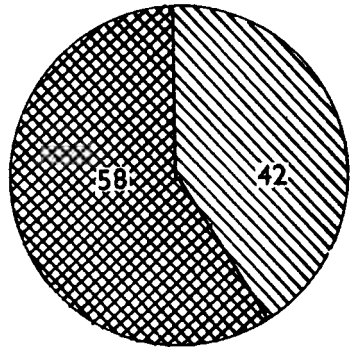

[38] *Lion Feuchtwanger:* Vallomás Moszkváról. Eugen Prager Könyvkiadó, Bratislava 1938. 20–21. old. Közli *Honfi–Józsa–Popovics:* I. mű. 213–214. old.

Minden fogyatékosság, nehézség és ellentmondás ellenére a harmincas évek ötéves tervei teljesítették fő feladatukat: a Szovjetunióban felépült a szocialista társadalom.

A SZOVJET SZOCIALISTA ÁLLAMISÁG FEJLŐDÉSE

A szovjet gazdaságban és társadalomban végbement világtörténelmi jelentőségű változásokat a VIII. rendkívüli szovjetkongresszus által 1936. december 5-én elfogadott új alkotmány rögzítette.

A Szovjetunió első alkotmányának (1924) elfogadásától az 1936-ban elfogadott alkotmányig eltelt idő alatt a soknemzetiségű szovjet államrendszerben jelentős változások történtek. A legfontosabbnak azt tarthatjuk, hogy 1924 és 1936 között az államszövetség megerősödött, s ebben az államszövetségben mind több nemzet jutott önálló államisághoz. A helyreállítási időszak végén az OSZFSZK-hoz tartozó Turkesztáni ASZSZK, a független Buharai és Horezmi szovjet népköztársaság területeit az etnikai határok figyelembevételével átrendezik. Az itt lakó nemzetek önálló nemzeti államokba történő különválasztása megfelelt az ott élők érdekeinek, s az ő kezdeményezéseikre mondta ki a három köztársaság szovjetjeinek központi Végrehajtó Bizottsága ezt a szovjet Kelet népeinek számára igen fontos határozatot. Ennek eredményeképpen jött létre az Üzbég SZSZK és a Türkmén SZSZK. Az új szovjet köztársaságok 1925 februárjában kérték felvételüket a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségébe. Ugyanebben az időszakban rendezték a Belorusz Köztársaság területét is. Az OSZFSZK átadta a túlnyomóan beloruszok lakta területeket és ezzel Belorusszia területe megkétszereződött, lakossága pedig közel megháromszorozódott.

Ukrajnában a Moldvai ASZSZK alakult meg, s a nemzeti kisebbségek igényeinek jobb kielégítése érdekében nemzetiségi körzeteket is hoztak létre.

A harmincas évek közepére a Kazah és a Kirgiz Autonóm Köztársaságok szövetségi köztársaságokká váltak, s a Kaukázusontúli Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság tagjai: Azerbajdzsán, Örményország és Grúzia is önálló szövetségi köztársaságokká alakultak át.

Az 1936-ban elfogadott alkotmány híven tükrözi a soknemzetiségű szovjet államban végbement változásokat. Az 1924-ben fennállt hét szövetségi köztársaság helyett már tizenegyet sorol fel. A kisebb nemzeti-nemzetiségi alakulatok közül az autonóm területek sorából autonóm köztársaságokká lépett elő a kabard-balkár, a mari, a csecsenc-ingus, az északoszét és a komi autonóm terület. Ezek a változások a kis szovjet népek nemzeti államiságának következetes szélesítésére utalnak.

Az új alkotmány központosító és decentralizációs tendenciák egyidejű jelenlétét tükrözte. Az előző alkotmányhoz képest bizonyos vonatkozásban kiszélesítette az össz-szövetségi szervek hatáskörét. Ettől kezdve a központi államhatalmi és államigazgatási szervekre tartozott a bírósági szervezetre és a bírósági eljárásra vonatkozó törvényhozás, a büntető és a polgári törvényhozás, a népgazdasági terv megállapítása, a pénzügy és a hitélrendszer (l. a 14. cikkelyt). Az 1924-ben elfogadott alkotmányhoz viszonyítva ez a centralizáció irányába mutat. Az alkotmány a

A SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁGOK SZÖVETSÉGÉNEK POLITIKAI ÉS KÖZIGAZGATÁSI FELÉPÍTÉSE (1936)

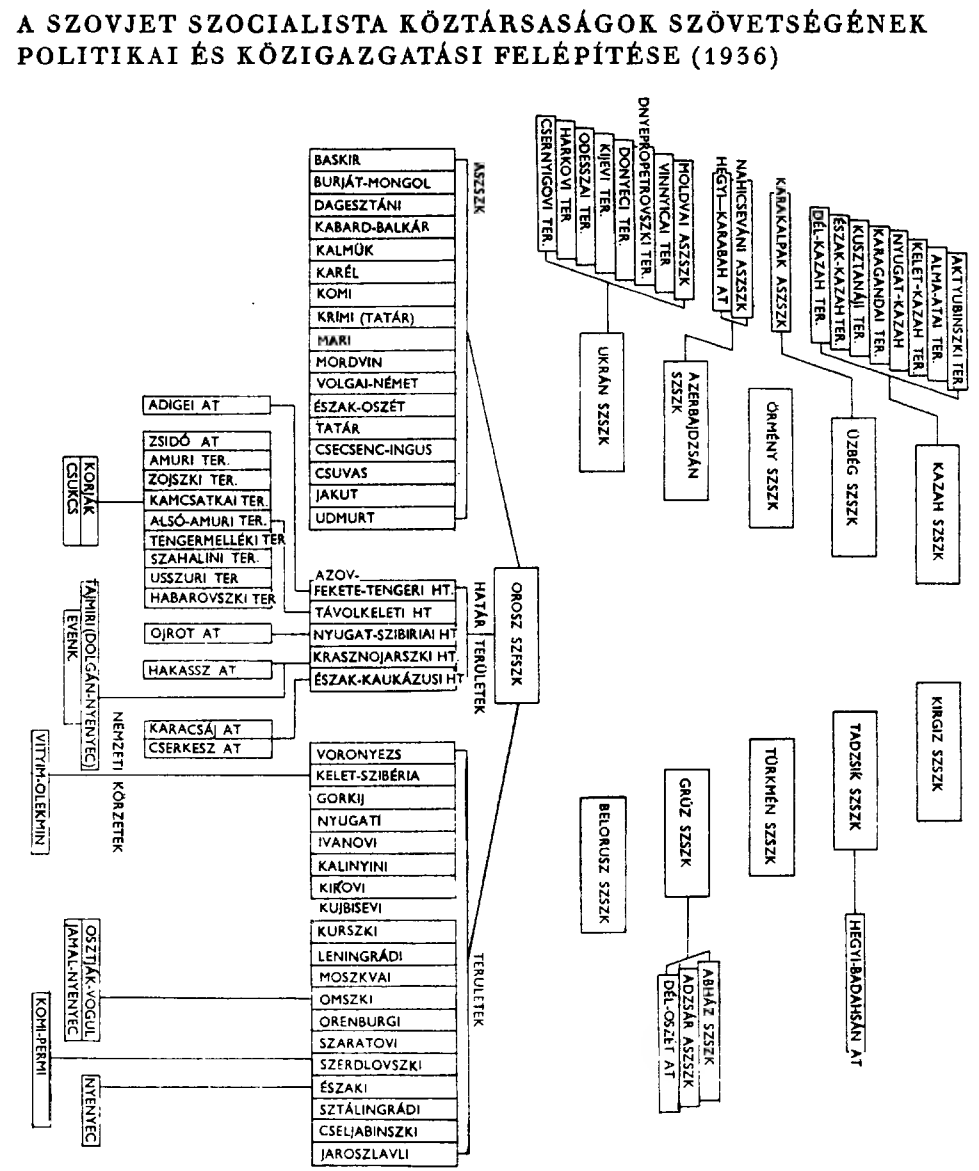

RÖVIDÍTÉSEK

SZFSZK	Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság	ASZSZK	Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság
SZSZK	Szovjet Szocialista Köztársaság („szövetségi köztársaság")	AT	Autonóm Terület
HT	Határterület	Ter.	Terület

központi össz-szövetségi szervek feladatává és jogává tette a szövetségi köztársaságokon belüli közigazgatási és területrendezést.

Az objektív feltételek következtében szükség volt a centralizáció erősítésére. Ezt mindenekelőtt a növekvő háborús veszély indokolta. Ám több esetben olyan területeken is szűkítették a szövetségi köztársaságok hatáskörét, ahol ezt semmi sem indokolta.

A szövetségi köztársaságok gazdasági és kulturális fejlődése viszont a helyi hatáskör növelését sürgette. Ennek megfelelően az alkotmány V. fejezete 77., 78. pontja az össz-szövetségi népbiztosságok számát 12-ről 7-re csökkentette, a szövetségi köztársaságokban viszont a korábbi 3 népbiztosság helyett tízet alakított ki.

Több össz-szövetségi üzemet is a szövetségi köztársaságok hatáskörébe utaltak.

Az alkotmány a szocialista demokratizmus talaján megreformálta a választási rendszert. A korábbi állapottól eltérően egységes választási rendszert írt elő. A falusi szovjetek megválasztásától a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának megválasztásáig bevezették az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választás rendszerét. Az első alkotmánytól eltérően – amelyben nemcsak a területi, hanem a termelési egységek szerinti képviselet elvét is rögzítették – az új alkotmányban kizárólagossá tették a választókörzetek területi elvét.

Az alkotmány X. fejezete meghatározta a szovjet állampolgárok jogait és kötelességeit. Az I. fejezet pedig azokat az alapvető változásokat rögzíti, amelyek 1936-ig a Szovjetunió társadalmában, gazdaságában végbementek. Az alkotmány elfogadása után a szövetségi köztársaságok 1937-ben megalkották a maguk alkotmányait.

Az államhatalmi és igazgatási szervek átalakítása az 1936. évi alkotmánynak megfelelően 1937–39 folyamán ment végbe, három nagy választási kampány útján. 1937. december 12-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsát, 1938 júniusában a szövetségi és autonóm köztársaságok Legfelsőbb Tanácsát, 1939 decemberében pedig a helyi szovjetek küldötteit választották meg.

A választások a választók aktív, 96,8%-os részvételével mentek végbe.[39]

1938. január 12-én nyílt meg a Kremlben a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának első ülésszaka. A két kamara, a Szövetségi Tanács és a Nemzetiségi Tanács együttes ülésén megválasztották a Legfelsőbb Tanács elnökségét.[40]

A SZOVJET TÁRSADALOM AZ 1939. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS TÜKRÉBEN

1939. január 17-én a Szovjetunióban népszámlálást tartottak. A népszámlálás adatai az 1926. évi népszámlálás adataival összehasonlítva jól tükrözik azt a változást, amely a szovjet társadalomban a szocializmus építésének időszakában végbement. 1926-ban a Szovjetunióban 147 millió ember élt. 1939-ben a lakosság száma 170 600 000-re növekedett. Az évi átlagos szaporulat 1,23%-ot tett ki. Az iparosítás éveiben jelentősen növekedett a városi lakosság száma. 1926-ban a lakosság

[39] 1931-ben a választók 72%-a, 1934–35-ben 86%-a vett részt a választásokon.
[40] Összetétele: elnök, alelnök, titkár és 24 tag.

17,9%-a élt városokban, 1939-ben már 32,9%-a. Különösen nagy volt a népszaporulat és a városi lakosság növekedése Közép-Ázsiában, ahol a városban élők száma csaknem megháromszorozódott.

A két ötéves terv idején új városok és városi jellegű települések keletkeztek. 1926-ban a Szovjetunióban 709 város és 125 városi jellegű település volt. 1939-ben 923 várost és 1450 városi jellegű települést mutat ki a statisztika. A 12 év alatt keletkezett többek között Karaganda, Magnyitogorszk, az Amur melletti Komszomolszk, Kirovszk, Krasznouralszk, Elektrosztal, Balhas, Mikojan-Sahar, Csircsik, Mednogorszk, Magadan.

Az 1939. évi összeírás betekintést enged a társadalom szociális struktúrájának alakulásába is.[41]

	1913	1928	1937	1939
Egész lakosság (családtagokkal)	100,0	100,0	100,0	100,0
Ebből:				
Munkások és alkalmazottak	17,0	17,6	36,2	50,2
Kolhozparaszt és szövetkezeti kisiparos	–	2,9	57,9	47,2
Egyénileg dolgozó paraszt és kisiparos	66,7	74,9	5,9	2,6
Földbirtokos, nagy és kis-burzsoá, kereskedő és kulák	16,3	4,6	–	–

Az összeírás alapján képet kaphatunk a kulturális forradalom főbb eredményeiről is.

Az írni-olvasni tudók számának növekedését az alábbi táblázat mutatja:[42]

Írni-olvasni tudók megoszlása	Népszámlálások		
	1897	1926	1939
Az egész lakosság %-ban	24%	51,5%	81,2%
Ebből:			
férfiak	35%	66,5%	90,8%
nők	12,4%	37,1%	72,6%
városi lakos	52,3%	76,3%	89,5%
falusi lakos	19,6%	45,2%	76,8%
az utóbbiból a nők	8,6%	30,0%	66,6%

[41] Sztrana szovjetov za 50 let. Moszkva 1967. 3. old.
[42] *I. B. Berhin:* Isztorija SZSZSZR. Moszkva 1966. 379. old.

1939-ben 15 900 000 ember rendelkezett felső- és középfokú iskolai végzettséggel.

A második ötéves terv idején kialakult a népművelés szovjet rendszere. A két terv időszakában 32 000 hétosztályos és középiskola épült (ebből 26 000 falun).

A Szovjetunióban 70 nép nyelvén folyt az általános és kötelező elemi oktatás, valamint a hétosztályos általános iskolai képzés. Már említettük, hogy milyen hatalmas méreteket öltött a szakmai képzés és a felsőfokú oktatás.

A szovjet közép- és felsőfokú oktatási intézményekben képesítést szerzettek számát jól szemlélteti az alábbi táblázat.[43]

Év	Felsőfokú tanintézeti képesítést szerzett (ezer főben)		Középfokú tanintézményben képesítést szerzett (ezer főben)	
	összesen	évi átlag	összesen	évi átlag
1914	12		7	
1918–1928	340	30,9	198	18,0
1929–1932	170	42,5	291	72,8
1933–1937	370	74,0	623	124,6
1938–1940	328	109,3	678	226,0

Különösen lényeges, hogy ez alatt az idő alatt kialakult a soknemzetiségű szovjet értelmiség, kezdett kialakulni azoknak a népeknek, nemzetiségeknek az értelmisége is, amelyeknél ez a réteg korábban éppenséggel nem vagy alig létezett. A könyvtárak, klubok, múzeumok, színházak, filmszínházak száma is évről évre szaporodott, nagy mennyiségben jelentek meg a könyvek, újságok. Mindezek alapján látható, hogy a kulturális forradalom döntő változást hozott a szovjet emberek életében, és nagymértékben hozzájárult a szocialista ember formálásához.

A szocializmus győzelme a Szovjetunióban világtörténelmi tett volt. Valóra vált, amiről az emberiség legjobbjai évszázadokon át álmodoztak, amit Marx, Engels és Lenin tudományosan előrelátott.

A Szovjetunió a forradalmi erők vonzási központjává vált. A szocializmus építésében szerzett tapasztalatok és tanulságok segítették elvileg is tisztázni a szocializmus építésének általános törvényszerűségeit és sajátosságait, s ezzel felmérhetetlenül nagy segítséget nyújtottak mindazon országok munkásosztálya és kommunista pártja számára, amelyek elindultak a szocializmus építése útján.

Az SZKP 1961-ben elfogadott programja megállapítja: „A szovjet nép önfeláldozó munkájának, a Szovjetunió Kommunista Pártja elméleti és gyakorlati tevékenységének eredményeképpen *az emberiség egy megvalósult szocialista társadalommal és a szocializmus építésének a gyakorlatban kipróbált tudományával gazdagodott. A szocializmus országútját megépítették.* Már sok nép menetel ezen az úton, s előbb-utóbb minden nép elindul rajta."[44]

[43] Sztrana szovjetov za 50 let. Moszkva 1967. 279. old.
[44] Az SZKP XXII. kongresszusa. Kossuth 1962. 724. old.

TIZEDIK FEJEZET

A gyarmati és függő országok felszabadító mozgalmai a két világháború között. A mongol és a kínai forradalom. Az indiai függetlenségi harc

A két világháború között folyamatosan függetlenségi és demokratikus mozgalmak zajlottak a gyarmatokon és függő országokban.[1]

Forradalmi tömegharcok színtere volt Kína, Mongólia, India, Indokína, Indonézia, Korea, Irán, Törökország, Egyiptom, Szíria, Irak, Marokkó és más gyarmatok. Az egyes országok között jelentős különbségek mutatkoztak a mozgalmak kiterjedésében, céljaiban, vezetésében, harci módszereiben. Ugyanazon gyarmat vagy függő ország függetlenségi mozgalmában húsz esztendő alatt döntő fordulókra került sor haladó vagy retrográd irányban.

1. A MOZGALMAK FŐBB JELLEMZŐI, BELSŐ ÉS KÜLSŐ TÉNYEZŐI

A tárgyalt időszak gyarmati harcai a korábbihoz képest magasabb színvonalra jutottak. Míg korábban egy-egy gyarmatnak csak kisebb területeire terjedtek ki, most egész gyarmatokat, sőt csaknem az egész gyarmati világot áthatották. A mozgalmak célja általában a *teljes* nemzeti függetlenség lett. Ez a korábbi részleges önkormányzati követelésekhez képest előrelépés volt még akkor is, ha a vezetésben gyakran megalkuvó irányzatok kerekedtek felül. A mozgalmak új vonása volt, hogy bennük milliós munkás- és parasztömegek léptek fel saját plebejus harci módszereikkel. A nemzeti célokkal együtt osztálykövetéseikért is síkraszálltak. A mozgalmakban radikális és reformista irányzatok párhuzamosan érvényesültek. Az előbbit elsősorban a munkások, parasztok, városi kispolgárság, valamint a forradalmi értelmiség képviselték, az utóbbit a nemzeti burzsoázia felső rétegei és

[1] 1919-ben a gyarmati és félgyarmati területek 97,8 millió km²-t, lakosságuk 1235 mill. főt tett ki. Ez a Föld területének 72%-át, lakosságának 69,4%-át tette ki. A legnagyobb gyarmatbirodalmat Anglia uralta, mögötte Franciaország állt a második helyen. Hatalmas területeket birtokolt Spanyolország, Portugália, Belgium és Hollandia. Az Egyesült Államok gyarmatbirtoka viszonylag kicsi volt, de ellenőrzése kiterjedt Latin-Amerikára, s részben Kínára.

a nemzeti mozgalmakhoz csatlakozott nagybirtokosok. A két irányzat az egyes országokban elhatárolódott egymástól, sőt a nagyburzsoázia és nagybirtokosok árulása nyomán szembekerült és megütközött egymással. A reformista irányzat képviselői kisebb engedmények árán gyakran egyeztek meg a gyarmatosítókkal, s a forradalmi nemzeti mozgalmak leverésében maguk is részt vettek.

A gyarmatok és függő országok küzdelme *jellegét* tekintve nem azt demokratikus mozgalom volt. Az adott időszakban fő feladata a függetlenség kivívása, a demokratikus államiság megteremtése, a haladást gátló, túlnyomórészt feudális intézmények és tulajdonviszonyok megszüntetése volt. Tekintettel arra, hogy az imperialista hatalmak egyenlőtlen gazdasági és katonai szerződésekkel, a függetlenség formai meghagyásával hoztak létre tőlük minden tekintetben függő területeket (pl. Latin-Amerika, Kína), a küzdelemnek az ilyen típusú alárendelés ellen is ki kellett bontakoznia. A mozgalmak jellege határozta meg a velük szemben álló erők összetételét: a gyarmatosító hatalom, vagy több imperialista hatalom (pl. Kína esetében), a gyarmatosítókkal együttműködő közvetítő (komprádor) tőkések, valamint a gyarmatosítók támogatását élvező, s őket viszonttámogató feudális nagybirtokosok. Ezek a függetlenségi küzdelem győzelme esetén a vesztesek táborát alkották volna. A győzelem a nemzeti tőkések, városi kispolgárok, értelmiségiek, munkások és parasztok érdekeinek érvényesüléséhez nyithatott utat.

A gyarmati mozgalmak magasabb színvonalra jutásának egyik *tényezője* az alávetett területek kiszipolyozásának fokozása, s a társadalmi szerkezet változása, illetve a nemzeti függetlenségben érdekelt osztályok megerősödése volt. Az első világháború idején a gyarmatosítók több bányát helyeztek üzembe, több ültetvényt telepítettek, félkésztermékeket gyártó vállalatokat alapítottak. A gyarmatokra irányuló árukivitel viszont erősen csökkent. Ez – főként a fogyasztási iparágakban és a belkereskedelemben – lehetővé tette a honi burzsoázia erősödését. A honi gazdasági fejlődés az ipari és mezőgazdasági munkások, valamint a városi népesség számát gyarapította. A háborút követő két évtizedben ez a folyamat, ha visszaesésekkel és lassúbb ütemben is, tovább haladt.

A világháború terheit a gyarmati hatalmak jórészt az ázsiai és afrikai népekre hárították. A parasztok adói elviselhetetlenekké duzzadtak, tömegesen mentek tönkre a kis- és kézműiparosok, hihetetlen nyomorban éltek a munkáscsaládok, és a férfilakosság egy részét a harci cselekményekbe is bevonták.

A FÜGGETLENSÉGI MOZGALMAK HONI ELLENZŐI

A megnövekedett kizsákmányolás és elnyomás zavartalanságát biztosítandó, a gyarmati adminisztráció fokozottan támaszkodott a helyi reakciós osztályokra, a feudális nagybirtokosokra, a komprádorokra,[2] kereskedő- és uzsorás tőkésekre, vallási vezetőkre, Fekete-Afrikában a törzsfőnökökre. Ellenszolgáltatásul védte és kiterjesztette ezek privilégiumait. Gyarmati haderői mellett ezen erők tekintélyé-

[2] Komprádoroknak nevezték a gyarmatosító hatalom monopóliumaival együttműködő, főleg közvetítő kereskedő tőkéseket.

vel, gazdasági befolyásával, politikai aktivitásával kísérelte meg a növekvő elégedetlenség ellensúlyozását, a nemzeti erők gyengítését. Ezen reakciós tényezőknek vallási, nemzeti, törzsi viszályok és zavargások szításával gyakran sikerült megosztaniok a tömegeket, s elvonni figyelmüket nyomorúságuk döntő okáról, a gyarmati alávetettségről.

A NEMZETI ERŐK

A nemzeti erőket a feltörekvő, számszerűleg meggyarapodott ipari-kereskedelmi kis- és középburzsoázia, a kisebb, elszegényedett földbirtokosok, az értelmiség, az iparban, közlekedésben, bányászatban és mezőgazdaságban foglalkoztatott munkások, s a lakosság túlnyomó többségét, 80–90%-át kitevő parasztok alkották.

A *kis-* és *középburzsoázia* (egyes gyarmatokon, így Indiában a nagytőkések egy része is) érdekeinél fogva törekedett az önálló államiság elérésére. Gyarmati viszonyok között e burzsoázia jelene és jövője igen bizonytalan volt. Tőkés mivoltát az anyaországi, majd a két világháború közötti időszakban a nemzetközi nagytőke terjeszkedése fenyegette. Ezek korlátlan versenyét a még gyenge hazai burzsoázia képtelen volt kivédeni. Az új befektetési lehetőségeket a szegényes honi piac eleve szűkre szabta. A burzsoázia számára a gyarmati állapot felszámolása ezért létkérdés volt, s e céllal vállalta a harcot. Vele szorosan együttműködött, sőt a függetlenségi mozgalmaknak sok esetben vezetőket is adott az *értelmiség*. Aktivitását indokolta a képzettségének megfelelő munkaalkalom hiánya, az a körülmény, hogy – mivel nagyrészt az anyaországi egyetemeken tanult – alkalma nyílt az ottani és a honi viszonyok összevetésére. Felismerte, hogy országa, népe haladásának, hazája potenciális lehetőségei kibontakozásának legfőbb akadálya a gyarmati uralom.

A burzsoázia és az értelmiség nem egyidejűleg és nem egyforma mértékben alakult ki a gyarmatokon. Amikor Indiában, egyes arab országokban már jelentős volt, Fekete-Afrikában, számos ázsiai és arab területen még alig indult fejlődésnek. Azon gyarmatokon, ahol már létrejött, politikai pártokba szerveződött, s szervezője, vezetője lett a nemzeti mozgalmaknak. Burzsoá jellege azonban következetlenségek, meghátrálások, a nemzeti ügyet visszavető kompromisszumok felé vitte. Osztálytörekvéseinek megfelelően a tömegek felett ellenőrzést biztosító ideológiát alakított ki, illetve ilyen taktikát alkalmazott.

A honi, nemzeti érdekeltségű burzsoázia célja a saját tőkés érdekeit képviselő, önálló állam kivívása volt, s bár legkiemelkedőbb képviselői felismerték: szükség van a gyarmati kizsákmányolás alatt szenvedő tömegek helyzetének javítására is, ezt felülről, a parasztok és munkások részvétele nélkül, a tőkés fejlődés keretei között akarták megtenni.

A függetlenségi mozgalmak tömegerejét a *parasztság* alkotta, amely az ázsiai és észak-afrikai gyarmatokon és függő országokban feudális függőségben élt. A korábbi szabad parasztok túlnyomó többségét a gyarmatosítás évtizedei alatt vagy a gyarmatosító telepesek, vagy a honi feudálisok javára megfosztották földjeitől. Ez a folyamat szétrombolta a hagyományos faluközösségeket is.

A feudális kizsákmányolás elterjedt formája a bérleti rendszer volt. A nagybirtokos rendszerint főbérlőnek adta földjeit, s az több, saját sápot húzó albérlő

közbeiktatásával adta ki bérbe a parasztoknak. Így a bérletért a termés 50–80%-át követelték, s a megmaradt rész a parasztcsaládok élelmezésére sem volt elegendő. Mivel a bérlőknek nem volt lehetőségük a talajerő fenntartására vagy javítására, a termésátlagok igen alacsonyak voltak. Nehezítette a parasztok helyzetét, hogy háziipari termékeik a külföldi és hazai gyáripar olcsó árui miatt nem találtak piacra. A parasztok az uzsorásoknál eladósodtak, s gyakran azok adósrabszolgaságába süllyedtek. A feudális terhek mellett a parasztokra hárultak az adók is, amit a honi adóbérlők a maguk hasznára megnöveltek. Fekete-Afrikában a gyarmatosítók fejadót vetettek ki, amit a törzsfőnökök jutalék ellenében hajtottak be számukra. A gyarmatosítók vagy a honi privilegizált rétegek érdekeit szolgáló közmunkák elvégzését is a parasztokra kényszerítették. Ilyen körülmények között a tömeges és ismétlődő éhhalál, a krónikus éhezés miatt gyakori járványok tizedelték meg a gyarmatok népességét. Az átlagos életkor 15–35 év között alakult, s a gyermekek fele nem érte meg a 2 éves kort.

A parasztság részvételét a gyarmati állapot felszámolásáért vívott küzdelemben fizikai létének megőrzése indokolta. A gyarmatosítók ellen harcolva egyúttal a feudális kizsákmányolás legfőbb támasza ellen is fellépett. Csak a kettős teher lerázása nyújthatott számára megkönnyebbülést. A burzsoázia viszont igyekezett visszatartani a parasztokat a feudális viszonyok felszámolását célzó fellépésektől, mivel maga számos szállal kötődött a feudálisokhoz, s azok birtokait, mint tulajdont, mindenáron védte. Ebből számos konfliktus keletkezett a burzsoá vezetés és a parasztmozgalmak között, s esetenként időleges vagy végleges szakításukra került sor. Az utóbbi ott következett be, ahol a munkásosztály és forradalmi pártja képessé vált a paraszti érdekek radikális képviseletére, s ezzel a parasztok bizalmának és szövetségének megszerzésére.

A *munkásság*, bár száma növekedett a két világháború közötti időben, a lakosságon belül igen csekély, 2–3%-ot sehol meg nem haladó arányt képviselt. Legtöbben a mezőgazdaságban és a bányászatban kaptak munkát, csekélyebb részük a feldolgozó iparban, nagyobb részük a kisüzemekben dolgozott.

A munkásokra többszörös teher nehezedett. Rajtuk élősködtek a külföldi és honi vállalkozók, kereskedők, uzsorások, háztulajdonosok, sőt a mezőgazdasági termékek piaci forgalma révén a feudálisok is. Létbizonytalanságuk jóval meghaladta a fejlett tőkésországok munkásaiét, mivel foglalkoztatásuk erősen függött az anyaországok és a világpiac nyersanyagszükségletétől, a késztermékek gyarmati exportjától, a falusi nincstelenek tömeges városokba áramlásától. Béreik messze elmaradtak a létminimumtól, lakásviszonyaik nyomorúságosak voltak, kommunális, egészségügyi és kulturális ellátottságukról senki sem gondoskodott. Amikor Európában és Észak-Amerikában a munkanap 8–10 órát tett ki, a gyarmatok nehezebben elviselhető éghajlata alatt 12–16 órát.

A munkások osztállyá szerveződése a tárgyalt periódusban meggyorsult, bár Fekete-Afrikában messze elmaradt az ázsiai és észak-afrikai fejlettség mögött. Számos gyarmaton a munkások eljutottak szakszervezeteik, sőt politikai pártjaik megszervezéséhez is. Ebben segítségükre volt az anyaországok forradalmi munkásmozgalma, illetve a Kommunista Internacionálé.

A munkások, mivel legfőképpen a gyarmati kizsákmányolástól szenvedtek, beleértve a gazdasági fejlődés tudatos visszafogását, s így a foglalkoztatás alacsony

szinten tartását is, vállalták a függetlenségi harcot, s abban igen sok áldozatot hoztak. Ahol a munkásosztály eléggé erős volt, szervezetein keresztül arra törekedett, hogy önálló társadalmi tényezővé váljék. A nemzeti célokkal egyidejűleg fellépett osztályérdekeiért is, elsősorban helyzetének javításáért.

A nemzeti burzsoázia, felismerve a munkásosztály jelentőségét a függetlenségi harcban, s egyúttal felmérve antikapitalista érdekeltségét is, igyekezett befolyása alá vonni és ellenőrizni, s ezt esetenként és időlegesen el is érte. Ugyanakkor a munkásosztály forradalmi fellépéseivel, áldozatvállalásával kivívta számos értelmiségi és kispolgári forradalmár elismerését, akik közül sokan csatlakoztak hozzá, sőt némelyikük a munkásmozgalom forradalmi vezetőjévé nőtt.

A munkásosztály szervezett forradalmi erői ott, ahol a kommunista párt megalakult, a nemzeti mozgalom vezetésére törekedtek. A tárgyalt időszakban azonban ezt csak néhány esetben s viszonylag rövid időre sikerült elérniök. Ahol a függetlenségi mozgalom vezetése a burzsoázia kezében volt, a munkásosztály harcaival hatást gyakorolt rá, s jelentős szerepet játszott a vezetés forradalmibb szárnyának kialakulásában.

A MOZGALMAKAT SEGÍTŐ NEMZETKÖZI TÉNYEZŐK

A függetlenségi mozgalmakat segítő legfontosabb külső tényező a *Szovjetunió* létrejötte és megerősödése volt. Ez világtörténelmi jelentőségű fordulópont volt a gyarmatok és függő országok népei számára is. Bebizonyította az imperializmus meggyengülését, legyőzhetőségét, azt, hogy tőkés viszonyok nélkül gyorsabb a gazdasági és társadalmi haladás s azt, hogy egyedül a munkáshatalom képes az alávetett népek teljes felszabadítására és gyors nemzeti fejlődésük biztosítására.

A szovjet állam létrejöttétől kezdve határozottan és egyértelműen a gyarmati népek oldalára állt. Első intézkedései között hatályon kívül helyezte a cári rendszer által a szomszéd népekre kényszerített szerződéseket és követeléseket. Annak ellenére, hogy maga is súlyos nehézségekkel küzdött, politikailag és anyagilag segítette a szomszédos népeket függetlenségi harcukban s forradalmuk demokratikus céljainak megvalósításában. Kezdettől baráti, jószomszédi kapcsolatokra törekedett velük a teljes egyenjogúság alapján. A Szovjetunió, bár a világban zajló folyamatokra meghatározó hatást még nem tudott gyakorolni, néhány ország nemzeti függetlenségének kivívásában, illetve megtartásában kiemelkedő szerepet játszott (Afganisztán, Mongólia, Törökország, Irán).

A másik fontos tényező a *forradalmi munkásmozgalom* megszerveződése, a kommunista világmozgalom létrejötte és a Kommunista Internacionálé megalakulása és tevékenysége volt. Ezzel a gyarmati mozgalmak széles nemzetközi támasza született meg. A munkásmozgalomban a szociáldemokrata irányzat a gyarmatosítás imperialista politikáját nyíltan vagy burkoltan támogatta, s sovinizmussal táplálta a tőkésországok munkásait. A kommunista mozgalom viszont, abból indulva ki, hogy a nemzeti antiimperialista mozgalmak a világforradalmi folyamat szerves részét alkotják, hogy köztük és a forradalmi proletármozgalmak között antiimperialista érdekközösség áll fenn, természetes kötelességének tekintette a felszabadítási harcok támogatását. A Kommunista Internacionálé őrködött

azon, hogy a kommunista pártok, mindenekelőtt a gyarmattartó országokban, sokoldalú segítséget nyújtsanak a nemzeti mozgalmaknak, s különösen a gyarmatok munkásmozgalmának. Az angol, holland, francia kommunisták sokat tettek a gyarmatok kommunista és szakszervezeti mozgalmának megszervezéséért. Tagjaik bekapcsolódtak a függetlenségi harcokba, s az anyaországban szervezett akciókkal támogatták azokat.

A Kommunista Internacionálé szoros kapcsolatban állt a gyarmatok és függő országok antiimperialista mozgalmaival. Segítette a munkásosztály taktikájának kialakítását, kapcsolatba lépett számos burzsoá és kispolgári nemzeti irányzattal. Azon munkálkodott, hogy a gyarmati rendszer felszámolására és a demokratikus, antifeudális feladatok megoldására egységfront alakuljon ki az összes forradalmi erő között. Ugyanakkor igyekezett odahatni, hogy a munkásosztály és mozgalma megőrizze önállóságát, de saját céljai mellett képviselje a parasztság és egyéb elnyomott rétegek érdekeit is. A Kommunista Internacionálé segítsége felölelte a nemzetközi szolidaritási akciók szervezését, káderek kiképzését, a gyarmatok forradalmi sajtójának megszervezését s marxista irodalommal való ellátását.

2. A NEMZETI BURZSOÁZIA TAKTIKÁJA ÉS IDEOLÓGIÁJA A FÜGGETLENSÉGI MOZGALOMBAN

A nemzeti függetlenségért fellépő burzsoázia a kisebb földbirtokosokkal együtt meglehetősen nehéz helyzetben volt. Vele szemben a világimperializmus által támogatott gyarmati hatalom állt. Mögötte munkás- és paraszttömegek sorakoztak fel, nélkülük a függetlenséget nem lehetett kivívni. A munkások és parasztok azonban – antifeudális és a tőkés kizsákmányolás korlátozására is irányuló törekvéseikkel – a burzsoázia leendő hatalmának kizárólagosságát tették kétségessé.

Ezért a burzsoázia a tömegek igénybevétele nélkül, tárgyalásokkal próbálta rábírni a gyarmatosító hatalmakat a függetlenség megadására. Minthogy ezzel kudarcot vallott, számos esetben hajlandó volt kevesebbel is beérni: a korlátozott önrendelkezéssel, a gyarmati adminisztrációnak alárendelt honi politikai intézményekkel, vagy egyszerűen tőkés lehetőségeinek garantálásával. Taktikájának másik általános jellemzője volt az a törekvés, hogy a honi reakciós erőket leválassza a gyarmatosítókról, s lehetőleg támogatásukat is megnyerje. Ezért, bár a tőkés fejlődést keresztezték a feudális birtokviszonyok s a feudálisok élősdisége, a legtöbb gyarmaton és függő országban fel sem vetette kisajátításukat, vagy akár korlátozásukat, s nem hirdetett agrárprogramot. Óvakodott attól is, hogy az uzsorásokkal vagy a komprádorokkal szembeforduljon. Amennyiben egyes gyarmatokon a tömegek mozgósítása elkerülhetetlenné vált, igyekezett megakadályozni azok önálló követeléseinek felvetését; öntevékenységüket, kezdeményezésüket s megmozdulásaikat békés, mérsékelt keretek között tartani. Befolyását a munkások és parasztok szervezésével is biztosítani akarta a tömegek felett.

Igen sok esetben a burzsoázia ellenzett mindenféle népi megmozdulást, s ha azok mégis kibontakoztak, magukra hagyta, sőt leverésükben is részt vállalt. Előfordult, hogy a népi mozgalmakhoz csatlakozott, sőt élükre állt a sikerek szakaszá-

ban, de az első vereségek vagy a radikalizmus hatására elpártolt tőlük, sőt el is árulta azokat.

Ázsiában a *koreai* burzsoázia, amelyet ellenzékiségében csupán szűk osztályérdekei vezettek, megrettenve a nacionalista jelszavai nyomán kibontakozott radikális népmozgalmaktól, belenyugodott a gyarmatosító Japán uralmába, cserébe a gyarmati adminisztrációban való részvételért és koreai személyek vállalkozói jogának biztosításáért. *Vietnamban*, ahol a franciák elleni függetlenségi harcok 1919–24 között különösen nagy lendületet vettek, a mozgalom élén álló burzsoázia és nemzeti földbirtokosok nagyobb része egyezségre lépett a gyarmatosítókkal. Az igazgatásba való bevonásuk után feladták nemzeti céljaikat, s maguk is szembefordultak a tömegmozgalmakkal. A burzsoázia kisebb része ugyan megmaradt nemzetinek, de a tömegekben ez sem bízott, s az egyéni terror hibás taktikáját követte.

A népi tömegek és a nemzeti burzsoázia között a függetlenségi mozgalom kapcsán *Indonéziában* alakult ki erős kapcsolat. Itt a főleg kispolgári, értelmiségi vezetés alatt álló Szarekat Iszlám (Iszlám Szövetség) elnevezésű párt és a munkás, valamint más antiimperialista szervezetek között egységfront alakult ki. A Szarekat Iszlám teljes függetlenséget követelt, de kizárólag békés eszközökkel, a gyarmatosítókra való morális ráhatással, tiltakozásokkal, végső eszközként sztrájkokkal vélte elérhetőnek a célt. E taktika kezdetben általános népszerűségnek örvendett, illuzórikus voltát még a munkások sem ismerték fel. Később azonban részben ennek kudarca, részben a kommunistáknak (főleg a kudarcból adódó) szektás irányvonala miatt az ellenkező végletet, a fegyveres harc kizárólagosságát fogadták el. A Szarekat Iszlám elvesztette tömegbefolyását, de a kommunista taktika is elbukott. Az 1927-ben Szukarno vezetésével újra megszerveződő nemzeti burzsoázia ismét csupán békés harci módszerekre hívott fel. Az új Nemzeti Párt viszont nem zárkózott el a munkásmozgalommal való együttműködéstől, s a kommunista párttal 1935-ben szorosabb kapcsolatra is lépett. Ez később a nemzeti-antifasiszta egységfront alapjává vált.

Egyiptom nemzeti burzsoáziájának pártja a Vafd, az angol fennhatóság felszámolását kizárólag tárgyalásokkal kereste – eredménytelenül. Mégis, amikor 1919 elején spontán kirobbantak a munkások sztrájkjai, a parasztok földfoglaló mozgalmai, majd fegyveres felkelésük, teljesen passzív maradt, s tétlenül szemlélte leverésüket. A tömegek harcától megriadt burzsoázia egy része lepaktált az angolokkal, másik része a teljes függetlenség korábbi követelése helyett kész volt részleges engedményekkel is beérni. Anglia csak hosszas tárgyalások után egyezett bele csapatai kivonásába (a Szuezi csatorna övezetének kivételével), de ezt a második világháború kitöréséig sem teljesítette, s így Egyiptom változatlanul ellenőrzés alatt maradt.

A nemzeti burzsoázia egyes gyarmatokon, így *Indiában* elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy a tárgyalásos megoldás keresésének időnként hatalmas tömegmozgalom kibontakoztatásával is nyomatékot adjon, de csak erőszakmentes, polgári engedetlenségi és bojkottmozgalom keretében.[3]

A nemzeti burzsoázia céljait és taktikáját megfelelő *ideológiával* igyekezett alá-

[3] India függetlenségi mozgalmát a továbbiakban részletesen tárgyaljuk.

támasztani. Általánosan elterjedt *a nacionalizmus*, amely, amennyiben az imperializmus ellen, a nemzeti függetlenség megszerzésére irányult, demokratikus, haladó volt. Amennyiben azonban a belső osztálykülönbségek és ellentétek leplezésére szolgált, elhomályosította a dolgozó osztályok önálló érdekeit, egyidejűleg antidemokratikus, reakciós vonásokat is hordozott.

A főleg mohamedán lakosságú gyarmatokon a nacionalizmust kiegészítette a *vallásos* ideológia. Ez egységes vallási közösségként állította szembe a társadalmat a „hitetlen" gyarmatosítókkal. Egyes arab gyarmatokon a nemzeti mozgalom fontos lendítőerejének bizonyult, egyúttal lehetővé tette a parasztság között a reakciós hagyományok, tekintélytisztelet fenntartását a feudálisok érdekében. Akadályozta az anyaországi és gyarmati munkások közeledését.

A kispolgári *népi szocialista* elméletek több gyarmaton is felbukkantak. Közülük a Szukarno által meghirdetett olyan független indonéz köztársaságot vázolt fel, amelyben a hatalom a népé lesz, s az egyszerű emberek érdekeit szolgálja majd. Irányzata nem tagadta az osztályok létezését és ellentétüket, de a belőlük adódó kérdések megoldását a függetlenség kivívása után időben tekintette időszerűnek.

A két legnagyobb befolyásra szert tett irányzat a szunjatszenizmus és gandhizmus volt.

Szun Jat-szen, a kínai forradalom kiemelkedő alakja 1907-ben hirdette meg három népi elvét, a nacionalizmust (ez a nemzeti egységet és a mandzsu dinasztia megdöntését fejezte ki), a demokratizmust (köztársaság létrehozását) és a népi jólétet (ezalatt a földhöz való egyenlő jogot értette). Szun egyidejűleg és egyforma súllyal lépett fel a nemzeti és antifeudális célokért. A kínai viszonyok között a földtulajdon kiegyenlítése a feudális földtulajdon szétzúzásával valósulhatott meg. Szun azonban úgy vélte, hogy ezzel egy népi jóléti állam alapjai jönnek létre, amelyben elkerülhető lesz a kapitalista fejlődési szakasz és kiküszöbölhető az osztályharc. Lenin Szun Jat-szen e nézeteit utópisztikusaknak tekintette, s ennyiben reakciósaknak, de a nézetekben kifejeződő antifeudális forradalmi tartalmat nagyra becsülte, s Szun Jat-szent nagy forradalmárként tisztelte.

Szun Jat-szen elvei széles tömegvisszhangra találtak, s az 1911. évi forradalomban a parasztok és munkások, az értelmiség, a kis- és középpolgárság ezeket követve indult harcba. Később, a forradalmi harcban elszenvedett kudarcokból levont tanulságok alapján, valamint az időközben részben megismert (bár valójában meg nem értett) leninizmus és az oroszországi szocialista forradalom hatására 1924 januárjában a három népi elv tartalmát Szun kiszélesítette. A nacionalizmus ezek szerint antiimperializmust, s egyben a Kínában élő nemzetiségek egyenlőségét tartalmazta. A demokratizmus azt, hogy a hatalom nemcsak a kisebbségé, hanem az egész népé. A népi jólét elve most is a földtulajdon jogának egyenlőségét fejezte ki, de kiegészült a tőke korlátozásával is. Ugyanakkor Szun Jat-szen az osztályharc történelmi szükségességét változatlanul tagadta, ami azt bizonyítja, hogy kispolgári-forradalmi korlátait nem tudta átlépni.

Mohandasz Karamcsand *Gandhi*, az indiai nemzeti függetlenségi mozgalom nagy vezetője, sokat vitatott ideológiát és harci módszereket képviselt. Nézetei kialakítására hatottak a legnagyobb angol gyarmat sajátos viszonyai: a nemzeti, vallási különbségek, a társadalom kasztokra osztottsága, az ősi szokások, magatartásformák és hagyományok erős gyökerei.

Az indiai nacionalizmus képviselőjeként a jövő független Indiáját nem modern alapokon, hanem közösségi, patriarchális viszonyok között képzelte el, ahol a társadalom különbségei és ellentétei küzdelem és erőszak nélkül szűnnek meg. A patriarchális viszonyokhoz való visszatérés, az egyenlőek társadalmának óhajából következett Gandhi antikapitalizmusa és modern nagyiparellenessége.

Gandhi a szegények, elnyomottak oldalán kötelezte el magát. Ezek megszabadítását a nyomortól és alávetettségtől nem a tulajdonviszonyok forradalmi megváltoztatásában látta, hanem az erkölcs, a társadalmi magatartás javításában, a meggyőzésben és példaadásban, az egyének öntökéletesítésében. A földbirtokosok és tőkések iránt a tömegektől türelmet és bizalmat kívánt. Nemcsak hogy tagadta a nagybirtokok és a tőkés vállalatok kisajátításának szükségességét, hanem élesen fellépett az ezeket támadó mozgalmak ellen. A tömegek mégis hittek benne; a regék, szájhagyományok, vallásos tanítások megszépítették azt a multat, amelynek visszatértét Gandhi ígérte nekik, s ők követték őt. Bizalmukat növelte Gandhi személyes magatartásának vonzereje, a függetlenségért vállalt üldöztetés, éhségsztrájkjai, egyszerűsége, önként vállalt szegénysége, türelmessége és mélységes humanizmusa.

Gandhi a függetlenségi mozgalomban is az erőszaknélküliséget hirdette. Baloldali ellenfelei, köztük a kommunisták is úgy vélték, hogy ezzel passzivitásba taszítja a tömegeket. Valójában a Gandhi kezdeményezte akciók a legszeleseb tömegeket mozgósították (az angol áruk bojkottja, az ezzel kapcsolatos rokkamozgalom, kézi fonás és szövés, a sómonopólium ellen intézett sópárló mozgalom, a polgári engedetlenségi mozgalom keretében az adózás megtagadása, az angol adminisztráció rendeleteinek figyelmen kívül hagyása stb.). Bár az erőszakmentesség elvét soha nem adta fel, a függetlenségi harc logikája rászorította, hogy az erőszakos tömegfellépések kezdeti heves és radikális elutasítása után gyakorlatilag megbékéljen az erőszak eseteivel is.

Gandhi ideológiája körül fellángolt a vita kortársai között. Bár Lenin a tömegmozgalmak lelkesítőjének és vezető forradalmárnak nevezte Gandhit, a baloldal a gandhizmust egyértelműen reakciós, feudális-burzsoá, a tömegeket félrevezető jellegűnek ítélte, s az angolok iránti lojalitással vádolta. Nézeteiből egyoldalúan a valóban jelenlevő reakciós megállapításokat ragadta ki, figyelmen kívül hagyta vizsgálatánál az indiai viszonyokat. Az indiai kommunisták az 1930-as években a gandhizmust a forradalmi munkás- és parasztmozgalom fő ellenségének tekintették, olyan irányzatnak, amely a tőkés fejlődésért lép fel és szövetkezik az imperializmussal. Csak 1939-ben látott napvilágot az az indiai kommunista vélemény, miszerint a gandhizmus körültekintő tanulmányozást kíván, s különösen antiimperialista, pozitív vonatkozásainak feltárására hívta fel a figyelmet.

A gandhizmus, bármennyire is a szegények, az elnyomottak érdekeit kívánta képviselni, objektíve a nemzeti burzsoázia és a földbirtokosok vezetőszerepének érvényesülését segítette az indiai függetlenségi mozgalomban. Gandhi aktivitása tette tömegpárttá a Nemzeti Kongresszust, amelynek burzsoá-földbirtokos vezetése éppen társadalmi humanizmusát ignorálta.[4]

[4] Az Indiai Kommunista Párt rövid értékelését tolmácsolja Gandhirol A. S. Dange: „Gandhi és az indiai forradalom" c. cikkében. Béke és Szocializmus, 1970. 1. sz.

3. A KOMINTERN ÉS A GYARMATI FELSZABADÍTÓ MOZGALMAK

A kommunista világmozgalomnak a gyarmati felszabadító mozgalmakra vonatkozó *stratégiáját* és *taktikáját* a Komintern alakuló kongresszusától formálta.

Az első kongresszust követően néhány, főleg ázsiai (perzsa, török, indiai, indonéz, koreai, kínai) kommunista azt a felfogást vallotta, hogy a felszabadító mozgalmak a közeljövőben győzhetnek, így ezek alkotják a világforradalom fő erejét, s elsődleges szerepet töltenek be az európai proletárforradalmak kibontakozásában is. Más nézetek szerint az európai forradalmak, még ha sikerül is győzniük, a gyarmatok támogatása nélkül a győzelem megtartására képtelenek lennének. Sokak szerint a gyarmatokon a demokratikus és szocialista forradalom egyidejű lezajlása volt várható, ezért a tömegeket tisztán kommunista követelésekkel kívánták harcba vinni. Mások ugyan elismerték a nemzeti függetlenség kivívásának elsődlegességét, de csak mint a szocialista forradalom nyitányát. A gazdasági feltételeket az utóbbihoz érettnek tartották, csupán a tömegek öntudatát illetően voltak aggályaik. A szervezett munkások hiányát lényegtelennek tekintették, a szocialista forradalom erejét a parasztságban látták. Voltak olyanok is, akik a forradalmi fellendülés idején a gyarmati népek felszabadulását az „anyaországban" bekövetkező proletárforradalom győzelmével kapcsolták össze.

A nézetek sokféleségében közös elem a lehetőségek túlbecsülése, az ultraforradalmiság. Ezek kialakulásának okai sokrétűek, így az egyes gyarmatok és függő országok gazdasági-társadalmi viszonyainak hiányos ismerete, egyes kedvező jelenségekből általánosítások levonása, a gyors változásra törekvés, a gyarmati mozgalmak nagyarányú fellendülése, a bizalmatlanság az európai munkásmozgalom iránt, ugyanakkor az oroszországi forradalomhoz és az európai forradalmi mozgalmakhoz fűzött remények irreális eltúlzása, a tudományos szocializmus felületes ismerete vagy dogmatikus felfogása, de főként a tapasztalatok hiánya. Mindezek hibás stratégia és taktika alapján oda vezethetnek, hogy a Kelet forradalmárai a megvalósítható célok kivívására sem lesznek képesek.

Lenin fellépett ezekkel az ultrabaloldali nézetekkel szemben. A Komintern II. kongresszusa (1920) a gyarmati kérdésről – heves vita után – Lenin téziseit, valamint az indiai M. N. Roy által összeállított kiegészítő téziseket fogadta el.

Lenin téziseiben megállapította: a nemzetek közötti egyenlőség csak az osztályok megszűnésével érhető el; a kommunista pártoknak a nemzeti kérdésben is a konkrét történelmi, gazdasági helyzet pontos figyelembevételéből, a kizsákmányoltak érdekeinek az általános népérdekektől való különválasztásából, az elnyomó és elnyomott nemzetek világos megkülönböztetéséből kell kiindulniok. A Komintern nemzeti és gyarmati politikájának középpontjába a különböző nemzetek proletárjainak és dolgozóinak egymáshoz közeledését kell állítani. Lenin síkra szállt Szovjet-Oroszország és a gyarmati szabadságmozgalmak legszorosabb szövetségéért. Az elmaradott feudális vagy patriarchális viszonyok között levő gyarmatokon a kommunisták feladatát a burzsoá demokratikus szabadságmozgalmak segítésében jelölte meg. Ugyanakkor szükségesnek tartotta a reakciós középkori elemek és irányzatok (pl. pániszlámizmus) befolyása elleni fellépésüket. A tézisek különösen a forradalmi parasztmozgalmak előmozdítását tartották fontosnak. Hatá-

rozott fellépést követeltek azellen, hogy a burzsoá nemzeti irányzatokat kommunista irányzatoknak tüntessék fel. A gyarmatok kommunista pártjainak részvételét a nemzeti mozgalmakban csak azzal a feltétellel tartották megengedhetőnek, ha a proletármozgalom önállóságát megőrzik. Igen lényeges a tézisek azon része, ahol a kommunistáktól különös óvatosságot és figyelmet kívánnak az elnyomottak nemzeti érzései iránt, s a nemzetek közti bizalmatlanság megszüntetése érdekében még bizonyos engedményeket is szükségesnek tartanak.

A *kiegészítő tézisek* a kapitalista szempontból fejlettebb, de alárendelt országokkal (India, Kína) kapcsolatos kérdésekkel foglalkoztak. A felszabadító mozgalmakban két, egymástól távolodó tendenciát mutattak ki. Az egyik a burzsoá demokratikus nemzeti irányzat, amelynek célja a politikai függetlenség és az önálló tőkés rendszer, a másik a munkások és szegényparasztok minden kizsákmányolás ellen fellépő irányzata. Az első a második ellenőrzésére törekszik. A mozgalmak elsődleges feladata ugyan a politikai függetlenség elérése, a tisztán polgári jellegű reformok végrehajtása, de ez nem zárja ki a kommunista pártok vezető szerepét. A proletárpártoknak kommunista eszméket kell propagálniuk, s egyúttal munkás- és paraszttanácsokat szervezniök. A kiegészítő tézisekben – Lenin téziseivel ellentétben – a demokratikus nemzeti felszabadító mozgalmak tényleges forradalmi jelentősége elsikkad, a hangsúly ezen szakasz gyors túlhaladására helyeződik.

A kongresszusi vitákban többen kétségbevonták a burzsoá nemzeti mozgalmak támogatásának helyességét. Abból indultak ki, hogy mivel a burzsoázia számos esetben együttműködik a gyarmatosítókkal, a részvételével zajló mozgalmak nem tekinthetők forradalmiaknak; hogy a nemzeti burzsoáziával való együttműködés elhomályosíthatja a proletariátus osztálytudatát. Lenin bizonyos formai engedményre kényszerült; elfogadta, hogy a gyarmati mozgalmaknál a „burzsoá demokratikus" jelleg helyett a „forradalmi demokratikus" megjelölést használják. Elfogadta azt az indoklást, miszerint a burzsoá demokratikus megjelölés elmossa a különbséget a reformista és forradalmi mozgalmak között. Ugyanakkor kitartott amellett, hogy – mivel az elmaradott országok lakosságának túlnyomó többségét parasztok teszik ki, s azok a tőkés viszonyok képviselői – minden nemzeti mozgalom tartalmát tekintve csak burzsoá demokratikus jellegű lehet.

E kongresszuson fejtette ki Lenin a tőkés fejlődési szakasz elkerülésének lehetőségére vonatkozó fontos megállapítását. A függetlenségüket elnyert elmaradott népeknél elkerülhetőnek tartotta a nemzetgazdaság fejlődésének tőkés szakaszát, amennyiben a győztes forradalmi proletariátus rendszeres propagandát folytat dolgozóik között, s sokoldalú segítséget nyújt számukra.

A II. kongresszus a gyarmati mozgalmak forradalmi nemzeti demokratikus jellegét elfogadta, bennük a kommunisták részvételét szükségesnek mondta ki. A gyarmatok proletárforradalmát, mint közvetlen célt elvetette. Tagadta a gyarmati forradalmak elsődlegességét a világforradalmi folyamatban, de hangsúlyozta a proletár- és a nemzeti felszabadító mozgalmak közötti szoros szövetséget. A Komintern állásfoglalása ellenére azonban a „baloldaliság" a gyarmati kérdésben tovább kísértett.

A Komintern IV. kongresszusán (1922) előrelépett a *taktika* kialakításában. Megállapította, hogy a gyarmatok fiatal munkásosztálya előtt a mindenfajta

kizsákmányolás megszüntetéséig hosszú, egész korszakot felölelő küzdelem áll. Az adott szakaszban a nemzeti felszabadító harcban kell részt vennie. Ha a gyarmatok kommunistái – az önálló osztályérdekekre hivatkozva – megtagadják ezt, a legrosszabb fajta opportunizmusba esnek, s diszkreditálják a kommunizmust Keleten. Ugyanilyen károsnak ítélte viszont azt is, ha a nemzeti egység jegyében lemondanak a munkásosztály érdekeinek képviseletéről. Feladatuk ezért kettős: a politikai függetlenség elérése céljával küzdeniök kell a burzsoá demokratikus forradalom legradikálisabb megoldásáért, másrészt szervezniök kell a munkásokat és parasztokat az osztályérdekeikért való harcra, felhasználva ebben a nemzeti burzsoázia demokratikus táborának ellentmondásait. Forradalmi vezetőszerepre a munkásosztályt csak az imperialista elnyomás elleni harc kiszélesítése és elmélyítése emelheti. Ezért a kommunista pártoknak részt kell venniük minden olyan mozgalomban, amelyek közvetítésével közelebb juthatnak a tömegekhez.

A gyarmati kommunista pártok közvetlen feladatát az *antiimperialista egységfront* kialakításában jelölte meg. Ezt alkalmasnak tartotta arra, hogy leleplezze és ellensúlyozza a nemzeti burzsoázia egyes csoportjainak ingadozását, mozgósítsa a tömegeket, s elősegítse az antiimperialista harcban a munkásmozgalom önálló forradalmi tényezővé válását. Az egységfront kialakításának érdekében a Kominternek Végrehajtó Bizottsága maga is kapcsolatot teremtett egyes nemzeti mozgalmakkal (Kuomintang, Szarekat Iszlám).

Az egységfront politikáját a kommunista pártok nehezen fogadták el. A Kominternek V. kongresszusán (1924) többen nyíltan felléptek ellene, arra hivatkozva, hogy a burzsoázia korábbi nemzeti jellegét elvesztette, elszakadt a tömegektől, s nemzeti mozgalma csődbe jutott. A kongresszus figyelembe vette az 1921–24 között a gyarmati mozgalmakat ért súlyos csapásokat, az apály-jelenségeket, de ezekben nem látott okot arra, hogy az egységfront-politikán változtasson, ellenkezőleg, az újabb fellendülés forrását ebben a politikában látta.

Az egységfront szervezésével együtt a kongresszus szükségesnek tartotta, hogy a kommunista pártok megerősítsék munkásbázisukat, s befolyásuk szélesítésére népi-forradalmi, munkás-paraszt, vagy népi pártokat alapítsanak. E pártokat az antiimperialista front politikai szervezeteinek tekintette.

A Kominternen belül 1927 tavaszán a kínai forradalommal kapcsolatban kemény küzdelemre került sor a *trockista* nézetekkel. Az utóbbiak szerint a kínai forradalom alapvető jellegét tekintve megegyezik az 1905. évi oroszországi forradalommal, ezért a Kínai Kommunista Pártnak nem szabad semmiféle együttműködésre lépnie a burzsoáziával. A trockista ellenzék szerint a kínai forradalom gyorsan átnő szocialista forradalomba, ezért a fő feladat a tanácsok szervezése és az agrárforradalom végrehajtása. E megalapozatlan kalandor nézeteket a Komintern elvetette.

A Komintern VI. kongresszusán (1928) nagy helyet kapott a gyarmati kérdés. Ezt indokolta a kuomintangista ellenforradalomból adódó tanulságok levonásának szükségessége, valamint a gyarmati burzsoázia egy részének magatartásában jelentkező megalkuvások (India, Egyiptom). A Komintern gyarmati politikai vonalának kialakításánál hatott az a felfogás, hogy a forradalmi válság gyorsan érlelődik, s közvetlen közelségbe kerül újabb proletárforradalmak győzelme.

Bár egyes felszólalók ultrabaloldali nézeteket fejtettek ki, az elfogadott tézi-

seket a gyarmatokon kialakult bonyolult helyzet sokoldalú elemzésére és célravezető politika kialakítására irányuló törekvés jellemezte. A vitában részt vevők többsége a nemzeti forradalmi szakaszt túlhaladottnak tartotta, s a proletárforradalmat tekintette reális célnak. Ennek megfelelően nemcsak tagadta a nemzeti burzsoázia lehetséges forradalmiságát, hanem az osztályt egészében ellenforradalminak ítélte.

Az elfogadott tézisek tükrözik azt az erőfeszítést, hogy az ellentmondásos jelenségek között eligazodva jelöljenek utat a kommunista pártoknak. Külön-külön jellemzik a burzsoázia imperialistabarát, reformista és forradalmi rétegeit. Különbséget tettek a burzsoá-reformista és a feudális-imperialista irányzat között. A nemzeti burzsoáziáról megállapították, hogy érdekei szembeállítják az imperializmussal, ezért nemzeti célokért is fellép. Máshol viszont arról szólnak, hogy a nemzeti (reformista) burzsoázia jelentéktelen tényező a mozgalomban, tömegbefolyása csökken, s a kommunista pártok nem köthetnek vele szövetséget. A kispolgárságot forradalmi erőnek jelölték, vele a szövetséget lehetségesnek tartották. Máshol viszont azzal az indoklással, hogy az képtelen a parasztság érdekeinek képviseletére, a kommunista pártokat felszólítják arra, hogy a kispolgárság ellen összpontosítsák harcukat. Bár a tézisek felhívják a figyelmet a gyarmati mozgalmak különböző fejlettségi fokára, a követendő politikában nem tesznek különbséget közöttük.

Az értékelés és a következtetések belső ellentmondásai abból az elképzelésből eredtek, hogy a Komintern II. kongresszusa óta a gyarmatokon végbement fejlődés, az osztály- és politikai viszonyok differenciálódása már megérlelte a feltételeket a munkásosztály vezető szerepéhez. A proletárdiktatúrát ugyan nem jelölték meg azonnali célként, de a fejlettebb gyarmatokon kiadott „munkás-paraszt hatalomért" jelszó arra vall, hogy azt igen közelinek tartották.

Az újabb világméretű forradalmi válság hipotézisére alapozott irányvonal felülvizsgálata 1934 körül gyorsult meg a Kominternben. Addig a gyarmatokon a kommunisták általában a munkás-paraszt hatalomért léptek fel, harcoltak a burzsoázia, s főleg annak balszárnya ellen. Így nem tudták kiszélesíteni tömegbázisukat és a Kínai Kommunista Párt kivételével maguk is csekély szervezeti erőt képviseltek. 1933-tól néhány kommunista párt, köztük a szíriai és az algériai lépéseket tett a szektás vonal kijavítására és egységfrontot kezdeményezett. A Komintern VII. kongresszusa azután 1935-ben felszólította a kommunista pártokat a nemzeti antiimperialista mozgalmakban való aktív részvételre. A gyarmatokon a munkás-paraszt forradalmi kormány célkitűzése helyett a népi forradalmi antiimperialista kormányok jelszavát adta ki; a tanácshatalom kivívását, mint irreális célt levette a napirendről.

4. FÜGGETLENSÉGI KÜZDELEM ÉS NÉPI FORRADALOM MONGÓLIÁBAN

A tárgyalt időszak küzdelmei közül eredményességét tekintve kiemelkedik a mongol nép nemzeti-antifeudális forradalma.

Külső Mongólia 1911-ig évszázadokon keresztül Kína vazallusa volt. Az 1918-

ban 467 ezer főt számláló népesség férfilakosságának 5,7%-a a nemességhez tartozott, 44,5%-a volt láma (buddhista szerzetes és papi személy), 43,2%-a nomád pásztorjobbágy vagy adóköteles paraszt. Az ország gazdaságát kínai tőkések ellenőrizték. Mongólia a cári Oroszország és Kína érdekszférájába tartozott, de Japán is igényt tartott rá. 1918-ban Japán meghirdette a „Nagy Mongólia" jelszót, azaz Külső-Mongólia és a Kínához tartozó Belső-Mongólia, valamint az oroszországi burjátlakta területek egy államban egyesítését saját fennhatósága alatt. A tervet a szovjet kormány keresztezte: nyilatkozatával Mongólia önállóságát támogatta.

1918–19-ben kínai betörésekre került sor. A mongol vezetők lemondtak az ország függetlenségéről, az uralmat a kínai hadurak japánbarát csoportja ragadta meg. 1920-ban újabb csapás sújtotta az országot, területére a Szovjet-Oroszországból kiűzött fehérgárdisták, Ungern báró csapatai törtek be; ezek kiűzték a kínai csapatokat, s uralmukat az ország nagyobb részére kiterjesztették.

Az idegen uralom a mongol parasztok és a feudálisok egy részének ellenállásába ütközött. Már 1919-ben jobbágyokból, katonákból illegális ellenállási csoportok alakultak. Vezetőik, Szuhe Bator, Csojbalszan és mások kapcsolatba léptek a szovjet kormánnyal, segítségét kérték a függetlenségi harchoz, s erre ígéretet is kaptak. E forradalmi csoportok alapították meg 1921. március 1-én a Mongol Néppártot.[5] A párt ideiglenes forradalmi kormány és népi forradalmi hadsereg szervezése mellett döntött.

A fegyveres küzdelem a megszállók ellen még 1921. márciusában kibontakozott. A népi kormány kérésére a szovjet kormány katonai segítséget nyújtott, s 1921 júliusára az idegen betolakodók fő erőit leverték. Ezzel győzött a *nemzeti és antifeudális forradalom.*

A hatalom a népi kormány kezébe ment át, amely a *parasztság demokratikus diktatúráját* képviselte. Élvezve a Szovjetunió közvetlen támogatását, ez a hatalom addig ismeretlen, *nem-kapitalista fejlődési útra* vezette az országot. Mongólia esetében adottak voltak a feltételek: a hatalom népi jellege mellett rendelkezésre állt a szomszédos Szovjet-Oroszország győztes proletariátusának segítsége.

A nem-kapitalista fejlődés demokratikus átalakulások egész során át vezetett. 1921-ben összehívták az ideiglenes Kis Hurált (parlamentet). Ebben többségben parasztok foglaltak helyet, de a nemzeti egység megőrzése érdekében képviseletet kaptak a világi és egyházi feudálisok is. Utóbbiak a kormányban is részt vettek. Megválasztották a hatalom helyi szerveit, s megkezdték az állami hivatalok megtisztítását a nemzet- és népellenes személyektől. Felszabadították a jobbágyokat, törölték adósságaikat, megtiltották a kolostorok számára addig kötelező ajándékozást. Progresszív adózást vezettek be, ennek alapja az állatállomány volt. Hozzákezdtek a szövetkezeti kereskedelem megszervezéséhez és fejlesztéséhez.

A demokratikus reformok kiváltották a feudálisok, egyházi vezetők s a csekély számú, kialakulóban levő kereskedő burzsoázia ellenállását. Összeesküvéseket szőttek, felkeléseket robbantottak ki, kapcsolatba léptek kínai, japán és más imperialista erőkkel. Összeesküvés áldozata lett Szuhe Bator is, akit 1923-ban megmérgeztek. A forradalmi átalakulást azonban nem tudták feltartóztatni.

[5] 1924-től Mongol Népi Forradalmi Párt.

1924 júniusában Mongólia népköztársasággá alakult. A népi hatalom politikailag megszilárdult, de a gazdaságban a feudálisok ereje még nem tört meg: kezükben tartották az állatállomány 57%-át. 1930–31-ben a népköztársaság megkezdte a feudálisok és a papság állatállományának kisajítítását és a pásztorok közötti szétosztását.

E feladat végrehajtása során azonban felütötte fejét a „balosság": a párton belül kialakult csoport meghirdette a pásztorgazdaságok kollektivizálását, majd adminisztratív eszközökkel hozzákezdett a végrehajtáshoz is. A forradalom antifeudális szakaszán ez igen veszélyes helyzetet teremtett: a pásztorok tiltakozásul megkezdték az állatok levágását; az ország súlyos gazdasági kárt szenvedett. De még súlyosabb volt az, hogy a parasztok bizalma a forradalmi kormányban megrendült, s politikai válság alakult ki.

1932-ben a párt hozzálátott e hiba kijavításához. Határozatában leszögezte, hogy Mongóliában egyelőre a nem-kapitalista fejlődés feltételei alakultak ki. Új politikája a dolgozó és a gazdagparasztok érdekeit fejezte ki, s a feudálisok és a papság tömegbefolyásának teljes felszámolására irányult. A Nagy Népi Hurál 1934-ben törvényesítette a paraszti magántulajdont.

Az 1930-as évek végére befejeződött a feudalizmus teljes felszámolása. Alapvetően megoldódott a nagyszámú papság sorsa is. A szerzetesek jelentős része világivá lett, ezek a kolostorok állatállományából részesedve pásztorokként éltek. Más, korábban is kézművességgel foglalkozó lámák szövetkezetekben folytatták mesterségüket.

Az 1930-as években lassan megindult a gyáripar fejlődése is. A Szovjetunió segítségével bőr-, gyapjú- és fafeldolgozó üzem, cipőgyár létesült; megindult a bányászat, villamoserőművet helyeztek üzembe. Megkezdődött a munkásosztály kialakulása is. Az ország eredményesen haladt a nem-kapitalista úton, fokozatosan alakította ki a szocializmusra áttérés feltételeit.

1939 májusában a Mongol Népköztársaságot agresszió érte: a japán fasizmus haderői Halhin-Gol körzetében betörtek az országba. A mongol kormány kérésére a Szovjetunió segítséget nyújtott kiűzésükhöz, s a független Mongólia tovább haladhatott megkezdett útján.

5. ANTIIMPERIALISTA ÉS ANTIFEUDÁLIS FORRADALOM KÍNÁBAN

A kor nemzeti demokratikus forradalmai közül a leghatalmasabb s történelmileg legjelentősebb a kínai forradalom volt.

Kína az első világháború végén forradalmi válságot élt. Társadalmát feszítette a feudalizmus, a torzan kibontakozó kapitalizmus, s különösen az ország területi felbomlása és függetlenségének elvesztése.

A lakosság túlnyomó többségét, 80%-át az agrárnépesség alkotta. Az ennek csúcsán álló, mintegy 5%-nyi feudális birtokosok, valamint az ugyancsak 5%-ot kitevő gazdagparasztok a 70%-ot alkotó földnélküli vagy félproletár parasztokat a földbéren, adókon, uzsorán, kereskedelmen, a hivatali önkényen és a korrupción keresztül kíméletlenül kiszipolyozták. Súlyos terhek nehezedtek a mintegy

20%-ot kitevő középparasztságra is. A városokban a külföldi áruk és tőkés üzemek versenye pusztította a hagyományos kézmű- és kisipart, s a tönkrement milliók nem találtak munkát. A nagyrészt külföldi kézen levő modern nagyiparban foglalkoztatott 2–3 millió munkás és a 12 milliónyi kisüzemi munkás kizsákmányolása és létbizonytalansága igen súlyos volt. Évről évre duzzadt a munkanélküliek serege. A gyenge nemzeti burzsoázia egyre kevésbé tudott ellenállni a külföldi tőke nyomásának, s jövője kilátástalan volt.

Az ország több imperialista hatalom (Japán, USA, Anglia) befolyási övezeteire tagozódott, s az érdekeiket képviselő és támogatásukat élvező hadurak egymás közötti háborúi dúlták területét. Ezek erőszakkal toboroztak katonákat, rekviráltak, pusztították a lakosságot és a gazdaságot.

E helyzetből kiutat csak az antiimperialista, nemzeti demokratikus forradalom hozhatott. Az ebben érdekelt erők, a munkások, parasztok, kispolgárok, értelmiség és nemzeti burzsoázia összefogásával lehetett megtörni a hadurak hatalmát, újraegyesíteni az országot az imperialista hatalmak kiűzésével, felszámolni a feudalizmust, javítani a dolgozó osztályok helyzetét.

A FORRADALMI ERŐK MEGSZERVEZÉSE, A KÍNAI KOMMUNISTA PÁRT MEGALAKULÁSA

Az első világháború után a nemzeti erők fő törekvése az imperialista hatalmak kiváltságainak megszüntetése volt. A Párizs környéki béketárgyalásokon azonban elutasításra találtak. A kudarc lökést adott a forradalmi harcnak. 1919. május 4-én a pekingi diákok kezdték meg a küzdelmet, de rövidesen bekapcsolódtak a munkások is.[6] A „Május 4. mozgalom" Kína szuverenitásáért és a demokratikus szabadságjogokért szállt síkra. A proletariátus a mozgalomnak népi jelleget kölcsönzött. A mozgalom elérte, hogy a kormány megtagadja a párizsi szerződés aláírását, sőt a leghírhedtebb japánbarát minisztereket is eltávolították. A siker szilárdította a harckészséget, segítette a nemzeti erők megszerveződését.

A munkásosztály politikai aktivitása, a szocialista eszmék térhódítása az értelmiség között, az oroszországi forradalom hatása s az oroszországi polgárháborúban részt vett kínaiak hazatérése nyomán kommunista csoportok alakultak. Szervezőik főként Kínában és külföldön tanuló diákok, értelmiségiek voltak. A kommunista csoportok közvetlenül és sajtón keresztül kapcsolatba léptek a munkásokkal; munkásklubokat, iskolákat szerveztek és megismertették őket a forradalmi szocialista eszmékkel. E csoportok képviselői 1921. július 1-én kongresszusra gyűltek össze, s ezen megalapították a Kínai Kommunista Pártot. A kongresszus idején a pártnak mindössze 57 tagja volt. Megalakulása után a párt hozzákezdett a szakszervezetek létrehozásához is.

A kínai kommunisták úgy vélték, hogy feladatuk közvetlenül a munkások szocialista forradalomra vezetése. Figyelmen kívül hagyva Kína tényleges helyzetét, kizárólag a proletariátus harcát akarták képviselni, s megengedhetetlennek

[6] 1919 május–júniusában 150 városban több mint 10 milliós tömeg tüntetett, sztrájkolt.

tartották az együttműködést bármilyen más párttal. E felfogást a párt fiatal volta, tömegkapcsolatainak gyengesége magyarázza, valamint az, hogy még nem jutottak el a kínai társadalom válságának elemzéséhez.

AZ ERŐVISZONYOK 1922–24 KÖZÖTT

Bár a kormány a párizsi szerződést nem írta alá, engedékenységét az *imperialista hatalmak* kihasználták, s pozícióikat az ország gazdaságában és ellenőrzésében megerősítették. Terjeszkedésük – főleg a japán tőkéé – a versenyképtelen kínai ipart szinte megsemmisítette. A tulajdonukban levő gyárakban csökkentették a béreket, növelték a munkaidőt. A befolyás kiterjedtsége és mértéke tekintetében erős ellentétek voltak közöttük – főként az USA és Japán között –, de a nemzeti mozgalommal szemben egységesen léptek fel. Céljaiknak jobban megfelelt a megosztott, mintsem az egységes Kína, ezért a militarista hadurak viszályait maguk is elősegítették.

A *feudális* és az imperialista monopóliumokkal összefonódott reakciós burzsoá klikkek egymás ellen háborúztak, s ennek minden terhét a dolgozókra hárították. A tartományi kormányok költségvetésének 64–86%-át tették ki a katonai kiadások, s ezeket a megnövelt adók kíméletlen behajtásával fedezték. A parasztokat kifosztották, hadimunkára hajtották, erőszakosan vitték őket katonának. A vetésterületek pusztulása országszerte éhínséget, járványokat okozott.

A *dolgozó osztályok* helyzete elviselhetetlenné vált. A munkások hatalmas sztrájkokkal védekeztek. A sztrájkok közül kiemelkedett 30 000 tengerész hongkongi megmozdulása (1922), amely 3 hónap után győzelemmel ért véget. A másikat, a Peking–Hankou vasútvonal munkásainak politikai sztrájkját (1923) leverték. A két sztrájkot a munkások szolidaritási sztrájkokkal támogatták. A munkások létfeltételeik megjavításáért, az idegen uralom ellen, a demokratikus átalakulásért küzdöttek. A parasztság mozgalmai még nem öltöttek szervezett jelleget, s ahol kibontakoztak, a feudális-militarista uralom kegyetlenül megtorolta ezeket.

A *városi kispolgárság*, az *értelmiség* többsége, valamint a nemzeti burzsoázia Szun Jat-szen körül, a Kuomintangban[7] tömörült, s 1923-ban sorai rendezésével és az adott helyzetnek megfelelő politika kialakításával volt elfoglalva. A Kuomintang tömegbefolyása igen nagy volt: a parasztok is, a munkások is tőle várták helyzetük megjavítását. A párt azonban nem törekedett a tömegek megszervezésére, s így képtelen volt célirányos, ütőképes harc vezetésére a külföldi elnyomók és honi militaristák ellen. A Kuomintang ugyan nemzeti, demokratikus párt volt, de vezető szerepet a forradalomban eredményesen csak szervezeti megerősödése után tölthetett be.

[7] A Kuomintang (Nemzeti Néppárt) 1912 augusztusában alakult.

A FORRADALMI EGYSÉGFRONT; AZ ELSŐ FORRADALMI POLGÁRHÁBORÚ

A Kínai Kommunista Párt már 1922-ben, de különösen az 1923. évi munkásharcok során foglalkozott az egységfront kérdésével. A párt II. kongresszusa 1922-ben határozatában kimondta: „Egyesítenünk kell valamennyi forradalmi pártot és szervezetet, s egységfrontot kell szerveznünk avégett, hogy együttes erővel megdöntsük a militaristák, az imperialisták pártját, és megvessük az igazi demokratikus és független nemzet alapját".[8]

A KKP egységfront politikájának kialakítását segítette a Komintern Végrehajtó Bizottságának 1923 elején hozott határozata. Ez megállapította, hogy Kínában nemzeti forradalom van napirenden, hogy az egyetlen komoly nemzeti forradalmi csoportosulás a Kuomintang, s hogy a munkásosztály közvetlenül érdekelt a nemzeti forradalom győzelmében. Ezért azt ajánlotta a kínai kommunistáknak, hogy munkájukat a Kuomintangon belül fejtsék ki, a kommunista párt önállóságának megőrzése mellett.[9]

A KKP III. kongresszusán két szélsőséges irányzat alakult ki az egységfront kérdésében: az egyik ellenezte a Kuomintanggal való együttműködést, sőt úgy vélte, hogy a kantoni kuomintangista kormány katonai veresége a forradalmi tömegmozgalom megerősödéséhez vezet. E nézet képviselői továbbra sem értették meg a kínai forradalom jellegét, s hogy azt győzelemre csak a munkások és parasztok tömegei vihetik. A másik irányzat viszont a Kuomintanggal való együttműködést a párt önállóságának feladásával kötötte egybe. E felfogás képviselői nem ismerték fel a Kuomintang ingatagságát, amit csak erős kommunista párt és munkásmozgalom ellensúlyozhatott. Végül a kongresszus, abból indulva ki, hogy a felfegyverzett ellenforradalommal szemben csak forradalmi hadsereg lehet eredményes, ez viszont csak az antiimperialista és antifeudális erők széles bázisán jöhet létre, a Kuomintanggal való egység mellett döntött. A párt politikai és szervezeti önállóságát megőrizve, tagjai egyénileg léphettek be a Kuomintangba. Ugyanakkor a munkásosztály önálló forradalmi tényezővé fejlődése érdekében a párt súlyt helyezett a szakszervezetek megerősítésére, a munkások közötti politikai és ideológiai munka fokozására, a KKP tömegpárttá fejlesztésére. Ezzel egyidejűleg Szun Jat-szen – elfogadva a Szovjetunió vezetőinek tanácsát – úgy döntött, hogy a Kuomintangot a nemzeti fegyveres harc feltételeinek megfelelő szervezetté alakítja át.

A Kuomintang I. kongresszusa (Kanton – 1924. január) már a kommunisták részvételével ült össze. Együttesen alakították ki a programot; ebben független demokratikus köztársaság létrehozását tűzték ki célul, amelyben a hatalom a munkásosztály, a parasztság, a városi kispolgárság és a nemzeti burzsoázia kezében összpontosul. A megújhodott Kuomintang kiáltványa bejelentette a szövetséget a Szovjetunióval és a KKP-val, az imperialisták és a feudális hadurak elleni harcot, a nemzeti és demokratikus célokat, a földtulajdon kiegyenlítését és a tőke szabályozását. Ezt a valóban radikális programot a Kuomintangban részt vevő földbir-

[8] A Kommunista Internacionálé története. Kossuth 1971. 176. old.
[9] Ugyanott.

tokosok és nagytőkések nem támogatták. Főleg a forradalom népi jellegűvé válását, a kommunistákkal való együttműködést, a tőke szabályozását és a feudalizmus ellen irányuló követelést kifogásolták. A Kuomintang jobbszárnya készséges volt az ellenforradalommal való megalkuvásra. E csoporthoz tartozott valójában Csang Kaj-sek is, aki azonban akkor még Szun Jat-szen megbízható követőjének mutatkozott.

A létrejött egységfront lehetővé tette a *forradalmi hadsereg* megszervezését. 1924 májusában a Kanton melletti Vampoa szigeten katonai-politikai akadémiát alapítottak (parancsnoka Csang Kaj-sek, a politikai tagozat vezetője Csou En-laj lett) tisztek kiképzésére. Az oktatók között szovjet szakemberek is voltak. Egyidejűleg megkezdődött a fegyveres alakulatok szervezése is.

1924–25-ben fellendültek a munkás- és parasztmozgalmak. A munkásosztály túljutott az 1923-ban elszenvedett vereség utáni nehézségeken, szakszervezetei megerősödtek, s ismét jelentős sztrájkharcokat vívott. A parasztmozgalmak különösen Kuantung tartományban tűntek ki szervezettségükkel; itt parasztszövetségek alakultak, s ezek vezették a harcot a földbérleti díjak csökkentéséért és a rekvirálások ellen.

Az egységfront kialakulása és a népmozgalmak fellendülése a kínai reakció és az imperialista hatalmak támadását váltotta ki. 1924 októberében Kantonban lázadást szítottak a forradalmi kormány megdöntésére, de ezt a felfegyverzett munkások és parasztok, valamint a katonaiskolások 6 nap alatt leverték. A kudarc után az egységfront megbontásával kísérleteztek: Szun Jat-szent a Szovjetunióval és a KKP-val való szakításra próbálták rábírni,[10] de sikertelenül.

A Kuomintang befolyása országszerte megnőtt. A KKP 1925 januárjában összeült IV. kongresszusa e helyzetben legfontosabbnak a kommunisták vezető szerepének kivívását tekintette. Ez a forradalom győzelme szempontjából döntő jelentőségű volt, mivel a burzsoá vezetés már 1925-ig is bizonyságot tett állhatatlanságáról és határozatlanságáról. Ezért a kongresszus utasította tagjait[11] a tömegmunka fokozására, a munkások és parasztok harci felkészítésére. Bár a KKP a forradalomban fontos szerepet tulajdonított a parasztságnak, és hangoztatta is a munkás-paraszt szövetség szükségességét, mégis elmulasztotta a parasztok érdekeltté tételét. Az agrárforradalom kibontakozását célzó követelések kiterjesztése helyett csupán a bérleti díjak csökkentését szorgalmazta. A párt vezetői még nem értették meg, hogy a kínai nemzeti demokratikus forradalom egyúttal agrárforradalom is, s hogy a parasztság hatalmas tömegeinek harcbalépése a győzelem egyik döntő feltétele.

A NEMZETI ERŐK TÁMADÁSA

Nem sokkal a KKP kongresszusa után, februárban, a Kuomintang megkezdte keleti hadjáratát, s két hónap alatt győzött az ottani ellenforradalmi erők felett. Május végén Sanghajban munkás- és diákmegmozdulásokra került sor, s június-

[10] A Pekingben folyó tárgyalások idején, 1925. március 12-én Szun Jat-szen meghalt.
[11] A pártnak ekkor még mindig csupán 950 tagja volt.

ban ismét heves harcok törtek ki a városban. Sanghajban létrejött a munkások, diákok és nemzeti burzsoázia egységfrontja. Az imperialisták először fegyveresen próbálkoztak a mozgalom leverésével, miután ez nem sikerült, a nemzeti burzsoázia leválasztásával bontották meg az egységfrontot. A sztrájk így is augusztusig tartott. A sanghaji sztrájk támogatására tört ki Hongkongban az általános sztrájk 250 000 résztvevővel. Bár a sztrájkolók ellen angol és francia tengerészgyalogosokat vetettek be, a harc Hongkongban és Kantonban több mint egy évig elhúzódott.

A hadsereg sikerei és a forradalmi mozgalom fellendülése a városokban időszerűvé tette a Szun Jat-szen által 1923 februárjában alakított kantoni kormány átszervezését. 1925. július 1-én a kormány bejelentette, hogy a Kínai Köztársaság nemzeti kormányának tekinti magát. Hivatalosan is bejelentették a nemzeti forradalmi hadsereg megalakulását. A hadseregben a kommunisták is vezető pozíciókhoz jutottak. Munkások és parasztok tömegesen áramlottak a hadseregbe. A feudálisok és a falvakban garázdálkodó bandáik ellen paraszti partizánosztagok alakultak.

1925. október 1-én a forradalmi hadsereg, együttműködve a partizánosztagokkal, újabb hadjáratot indított a kuantungi militaristák ellen, s győzelmet aratott. A sikerek a Kuomintang jobbszárnyát megriasztották, s hogy megtörjék a forradalmi erők lendületét, a kommunisták ellen támadtak. Csang Kaj-sek provokációt szervezett, majd ennek ürügyén számos kommunistát letartóztattak, s azzal a követeléssel álltak elő, hogy a hadseregben és a Kuomintangban a vezető pozíciókban csökkentsék a kommunisták arányát. A munkások tiltakozása azonban olyan arányú volt, hogy Csang jobbnak látta a visszavonulást. Az incidens komoly figyelmeztetésül szolgálhatott. A KKP vezetése, elsősorban a főtitkár, Csen Tu-hsziu azonban változatlanul megbízott Csang Kaj-sekben.

1926 júliusában az immár 100 000 harcost számláló forradalmi hadsereg megkezdte *északi hadjáratát* az ország egyesítése céljával. A hadjáratot gyors sikerek kísérték. A győzelmek segítették a párt- és szakszervezetek megerősödését is; a pártnak csaknem 58 000, a szakszervezeteknek 1 200 000 tagja volt. A felszabadított területeken sorra alakultak meg a kommunista sejtek.

Januárban a kormány Kantonból Vuhanba tette át székhelyét. Márciusban a forradalmi hadsereg bevonult Sanghajba, amelyet addigra, több felkelés után, a város munkásai – együttműködve a kispolgársággal – már felszabadítottak. A hadsereg folytatta hadjáratát Nanking ellen. A Jangce folyó mentén kialakult angol–amerikai befolyási övezetek 1927 márciusára felszabadultak.

ELLENFORRADALMI FORDULAT; AZ ELSŐ FORRADALMI POLGÁRHÁBORÚ VÉGE

A győzelmek időszakában a Kuomintanghoz nemcsak munkások és parasztok, hanem földbirtokosok, nagytőkések és tábornokok is nagy számmal csatlakoztak. A Kuomintang jobbszárnya velük megerősödött, s már 1926-ban megkezdte a támadást a balszárny, főleg a Kínai Kommunista Párt ellen. Csang Kaj-sek, a hadsereg főparancsnoka a parancsnoki posztokra jobboldaliakat állított. A KKP

vezetői ahelyett, hogy a hadseregben a kommunista befolyás erősítéséért léptek volna fel, az egység megőrzésére hivatkozva elfogadták Csang követelését a kommunista pozíciók csökkentésére.

Akcióba léptek az imperialista hatalmak is. 1927 márciusában angol, amerikai és más hadihajókról lőtték Nankingot. Egyidejűleg tárgyaltak Csanggal, követelve a forradalmi erőkkel való leszámolást. Ugyanezt sürgették a kínai komprádorok, földbirtokosok és nemzeti nagytőkések.

A fordulat *1927. április 12-én* következett be. Csang Kaj-sek csapatai provokációt szerveztek Sanghajban, s a rend helyreállítása ürügyén lefegyverezték a munkásokat, majd megkezdték a véres leszámolást. Az év folyamán bestiális kegyetlenséggel 13 ezer embert öltek meg. A bebörtönzöttek száma meghaladta a 35 ezret.

Az ellenforradalmi fordulat új helyzetet teremtett. Csang Pekingben „nemzeti kormányt" alakított, s hozzálátott a kommunisták fizikai kiirtásához. Ugyanakkor Vuhanban a kormány szembefordult Csang puccsával, s az egységfrontot érvényben levőnek nyilvánította.

A súlyos vérveszteséget szenvedett Kommunista Pártnak le kellett vonnia a helyzetből adódó következtetéseket. A Komintern Végrehajtó Bizottsága már 1927 májusi plénumán foglalkozott a kínai kérdéssel. Úgy vélte, hogy a Kuomintang vuhani kormánya továbbra is forradalmi szerepet tölthet be, amennyiben határozottan a tömegekre támaszkodik. A KKP feladatát abban látta, hogy az a vuhani kormányban maradva hatalmas forradalmi tömegmozgalmat szervezzen, s nyomást gyakoroljon a kormányra. Ez az álláspont arról tanúskodott, hogy a Komintern nem mérte fel teljes nagyságában a KKP-t ért csapást, s a Kuomintang vuhani csoportját túlértékelte. A KKP V. kongresszusa (1927 május) a vuhani kormánnyal való együttműködés mellett foglalt állást. A kormány azonban nem váltotta be a forradalmiságához fűzött várakozásokat: szembefordult az agrárforradalommal, s lemondott új forradalmi hadsereg szervezéséről. A Komintern túlbecsülte, a KKP lebecsülte a forradalmi mozgalom lehetőségeit. A vuhani kormányt illető remények csakhamar szertefoszlottak. 1927. július 15-én, miután tábornokai már nagyrészt átálltak az ellenforradalom oldalára, maga is szakított a kommunistákkal. A vuhani Kuomintang is hozzálátott a kommunistákkal és a munkás-paraszt forradalmi erőkkel való leszámoláshoz.

Így az első forradalmi polgárháború *vereséggel végződött.*

AZ ELSŐ FORRADALMI POLGÁRHÁBORÚ EREDMÉNYEI ÉS TANULSÁGAI

A polgárháború kezdeti időszakában a forradalmi erők vezetését a nemzeti burzsoázia töltötte be, de a gyorsan izmosodó Kommunista Párt szintén a vezető szerepért lépett fel. A gyenge, feudálisokkal összefonódott nemzeti burzsoázia félt a forradalom népivé válásától, a KKP a vezetést viszont csak a tömegeket mozgósítva érhette el, ami egyébként a forradalom következetes végigvitelének is feltétele volt. A polgárháború kezdetén a tömegek túlnyomó többsége a Kuomintang befolyása alatt állt. A Kuomintang mint az egységfront szervezeti kerete

segítette a KKP-t tömegbefolyása kialakításában és gyors növelésében. A KKP elsőként a munkásokat nyerte meg, majd a parasztok között is tért hódított. Az antifeudális parasztmozgalmak lebecsülése miatt falusi bázisa azonban szűk maradt. A vezető szerepért vívott harcban következetlen volt; így nem használta ki a kuomintangista burzsoázia hibáiból adódó lehetőségeket, ellenkezőleg, megalkuvással még segítette is azok leplezését. A tömegek saját tapasztalatai ugyanakkor megalapozták a kommunista párt bázisának későbbi kiszélesedését.

A tanulságok közül – Kína sajátos viszonyai között – a legfontosabbak a következők voltak:

– a forradalom csak széles egységfront alapján győzhet, de ezt már a munkásosztálynak kell vezetnie;

– a proletariátus vezetőszerepének központi kérdése a parasztság megnyerése, s ezt csak a parasztokat kielégítő agrárforradalom alapozhatja meg;

– a forradalom fő formája a fegyveres harc, amit szintén a munkásosztálynak kell vezetnie.

A MÁSODIK FORRADALMI POLGÁRHÁBORÚ ELSŐ SZAKASZA (1927. VIII–1931. IX.)

A vereség a forradalom átmeneti apályát hozta magával. A kuomintangista fehérterror áldozatainak száma 1932-ig meghaladta az 1 milliót. Katasztrofálisan visszaesett a szakszervezetek taglétszáma: az 1927. évi 3 millióról 1929-ben 30 000-re. A KKP taglétszáma tízezerre zsugorodott. A KKP előtt a rendezett visszavonulás és erőgyűjtés nehéz feladata állt. 1927. augusztusi konferenciája a megalkuvó vezetőséget leváltotta, és döntő tennivalóként a parasztforradalom kibontakozását jelölte meg.

A párt, először kerülve ilyen súlyos helyzetbe, nem tudott rendezetten visszavonulni. Igen gyakran, kellő felkészülés nélkül felkeléseket kezdeményezett. Ezek körébe tartozott az 1927. augusztus 1-i Nancsangban kitört felkelés is.

Még az év őszén megkezdődött a *forradalmi bázisok* kialakítása. Hunan és Csianghszi egy részén Mao Cetung vezetésével parasztfelkelések bontakoztak ki, s megalakult a munkás-paraszt hadsereg 1. hadosztálya. Mivel ott a harci feltételek kedvezőtlenek voltak, Mao a Csingkangsan hegységbe vonult ezer főnyi seregével, s munkás-paraszt kormányt alakított. Ide vonult Csu Te a nancsangi felkelés veresége után a hadsereg megmaradt részével, amely a Vörös Hadsereg magvát képezte. A fiatal Vörös Hadsereg közreműködött a forradalmi bázis kiszélesítésében. Körzetében paraszttanácsok alakultak. Peng Tö-huaj vezetésével Hunan, Hupej és Csianghszi körzetében, majd az ország más részein is alakult forradalmi bázis. Számuk 1930-ban már 15 volt; a Vörös Hadsereg fegyvereseinek száma 60 ezerre gyarapodott.

A forradalmi bázisok és a Vörös Hadsereg fejlesztése megfelelt a KKP VI. kongresszusán[12] meghatározott politikának. A kongresszus állást foglalt a forradalom polgári demokratikus jellege mellett, fellépett az erőltetett, kalandor

[12] A kongresszus idején (1928. VII.) a KKP 40 ezer tagot számlált.

akciók, a „balosság" ellen, amit fő veszélynek minősített. A „balosság" azonban fokozatosan mégis teret hódított. A párt főtitkára, Li Li-szan 1930-ban kijelentette, hogy a forradalom fellendülési szakaszába jutott, s létrejöttek a feltételek a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövéséhez. A vezetők egy része a Vörös Hadsereg offenzíváját sürgette, s a pártot a városokban egyidejű fegyveres felkelések megszervezésére akarta rábírni. Nem számoltak a reális erőviszonyokkal. A Vörös Hadsereg állománya ugyan megnőtt, de csak kézi fegyverekkel rendelkezett. A munkások még korántsem heverték ki az elszenvedett vereséget. Szakszervezeteik taglétszáma csekély volt: Sanghajban 2100, Vuhanban 200, Tiencsinben 500. E feltételekkel akciókat kezdeményezni egyenlő lett volna a forradalmi erők megsemmisítésével. A Komintern figyelmeztette a KKP-t e vonal veszélyességére, Li Li-szan csoportja azonban a figyelmeztetést „nemzeti sajátosságokra" hivatkozva elutasította. A Komintern Végrehajtó Bizottsága 1930 augusztusában újra foglalkozott a kínai helyzettel, s megállapította, hogy az adott helyzetben a forradalmi bázisok megszilárdítása s a Vörös Hadsereg megerősítése a harc kibontakoztatásának feltétele. Bár az ultraforradalmi nézeteknek a bázisokon számos híve volt, a KKP a „balosok" kalandor irányzatát végül elvetette. De az erőket túlértékelő szemlélet később ismét lábra kapott, s újabb hibákhoz vezetett.

A forradalmi bázisokon és körzeteikben fejlődött a *tanácsmozgalom.* 1931 novemberében összeült a munkás-, paraszt- és katonatanácsok I. kongresszusa. A küldöttek alkotmánytervezetet fogadtak el, föld- és munkatörvényeket hoztak, foglalkoztak a gazdasági építéssel és a Vörös Hadsereg fejlesztésével. A kongresszus ideiglenes központi kormányt alakított; élére Mao Cetung került. A Vörös Hadsereg parancsnoka Csu Te lett.

A MÁSODIK FORRADALMI POLGÁRHÁBORÚ MÁSODIK SZAKASZA ÉS A JAPÁNOK ELLENI HARC KEZDETE

1931. szeptember 18-án Japán megtámadta Mandzsúriát. Az ország függetlensége még súlyosabb veszélybe került. A veszély alapot adott a nemzeti erők közeledésére. A KKP és a Kuomintang ellentétei azonban olyan mélyek voltak, hogy egységfront alakítása egyelőre szóba sem jöhetett. Csang Kaj-sek folytatta 1930 végén megkezdett hadjáratait a forradalmi bázisok ellen, a KKP pedig az imperializmus feletti győzelem döntő feltételét a Kuomintang szétzúzásában látta. A Komintern a forradalom antiimperialista feladatainak követésére hívott fel, de maga is túlértékelte a népi forradalmi erőket, a Kuomintang válságát pedig a valóságosnál mélyebbnek látta.

A japánok elleni küzdelemben kiemelkedett a *sanghaji* munkásság. A város ellen 1932 januárjában megkezdett japán támadás visszaverésére a munkások védelmi vonalat alakítottak ki, lövészárkokat ástak, barikádokat emeltek, s fegyvert fogtak. A munkások 20 000 főnyi alakulataihoz kuomintangista csapatok is csatlakoztak, s a város 34 napig tartotta magát. A harcolókat a japán gyárakban kibontakozott sztrájk támogatta. Országszerte megdöbbenést és felháborodást keltett, amikor Sanghajt végül a Kuomintang-kormány játszotta a japánok

kezére, majd ezt tette három északkeleti tartománnyal is. A japán megszállás csapást mért a munkások és parasztok, de a nemzeti burzsoázia érdekeire is, s így az egyre élesebben helyezkedett szembe a Csang Kaj-sek képviselte kapituláns, nemzetáruló politikával.

A forradalmi területek elleni hadjáratok nagy veszteségeket okoztak a gyengén felszerelt Vörös Hadseregnek. 1934 októberében a Vörös Hadsereget bekerítették. Hogy erőit megmentse, áttört, s megkezdte híres *hosszú menetelését*. Egy év alatt több mint 12 ezer kilométert megtéve, hihetetlen nehézségek árán az ország délkeleti részéből eljutott északra. A menetelés idején ült össze a KKP politikai bizottsága, s szakított a kalandor „balossággal", leváltotta e vonal képviselőit; főtitkárrá Mao Cetungot választotta.

A második forradalmi polgárháborúban a szembenálló felek egyike sem érte el célját. A Kuomintang képtelen volt a forradalmi erők leverésére, mert bár ezek komoly veszteségeket szenvedtek, a Kuomintang nemzetellenes politikája – akarva-akaratlan – újból megszilárdította társadalmi bázisukat. Ha a kommunisták követtek is el komoly hibákat, a munkások és parasztok meggyőződtek róla, hogy a forradalmat ők képviselik Kínában.

A kommunisták vezette forradalmi erők nem győzhették le a Kuomintangot, mert gazdaságilag, katonailag gyengébbek voltak. Lebecsülték az ellenfél erejét, az imperialistáktól, a kínai nagybirtokosoktól, komprádoroktól és nemzeti tőkésektől kapott támogatást, s ezért gyors győzelemre törekedve súlyos taktikai hibákat vétettek. A katonai-politikai akciókat erőltetve valójában önmagukat gyengítették. A forradalom újabb fellendülésére volt szükség ahhoz, hogy az erőviszonyok kedvezőbb alakulásával, a tanulságokból leszűrt tapasztalatok birtokában a KKP a vezető szerepet a kínai forradalomban kivívhassa. A közvetlen feladat azonban a Japán elleni nemzeti háború volt, s a pártnak erre kellett összpontosítania erejét.

A JAPÁNELLENES NEMZETI EGYSÉGFRONT MEGALAKULÁSA

1935-ben a KKP északon már felvette a harcot a japánokkal – az ott kibontakozott partizánháborút a párt vezette. Nyilvánvaló volt azonban, hogy Japán kiűzése nagyobb erőket igényel, s ezek csak nemzeti összefogással hozhatók létre. E céllal a KKP 1935 júniusában egységfrontba hívott minden Japán és Csang Kaj-sek elleni erőt. Augusztusban a párt tovább lépett, s nyilatkozatában bejelentette, hogy a Japán elleni közös harc érdekében a Vörös Hadsereg kész lemondani a Kuomintang-alakulatok elleni harcról. Egységes demokratikus kormányért és egységes parancsnokság alatt összkínai hadseregért lépett fel.

1936-ban a KKP két alkalommal javasolta a Kuomintangnak az egységfront létrehozását. Csang Kaj-sek azonban a japánok elleni háború előtt a „vörösökkel" akart leszámolni. Ugyanakkor a kuomintangista alakulatok, megtagadva az engedelmességet, önhatalmúlag kezdték meg a Japán elleni háborút, s győzelmeket arattak. A forradalmi bázisok ellen indított két hadsereg kapcsolatba lépett a Vörös Hadsereggel, s megegyeztek a polgárháború megszüntetésében. A kuomintangista haderők szembefordulását a nemzetellenes vezetéssel ösztönözte a

KKP új politikai vonala. A párt bejelentette készségét a nemzetközi burzsoáziával való egységfrontra, ennek érdekében védte a nemzeti tőkések vállalatait, s az addig követett „Munkás-paraszt köztársaságot!" jelszót a „Népköztársaságot!" jelszóval cserélte fel.

A hadsereg szembefordulása vezetőivel annyira erőteljessé vált, hogy amikor Csang Kaj-sek a Vörös Hadsereggel baráti kapcsolatra lépett két kuomintangista hadsereget a Vörös Hadsereg elleni hadműveletekre akarta rábírni, a katonák letartóztatták. Az esemény a Kuomintang ekkorra már kialakult mély válságát igazolta. Az ellenforradalmi oldalon azonban még mindig komoly katonai erők maradtak, s a honvédelmi miniszter ezeket utasította is a hsziani hadseregek megtámadására. Újból a polgárháború kiterjedése fenyegetett, s ez csak a japán hódítóknak kedvezett volna. A KKP ezért – a Kominternnel egyetértésben – az incidens békés, de a Japán elleni háborút szolgáló rendezéséért lépett fel. A kommunisták közvetítésével Csang Kaj-seket szabadon bocsátották azzal a feltétellel, hogy megszünteti a polgárháborút, együttműködik a Vörös Hadsereggel a japánok ellen. Az egységfront érdekében a KKP újabb engedményt tett: beleegyezett a földbirtokok kisajátításának leállításába és a „Népköztársaságot!" jelszónak a „Demokratikus Köztársaságot!" jelszóval való felváltásába. Csang a feltételeket elfogadta.

A Kuomintang korábbi árulásaiból azonban az a tanulság adódott, hogy az egységfront csak az önállóságát megőrző KKP erős tömegbefolyása alapján lehet tartós. A KKP ezért súlyt helyezett a Vörös Hadseregben vezető szerepének biztosítására, vagyis jelentős önálló katonai erő fenntartására. A KKP tömegbázisa a Vörös Hadseregnek az ipari körzetekből mezőgazdasági vidékre vonulása után megváltozott: a parasztság között kiterjedt, de az ipari proletáriátus között nem erősödött. 1926-ban a párttagság 66%-a volt munkás, a 30-as években viszont 90%-a paraszt. A munkások arányának csökkenése a párton belül a kispolgári nacionalista szemlélet eluralkodásának veszélyével járt. Ezért a Komintern a kommunisták városi munkájának fokozását ajánlotta, s ezt a KKP elfogadta.

Az egységfront hivatalosan az 1937 júliusában kibontakozott japán offenzíva kapcsán jött létre. A Kuomintang elismerte a KKP legalitását, s a Vörös Hadsereg a Nemzeti Forradalmi Hadsereg keretében megtartotta egységeinek önállóságát. Megindult a háború a japán fasizmus ellen. Az első ütközetekben a Vörös Hadsereg kezdeményezett, komoly győzelmeket aratott, s ez az egységfrontot megszilárdította.

A kínai forradalmat a nemzetközi kommunista és forradalmi szakszervezeti mozgalom, valamint a Szovjetunió messzemenően támogatta. Szolidaritási sztrájkok, tiltakozó mozgalmak, gyűjtések, káderek küldése, fegyverek szállítása segítette az antiimperialista nemzeti küzdelmet. Különösen számottevő volt a Komintern által nyújtott támogatás. Kongresszusai, plénumai rendszeresen követték a kínai forradalom eseményeit, segítették a fiatal és nehéz körülmények között küzdő Kínai Kommunista Pártot politikájának kialakításában. A kínai forradalom nemcsak a kínai nép, hanem a világ forradalmi erőinek ügye is volt.

6. FÜGGETLENSÉGI MOZGALOM INDIÁBAN

Az angol gyarmat Indiában[13] viszonylag korán bontakozott ki a nemzeti ellenállás. Már a századforduló előtt, 1885-ben megalakult az Indiai Nemzeti Kongresszus (a továbbiakban INK). Nagybirtokosokat, értelmiségieket, tőkéseket tömörített s önkormányzatra törekedett. A századfordulón sorain belül kialakult a kispolgárság és kispolgári értelmiség radikális irányzata. A nemzeti mozgalom 1906-ban bekövetkezett fellendülésekor az INK-n belül kiéleződtek az ellentétek; a mérsékeltek megelégedtek a Brit Birodalmon belüli önkormányzat követelésével, míg a radikálisok a teljes függetlenségért léptek fel.

VÁLTOZÁSOK INDIÁBAN AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

A világháború kétféleképpen hatott Indiára. Az angolok súlyos háborús terheket róttak rá. Közel másfél millió férfit mozgósítottak. India 700 ezer emberét vesztette el a háborúban. A háborús kiadások megsokszorozták a gyarmat adósságát: 1914-ben 192 millió rúpiát tett ki, 1918-ban 1325 milliót. Ugyanakkor az angol hadsereg és a lakosság ellátása – az import csökkenése miatt – lehetővé tette a hazai ipar fejlődését. Főleg a textilipar kapacitása bővült jelentősen. A nehézipar, a termelőeszközök gyártása változatlanul csekély maradt. Az acéltermelés ugyan kb. 50%-kal nőtt, de ez főleg az angolok háborús szükségleteit elégítette ki. A háború idején alakult ki az első indiai monopolista csoport, a Tata, amely az acéltermelés 60%-át tartotta kezében.

Megnőtt a munkások száma és koncentráltsága. A munkások helyzete a háború alatt romlott, a munkaidőt meghosszabbították, a bérek jóval a létminimum alatt maradtak. A munkások már 1917-ben sztrájkoltak helyzetük megjavításáért, s ezekből a mozgalmakból 1918-ban megszületett az első szakszervezet. A szakszervezeteket forradalmi értelmiségiek is támogatták.

Az ipar és a munkásosztály fejlődése alig érintette India gazdasági és társadalmi szerkezetét. A 300 milliós lakosság 90%-át mezőgazdasági béresek, bérlők és kisparasztok tették ki. A háború alatt az export csökkenése a terményárak eséséhez, az iparcikkárak növekedéséhez vezetett, s ez önmaga is rontott a parasztok helyzetén. A megnövelt adók, a kötelező kölcsönjegyzés, az uzsorakölcsön feltételeinek romlása, a katonai sorozások elviselhetetlenné tették a parasztok életét.

A háború éveiben erősödött a szembenállás a gyarmati rendszerrel. A burzsoázia is aktívabban lépett fel. Az INK domíniumi státusért lépett fel. Célját békés módszerekkel, fokozatosan akarta elérni. Politikáját támogatta a Muzulmán Liga[14] is.

[13] Indiát az angolok kétféleképpen igazgatták. A mintegy 600 fejedelemséget hűbéresként kötötték magukhoz, a terület mintegy háromötödén közvetlen gyarmati igazgatást alkalmaztak.

[14] A Muzulmán Liga 1906-ban alakult. A muzulmán papokat, feudálisokat, tőkéseket és tisztviselőket tömörítő pártot az angolok a nemzeti egység vallási alapon való bomlasztására használták fel.

1918 nyarán az angolok reformtervezetet hoztak nyilvánosságra, hogy a nemzeti mozgalom erejét megtörjék. A reform kilátásba helyezte a választójog kiszélesítését (a lakosság 1%-ára) és a nagyobb tartományok közös angol–indiai igazgatását, ugyanakkor meghatározatlan időre rendkívüli felhatalmazást adott a rendőrségnek a népmozgalmak elfojtására. A reformok a dolgozó osztályok számára tehát csak harcuk feltételeinek rosszabbodását hozták.

Az 1919-ben bevezetett alkotmányban a burzsoázia csalódott, s az INK többsége a párt kongresszusán ellene szavazott. A mérsékeltek, akik a Muzulmán Ligával együtt elfogadták a reformot, kiváltak az INK-ból és külön pártot alapítottak.

A NEMZETI MOZGALOM FELLENDÜLÉSE

A nemzeti mozgalom fellendülését az amritsari események nyitották meg. Amritsar lakosainak 1919. április 12-i békés tüntetését az angolok szétlőtték. 379 embert megöltek, ezerkétszázat megsebesítettek. A véres bűntettre India északi részének városai felkelésekkel válaszoltak, de ezeket is fegyveresen leverték. A népmozgalmak új módszerekkel tovább folytak: politikai tiltakozásokkal, a munkások általános sztrájkjával, az állami adók és földbérleti díjak megtagadásával, a külföldi áruk bojkottjával, a gyarmati hatóságok intézkedéseivel szembeni engedetlenséggel.

A népmozgalmak vezetését az INK igyekezett kézbe venni. Maga is felismerte, hogy a korábbi módszerek alkalmatlanok a függetlenség kivívására. Az INK élére Mohandasz Karamcsand *Gandhi* került, aki a már ismertetett új módszerek kialakításában is kezdeményező szerepet játszott. 1920. augusztus 1-én hirdette meg Gandhi a szatjagrahát (erőszaknélküli mozgalmat). Felszólította India lakosságát a gyarmatosítók iránti engedetlenségre, ezen belül a külföldi áruk bojkottjára, az állami és közigazgatási tisztségek betöltésének megtagadására. A mozgalomba milliók kapcsolódtak be, s ez az INK-t a nemzeti mozgalom vezető pártjává, s egyben tömegpárttá emelte. Tagjainak száma 1921-ben hozzávetőlegesen 10 millió volt.

Az engedetlenségi mozgalom idején fellendült a *munkásmozgalom* is. Több mint 100 szakszervezet alakult. 1920 őszén 64 szakszervezet 140 ezer tag képviseletében megalakította az Összindiai Szakszervezeti Kongresszust. A Szakszervezeti Kongresszus határozatában tiltakozott a gyarmati megtorlások ellen, követelte a bérek növelését, a munkafeltételek javítását, a társadalombiztosítás bevezetését, a munkanélküli-segélyt. 1920–21-ben több mint 600 sztrájk zajlott le egymilliót meghaladó részvevővel. A sztrájkok egyharmada sikerrel végződött. Bengáliában, Pandzsábban, a központi tartományokban fellendült a *parasztmozgalom* is; a parasztok nem fizettek adót, bérleti díjat, elégették az adósságleveleket, megtámadták a nagybirtokosokat és uzsorásokat. Délnyugat-Indiában 40 napig tartott 500 ezer bérlő felkelése.

1922 februárjában a politikai elítéltek szabadon bocsátása és a rendőri megtorlások megszüntetése céljával Gandhi ultimátumot intézett az alkirályhoz. Elutasítás esetén kilátásba helyezte az adófizetés megtagadását az engedetlenségi mozgalom keretében. Ez radikális előrelépés lett volna. Néhány nap múlva azon-

ban Gandhi leállította az engedetlenségi mozgalmat.[15] Gandhi lépése a mozgalom felfelé ívelésekor következett be, s elégedetlenséget keltett a tömegek között. Az INK-t tömegesen hagyták el, taglétszáma néhány százezerre zsugorodott. Az INK-ban vita alakult ki a taktika kérdésében. Motilal Nehru (Dzsavaharlal Nehru apja) és mások az angolokkal való együttműködés bojkottjának feladásáért lépett fel, míg Gandhi a korábbi taktikát védte. Végül kompromisszumos megoldás született: az INK-n belül megalakult Szvaradzs (szó szerint: saját hatalom) Pártnak engedélyezte az indulást a választásokon és a részvételt a törvényhozó testületekben. A Szvaradzs Párt a választásokon látványos győzelmet aratott, s az INK irányítását is megszerezte.[16]

AZ INDIAI KOMMUNISTA PÁRT MEGALAKULÁSA. A KOMMUNISTA MOZGALOM NEHÉZSÉGEI

A munkásmozgalom 1924-ben újból jelentős sztrájkokkal lépett fel. Kiemelkedett közülük 160 ezer bombayi textilmunkás csaknem 3 hónapig tartó harca, amely végülis győzött. Fejlődött a szakszervezeti mozgalom is; a szervezett munkások száma 1927-ben elérte a 300 ezret. A munkásmozgalom fejlődését a reformizmus terjedése mellett nehezítette a munkások közötti különbség, kaszt, vallás és nemzetség szerint, amit a munkáltatók ellentétté igyekeztek növelni.

A munkásmozgalomban jelentős szerepet játszottak a kommunisták. Kommunista csoportok az ipari körzetekben már 1918-ban dolgoztak. 1924-ben négy kommunistát perbe fogtak azzal a váddal, hogy összeesküvést szőttek az angolok indiai uralma ellen. A gyarmatosítók célja az volt, hogy felszámolják a kommunista mozgalmat, még mielőtt az megerősödik. A per azonban ellenkező hatást ért el – az indiai sajtó nyilvánossága növelte az érdeklődést a kommunisták iránt. A bombayi textilmunkások a per kapcsán követelték a kommunista párt létezésének jogát.

Az Indiai Kommunista Párt 1925 végén alakult meg, szervezetileg és ideológiailag azonban nagyon gyenge volt. Egyes szervezetei szektás vagy éppen megalkuvó vezetés alatt tevékenykedtek. Így, bár a párt formailag megalakult, a kommunista mozgalom ténylegesen csoport jellegű maradt.

A kommunisták 1926–28 között munkás-paraszt pártok létrehozását kezdeményezték Pandzsábban, Bengáliában, a bombayi és központi tartományokban. Közülük a bengáliai a nemzeti függetlenségért, az indiai köztársaságért lépett fel. Programjába felvette a munkások bér- és szociális követeléseit. A munkás-paraszt pártok gyengesége volt, hogy a feudális nagybirtok kérdését nem érintették, s ez parasztbázisukat eleve leszűkítette. 1928-ban a munkás-paraszt pártok Összindiai Munkás-Paraszt Pártban egyesültek.

[15] 1922 februárjában Csauri Csaurában a parasztok, hogy megbosszulják néhány lakos meggyilkolását, felgyújtották a helyi rendőrőrszobát, ahol 22 rendőr bennégett. Gandhi az ügy kapcsán, az erőszakmentesség megsértésére hivatkozva jelentette be a mozgalom leállítását.

[16] Gandhi egy időre visszavonult, s idejét a társadalom legalsó része, a pariák (érinthetetlenek) védelmének, a rokkamozgalomnak, a vallási ellentétek feloldásának szentelte.

Az osztályharcos szakszervezetek és a forradalmi parasztmozgalom ellen a gazdasági válság éveiben megerősödött a támadás. 1929-ben reformista szakszervezeti központ alakult (egyik vezetője Giri, India 1969-ben megválasztott köztársasági elnöke volt), majd 1931-ben újabb szakadás következett be. 1929-ben megrendezték a hírhedt miruti pert a kommunista és baloldali munkásmozgalom likvidálására. A 33 vádlott közül három angol volt, akik az indiai szakszervezeti mozgalomban dolgoztak. A pert az angol bíróság 4 évig húzta el. A vádlottak védelmét neves kongresszuspárti ügyvédek, köztük Dzsavaharlal Nehru, látták el. Országszerte tömegtüntetéseken, gyűléseken követelték a vádlottak szabadon bocsátását. Az angolok végül 1933-ban az elítélteket kénytelenek voltak szabadon bocsátani.

A per segítette az Indiai Kommunista Párt hosszan elhúzódó válságának megoldását. 1933 végén az IKP újjáalakult, s a Komintern önálló szekciója lett. A pártot már 1934 elején betiltották, s ezért illegalitásban volt kénytelen dolgozni.

A NEMZETI ÉS FORRADALMI MOZGALOM FELLENDÜLÉSE A VÁLSÁG ÉVEIBEN

A gazdasági világválság súlyosan hatott Indiára. A teljes és részleges munkanélküliek száma 40 millióra duzzadt. A parasztok, városi kisárutermelők tömegesen mentek tönkre, és a burzsoázia egy része is csődbe jutott. Egyidejűleg megerősödött a nagytőke, s a válság éveiben újabb monopolista csoportok alakultak.

1930-ban fegyveres felkelés és partizánmozgalom bontakozott ki az északnyugati tartományban. Pesavar városa 12 napig volt a felkelők birtokában. A kivezényelt indiai katonák nem lőttek a felkelőkre, akiket végül az angol hadsereg egységei vertek le. A partizánok azonban 1931-ig folytatták harcukat. Az ország más részein, a fejedelemségekben is kibontakoztak fegyveres agrármozgalmak. A városokban rendszeressé váltak a sztrájkok.

Az INK-ban már 1927-ben érezhetően megnőtt a teljes függetlenséget követelők csoportja. Az egyre jelentősebb szerephez jutott Dzsavaharlal Nehru csoportja 1930-ban elérte, hogy az INK hivatalosan is elfogadja a teljes függetlenség programját.

1930 tavaszán Gandhi kilépett visszavonultságából és felszólította a népet az angolok sómonopóliumának megtörésére. A tengerpartot sópárlók lepték el, akik az így nyert sóért nem fizettek adót. Gandhi a mozgalmat korlátozott, figyelmeztető tiltakozásnak szánta, de az csakhamar spontán engedetlenségi kampánnyá vált. Az engedetlenségi és bojkottmozgalom tüntetésekkel, politikai tömegsztrájkokkal párosult.

A tömegmozgalomtól megriadt INK kompromisszumra lépett az angolokkal. Gandhi s az alkirály között egyezség jött létre, s azt az INK jóváhagyta. Az INK kötelezte magát az engedetlenségi mozgalom és bojkott leállítására, a tüntetések megszüntetésére. Az angolok cserébe visszavonták a rendkívüli törvényt, megszüntették a sópárlók elleni pereket, s az INK alkotmányos reformjavaslatainak megvitatására beleegyeztek egy kerekasztal-konferencia összehívásába. E kompromisszum kiélezte az INK-n belüli ellentéteket.

1931–32-ben a tömegek az INK ellenére folytatták az engedetlenségi mozgalmat. Miután 1931 végén a kerekasztal-konferencián az INK nem ért el eredményt, egyéni engedetlenségi kampányt hirdetett. Az angolok újból egy sor rendkívüli törvényt léptettek életbe, s tömeges letartóztatásokat foganatosítottak. 1933 tavaszán a bebörtönzöttek száma meghaladta a 120 ezret. A nemzeti mozgalom vereséget szenvedett.

AZ 1935. ÉVI „ALKOTMÁNY". A NEMZETI EGYSÉGFRONT SZERVEZŐDÉSE

1929-ben az angolok ígérete alapján esedékessé vált az 1919-es reformok felülvizsgálata. Az angolok az előkészítést 1935-ig elhúzták, míg végül augusztusban kihirdették az új „alkotmányt". A törvény az angol igazgatású területekből és a fejedelemségekből Összindiai Szövetség, valamint területi autonómia kialakítását irányozta elő. A központi törvényhozói testület és államtanács az angol gyarmati adminisztrációt most sem korlátozta. Az angol ellenőrzés alatt álló helyi kormányok hatáskörébe tartozott az oktatás, az egészségügy, részben a pénzügy és az adók. India önkormányzatát ez a reform sem vitte előre. Az Összindiai Szövetséggel az angolok a támaszukat alkotó fejedelmek hatáskörének kiterjesztését és a nemzeti mozgalom megosztását akarták elérni. E céllal biztosítottak a muzulmán közösségeknek a számarányukat jóval meghaladó képviseletet a törvényhozó testületekben, arra számítva, hogy ez a vallási ellentéteket felszítja. Az alkotmányt csak 1937-ben léptették életbe, de a tiltakozó mozgalmak miatt az Összindiai Szövetség létrehozására nem került sor.

A reform meghirdetése után újabb antiimperialista mozgalmi hullám söpört végig az országon. Az Indiai KP e helyzetben nemzeti egységfront[17] kialakítására törekedett. Először a munkások szakszervezeti egységének létrehozására tett erőfeszítéseket, s részleges sikert ért el. A párt segítette a parasztok megszervezését is. 1935–36-ban számos parasztszövetség alakult; ezek 1936 tavaszán létrehozták az Összindiai Parasztszövetséget (Kiszan Szabha). A kommunisták elérték, hogy a Kiszan Szabha céljai közé felvegye a feudális nagybirtokrendszer megszüntetését, a földek átadását a parasztoknak, az adósságok törlését. A program leszögezte, hogy mindez csak a függetlenség kivívásával érhető el.

1936-tól a kommunisták, megőrizve a párt szervezeti és politikai önállóságát, beléptek az INK-ba. A mély illegalitásba szorított IKP legális lehetőségei ezzel kiszélesedtek. A párt arra törekedett, hogy a dolgozók más tömegszervezetei is belépjenek az INK-ba, s velük együtt elérje a legnagyobb indiai párt demokratizálását, s benne a baloldal megerősödését.

Az INK-n belüli *balszárny* fokozatosan tört előre, s 1936-ban elérte, hogy a Nemzeti Kongresszus évi ülésszakának elnöke Dzsavaharlal Nehru legyen. Nehru, aki elvetette az 1935. évi angol reformokat, széles választójog alapján alkotmányozó

[17] Az IKP először 1934 decemberében hirdette meg az egységfrontot, de akkor ennek keretében csak a munkásokat, parasztokat, a kispolgárság antiimperialista elemeit akarta tömöríteni. A front célját munkás-paraszt tanácsköztársaság létrehozásában jelölte meg, amelynek feladata a nagybirtokok és a tőkés vállalatok kisajátítása.

gyűlésért, a tömegekkel való szervezett és szoros kapcsolatért, a függetlenségi mozgalom nem kongresszista erőivel való egységért lépett fel. Még 1936 végén az INK agrárprogramot fogadott el. Ez a bérleti díjak, adók csökkentését, a feudális szolgáltatások megtiltását, a parasztszövetségek elismerését tartalmazta. Az INK szorgalmazta a munkások helyzetének megjavítását is. Az ülésszak előirányozta az INK helyi szervezeteinek megalakítását, s ezzel a párt akcióképességének növelését.

Az 1937-ben lebonyolított választásokon az INK 715 mandátumhoz jutott (1675-ből), s nyolc tartományban kongresszista kormány alakult. E kormányok néhány progresszív intézkedést tettek: több ezer politikai foglyot szabadon bocsátottak, megjavították az elemi oktatást, szabadabbá tették a szakszervezetek működését, valamelyest javítottak a bérlőparasztok helyzetén. Ugyanakkor a munkásmozgalom önállóságát igyekeztek meggátolni. A bombayi kormány korlátozta a munkások sztrájkjogát is.

A háború előtti két esztendőben ismét fellendült a munkások és parasztok harca. A csaknem felerészben győztes sztrájkok segítették a szakszervezeti egységet: 1938-ban a két szakszervezeti központ egyesült. A munkások – főleg Bombayban – felléptek az Indiai KP legalitásáért is. A parasztmozgalmak új vonásokkal gazdagodtak. Meneteléseket, felvonulásokat szerveztek, követeléseket nyújtottak be a tartományi kormányokhoz a bérleti törvények felülvizsgálatáról, az elrabolt paraszti földek visszaadásáról, a föld- és vízhasználati adók csökkentéséről. A Kiszan Szabha megerősödött, taglétszáma 1939-ben elérte a 800 ezret.

Az indiai függetlenségi mozgalom a két világháború közötti időben erős hullámzásokat mutatott. A vezető szerepet játszó nemzeti burzsoázia függetlenségi törekvései és megalkuvása együttesen nyomták rá bélyegüket a mozgalomra. A fiatal munkásosztály, amelyet sokfajta ellentét osztott meg, hosszú időn át szervezetileg sem volt egységes, s vezetőszerep kivívására még nem készült fel. Az IKP is csak lassan erősödött a sorait megosztó belső harc miatt. A viszonyok bonyolultsága ellenére azonban a munkásmozgalom annyira megerősödött, hogy a nemzeti mozgalomra hatást tudott gyakorolni.

A legnagyobb gyarmat, India nem vívta ki függetlenségét, de a nemzeti erők egyesítésével és megszervezésével felkészült a harc hatékonyabb folytatására.

7. A FÜGGETLENSÉGI HARC KIEMELKEDŐ SZAKASZAI MÁS TERÜLETEKEN

VIETNAM

A nemzeti mozgalom Indokínában 1930-tól öltött erőteljesen forradalmi jelleget, amikor a burzsoá Nemzeti Párt vezetésével sikertelen katonai felkelés, a kommunisták szervezésével pedig munkástüntetések és parasztmozgalmak robbantak ki.

1930. február 3-án alakult meg Indokína Kommunista Pártja. A párt sajátossága, hogy tagjai a honi mozgalom mellett erősen kötődtek a francia és a kínai kommunista mozgalomhoz. A párt alapítói közül sokan dolgoztak Franciaország-

ban, itt kerültek kapcsolatba a munkásmozgalommal[18], majd részt vettek a kínai forradalomban és a Komintern munkájában. A párt megalakulása előtt a kommunisták a Vietnami Forradalmi Ifjúsági Liga keretében dolgoztak, terjesztették a marxizmust, munkálkodtak a hazafias erők tömörítésén, a munkások és parasztok megszervezésén.

1930 szeptemberében a népmozgalmak Vietnam központi körzeteiben antiimperialista és antifeudális felkelésbe nőttek át. A felkelők közigazgatási központokat foglaltak el, tanácsokat alakítottak, amelyek hozzákezdtek a földreform végrehajtásához. A községi földeket felosztották a nincstelenek között, a földbérletet mérsékelték. A francia gyarmatosítók 3 hónapos kegyetlen harcban leverték a felkelőket. A mozgalmat néhány évre visszaszorították, de a kommunisták tekintélye és befolyása ez idő alatt is nőtt.

A vietnami nemzeti mozgalomban új helyzetet teremtett a francia Népfront győzelme. A kommunista párt legálisan működhetett és kiszélesíthette tevékenységét. 1936 májusában a párt összvietnami konferenciája demokratikus antiimperialista front létrehozását határozta el. A párt támogatta a francia népfrontkormányt, de reformokat követelt tőle, valamint Indokína védelmének biztosítását a várható japán fasiszta agresszióval szemben. A népfrontkormány azonban csupán 1937-ben, számos sztrájk és tüntetés után egyezett bele a részleges reformokba. A munkaidőt 9, majd 8 órára csökkentették, javítottak a munkatörvényeken, valamelyest növelték a béreket, heti pihenőnapot vezettek be, megtiltották a nők és gyermekek éjszakai foglalkoztatását. Kibővítették a gyarmat önkormányzatát is. Ebben – a választási eredmények alapján – képviseletet kapott a kommunistákat is magában foglaló, 1937-ben alakult demokratikus front.

A népfront bukása után a francia kormány visszavonta az engedményeket, a gyarmati hatóságok ismét üldözték a hazafiakat, elsősorban a kommunistákat.

INDONÉZIA

A nemzeti mozgalom élén Indonéziában a 2 milliós tagságot számláló kispolgári Iszlám Szövetség állt. Mérsékelt, a békés eszközökre építő taktikája az Iszlám Szövetséggel együttműködő szociáldemokrata szövetséget nem elégítette ki.

1920. május 23-án a szociáldemokrata szövetség felvette az Indonézia Kommunista Pártja nevet. A párt – a Komintern ajánlásai ellenére – nemzeti egységfront helyett proletárdiktatúrára és tanácsok alakítására törekedett, s élesen fellépett az Iszlám Szövetség ellen. A nemzeti mozgalom széthúzását a holland gyarmati adminisztráció a terror és kizsákmányolás fokozására használta fel. Ez viszont elkeseríttette, s megmozdulásokra késztette az indonéz társadalom szinte minden osztályát és rétegét.

[18] Ton Duc Thang, aki a Szovjet-Oroszország ellen vezényelt és fellázadt francia flotta egyik vietnami nemzetiségű matróza volt, később a VDK alelnöke, majd elnöke lett. Ho Si Minh (akkori nevén Nguyen Ai Quoc) 1920 decemberében részt vett és felszólalt a Francia Kommunista Párt alakuló kongresszusán, 1923-ban Moszkvában egyik alapítója volt a Parasztinternacionálának, 1924-ben pedig Kínában (Kantonban) tevékenykedett.

Indonézia Kommunista Pártja ezt forradalmi helyzetként fogta fel, s 1925 végén, konkrét program nélkül a fegyveres felkelés mellett döntött. A Komintern megalapozatlannak ítélte az IKP döntését; 1926 folyamán többször szólította fel a pártot arra, hogy az adott helyzetben vesse el a felkelést, s helyette a nemzeti egységfront megteremtésére összpontosítsa erejét, eredményt azonban nem ért el.

A felkelés 1926. november 12-én Jáván kezdődött, s rövidesen kiterjedt a sziget nagyobb részére. A hősies, de rosszul szervezett és össze nem hangolt fegyveres kísérletet azonban a holland gyarmati erők december közepére leverték. Még gyorsabban számolták fel az 1927. január 1-én Nyugat-Szumátrán végrehajtott hasonló próbálkozást.

A függetlenségi mozgalom fontos állomása volt 1937-ben a kommunisták és a baloldali nacionalisták közötti együttműködés szervezetének, az Indonéz Népi Mozgalomnak (Gerindo) a megalakítása. A szélesebb egységfront megteremtésének útján további lépés volt az Indonéz Politikai Szövetség (GAPI) létrehozása 1939 májusában. E szervezet kezdeményezte az I. indonéz nemzeti kongresszus összehívását 1939 decemberére. Tekintettel a második világháborúra, a kongresszus nem követelt azonnali függetlenséget. Önkormányzatért és demokratikus jogokért szállt síkra, s felszólította a hollandokat a várható japán támadás elleni közös ellenállásra. A holland kormány a javaslatot elutasította.

TÖRÖKORSZÁG

A világháború után az antanthatalmak teljes megsemmisítéssel fenyegették a török államot. Területét angol, francia, görög, örmény csapatok szállták meg. A függetlenség védelmére azonban fokozatosan megszerveződött a nemzeti ellenállás. A burzsoázia és a feudális nagybirtokosok egy része jogvédő társaságokat szervezett, ezek kongresszusán képviseleti bizottságot választottak, amelynek élére Musztafa Kemált jelölték. Az ország függetlenségét diplomáciai eszközökkel kívánták elérni, ezzel azonban kudarcot vallottak. Az antanthatalmak tárgyalás helyett megszállták a fővárost, Isztambult is.

A nemzeti erők válaszul radikálisabb lépésre szánták magukat. 1920. április 23-án Ankarában új parlamentet és kormányt alakítottak. Kemál miniszterelnök személyesen Leninhez fordult segítségért. Szovjet-Oroszország fegyverzetet és aranyat bocsátott Törökország rendelkezésére. Egy év múlva a két ország barátsági szerződést írt alá. A segítség nyomán kibontakozott ellentámadás visszavonulásra kényszerítette az imperialista megszállókat és csatlósaikat. 1922 novemberében Törökország békét kötött az antanttal. 1923-ban kikiáltották a köztársaságot. Elnöke Musztafa Kemál, vagy ahogyan a nép nevezte: Kemál Atatürk – a törökök atyja – lett.

A független Törökország új rendszere, mivel nem támaszkodott széles társadalmi bázisra, ingatag lábakon állt. A burzsoázia soraiban az 1930-as években előretört az országot az imperialista államokhoz közelíteni akaró irányzat. A második világháború küszöbén Törökország politikája fokozatosan szovjetellenessé vált, s a kalandor lavírozás veszélybe sodorta az ország függetlenségét.

AZ ARAB KELET

Az arab nemzeti mozgalom Szíria és Libanon területén a francia megszállók, Palesztinában, Transzjordániában és Irakban az angol imperialisták ellen bontakozott ki. A fegyveres felkeléseket a két gyarmatosító hatalom közös erővel verte le, de a partizánosztagok szinte megszakítás nélkül harcoltak. Libanonnal és Szíriával a francia népfrontkormány 1936-ban egyezményt kötött, amelynek értelmében három év eltelte után a két ország elnyerte volna függetlenségét (azzal a megkötéssel, hogy területükön további 25 évig francia haderő állomásozik). 1932-ben lejárt Anglia népszövetségi megbízatása Irak területének igazgatására. Az ország formailag önálló lett, de gazdasági és katonai szerződések a valóságban továbbra is az angol érdekek alá rendelték.

Palesztinában az angol gyarmatosítók az 1920-ban kibontakozott ellenállás fegyveres letörése mellett az arabokkal szemben felhasználták a cionizmust. E soviniszta mozgalommal szövetkezve szorgalmazták zsidók letelepedését Palesztinában, hogy arab–zsidó viszályt szítva könnyebben tarthassák pozíciójukat. 1922-ben Palesztinában 590 ezer arab és 84 ezer zsidó élt, 1939-ben 985 ezer arab mellett már 445 ezer zsidó. 1939-ig több mint kétszáz zsidó települést alapítottak (köztük Tel-Avivot). Ezek a nemzetközi cionista szervezetek támogatásával gyorsan szaporodtak és fejlődtek. Felvásárolták az arab nagybirtokosok földjeit, s az ott gazdálkodó arab bérlőket erőszakkal elűzték.

Az 1936–1939. évi palesztinai arab felkelés letörése után az angolok az araboknak tett engedményként erősen korlátozták, majd megtiltották a zsidó bevándorlást, sőt a Palesztinában letelepedett zsidó közösségekkel is felvették a harcot.

ÉSZAK-AFRIKA

Az arabok lakta Észak-Afrika antiimperialista küzdelmei közül a marokkói rif törzs küzdelme emelkedik ki Abd-el Krim vezetésével. A rifek 1921 szeptemberében kikiáltották a független Rif Köztársaságot, alkotmányos kormányzatot alakítottak, hadsereget szerveztek, adót szedtek. A fegyveres harc 1921-től 1926-ig tartott, s más törzseket is magával ragadott. A felkelők első katonai sikerüket 1922 februárjában érték el a spanyolokkal szemben. 1924-ben újabb jelentős győzelmet arattak. Mivel legendás küzdelmük híre a francia gyarmati területeket is mozgásba hozta, a francia gyarmati hadsereg megtámadta a Rif Köztársaságot. A 310 ezer főnyi spanyol és francia haderővel szemben a rifek elszánt küzdelemben 1926 májusáig tartották magukat.

A két világháború közötti időszak nemzeti-gyarmati mozgalmai közül célját maradéktalanul vagy részlegesen csak néhány ország érte el. A legtöbb gyarmat felszabadító mozgalma még nem vezetett függetlenséghez, de a szerzett tapasztalatok segítették a küzdelem győztes megvívására képes nemzeti erők megszerveződését.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

A nemzetközi kommunista és munkásmozgalom küzdelme a fasizmus és a háborús veszély ellen, az antifasiszta népfrontért (1933—1939)

1. A KOMINTERN VII. KONGRESSZUSÁNAK ELŐZMÉNYEI

A fasizmus hatalomra jutása Németországban a munkásmozgalom és minden haladó erő súlyos vereségét jelentette. Hatást gyakorolt az egész nemzetközi helyzetre is. A fasiszta Németország a világháború európai tűzfészke lett. Példája és közvetlen segítsége nyomán világszerte erősödtek a fasiszta szervezetek és mozgalmak. Több országban a burzsoázia legerősebb csoportjai a fasizmusban látták osztályuralmuk fenntartásának és kiszélesítésének, a munkás- és haladó mozgalmak elnyomásának legbiztosabb eszközét.

Megváltoztak a munkásmozgalom tevékenységének objektív és szubjektív feltételei. A tőke és a munka közötti osztályharc korábbi szakaszainak tapasztalataiból leszűrt elméleti és politikai általánosításokat ki kellett egészíteni az új helyzet elemzésével. A fasizmus elleni eredményes harchoz az új helyzetben új eszközökre, új módszerekre, új politikára volt szükség.

A nemzetközi kommunista mozgalom alapvető feladatával, a szocializmus kivívásával közvetlenül összefonódott a harc a fasizmus és a háború ellen. Csak e harc követelményeinek megfelelően lehetett folytatni a küzdelmet a szocializmusért. Ez új stratégiai és taktikai szemléletet követelt, amelynek különböző elemei már a válság éveiben megjelentek az Internacionálé és egyes pártok tevékenységében. A régebben követett politika gyengeségeinek mind világosabb felismerése, s az új elemek fokozatos alkalmazása jelzi a folyamat elmélyülését. Az új politikai irányvonalat már érett formájában fogalmazta meg a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa, amely egyrészt összegezte az addig szerzett tapasztalatokat, másrészt további termékeny stratégiai-taktikai elemző munka kiindulópontjává lett.

Lenin útmutatása nyomán már a Kommunista Internacionálé III. és IV. kongresszusa felvetette a munkás-egységfront, a munkásosztály és a középrétegek szövetsége, s a munkás-paraszt kormány gondolatát. A munkásmozgalom napi harcának tapasztalatai a 30-as években ismét megerősítették ezeknek az elveknek égető időszerűségét. A tőkés világban legerősebbnek számító német munkás-

mozgalom súlyos veresége, szörnyű megpróbáltatásai, üldöztetése ösztönösen is az egység erősítését sugallták a munkástömegeknek.

Bár a fasizmus elsősorban európai jelenség volt, a nemzetközi kommunista mozgalom új harci tapasztalatainak általánosításában jelentős szerepet játszottak a gyarmati és félgyarmati országokban, elsősorban Kínában és a latin-amerikai országokban lejátszódó események. Az új politika kidolgozásának legfontosabb elemeit azonban kétségtelenül Németország, Ausztria, Franciaország és Spanyolország munkásosztályának tapasztalatai szolgáltatták.

A NÉMET FASIZMUS BERENDEZKEDÉSE

Kancellári kinevezése után Hitler olyan kormányt alakított, amelyben a monopoltőkés és nagybirtokos reakció többféle árnyalata is szerephez jutott – a nácik vezetésével. Az új kormány haladéktalanul hozzálátott a *politikai rend gyökeres átalakításához.* 1933 februárjában Hindenburg elnök ismét feloszlatta a Reichstagot és új választást írt ki. Az ezt követő hetekben elnöki rendeletekkel korlátozták a gyülekezési és sajtószabadságot. A rendőrség megszállta a Németországi Kommunista Párt székházát és nyomdáját. Február végén, egy héttel a szavazás előtt, amelyre a nehézipar vezetői Hitler számára 3 millió márkás választási alapot gyűjtöttek össze, *a nácik megszervezték a Reichstag felgyújtását.* Erre hivatkozva „a nép és az állam védelmére" hozott rendelettel hatályon kívül helyezték az alkotmány számos cikkelyét. A Kommunista Párt vezetőinek és képviselőinek nagy részét, köztük E. Thälmann főtitkárt letartóztatták; mások illegalitásba vonultak.

A márciusi választáson a nácik 17,2 millió szavazatot szereztek (43,9%). A szavazók egyharmada még ilyen súlyos körülmények között is a munkáspártokra szavazott: 7,1 millió a szociáldemokratákra, 4,8 millió pedig a választási kampány során szinte teljesen elnémított kommunistákra. A fasiszta blokk (a náci párt a Német Nemzeti Párttal együtt) a szavazatok 51,9%-át kapta.

A választás után meggyorsultak az események. 1933 májusában betiltották és szétzúzták a hatalmas német szakszervezeti szövetséget. Júniusban erre a sorsra került a Németországi Szociáldemokrata Párt is. A polgári centrum pártjait önfeloszlatásra kényszerítették, részben pedig beolvasztották. Július 14-én nyíltan deklarálták, hogy Németországban a náci párton kívül más párt nem létezhet. Miután novemberben – népszavazásszerű választási komédián – a nácik „elnyerték" a szavazatok 92%-át, decemberben törvényt hoztak a náci párt és a német állam szerves egybeolvadásáról. Már korábban likvidálták a tartományok önkormányzatát; vezetésüket „birodalmi helytartókra" ruházták át.

Létrehozták a titkos államrendőrséget.[1] Náci szellemű tisztogatásnak vetették alá a köztisztviselői kart. Megkezdődött a zsidók üldözése. Irtóhadjáratot indítottak a haladó szellemi termékek elégetésére, megsemmisítésére. Az ország számos pontján koncentrációs táborokat állítottak fel a rendszer legkülönbözőbb pártokhoz és irányzatokhoz tartozó ellenségei és ellenfelei számára. Az igazságszolgáltatást

[1] Geheime Staatspolizei – Gestapo.

átszervezték és közvetlenül alárendelték a nácik kormányzási szükségleteinek. „A törvény feladata az, hogy az élő szokás formáját állami normává emelje" – mondta Göring.[2]

Hitler a *német gazdaság* irányítását is központosította. Az 1933 júliusában felállított Német Gazdasági Tanácsban öt náci vezér mellett a nagyipar hat képviselője foglalt helyet, élükön Thyssennel és Siemensszel.

1933 őszén sor került a Reichstag fölgyújtásával vádolt kommunisták perére. A fővádlott Georgi Dimitrov, a bolgár és a nemzetközi kommunista mozgalom kiváló harcosa volt. A kibontakozó nemzetközi szolidaritás-mozgalom segítségére támaszkodva, merész és okos magatartásával a pert a nácik látványos morális-politikai vereségévé változtatta. A vád teljes összeomlása azonban természetesen nem változtatott azon, hogy a Reichstag-tűz ürügyével hozott rendkívüli törvények érvényben maradtak.

1934-ben, miután kíméletlenül letörték azon nácik ellenállását is, akik komolyan vették a nép érdekében végrehajtott „jobboldali forradalom" demagógiáját, lényegében befejeződött a fasiszta hatalom kiépítése. A nácik végrehajtották azt, amire az uralkodó osztályok más politikai erői 1918 óta képtelenek voltak: illegalitásba szorították és meggyengítették a munkásmozgalmat, megsemmisítették a dolgozók 1918–1923-ban szerzett számottevő politikai és szociális vívmányait, megteremtették a belpolitikai feltételeket a német monopoltőke újabb nagyszabású háborús kalandjához.

Nem igazolódott be a kommunisták egy részének várakozása, hogy a fasizmus hatalomra jutását hamarosan követni fogja a győzelmes szocialista forradalom. Nyilvánvalóvá lett, hogy a fasiszta rendszer körülményei között a forradalmi munka és a tömegekkel való érintkezés mozgástere rendkívül összeszűkül a polgári demokrácia adta kedvezőbb lehetőségekhez képest Kártékony illúziónak bizonyult az a szociáldemokrata elképzelés, hogy pusztán a burzsoá törvényesség talaján, a kommunisták kirekesztésével és a polgári centrumra támaszkodva állják útját a fasizmusnak. Szertefoszlott az az 1933 tavaszán táplált hiú remény is, hogy a szociáldemokrácia a szakszervezetek révén megőrizheti legális működési területeit, ha azok „az abszolút legalitás és a politikai semlegesség irányvonalát" követik.[3]

FEGYVERES HARCOK AUSZTRIÁBAN

Ausztriában a munkásosztály nagy többsége a centrista beállítottságú Osztrák Szocialista Pártot követte, amely az „ausztromarxizmus" nyomdokain haladt. Az osztrák szociáldemokraták saját fegyveres erővel is rendelkeztek – a Republikanischer Schutzbund (Köztársasági Védszövetség) szervezetével, amely számottevő ütőerőt képviselt. A Schutzbundba tömörült munkások készen álltak a harcra.

[2] Felszólalása a porosz Landtag 1933. május 18-i ülésén. Idézi *Walter Gehl:* Der nationalsozialistische Staat. I. köt. Breslau 1933. 150. old.

[3] *H. G. Schumann:* Nationalsozialismus und Gewerkschaftsbewegung. Hannover-Frankfurt a. M. 1958. 56. old.

A Kommunista Párt egységfront-javaslatát a szocialista vezetők azzal az érvvel utasították el, hogy tulajdonképpen nincs kivel egységfrontra lépni: szinte az egész munkásosztály a szocialista pártot követi, amely ha üt az óra, harcba hívja a munkásokat.

Az osztrák fasiszták a kormány s németországi elvbarátaik segítségével 1934 februárjában nyílt támadást intéztek a munkásosztály ellen. A centrista osztrák szociáldemokrácia azonban nem szólította harcba a munkástömegeket. Ehelyett legális eszközöket keresett akkor is, amikor az utcákon már munkásvér folyt. A kibontakozó fegyveres harcban a Schutzbund központi irányítás nélkül hagyott helyi osztagai sok esetben elszántan vállalták a reménytelen harcot. Erőiket azonban szétzúzták. Ezzel megnyílt az út Ausztria fasizálása, s ezen keresztül Németországba való későbbi bekebelezése felé.

Az osztrák fasizmus győzelme megerősítette a Németországban leszűrt tapasztalatokat. Aláhúzta annak fontosságát, hogy a fasizmussal szemben nem lehet csupán parlamenti eszközökkel fellépni; hogy a rendelkezésre álló tömegerőt idejében, összehangoltan és határozottan kell harcba vetni ellene. Egyben új tapasztalatokat is eredményezett. Az osztrák események feltárták, hogy *magában véve az sem elegendő, ha a munkásosztály zöme egyetlen pártban tömörül.* A döntő az, hogy az egység az elszánt harc talaján, világos elvi-politikai célkitűzésekkel jöjjön létre. Később a kommunista mozgalomban azt is tisztázták, hogy a Schutzbund fegyveres harca nem proletárforradalom volt, hanem a *demokratikus jogok védelmét* szolgálta. E tapasztalat alapján fokozatosan teret nyert az ilyen céllal folytatott harc önálló létjogosultságának elismerése is. Ha a németországi eseményekből a kommunistáknak is le kellett vonniuk a tanulságokat, az ausztriai vereségből mindenekelőtt a szociáldemokratáknak volt mit okulniok.

A munkásosztály veresége Ausztriában bebizonyította, hogy a szociáldemokrata centrizmus sem állja ki a próbát a fasizmus elleni harcban.

MUNKÁSEGYSÉG FRANCIAORSZÁGBAN

Az 1934. februári osztrák erőpróbával egyidőben drámai események zajlottak le Franciaországban is. A francia monopoltőke leggazdagabb csoportjának, a hírhedt „200 családnak" jelentős része szintén fasiszta hatalom megteremtésére törekedett. A támogatásukat élvező francia fasiszták kihasználták a tömegek, különösen a középrétegek felháborodását Stavisky tőzsdeszélhámos ügyletei miatt, amelyekbe magas rangú állami tisztviselők is belekeveredtek. 1934. február 9-én kísérletet tettek a fegyveres hatalomátvételre. Az FKP felhívására a párizsi munkástömegek – késő estig tartó utcai harcokban – visszaverték De la Rocque ezredesnek, a fasiszta „tűzkeresztesek" vezérének terrorosztagait. A fasiszta veszély elhárítása érdekében az FKP és a Francia Szocialista Párt (SFIO) közös felhívására február 12-én általános tiltakozó sztrájkot tartottak, amelyben 4,5 millió munkás vett részt. A Francia Szocialista Párt az alulról jövő tömegnyomás hatására nem tudott kitérni az FKP egységfront-javaslatai elől. A párt vezetése mindinkább differenciálódott. Megerősödött a baloldal, amely nyomást gyakorolt a centrista vezetőségre annak érdekében, hogy tárgyaljon a kommunistákkal a fasizmus

elleni egységes akciókról. 1934 májusában, az SFIO toulouse-i kongresszusán a küldöttek egyharmada a baloldali vezetőket (J. Zyromski, Just) támogatta, akik az FKP-val való egységet követelték. Az FKP Ivryben tartott 1934. júniusi konferenciáján célul tűzte ki az antifasiszta harc munkásegységfrontjának megteremtését. A munkásegység közvetlen politikai célját a konferencia nem a burzsoázia hatalmának megdöntésében, hanem a fasiszta hatalomátvétel megakadályozásában, a demokratikus jogok megóvásában és kiszélesítésében látta. Míg az FKP ivryi konferenciája ülésezett, a két munkáspárt több megyei szervezete egységegyezményeket kötött közös antifasiszta tüntetések szervezésére. A szocialista baloldal és a kommunisták közös gyűléseken, nagyszabású politikai megmozdulások alkalmával magyarázták a munkásegység, az antifasiszta politikai akcióegység szükségességét. 1934. július 27-én *az FKP és az SFIO egyezményt kötött a két párt akcióegységéről a fasizmus ellen.* A két párt egyezménye megtartotta az egyes pártok politikai önállóságát, de közös akciókra kötelezte a pártokat az egész dolgozó nép mozgósítása, a fasiszta szervezetek visszaszorítása, lefegyverzése és feloszlatása érdekében; a háborús előkészületek ellen; a demokratikus szabadságjogok védelméért; a Németországban, Ausztriában és egyebütt tomboló fasiszta terror ellen; a fasiszta börtönökben sínylődő politikai foglyok, E. Thälmann, K. Seitz kiszabadításáért.

A két párt 7–7 képviselőjéből országos koordinációs bizottság alakult az akciók szervezésére s a felmerülő nézetkülönbségek leküzdésére. Ezzel az egyezménnyel – amely első volt a nemzetközi mozgalomban – megszűnt az éles szakadás és a szembenállás a francia munkásosztály két pártja között.

A francia munkásegység megteremtése eltorlaszolta az utat a fasizmus előtt. A fasiszta előnyomulás során szerzett német és osztrák tapasztalat így kiegészült a fasizmus elleni sikeres tömegharc tapasztalatával. A francia kommunisták és szocialisták példája nemzetközi erejűvé nőtt – a fordulat kezdetét jelentette az egész nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban.

AZ EGYSÉGFRONT TOVÁBBI TAPASZTALATAI 1934-BEN

A *Spanyol Kommunista Párt* – az 1931-ben lezajlott polgári-demokratikus forradalomban szerzett tapasztalatain okulva – 1933-ban kiadta az antifasiszta egységfront jelszavát. Egységre törekedett valamennyi haladó politikai párttal és áramlattal – szocialistákkal, anarchistákkal, köztársaságiakkal –, hogy megakadályozza a klerikális nacionalista blokkba tömörülő burzsoá-földesúri reakció restaurációs kísérleteit. A munkás-egységfront politikája kezdeti sikereket ért el. Az ország északi bányavidékén fekvő Asztúriában az 1934 októberében kirobbant spanyolországi általános sztrájk *fegyveres felkelésbe* ment át. A kommunisták, a szocialisták és az anarchisták egységes fellépése ideiglenesen – mintegy két heti időtartamra – néhány megyényi területen győzelemre juttatta a munkásosztályt. Bár a felkelőket véresen leverték és politikájukba hibák is csúsztak (így pl. a szocialista Spanyolország közvetlen jelszavát tűzték ki, ami akadályozta tömegbázisuk kiszélesítését), az egységben vívott harc élménye és tanulságainak ereje az SKP fejlődésének és az egységfront további kibontakozásának fontos tényezőjévé vált Spanyolországban.

Az asztúriai fasiszta tömegterror áldozatai érdekében indított szolidaritási harc nemzetközi téren is előrevitte a két fő munkásmozgalmi irányzat közeledését.

1934 augusztusában a föld alatt tevékenykedő *Olasz Kommunista Párt és az Olasz Szocialista Párt* szintén eljutottak az akcióegység megteremtéséig. A két párt egyezménye célul tűzte ki a fasizmus elleni közös harcot, a béke és szabadság kivívását s a dolgozók életkörülményeinek megjavítását.

1933–34-ben nehéz időszakot élt át a *Kínai Kommunista Párt*, amelynek vezetésében megerősödött Li-Li-Szan ultraforradalmi trockista vonala. Helytelenül ítélték meg a világgazdasági válság hatását a fejlett tőkésországokban; eltúlozták a forradalom nemzetközi lehetőségeit. Mindezt olyan körülmények között tették, amikor megkezdődött a Kína elleni japán agresszió, amely sokkal inkább a polgárháború megszüntetését, valamennyi japánellenes erő nemzeti egységfrontba tömörítését követelte. A kalandorság eredményeképpen a déli és a központi forradalmi bázis elveszett. A megmaradt forradalmi erők a KKP vezetésével kénytelenek voltak végrehajtani a legendás „hosszú menetelést" Észak- és Északnyugat-Kínába. Ilyen körülmények között indult meg a KKP politikai irányvonalának felülvizsgálata s a japánellenes nemzeti egységfront politikai irányvonalának kidolgozása.

SZÉLES KÖRŰ ANTIFASISZTA, HÁBORÚELLENES MOZGALMAK

Az európai munkás- és haladó mozgalom erős nemzetközi kapcsolatokkal és a különböző típusú szervezetek széles hálózatával rendelkezett. A fasizmus és a háború elleni harc követelményei e szervezetekben is előtérbe helyezték az erők összefogásának szükségességét.

1933 júniusában az FKP kezdeményezésére Párizsban, a Pleyel teremben rendezték meg az *első európai antifasiszta kongresszust*. A kongresszus mintegy hárommillió európai dolgozót, főleg munkásokat és értelmiségieket képviselt – kommunistákat, baloldali szociáldemokratákat és más haladó csoportokat is. Ez volt az első nemzetközi megmozdulás, amelyben a kommunisták és szociáldemokraták közösen vettek részt. A kongresszus átfogó programot dolgozott ki a háborús veszély elhárítására, a tömegek demokratikus jogainak védelmére, életkörülményeik javítására. A kongresszus operatív szervet: Antifasiszta Központi Bizottságot választott. A mozgalom rövidesen egyesült a H. Barbusse vezetésével kibontakozó békemozgalommal, amely 1932-ben Amszterdamban tartott nemzetközi kongresszust, és választott a háború és a fasizmus ellen küzdő világbizottságot. Az egyesülésből jött létre az *Amszterdam-Pleyel mozgalom*, a fasizmus és a háború ellen küzdő különböző politikai szemléletű s különböző világnézetű emberek nemzetközi tömegmozgalma.

Ebben a mozgalomban az európai közélet neves személyiségei, a haladó értelmiség legjobbjai is részt vettek, mint H. Barbusse, R. Rolland, P. Langevin, Egon Erwin Kisch, F. Joliot-Curie, Ph. Noel Baker, J. Strachey. A mozgalom irányító szerve, a „Világbizottság a háború és fasizmus ellen" Párizsban dolgozott, de helyi bizottságok létesültek más országokban, közöttük Angliában és az Egyesült

Államokban is. Ezt a mozgalmat méltán lehet a mai béke-világmozgalom elődjének tekinteni.[4]

A G. Dimitrov életének és szabadságának védelmében kibontakozott, a legkülönbözőbb pártállású embereket tömörítő nemzetközi egységmozgalom sikere nyomán szinte állandó harc indult a fasizmus áldozatainak megmentéséért.

A SZOCIÁLDEMOKRÁCIA ÁLLÁSPONTJÁNAK MÓDOSULÁSA

A szociáldemokrata pártok munkástömegei 1933–1935 között határozottan „balra tartottak". Mindinkább megértették a munkásegység szükségességét. Az egységfrontot az üzemekben, intézményekben lebonyolított közös akciók alapozták meg. Főként a munkás tagság nyomására az egyes szociáldemokrata pártok vezetésében is erősödött a baloldal. Ez a baloldal – az egyes pártokban különböző mértékű – befolyást gyakorolt a pártok vezetésére, gyengítette a jobboldal pozícióit, gondolkodóba ejtette a centrum politikusait az egységfront szükségszerűségéről vagy elkerülhetetlenségéről. A Szocialista Munkásinternacionálé vezetősége azonban, amelyben számottevő súlya volt a fasizmus által közvetlenül nem fenyegetett országok szociáldemokrata pártjainak, helytelen állásponton maradt a fasizmus megítélésében s az ellene vívott harc kérdésében. A Komintern akcióegységkezdeményezéseit elutasította; még olyan kérdésekben is nemet mondtak, mint az 1934 októberi spanyolországi általános sztrájkot és az asztúriai fegyveres felkelést követő terror áldozatainak közös védelme és segítése. Mégis a Szocialista Munkásinternacionálé Végrehajtó Bizottsága, hogy elkerülje az egyes pártok szakadását és a baloldal kiválását, 1934-ben kénytelen volt feloldani korábbi tiltó határozatát, s az egyes szociáldemokrata pártok belátására bízta, hogy egységfrontra lépnek a kommunista pártokkal, vagy sem.

A KOMINTERN VII. KONGRESSZUSÁNAK ELŐKÉSZÍTÉSE

A tapasztalatok alapján a nemzetközi kommunista mozgalom vezérkarában széles körű elvi-politikai elemző munka, nagyszabású alkotó tevékenység bontakozott ki, amelynek az volt a célja, hogy kidolgozzák az új helyzetnek megfelelő politikai irányvonalat és a Komintern soron levő VII. kongresszusa elé terjesszék azt. Ez a munka feltételezte az osztályharc régebbi tapasztalatain alapuló stratégiai-taktikai elemzések, meghatározások és tételek felülvizsgálatát; elvi-politikai segítségnyújtást a Komintern szekcióinak, hogy az új helyzetnek megfelelő politikát folytassanak; a fasizmus elleni harcban élen járó pártok tapasztalatainak kollektív elemzését és közkinccsé tételét.

A nemzetközi kommunista mozgalom a legjobb erőit mozgósította erre a feladatra. A Komintern VB tagjai mellett más elvtársakat is bevontak a VII. kongresszus előkészítésének munkájába. G. Dimitrov, P. Togliatti, M. Thorez,

[4] A mozgalom konkrét tevékenységéről lásd *Nógrádi Sándor:* Történelmi lecke. Kossuth 1970. 156–190. old.

Kun Béla, B. Šmeral, W. Pieck, F. Heckert, D. Z. Manuilszkij, Kuusinen, Vang Ming és a mozgalom más, ismert vezetői dolgoztak együtt. Ebben a munkában kezdettől fogva kiemelkedő szerepet játszott a Szovjetunió Kommunista Pártja. Egyes polgári és revizionista politikusok és történészek felfogása, amely szerint a VII. kongresszuson kidolgozott új stratégiai és taktikai irányvonal az SZK(b)P ellenére tört utat, nem állja ki a tények kritikáját.

1934 júniusában pl. éppen Manuilszkij, az SZK(b)P képviselője vetette fel az előkészítő bizottságban azt a gondolatot, hogy a közvetlen forradalmi feladatként kitűzött proletárdiktatúra jelszava nem felel meg a fasizmus elleni harc követelményeinek. Kifejtette, hogy a szocializmus továbbra is alapvető cél marad, de a kommunista mozgalomnak ennél konkrétabb célokat kell a tömegek elé tárnia: nem a proletárdiktatúráét, nem a szocializmusét, amely a legnehezebben értethető meg a nem kommunista dolgozókkal, hanem olyan programot, amely fokozatosan vezeti el a tömegeket a proletárdiktatúráért, a szocializmusért folytatott harchoz. E tétel későbbi továbbfejlesztése során érlelődött az a tudat, hogy a demokráciáért és a szocializmusért folytatott harc egybefonódik. Hozzájárult ez a gondolat az antifasiszta, általános demokratikus harci szakasz szerepének és természetének pontosabb meghatározásához is.

Alaptalan az a feltételezés is, hogy a kommunista mozgalom új, rugalmas irányvonalát Sztálin akarata ellenére dolgozták ki és fogadták el. Kétségtelen, hogy több fontos elvi-politikai meghatározás, amely az új körülmények között akadályozta az eredményes harcot, pl. az, hogy a „szociáldemokrácia és a fasizmus ikrek", egyáltalán a „szociálfasizmus" terminusa vagy az a merev tétel, hogy a forradalmi harc minden szakaszában a fő csapást az ingadozó középpártokra, a reformizmusra kell mérni – Sztálintól származott. Az új körülmények között azonban nem ragaszkodott e tételekhez, teret engedett azok éles bírálatának, saját tevékenységével és saját gondolataival pedig maga is hozzájárult a fasizmus helyének, szerepének pontosabb meghatározásához, az egységfront-eszme és a népfrontpolitika kidolgozásához.

További nagy lépést jelentett előre a VII. kongresszus előkészítésében Dimitrovnak 1934 júliusában a VB-hez intézett levele és beszéde az előkészítő bizottság ülésén. Ezekben élesen felvetette a szociáldemokráciához fűződő viszony több – véleménye szerint újra vizsgálandó – alapkérdését, így például azt, hogy fenntartható-e a szociálfasizmus terminusa; helyes-e mindenütt a szociáldemokráciát tartani a burzsoázia fő támaszának; lehet-e fő veszélynek tekinteni a baloldali szociáldemokrata csoportokat.

A fasizmus elleni küzdelem új stratégiai és taktikai elképzelésének fő elemei a Komintern Végrehajtó Bizottságában és a VII. kongresszus előkészítő bizottságában lefolytatott éles elvi-politikai viták során alakultak ki. Ennek során meg kellett küzdeni a Komintern egyes vezetőinek álláspontjával, akik mereven ragaszkodtak bizonyos téves vagy az új helyzetben időszerűtlenné vált tételekhez. Ezek között voltak a Profintern,[5] valamint a német, a magyar és a kínai szekció egyes vezetői. Egészében véve a Komintern VB a helyzetnek megfelelő, helyes tanácso-

[5] A Profintern – azaz Vörös Szakszervezeti Internacionálé, a KI vezetése alatt működő nemzetközi forradalmi szakszervezeti központ volt.

kat adott a fasizmus ellen harcoló pártoknak. Így a Francia Kommunista Párt nagy fontosságú ivryi konferenciája előtti, 1934. június 11-én kelt levelében támogatásáról biztosította a pártot az egységfrontért vívott harcban, és több hasznos javaslatot tett annak megvalósítására. 1934-ben és 1935-ben a VB több ízben fellépett a Német Kommunista Pártban mutatkozó szektás jelenségek ellen, s felhívta a pártot, hogy határozottan harcoljon ellenük. A Komintern ajánlásai nagy segítséget jelentettek a Kínai Kommunista Pártnak az ultrabaloldali kalandorság, az ún. „li-li-szanizmus" leküzdésében, s az antiimperialista egységfront stratégiai tervének kidolgozásában, amelynek nemcsak kínai jelentősége volt.

A Komintern VB és a VII. kongresszust előkészítő bizottság tevékenysége további ösztönzést adott az egyes kommunista pártoknak is, hogy bátran haladjanak előre az egységfront útján, s a munkásegységet szélesítsék a munkás-paraszt szövetség, a középrétegekkel kötött szövetség, a népfront irányába.

Ez a politika közvetlenül a VII. kongresszus előtt újabb nagy sikert ért el Franciaországban. 1935. július 14-én, a hagyományos francia nemzeti ünnepen rendezett tüntetések, a párizsi félmilliós tömeggyűlés alkalmával kommunisták, szocialisták, radikálisok, a különböző irányzatú szakszervezetekhez, a haladó értelmiségi és a békevédelmi szervezetekhez tartozó vezetők és tömegek közös esküvel tettek hitet a népfront mellett. Az FKP és az SFIO egységéhez csatlakozott a Francia Radikális Párt. Ezzel a *népfront Franciaországban realitássá vált.*

A Komintern VII. kongresszusa tehát a munkásegységért, a munkás-paraszt szövetségért, a népfrontért vívott több éves küzdelem gazdag – pozitív és negatív – tapasztalatainak birtokában láthatott munkához.

2. A KOMMUNISTA INTERNACIONÁLÉ VII. KONGRESSZUSA

A VII. kongresszus 1935. július 25-től augusztus 21-ig végezte munkáját Moszkvában, a Szovjetek Házában. A kongresszuson részt vett 510 küldött 67 szekciót, valamint 19 szimpatizáns pártot és szervezetet képviselt. A kommunisták száma ebben az időben már 3 140 000 volt, közülük mintegy 800 ezer élt s dolgozott a kapitalista országokban. A kommunista mozgalom erre az időre valóban nagy tömegeket vezető nemzetközi erő lett, bár a pártok nagy többsége illegalitásban vagy féllegalitásban dolgozott.

A kongresszus napirendje felölelte a munkásosztály, a dolgozó tömegek forradalmi harcának, a világhelyzetnek, a világpolitikának és a nemzetközi kommunista mozgalom fejlődésének minden fő kérdését.

A VB BESZÁMOLÓJA

A KI Végrehajtó Bizottságának munkájáról W. Pieck számolt be. Beszámolója valójában széles történelmi körképet rajzolt a VI. kongresszus óta eltelt időszak osztályharcairól. Elemezte azokat a válaszokat, amelyeket a húszas években a munkásmozgalom különböző irányzatai adtak a világfejlődés fő kérdéseire. Ennek

alapján kimutatta, hogy *a szociáldemokrata pártok* a tőkés stabilizációt teljesen félremagyarázták. Az osztályegyüttműködés politikája, amelyet erre az elemzésre alapoztak, a válság időszakában lelepleződött és teljesen alkalmatlannak bizonyult akár a legszűkebben értelmezett munkásérdekek védelmére is.

Elemezte *a kommunista pártok* tevékenységét is a válság kibontakozásának különböző szakaszaiban. Megállapította, hogy „a kommunisták, akik a tömegeket a gazdasági harcoktól a politikai harc felé ragadták magukkal, ennek során a legelszántabb harci szellemről tettek tanúbizonyságot és saját maguk hozták a legnagyobb áldozatokat".[6]

Pieck beszámolója egyszersmind a KI lenini időszaka óta nem tapasztalt keménységű kritikai elemzést adott azokról a baloldali szektás hibákról is, amelyeket a kommunista pártok a sztrájkmozgalomban, a szakszervezetekhez és a szociáldemokrata pártokhoz fűződő kapcsolataikban elkövettek.

Az erősödő egységmozgalmakat tárgyalva Pieck megállapította, hogy „a kommunisták és a szocialisták egységfrontjára irányuló mozgalom az egész nemzetközi munkásmozgalomnak a tőkésországokban szerzett tapasztalataiból következik".[7] Ezt a fejleményt úgy értékelte, mint „az Októberi Forradalom óta legnagyobb arányú fordulatot a nemzetközi munkásmozgalomban."[8]

Pieck beszámolója, amely felelősségteljes, sikereket és hibákat egyaránt számbavevő, kritikus és önkritikus elemzésével megadta a kongresszus alaphangját, a nemzetközi kommunista mozgalom munkamódszereinek és stratégiai-taktikai érettségének számottevő fejlődéséről tanúskodott.

A FASIZMUS JELLEMZÉSE

A fasizmus elleni harc kérdéséről G. *Dimitrov* tartott nagy érdeklődéssel fogadott előadói beszédet. A beszéd az előkészítő bizottság, valamint a Komintern vezető szervei több hónapos kollektív munkájának s személy szerint Dimitrov alkotó tevékenységének, gazdag politikai és elméleti tapasztalatainak gyümölcse volt.

A fasizmus jellemzésével, a fasizmus ellen vívott harc kérdéseivel a nemzetközi kommunista mozgalom a 20-as évek elejétől kezdve állandóan foglalkozott. A Kommunista Internacionálé kezdettől fogva úgy értékelte a fasizmus osztályfunkcióját, lényegét, hogy ez a nagyburzsoázia, az ellenforradalom eszköze a munkásosztály, a szocialista forradalom ellen vívott harcban. Már a Komintern V. kongresszusa (1924) kimondta, hogy: „A fasizmus a nagyburzsoázia harci eszköze a proletariátus ellen, amelyet nem képes törvényes keretek között elnyomni; a fasizmus – a harc törvényen kívüli eszköze, amelyet a burzsoázia használ saját diktatúrájának kiépítésére és megerősítésére".[9]

A Komintern világosan *megkülönböztette a fasizmus osztályfunkcióját a fasiszta*

[6] VII. Weltkongress der Kommunistischen Internationale. Verlag Marxistische Blätter, Frankfurt a. M. 1971. 27. old.

[7] Ugyanott, 53. old.

[8] Ugyanott.

[9] Kommunyisztyicseszkij Intyernacional v dokumentah. 1919–32. Moszkva 1933. 448. old.

mozgalmak osztályösszetételétől. Az a tény, hogy a legtöbb fasiszta párt és mozgalom tagjainak jó részét a középrétegekből és a lumpenproletariátusból verbuválta, nem homályosíthatta el, hogy a fasizmus a nagytőke eszköze, osztályuralmának megvalósítója.

A VII. kongresszus előtt a fasizmus jellegének és funkcióinak meghatározásában előforduló gyengeségek főleg abban nyilvánultak meg, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom nem ismerte fel idejekorán a fasizmus fontos vonását: azt, hogy ez nemcsak a kommunista munkásmozgalom, hanem *a polgári demokrácia egész rendszere* – benne a szociáldemokrata pártok és minden más haladó erő – ellen is harcot hirdet. Ez a szemlélet hosszú ideig egyik akadálya volt a széles antifasiszta egységfront megteremtésének. Kialakulásában azonban az is szerepet játszott, hogy a fasizmus a maga szélsőségesen embertelen valóságát leplezetlenül csak Hitler pártjának németországi uralomra jutása után mutatta meg.

A VII. kongresszus már ezeknek az újabb tapasztalatoknak fényében értékelte a fasizmust. Dimitrov előadói beszédében megerősítette a Komintern VB XIII. teljes ülésén, még 1933 novemberében adott helyes meghatározást a fasizmusról: „A hatalomra jutott fasizmus a finánctőke legreakciósabb, legsovinisztább, legimperialistább elemeinek nyílt, terrorista diktatúrája". A VII. kongresszus beszámolói ezért külön kiemelték, hogy a fasizmus hatalomra jutása nem egyszerűen az *egyik polgári kormány felváltása a másikkal, hanem a burzsoá osztályuralom formájának gyökeres megváltozása;* a polgári demokrácia felcserélése nyílt, terrorista diktatúrával. Hangsúlyozták, hogy a németországi náci rendszer a fasizmus legveszélyesebb válfaja: a terror s a háborús veszély közvetlen hordozója, amelyben igen jellegzetesen testesülnek meg a fasiszta rendszerek közös jellemvonásai.

A totális hitleri fasizmust tekinthetjük a fasizmus klasszikus, tipikus változatának. Kialakulásában szerepet játszottak egyrészt a német történelem reakciós hagyományai: a porosz militarista szellem, a kispolgárság jelentős részének „alattvalói" tudata s az idealista német szellemtörténet igen könnyen faji mítosszá formálható tételei. Másrészt az angol–amerikai pénzügyi segítséggel helyreállított és megerősített német monopoltőke expanziós szükségleteinek felelt meg olyan célkitűzéseivel, mint a versailles-i békerendszer szétzúzása, a külső terjeszkedés, az állam gazdasági beavatkozásának növelése, az állammonopolista kapitalizmus erősítése; a dolgozók szociális vívmányainak eltörlése, a proletár osztályharc likvidálására irányuló törekvés.

A kongresszus beszámolói felhívták a figyelmet arra is, hogy a fasizmus mint az uralkodó osztály eszköze a hatalom fenntartására, de mint tömegmozgalom is az egyes országokban számos sajátossággal rendelkezik.

Fontos különbségek adódnak az egyes országok gazdasági fejlettségéből, történelmi hagyományaiból, az I. világháborúban betöltött szerepéből (győztes-e vagy vesztes). A fasizmus nem mindenütt öltött *totális formát.* Néhány országban, pl. Magyarországon megtartotta még a többpártrendszeren nyugvó parlamentarizmus kereteit is, a nyílt, terrorista diktatúrát pedig fő ellenfele, a forradalmi munkásmozgalom számára tartotta fenn. Sok helyütt – nem lévén nagyszámú városi kispolgárság – más rétegekre támaszkodott, vagy a hadsereget tette meg fő bázisának. Ezért országonként más és más méreteket, ill. formákat öltött a fasizmus

szociális demagógiája is. Az általános és közös vonások felismerésén kívül a sajátosságok tanulmányozása is elengedhetetlen feltétele volt a fasizmus elleni sikeres harcnak.

A MUNKÁSOSZTÁLY EGYSÉGÉÉRT

A Németországban, Spanyolországban és Ausztriában szerzett tapasztalatok világossá tették, hogy a fasizmus sikereihez erősen hozzájárult a munkásosztály megosztottsága; a német fasizmus uralomra jutásának is ez volt az egyik fő oka. Ellenkező előjellel ezt bizonyították a franciaországi fejlemények is. Ez magyarázza, hogy a VII. kongresszus a fasizmus elleni harc stratégiájának és taktikájának alapjává a munkásosztály egységének megteremtését tette. Az egységen elsősorban a munkásosztály különböző politikai erőinek antifasiszta *akcióegységét* értette, amelynek fejlődése később megnyithatja az utat az elvi-politikai, sőt a szervezeti egység felé is.

Az egység létrehozásában kulcsfontosságú volt a kommunista és a szociáldemokrata pártok együttműködésének kialakítása. Európa szociáldemokrata pártjai a válság előtti években nem ismerték fel a fasizmus valóságos osztálytartalmát; azt gyakran a középosztályok mozgalmának minősítették, amelynek ellenszerét a hagyományos polgári pártokkal folytatott együttműködésben keresték. A fasiszta mozgalmak törekvéseit a hatalom törvényen kívüli eszközökkel történő megszerzésére, továbbá szociális demagógiájukat gyakorta a kommunista pártok törekvéseivel azonosították. „Barna" és „vörös" fasizmusról beszéltek. A hatalmon levő szociáldemokraták gyakran erélyesebben léptek fel a kommunista pártok, mint a fasiszta mozgalmak ellen. Poroszország szociáldemokrata tartományi kormánya, amelyet 1932-ben Papen feloszlatott, a köztársaság elnökének küldött emlékiratában maga írta a következőket: „A porosz kormány a rendőrségi statisztikai adatok alapján bebizonyíthatja, hogy a rendőrségi beavatkozások több halottat eredményeztek a »baloldal«, mint a »jobboldal« hívei között, hogy a rendőrség akciói inkább a baloldalt sújtották, mintsem a jobboldalt."[10] A kommunista pártok felhívásait az egység megteremtésére és a közös antifasiszta akciókra hosszú időn keresztül kereken elutasították. A német szociáldemokrácia egy ideig még Hitler hatalomra jutása után sem volt hajlandó a közös fellépésre.

A kommunista mozgalom élesen bírálta az osztályegyüttműködés szociáldemokrata politikáját. Ezzel azonban legtöbbször a munkásosztály végcélját, a proletárdiktatúrát, a szocializmust állította szembe; háttérbe szorult annak bemutatása, hogy milyen káros az osztályegyüttműködés gyakorlata a munkástömegek mindennapi életére is. A kommunista mozgalom, amely helyesen ítélte meg a fasizmus osztályfunkcióját, sokáig nem ismerte fel világosan a fasiszta pártok és a szociáldemokrácia tényleges viszonyát. A jobboldali szociáldemokrata vezetők és egyes fasiszta vezérek egymás iránt tanúsított türelmét látva nem ismerte fel, hogy a fasizmus és a szociáldemokrácia objektíve ellenfelek. Ebből

[10] Zeitschrift für Sozialismus, 1934. 9. füzet. 299. old. Idézi *Lejbzon–Sirinya:* Povorot v politike Kominterna. Moszkva 1965. 171. old.

származtak az olyan értékelések, hogy a szociáldemokrácia lényegében a fasizmus mérsékelt szárnya stb. A válság idején azután világosabbá vált, hogy amikor a burzsoázia a tömegek rovására, korábbi vívmányaik megsemmisítésével, a fellendülő mozgalmaik elleni kíméletlen harc révén akarja helyzetét megszilárdítani, változik a szociáldemokrata pártok szerepe is; hogy a fasizmus előnyomulása a szociáldemokrata pártok ellen is irányul, aminek következtében erősödik a differenciálódás a szociáldemokrata pártok soraiban, erősödik a párttagság óhaja az együttműködésre, erősödik a baloldal a vezetésben.

A VII. kongresszus az egység politikai alapját *nem a szocializmus kivívásában, hanem a fasizmus elleni harcban*, a munkásosztály mindennapi érdekeinek védelmében jelölte meg, ami egybeesett a szociáldemokrata pártok és tömegeik érdekeivel. Az egység megteremtése egyszersmind megnöveli a munkásosztály társadalmi szerepét és súlyát, és utakat nyithat a távlati célok elérésére is.

A két párt akcióegységéért folytatott harcban elvetették az „alul" vagy „felül" megteremtendő egység korábbi merev szembeállítását. Hangsúlyozták: a döntő a munkástömegek soraiban végzett politikai munka, amely az egyes helyi és területi pártszervezetek s végül a pártok vezető szervei közötti egységmegállapodásokhoz is elvezet. Más esetekben éppen a pártok vezető szervei közötti egységmegállapodások segíthetik a munkástömegek közös fellépéseit.

Megállapították, hogy a két alapvető munkáspárt egysége előmozdítja az együttműködést a más politikai irányzatú (anarchista, katolikus) munkásszervezetekkel is. Nagy fontosságot tulajdonítottak a *szakszervezeti egység* megteremtésének, amelyhez a VII. kongresszus nem szabott más feltételt, csak azt, hogy az egységes szakszervezetek folytassanak osztálypolitikát és tartsák be a szakszervezeti demokráciát. Egyetértését fejezte ki azzal az elvvel is, hogy a szakszervezetek függetlenek legyenek a politikai pártoktól. Ez az adott időszakban nem gátolta a kommunisták szakszervezeti tevékenységét, de fegyver lehetett a jobboldali szociáldemokrácia befolyása és a szakszervezetek burzsoá függősége ellen. A határozat előírta, hogy a húszas években létrehozott ellenzéki szakszervezeti csoportok és vörös szakszervezetek az egyes országokban fennálló konkrét erőviszonyok szerint vagy lépjenek be a reformista szakszervezetekbe, vagy hivatalos egységmegállapodás alapján olvadjanak össze azokkal, majd törekedjenek arra, hogy a más politikai irányzatot követő szakszervezeteket is bevonják ebbe a szervezeti egységbe. A szakszervezeti egység ügyének előmozdításában mindenütt döntő jelentősége volt annak a ténynek, hogy a válság s az utána következő nagyon lassú felélénkülés éveiben a munkások – szakszervezeti hovátartozásuktól függetlenül – egységesen léptek fel a tőkések nyomásával, bérletörő politikájával szemben.

A VII. kongresszus – miközben a különböző elvi alapon álló munkáspártok akcióegységét helyezte előtérbe – bátran felvetette a *munkásosztály egységes politikai pártja megteremtésének* koncepcióját is, mint a fasizmus ellen vívott közös munkásharc lehetséges eredményét. A marxizmus–leninizmus elveire épülő egységes munkáspárt megteremtésének politikai feltételeit a következőkben határozták meg: teljes függetlenség a burzsoáziától, a szociáldemokrácia szakítása a burzsoáziával; az akcióegység előzetes megvalósítása; a burzsoá osztályuralom forradalmi megdöntésének s a proletárdiktatúra szükségességének elismerése; a saját burzsoáziának nyújtott támogatás megtagadása egy imperialista rablóháború esetén;

a demokratikus centralizmus elvének elismerése a párt működésében, a párttagok egységes akaratának és egységes cselekvésének biztosítása.

Az egységes párt eszméjének felvetése megvilágította az akcióegység távolabbi perspektíváit. Másrészt válasz is volt bizonyos szociáldemokrata elképzelésekre, amelyek – nem minden célzatosság nélkül – az akcióegység helyett az azonnali szervezeti-politikai egység bonyolultabb feladatának napirendre tűzését javasolták, abban bízva, hogy egyes kisebb létszámú kommunista pártok „felolvadnak" a nagy számszerű fölényben levő szociáldemokrata pártban.

A NÉPFRONT ESZMÉJE ÉS POLITIKÁJA

A munkásosztály akcióegysége a fasizmus elleni harcban döntő jelentőségű, de a monopoltőke óriási gazdasági és politikai hatalmával szemben nem elegendő a győzelemhez. Másrészt a fasizmus nemcsak a munkásosztály, hanem valamennyi dolgozó osztály és réteg ellen irányult, a középrétegek, sőt a burzsoázia egy részének érdekeit is sértette. Ez tette lehetővé, hogy a kommunisták felvessék a munkásegységre épülő antifasiszta népfront gondolatát.

A népfrontpolitikában voltaképpen a munkásosztály és a nem proletár dolgozó rétegek szövetségének marxi–lenini eszméje öltött testet – s fejlődött tovább. E szövetség sikere a falusi és városi középrétegek, mindenekelőtt a parasztság és a városi kispolgárság állásfoglalásán múlott. Az erősödő monopolizálódás, különösen pedig a válság óriási súllyal nehezedett e rétegekre. A fasiszta szociális demagógia ezért könnyen talált hozzájuk utat. Németországban így kerültek közülük sokan a náci párt soraiba. Objektív érdekeik e rétegeket is a munkásosztályhoz fűzték. Az objektív érdekek felismerésének, érvényesülésének, s ennek alapján a népfront gerincét alkotó munkás-paraszt szövetség megteremtésének elengedhetetlen feltétele volt, hogy a munkásosztály védje e rétegek mindennapi érdekeit: erősítse dolgozói tudatukat, de ugyanakkor kistulajdonosi mivoltukban is védje őket a nagytőke nyomása, a fasizmus támadása ellen. A kommunista pártoknak fel kellett karolniuk a középrétegek követeléseit is: behatóan kellett foglalkozniuk a helyes álláspont kialakításával olyan, kifejezetten a kisárutermelőket és a kiskereskedőket érintő kérdésekben, mint a terményárak, a hitelek, a jelzálog, a bérleti díjak, az adók stb.

A fasizmus elleni harc talaján a középrétegekben végzett politikai munka lehetővé tette a kommunista pártok és a kispolgárság pártjai, főleg a parasztpártok közötti együttműködést. A népfront a politikai életben a munkáspártok, a különböző paraszti és városi kispolgári rétegeket tömörítő pártok s egyes polgári pártok szövetségének formáját öltötte.

A fasizmus ellen, a népfrontért folytatott harcban új formában merült fel a *demokrácia problémája.* Nemcsak arról volt szó, hogy a polgári demokrácia a munkásosztály számára előnyösebb saját osztálycéljainak megközelítésére, mint a terrorista diktatúra, hanem – és elsősorban – arról, hogy a fasizmus elleni harcban védelmezve és továbbfejlesztve a demokratikus szabadságjogokat, mind szűkebb és szűkebb ületre szoríthatók vissza a monopoltőke legszélsőségesebb csoportjai, miközben növekszik a munkásosztálynak és szövetségeseinek szerepe a politikai és

a társadalmi életben. A részkövetelésekért vívott harc, a demokrácia védelme és kiszélesítése viszont közelebb hozza a tömegeket a szocializmusért folytatott harchoz. A demokrácia és a szocializmus ilyen értelmű összekapcsolása elvileg már a VII. kongresszuson felmerült.

Ezt tartalmazta a *népfrontkormány megteremtésének* gondolata is, amely bár a Komintern III. kongresszusán kidolgozott munkás-paraszt kormány eszméjére támaszkodott, mégis minőségileg különbözött attól; több volt nála. A VII. kongresszus határozata szerint: „Ha a tömegmozgalom... fellendülése mellett lehetségesnek és a proletariátus érdekében szükségesnek mutatkoznék a proletáregységfront vagy az antifasiszta népfront kormányának megalakítása, amely kormány még nem a proletárdiktatúra kormánya, de magára vállalja, hogy döntő rendszabályokat foganatosít a fasizmus és a reakció ellen, akkor a kommunista pártnak ilyen kormány létrehozására kell törekednie. Az egységfrontkormány megalakításának lényeges feltétele olyan helyzet: *a)* amikor a burzsoá államgépezet erősen meg van bénítva, olyannyira, hogy a burzsoázia nem képes megakadályozni egy ilyen kormány megalakítását; *b)* amikor a dolgozók legszélesebb tömegei viharos erővel szállnak síkra a fasizmus és a reakció ellen, de még nem készek arra, hogy a tanácsok uralmáért keljenek harcra; *c)* amikor a szociáldemokrácia, valamint az egységfrontban részt vevő más pártok szervezeteinek jelentékeny része is már kíméletlen rendszabályokat követel a fasiszták és egyéb reakciósok ellen, s kész a kommunistákkal együtt harcolni e rendszabályok megvalósítása érdekében... A kommunista párt minden eszközzel támogatni fogja ezt a kormányt. A kommunisták részvételének kérdését viszont minden *egyes eset*ben a konkrét helyzet alapján kell majd eldönteni."[11]

A Komintern VII. kongresszusa elvileg megalapozta annak a lehetőségét, hogy még a szocialista forradalom győzelme előtt létrejöhet olyan új típusú kormány, *új típusú államhatalom*, amely megvalósítja a dolgozó tömegek fontos követeléseit. Ez a kormány egyben a szocializmushoz vezető utat is előkészítheti. Lenin arra hívott fel bennünket – hangoztatta Dimitrov zárszavában –, hogy kutassuk a proletárforradalomba vezető átmenet formáit. Lehetséges, hogy az egységfront (vagy népfront) kormánya sok országban az átmenet fontos formája lesz.[12]

A VII. kongresszus távolabbi célnak a proletárdiktatúra egyetlen formáját, a szovjethatalmat tartotta. A határozat zárófejezete ezt a címet viseli: „A szovjethatalomért." Ebben nem valamiféle szektásság tükröződik, hanem az a tény, hogy – bár Lenin előrelátta és hangoztatta a proletárdiktatúra megvalósulási formáinak elkerülhetetlen sokféleségét – 1935-ig a történelem a megszilárdult és kiépült proletárdiktatúrának csak egyetlen formáját, a szovjet formát ismerte. A VII. kongresszus, amikor a harc végső céljáról szólt, a már reálisan megalapozott szocializmust jelölte meg, de nyitva hagyta az utat az új formák lehetősége előtt. Dimitrov zárszavában erről is világosan beszélt.[13]

[11] Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935–1945. Kossuth 1964. 24–25. old.

[12] *G. M. Dimitrov:* Válogatott cikkek és beszédek. Szikra 1952. 149–150. old.

[13] Lásd *Dimitrov:* Id. mű, 146–147. old. A kérdés részletes elemzése megtalálható *Szabó Bálint:* „Népi demokrácia és forradalomelmélet" c. könyvében. Kossuth 1970. 1–40. old.

AZ ANTIIMPERIALISTA NEMZETI EGYSÉGFRONT

A világhelyzet, a világpolitika fő kérdése a XX. század 30-as éveiben a fasizmus elleni harc volt. Ez főként Európára összpontosult. A kommunisták világkongresszusán azonban számottevő szerepet játszottak a nemzeti felszabadító mozgalom, a *gyarmati és függő országokban folyó antiimperialista harc kérdései* is. Az ismert marxi megállapításból – „nem lehet szabad az a nép, amely más nemzeteket elnyom" – levezetett lenini tézis, amelyet a III. Internacionálé egész tevékenysége megtestesített: „Világ proletárjai és elnyomott népei egyesüljetek!", a fasizmus mint az imperializmus rohamosztaga ellen vívott harc körülményei között még nagyobb jelentőségre tett szert. A fasizmus előretörése az „anyaországokban" és az itt folyó antifasiszta küzdelem tapasztalatai hatást gyakoroltak a gyarmati népek küzdelmére is, új helyzetet teremtettek, s számos új megoldást követeltek.

A VII. kongresszus a gyarmati és félgyarmati népek küzdelmében a nemzeti elemre: az érintett országok népeinek az imperialista elnyomás, a külföldi tőkés kizsákmányolás alóli felszabadítására helyezte a hangsúlyt. Ez új megvilágításba helyezte az ebben ugyancsak érdekelt nemzeti burzsoázia megítélését.

A VII. kongresszus megállapította, hogy a gyarmati országokban működő kommunista pártok fő feladata az imperializmus elleni nemzeti felszabadító harc kibontakoztatása. Ebben a harcban lehetséges és szükséges valamennyi antiimperialista erő nemzeti egységének megteremtése, beleértve a nemzeti burzsoázia azon csoportjait is, amelyek még érdekeltek az antiimperialista forradalomban, és készek részt venni benne. A VII. kongresszus arra hívta fel a kommunista pártokat, hogy dolgozzanak ki olyan programot, amely figyelembe veszi a gyarmati és félgyarmati országok rendkívül bonyolult társadalmi struktúráját, valamennyi potenciálisan antiimperialista osztály és réteg napi és távlati érdekeit.

A HÁBORÚ ÉS BÉKE KÉRDÉSEI

A nemzetközi kommunista mozgalom az első perctől kezdve világosan felismerte, hogy a fasizmus – háborút jelent. Azt a tényt azonban, hogy az imperializmus, és különösen a fasizmus a háború szülőanyja, nem úgy fogta fel, hogy a háború bármilyen körülmények között feltétlenül ki is robban. Úgy vélekedett, hogy ha kirobban is a háború, a megváltozott nemzetközi erőviszonyok miatt lényegesen különbözni fog az 1914–18-as imperialista világháborútól. Mindez a nemzetközi kommunista mozgalmat új politika kidolgozására késztette a háború és béke kérdéseiben is. A kongresszuson erről P. Togliatti (fedőnevén: Ercoli) tartott beszámolót.

A VII. kongresszuson vetődött fel a nemzetközi kommunista mozgalom történetében először az a valóban történelmi jelentőségű tétel, hogy adott háborúk kirobbanása megakadályozható, még mielőtt a szocialista forradalom győzne az egész földkerekségen. Ebből eredően a kommunista pártok egyik fő jelszavává válik a harc a békéért. A beszámoló rámutatott arra, hogy 1914-gyel szemben a 30-as évek derekára *nagyjelentőségű változások álltak be a békéért folytatott harc feltételeiben.* Felépítették a szocializmust a Szovjetunióban, amely a béke szilárd

támasza a nemzetközi kapcsolatok területén. Nagy súlyú nemzeti és nemzetközi erővé lett a kommunista mozgalom. Megerősödött és szervezett formát öltött a népek békemozgalma. A fasiszta államok fenyegetésével szemben, amelyek háború útján törekednek a világ újrafelosztására, a béke védelmében a nem fasiszta polgári államok is érdekeltté váltak.

Amennyiben mindezeket az antifasiszta és háborúellenes erőket sikerül egységbe tömöríteni, a háború megakadályozható.

A kommunisták nem a pacifizmus talaján, hanem az emberiség általános érdekeinek, a már megvalósult szocializmus érdekeinek védelmében, a szocialista forradalom győzelmének kivívása céljából álltak a háborúellenes küzdelmek élére. Toglatti előadói beszédében mondotta: „Mi nem azért védjük a békét, mert tehetetlen tolsztojánusok vagyunk, hanem mert biztosítani akarjuk a forradalom győzelméhez szükséges előfeltételeket."[14] Még világosabban fejezte ki magát V. G. Knorin, az SZK(b)P egyik képviselője: „...a kommunisták a béke pártja, a háború elleni harc pártja, amely azt akarja, hogy minden erővel útját állják a háborúnak, hogy békés versenyben és békés munkával győzzék meg a népeket a szocialista forradalom szükségességéről."[15]

A háború kérdésében a kongresszus továbbfejlesztette az I. világháború idején keletkezett lenini álláspontokat. Kimondotta: *imperialista háború* esetén a kommunista pártok alapvető jelszava a *saját burzsoázia veresége*, a háború polgárháborúvá változtatása a háborút kirobbantó fasiszta monopoltőkés burzsoázia ellen. S mivel a legnagyobb veszély az imperialisták *szovjetellenes háborúja* – ebben az esetben ez kiegészül a *Szovjetunió védelmének* kötelezettségével, azzal, hogy a szocialista forradalom és a saját néptömegek védelmében a Szovjetunió oldalára kell állni.

A beszámoló új módon közelítette meg a *nemzeti felszabadító háborúk* kérdését. Hangsúlyozta, hogy fasizmussal szemben ilyen háborúk Európában is lehetségesek. Ezeket a kommunista pártoknak támogatniok kell, ki kell adniok a *haza védelmének* jelszavát, kényszeríteniök kell saját országuk uralkodó osztályait a fasizmus elleni tényleges harcra, arra, hogy e harcot a népre támaszkodva folytassák és ennek érdekében biztosítsák a tömegek demokratikus jogait. A haza védelme s ezzel együtt az osztálypozíciók megőrzése, a burzsoázia megalkuvó hajlamainak leleplezése – ez a kommunista pártok politikája a fasizmus ellen vívott igazságos nemzeti felszabadító háborúban.

Számba véve a nemzetközi helyzet, a háborús és a békét védő erők küzdelmének minden lehetséges variánsát, a kongresszus felhívta a figyelmet arra, hogy előadódhatnak váratlan események is, amelyek a Szovjetuniót, mint a szocializmus és a béke legfőbb bástyáját előre nem látható külpolitikai lépésekre késztetik. A kommunista pártoknak ilyen esetekben – a proletár internacionalizmus elvei alapján – önállóan kell álláspontjukat meghatározni.

A kongresszus nagy figyelemmel hallgatta meg Manuilszkijt, aki az SZK(b)P nevében számot adott a világ proletariátusának arról a munkáról, amelyet a szovjet állam kommunistái végeztek a szocialista építésben. A Szovjetunióban erre az időre a mezőgazdaságban is befejeződött a szocialista tulajdonviszonyok kialakítása.

[14] *Palmiro Togliatti:* A demokrácia és a szocializmus problémái. Kossuth 1965. 64. old.
[15] *Lejbzon–Sirinya:* Id. mű, 144. old.

A VII. kongresszus több határozatában is szolidaritását fejezte ki az első szocialista állam népével és vezető pártjával; konkrét feladatokat is meghatározott ezzel kapcsolatban.

A KOMMUNISTA MOZGALOM IRÁNYÍTÁSA

A Kommunista Internacionálé – Lenin elképzelése szerint – egyetlen kommunista világpártként jött létre és fejlődött. Szekciói, az egyes országokban működő pártok a demokratikus centralizmus elve alapján ideológiai, politikai és szervezeti téren a pártok választott képviselőiből álló központi szerv, a Komintern Végrehajtó Bizottsága operatív irányítása alatt álltak. Ez a forma a kommunista mozgalom fejlődésének kezdeti szakaszában elengedhetetlenül szükséges volt. A harmincas évek közepére azonban változott a helyzet. A szekciók – az egyes kommunista pártok – többsége megerősödött, felnőttek kádereik, akik a marxizmus–leninizmus világnézete s a nemzetközi kommunista mozgalom közösen kidolgozott általános irányvonala alapján képesek voltak önállóan meghatározni pártjaik politikáját.

Figyelembe kellett venni azt is, hogy az egyes kommunista pártok működésének feltételei mindinkább különböztek, a helyzet pedig nagy gyorsasággal változott mindenütt. Ez rendkívül megnehezítette az egy központból végrehajtandó folyamatos operatív irányítást.

A fasizmus elleni harc azt is szükségessé tette, hogy a kommunista pártok hangsúlyozzák internacionalista alapállásuk és nemzeti jellegük szerves egységét és összhangját.

A VII. kongresszuson lényeges változtatásokat határoztak el a Komintern központi szerveinek munkájában. A Végrehajtó Bizottság alapvető feladatává az egyes pártok operatív irányítása helyett a *mozgalom általános stratégiai vonalának és taktikai elveinek kidolgozását* tették. A határozat értelmében a Végrehajtó Bizottságnak kerülnie kell az aprólékos beavatkozást az egyes pártok szervezeti és kádergyeinek megoldásába. Mindez azt szolgálta, hogy erősödjék a pártok alkotó kezdeményezése és önállósága. A kongresszus egyszersmind nyomatékosan hangsúlyozta a közös irányvonal alkotó alkalmazásának szükségességét is. Ezzel a VII. kongresszus megtette az első lépéseket a nemzetközi kommunista mozgalom egységének új, korszerűbb formái felé.

A VII. kongresszus történelmi jelentőségű fordulatot hajtott végre a nemzetközi kommunista mozgalom stratégiai és taktikai szemléletében, sokkal hatékonyabbá tette a szocializmusért folytatott harc politikai irányvonalát. Szigorú politikai önvizsgálat után, a konkrét helyzet konkrét elemzése alapján elvetette a mozgalomban korábban fellelhető jobb- és baloldali álláspontokat; éles bírálatban részesítette a meghaladott vagy hibás módszerekhez ragaszkodó szektás dogmatizmust; az új helyzet elemzésére, alkotó politikára, a tömegek bátor vezetésére hívott fel, igazolta a marxizmus–leninizmus világot formáló erejét. Ez az új politikai irányvonal volt az iránytűje a harmincas évek nagy antifasiszta harcainak, a háború alatti antifasiszta felszabadító küzdelemnek, majd a népi demokratikus forradalmaknak és az antiimperialista nemzeti felszabadító harcnak is.

3. A NÉPFRONTPOLITIKA A GYAKORLATBAN

A NÉPFRONTPOLITIKA MEGHIRDETÉSÉNEK VISSZHANGJA

A VII. kongresszus állásfoglalásai kedvező visszhangot váltottak ki a nemzetközi haladó közvéleményben, különösen a szociáldemokrácia balszárnyán, az antifasiszta értelmiség és a haladó parasztmozgalmak körében. Ennek ellenére nyilvánvaló volt, hogy határozatainak valóra váltása, az új politikai irányvonal átültetése a gyakorlatba csak éles elvi-politikai harcban mehet végbe.

A *jobboldali szociáldemokrata vezetők* óva intették pártjaikat az együttműködéstől. F. Adler, a Szocialista Munkás Internacionálé egyik vezetője 1935 októberében körlevelet küldött a Végrehajtó Bizottság tagjainak. Ebben felhívta őket arra, hogy ne higgyenek a Komintern VII. kongresszusa határozatainak, mert „semmi változás nem történt a Komintern nézeteiben", politikája a régi, mindössze „rugalmasabb taktikát" követ. Megszólalt az agg K. Kautsky is. „Gondolatok az egységfrontról" című cikkében elsősorban nem a VII. kongresszus új javaslatait vette szemügyre, hanem ismételten kifejtette a proletárdiktatúra gondolatával szembeszálló nézeteit. Az antifasiszta egységfront jelszava helyett más jelszót javasolt: „egységfront a demokrácia megmentésére és helyreállítására" a diktatúrák által sújtott országokban, amelyek közé a Szovjetuniót is odasorolta.[16]

Éles támadást intéztek a VII. kongresszus határozatai ellen a *trockisták.* A népfrontpolitikát úgy értékelték, hogy az a forradalom elárulása, a „szovjet bürokrácia" érdekeinek kiszolgálása, a „szocializmus egy országban" szerintük torz elméletének mankója.

Tovább kellett folytatni az elvi-politikai harcot az egyes kommunista pártokon belül is a régihez ragaszkodó, megmerevedett gondolkodásmód képviselőivel, akik szerint – mint Dimitrov jellemezte őket – „a népfront merő veszedelem".

A népfrontpolitika életerejét mutatta, hogy e nehéz harcban utat tört magának, és a harmincas évek második felében komoly sikerek forrása lett, elsősorban azokban az országokban, amelyekben a kommunista pártok már a VII. kongresszus előtt megkezdték politikájuk továbbfejlesztését.

A NÉPFRONT GYŐZELME ÉS FELBOMLÁSA FRANCIAORSZÁGBAN

A francia középrétegek jelentős rétegeit tömörítő Radikális Párt éppen abban az időben csatlakozott a két munkáspárt szövetségéhez, amikor a Komintern VII. kongresszusa ülésezett. 1935 nyarától a francia népfront folyamatosan szélesedett. A három alapvető politikai párt mellett magába foglalta a szakszervezeteket s számos más demokratikus társadalmi és tömegszervezetet is. A munkásegység és a népfront megerősítésében nagy jelentősége volt a szakszervezetek – a kommunista CGTU és a szociáldemokrata CGT egybeolvadásának, a szakszervezeti

[16] Zeitschrift für Sozialismus, 1935. 26–27. füzet. 834. old. Idézi *Lejbzon–Sirinya:* Id. mű. 301–302. old.

egység megteremtésének. A népfrontba tömörült erők kidolgozták programjukat. Ez célul tűzte ki a demokratikus szabadságjogok kiterjesztését, a fasiszta fegyveres szervezetek feloszlatását, a béke védelmét, a hadiipar államosítását, a kollektív biztonság politikáját, számos nagy jelentőségű szociális intézkedést, a munkásparaszt tömegek, valamint a városi kispolgárság életkörülményeinek azonnali jelentős javítását. A programban előirányzott intézkedések demokratikus jellegűek voltak, ennél kissé messzebbre legfeljebb a hadiipar államosításának és a hadfelszerelési piac szigorú ellenőrzésének célkitűzése mutatott. Éppen ilyen program volt alkalmas arra, hogy tömörítse a fasizmus veszélyének leküzdésében érdekelt összes erőket.

Az 1936. április végén és május elején tartott parlamenti választásokon a *népfront abszolút többséget kapott.* 559 mandátumból 337-et szereztek a népfrontban egyesült pártok; a Francia Kommunista Párt 72 képviselőt küldhetett a parlamentbe. Felmerült a kormányalakítás kérdése. M. Thorez azt javasolta, hogy a párt bátran továbbfejlesztve politikáját, küldje be képviselőit a kormányba, hogy „felülről" is képesek legyenek segíteni a népfrontprogram megvalósítását. Az FKP Politikai Bizottsága azonban elvetette a főtitkár javaslatát, s úgy döntött, hogy a párt kívülről támogatja a kormányt mindaddig, amíg a népfrontprogram alapján tevékenykedik. Ezt az álláspontot támogatta a Komintern Végrehajtó Bizottsága is. Az FKP kívül maradását elsősorban azzal indokolták, hogy a népfront győzelme nem elég szilárd; emiatt a párt részvétele a kormányzás munkájában tápot adna az ellenséges, antikommunista agitációnak a középrétegek körében, s veszélyeztetné a népfront megerősítését.

A népfront választási győzelme még nem jelentette programjának automatikus megvalósulását. Ehhez a néptömegek s a munkásosztály újabb akciói váltak szükségessé. A választási győzelmet 1936 júniusában a francia munkásosztály jól szervezett, fegyelmezett *általános sztrájkja* követte, amely sok helyütt együtt járt az üzemek és gyárak elfoglalásával. Ez vezetett az úgynevezett Matignon-egyezményekhez,[17] amelyek a francia munkásmozgalom történetében először közvetlenül a szakszervezetek és a tőkések közötti tárgyalásokon születtek. A megállapodások értelmében átlagosan 7–15 százalékkal emelték a béreket, bevezették a 40 órás munkahetet, az évi 15 nap fizetett szabadságot. A szakszervezeteket s a választott műhelybizalmiakat a munkások érdekeinek hivatott képviselőiként ismerték el. A hivatalba lépő népfrontkormány, amelynek miniszterelnöke a szocialista *L. Blum* lett, több intézkedést hozott a parasztság és a városi kispolgárság életviszonyainak javítására is. A tömegharcok kivívták a népfrontprogram tekintélyes részének megvalósítását. A Francia Kommunista Párt, hogy megóvja a munkásosztályt a természetes szövetségeseitől való elszakadástól, a legfontosabb követelések teljesítése után a sztrájkok befejezésére, az elfoglalt gyárak elhagyására hívta fel a munkásokat.

1936 nyarától a francia népfront fejlődésében új szakasz vette kezdetét, amelyet elsősorban a nemzetközi események határoztak meg.

1936. július 18-án a nemzetközi reakció által támogatott spanyol monarcho-

[17] Az épület, amelyben a tárgyalások folytak, korábbi tulajdonosa nevéről a „Matignon-palota" nevet viselte. Innen az elnevezés.

fasiszta körök *ellenforradalmi fegyveres felkelést* robbantottak ki a spanyol köztársasági kormány ellen. Világszerte figyelték, hogyan reagál erre az akkor Európában létező egyetlen hasonló jellegű kormány, a francia népfront kormánya. L. Blum kormánya behódolt a hazai nagytőke és az angol konzervatív kormány nyomásának, s meghirdette a „*be nem avatkozás*" szomorú hírnevet szerzett politikáját, amely a gyakorlatban végeredményben az ellenforradalmi felkelők számára biztosított előnyt. Ezzel egyben a francia népfront építményén is megjelent az első rés. 1937 februárjában a Blum-kormány „szünetet" rendelt el a népfrontprogram megvalósításában, s a frank stabilitásának megőrzésére hivatkozva felfüggesztette az 1936 júniusában megkezdett jóléti program végrehajtását.

Az FKP ekkor népfrontkongresszus azonnali összehívását követelte, kijelentve, hogy hajlandó felelősséggel részt venni a népfront mintájára létrehozandó kormányban. A partnerek azonban mindkét javaslatát elutasították.

Ebben a helyzetben különösen éreztette hatását az, hogy a francia népfront mindvégig különböző politikai pártok és szervezetek országos szintű koalíciója maradt. A Kommunista Párt mindjárt kezdetben javasolta, hogy hozzák létre a népfrontbizottságok alulról felfelé épülő országos hálózatát, s e bizottságokra támaszkodva mozgósítsák a tömegeket a közösen kidolgozott program megvalósítására. E javaslatot azonban mind az SFIO, mind a Radikális Párt elvetette, attól tartva, hogy a tömegek nagy aktivítása miatt a helyi népfrontbizottságok (bennük saját pártjaik alsó szervezetei is) erős nyomást fognak gyakorolni rájuk a határozottabb cselekvés érdekében. Álláspontjukban az is tükröződött, hogy a népfront megítélésében számottevő különbségek maradtak az együttműködő pártok között. A kommunisták annak tekintették a népfrontot, amivé szerették volna tenni: a különböző osztályokhoz tartozó dolgozó emberek legyőzhetetlen tömegmozgalmának és tömegszervezetének. A szocialista, s különösen a radikális partnerek viszont a népfrontban csak a pártok Franciaországban amúgyis szokásos koalícióját látták, azzal a – habár lényeges – különbséggel, hogy ezúttal a korábban kirekesztett Francia Kommunista Párt is részese volt a koalíciónak. A népfrontnak ebben a felfogásában tükröződött a jobboldali és centrista szociáldemokráciának az a törekvése is, hogy felbontsa a népfrontot, mihelyt az a polgári demokrácia, azaz a hagyományos burzsoá osztályuralom keretein túllép, vagy túllépni szándékozik.

A népfrontbizottságok országos hálózatának hiánya a francia népfront súlyos gyengesége volt. Ez a gyengeség kevésbé ütközött ki 1936 júniusában, amikor a népmozgalom elsöprő erejétől pánikba esett nagyburzsoázia képviselői szinte sürgették a Blum-kormányt, hogy hajtsa végre az elkerülhetetlen reformokat, lecsillapítva a forrongó tömegeket. Amikor azonban a népfront első intézkedés-sorozatának befejeztével nézeteltérések mutatkoztak a baloldali pártok között, a burzsoázia heves ellentámadásba ment át, amelyet csupán egy jól szervezett országos népmozgalom ereje törhetett volna meg. A pártvezetőségek szintjén létrehozott koalíció viszont nagyon is sebezhető volt e támadással szemben.

1938 elején a francia „200 család" kiadta a nemzetvesztő jelszót: „Inkább Hitler, mint a népfront!" A francia népfront a külső és a belső ellenség koncentrált nyomása alatt összeomlott. Előbb a Radikális Párt mondta fel az együttműködést, majd a SFIO is megtagadta a népfront programját és a munkásegységet. Innen az út már egyenesen vezetett a fasiszta hatalmakkal kötött müncheni egyez-

ményig. A Daladier-kormány 1938 végén hozott rendkívüli törvényerejű rendeletével lényegében eltörölte a népfront 1936-os szociális vívmányait is.

A francia népfront – bukása ellenére – rendkívüli jelentőségű volt. Feltartóztatta és szétszórta a francia fasizmus erőit. Több éven át lehetővé tette, hogy a nemzetközi haladó és forradalmi szervezetek – igaz, legtöbb esetben a kormány megkerülésével – francia területen át korlátozott segítséget nyújtsanak a harcoló Spanyolországnak. A népfront-időszak tradíciói pedig nagymértékben hozzájárultak a második világháború nagy erejű francia ellenállási mozgalmának kibontakozásához.

A NÉPI DEMOKRATIKUS FEJLŐDÉS SPANYOLORSZÁGBAN

1936 januárjában – egy hónappal a Cortes (parlament) esedékes választásai előtt – továbbfejlesztve a már korábban létrejött kommunista-szociáldemokrata egységfrontot, a spanyol baloldali és köztársasági erők – a Spanyol Kommunista Párt, a Spanyol Szocialista Munkáspárt, a Köztársasági Baloldal, a Köztársasági Szövetség, a Katalán Köztársasági Baloldal, a Baszk Nacionalisták Pártja s a spanyol trockisták szervezete, a POUM[18] *népfrontegyezményt* kötöttek. Az egyezmény politikai platformja még a spanyol demokratikus forradalom alapvető kérdéseinek megoldását, így a földreform követelését sem tartalmazta. Mégis nagy jelentősége volt, mert – a népfronttal szintén rokonszenvező anarchistákon kívül – a baloldal valamennyi erejét tömörítette. 1936. február 16-án, a *választáson a népfront győzelmet aratott.* Megszerezte a mandátumok abszolút többségét; 268-at, a jobboldali és más népfronton kívüli pártok 205 mandátumával szemben. A baloldali köztársasági pártok képviselői alakítottak kormányt.A népfront fő erői, a Spanyol Kommunista Párt és a Spanyol Szocialista Munkáspárt a kormányon kívül maradtak. A kormány hivatalba lépése után óvatos reformprogram megvalósítását kezdte meg. A monarchofasiszta tisztek azonban összefogtak a spanyol fasiszta szervezetekkel és az egyházzal, majd – főleg a fasiszta Németország és Olaszország segítségével – 1936. július 18-án lázadást szerveztek, háborút indítottak a köztársasági kormány ellen.

A spanyol népfront tehát a polgárháború jellemvonásait is viselő nemzeti-forradalmi honvédő háború speciális körülményei között fejlődött tovább. A fegyveres harc követelményeinek meg nem felelő baloldali köztársasági kormányt még 1936 nyarán felváltotta a *népfrontkormány*, élén a Spanyol Szocialista Munkáspárt balszárnyának vezetőjével, *F. Largo Caballeró*val. A kormányba két kommunista is belépett, akik a földművelési és a közoktatási tárcát irányították. A Spanyol KP a kijelölt miniszterelnök, Largo Caballero határozott kívánságára vállalta a kormányzati felelősséget. A tapasztalatok azt igazolták, hogy ez helyes lépés volt. A párt a forradalmi fellendülés közepette, a kormányzás részeseként többet tehetett a demokratikus fejlődésért, a köztársaság védelméért s a társadalmi haladásért, mintha csak kívülről támogatta volna azt.

[18] A POUM (A Marxista Egyesülés Munkáspártja) szervezetét a népfrontba a Spanyol Kommunista Párt tiltakozása ellenére vették föl. Az SKP azonban semmiképpen sem akarta, hogy ezen a kérdésen felboruljon a népfront kedvezően alakuló ügye.

A köztársaság kezén levő terület fokozatosan szűkült a túlerőben levő ellenséggel vívott harcban, viszont a népfront tömegbázisa folyamatosan szélesedett. Egyre határozottabb intézkedéseket hoztak a néptömegek érdekeinek kielégítésére és a társadalmi haladás meggyorsítására.

A fegyveres lázadás és a hadsereg egy részének árulása megkövetelte *a nép felfegyverzését*, fegyveres forradalmi milíciák alakítását. Ez döntő változást jelentett a régi típusú hadsereghez képest. Később e milíciák tevékeny részesei lettek a korszerű fegyverekkel vívott háború követelményeinek inkább megfelelő reguláris köztársasági néphadseregnek.

A lázadók földbirtokait elkobozták, nacionalizálták és használatra szétosztották a parasztság között. Ez gyakorlatilag *a földesúri osztály teljes kisajátítását*, s a szegényparasztok földhöz juttatását jelentette.

A háború követelményei centralizált iparirányítást követeltek. A lázadók tulajdonát elkobozták, de a köztársasági burzsoázia tulajdonában maradt üzemek is lényegében *állami irányítás* alá kerültek. Ez párosult az *üzemek munkásellenőrzésével*, amit főleg a szakszervezetek valósítottak meg.

A mélyreható társadalmi reformok, valamint az osztályellenséggel szemben közösen vívott fegyveres harc *mind közelebb és közelebb hozta egymáshoz a különböző munkáspártok és munkásszervezetek tagjait*. Az egységes marxista munkáspárt megvalósítása is fölvetődött. A Spanyol Szocialista Munkáspárt Ifjúsági Szövetsége még 1936-ben egyesült a Kommunista Párt Ifjúsági Szövetségével, s az így létrejött Egyesült Szocialista Ifjúsági Szövetség vezetőinek többsége belépett a Spanyol Kommunista Pártba. 1936 júliusában Spanyolország legfejlettebb iparvidékén, Katalóniában, ahol a legtöbb munkás élt, egyesült az ott működő négy munkáspárt – a kommunista és a szocialista párt katalóniai szervezetei, valamint két kisebb munkáspárt – a Szocialista Szövetség és a Proletár Párt. Létrejött *Katalónia Egyesült Szocialista Pártja*, amely kimondta csatlakozását a Kommunista Internacionáléhoz. Ezzel az ország egy részén a marxizmus–leninizmus alapján létrejött a munkásosztály egyetlen, egységes politikai pártja. Már korábban, 1935 végén egyesült a szocialisták vezette UGT szakszervezeti központ a kommunista irányítású CGTU szakszervezettel. Fejlődött az új egységes szakszervezet együttműködése az anarcho-szindikalista CNT-vel is.

A spanyol fejlődés a *demokrácia új típusát testesítette meg*. Ez a tény azonnal felkeltette a nemzetközi kommunista mozgalom figyelmét. A Komintern és a Spanyol Kommunista Párt vezetői behatóan elemezték ezt a fejlődést. Megállapították: Spanyolországban új típusú demokratikus köztársaság van kialakulóban, amely a dolgozó népre támaszkodik, az összes demokratikus erők szövetségére épül, következetes harcot vív a reakció és a fasizmus ellen. Ebben a demokratikus köztársaságban határozottan megoldják a polgári demokratikus forradalom feladatait, bátran elkobozzák s felosztják a nagybirtokot, nem rettegnek hozzányúlni a monopoltőke üzemeihez. Így a munkásosztály vezető szerepével lehetővé válik a dolgozó nép további társadalmi és politikai térhódítása. A spanyol forradalom a polgárháború idején minőségileg új szakaszba lépett, *népi demokratikus jelleget* öltött.[19] A népfrontpolitika távlataiból, a szocializmushoz vezető újfajta út tartal-

[19] Lásd *Betlen Oszkár:* Népi demokratikus fejlődés Spanyolországban. 1936–1939. Kossuth 1963. 119–123. old.

mából 1936–39-ben a legtöbbet az elszántan küzdő Spanyol Köztársaság tapasztalatai villantottak fel.

A Spanyol Kommunista Párt – amelynek befolyása napról napra nőtt, nem törekedett a proletárdiktatúra gyors megteremtésére, noha a proletárdiktatúra kormánya a fasizmus elleni súlyos fegyveres harcban kétségtelenül szilárdabb vezetést biztosíthatott volna, mint a sokrétű, gyakran ingadozó népfrontkormányok.

J. Díaz, a Spanyol KP főtitkára így magyarázta ezt: „. . . a nemzeti-forradalmi háború bonyolult körülményei között helyes politikát folytatni csak határozott, ingadozásoktól mentes kormány volt képes. A kommunisták tudták, hogy az ilyen kormány ideális formája a proletárdiktatúra kormánya. De a nemzeti felszabadító háború jellege, a lakosság legszélesebb rétegeinek megnyerése, Katalónia és Baszkföld középrétegeinek megnyerése, az a feladat, hogy a győzelem érdekében a nemzetközi proletariátus támogatása mellett a nem proletár rétegek támogatását is megnyerjék – mindez kizárta a proletárdiktatúra megteremtésének lehetőségét."[20]

Ahhoz, hogy a köztársaságiak majd három évig állták az intervenciósok és a spanyol fasiszta erők rohamát, számottevően hozzájárult az, hogy a Szovjetunió ezerféle úton, óriási nehézségeket leküzdve komoly segítséget nyújtott a spanyol népfront kormányainak. Ez a segítség abból a meggondolásból indult ki, hogy a spanyol háború nem csupán a spanyol nép ügye, hanem minden haladó emberé.

A népi demokratikus forradalom fejlődését derékba törte a fasiszta hatalmak támogatta spanyol ellenforradalom győzelme, amely likvidálta az 1936–39-es periódus valamennyi vívmányát. A Spanyol Köztársaság kincset érő forradalmi tapasztalatait más országok későbbi forradalmai értékesítették. Spanyolországban vérengző fasiszta diktatúra rendezkedett be.

A NÉPFRONTPOLITIKA ALKALMAZÁSA EURÓPÁN KÍVÜL

A Komintern VII. kongresszusa után a Kínai Kommunista Párt – amelynek erői ekkorra megszilárdították helyzetüket Kína észak-északkeleti határvidékén, s fő erői Jenan körül tömörültek – felemás álláspontot foglalt el. Kiadta *a nemzeti egységfront* jelszavát. Felhívást intézett a néphez a *japánellenes nemzeti felszabadító háború* megvívására. Katonai és partizánegységei harcba léptek a megszállókkal. Ugyanakkor a párt a Csang Kaj-sek vezette nankingi kormány elleni harc szükségességét is hangsúlyozta. Az egységet ilyen formában aligha lehetett megteremteni, bár a párt egyes Kuomintang-csoportokkal kapcsolatot teremtett, ami később hasznosnak bizonyult.

1936-ban *a Komintern több ízben felhívta a KKP figyelmét politikája helyesbítésére.* A KKP 1936 szeptemberétől végleg új politikára tért át, amelynek lényege Csang Kaj-sekkel kapcsolatban: rákényszeríteni őt – s a vezetése alatt levő nankingi kormányt – a tényleges és hatékony japánellenes harcra. Az egységfront

[20] Ugyanott, 182. old.

megteremtése érdekében a KKP a „szovjet népköztársaság" jelszava helyett az „egységes kínai demokratikus köztársaság" jelszavát adta ki.

1937 második felében, amikor a japán agresszió kiszélesedett és megkezdődött Csang Kaj-sek elszigetelődése saját táborában, hivatalosan aláírt egységokmányok nélkül – egyidejűleg publikált egyoldalú nyilatkozatok formájában – létrejött az *egység a KKP és a Kuomintang között*, ami az antiimperialista japánellenes nemzeti egységfront alapja lett. A tíz éven át tartó polgárháború lényegében véget ért, a kínai forradalom és a KKP fejlődésében új szakasz kezdődött.

A népfrontpolitika több helyütt utat tört magának *Latin-Amerika* országaiban is.

Chilében 1936-ban, a kommunista párt aktív részvételével létre jött a valamennyi haladó erőt tömörítő Népfront, amely 1938-ban győzött a választásokon, s Chile történetében először kormányt alakított. *Argentínában* 1936-ban szintén létrejött a baloldali erők széles frontja – bárha szervezetileg végig gyenge maradt. *Kubában* 1937-ben népi forradalmi blokk alakult a Kubai Kommunista Párt kezdeményezésére. *Mexikóban* a népfrontpolitika hozzásegítette a dolgozó tömegeket számos antifeudális reform, főleg az agrárreform megkezdéséhez. L. Cardenas y del Rio kormánya az egyedüli demokratikus polgári kormány volt, amely nyíltan segítette a spanyol köztársasági kormányokat.

A népfrontpolitika Latin-Amerikában akadályozta a német fasizmus nagy erővel folytatott – és a spanyol falangisták által élénken támogatott – hadjáratát befolyásának érvényesítésére a világ e térségében. A latin-amerikai országok nagy többsége a II. világháborúban az antifasiszta koalíció oldalán állt, mások semlegesek maradtak. A népfrontpolitika itt másrészt a latin-amerikai feudális-bürokratikus oligarchia ellen is irányult.

ERŐFESZÍTÉSEK A NEMZETKÖZI MUNKÁS AKCIÓEGYSÉG ÉRDEKÉBEN

A Komintern a VII. kongresszus után megsokszorozta erőfeszítéseit, hogy a munkásosztály védelmében, a béke megőrzéséért egységes akciókat folytasson a Szocialista és Munkás Internacionáléval. Ezt sürgette többek közt az olasz fasiszták háborúja Abesszíniában, az olasz–német intervenció a Spanyol Köztársaság ellen, a japán militarizmus agressziója és a német fasizmus irtóháborúja a német nép haladó erői ellen.

A Komintern az SZMI-nek ezekben az években több javaslatot tett a fasizmus áldozatainak közös megsegítésére, mindenekelőtt a Spanyol Köztársaság közös védelmére. E javaslatok elől nehéz volt egyenesen kitérni. A két Internacionálé képviselői között tárgyalások kezdődtek, de ezek minden esetben lényegében eredménytelenek maradtak. Az SZMI jobboldali vezetői legfeljebb szociális és egészségügyi együttműködésre – kötszerek, gyógyszerek gyűjtésére – voltak hajlandók. Mindvégig elutasították viszont a politikai akcióegységet a Kominternnel. Ezzel szemben egyes szocialista pártok tagjainak, sőt vezetőinek nagy csoportjai – más haladó személyiségekkel együtt – jelentős szerepet vállaltak a közös harcban a fasizmus és a háború útjának eltorlaszolásáért.

A francia népfront 1938-ban felbomlott. A Spanyol Köztársaságot 1939-ben vérbefojtották. Ugyanazon év szeptemberében megkezdődött a második világháború. Milyen eredményeket hozott tehát a VII. kongresszuson meghirdetett új politika a második világháború előtt?

A népfrontpolitika jobboldali kritikusai szerint az 1935–36-os sikereket törvényszerűen követték az 1937–38-as kudarcok, mert a munkásosztály „túlment" a megengedett határokon, forradalmi követeléseivel elriasztotta a szövetségeseket. A népfrontpolitika „balos" ellenzői, főként a trockisták szerint a jobboldali erők megerősödése annak következménye, hogy a népfrontpolitika eleve jobboldali elhajlás volt, letérés a proletárforradalom útjáról, amellyel a Komintern „elárulta a forradalmat".

Mindez azonban ellentétes a tényekkel. A népfrontpolitika több fontos eredményre vezetett már az 1933–39-es periódusban is. Jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy *németországi győzelme után a fasizmus más jelentős fejlett tőkésországban nem jutott hatalomra.* Franciaországban a népfront győzelme akadályozta meg a fasizmus felülkerekedését. A spanyol fasizmus olyan súlyos áron jutott a győzelemhez, amely megbénította erőit a II. világháború éveiben, s lehetetlenné tette számára a közvetlen hadbalépést Hitler oldalán. A népfrontpolitika az angolszász országokban, Angliában és különösen az Egyesült Államokban egyik tényezője volt annak, hogy a monopolista burzsoázia szélsőséges, fasisztabarát csoportjai nem kerültek előtérbe és nem próbálkozhattak a fasizmus vagy egyéb reakciós kormányzat bevezetésével. Az egységfront-politika ereje különösen az 1936-os amerikai választásokon mutatkozott meg, amikor F. D. Roosevelt megválasztása érdekében széles népi egység alakult ki.[21]

A népfrontpolitika eredményeként világszerte megnőtt a kommunista pártok befolyása. A taglétszám a kapitalista országokban működő pártokban 1935-től 1939-ig több mint kétszeresére, 1 750 000-re nőtt. Ekkor vált igazán tömegpárttá a Francia Kommunista Párt: az 1934-es 70 000-ről 340 000-re növelte tagjainak számát. A Spanyol Kommunista Pártnak 1931-ben, a forradalom kezdetekor mindössze 700–800 tagja volt. A nemzeti felszabadító háború kezdetén már 100 000. 1937 közepén pedig több mint 200 000 tagjával a legnagyobb létszámú politikai párt volt. A nemzeti egység politikájának eredményeként lett újra legális párttá a Kuomintang igazgatta területeken a Kínai Kommunista Párt. Az illegalitásban dolgozó pártok is a népfront segítségével kaptak kedvezőbb legális lehetőségeket saját politikájuk megismertetésére a tömegekkel.

Nagy szerepe volt a népfrontpolitikának a *kelet-európai kommunista pártok fejlődésében*, különösen azokban az országokban, amelyekben a társadalmi fejlődés útjában álló legnagyobb akadályt a feudális maradványok továbbélése, valamint a nagybirtokos arisztokrácia, a hadsereg és a monopolizálódó burzsoázia összefonódása jelentette.

[21] Bár a szilárdabb politikai rendszerű angolszász országokban a nagyburzsoázia kevésbé szorult rá a fasiszta vagy más szélsőséges diktatórikus módszerek alkalmazására, túlzott az az álláspont, amely az ilyen veszélyt teljesen kizárja.

A forradalom reális útjainak és lehetőségeinek elvi-politikai kimunkálása, a munkáspártok, valamint a polgári és paraszti-népi pártok együttműködésének tapasztalata, a pártok tömegbefolyásának szélesedése, célkitűzéseik legális terjesztése a népfrontpolitika segítségével vált lehetővé. A pártok taglétszáma, szervezeti ereje – jóllehet Csehszlovákia Kommunista Pártja kivételével mindvégig illegalitásban vagy féllegalitásban voltak – ebben az időben indult jelentősebb növekedésnek. A csehszlovák, lengyel, jugoszláv, bolgár, román és görög kommunista párt ekkor nőtt igazán a baloldal vezető politikai erejévé. Ennek a fejlődésnek számottevő szerepe volt abban, hogy a második világháború végén a forradalmi erők előnyomulásának egyik gócpontja Kelet-Európában alakult ki.

A népfront eszméje aktív politizálásra, társadalmi tevékenységre serkentett nagyon széles, korábban a közélettől távol álló tömegeket. Különösen erősödött a nemzetközi szolidaritás gondolata. Ennek kézzelfogható példáját adták a nemzetközi brigádok Spanyolországban. 54 országból mintegy 35 ezer önkéntes érkezett. Ezek zöme munkásokból és kommunistákból állt, de velük együtt a legkülönbözőbb foglalkozású, pártállású és világnézetű emberek vettek részt a köztársasági hadsereg soraiban a spanyol nép szabadságharcában. A spanyol frontokon létrejött a nemzetközi antifasiszta népfront. A fasizmus elleni harc és az antifasiszta háború komoly iskoláját a baloldali politikusok és az egyszerű harcosok tízezrei járták végig.

Akadtak hibák is az egyes népfrontok tevékenységében és a kommunista pártok politikájában. Bizonytalanságot okozott a francia népfront tömegeiben az FKP távolmaradása a kormányból 1936 nyarán, a fejlődés felfelé ívelő szakaszában. Ez megakadályozta, hogy a párt 1937-ben, amikor a fejlődés lefelé ívelő szakasza kezdődött, a kormánypozíciókból is gátolni próbálja az egység felbomlását. Igaz, hogy a be nem avatkozási politika meghirdetése után a párt kormánytevékenysége már 1936 végére mindenképpen kétségessé vált volna.

Kétségtelenül súlyos károkat okoztak a spanyol népfrontnak az anarchisták önkényeskedései, indokolatlan kisajátításai s az idő előtti tömeges kollektivizálás egyes falusi körzetekben, amelynek kezdeményezői egyébként az esetek többségében a Largo Caballero vezette szociáldemokrata baloldal képviselői voltak. Súlyos károkat okozott a trockista POUM aknamunkája, a háború vége felé pedig a front nem kommunista pártjainak jobboldalán fellépő kapituláns elemek bomlasztó tevékenysége.

A spanyol népfront katonai vereségét, a francia népfront felbomlását elsősorban mégsem belső, hanem külső tényezők idézték elő. A hitleri fasizmus háborút készített elő, s a „demokratikus" tőkés nagyhatalmak ezt a háborút kezdettől fogva igyekeztek Keletre terelni, német–szovjet katonai összecsapássá fejleszteni. Ennek érdekében mindent megtettek, hogy a népfrontokat likvidálják. Meggyőző példája ennek a „be nem avatkozás" politikája. Sajnos, mindehhez – elsősorban Franciaországban – a szociáldemokrácia jobboldali és centrista vezetői is segédkezet nyújtottak.

A *népfrontpolitika a háború kitörése után sem vált időszerűtlenné.* Sőt, igazi ereje az antifasiszta felszabadító harcokban s a háborút követő népi demokratikus forradalmakban vált nyilvánvalóvá.

TIZENKETTEDIK FEJEZET

A nemzetközi politika fő irányzatai és az erőviszonyok alakulása a harmincas években

Alig tíz évvel az 1914–18-as világháborút lezáró békeszerződések aláírása után, új világháború körvonalai kezdtek kibontakozni. A tőkés világgazdaság 1929-től 1933-ig tartó addigi legsúlyosabb válsága nemcsak az egyes országok belső gazdasági, társadalmi és politikai életét rázta meg, hanem kiélezte a nemzetközi kapcsolatok amúgy is kiegyensúlyozatlan rendszerének ellentmondásait is. Válságba jutott az első világháborút lezáró és új világháború csíráit magában hordozó *versailles-i–washingtoni békerendszer* és a biztosítására életre hívott nemzetközi intézmény, a Népszövetség.

A harmincas évek elejétől porondra léptek olyan erők, amelyek az első világháború után kialakult erőviszonyokat erőszak és nyílt nemzetközi konfliktusok útján akarták a maguk javára módosítani. Az erőgyűjtés viszonylag békés időszakát felváltotta a követelőzés, a zsarolás, az élénk diplomáciai csatározások, valamint a helyi háborúk időszaka. A harmincas évek nagy külpolitikai küzdelmei, bonyolult diplomáciai csatái mögött egyrészt a világ új felosztására törekvő, másrészt az újabb háborús felosztást különböző okokból ellenző államok harca húzódott meg. Ennek feleltek meg a Szovjetunió és egyes tőkés hatalmak többszöri megegyezési kísérletei az újabb világháború elhárítása érdekében.[1] Utóbbi célt szolgálta a Szovjetunió küzdelme az európai biztonság hatékony kollektív rendszeréért. Eközben többször felélénkültek a világ újrafelosztása terén ellentétes érdekű imperialista kormányok szovjetellenes egységtörekvései is.

1. A VEZETŐ NAGYHATALMAK MAGATARTÁSA ÉS CÉLJAI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A világ újrafelosztásáért 1914-ben harcba indult császári *Németország* vesztesként került ki a világháborúból. A győztes imperialista nagyhatalmak – mindenek-

[1] Az agresszoroknak tett engedmények ellen, a Szovjetunióval való összefogásért lépett fel a harmincas években az angol konzervatív pártban az egyébként szovjetellenes W. Churchill és A. Eden vezette szárny, az „ifjú toryk", valamint a Munkáspárt balszárnya.

előtt Franciaország – diktálta versailles-i békeszerződés többek közt a kontinens legerősebb tőkés államának gazdasági és katonai gyengítésére irányult. Ezt kívánták elérni a területi csonkítással, a rendkívül nagy méretű és hosszú évekig a németekre nehezedő jóvátételi kötelezettségekkel, a hadsereg leszerelésével, a német kereskedelmi flotta megsemmisítésével. Németország azonban az amerikai pénzügyi támogatás révén hamar kilábolt a háború okozta súlyos helyzetből. A német ipar a racionalizálás, illetve a fellendülés háború utáni évtizede alatt újra megelőzte Angliát és Franciaországot, s mint versenytárs ismét megjelent a világpiacon. Eközben lassan, de rendszeresen folyt a német hadsereg illegális újjászervezése. Németország képviselője már Hitler hatalomra kerülése előtt, 1932 júliusában bejelentette a leszerelési konferencia ülésszakán, hogy ha nem ismerik el a németek jogegyenlőségét, Németország kivonul az ülésszakról. A német kormány készen állt arra, hogy – engedéllyel vagy engedély nélkül – néhány év leforgása alatt új háborúra alkalmas hadsereget szervezzen. E feladat végrehajtására vállalkozott a hatalomra került fasizmus Németországban. Az imperialista Németország Hitler vezetésével hadat üzent a versailles-i békerendszernek; a nyílt és erőszakos revízió, a *status quo erőszakos megváltoztatása útjára lépett*, hogy a „bolsevizmus elleni harc" álarcában folytassa a „Drang nach Osten" (Keletre menetelés) évszázados német politikáját, s kielégítse világuralmi törekvéseit.

A fasiszta vezetés alatt álló *Olaszország* szintén az új felosztást kívánta. A viszonylag fejletlen, gyenge, nyersanyagszegény olasz imperialista állam nagy reményeket táplált azzal kapcsolatban, hogy a *győztesek oldalán fejezte be a világháborút*. Kisebb mértékben részesült is az osztozkodásból: az Osztrák–Magyar Monarchia területéből kisebb, osztrákok és horvátok által is lakott területet kapott, de nem részesült a jóvátételből és nem tudta realizálni az Adria feletti uralmának tervét sem. A fasiszta olasz kormány külpolitikai törekvéseit részben ez a kielégítetlenség határozta meg, amely szembe állította volt antant-szövetségeseivel, részben bizonyos ideig tartó félelme az erősödő Németországtól. Az első időben – amíg a fasizmus nem szilárdult meg, a kormány az európai status quo békés revíziója mellett foglalt állást, és csak később csatlakozott az erőszakos revízióhoz – vált a német kormány agresszív terveinek közvetlen részesévé. A húszas évek végén, a harmincas évek elején lezajlott leszerelési konferenciákon a fegyverzetek kiegyensúlyozott aránya mellett foglalt állást. Nem kívánta a lefegyverzést, mert 360 000 főnyi, modern fegyverrel ellátott hadserege akkor Európa egyik jelentős katonai ereje volt. Egyre inkább érlelődött benne a gyarmati háborúk gondolata is. Nem támogatta viszont a korlátlan fegyverkezést sem, mert tudta, hogy a versenyben nem tarthat lépést Franciaországgal és Németországgal. Míg Németország mindenekelőtt Európában, Olaszország a Földközi-tenger térségében és Afrikában akart terjeszkedni, *Japán* Ázsiában kívánt új felosztást.

A gyorsan fejlődő *japán imperializmus* már a századforduló idején hozzáfogott Ázsia politikai térképének átrajzolásához. Korea és Tajvan elfoglalása, a japán–orosz háborút követően pedig Szahalin és a Kurili-szigetcsoport megszállása jelzi az új mohó imperialista nagyhatalom születését. Az első világháború után megkapta a volt ázsiai német gyarmatokat, de ez nem elégítette ki egyre növekvő igényeit. A gyors kapitalizálódás mind több nyersanyagot és élelmet igényelt, a

szigetország viszont nyersanyagokban igen szegény, és összterületének csupán 15%-a művelhető. A lakosság gyors szaporodása és a nyugati tőkésországok vámpolitikája, amely korlátozta a japán áruk tömeges exportját, csak fokozta a feszültséget. A japán kormány a gazdasági és társadalmi problémákat új területek meghódításával kívánta megoldani, elsősorban a nyersanyagokban gazdag Kína, a csendes-óceáni szigetvilág és a szovjet Távol-Kelet irányában.[2]

Ebben a történelmi periódusban tehát három imperialista nagyhatalom kívánta gyökeresen, a háború eszközeivel is megváltoztatni a világon fennálló status quót. Ezekkel szemben álltak a győztesek, a leggazdagabb imperialista államok. Ezek alapjában véve nem kívánták a világ újrafelosztását, inkább az általuk teremtett, számukra előnyös békerendszer fenntartására törekedtek.

Az első világháborút követő versailles-i békerendszer megteremtésében *Franciaország* játszotta a vezető szerepet. Háborús szerepe, a nagy áldozatok, földrajzi helyzete predesztinálták erre. A francia imperializmus végleges határokat akart – látszólag kifejezve a francia nép szenvedélyes vágyát: „soha többé háborút". Az imperialista érdekek diktálta békeszerződések azonban nem teremthettek tartós békét, ellenkezőleg: hosszabb távon Franciaország számára újabb súlyos konfliktusok veszélyét idézték fel.

Amilyen irreális és tarthatatlan volt a versailles-i békediktátum, olyan irreálisnak és erőtlennek bizonyult a Franciaország védelmére létrehozott szövetségi rendszer is. Az Októberi Forradalom következtében Franciaország elvesztette legjelentősebb szárazföldi szövetségesét, a cári Oroszországot. Meglazult a háborúban győztes államok szövetségi rendszere is. Az osztozkodásnál összeütköztek az imperialisták érdekei. Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormányait nyugtalanította a francia imperializmus viszonylagos megerősödése. Emellett ezeket az államokat tenger választotta el az európai kontinenstől és nem rendelkeztek megfelelő szárazföldi haderővel sem. A ki nem elégített Olaszország is bizonytalan szövetséges volt. A közép-európai újjárendezés – az Osztrák–Magyar Monarchia szétdarabolása; Németország körülzárása az újonnan alakult lengyel állam s részben a kisantant révén – nem biztosított reális támaszt Franciaországnak. A francia imperializmus ennek ellenére nem volt hajlandó egyetlen lépésnyit sem engedni az előnyös hatalmi pozíciókból, amelyeket a versailles-i békeszerződés biztosított számára. Ennek megfelelően csak a vesztesek leszerelése mellett volt, s hallani sem akart a győztesek leszereléséről, még a korlátozott fegyverkezési egyenjogúságról sem. A francia kormányok 1933 előtti nagyhatalmi-soviniszta politikájukkal elszigetelték a weimari Németország valóban demokratikus, békét akaró erőit, és kedvező talajt teremtettek a német nacionalista-militarista körök revansista politikájának.

A győztes antant másik vezető hatalma, *Nagy-Britannia*, bár maga is diktálója

[2] Japán 1931. szeptember 18-án kezdte meg Kína elleni háborúját: megszállta Mandzsúriát és ott bábállamot hozott létre. Az agresszió megtorlatlan maradt: az USA csupán diplomáciai úton tiltakozott, a Népszövetség pedig – habár nem ismerte el Mandzsukuo bábállamot – elfogadta azt az elvet, hogy Japán különleges jogokat élvezzen Mandzsúriában. A japán imperializmus azonban nem kívánt alkudozni: válaszul 1933 márciusában kilépett a Népszövetségből.

és aláírója volt a békeszerződésnek, *nem jó szemmel nézte* a francia imperializmus túlzott követeléseit és *az európai kontinensen kialakult francia hegemóniát*. Kettőjük szövetsége fennmaradt ugyan a két világháború közti időszakban, de a győzelem másnapjától nézeteltérések is keletkeztek kapcsolataikban.

Nagy-Britannia, mint világhatalom, európai politikáját – bármilyen fontos volt is számára – mindig alárendelte az egész brit birodalom fenntartásának, világhatalmi érdekeinek. Ez a birodalmi érdek alakította ki az „erők egyensúlyának" hagyományos külpolitikai elvét és gyakorlatát, amelynek mindenkori célja Nagy-Britannia hegemón szerepének biztosítása volt. Ebben az időben az imperialista Angliának nem fűződött érdeke a világháborúhoz. Az újabb világháború és az utána következő esetleges forradalmak veszélybe sodorhatták a világbirodalmat. Ezért a leszerelési konferenciákon az angol kormány a győztesek mérsékelt lefegyverzését és Németország mérsékelt felfegyverzésének elvét képviselte. Anglia – elsősorban mások rovására tett engedményekkel – Németország megbékítésére törekedett.

A világháború hadszíntereitől távol fekvő *Amerikai Egyesült Államok* kellően időzített hadba lépésével jelentős szerepet játszott az antant győzelmében. A részvétel számottevően növelte az USA gazdasági befolyását és világhatalmi pozícióit. Az ország világpolitikai szerepével kapcsolatban megoszlottak az uralkodó körök nézetei. W. Wilson elnök és a demokrata párt vezetői szorgalmazták, hogy az USA hagyjon fel háború előtti „elszigetelődési" politikájával, lépjen be a Népszövetségbe és a legtevékenyebben vegyen részt a nemzetközi politika küzdelmeiben. A másik – főleg köztársaságiak képviselte – irányvonal a hagyományos politika fenntartását kívánta. Attól tartottak, hogy a Népszövetségben nagy szerepet játszó más imperialista államok a Népszövetség többségére támaszkodva rákényszerítik akaratukat az USA-ra. Az utóbbi vonal bizonyult erősebbnek: elérte, hogy a szenátusban Wilson nem kapta meg a versailles-i békeszerződés ratifikálásához szükséges többséget. Az USA nem írta alá a szerződést és a Népszövetségbe sem lépett be. 1921 augusztusában azonban különbékét kötött Németországgal és jelentős szerepet játszott annak talpraállításában.

A *világpolitika küzdőterén egyedül, ellenséges államok gyűrűjében állt* az új forradalmi hatalom, a *Szovjetunió*. A proletárhatalom születésekor a dolgozó milliók leghőbb vágyát, a békét írta zászlajára. A szovjet külpolitika vezérelve a békéért folyó harc volt. Azt diktálta az új, szocialista társadalom építésének érdeke; ezt kívánta a nemzetközi proletariátus forradalmi ügye is.

A világ egyhatodán létrejött új hatalom jellege új típusú külpolitikát kívánt. A szovjet külpolitikát alapvetően az épülő szocialista társadalom, valamint a világszocializmusért folyó osztályharc érdekei vezérelték. Lenin nagy gondot fordított a szocialista külpolitika kialakítására. E politika nélkülözhetetlen elemének tekintette az ország földrajzi helyzetének figyelembevételét, az erőviszonyok reális felmérését, az elkerülhetetlen kompromisszumokat, az imperialista államok közötti konfliktusok és ellentétek kihasználását, az imperialista államokkal való összetűzés elodázását. Egyben figyelmeztetett arra, hogy a proletárhatalom nem lehet az imperialista országok játékszere. A kompromisszumok megítélésének kizárólagos szempontja az, hogy mi biztosítja a legjobb feltételeket a szocialista forradalom továbbfejlődéséhez és megszilárdításához.

A Szovjetunió nem ismerte el a Párizs környéki imperialista békeszerződéseket. A bennük foglalt igazságtalan döntéseket mindenekelőtt egy új forradalmi hullám menetében vélte módosíthatónak. Mindamellett – a kor realitásaiból kiindulva – pártolta azok haladó revízióját. Ennek megfelelően a 20-as években a Szovjetunió legfontosabb külpolitikai partnere a versailles-i béke ellen békés politikai eszközökkel fellépő weimari Németország volt.

2. NEMZETKÖZI DIPLOMÁCIAI ÉS POLITIKAI HARC EURÓPÁBAN

FORDULAT A NÉMET KÜLPOLITIKÁBAN

Németország politikai agresszivitása már Hitler uralomra jutása előtt fokozódott. Az ország gazdaságának megerősödése változást hozott a német külpolitika hangjában és módszerében is. A német kormány, figyelmen kívül hagyva a békeszerződés tilalmát, már 1931-ben kísérletet tett a német–osztrák vámunió megteremtésére. Ez a lépés a versailles-i szerződést aláíró hatalmak tiltakozását váltotta ki, és a kérdés egyelőre lekerült a napirendről.

A fasiszta Németország – hangzatos új nevén: a Harmadik Birodalom – létrejöttével a politikai agresszivitás hatványozódott; minőségi változás következett be a német külpolitikában. Diplomáciai módszerei közé bevonult a kétszínűség, a cselszövés, az erőszak, a politikai gyilkosság, a hazárdjáték és a szerződésszegés.

A nemzetiszocialista kormány az első időkben némileg visszafogta hangját. Hitler külpolitikai programbeszédében – hogy ne ingerelje rögtön maga ellen a nagyhatalmakat – a versailles-i békeszerződés békés revíziójáról beszélt. Ez az első diplomáciai csel sikerrel járt: a nagyhatalmak nem tiltakoztak és a Birodalmi Gyűlés akkor még létező pártjai, köztük a Szociáldemokrata Párt is egyhangúlag megszavazták e programot.

Az új kormány kezdettől élesen szovjetellenes hangot ütött meg és igyekezett akadályozni a háborús újrafelosztásban nem érdekelt hatalmak összefogását. Hitler békeszólamai igazolására minden szomszédjának tíz évre szóló megnemtámadási szerződést ajánlott. Ugyanezzel a céllal, kommunistaellenes tetteivel, szovjetellenes kirohanásaival egyidőben, 1933. május 6-án meghosszabbította az 1926-ban kötött német–szovjet barátsági szerződést.

Alighogy a nemzetiszocialista vezetés helyzete konszolidálódott, a német diplomácia hangot váltott. C. von Neurath birodalmi külügyminiszter 1933. október 12-én táviratban közölte a leszerelési bizottság elnökével, hogy a német kormány – mivel a konferencia nem teljesíti legfőbb feladatát, az általános leszerelést – kénytelen távozni a leszerelési konferenciáról és a Népszövetség szervezetéből. Nagy-Britannia kormánya megijedve a német lépéstől, kísérletet tett a kiegyezésre a „Harmadik Birodalommal". A brit kormány közeledésére a németek kijelentették, hogy többé nem lehet szó leszerelésről, de az általuk előterjesztett feltételek alapján szeretnének megegyezni Angliával. Erre nem került sor, mivel az angolok nem járultak hozzá a német légierő azonnali megszervezéséhez. A Népszövetségbe való visszatérés feltételéül Hitler követelte: Anglia és Franciaország

ismerje el Németország jogát, hogy haderejét 100 000 főről 300 000-re emelhesse. Anglia a javaslat elfogadását ajánlotta a francia kormánynak, amely nem járult hozzá a német követeléshez. Ez azonban nem zavarta Németországot, mivel a Népszövetségből való kiválás így is nagyobb szabadságot biztosított külpolitikai tervei végrehajtásához.

SZOVJET–FRANCIA KÍSÉRLET A KOLLEKTÍV BIZTONSÁG MEGTEREMTÉSÉRE

A német külpolitikában bekövetkezett fordulat változást hozott a nemzetközi politikában is. Megélénkültek a diplomáciai kapcsolatok, megkezdődött a harc az új szövetségi rendszerek kialakításáért, illetve azok létrejöttének megakadályozásáért. A háború perspektívája nyomta rá bélyegét az egyes országok gazdasági és politikai életére is. Véget értek a leszerelési tárgyalások, megkezdődött a fegyverkezési verseny, a felkészülés az új háborúra. Ebben az új történelmi helyzetben a fennálló békerendszerek revíziójának, a fegyverzet általános csökkentésének követelése objektíve már a fasiszta agresszió háborús erőinek kedvezett.

Az új periódus fontos mozzanata volt a *szovjet–francia közeledés* és ezzel párhuzamosan a német–szovjet viszony romlása. Ez logikus következménye volt a német háborús erők felülkerekedésének. Hitler a „Mein Kampf" c. programot adó könyvében a német támadás irányát egyrészt Franciaország irányában, másrészt az ősi német törekvéseknek megfelelően a Keletre menetelésben (Drang nach Osten) jelölte meg. A francia burzsoázia egy része kezdte felismerni, hogy az általa diktált békét sem a Népszövetséggel, sem a maga által létrehozott szövetségi rendszerrel nem képes megvédeni. Kezdte megérteni, hogy a Szovjetunióval kötött szövetség nélkül képtelen elhárítani a fasiszta fenyegetést. A Szovjetunió az ötéves terv erőfeszítései révén ekkor már számottevő nemzetközi gazdasági és katonai tényezővé vált. A Vörös Hadsereg ereje mindinkább magáravonta Európa tárgyilagos katonai vezetőinek és politikusainak a figyelmét. Ez az egyre növekvő katonai erő a francia vezérkar józan elemei körében az új helyzetben megérlelte a Szovjetunióval köthető szövetség gondolatát.

Másrészt – kifejezve véleményét, hogy „a béke egy és oszthatatlan" – a Szovjetunió világosan látta, hogy az új, mindenekelőtt Németország részéről fenyegető világháború a szovjethatalom létét veszélyeztetné és csak francia szövetségben akadályozható meg. A másik számba jöhető ellenfél Japán volt, amelynek esetleges támadása azonban a Szovjetunió központi területeinek biztonsága szempontjából az előbbihez viszonyítva kisebb jelentőséggel bírt. A szovjethatalmat Nyugatról és Keletről fenyegető veszélyt csak növelte egy esetleges imperialista egységfront ki nem zárható lehetősége, melyben a rohamcsapat szerepét a német és japán seregek játszották volna. A szovjet diplomácia egyik alapvető feladata volt, hogy megakadályozza az imperialista államok szovjetellenes egységfrontjának létrejöttét és megértesse a polgári-demokratikus politikai rendszerű tőkésországok józanabb politikusaival, hogy állami érdekeiket csak a Szovjetunióval szövetségben védhetik meg.

A szovjet kormány felismerve az ország létét is fenyegető új világháború veszé-

lyét, teljes határozottsággal lépett a nemzetközi élet porondjára, *minden erőfeszítését, szívósságát, taktikai ügyességét a béke szolgálatába állítva.* Nem riadt vissza orientációinak rugalmas változtatásától sem. A Szovjetunió továbbra is elítélte az igazságtalan versailles-i békerendezést, ám e rendszer fegyveres, erőszakkal történő fasiszta revíziójának veszélye új megvilágításba helyezte e problémát. A Párizs környéki szerződések igazságtalan volta a háború vagy béke kérdése mögött másodlagos helyre szorult. A szovjet kormány megértette – amit akkor kevesen –, hogy az adott körülmények között az agresszort az általa kikényszerített minden revízió, bármely engedmény csak újabb kalandokra készteti és az új világháborút hozza közelebb. A háborútól terhes periódusban a versailles-i békét elítélő Szovjetunió lépett fel a status quo legkövetkezetesebb védelmezőjeként az agresszorok ellen.

A béke megvédésének közös érdeke közelítette egymáshoz Franciaországot és a Szovjetuniót. A két nagyhatalom politikusai, diplomatái között élénk eszmecserékre, tárgyalásokra került sor. *Tervek születtek olyan kollektív biztonsági rendszer létrehozásáról,* amelyben valamennyi érdekelt európai állam – köztük Németország – kölcsönösen lemond a vitás kérdések agresszió útján történő megoldásáról. Ennek kapcsán vetődött fel a „keleti Locarno" gondolata. (Locarnóban 1925-ben Franciaország, Németország, Belgium, valamint Anglia és Olaszország garanciális szerződést kötöttek, amelyben Németország véglegesnek ismerte el saját nyugat-európai határait.) A „keleti Locarno" terve a Németország és keleti szomszédai közötti határokat kívánta véglegesíteni. Létrejötte esetén a Szovjetunió is belépett volna a locarnói szerződés garantálói közé. Számolva Németország elutasító magatartásával, L. Barthou francia külügyminiszter olyan szövetségi rendszer megteremtését is fontolóra vette, amelynek alapját a volt antanthatalmak képeznék; ehhez kapcsolódna Franciaország közép- és kelet-európai kis államokból álló szövetségi rendszere. Az első variáns megvalósítása alapvetően Németország, a második Nagy-Britannia magatartásán hiúsult meg.

A fordulat nyitányát jelentette az 1933 februárjában jóváhagyott *francia–szovjet megnemtámadási egyezmény.*[3] Ezt követően 1933. július 3-án és 4-én megnemtámadási egyezményt kötöttek a Szovjetunió és közvetlen szomszédai: Afganisztán, Észtország, Lettország, Irán, Lengyelország és Törökország (keleti paktum). Külön megegyezés alapján erre az útra lépett Litvánia és Finnország is. Ekkor határozták meg először az *agresszor fogalmát.* Eszerint támadó az az állam, amely hadat üzen, vagy hadüzenet nélkül fegyveres támadást hajt végre; tengeri vagy légi haderővel más országok objektumaira támad; más állam tengerpartját vagy kikötőjét blokád alá helyezi; más állam területére betörő fegyveres bandákat támogat. E cselekményeket – mondja az okmány – semmiféle politikai, gazdasági vagy katonai megfontolás nem igazolhatja. A keleti paktum a Szovjetunió nagy diplomáciai sikere volt. Az egyezmény több fontos nemzetközi jogi fogalmat tisztázott. Első ízben történt utalás az egymás belügyeibe való be nem avatkozás gondolatára. E nemzetközi egyezmény gyakorlati jelentősége, hogy a közép-európai német hegemón törekvéseket ellensúlyozta. Végül, de nem utolsó-

[3] A két ország közti megnemtámadási paktumot 1932. november 29-én írta alá E. Herriot, Franciaország külügyminisztere és a Szovjetunió párizsi követe.

sorban világossá vált, hogy Kelet- és Közép-Európában nem lehet többé a Szovjetunió figyelmen kívül hagyásával politizálni. A Szovjetuniónak szomszédaival kötött egyezménye megmutatta, hogy *saját biztonságát egy általános biztonsági politika keretében* kívánja megvédeni.

A Szovjetunió aktív diplomáciai tevékenységét jelezte az 1933. szeptember 2-án Rómában aláírt szovjet–olasz barátsági és semlegességi szerződés. Ezt követően november 16-án az Amerikai Egyesült Államok is – a nagyhatalmak közül utolsónak – felvette a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval. Ez tovább növelte a szovjet állam nemzetközi tekintélyét. 1934 februárjában a kisantant államok belgrádi konferenciája állást foglalt a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatok felvétele mellett. Magyarország, Csehszlovákia, Románia, Bulgária és Albánia is diplomáciai kapcsolatot létesített a Szovjetunióval. A Japánhoz fűződő kapcsolat javítása érdekében a Szovjetunió eladta kelet-kínai vasúti érdekeltségét Mandzsukuónak. A Szovjetunió és Franciaország egyetértésével 1934. február 9-én Görögország, Törökország, Románia és Jugoszlávia – tartva a német terjeszkedéstől – Athénban aláírta a közös védelemre és külpolitikájuk összeegyeztetésére irányuló Balkán-paktumot. E szerződés kimondotta, hogy az esetleges vitás kérdéseket a háború kizárásával, döntőbíráskodás útján kívánják rendezni.

NÉMETORSZÁG FELLÉPÉSE A KOLLEKTÍV BIZTONSÁG ELLEN

A háborúra készülő német kormány határozottan visszautasította a Szovjetunió és Franciaország által előterjesztett kollektív biztonsági tervet. Az erőszakról való kölcsönös lemondás, amely az emberiség érdekeit fejezte ki, nem felelt meg a világuralomra törő német imperializmusnak s az érdekeit szolgáló nemzeti-szocialista pártnak.

A német külügyminisztérium a többoldalú szerződéskötés helyett a mozgási szabadságát kevésbé korlátozó kétoldalú szerződések mellett foglalt állást. Ez teret biztosított számára a manőverezéshez, a zsaroláshoz és megfélemlítéshez, megkönnyítette a különböző országok közötti ellentétek, sérelmek felnagyítását és kihasználását, az érdekeit szolgáló ideiglenes vagy tartósabb szerződések megkötését. A német diplomácia nem elégedett meg a kollektív biztonsági rendszer egyszerű elutasításával, hanem fellépett minden ilyen irányú kezdeményezés ellen.

A kollektív biztonság tervét az egyik legérzékenyebb ponton, a keleti határán elterülő *Lengyelország* felől kezdte ki. A fasiszta Németország egyik fő stratégiai célkitűzése a keleti terjeszkedés volt, s az út ehhez Lengyelországon keresztül vezetett. Egyelőre ehhez nem értek meg a feltételek, Hitler ezért hallgatott Lengyelországgal szembeni követeléseiről. Tisztában lévén a lengyel külpolitikával, célul tűzte ki Lengyelország leválasztását Franciaország oldaláról. A lengyel kormány egyrészt betegesen félt a Szovjetuniótól és egy esetleges lengyel forradalomtól, másrészt nem tudta megbocsátani francia szövetségesének, hogy a locarnói szerződésben nem garantálták Lengyelország határait. Így a lengyel kormány közölte Franciaországgal, hogy a jövőben sorsát Németországéhoz kívánja kötni és elveti a keleti paktumot. 1934. január 26-án megkötötték a tíz évre szóló

német–lengyel konzultációs és diplomáciai szerződést, amely kimondta, hogy egymás ellen sohasem alkalmaznak erőszakot. A korlátolt lengyel külpolitika, amely lavírozni szeretett volna a Szovjetunió és Németország között, valójában kiszolgáltatta magát Németországnak. Ez a szerződés a fasiszta német diplomácia ügyes sakkhúzása és jelentős külpolitikai sikere volt a háborúhoz vezető úton. Az egyezmény lehetőséget adott a náciknak, hogy elszigeteljék Franciaországot, zavart keltsenek Franciaország szövetségesei között, előkészítsék az Ausztria, Csehszlovákia, valamint Lengyelország elleni rajtaütést, mielőtt Franciaországot megtámadnák.

A Harmadik Birodalom kelet-európai uralma megteremtésének fontos célkitűzése volt *Ausztria* bekebelezése. Az Anschluss[4]-politika nem volt új, ez a korábbi német külpolitikának is sarkalatos pontja volt. A korábbi kísérletet a győztes hatalmak megakadályozták. Hitler, hatalomra jutása után, Ausztria bekebelezését az osztrák nácik uralomra juttatásán keresztül akarta megvalósítani, hogy így elkerüljön egy esetleges intervenciót. 1934. július 25-én az osztrák nácik megölték az Anschluss-szal szemben álló E. Dollfuss osztrák kancellárt. Ez a lépés azonban ekkor még részben belső, részben külső erők fellépése miatt nem hozta meg a várt eredményt. A német intervenció megakadályozására a fasiszta Olaszország több hadosztályt vont össze a Brenner-hágónál, az osztrák határon. Mussolini ekkor még féltette a megerősödő Németországtól a háború után Ausztriától elcsatolt területeit, valamint közép-európai és balkáni aspirációit, Németország viszont egyelőre nem volt felkészülve a háborúra.

1934 októberében Marseille-ben Barthou francia külügyminiszter és Sándor jugoszláv király esett áldozatul a „tőr diplomáciájának”. A horvát fasiszták által végrehajtott merénylettel a kollektív biztonság híveit akarták megfélemlíteni. A háborút kívánó fasiszta erők Barthou személyében e politikai elgondolás egyik legkövetkezetesebb burzsoá szószólóját távolították el.

A SZOVJETUNIÓ SZERZŐDÉSE FRANCIAORSZÁGGAL ÉS CSEHSZLOVÁKIÁVAL

Az 1934-es év *nagy nemzetközi eseménye volt a Szovjetunió belépése a Népszövetségbe.* Barthou francia külügyminiszter elérte, hogy a Népszövetség 30 tagállama felkérte a Szovjetuniót a szervezetbe való belépésre. A szovjet kormány úgy látta, célszerű elfogadni a meghívást, mivel ez a nemzetközi fórum is lehetőséget teremt a békéért folytatandó harcra. 1934. szeptember 15-én a Népszövetség Tanácsa 3 tartózkodással a felvétel mellett szavazott és állandó tagsági helyet is biztosított a Szovjetunió számára a Népszövetség tanácsában. Szeptember 18-án M. M. Litvinov külügyi népbiztos székfoglaló beszédében kinyilvánította a Szovjetunió elszánt békeakaratát és kijelentette, hogy kormánya kész a leszerelési egyezmény megvitatására. Amíg azonban ennek terve nem jön létre, a szovjet állam kénytelen a regionális katonai és kölcsönös segélynyújtási egyezmények útját járni.

[4] Anschluss – hozzácsatolás.

A béke megvédéséért folyó küzdelem fontos állomása volt az *1935 májusában megkötött szovjet–francia és szovjet–csehszlovák kölcsönös segélynyújtási szerződés.* Valójában háromoldalú egyezmény jött létre, mivel a Csehszlovákiával kötött szerződés záradéka leszögezte, hogy a kölcsönös segélynyújtási kötelezettségek csak akkor lépnek érvénybe, ha a megtámadott félnek Franciaország is segítséget nyújt. A háborúra készülő fasiszta Németország elleni összefogásnak ez volt a legjelentősebb eredménye. E szerződésnek azonban komoly gyengéi is voltak. A szovjet kormány hatékonyabb, *katonai szövetséget is magában foglaló szerződést* szeretett volna. A francia külügyeket azonban – a meggyilkolt Barthou helyén – ekkor már P. Laval, a fasizmussal rokonszenvező jobboldali politikus irányította, aki a Szovjetunió helyett a fasiszta Olaszországgal akart együttműködni. A szerződést taktikai okokból írta alá: egyrészt el akart kerülni egy esetleges szovjet–német megegyezést, másrészt e szerződés pozíciójából akart tárgyalni a német kormánnyal. Míg a szovjet javaslat szerint a szerződésnek bármelyik szerződő fél elleni agresszió esetén automatikusan életbe kellett volna lépnie, a franciák végül olyan álláspontot fogadtattak el, hogy agresszió esetén a Népszövetség tanácsa döntsön az egyezmény életbe léptetéséről. Az a tény, hogy a szerződés nem tartalmazta a katonai tervek összehangolását, bizonytalanná tette a segélynyújtás érvénybe lépését, csökkent az egész szerződésnek az agresszort elrettentő ereje.

A francia kormánynak ez a felemás magatartása nem szolgálta sem Franciaország, sem a béke érdekét. Annál inkább kedvezett a német kormánynak, amely így új manőverezési lehetőségekhez jutott és mind vakmerőbben léphetett fel.

A NÉMET FASIZMUS ÚJABB KÜLPOLITIKAI LÉPÉSEI

A békeszerződés értelmében 15 évi francia megszállás után a Saar-vidék lakosságának népszavazással kellett döntenie arról, hogy francia fennhatóság alatt kíván-e élni, vagy ismét csatlakozni kíván Németországhoz. Az 1935 januárjában megtartott népszavazásra a versailles-i békeszerződés elleni harc jegyében került sor. A lakosság csaknem egyöntetűen a Németországhoz csatolás mellett foglalt állást. A lakosság német nemzeti érzületéből a náci rendszer húzott hasznot. A választás Hitler jelentős presztízsnyeresége volt. A sikertől fellelkesült német sajtó újabb hódításokról álmodott. Felvetette Elzász-Lotharingia, a danzigi korridor, a Memelvidék, Csehszlovákia németlakta területei Németországhoz csatolásának és Ausztria annektálásának gondolatát.

Ettől kezdve megkezdődött a versailles-i szerződés nyílt megszegése és felszámolása. 1935. március 9-én Hitler tudtára adta a nagyhatalmaknak, hogy megszervezte légiflottáját, 16-án pedig bejelentette az általános hadkötelezettség bevezetését. A Németország és Franciaország közötti katonai egyensúly fokozatosan Németország javára billent. Ezt követően Anglia, Franciaország és Olaszország Stresában összeült képviselői csupán szóbeli figyelmeztetést intéztek Németországhoz.

A német fasiszta diplomácia újabb győzelmét jelentette az angol kormánnyal 1935 júniusában kötött flottaegyezmény. Anglia szövetségeseinek megkérdezése

nélkül írta alá a németek által felajánlott egyezményt. Itt már a békeszerződés *kétoldalú* megszegésével állunk szemben, mivel a szerződésszegésben Anglia is részt vett. A brit kormány hozzájárult ahhoz, hogy Németország az angol flotta 35 százalékát kitevő hadiflottát építhet; ezen belül a brit tengeralattjáró-térfogat 45 százalékának megfelelő tengeralattjáró-flottát is létrehozhat. A korlátlan német fegyverkezés lehetőségétől megrémült brit kormány legalább a legfontosabb angol fegyvernem területén korlátozni akarta a német felkészülést, hogy elkerülje a meglepetést. Ez azonban más szempontból azt jelentette, hogy a német kormány rövid idő alatt Franciaországéval egyenlő nagyságú – de korszerűbb – flotta birtokába jut. Franciaország pozíciói ismét gyengültek, az agresszor esélyei javultak.

1935 közepére tehát már számottevő módosulások mentek végbe a háború végén kialakult nemzetközi erőviszonyokban. A különböző típusú ellentmondások találkozása bonyolult nemzetközi helyzetet idézett elő, amelyben – a szovjet diplomácia óriási erőfeszítései és különböző sikerei ellenére – erősödtek az agresszív háborús erők pozíciói.

3. AZ AGRESSZOROK HÁBORÚS FŐPRÓBÁI, AZ ANTIKOMINTERN PAKTUM

A FASISZTA OLASZORSZÁG HÁBORÚJA ETIÓPIA ELLEN

Az olasz kormány az ellentmondásos nemzetközi helyzetet alkalmasnak találta arra, hogy a fasiszta állam belső gazdasági és társadalmi feszültségeit gyarmatosító elképzeléseinek megvalósításával oldja fel. Ehhez szüksége volt valamelyik gyarmati nagyhatalom segítségére, vagy legalább hallgatólagos beleegyezésére. E tekintetben elsősorban Franciaország jöhetett számításba, amelynek uralkodó körei ellenezték az Ausztria bekebelezésére irányuló német törekvéseket. Ezért a francia kormány igyekezett szövetségesévé tenni Olaszországot, amelyben nem annyira afrikai ellenfelét, mint inkább a Brenner-hágó őrét látta. Cserébe hajlandó volt Líbia határán két kisebb területet átengedni, és szabad kezet biztosítani Mussolininak etiópiai törekvéseiben.

Ettől kezdve Olaszország nyíltan készült a háborúra Etiópia ellen, amelyet javaslatára vettek fel a Népszövetségbe, és amellyel 1928 óta barátsági szerződése volt. A Népszövetség 1935-ben hónapokon keresztül tárgyalta Olaszország agressziós terveit. A konfliktus békés rendezésére tett népszövetségi javaslatokat a látványos sikerre törő fasiszta ország elutasította.

Mussolini csapatai október elején hadüzenet nélkül – de korántsem váratlanul – megkezdték Etiópia elleni hadjáratukat. Október 9-én a Népszövetség tanácsa által kiküldött koordinációs bizottság támadónak bélyegezte Olaszországot és javaslatokat tett a vele szemben életbe léptetendő szankciókra. A Népszövetség történetében ez volt az első olyan eset, hogy egyik tagja ellen – bár igen óvatos formában – szankciókat fogadtak el. Eltiltották az olasz területen levő fizikai és jogi személyeknek nyújtandó hitelt és kölcsönt, az olasz áruk behozatalát, valamint bizonyos áruk Olaszországba irányuló exportját. Felfüggesztették az Olasz-

országgal fennálló klíring-egyezményt is.[5] A népszövetségi határozat 16. cikkelye kimondta a kölcsönös segélynyújtást is. A megtámadott fél fegyveres megsegítésére azonban a háború kiterjedésétől tartva senki sem gondolt. A hozott intézkedések nem zavarták Olaszországot az agresszió sikeres befejezésében. Egyedül a Szovjetunió állt ki az afrikai status quo megőrzése mellett, és követelt erélyesebb lépéseket Olaszország és a szankciókban részt nem vállaló országok ellen. Nagy-Britannia kormánya kezdeti kétszínű magatartásával objektíve maga is segítette az agressziót. Később keményebb hangot ütött meg, de e mögött belpolitikai és birodalompolitikai érdekek húzódtak meg. A brit konzervatív kormánynak a választási harc sikeréhez szüksége volt a fasiszta agressziót elítélő demokratikus tömegek megnyerésére. Az angol kormány nem jó szemmel nézte az olasz–francia kapcsolatok erősödését sem: úgy vélte, hogy egy ilyen szövetség fenyegeti földközi-tengeri uralmát. Végül az is szerepet játszott a brit kormány magatartásában, hogy az angol világbirodalom különböző népei az olasz fasizmus ellen fordultak. Az angol kormány Afrika és Ázsia népeinek védelmezőjeként lépett föl, de egyetlen tényleges lépést sem tett, amely útját állhatta volna a hódításnak. Sőt a szankciók meghozatala után született meg a Hoare–Laval terv, amely a háború befejezése érdekében nagy etióp területet kívánt Olaszországnak juttatni. Miután a titkos egyezmény kitudódott, az angol külügyminiszter a közvélemény nyomására kénytelen volt lemondani. A francia kormány a szankcióbizottság minimális rendszabályait sem tartotta be. A szankciók komolytalanságát mutatta, hogy a fegyverszállítási blokád nemcsak az agresszort, hanem az áldozatot is érintette. A Népszövetség – annak dacára, hogy most szankciók alkalmazásához folyamodott és a Szovjetunió felvételével egy határozottan békét kívánó erővel gyarapodott – újból bebizonyította, hogy *nem alkalmas eszköz az agresszió megfékezésére, a háború elhárítására.*

Egyik tagja fegyveresen leigázta, majd bekebelezte a szövetség másik tagállamát. Olaszország ekkor még a Népszövetség tagja maradt, sőt a tagállamok többsége de jure vagy de facto elismerte az annexiót. A Szovjetunió természetesen nem ismerte el a hódítást. A tőkés nagyhatalmak közül egyedül az USA helyezkedett elutasító álláspontra.

A náci Németország jóindulatú semlegességet tanúsított Olaszországgal szemben. Élénken figyelte az olaszok etiópiai konfliktusát, az ezzel kapcsolatos ellentéteket a nyugati nagyhatalmak és Olaszország között. Olaszország egyre inkább Németországhoz közeledett. Hitler az olasz–etióp konfliktusból és a nagyhatalmak magatartásából levonta a tanulságokat. Felismerte, hogy az adott időszakban a burzsoá demokratikus nagyhatalmakkal az erő hangján beszélhet és agressziós lépések esetén nem kell tartania a visszaütéstől. A német diplomácia azt is jól látta, hogy a háborúba keveredett Olaszország, amely 1934-ben még felvonultatta csapatait az osztrák határon, most már rászorul Németország segítségére. Ezáltal a fasiszta német kormány is zöld utat kapott további agressziós terveinek megvalósításához.

[5] Kliring olyan elszámolás, amikor a bank a nála levő tartozásokat és követeléseket készpénzfizetés nélkül számolja el.

1936. március 7-én a *hitleri Németország csapatai megszállták a demilitarizált Rajna-vidéket.* Hitler ezzel nemcsak a német kormányoknak a versailles-i szerződésben kényszerűen vállalt kötelezettségeit, de a békeidőben önként aláírt locarnói szerződést is megszegte. A békeszerződés előírta a Rajna mindkét partjának demilitarizálását 50 km szélességű övezetben. Ezen övezet rendeltetése az lett volna, hogy amennyiben Németország Nyugat felé támad, Franciaország és Belgium visszavághasson még mielőtt az agresszor eléri határaikat. Ha viszont kelet felé, pl. Csehszlovákia irányában támad, akkor a francia csapatok 50 km-es körzetben felvonulhassanak anélkül, hogy ellenállásba ütköznének.

Az övezet megszállása az összes érdekelt hatalmakat beavatkozásra kötelezte. Hitler azonban jól fölmérve a nemzetközi helyzetet, saját vezérkarával is ellentétben a bevonulás mellett döntött, és őt igazolták az események. Tisztában volt vele, hogy Anglia még nincs felkészülve a fegyveres konfliktusra és ezért engedékeny Európában, Franciaország pedig Anglia nélkül nem cselekszik. Olaszország viszont az abesszin háborúval eltávolodott Angliától és Franciaországtól, figyelmét a háború kötötte le.

Franciaország valóban az angol kormánytól kért tanácsot, amely lebeszélte a cselekvésről. Így Franciaország a nemzetközi jogra hivatkozva a Népszövetség tanácsához fordult, közben pedig bejelentette, hogy hajlandó Németországgal tárgyalni.

A nagyhatalmak közül egyedül a Szovjetunió mérte fel reálisan a helyzetet. A Népszövetségben világosan kifejtette a fasiszta Németország akciójának igazi indítékait. Ezek a következők: megerősíteni a német fasizmus stratégiai és politikai pozícióit az európai nemzetek elleni háborúban; megfelelő hadállásokat előkészíteni a Csehszlovákia, Belgium és Franciaország elleni támadáshoz; éket verni Franciaország és Anglia, valamint a Szovjetunió közé; csapást mérni a kollektív biztonság eszméjére és a Népszövetségre. Ennek megfelelően a szovjet kormány kijelentette, hogy kész részt venni a Népszövetség által elhatározandó akcióban, és nem ért egyet a Németországgal folytatandó tárgyalásokkal. A Népszövetség tanácsa ismét összeült és Németországot szerződésszegésben vétkesnek ítélve, megbélyegezte mint agresszort. Ez azonban nem járt gyakorlati következményekkel.

Franciaország nagy alkalmat szalasztott el arra, hogy nagyobb kockázat nélkül eredményesen felléphessen a német hódító tervek ellen. Németország nem volt teljesen felkészülve a háborúra, egy erélyes fellépés katasztrofális lehetett volna számára. A rajnai övezet megszállása után Franciaország többé nem volt abban a helyzetben, hogy beleavatkozzon a németek által remilitarizált övezet sorsának alakulásába. E körzet katonai annektálása Németország számára lehetővé tette egy Franciaországéhoz hasonló beton erődítményvonal kiépítését. A nyugati határok lezárásával és az olasz–német viszony javulásával Hitler előtt *megnyílt az út kelet-európai terveinek fokozatos végrehajtásához.* Franciaország kelet-európai szövetségesei számára elvesztette a korábbi jelentőségét és szerepét, maga pedig tétlenül szemlélte Németország felfegyverkezését, és ennek törvényszerű következményét, az új háború érlelődését.

1936. július 18-án Spanyolországban kirobbant a Rómában és Berlinben felkészített spanyol fasiszta tisztek ellenforradalmi lázadása. Ez rövid idő alatt polgárháborúba és a Spanyol Köztársaság ellen folyó intervenciós háborúba torkollott. Az 1934-ben még egymással szemben álló olasz és német fasizmus itt már közösen lépett fel a demokratikus spanyol kormány ellen. A köztársaság erőinek a nagyhatalmak közül csak a Szovjetunió nyújtott tevőleges segítséget. (Rajta kívül csak Mexikó támogatta fenntartás nélkül.) Spanyolországban már az *új világháború képe tárult fel*, megmutatva a szereplők sajátos arculatát. A spanyolországi fasiszta intervenció a világ felosztására irányuló stratégiai előkészületek szerves része volt. Alapvető célja volt egy antifasiszta koalíció létrejöttének a megakadályozása, ellentétek szítása a lehetséges szövetségesek között, továbbá Franciaország pozícióinak gyöngítése és a Szovjetunió kiszorítása az európai politikai életből.

A fasiszta kormányok ismét jól számítottak: a nyugati demokratikus nagyhatalmak ismét nem tanúsítottak ellenállást. Megalkuvásukkal és békítgetésükkel újból az agresszoroknak kedveztek. Hiába fordult a köztársasági kormány a Népszövetséghez, ez Anglia javaslatára nem foglalkozott a spanyol üggyel, mondván, hogy az a spanyolok belügye. Ehelyett angol sugalmazásra, francia javaslatra létrehozták a benemavatkozási bizottságot. Ebben részt vettek a nyugat-európai vezető tőkésállamok, más kisebb európai államok és a Szovjetunió, de a fasiszta Németország, Olaszország és Portugália is.

A benemavatkozási politikának Anglia adott formát, ami abban is kifejezésre jutott, hogy a benemavatkozási bizottság állandó elnöke angol volt, és üléseit Londonban tartotta. Az angol kormány rövidlátó osztályérdekeit általános érdeknek feltüntetve, időt akart nyerni. Úgy vélte, hogy az időhúzásban nemcsak Spanyolország vérzik el, hanem a Francót támogató hatalmak is gyöngülnek. Nem kívánták a köztársaságiak győzelmét sem gazdasági, sem belpolitikai érdekből. Az angol tőkés érdekeltségeket védettebbnek vélték a fasiszta rendszer keretei között, mint a radikális köztársaságban. A demokratikus erők győzelme esetén a Brit Munkáspárt megerősödésétől, illetve saját politikai hatalmuk gyengülésétől tartottak. Nagy-Britanniának ezt a fasisztáknak kedvező politikáját támogatta a francia népfrontkormány is. Hiába állt a kormány élén szocialista miniszterelnök, a kormány politikáját egyrészt a kormányban és a parlamentben levő polgári többség, másrészt Anglia befolyása, magatartása határozta meg. A francia parlamentben csak a kommunisták voltak a spanyol köztársaság megsegítésének megalkuvás nélküli szószólói, azonban a párt akkori befolyása, kormányon kívüli helyzete nem tette lehetővé, hogy elfogadtassa saját álláspontját. Esetenként, a népfrontra támaszkodó kormány bukását elkerülendő, a párt maga is megszavazta a kormány egyes – távolról sem kielégítő – külpolitikai intézkedéseit. Az akkori francia kormány vakságát bizonyítja – egyben a benemavatkozási politika szükségszerű következménye volt –, hogy abban a háborúval terhes időben nem erősítette, hanem lazította a Szovjetunióval kötött szövetséget. Nem értették meg, hogy ha Franciaország egy erős, agresszív Németországgal akar megbirkózni, akkor feltétlenül szüksége van a Szovjetunió szövetségére.

A benemavatkozási bizottságban a megalakulástól kezdve szinte az utolsó percig

részt vett a Szovjetunió. Az új világháború elhárításáért aktívan küzdő Szovjetunió nem maradhatott távol e bizottságtól. Ebben a testületben a béke, a demokrácia aktív harcosaként lépett fel. Szóval és tettel harcolt a fasiszták és azok támogatói ellen. Amikor látta, hogy a bizottságban részt vevő fasiszta berendezkedésű államok a határozatokat megszegve katonai segítséget nyújtanak a lázadóknak, minden tőle telhető segítséget megadott a köztársasági kormánynak. A bizottságban való részvételével ellenőrizte a köztársaság ellenségeinek minden lépését, ellenszavazatával akadályozta a köztársaság elleni machinációkat. A *Szovjetunió a benemavatkozási bizottságban a jog és az igazság oldalán állt*, esetenként vállalva ezért az elszigetelődést is. A történelem azonban a Szovjetuniót igazolta: a be nem avatkozással nem hárították el a világháború veszélyét. Ellenkezőleg: a be nem avatkozás az Etiópia elleni, a rajna-vidéki, a spanyolországi fasiszta intervenció kérdésében objektíve biztatás volt a további agresszióhoz.

JAPÁN AGRESSZIÓ TÁVOL-KELETEN

Az olasz és német imperializmussal egyidőben a militarista Japán is megkezdte agressziós cselekedeteit Kína és a szovjet Távol-Kelet ellen. A japán imperializmus puhatolózó hadműveletekkel akart meggyőződni az európai politikába aktívan bekapcsolódott Szovjetunió katonai erejéről. A Tanaka-terv értelmében el akarta szakítani a Szovjetuniótól a Vlagyivosztok és a Bajkál-tó között elterülő, stratégiai és gazdasági szempontból rendkívül fontos területet. A két oldalról fenyegető háború veszélye arra késztette a szovjet kormányt, hogy minden ellene irányuló provokációra a legkeményebb választ adja.

Japán 1931-ben indított agressziós cselekményei folytatásaképpen 1935 tavaszán a Szovjetunióval barátságban levő Mongol Népköztársaságot provokálta. A japánok Kína északi részén és Belső-Mongóliában úgynevezett „autonóm mozgalmat" igyekeztek szervezni. Ezzel egyidőben Mandzsukuo bábállam területi igényeket támasztott Mongóliával szemben. A japánok továbbá követelték a Mongol Népköztársaságtól, hogy nyissa meg határait a japán alattvalók előtt. Az ultimátummal egyidőben határincidenseket provokáltak, japán és mandzsu csapatok újabb és újabb támadásokat indítottak Mongólia ellen, amíg 1936. február 12-én a mongol csapatok végleg vissza nem verték a támadókat. Március 12-én a Szovjetunió kölcsönös segélynyújtási szerződéssel sietett a Mongol Népköztársaság segítségére.

1937. július 7-én Japán a nemzetközi jog és hadijog szabályainak félretételével gondosan előkészített háborút indított *Kína ellen.* A japán agresszió új helyzetet teremtett Kína és a Szovjetunió kapcsolatában. Augusztus 21-én a két állam kölcsönös megnemtámadási szerződést kötött egymással, melyet gazdasági megegyezéssel egészítettek ki. A Szovjetunió az első évben 100, majd az azt követő évben újabb 150 millió dollár hitelt nyújtott a kínai kormánynak hadianyagok beszerzése céljából. Több mint 400 bombázó és vadászrepülőgépet bocsátottak Kína rendelkezésére. A gépeket kezelő személyzet kiképzésére szovjet szakemberek utaztak Kínába.

A japán agresszió ezúttal is a Népszövetség közgyűlése elé került. A november 3-ára összehívott brüsszeli konferencián a távol-keleti ügyekben érdekelt államok

vettek részt, Japán kivételével. Itt megállapították, hogy Japán területsértést követett el. Javaslatot tettek a hadműveletek beszüntetésére és a vitás kérdések békés rendezésére. Elvetették viszont a Szovjetunió javaslatát gazdasági szankciók alkalmazására. A nyugati tőkés nagyhatalmak ezúttal is a be nem avatkozás dolitikáját folytatták.

Japán a határozatot semmibe véve folytatta hódító háborúját. Egy év alatt Sanghaj, Nanking, Vuhan jelezte Japán előnyomulását. Kína elvesztette területének 13, lakosságának 33 százalékát. De a Kínában elért sikerek messze elmaradtak Japán célkitűzéseitől. Az agresszor nem várt ellenállásra talált. A japán agresszió elleni harcban egy év alatt létrejött Kínában a nemzeti egység alapján álló hadsereg és vezetés. A nép széles tömegeiben feléledt a nemzeti érzés. A Nemzeti Ellenállási Front csapatai bizonytalanná tették a megszálló helyzetét. Ez a hadüzenet nélküli háború Japánnak nemcsak temérdek emberébe – egy év alatt 300 000 halott –, repülőgépébe és hadihajójába került, de csökkentette arany- és nyersanyagkészletét, megfosztotta kiviteli lehetőségeitől, katasztrófa felé sodorta a gazdasági életet.

A japán militaristák 1938 augusztusában a mandzsúriai határ mentén elterülő Hasszán-tó térségében igyekeztek stratégiai előnyökre szert tenni a Szovjetunióval szemben. A rövid két hétig tartó japán támadást a szovjet csapatok visszaverték, és az agresszor kénytelen volt elfogadni a fegyverszüneti feltételeket. Ezt követően, 1939 májusában még egy utolsó támadási kísérletet tettek a mongol területen levő Halhin-gol környékén. Célul tűzték ki a Szovjetunió Szibériai Fővasútvonalának kettévágását és a szovjet Távol-Kelet elszakítását. A szovjet és mongol csapatok újból fegyverletételre kényszerítették az agresszort. A szovjet kormány a Vörös Hadsereg határozott fellépésével biztosította magát a későbbi kétfrontos háborúval szemben.

AZ ANTIKOMINTERN PAKTUM

A világ újrafelosztására törő agresszív hatalmak fokozatosan alakították ki a háborús céljaik eléréséhez nélkülözhetetlen szövetségi rendszerüket. Támadó világuralmi terveiket a kommunizmus elleni „védekezés" jelszavával igyekeztek palástolni. A hitlerista Németország és a militarista Japán képviselői 1936. november 25-én Berlinben kötötték meg az antikomintern paktumot, amelyhez 1937 novemberében Olaszország is csatlakozott. Az egyezmény három fő pontot foglalt magában: *a)* a szerződő felek kötelezik magukat, hogy kölcsönösen informálják egymást a Kommunista Internacionálé tevékenységéről és szoros együttműködésben harcot folytatnak ellene; *b)* szigorú intézkedéseket hoznak azok ellen, akik bel- vagy külföldön közvetlenül vagy közvetve a Kommunista Internacionáléban tevékenykednek; *c)* az egyezmény érvényességének időtartama öt év.

Az új imperialista szövetség egyértelműen és határozottan a világ újrafelosztását kívánta. Ez a paktum mindenekelőtt a Szovjetunió léte, területi egysége és nemzeti szuverenitása ellen irányult, de beleütközött Nagy-Britannia, Franciaország, valamint az USA érdekébe is. A burzsoá demokratikus nagyhatalmak kormány-

körei ekkor még képtelenek voltak e veszély felismerésére. Így e vészterhes időkben nem az agresszorok elleni összefogást, hanem a velük való kiegyezést, „megbékítésüket" tekintették fő feladatuknak.

4. A NÁCI NÉMETORSZÁG KIROBBANTJA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚT

AZ ANSCHLUSS

A Rajna-vidék remilitarizálása és Olaszország csatlakozása az antikomintern paktumhoz minden akadályt elhárított Ausztria német bekebelezése útjából. Ausztria bekebelezése gazdasági és stratégiai szempontból rendkívüli jelentőségű volt Németország számára. A háborús vágányra állított német gazdaság 1938-ra kimerült, új injekciókra volt szüksége, de cselekvést követeltek a felhalmozódó társadalmi problémák is. Komoly nyersanyagellátási zavarok jelentkeztek, amelyek mindenekelőtt a kisipart hozták válságos helyzetbe. Az egész világon beindult fegyverkezési verseny nyersanyaghiányt teremtett és felhajtotta az árakat. Németország a gazdasági élénksséghez szükséges nyersanyagoknak viszont csak 40—60%-ával rendelkezett, és devizahiánnyal küzdött. Súlyos problémát jelentett a lakosság ellátása alapvető élelmiszerekkel is. Az 1938 márciusában végrehajtott Anschluss enyhítette a nyersanyagproblémát. Ausztria megszállása következtében Németország területe 470 714 km²-ről 554 571 km²-re, népessége pedig 67 587 000-ről 75 000 000-ra emelkedett. Lényegesen javult stratégiai helyzete: Délkelet-Európa közvetlen szomszédságába került. Ez lehetőséget teremtett a gazdasági és politikai behatolásra, a Csehszlovákiával kapcsolatos náci tervek megvalósítására.

A *nyugati burzsoá demokratikus nagyhatalmak uralkodó körei közömbösen fogadták Ausztria bekebelezését.* Az európai status quót megsértő lépést az angol kormány nemzeten belüli kérdésként, Németország belügyeként kezelte. Az USA ismételten megerősítette korábbi állásfoglalását, miszerint nem kíván az európai ügyekbe beavatkozni.[6] Franciaország „mindenáron" békét akart. A parlament egyre hangosabb – 200 fős – jobboldali csoportja antiszocialista, antikommunista, antiszemita hangot ütött meg. Egyre inkább azok ellen fordultak, akik felismerve a közeledő katasztrófát, tetteket kívántak. A békeoffenzívát indító, a kis államok védelme érdekében konferenciát javasló Szovjetunióban jelölték meg az „igazi" háborús veszély forrását. A korábban a Szovjetunióval való együttműködés mellett nyilatkozó vezérkar is visszatért megelőző szovjetellenes álláspontjára. A Franciaország sorsát irányító politikusok még mindig képtelenek voltak felismerni, hogy nem elsősorban a Szovjetuniónak van szüksége a francia, hanem Franciaországnak a szovjet szövetségre, amely nélkül képtelen megvédeni magát Németországgal szemben.

[6] Az Amerikai Egyesült Államok kormánya folytatta elszigetelődési (izolacionista) politikáját. 1934-ben semlegességi nyilatkozatot tett. 1935-ben az etiópiai háború idején elfogadott „Semlegességi törvény" megtiltotta háború esetén az USA-ból való fegyver- és hadianyag-kivitelt. Ezt az álláspontját megerősítette a spanyol polgárháború idején is.

Alig fejeződött be Ausztria bekebelezése, máris kirobbant a *csehszlovák válság*. Hitler ismét a nemzetiségi kérdés álarcába bújtatta a stratégiai pozíciókért vívott harcát: a Csehszlovákiában élő szudétanémetek lakta területeket követelte. A Szovjetunió az Anschluss után új védelmi összefogást sürgetett, a nyugati kormányok azonban inkább az agresszorral próbáltak egyezkedni. 1938. szeptember végén olasz közvetítéssel és az angol kormány aktív közreműködésével létrejött a *müncheni négyhatalmi kormányfői értekezlet*. A német, olasz, angol és francia kormány által aláírt – valójában Hitler diktálta – „egyezmény" értelmében Csehszlovákia kénytelen volt átengedni Németországnak a szudétanémetek lakta területet – 28 708 km², 3,5 millió lakossal –, és hozzá kellett járulnia bizonyos magyar és lengyel igények kielégítéséhez is. (Erre a müncheni értekezlet után került sor a nácik diktálta „bécsi döntés" formájában.) A csehszlovák kormányt nem tárgyalófélként hívták meg Münchenbe; csupán a hozott döntések aláírására kérték föl. A Szovjetuniót – az érintett Csehszlovákia és a tárgyaláson részt vevő Franciaország szövetségesét – mellőzték a számára is nagy fontosságú viszály „rendezésében". A szerződést aláíró nyugati nagyhatalmak politikusai „a béke megmentőiként" tértek haza. Az angol kormány szeptember 30-án *közös megnemtámadási nyilatkozatot is aláírt a németekkel*. Hitler – mint mondotta – örült a nagylelkű ajánlatnak, amely a történelemben csak egyszer fordulhat elő. Franciaországban a kommunistákat kivéve – egyetlen jobboldali képviselőtől eltekintve – mindenki, a Francia Szocialista Párt is megszavazta a müncheni paktumot.

München új mozzanat volt a fasiszta agresszió útján: a rajnai demilitarizált övezet megszállásától eltérően a versailles-i szerződés lényeges revízióját ezúttal a *szerződést annak idején diktáló nagyhatalmak áldásával* hajtották végre. Németország egy döntő kérdésben meghátrálásra késztette imperialista ellenfeleit. Újabb stratégiailag jelentős területhez jutott. München erősen elértéktelenítette a szovjet–francia–csehszlovák szerződések rendszerét és számottevő akadályokat emelt a Szovjetunió és a nyugati nagyhatalmak megegyezése előtt. Az európai szárazföldön a gazdasági, katonai és politikai erőviszonyok tovább módosultak a háborúra orientálódó hatalmak javára. A paktum a Szovjetuniót is új helyzet elé állította. Németország nyugati támogatással megkezdte a „Keletre menetelés"-t és közelebb került a szovjet határhoz. A szovjet diplomácia számára világossá vált, hogy a Szovjetunió nemcsak addigi közép-európai szövetségesére, hanem Franciaországra sem számíthat. A Szovjetuniót is fenyegető háború körvonalai bontakoztak ki.

A nyugati hatalmak messzebb látó politikusai nem osztoztak kormányaik diadalmámorában. Churchill, Attlee és mások is felismerték, hogy München az angol diplomácia történetének legsúlyosabb veresége, amely nem a békét, hanem az új világháború kirobbanását hozta közelebb.

Ezt az értékelést az események hamarosan látványosan igazolták. 1939 márciusában *Hitler* – a müncheni egyezményt széttépve – *likvidálta Csehszlovákiát*. Német segédlettel kikiáltották az „önálló" szlovák államot. A cseh–morva részeket a német birodalom közvetlenül bekebelezte, „protektorátusa" alá vonta. Kárpát-Ukrajnát Horthy csapatai szállták meg. Az imperialista hatalmak érdekellentétei

néhány hónap alatt szétfeszítették a tőkés nagyhatalmak együttműködését. Világossá vált, hogy a német kormánynak nem elsősorban a határain kívül élő németekre, hanem a háború megindításához szükséges felvonulási területre van szüksége.

Hitler ezúttal ismét a nyugati hatalmakkal folytatott tárgyalás nélkül lépett fel. Azokat a pozíciókat azonban, amelyekre támaszkodva ezt megtehette – Münchenben építette ki.

A Csehszlovákia ellen végrehajtott agresszióval egyidőben a fasiszta Olaszország Albánia ellen hajtott végre támadást. Az Európa térképén München után végrehajtott újabb korrekciók tovább növelték a világháború veszélyét.

Hitler a háború kirobbantásához és folytatásához szükséges újabb erőforrásokhoz jutott. A Harmadik Birodalom kimerült devizakészletét feltöltötték a cseh jegybank mintegy 50 millió dollár értékű aranyfedezetével és devizakészletével. A Škoda-művekkel nagy mennyiségű kitűnő minőségű hadianyag és -kapacitás jutott a németek birtokába. A Krupp és a Škoda Művek birtokában Németország Kelet- és Délkelet-Európa elsőszámú hadianyagszállítója lett; ezzel nőtt politikai befolyása e területre. A cseh és morva területekkel megjavult a Birodalom élelmezési helyzete, másrészt eljutott a magyar és a balkáni magtárak küszöbéhez. Jelentősen nőtt az ország munkaerőtartaléka. Lehetővé vált a nagyméretű mozgósítással járó űr betöltése külföldi munkásokkal.

A NAGYHATALMAK HÁBORÚT MEGELŐZŐ TÁRGYALÁSAI ÉS A SZOVJET–NÉMET SZERZŐDÉS

Csehszlovákia teljes megsemmisítése új helyzetet teremtett, amelyben a fasiszta nagyhatalmak háborús tervei elleni összefogás lehetősége ismét javult. 1939 tavaszának-nyarának fő kérdése azonban már nem egyszerűen a béke megvédése, hanem a várható háborúban szemben álló frontok kialakítása is volt. Valamennyi érdekelt ország fővárosában, az ott működő követségeken folyt a nyílt és titkos diplomáciai háború. E történelmi napokban újra bebizonyosodott a Szovjetunió kivételes fontosságú szerepe. Kiderült, hogy a világ egyhatodán elterülő, közel 200 millió lakost számláló, ipari és katonai nagyhatalommá vált Szovjetuniót nem lehet kizárni az európai ügyek rendezéséből. A Münchenből még kiközösített szovjet állam döntő tényezővé vált. Ennek tudatában a szovjethatalom alapvető érdekeitől vezettetve aktív diplomáciai tevékenységet folytatott. A diplomáciai csaták egyik fő színtere egyre inkább Moszkva lett.

A csehszlovákiai invázió után kezdtek szertefoszlani a nyugati kormányok illúziói, hogy a fasiszta Németországot engedményekkel – főleg mások rovására tett engedményekkel – megbékíthetik, békés útra téríthetik. A münchenista angol miniszterelnök a közvélemény nyomására garanciákat ajánlott fel Lengyelországnak, Görögországnak, Romániának, majd ezt követően szövetségi szerződést kötött Lengyelországgal és Törökországgal. Másrészt mind Anglia, mind Franciaország gyors fegyverkezésbe kezdett. E gyorsan összetákolt szerződéseknek azonban csak a Szovjetunióval kötött szövetség nyújthatott volna tényleges garanciát az agresszor megfékezésére. E szövetségi szerződések megkötése annyival mégis több volt

a korábbi állásfoglalásoknál, hogy nyilvánosan kifejezte az esetleges háború vállalását. Illúziót kerget ekkor még Roosevelt, az Egyesült Államok elnöke is, aki 1939. április 14-én üzenetet küldött az agresszoroknak – Hitlernek és Mussolininak –, hogy 10 évig tartózkodjanak mindenféle háborús politikától. Eközben Hitler átnyújtotta követeléseit Lengyelországnak.

A *Szovjetunió érdeke gyors, határozott cselekvést kívánt.* A kormány március 18-án jegyzékben közölte Németországgal, hogy nem ismerheti el törvényesnek a Közép-Európában kialakult helyzetet. 19-én hathatalmi konferencia összehívását javasolta a bonyolult helyzet tisztázására. Ennek sikertelensége után április 15-én M. M. Litvinov és a brit nagykövet között tárgyalások kezdődtek az agresszorok ellen kötendő kölcsönös segélynyújtási szerződésről. Április 17-én szovjet–német kereskedelmi tárgyalások is indultak. Az idő sürgetett, de Nagy-Britannia ráérősen dolgozott; a tárgyalásokra tett szovjet javaslatra csak május 19-én adott jóváhagyó választ a brit alsóház. A döntő tárgyalásokra június 12-én küldték el Nagy-Britannia és Franciaország megbízottait, majd augusztus 10-én ugyancsak szovjet kívánságra angol–francia katonai misszió érkezett Moszkvába, azonban mindkét delegáció megfelelő felhatalmazás nélkül. Mindez annak a külső jele volt, hogy N. Chamberlain kormánya még júliusban is a németekkel való megegyezés gondolatával foglalkozott és kulisszák mögötti politikai tárgyalásokat folytatott a német diplomáciával.

A szovjet kormány ebben a helyzetben tárgyalópartnereitől konkrét, határozott, *mindkét szerződő félre egyformán kötelező szerződést kívánt.* Mindenekelőtt azonnali kölcsönös védelmi paktumot követelt, a kölcsönös segélynyújtás módozatainak kidolgozását, a szerződő feleket vagy a kelet- és közép-európai kis nemzeteket érő támadás esetére. Pontosan körülírt egyezményt javasolt, amely részletesen felsorolja, hogy kinek milyen módon, milyen mértékben, milyen formában és mikor kell segítséget nyújtani a támadó ellen. A segélynyújtás hatékonysága érdekében követelte, hogy agressziós támadás esetén a szovjet csapatok átvonulhassanak a környező kis államok területén. A szovjet kormány hatékony biztosítékokat kívánt. Az adott helyzetben ez volt az egyetlen reális lehetőség, amely megfelelt mindkét fél érdekének és az utolsó percben még megfékezhette volna a háborús gyújtogatókat. A nyugati hatalmak azonban olyan *felemás kompromisszumokat javasoltak*, amelyeket a Szovjetunió létérdekeinek veszélyeztetése nélkül nem fogadhatott el. E kormányférfiak nem értették Litvinovnak már korábban, Sztálinnak pedig 1939 tavaszán, az SZK(b)P XVIII. kongresszusán tett egyértelmű kijelentését, hogy a Szovjetunió nem hajlandó mások érdekeiért elvérezni.

A vontatott, elhúzódó tárgyalások, és sok más jel arról győzték meg a szovjet vezetőket, hogy Nagy-Britannia és Franciaország elkerülni, vagy legalábbis elodázni akarja az összeütközést a hitleri Németországgal. A gát szerepét a Szovjetuniónak szánták, anélkül, hogy megfelelő garanciát adtak volna számára. A *Szovjetuniónak gondoskodnia kellett biztonságáról;* ki kellett térnie az azonnali háború elől.

A háborút akaró hitleri Németország mindent elkövetett annak érdekében, hogy megakadályozza egy olyan erős koalíció kialakulását, amely meghiúsítja háborús terveit. A nagyhatalmak helyzetét, erőviszonyait felmérve, Hitler egye-

lőre el akarta kerülni az összeütközést a Szovjetunióval. Tisztában volt vele, hogy Európában csak ez jelent számára komoly veszélyt. Tervéről, a „Keletre menetelés"-ről nem mondott le, csak el akarta halasztani, amíg az egész európai kontinens leigázásával megerősödve kedvezőbb pozícióból folytathatja a Szovjetunió nyugati részeinek meghódításáért folyó harcát. Ezért fordult a német külügyminisztérium – a szovjet–angol–francia tárgyalások közben folyó német–szovjet kereskedelmi tárgyalások idején – politikai javaslattal a szovjet kormányhoz. A helyzet kulcsa a szovjet kormány kezébe került. Az élet-halálra menő stratégiai mérkőzésben a szovjet diplomácia minden művészetére, rugalmasságára, hajlékonyságára, merész kompromisszumokra való képességére szükség volt.

Látván a nyugatiak ingadozó, kétértelmű magatartását, a szovjet kormány a számára egyedüli reális megoldást választotta: *augusztus 23-án aláírta Németországgal* a körültekintően kidolgozott *megnemtámadási szerződést.* Vállalva a munkás- és demokratikus mozgalmak egy részének meg nem értését és nehezteléset, ezzel a rendkívül józan, szigorú semlegességet jelentő szerződéssel biztosította az akkor még egyetlen munkáshatalom fennmaradásának feltételeit. Aki tisztában volt a nemzetközi politika realitásaival, tudta, hogy ez csak átmeneti szerződés, mivel a két nagyhatalom közti ellentét áthidalhatatlan. A szovjet diplomácia történelmi jelentőségű győzelmet aratott. Ha az új világháborút egyedül nem akadályozhatta is meg, de kiküszöbölte azt a veszélyt, hogy az imperialista hatalmak közösen vívjanak háborút a szovjet állam ellen. Elérte, hogy ha már a polgári demokratikus rendszerű tőkéshatalmak nem voltak hajlandók hatékony közös lépésekre az agresszió ellen, a háború ne a Szovjetunió elleni német támadással, hanem az imperialista nagyhatalmak háborújaként kezdődjék. A szovjet kormány így *időt nyert a felkészülésre* és lehetőséget arra, hogy az előrelátható német támadás idején *kedvezőbb stratégiai helyzetben* vegye fel a harcot. Végül nyitva hagyta az utat az agresszorok elleni későbbi koalíció számára is, ha az agresszió által létükben fenyegetett tőkésállamok vezetői megértik, hogy a Szovjetunióval folytatott szoros katonai együttműködés nélkül már saját területüket és legközvetlenebb érdekeiket sem képesek megvédelmezni.

A brit és a francia diplomácia számára a szovjet–német megegyezés vereség volt, olyan vereség, amely a benemavatkozási politika és a müncheni megalkuvás egyenes folytatásaként következett be. Nem sikerült „megbékíteniük" az agresszorokat; kudarcot vallott az a törekvésük is, hogy érdekeik védelmében, kétoldalú kötelezettségvállalás nélkül a Szovjetuniót küldjék harcba.

Németország számára pillanatnyilag előnyös volt a megegyezés, mert időlegesen háttérbe szorult az antifasiszta koalíció kialakulásának lehetősége, és ezzel a kétfrontos háború veszélye is halványodott. Ez azonban látszatgyőzelem volt, amely utóbb visszájára fordult, és végeredményben Németország történetének legsúlyosabb katasztrófájához vezetett.

1939 augusztusával lezárult az első világháborút követő viszonylag békésebb időszak, amely kezdettől súlyos feszültségekkel volt terhes, s amelyet a harmincas években mind többször szakítottak meg helyi háborúk. A kor ellentmondásai – az imperializmus és a szovjethatalom, valamint a győztes és legyőzött országok ellentétei – új világháborúba torkolltak. Ez azonban nem a szocializmus és a kapitalizmus frontján, hanem imperialista országok egymás közti háborújaként robbant ki.

TIZENHARMADIK FEJEZET

A második világháború. A fasiszta agresszió. A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja. Az antifasiszta koalíció kialakulása. A kommunista pártok harca és az ellenállási mozgalom a háború éveiben

1. A HÁBORÚ KITÖRÉSE ÉS ELSŐ SZAKASZA. A KOMMUNISTA MOZGALOM TEVÉKENYSÉGE 1939–1941 KÖZÖTT

A LENGYELORSZÁGI HADJÁRAT

1939. szeptember 1-én 4 óra 45 perckor a német hadsereg az április 11-én már jóváhagyott elgondolás szerint megrohanta Lengyelországot. A nagy technikai fölényben levő német csapatok több irányból nyomultak előre, szétszórva a rosszul felszerelt lengyel hadosztályokat.

A május 19-i francia–lengyel, illetve az augusztus 25-én aláírt angol–lengyel kölcsönös segélynyújtási egyezmény értelmében Lengyelország elleni támadás esetére a két nyugati nagyhatalom 15 napon belül megindítandó offenzívára kötelezte magát. A német kormány azonban a tapasztalatok alapján joggal feltételezte, hogy az angol és a francia kormány nem lép fel határozottan.

Lengyelország hadseregét készületlenül érte a háború. Húsz év alatt a lengyel hadgyakorlatok mindig a Szovjetunió elleni offenzíva hipotéziséből indultak ki; védelmi berendezések is elsősorban a keleti határon épültek. 1939 elején megindult az erődítési munka a nyugati határon, de ennek befejezését 1944-re tervezték. A kormány reményét az angol–francia segítségbe vetette; a Szovjetunió katonai együttműködési javaslatait visszautasította.

Bár a lengyel hadsereg fő erőinek egy részét a német csapatok már a hadjárat első szakaszában bekerítették, előnyomulásuk számottevő ellenállásba ütközött. A kormány megpróbálta megszervezni a védekezést. Nagy szerepet játszottak a lakosságnak az ellenállást kifejtő csapatok oldalán harcba lépő erői is. A börtönből kitört vagy kiszabadult kommunisták és szocialisták különböző csoportjai fegyvert fogtak, és sokan közülük elestek a védelmi harcokban. Fellépésük mutatta, hogy a náci agresszióval szembeni ellenállás igazságos harc volt, tekintet nélkül az addigi lengyel kormányok reakciós politikájára. Lengyelország volt az első ország,

amelyet a német hadseregnek nagyszabású hadműveletek során kellett elfoglalnia.

Lengyelország nem kapta meg szövetségeseitől a szerződésekbe foglalt támogatást. Bár szeptember 3-án Anglia és Franciaország hadat üzent Németországnak, tényleges katonai támogatást nem nyújtottak. Szeptember 5-én az USA kormánya bejelentette, hogy semlegességi politikája a német–lengyel háborúra is vonatkozik.

A lengyel kormány alól – amelyet szövetségeseinek passzivitása legfőbb reményétől fosztott meg – kicsúszott a talaj. F. Składkowski kormánya 16-án, irányítás nélkül hagyva a még harcoló csapatokat, átlépte a román határt.

Szeptember közepén a német csapatok átkeltek a Nyugati Bugon és a San folyón és több ponton behatoltak Lengyelország túlnyomórészt beloruszok és ukránok lakta területeire. (Ezeket a területeket a lengyel ellenforradalmi kormány az 1920-as intervenciót követő 1921-es rigai békeszerződés alapján ragadta el Szovjet-Oroszországtól.) A szovjet kormány a veszélyt mérlegelve szeptember 17-én utasította a Vörös Hadsereg főparancsnokságát, hogy kezdje meg Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszia felszabadítását.

Bár F. D. Schulenburg moszkvai német nagykövet Sztálinnál lezajlott kihallgatásán a szovjet lépést elfogadhatatlannak minősítette, a német vezetés nem változtathatott a helyzeten. Szeptember 28-án, amikor a szovjet csapatok már mindenütt felzárkóztak az 1920-as határokra, aláírták a szovjet–német jegyzőkönyvet a két ország határainak megjelöléséről. A jegyzőkönyvvel a Szovjetunió érvényesítette az augusztusi szovjet–német tárgyalások során a németektől kikényszerített nyilatkozatot, hogy „a német haderő nem lépi át a Pisa Narew–Bug–Visztula–San folyók vonalát”.[1]

Szeptember végére Lengyelország egész területén megszűntek a hadműveletek, miután a német csapatok elfoglalták Varsót, majd felszámolták az utolsó ellenállási gócot Hel szigetén.

A „FURCSA HÁBORÚ”

Míg Keleten drámai katonai és politikai események zajlottak le, a nyugati front mozdulatlan maradt. A szeptember 3-i angol és francia hadüzenet tükrözte annak a törekvésnek a kudarcát, hogy további engedmények árán minden összeütközést elkerüljenek a német birodalommal. Nem jelentette azonban azt, hogy a nyugati szövetségesek elszánták volna magukat az agresszió visszaverésére. A lengyel háború ténye rákényszerítette őket bizonyos lépésekre. A francia hadsereg helyenként 5–6 kilométernyire előnyomult német területen. Mintegy 158 ezer főnyi angol expedíciós hadtest október 11-én elfoglalta állásait a keleti francia határokat védő Maginot-vonalban. A francia csapatokat azonban hamarosan visszarendelték és állományuk jelentős részét szabadságolták. Az angolok első alkalommal december 9-én szenvedtek egy főnyi veszteséget.[2]

[1] A Nagy Honvédő Háború története. 1941–1945. (A továbbiakban NHHT) 1. köt. Zrínyi Katonai Kiadó 1964. 185. old.
[2] *J. F. C. Fuller:* The Second World War. 1939–1945. 55. old.

A lengyel hadjárat idején – és egy darabig utána is – a német hadosztályok háromnegyede, benne szinte valamennyi ütőképes hadosztály a keleti fronton tevékenykedett. Ebben az időszakban nyugaton a francia–angol túlerő mintegy ötszörös volt. „1939-ben – vallotta A. Jodl vezérezredes a nürnbergi perben – csak azért nem szenvedtünk vereséget, mert az a 110 francia és angol hadosztály, amely Lengyelországgal folytatott háborúnk idején nyugaton 23 német hadosztállyal állt szemben, teljesen tétlen maradt."[3]

A számukra kedvező pillanatban a nyugati hatalmak megpróbálták elkerülni az erőpróbát. Később, jóval előnytelenebb helyzetben nem térhettek ki előle.

A KOMMUNISTA MOZGALOM A HÁBORÚ KEZDETÉN

A háború tehát a tőkéshatalmak között tört ki és a Szovjetunió egyelőre nem vett részt benne. Münchent követően, különösen az angol–francia–szovjet tárgyalások mesterségesen előidézett kudarca után sajátos helyzet jött létre. A „furcsa háború" légkörében a formálisan fennálló angol–francia–német hadiállapot ellenére sem dőlt el még, hogy a fasiszta hódítással szembenálló erők koalíciós háborújára kerül sor Németország és szövetségesei ellen, vagy az imperialista nagyhatalmak együttes szovjetellenes intervenciója következik be.

Ilyen körülmények között kellett állást foglalnia a kommunista mozgalomnak a háborúval kapcsolatban, meghatároznia a kirobbant konfliktus jellegét, a mozgalom és az egyes pártok feladatait.

Elsőnek – még a háború kitörése előtt – a Francia KP hozta nyilvánosságra álláspontját. A párt augusztus 25-i nyilatkozata hangsúlyozta, hogy „a fasiszta agresszor elleni igazi háborúban a kommunista párt az első sorokban kér helyet magának".[4] A kommunista parlamenti frakció ülésén ugyancsak 25-én M. Thorez nyilatkozatot olvasott fel, amely a szovjet–német megnemtámadási szerződéssel foglalkozva megállapítja: „A Szovjetunió tehát sakkot adott a müncheni tervnek. Ha Hitler mindezek ellenére mégis kirobbantja a háborút, szemben találja magát az egységes Franciaország népével, elsősorban pedig a kommunistákkal, akik az ország békéjét, a népek szabadságát és függetlenségét védik."[5]

A kormánnyal kapcsolatban a párt úgy foglalt állást, hogy azt rá kell szorítani az agresszor elleni tényleges fellépésre, támogatva a háború energikus vitelére irányuló intézkedéseit. Ezen az alapon a párt szeptember 2-án a parlamentben megszavazta a katonai felkészülésre kért hiteleket.

Nagy-Britannia Kommunista Pártja szeptember 3-án, a Németországnak küldött hadüzenet alkalmából fejtette ki álláspontját. Nyilatkozatában „kétfrontos harcot hirdetett, tehát egyrészt Hitler ellen, másrészt Chamberlain politikája ellen, és a Chamberlain-kormány lemondását követelte."[6]

A kommunisták arra számítottak, hogy a német támadás ténye a nem fasiszta

[3] NHHT. 1. köt. 214. old.
[4] Déclaration du Parti Communiste Français. l'Humanité, 1939. augusztus 25.
[5] Idézi *Florimond Bonte:* A becsület útja. Szikra 1950. 26–27. old.
[6] *R. Palme Dutt:* Az Internacionálé. Kossuth 1966. 256. old.

tőkésországok vezető köreit határozottabb fellépésre készteti az agresszor ellen. A „furcsa háború" azonban e várakozást nem igazolta.

A francia Daladier-kormány már a háború kitörése előtt, az augusztus 26-ára virradó éjjel elkobozta a l'Humanitét, majd szeptember 26-án magát a pártot is betiltotta. Súlyos szankciókat, később egyenesen halálbüntetés kiszabását helyezték kilátásba a kommunista tevékenység megtorlásaként. Ezt követte több mint hatszáz demokratikus szervezet betiltása, a kommunista vezetésű községtanácsok feloszlatása, a parlament és a helyi önkormányzati szervek kommunista mandátumainak megsemmisítése, a kommunista aktivisták ezreinek letartóztatása. Ezekre az intézkedésekre a Szocialista Párt vezetőinek egyetértésével került sor.

Szeptemberben a nemzetvédelem ürügyén rendeletekkel nyirbálták meg a francia munkások jogait és fokozták a kizsákmányolást. A hadiüzemekben 60 órára emelték a munkaidőt és jogi alapot teremtettek további 12 órás emeléshez. A 45 órát dolgozó üzemekben csak 40 óra kifizetését engedélyezték. Megszűnt a túlórapótlék, sőt a túlóráért csak a rendes órabér 75%-át számolták el. A nettó munkabért 15%-os adóval sújtották. Nagy-Britanniában a belügyminiszter teljhatalmat kapott a munkaviszonyok szabályozására.

Ezek az intézkedések a fasisztákkal tényleges harcban álló kormányoktól elfogadhatók lettek volna. Szeptemberben a francia munkások számos esetben maguk kezdeményezték az éjjeli műszak bevezetését, önként vállaltak többletmunkát a honvédelem érdekében. Ezt az irányvonalat képviselte a párt sajtója is. A „furcsa háború" kialakulása után azonban a munkások mind kevésbé látták értelmét áldozatvállalásuknak.

Aggodalmat keltett a demokratikus jogok elleni támadás is. A hitlerista veszély árnyékában a támadás veszélyének kitett országok polgári kormányai maguk emeltek kezet a polgári demokrácia vívmányaira. „A hitlerista barbárság elleni küzdelem – írta G. Monmousseau a La Vie Ouvrière szeptember 14-i számában – a megtámadott országokban a harcban állók számára nemcsak a hazai föld fogalmát rejti magában, amelyet minden áron meg kell védeni az idegen elnyomással szemben: magában rejti a közszabadságnak, a demokrácia védelmének és mindannak a fogalmát is, amire a demokrácia a társadalmi haladás és az emberi felszabadítás terén lehetőséget ad."[7]

A történtek után a kommunista pártok néhány héttel később kiadott nyilatkozataikban már másképpen ítélték meg az angol és francia kormány által viselt háborút, mint az első napokban. Nagy-Britannia Kommunista Pártja Központi Bizottsága szeptember végén elfogadott politikai nyilatkozatában élesen támadta a Hitler-ellenes frázisokat hangoztató Chamberlain és Daladier képmutatását és az általuk viselt háború reakciós, imperialista, népellenes jellegét. A Francia KP október 14-i kiáltványában hangoztatta, hogy „a kommunisták gyűlölik Hitlert és vadállati munkásellenes rendszerét. De azt tartjuk, hogy a münchenistáknak, a kapitalista kizsákmányolóknak és Abetz ügynökeinek[8] nincs joguk Hit-

[7] Idézi *Germaine Willard:* A furcsa háború és a vichyi árulás. (Paris, Éditions Sociales 1961).

[8] Otto Abetz – a náci Németország párizsi nagykövete, az áruló francia ötödik hadoszlop fő szervezője.

ler-ellenességről beszélni akkor, amikor ők maguk a megtorlás fasiszta módszereit alkalmazzák Franciaországban".

A III. Internacionálé nyilvánosan először november elején, a „Kommunista Internacionálé" c. folyóiratban foglalt állást a háborúval kapcsolatban. A Végrehajtó Bizottság felhívása a háborút mindkét oldalon imperialistának, igazságtalannak és reakciósnak minősítette. „Ezért a háborúért – írta a felhívás – felelősség terheli az összes kapitalista kormányokat, elsősorban pedig a hadviselő országok uralkodó osztályait."[9] Ugyanebben a számban jelent meg G. Dimitrovnak „A háború és a kapitalista országok munkásosztálya" c. cikke, amely arra a következtetésre jutott, hogy a tőkésállamok két csoportja között régebben fennálló különbségek a háború kirobbanásával megszűntek, sőt most elsősorban az angol és francia imperialisták törekszenek a háború kiterjesztésére. A munkásosztálynak egyik oldalon sincs megvédenivalója a háborúban, ellenkezőleg: a rabló, hódító háború beszüntetéséért kell harcolnia.

A VB felhívása és G. Dimitrov cikke helyesen mutatott rá a háborút viselő tőkés kormányok imperialista törekvéseire. A háború befejezésének követelése is pozitív szerepet játszhatott a fasiszta államokban és azokban az országokban, amelyeket az a veszély fenyegetett, hogy az agresszor oldalán háborúba sodródnak. Az állásfoglalás azonban nem vette kellően figyelembe a háborúban kezdettől jelenlevő – igaz, eleinte alárendelt szerepet játszó – nemzeti felszabadító mozzanatot. A német agresszió áldozatául esett népek (csehszlovákok, lengyelek) erejükhöz mérten hamarosan megkezdték ellenállási próbálkozásaikat, ehhez pedig a hadban állók közötti egyenlőségtétel nem nyújtott kielégítő útmutatást. Nem vetett számot a felhívás eléggé a nácik sajátos háborús célkitűzéseivel sem. A hitleristák a megtámadott országok teljes bekebelezésére, nemzeti létük megszüntetésére, egész népek és népcsoportok kiirtására, tízmilliók rabszolgamódszerekkel való kizsákmányolására törtek. A fasizmus és az élesedő burzsoá diktatúra más formái között továbbra sem lehetett egyenlőségjelet tenni.

A KI VB felhívásában elkövetett tévedések egyes pártokban zavarokat okoztak. A kommunista pártok és – különösen a propagandamunkában – az Internacionálé is eltúlozta a nyilvánvalóan taktikai jellegű szovjet–német megnemtámadási egyezmény politikai jelentőségét; ez ürügyet szolgáltatott rosszhiszemű támadásokra is. A kommunista pártok közvetlen gyakorlati tevékenységét a tévedések kevésbé érintették. Németország, Ausztria és Csehszlovákia kommunista pártjainak november 2-i közös nyilatkozata pl. központi célnak azt jelöli meg, hogy „a német munkásosztály harcát egyesítsék a csehek, szlovákok, osztrákok és lengyelek nemzeti felszabadító harcával és megbonthatatlan egységes frontot állítsanak fel a német imperializmus ellen".[10] A hitleristákkal hadban álló országok kommunista pártjai – az első világháború forradalmi szocialistáival ellentétben – sehol sem adták ki saját kormányaik vereségének jelszavát.

[9] Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1939. 8–9. sz.

[10] Szovmesztnoje zajavlenyije Kommunyisztyicseszkih partyij Germanyii, Avsztrii i Csehoszlovakii v szvjazi sz nacsalom vtoroj mirovoj vojni. Közli *Walter Ulbricht:* K isztorii novejsevo vremenyi. Moszkva 1957. 319. old.

1939 szeptemberének végén és október elején Észtország, Lettország és Litvánia német agresszió fenyegette kormányai rákényszerültek arra, hogy kölcsönös segélynyújtási egyezményeket kössenek a Szovjetunióval. Az egyezmények értelmében ezeknek az országoknak egyes támaszpontjain szovjet szárazföldi és haditengerészeti egységek állomásozhattak. Ezzel a Szovjetunió védelme újabb szakaszon vált megbízhatóbbá. A legfőbb térség, ahol az agresszió még közvetlenül fenyegette a Szovjetunió fontos központjait, a németekkel együttműködő Finnországgal fennálló határ maradt.

Karéliában, a Leningrádtól 32 kilométernyire húzódó határ mentén a finn kormányok 90 km mélységű erődítményrendszert építettek ki. 1939. október 12-én tárgyalás kezdődött egy mindkét fél biztonságát szem előtt tartó egyezmény aláírása érdekében. A Szovjetunió a Leningrád előterében húzódó karéliai földszoros átengedését kérte és cserébe jóval nagyobb terület átadását ajánlotta fel a Ladoga-tótól északra. A finn kormány, amelynek jelentős amerikai, német és angol támogatást helyeztek kilátásba, megszakította a tárgyalásokat, általános mozgósítást rendelt el és harckészültségbe helyezett csapatokat vont össze a szovjet határ mentén. November 26-án a finn tüzérség lőtte a szovjet csapatok állásait. A szovjet kormány 28-án megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Finnországgal és felmondta a két ország 1932-es megnemtámadási egyezményét. Miután 29-én megismétlődött a tüzérségi provokáció, 30-án a Vörös Hadsereg támadásba ment át. Egyidejűleg a szovjet fél felajánlotta a hadműveletek beszüntetését és a megnemtámadási egyezmény szélesebb alapokon való felújítását. A finn kormány erre az ajánlatra 30-án hadüzenettel válaszolt.

A hadműveletek vontatottan haladtak. A Vörös Hadsereg kezdetben csak a leningrádi katonai körzet csapatait vetette be, ami a téli háború körülményei között kevésnek bizonyult. A finn hadszíntér eseményei a szovjet fegyveres erőknél kiképzési, felszerelésbeli és irányítási fogyatékosságokat is feltártak.[11]

1940. február 14-én a megerősített szovjet csapatok áttörték a Mannerheim-vonalat és március elejére leküzdötték annak erődítményrendszerét. Megnyílt az út Finnország belseje felé. Ebben a helyzetben a finn kormány nem utasíthatta vissza a szovjet fél megismételt javaslatát a harctevékenység beszüntetésére.

A finn–szovjet háború hónapjaiban mélypontra süllyedtek a fasiszta hatalmak lehetséges ellenfeleinek egymásközti kapcsolatai. A szovjet határon nyílott arcvonal felélénkítette az angol, francia és amerikai kormány szovjetellenes aktivitását. Az USA beszüntette áruforgalmát a Szovjetunióval és zárolta az országban található szovjet vagyont, viszont december 10-én tízmillió dolláros gyorshitelt nyújtott Finnországnak. Az angol és francia kormány rövid időn belül mintegy 275 repülőgépet, 700 ágyút, 5000 géppuskát és nagy mennyiségű egyéb hadianyagot bocsátott a finn hadsereg rendelkezésére, többszörösét annak, amit a lengyel kormány kért – de nem kapott meg – a németek elleni védekezéshez. Támogatta a finn kormányt Németország, Olaszország, Svédország és más országok kormánya is.

[11] NHHT. 1. köt. 262. old.

1939. december 14-én a Népszövetség – különböző eljárási mesterkedésekkel – kizárta soraiból a Szovjetuniót.

A közös angol–francia főparancsnokság december 19-én hozzálátott a Szovjetunió elleni támadás katonai tervének kidolgozásához. A terv szerint 100 000 angol és 50 000 francia katona kezd támadást Norvégián és Svédországon át felzárkózva a finn frontra. Ehhez járult egy déli támadás terve. Január 19-én a francia kormány kiadta az utasítást a Kaukázusba való betörés tervének kidolgozására. A brit légierő Baku bombázásának terveit készítette elő.

Pittmann, az amerikai szenátus külügyi bizottságának elnöke harmincnapos fegyverszünetet javasolt az angol, francia és német kormánynak, hogy megvitathassák a szovjet–finn háborúval kapcsolatos új helyzetet.

A Vörös Hadsereg győzelme a döntő pillanatban állta útját ezeknek a mesterkedéseknek. Mint Chamberlain visszaemlékezéséből kitűnik, „az expedíciós hadsereg március elején indulásra készen állott. . .”[12] Bevetésére azonban már nem került sor. Bár a nyugati hatalmak nyomást gyakoroltak a finn kormányra, hogy folytassa az ellenállást és kérjen fegyveres segítséget, az március 12-én Moszkvában aláírta a békeszerződést a Szovjetunióval. A szerződés, amely a karéliai földszorost a Szovjetuniónak adta át, úgy erősítette meg a szovjet állam biztonságát, hogy egyben biztosította Finnország szuverenitását és a lehető legnagyobb mértékben kímélte érdekeit.

1940 nyarán politikai válság bontakozott ki a Szovjetunióval határos *balti köztársaságok*ban, amelyek kormányai a német veszély ellen tett intézkedéseik hatását különböző szovjetellenes lépésekkel gyengítették. Nagy tömegmozgalom bontakozott ki, amely kiharcolta új választások kiírását és azokon a baloldali és haladó erőkből alakult frontokat vitte győzelemre. Az újonnan alakuló kormányok rövidesen egymás után kérték felvételüket a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségébe, amelyből annak idején az intervenció szakította ki a balti területeket.

1940 őszén a szovjet és a román kormány megegyezése értelmében visszatértek a Szovjetunióhoz az 1919-ben megszállt besszarábiai és észak-bukovinai területek: létrejött a Moldvai Szovjet Szocialista Köztársaság.

NYUGAT-EURÓPA NÉMET MEGSZÁLLÁSA

1940 elejére a német kormány erőinek zömét nyugatra csoportosította át. Márciusra a hadra kelt német sereg létszáma az 1939 őszi 2,8 millióról 3,3 millióra emelkedett.[13]

1940. április 9-én a német hadsereg átlépte a dán határt, megsértve a két ország alig egyéves megnemtámadási egyezményét. Egyidejűleg német csapatok szálltak partra Norvégia számos pontján. Míg Dániát ellenállás nélkül foglalták el, a norvég hadsereg és a lakosság heves ellenállást fejtett ki. Az ellenállást gyen-

[12] Idézi *I. F. Ivasin:* A második világháború kezdete és a Szovjetunió külpolitikája. Szikra 1951.

[13] Lásd *Gyeborin:* A második világháború. Zrínyi Katonai Kiadó 1961. 86–87. old.

gítette, hogy Quisling volt hadügyminiszter irányításával hazaáruló szabotázstevékenység folyt, amelynek szálai a kormányhivatalokig és a főparancsnokságig terjedtek. A norvég hadjárat felélénkítette a harci tevékenységet a hadviselők között. 14-e után angol–francia partraszállásokra is sor került, de a németek az expedíciós hadsereg egységeit visszavonulásra kényszerítették. Május elejére egész Norvégia német megszállás alá került.

Május 10-én hajnalban a német hadsereg szárazföldi, repülős és ejtőernyős egységek kombinált bevetésével megrohanta Hollandiát és Belgiumot. A nyugati fronton most már a németek 135 hadosztálya és 1 dandára állt szemben 142 szövetséges hadosztállyal. A német csapatoknak fölényt biztosított a hadműveletek határozottsága és gyors üteme, valamint a más országok lerohanásakor szerzett harci tapasztalat.

A nácik kíméletlen csapásai alatt[14] a holland kormány már május 14-én kapitulált. Néhány nap múlva, miközben Belgium területének nagy részét elfoglalták, a német csapatok átlépték Franciaország északkeleti határát.

A Franciaország területén előrenyomuló német csapatok május 21-ére a tengerhez szorították és óriási harapófogóba vették a szövetségesek 49 hadosztályát (22 belga, 9 brit és 18 francia hadosztály). A bekerített egységek egyetlen kikötő, Dunkerque fölött rendelkeztek. Május 25-én a belgák III. Lipót király parancsára letették a fegyvert: ezzel a hurok még inkább összeszorult. Hitler személyes utasítására azonban a német csapatok nem nyomultak be Dunkerque-be mindaddig, amíg az angolok minden hadi felszerelést hátrahagyva be nem hajózták egységeiket. Összesen 248 000 angol és 90 000 francia katona kelt át a brit szigetekre.

Az újabb támadás nyomán Nyugaton kiéleződött a politikai harc a kapitulánsok és a határozott hadviselés hívei között. Franciaországban P. Reynaud, aki márciusban vette át E. Daladier miniszterelnöki székét, május 18-án átszervezte kormányát, azt állítva, hogy az ország védelmét kívánja megerősíteni. Valójában Pétain marsallt, a nácikkal való kiegyezés hívét tették meg miniszterelnök-helyettesnek. Egyidejűleg fokozódott azonban a harcolni kívánó katonai és polgári csoportok elégedetlensége is. Jelentősebb változás ment végbe Angliában. Május 8-án a norvég tapasztalatok parlamenti vitája során a parlament leszavazta Chamberlain kormányát. 10-én Churchill került a miniszterelnöki székbe. Kormányába beléptek a Munkáspárt és a Liberális Párt képviselői is.

Az angol konzervatívok két politikuscsoportja között nem volt a fő célokat érintő politikai eltérés. Mindkét csoport előtt a brit birodalom megőrzésének és gyarapításának szempontja lebegett. Maga Churchill a szovjetellenes intervenciós hadjárat és az 1926-os kommunistaellenes terrorintézkedések tevékeny részese volt. A két csoport azonban a birodalom védelmének más-más útját kereste. Churchill és hívei látták, hogy az angol birodalom a féktelenül agresszív német hatalommal szemben csak elszánt harcban védhető meg. Chamberlainnak és csoportjának nem az vethető a szemére, hogy igyekezett a háborút elkerülni, amíg ez lehetséges volt, hanem az, hogy elhárítva az angol–francia–szovjet összefogást, mások rovására tett

[14] Ekkor intézték a háború első pusztító tömeges bombatámadását lakott terület ellen. A Rotterdam kikötője elleni támadásnak 30 ezer áldozata volt.

engedmények árán igyekezett elkerülni a kenyértörést a fasiszta agresszorral. Churchill miniszterelnöki kinevezése e politika csődjének következménye volt.

Az új kormány határozott intézkedéseket tett a háborús erőfeszítések fokozására. Június 4-i parlamenti beszédében Churchill kijelentette, hogy Anglia a végsőkig fog küzdeni, bármilyen megpróbáltatások várnak is rá. A kormány irányítása alá vonták az egész gazdasági életet; az angol fasiszták nagy csoportjait tartóztatták le.

Június 5-én a német hadsereg újabb offenzívát indított. A válságos helyzetben a Francia Kommunista Párt azzal a javaslattal fordult a kormányhoz, hogy mozgósítsák a népet Párizs védelmére, változtassák a háborút „a függetlenségért és a szabadságért vívott nemzeti háborúvá".[15] Ennek útját népfelkelés szervezésében, a bebörtönzött haladó személyiségek szabadon bocsátásában, az ellenséges ügynökök letartóztatásában, a nép felfegyverzésében jelölte meg. A kormány azonban félt a Kommün rémétől: inkább „nyílt várossá" nyilvánította és kiürítette Párizst, amelyet a németek június 15-én el is foglaltak.

A hadműveletek utolsó szakaszában a németek oldalán hadba lépett az olasz kormány is. A Bordeaux-ba menekült Reynaud-kormány egy része az angolokkal összehangolt további katonai erőfeszítések, másik része a fegyverletétel mellett volt. 16-án Reynaud a kormány áruló többségének nyomására kénytelen volt lemondani. Pétain, az új miniszterelnök megbízottai június 22-én aláírták a kapitulációt. Franciaországot két részre szakították a nácik. Nagyobb része Párizzsal és a teljes atlanti parttal német megszállás alá került, délkeleti vidékein Pétain vezetésével német vazalluskormány alakult Vichy székhellyel. Franciaország elvesztette nemzeti függetlenségét.

1940 júniusa a „furcsa háború" München szellemében fogant politikájának teljes összeomlását hozta. Ez a politika kezdettől fogva tartalmazott irreális elemeket. Nem mintha a náciktól idegen lett volna a Szovjetunió megrohanásának gondolata. Ezt a szerepet azonban nem angol–francia szolgálatban akarták eljátszani és betöltéséhez szükségük volt Európa legfontosabb erőforrásainak előzetes megkaparintására.

A müncheni politika a nyugati országokban a monopoltőke fontos gazdasági és hatalmi érdekeinek is ellentmondott. Igaz, hogy a konkrét történelmi folyamattól elvonatkoztatva a szovjet állam és a tőkésállamok közötti ellentét élesebb, mint a tőkéshatalmak egymás közti ellentétei. A hitlerista agresszió azonban közvetlen veszély volt; ezzel szemben a szocialista forradalom nem volt napirenden, a szovjet támadás veszélyét pedig még a burzsoá propaganda sem hangoztatta. Az energikusabb hadviselés hívei tehát reális tőkés- és össznemzeti érdekeket képviseltek; törekvéseik egybeestek a nemzetközi haladás szükségleteivel is.

A „furcsa háború" igazi háborúvá válása – mégha azt a németek kezdeményezték is – az első lépés volt abba az irányba, hogy a hitleristák ellenfelei rátaláljanak az összefogás útjára. Egyszersmind fokozatosan igazságos, antifasiszta tartalmat adott a németekkel hadban álló tőkéshatalmak küzdelmének.

[15] A Francia Kommunista Párt története. Kossuth 1968. 233. old.

OLASZORSZÁG TERJESZKEDÉSI KÍSÉRLETEI. AZ AFRIKAI HÁBORÚ KEZDETE

Az olasz fasiszta rendszer hódításait Etiópiában kezdte, majd 1939-ben Albánia elfoglalásával folytatta. Az olasz imperializmus Afrikában és a Balkánon ki akarta használni azt a helyzetet, hogy Nagy-Britanniának minden erőforrásra szüksége volt az anyaország védelméhez.

1940. július elején olasz csapatok elfoglalták Brit-Szomáliföldet, szeptember elején pedig átlépve Líbia és Egyiptom határát Sidi Barraniig nyomultak. Október 28-án albán területről behatoltak Görögországba is. A görög hadjárat azonban feltárta az olasz hadsereg gyengeségét. A nép által támogatott görög hadsereg csapásai alatt rövidesen vissza kellett vonulniuk albán területre, ahol a helyi partizánok mértek rájuk csapásokat. November 11-én az angolok lecsaptak az olasz flotta tarantói fő támaszpontjára. Az 1941 januárjában meginduló angol ellentámadás nemcsak kelet-afrikai hódításaitól fosztotta meg Mussolinit, hanem Eritrea, Olasz-Szomáliföld és Etiópia elfoglalásával májusra felszámolta Olaszország egész kelet-afrikai gyarmatbirodalmát.

A vereségek következtében az olasz kormány kénytelen volt segítségért folyamodni Hitlerhez. A német vezérkar segítségét ahhoz a feltételhez kötötte, hogy Olaszország alárendeli magát a német vezetésnek. Mussolini és Hitler január 20-i tárgyalásán ez megtörtént.

AZ ANGLIAI CSATA

A német vezetők – akárcsak az első világháborúban – el akarták kerülni azt, hogy egyszerre két európai fronton kelljen küzdeniük. Hitler zárt körben már 1939 novemberében kijelentette: „Oroszországot csak akkor fogjuk megtámadni, ha nyugat felé szabadok leszünk."[16] A nácik remélték, hogy Anglia a dunkerque-i vereség után lélektanilag összeomlik és további hadműveletek nélkül kikapcsolható a háborúból. Miután azonban 1940. július 19-én Churchill kormánya egyértelműen elutasította a nácik titkos békeajánlatát, a németek megkísérelték Anglia térdre kényszerítését. Kidolgozták Anglia elözönlésének, valamint a brit szigeteken bevezetendő modern rabszolgatartó rendszernek pontos tervét. Augusztus 8-án több ezer repülőgép bevetésével megkezdték Anglia bombázását. Göring, a német légierő főparancsnoka a csapásokat a brit légierő megsemmisítésére összpontosította. Szeptember 6-áig a nácik súlyos veszteségek árán 466 angol gépet és több mint 230 pilótát tettek harcképtelenné. Ekkor a bevetések súlypontját London fölé helyezték át. Londont november 3-áig szinte egyfolytában bombázták. A városnak 14 000 halottja és 20 000 sebesültje volt. Coventryt a bombák szinte eltörölték a föld színéről.

A nácik azonban elszámították magukat. A brit tengeri flotta fölénye kizárta a partraszállást, a légi háború pedig az angol nép és a kormány elszántságába ütközött. Az ellenállás szellemét a megpróbáltatások csak megsokszorozták. Hitler

[16] *Roberto Battaglia:* A második világháború. Kossuth 1972. 115. old.

októberben az Anglia elleni hadműveletet bizonytalan időre elhalasztotta, novemberben pedig abbamaradt a tömeges bombázás. Anglia időt nyert, a német hadsereg pedig Keletnek fordult.

A BALKÁN NÉMET MEGHÓDÍTÁSA

A Szovjetunió elleni hadjárat az „angliai csata" nagy anyagveszteségei után hosszabb előkészületet igényelt. Emellett a náciknak biztosítaniuk kellett a keleti front jobbszárnyát a Balkánon. Mindenekelőtt Görögország ellenállását akarták megtörni. A német kormány ezért nyomás és ígérgetés váltogatásával kierőszakolta, hogy Románia (1940. november 23.) és Bulgária (1941. március 1.) csatlakozzék a fasiszta hatalmak hármas szövetségéhez, majd német csapatokat engedjenek területükre.

Másképpen alakult a helyzet Jugoszláviában. Cvetković kormánya 1941. március 25-én csatlakozott a hármas szövetséghez, de válaszul hatalmas népi megmozdulás sodorta el a kormányt. Az újonnan alakult Simović-kormány hatálytalanított több reakciós intézkedést és kiengedte a börtönökből a haladó politikai foglyokat. Április 5-én Moszkvában szovjet–jugoszláv barátsági és megnemtámadási egyezményt írtak alá. Az egyezmény azzal fenyegetett, hogy meghiúsítja a balkáni német terveket. 6-án a német csapatok – bolgár és magyar egységek támogatásával – átlépték a jugoszláv és görög határt. Április közepére megtörték a jugoszláv hadsereg ellenállását. 18-án a főparancsnokság aláírta a megadásról szóló okmányt. Április végére Görögországot is elfoglalták.

NÉMET URALOM A MEGSZÁLLT TERÜLETEKEN

1941 tavaszára Európa nagy része – Anglia, a Szovjetunió és néhány semleges ország kivételével – a német birodalom fennhatósága vagy befolyása alá került. Ennek a birodalomnak magja – mintegy 900 000 km² területtel és 117 millió lakossal – Németország és a bekebelezett terület volt (Ausztria, az ún. cseh–morva protektorátus, az ún. lengyel főkormányzóság, Szlovénia északi része, Elzász és Lotharingia, a belga Eupen és Malmédy, valamint Luxemburg). Ezenkívül voltak közvetlen megszállás alatt álló területek (pl. Franciaország nagy része, Szerbia, Belgium, Hollandia stb.), bábkormányok által igazgatott megszállt területek (Norvégia, Szlovákia, Horvátország stb.), a birodalom szövetségi rendszeréhez tartozó gyakorlatilag megszállt (Bulgária, Románia) és közvetlenül meg nem szállt (Magyarország, Finnország), de a fokozódó függőség felé haladó országok. A semlegesek közül Spanyolország a háború első éveiben támogatta a náci terveket; a Gibraltár ellen tervezett hadművelet kidolgozásában közvetlenül is része volt.

A társadalmi rend, amelyet a német hatóságok a megszállt területeken bevezettek, megfelelt Hitler korábban kifejtett elgondolásainak. Alapja a faji elv, a németek abszolút felsőbbrendűsége, a többi népek teljes alárendelése volt. Minden tiltakozást ez ellen a rend ellen súlyosan megtoroltak.

A *csehszlovák* burzsoázia jobbszárnyának képviselői, akik 1939 márciusában

Berlinben olyan értelmű nyilatkozatot írtak alá, hogy az ország sorsát Németország kezébe teszik le,[17] kiszolgáltatták a náciknak a belügyminisztérium teljes irattárát. Ennek alapján a megszállók jegyzéket állítottak össze azokról, akiket rendzavarás esetén azonnal le kell tartóztatni: ezek többsége táborokban pusztult el.

Különösen kegyetlen rémuralmat vezettek be a nácik *Lengyelországban*, amelynek népét ki akarták irtani. Frank német helytartó 1939 őszén kijelentette: „A sors úgy rendelte, hogy itt mi legyünk az urak, a lengyelek pedig védnökségünk alá helyezett alattvalók legyenek... Egyáltalában nem a mi gondunk, hogy ezt az országot felvirágoztassuk... nekünk csak az az érdekünk, hogy fokozzuk tekintélyünket."[18] Ezen az alapon hatmillió lengyelt, a lakosság 22%-át irtották ki a megszállás éveiben és a nemzeti vagyon 38%-át rabolták vagy pusztították el.

Franciaország, Belgium és Jugoszlávia területén ezrével szedték össze és végezték ki a túszokat.

A megszállók rátették a kezüket az elfoglalt országok állami, vállalati és magánvagyonából mindarra, amire csak szükségük volt. Ezenkívül hadisarcot vetettek ki, amely Franciaország megszállt területén pl. egyenértékű volt a nemzeti jövedelem felével (napi 400–550 millió frank).[19] Megkezdték kényszermunkások toborzását, majd erőszakos összegyűjtését is Németország üzemei és gazdaságai számára. Már 1941 előtt a hadifoglyok és polgári lakosok százezreit hurcolták így el; 1943–44-ben ezek száma elérte a 13 milliót.

Folytatták a Németországban már alkalmazott koncentrációs táborok hálózatának kiépítését a „birodalom" minden sarkában. A táborokban megindult az ellenállók, hadifoglyok, zsidók, betegek tömeges megsemmisítése.

AZ ELLENÁLLÁSI MOZGALOM KEZDETE

A fasiszta megszállásnak – amely semmivé tette az érintett országok függetlenségét és minden szabadságjogot – a népek ellenállásába kellett ütköznie. Ennek kibontakozását késleltette, hogy a burzsoázia reakciós szárnya sok országban előnyök fejében hajlandó volt együttműködni a megszállókkal. Ez a befolyása alatt álló rétegeket eleinte visszatartotta az aktív harctól. Az ellenállásba így először a munkásosztály politikailag öntudatos, szervezett tömegei és egyes hazafias értelmiségi rétegek kapcsolódtak be. A balkáni államokban és Lengyelországban a paraszti erők is jelentős szerepet játszottak.

Az ellenállás célszerű formái a tapasztalatok során alakultak ki. *Csehszlovákiában* a legnagyobb tüntetésre 1939. október 28-án, a Csehszlovák Köztársaság kikiáltásának évfordulóján került sor. A németek a tüntetők közé lőttek, majd páratlan terrorhullám indult: 6000 diákot táborokba hurcoltak és a háború végéig bezárták az ország összes főiskoláit. Ezt követően a harc súlypontja – a CSKP

[17] Documents on German Foreign Policy. Series D. Vol. IV. London 1951. 263–269. old.

[18] Centralnij goszudarsztvennij arhiv oktyabrszkoj revoljucii, 7445. f., 1. sz. dok. 1962. sz. dosszié. 48. old. Idézi NHHT. 1. köt. 305. old.

[19] *Maurice Thorez:* A nép fia. Szikra 1950. 131. old.

illegális vezetőségének döntése alapján – gazdasági követelésekre tevődött át: ez jobban megfelelt az erőviszonyoknak. Alkalmazkodni kellett a csehszlovák állam feldarabolásából következő helyzethez is. A „cseh–morva protektorátus", a szlovák bábállam és a magyar megszállás alá került Kárpátalja területén is megkezdődött az illegális szervezetek hálózatának kiépítése. Legmagasabb szintre az ellenállás Kárpát-Ukrajnában emelkedett. Innen 50 000 ember szökött át a Szovjetunióba, és már 1940-ben megjelentek a fegyveres partizáncsoportok.

Lengyelországban az ellenállást a Varsó védelmére alakult munkászászlóaljak és a volt lengyel hadsereg illegalitásba vonult tagjai kezdeményezték. Vezető belföldi pártszerv ebben az időben nem működött, mivel a Komintern VB konspirációs válságra hivatkozva még a háború előtt feloszlatta a pártszervezeteket. Ennek ellenére kommunista szervezetek alakultak az ország minden részén, amelyek kapcsolatban álltak a szocialisták és a parasztpárt balszárnyával. Egyidejűleg a londoni emigráns Sikorski-kormány is létrehozta hazai képviseletét és annak harci szervezetét, amely azonban a „két ellenség" álláspontján állt: míg a németek megszállta területen elsősorban a passzív erőgyűjtés taktikáját folytatta, Nyugat-Ukrajnában és Nyugat-Belorussziában diverziós cselekményeket hajtott végre a szovjet hatóságok és a földosztás ellen.

Franciaországban a Francia Kommunista Párt azonnal az ellenállás fő erejének bizonyult. Már 1940. július 10-én harci programot tartalmazó kiáltvánnyal fordult a néphez. „Franciaország szabadságának, függetlenségének és újjászületésének frontja egyedül a munkásosztály körül alakulhat ki" – írta. Illegális akcióbizottságokat szerveztek a menekültek, az emigránsok, az üldözöttek, a volt katonák támogatására, akiket az elhurcolás veszélye fenyegetett. 1940 végétől megindult a fegyveres harci csoportok szervezése. A párt összefogásra törekedett az Angliába menekült De Gaulle „Szabad Franciaország" nevű szervezetével is, amely 30–40 000 főnyi fegyveres erővel rendelkezett az ország határain kívül. A párt kinyilvánította, hogy támogat bármely kormányt és szervezetet, amely ténylegesen harcol a megszállók ellen. 1941 májusában a megszállt Észak-Franciaországban százezer bányász sztrájkja két héten át megbénította a bányavidéket.

Jugoszláviát a németek akkor szállták meg, amikor a háború jellege már nagymértékben módosult. G. Dimitrov már a Simović-kormány napjaiban, a KI VB 1941 áprilisi ülésén megállapította, hogy Jugoszlávia igazságos védelmi háborút folytat. A Jugoszláv KP Központi Vezetőségének április 15-i kiáltványa az új helyzetet elemezve rámutatott, hogy a „független" Horvátország csatlósállam. Hangoztatta, hogy a függetlenséget az egész nép elszánt harcával kell visszahódítani, és a kommunisták „a hódítók elleni népi küzdelem első soraiban lesznek".[20] Arra is utalt, hogy a küzdelem nem csupán a nemzeti függetlenségért folyik, menetében „új világ születik". A kommunisták a gyorsan kibontakozó ellenállás elismert vezetői voltak. A mozgalom igen hamar éles, fegyveres formákat öltött. A párt a KB mellett és a tartományokban már 1941 áprilisában katonai bizottságokat hozott létre. Hercegovinában májusban kibontakozott a fegyveres partizán-

[20] A Jugoszláv Kommunista Szövetség rövid története. Forum, Novi Sad 1963. 319–320. old.

háború. A jugoszláv partizánok első ízben mutattak példát a megszállókkal szembeni elszánt fegyveres tömegharc alkalmazására.

Fegyveres küzdelem folyt 1939 óta Albániában is; különböző formákban megkezdődött az ellenállás Dánia, Norvégia, Belgium, Hollandia, Görögország területén.

Az ellenállási mozgalmak nemzetközi kapcsolatainak szálai a fasiszta agresszióval szemben álló erőkhöz vezettek. A polgári ellenállási csoportok egy része az angol *Különleges Akciókat Végrehajtó Szervezettel* (angol nyelvű kezdőbetűi után: SOE) állt összeköttetésben. Ez tevékenységében az angol érdekeket tartotta szem előtt: a brit hadseregnek gyűjtött értesüléseket, egyes ellenállási szervezeteknek anyagi támogatást nyújtott és a szélesebb népi erők bevonását mellőzve németellenes diverziós cselekedeteket hajtott végre.

Az ellenállási mozgalmak leghaladóbb erői a *Kommunista Internacionálé*tól kaptak segítséget. A KI az ellenállókat aktív harcra és minél szélesebb tömegek bevonására buzdította. 1940 tavaszán, amikor a háború jellege mindinkább módosult, a KI a nemzetközi osztályharc legfőbb feladatát a nemzeti függetlenség fasizmus elleni védelmében, illetve visszaszerzésében jelölte meg. A megszállt Hollandia, Dánia és Norvégia kommunistáinak adott útmutatásaiban a VB azt javasolta, hogy pártjaik álljanak a függetlenség helyreállításáért és a dolgozók érdekeinek védelméért folyó harc élére. A KI különböző dokumentumai egyértelműen a fasiszta államok háborús bűnösségét hangsúlyozták, elsősorban a náci Németországét, amelyről a VB 1940 júniusában megállapította: „Olaszországgal együtt sok európai népet le akar igázni, meg akarja őket fosztani nemzeti függetlenségüktől".[21]

A fasiszta országok (Németország, Olaszország, Magyarország) kommunistái számára a KI az aktívabb fellépés előfeltételeként az *országon belül működő szilárd szervezetek* kiépítését határozta meg. Németországban óriási nehézségek árán 1940-ben sikerült létrehozni a berlini földalatti pártszervezetek egységes vezetőségét, amely több más város kommunistáival is kapcsolatot teremtett. Egységes országos vezetés csak 1943 végén jött létre.

Az *olasz* párt francia emigrációban levő vezetőségét a Francia KP betiltásával egyidőben sújtotta a Daladier-kormány terrorintézkedése, majd a német megszállás. A hazai kapcsolatok szálai így megszakadtak. A KI VB kezdeményezésére P. Togliattival az élen ideiglenesen Moszkvában jött létre új külföldi vezetőség, amely megbízottai révén 1941 augusztusára helyreállította a belföldi vezetést.

1941-ben a KI megbízása alapján megerősítették a *Kommunisták Magyarországi Pártjának* 1939 óta az országon belül működő Központi Bizottságát. Fellendült a tömegek közötti munka, felélénkültek a párt kapcsolatai a szociáldemokrata, kisgazdapárti és parasztpárti balszárnnyal a függetlenség védelmének, a hadba lépés elhárításának közös célkitűzése talaján.

Sajátos helyzetben volt az *Egyesült Államok Kommunista Pártja*. 1940 októberében a kétélű semlegességi politikát folytató USA kongresszusa elfogadta az úgynevezett Voorhis-törvényt, amely megtiltotta a kommunistáknak, hogy nemzetközi szervezetekhez csatlakozzanak. A KP kongresszusa kénytelen volt

[21] A Kommunista Internacionálé története. Kossuth 1971. 424. old.

kimondani a párt kilépését az Internacionáléból, hangsúlyozva, hogy „megingathatatlanul kitart a proletár internacionalizmus elvei mellett".[22] A KI VB Elnöksége jóváhagyta a döntést.

A SZOVJETUNIÓ BELSŐ HELYZETE 1939–41-BEN

A második világháború kitörésekor a Szovjetunió népe az 1938–1942-re szóló harmadik ötéves terv teljesítésén dolgozott. A terv az ipari termelés közel 100%-os növelését irányozta elő: beruházási előirányzata megközelítette az első két ötéves terv együttes beruházásait.

A Szovjetunió a fasiszta támadás előtti időszakban fejlődésének mozgalmas, ellentmondásoktól sem mentes korszakát élte. A szovjet társadalom fejlettségének elért szintje lehetővé tette volna, sőt megkívánta, hogy az erőforrásoknak az addiginál nagyobb részét fordítsák a nagy nehézipari felfutás idején háttérbe szorult népgazdasági területek fejlesztésére. A nemzetközi helyzet alakulása, a mind fenyegetőbb náci agresszió veszélye láttán azonban továbbra is a védelmi szempontból elsőrendű területekre kellett összpontosítani az erőt. A nemzeti jövedelem növekedése (1937: 96,3 milliárd – 1940: 128,3 milliárd) összetételében magán viselte ennek jegyeit: 1938 és 1941 júniusa között az ipar egészének évi 13%-os növekedése a honvédelmi ipar átlagos 39%-os növekedése révén következett be.

1939 szeptembere után – a Szovjetunió védelmének erősítése céljából – mind több embert és anyagi erőforrást kellett elvonni a békés gazdasági tevékenységtől. A védelmi érdekek – valamint a termelőerők ésszerű elosztásának érdekei – emellett megkívánták, hogy az iparfejlesztés tetemes részét az ország távolabbi körzeteiben hajtsák végre. Itt az építkezést több járulékos beruházás és nagyobb szállítási költség terhelte.

1939 *a szovjet népgazdaságban* bizonyos nehézségek éve volt: csökkent az acéltermelés, nem teljesítette tervét az üzemanyaggyártás, a szénbányászat. A nehézségek részben azzal álltak összefüggésben, hogy a nehézipar példátlanul gyors fejlődésével nem tartott lépést a magas színvonalú szakemberek képzése. Sok jól képzett kádert érintettek az indokolatlan megtorlások is: gyakori volt a funkcionáriusok váltogatása és sok esetben éppen a tapasztaltabbakat állították félre.[23] Igen nagy volt a munkaerő-vándorlás.

1940 első felében a KB határozatokban foglalkozott a kulcsiparágak helyzetével. A kormány több intézkedése a termelőmunka fegyelmének megszilárdítására irányult. Visszatértek a hétórás munkanapról a nyolcórásra; megtiltották a hozzájárulás nélküli kilépést a vállalatoktól. Bevezették az állami munkaerő-tartalékok rendszerét, amely a szakmunkásképzést és elhelyezést állami keretek között fogta össze. Az intézkedések következtében növekedésnek indult a munka termelékenysége.

[22] *William Z. Foster:* Az Egyesült Államok Kommunista Pártjának története. Szikra 1953. 484. old.

[23] Lásd A Szovjetunió Kommunista Pártjának története. 3. magyar nyelvű kiadás. Kossuth 1972. 584. old.

1941 februárjában, fokozódó háborús feszültség közepette ült össze az *SZK(b)P XVIII. konferenciája.* A konferencia a szigorú rend és fegyelem megteremtését szorgalmazta az ipari termelésben és a közlekedésben. „A jelenlegi nemzetközi helyzetben – így a határozat – iparunk és annak valamennyi ága előtt felelősségteljes feladatok állnak."[24] A konferencia előirányozta a termelés közvetlenebb pártirányítását, hangsúlyozta a pártszervezetek felelősségét a gazdasági munka rendjéért és eredményességéért, a kádermunka magasabb szintre emeléséért. A konferencia úgy döntött, hogy meg kell tiltani gyűlések rendezését és társadalmi munka végzését munkaidőben.

A szovjethatalom éveiben kiépített korszerű *hadiipar irányítására* 1939 elején több népbiztosság alakult. A *hadsereget* átszervezték: a területi milícia elvén alapuló korábbi egységek személyi állományát hivatásos keretek bázisára helyezték. Elrendelték az általános hadkötelezettséget és lényegesen növelték a hadsereg létszámát.

A sikerek mellett komoly fogyatékosságok is voltak, amelyek az ipar általános nehézségeivel függöttek össze: elsőrendű konstrukciójú korszerű harci eszközök előállítása nem jutott el a sorozatgyártásig. A csapattestek élére nagy számban kerültek kevés harci tapasztalattal rendelkező parancsnokok, ami összefüggött a korábbi tisztogatásokkal.

Az SZK(b)P tevékenységében jelentős helyet foglalt el a *mezőgazdaság fejlesztése.* Az összes parasztgazdaságok 96,9%-a, a vetésterület 99,9%-a tartozott a szocialista szektorhoz. A pártszervek 1939–41-ben hozott határozatai kötelező munkaegység-minimumot írtak elő. 1940-ben áttértek az állati termékeknek a kolhozok egész területe után számított begyűjtési rendszerére. Ez ösztönzött a föld minél teljesebb kihasználására. Növelték a központi szervek közvetlen beavatkozási lehetőségét az egyes vidékek vetésszerkezetének kialakításába. Ezek az intézkedések szerepet játszottak abban, hogy a mezőgazdaság a háború legnehezebb időszakában is biztosítani tudta a hadviseléshez minimálisan szükséges termékmennyiséget, és a kolhozrendszer kiállta a háború súlyos megpróbáltatásait.

A foglalkoztatottak számának növekedése és az erősebb kolhozok jobb piaci lehetőségei növelték a reáljövedelmet. 1937 és 1940 között 50%-kal nőtt a béralap, 126 milliárd rubelről 175 milliárdra a kiskereskedelmi áruforgalom. Ez még az áremelkedést figyelembevéve is nagyon jelentős eredmény. 16%-kal nőtt a szociális és kulturális előirányzat: újabb lendületet vett az oktatás, a szakemberképzés. Jelentős eredmények születtek a tudományban, a sarkkutatásban, a nők szakképzésében.

Mindez hozzájárult a szovjet társadalom ellenállóképességének növekedéséhez.

[24] Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. III. rész. Szikra 1954. 513. old.

2. A SZOVJETUNIÓ NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚJA. AZ ANTIFASISZTA KOALÍCIÓ KIALAKULÁSA. FORDULAT A HÁBORÚ MENETÉBEN. AZ ELLENÁLLÁSI MOZGALOM KISZÉLESEDÉSE

TÁMADÁS A SZOVJETUNIÓ ELLEN

Hitler a Szovjetunió elleni támadás tervét 1941 február elején írta alá. A balkáni hadjárat után befejezték a gyakorlati előkészületeket. Június 22-én hajnalban a német hadsereg a Szovjetunió egész határa mentén támadásba lendült. A német nagykövet két órával később adta át a hadüzenetet.

A szovjet kormány már hosszabb ideje meg volt győződve Németország támadó szándékáról. A támadást azonban későbbre várták, abból a meggondolásból, hogy a német vezetés előbb Angliát akarja kiütni a háborúból. 1940 őszétől, amikor Molotov – berlini tárgyalásai alkalmával – a szovjet kormány nevében határozottan visszautasította a Hitler ajánlotta együttműködést a befolyási övezetek újrafelosztásában, a szovjet–német kapcsolatok igen feszültté váltak. 1941 tavaszán a Szovjetunió élesen reagált a német csapatok bulgáriai megjelenésére, amely „nem a békét erősíti, hanem kiterjeszti a háború szféráját". A jugoszláv kérdésben méginkább nyilvánvaló volt a szovjet és német álláspont közötti szöges ellentét. A veszély felismerését jelezte az 1941. április 13-án aláírt szovjet–japán semlegességi szerződés is. Sor került álcázott katonai ellenrendszabályokra is, ezeket azonban korlátozta az a szándék, hogy kerüljék a provokáció látszatát. A támadás időpontjában a Vörös Hadsereg csapatai – a hadiflottától eltekintve – nem voltak harckészültségben. A határon csupán a határőregységek tartózkodtak. Ez lehetővé tette a nagy erővel támadó németeknek, hogy megakadályozzák összefüggő szovjet védelmi vonal kialakítását és a fő hadműveleti irányokban (Moszkva, Leningrád, Kijev) napi 30–40 kilométert nyomuljanak előre. Váratlan rajtaütéssel a németek több ezer szovjet repülőgépet is a földön semmisíthettek meg.

1941 nyarán és őszén a keleti fronton a helyzetet kettősség jellemezte. A németek hatalmas területet foglaltak el, eljutottak Leningrád és Moszkva kapujáig: szeptember elején elfoglalták Kijevet. Másrészt a hadműveletek jellege eltért a német hadsereg által korábban tapasztaltaktól. A szovjet visszavonulást nem követte politikai bomlás, a csapatok a bekerítésben is körömszakadtáig tovább harcoltak, nagy veszteségeket okozva a támadóknak.

A SZOVJETUNIÓ VÉDELMI ERŐFESZÍTÉSEI

A szovjet kormány június 22-én rádión közölte a szovjet néppel a fasiszta támadás tényét. 29-én az SZK(b)P Központi Bizottságának és a Népbiztosok Tanácsának együttes ülése elfogadta a frontmenti párt- és szovjetszerveknek küldendő utasítást, amelyet Sztálin július 3-án rádióbeszédében ismertetett. A június 22-én 14 katonai körzetben eszközölt mozgósítási intézkedéseken túl a beszéd az *egész nép min-*

den erejének teljes megfeszítését tűzte ki célul a fasiszta agresszió kegyetlen totális hadviselési módszereivel szemben. 30-án az SZK(b)P KB és a kormány közös határozatot hozott az *Állami Honvédelmi Bizottság* megalakításáról Sztálinnal az élén; e bizottság kezében összpontosult minden hatalom a szovjet államban.

Gyors ütemben megindult a népgazdaság háborús átszervezése. Az üzemeket és több népbiztosságot katonai irányítás alá helyeztek. A vezető szervek 1941 harmadik negyedére „gazdasági mozgósítási tervet" fogadtak el. Ennek végrehajtását azonban megzavarták a jelentős területveszteségek. Az újabb terveket elsősorban az ország keletebbre fekvő területei számára dolgozták ki, a hadműveletektől érintett területeken pedig a fő szerepet a június 24-én létrehozott Kiürítési Bizottság tevékenysége játszotta. Mérhetetlenül nehéz körülmények között 10 millió embert és 1523 ipari üzemet sikerült kitelepíteni a hátországba. Ez az óriási erőfeszítés kellő bázist biztosított a későbbi nagy szovjet hadműveletekhez.

A németeknek kezdettől fogva számolniuk kellett a frontjuk hátában folyó partizántevékenységgel. Július 18-án a KB határozatot hozott „A harc szervezéséről a német csapatok mögötti területen". A megindult helyi partizánmozgalmat az alakulataiktól elvágott szovjet katonák tízezrei is erősítették. A Vörös Hadsereg szervező csoportokat is eljuttatott az ellenség háta mögé, Ukrajna és Belorusszia különböző körzeteibe.

A Vörös Hadsereg vezetésének a nép és a pártszervezetek mindenoldalú erőfeszítései révén őszre sikerült összefüggő védelmi vonalat kiépíteni, amelynek hosszú szakaszain megállították a német támadást. Meghiúsult a Wehrmacht kijelölt fő hadászati célja: a Vörös Hadsereg zömének villámgyors megsemmisítése és visszavonulásának megakadályozása. Ezért a német hadvezetőség kénytelen volt módosítani a Barbarossa-tervet. A három helyett egyetlen fő hadműveleti irányt határoztak meg: rövid időn belül el akarták foglalni Moszkvát.

AZ ANTIFASISZTA KOALÍCIÓ KIALAKULÁSA

1941 elejétől fokozatosan oldódott a feszültség Anglia, az USA és a Szovjetunió között. Az amerikai kongresszus 1941 február–márciusában, amikor határozatot hozott a német hadsereg ellen harcolók anyagi támogatását szolgáló ún. „kölcsönbérleti szerződésről" (lend-lease), elutasította azt az indítványt, amely a Szovjetuniót eleve ki akarta zárni a juttatásokból. Churchill június 15-én Rooseveltnek küldött levelében ezt írta: „Ha ez az új háború kitör, mi természetesen minden erőnkkel az oroszokat fogjuk ösztönözni és segíteni."

Anglia és az USA vezetőit ekkor már komolyan aggasztották Németország sikerei: ezért szerették volna, ha a Szovjetunió németellenes hadviselő féllé válik, ami jelentős terhet vett volna le Anglia válláról. Ez a nyilvánvaló brit érdek tette óvatossá Sztálin azokkal a jelzésekkel szemben is, amelyeket a nyugati hatalmak kormányai juttattak el hozzá a Szovjetunió elleni küszöbönálló német támadásról. Amikor azonban megindult a náci agresszió, éppen a kölcsönös egymásrautaltság vált a Németországgal szemben álló országok fokozatosan kialakuló koalíciójának szilárd alapjává.

Churchill a német támadás napján beszédet mondott a brit rádióban. Kije-

lentette: „Mi minden tőlünk telhető segítséget megadunk Oroszországnak és az orosz népnek... Az Oroszországot fenyegető veszély egyben bennünket és az Amerikai Egyesült Államokat is fenyegető veszély."[25] A szovjet kormány július 3-i nyilatkozatában ugyancsak kijelentette, hogy a harc valamennyi, a fasizmus igájában szenvedő európai nép megsegítéséért is folyik és kifejezte meggyőződését, hogy a szovjet nép a háborúban hű szövetségesekre talál Európa és Amerika népeiben. A nyugati hatalmak azon vezetői, akik meg voltak győződve ennek a szövetségnek elkerülhetetlenségéről, úgy próbálták azt tető alá hozni, hogy ez az ő oldalukról minél kevesebb kötelezettséggel járjon. Az USA egészen novemberig csupán 41 millió dollár értékben szállított hadianyagokat a Szovjetuniónak – készpénzfizetés ellenében. Novemberben végre – Roosevelt elnök határozott fellépésére – a Szovjetunióra is kiterjesztették a kölcsönbórleti szerződés hatályát, egymilliárd dolláros kerettel. 1941 folyamán azonban ebből csak félmillió dollár értékű anyag érkezett meg. Anglia 10 millió font értékű hitel nyújtását határozta el; e hitelprogram lebonyolítása 1942-ben indult meg.

Az antifasiszta koalíció kialakulása szempontjából igen fontos volt, hogy a Szovjetunió 1941 júliusában és augusztusában felvette a hivatalos kapcsolatokat a németek által megszállt országok emigráns kormányaival, a csehszlovák, a belga, a norvég, a lengyel kormánnyal és De Gaulle tábornok „Szabad Franciaország" nevű szervezetével.

A szovjet kormány július 3-i nyilatkozata az azonnali fontos feladatokon kívül a fasizmus legyőzése utáni időszak perspektíváját is felvázolta. Ez elkerülhetetlenné tette, hogy a náci Németországgal szembenálló nyugati nagyhatalmak vezetői is kifejtsék hosszabb távú elgondolásaikat. Ezt a célt szolgálta a Churchill és Roosevelt 1941 augusztusi találkozója nyomán meghirdetett Atlanti Charta, amely állást foglalt a náci zsarnokság végleges szétzúzása és a leigázott népek önkormányzatának helyreállítása mellett. A Charta szövege magán viselte az USA távlati terjeszkedési elképzeléseinek bélyegét is, az adott helyzetben azonban megfelelt az antifasiszta felszabadító háború szükségleteinek. Ezért a szeptember végén Moszkvában sorra került háromhatalmi tanácskozáson a Szovjetunió bejelentette csatlakozását az okmányhoz. 1941 decemberében a szovjet kormány javasolta, hogy a háború után hozzanak létre nemzetközi szervezetet a világbéke biztosítására. 1942. január elsején 26 ország, köztük Anglia, a Szovjetunió és az USA képviselői aláírták az *Egyesült Nemzetek Nyilatkozat*át. Ebben kötelezték magukat, hogy minden erejüket latba vetik a „tengelyhatalmak" legyőzésére és nem kötnek velük különbékét.

A VÖRÖS HADSEREG ELLENTÁMADÁSA MOSZKVA ALATT

1941 december elejére a szovjet–német arcvonalon a helyzet számottevően változott. Az Állami Honvédelmi Bizottságnak sikerült az elhúzódó háború szükségletének megfelelően bizonyos tartalékokat képeznie. A német erőfölény csökkent, egyes frontszakaszokon a szovjet erők a harcosok létszámában, Moszkva előterében

[25] *W. Churchill.* The Second World War. 3. köt. London 1951. 332. ill. 333. old.

pedig a légierőt tekintve is némi túlsúlyra jutottak. Leningrád blokád alatt állt, Moszkvát két oldalról német ékek vették harapófogóba, de a német csapatok támadó lendülete már alábbhagyott. Moszkva sikeres védelme lehetővé tette, hogy a szovjet csapatok a főváros hatalmas út- és vasútkomplexumára támaszkodva ellentámadást hajtsanak végre.

Az ellentámadás december 5–6-án indult Moszkvától északnyugatra. A német főparancsnokság kezdetben kisebb ellentámadásra számított. Hitler 8-án elrendelte: a német hadsereg Moszkva alatt rendezkedjen be téli védelemre, hogy azután tavasszal folytathassa a támadást. A szovjet támadás azonban meghiúsította ezt az elképzelést. Különböző szakaszokon 100–250 kilométernyire vetették vissza a németeket nyugati irányban, elhárítva a fővárosra nehezedő nyomást és felszabadítva 11 000 helységet. Egyidejűleg ellentámadás indult a leningrádi térségben is. Január elejére a németek nagy mennyiségű hadianyagot hátrahagyva 130 000 km²-nyi területet ürítettek ki. Veszteségük mintegy 300 000 fő volt halottakban és sebesültekben.

A győzelmek hatalmas lelkesedést váltottak ki nemcsak a Szovjetunióban, hanem az antifasiszta koalíció minden országában. Roosevelt levélben üdvözölte Sztálint, kifejezve az amerikai nép lelkesedését szövetségesének sikerei felett.

A háború során ez volt az első eset, amikor a náci hadigépezet nála erősebb ellenfélbe ütközve kénytelen volt meghátrálni.

AZ USA HADBALÉPÉSE

Az USA-ban a háború kitörése után is hosszú ideig küzdelem folyt abban a kérdésben, hogy az ország csatlakozzék-e a fasiszták által megtámadott európai hatalmak háborújához. A reakciós erők a semlegesség mellett törtek lándzsát, létrehozva a fasisztoid „Amerika mindenekelőtt" mozgalmat. A kormánykörökben tekintélyes képviselői voltak annak a nézetnek, hogy Angliát támogatni kell a védekezésben, a többi hadviselő feleket pedig minél inkább el kell véreztetni, mindig azt támogatva, aki éppen vesztésre áll.

A kölcsönbérleti törvény alapján Angliába irányuló szállítások azonban 1941 nyarán azt eredményezték, hogy a német flotta támadásokat intézett az USA kereskedelmi hajói ellen. Válaszul szeptember 11-én az amerikai flotta hajói parancsot kaptak, hogy felszólítás nélkül tüzeljenek a szállítást akadályozó német és olasz hajókra. Novemberben felfegyverezték az USA kereskedelmi hajóit.

A fordulat végül a Csendes óceán térségében következett be. Indokína japán megszállása után az USA és Japán hosszabb ideje folyó tárgyalásai megszakadtak, kapcsolataik kiéleződtek. December 7-én a japán hadiflotta és légierő – gondos előkészületek után – váratlan, megsemmisítő erejű támadást intézett az USA csendes-óceáni flottájának fő erői ellen, amelyek Pearl Harbor kikötőjében tartózkodtak (Hawaii-szigetcsoport). Japán újabb ázsiai területek és az indonéz szigetvilág meghódítására készült, amiben elsősorban az USA-flotta akadályozhatta. Másnap Japán hadat üzent az Egyesült Államoknak és Angliának. Ezt követte 11-én Németország és Olaszország hadüzenete az USA-nak. A háború kiterjedt

a Csendes óceán és a Távol-Kelet térségére, így a szó teljes értelmében *világháborúvá* vált.

Pearl Harbor után a japánok mintegy fél év alatt hatalmas, közel négymillió km²-nyi területet foglaltak el, mintegy 150 millió lakossal.[26] Decemberben csapást mértek a távol-keleti brit flottára is. Uralmuk alá került Thaiföld, Guam és Wake szigete, Burma, Hongkong, a Fülöp-szigetek, Indonézia minden nagy szigete, Új Guinea északi része, a Salamon-szigetek, Malájföld, Szingapur. Komolyan számolni kellett ausztráliai partraszállásukkal is. 1942 májusában azonban éppen ennek előkészületei során tengeri csatában vereséget szenvedtek a Korall-tengeren. Röviddel később kudarccal és jelentős veszteségekkel végződött az a kísérletük is, hogy meglepetésszerűen elfoglalják az amerikaiak Midway-szigeti tengeralattjáró-támaszpontját. Ezzel a csendes-óceáni erőviszonyok kiegyenlítődtek és egészen 1944-ig nagyobb szabású hadműveletekre nem került sor.

A NÉPEK HARCA A FASIZMUS FÖLÖTTI GYŐZELEMÉRT

A második világháborúban kezdettől tapasztalható volt a *néptömegek fokozódó önálló tevékenysége*, amely számottevő hatást gyakorolt a háború egész menetére, végső kimenetelére és következményeire is. A néptömegek fellépése a különböző országokban a fasizmus legyőzésére, a nemzeti függetlenség kivívására irányult, a háború utáni demokratikusabb nemzetközi rendezést és igazságosabb belső társadalmi rendszer kivívását célozta. Egészen sajátos – és a polgári megfigyelők számára meglepő – volt *a szovjet nép reagálása a háború leírhatatlan megpróbáltatásaira*, ragaszkodása az ország társadalmi rendszeréhez és vezető politikai erejéhez, az SZK(b)P-hoz.

Az ellenállási mozgalom fejlődését az egyes országok helyzetén kívül befolyásolta a háború általános menete. A Szovjetunió hadbalépése, az antifasiszta koalíció fokozatos kialakulása, majd a moszkvai csatában aratott szovjet győzelem után a mozgalom fejlődésének magasabb szakaszába lépett: kezdett tömegjelleget ölteni. Ehhez hozzájárult, hogy a háború során egyre súlyosabbakká váltak az ellentétek a német imperialisták és a legtöbb megszállt ország burzsoáziája között is.

Jugoszláviában, ahol a megszállás első percétől folyt a harc, 1941. június 27-én megalakult a népi felszabadító partizánosztagok vezérkara, J. Broz Titóval az élen. Július folyamán a JKP KB határozata alapján fegyveres felkelés robbant ki Crna Gora, Szlovénia, Bosznia-Hercegovina területén, amely átterjedt a horvát és szerb területre is. 1941 végére 80 000 ember állt fegyverben. Létrejött a kommunisták vezetése alatt álló Egységes Népi Felszabadító Front (JNOF), amely kiadta a szállóigévé vált jelszót: „Halál a fasizmusra – szabadságot a népnek!"

A jugoszláv mozgalomnak szembe kellett néznie saját burzsoáziájának szinte teljes árulásával. A fasiszta horvát Pavelić-klikk és a szerbiai Nedić-bábkormány a megszállókkal együttműködve harcolt a népi mozgalom ellen. Nem sikerült

[26] Mezsdunarodnije otnosenyija na dalnyem vosztoke (1840–1949). Moszkva, Politizdat. 565. old.

együttműködést teremteni a Londonban alakult emigráns jugoszláv királyi kormány hadügyminisztere, Mihajlović által közvetlenül vezetett, otthon működő fegyveres szervezettel, a csetnikekkel sem. Mihajlović utasításba adta, hogy „a kommunista partizánokkal nem lehetséges semmiféle együttműködés, minthogy ők a dinasztia ellen és a szociális forradalomért harcolnak. . ."[27] A csetnikek esetenként alkuba bocsátkoztak a németekkel, sőt: a tőlük kapott fegyvereket felhasználva harcba bocsátkoztak a partizánokkal. A nemzeti felszabadító harc így a burzsoázia politikai magatartása miatt hamarosan polgárháború jellegét is öltötte. A Kommunista Párt az első perctől kezdve osztatlanul kezében tartotta az ellenállás irányítását. A felszabadított területeken új demokratikus hatalmi szervek, népi felszabadító bizottságok születtek. 1942 novemberében a párt kezdeményezésére Bihać városában létrejött Jugoszlávia Antifasiszta Népi Felszabadító Tanácsa (szerb-horvát nevének kezdőbetűi után: AVNOJ), amely a megszállók által önkényesen feldarabolt országban a felszabadító harc egyetemes jugoszláv jellegét és társadalmi céljait juttatta kifejezésre, mint az új népi hatalom legfőbb szerve.

A *csehszlovák* ellenállás vezető ereje, a Csehszlovák KP a Szovjetunió elleni támadás előestéjén már súlyos vérveszteséget szenvedett. 1941 májusában a Gestapo a Szlovák KP szinte egész Központi Bizottságát letartóztatta. A K. Gottwald irányította moszkvai emigráns vezetésnek 1941 nyarán sikerült helyreállítani a CSKP KB tevékenységét, augusztusban pedig a Szlovák KP vezető szervét is újjászervezték. Ezt a munkát Szlovákiában négyszer, a cseh országrészeken háromszor kellett elvégezni a letartóztatások következtében.

A „cseh–morva protektorátust" a németek a szovjetellenes agresszió nagy fegyvergyárává építették ki. Az ellenállás fő frontja ezért a hadiipari szabotázs lett. A szlovák országrészben a harc elsősorban szlovák katonáknak a szovjet frontra küldése ellen irányult. Sikerült a katonai egységekben illegális kommunista sejteket alakítani, amelyek több helyőrségben felkelést robbantottak ki és megszervezték teljes szlovák alegységek átállását a Vörös Hadsereghez. 1941 őszén a klerikális-fasiszta Tiso-kormány kényszerűen hazarendelte a frontról a szlovák katonák jó részét.

1941 második felében a moszkvai emigráns központ a politikai és taktikai eltérések ellenére korlátozott együttműködést teremtett a Londonban tartózkodó Beneš-kormánnyal. Szeptemberben az országban létrejött Csehszlovákia Központi Nemzeti Forradalmi Bizottsága, amelyben az ellenállás minden fontos csoportja részt vett. Helyi illegális nemzeti bizottságok is alakultak. 1941 végétől megkezdődött a fegyveres partizáncsoportok szervezése előbb Szlovákiában, majd a cseh–morva országrészben.

1941 őszén a Szovjetunió területén a szovjet–csehszlovák egyezmény értelmében megalakult az 1. csehszlovák zászlóalj L. Svoboda ezredes vezetésével.

Lengyelországban 1941-ben az ellenállási mozgalom kulcskérdése a németellenes harc aktivizálása volt. A kommunista pártot még nem sikerült újjászervezni. Kommunisták és baloldali szocialisták különböző szervezeteket hoztak létre, amelyek saját kezdeményezésükre fegyveres szabotázsakciókat indítottak.

[27] Dokumenti o izdajsztva Drazse Mihajlovicsa. I. köt. Beograd 1945. 12. old.

A szervezés előrehaladottabb stádiumában volt a londoni emigráns-kormány befolyása alatt álló Armia Krajowa (Honi Hadsereg). Ez azonban továbbra is a passzív „fegyveres készenlét" és a semlegesség álláspontján állt. A szovjetellenes támadás után megjelent nyilatkozatában az AK vezetősége kijelentette, hogy „a lengyeleknek a két ellenfél által megszállt területen meg kell őrizniük a semlegességet... Hangsúlyozzuk, hogyha a lengyelek közül bárki is segíteni merészelné bármelyik felet, azt árulónak nyilvánítjuk".[28]

1941 augusztusában sikerült létrehozni a Felszabadító Harci Szövetséget, amely a lengyel nemzeti erők egyesítését hirdette az antifasiszta koalíció oldalán vívandó népi-nemzeti felszabadító harcra. Ugyanebben az időszakban a Kominternben VB a Szovjetunióban tartozkodó lengyel kommunistákból csoportot hozott létre, amelynek tagjai 1941 végén és 1942 elején megérkeztek Lengyelországba. 1942 januárjában mély illegalitásban megtartották a Lengyel Munkáspárt alakuló összejövetelét, amely felhívással fordult „a munkásokhoz, parasztokhoz, értelmiségiekhez, minden lengyel hazafihoz". A felhívás egységes antifasiszta nemzeti front alakítását javasolta a német megszállók elleni kíméletlen harc előmozdítására. Rövidesen felélénkült a fegyveres harci tevékenység. 1942 májusában megalakultak a párt által irányított Gwardia Ludowa (Népi Gárda) első egységei.

A Komintern VB 1941 januárjában megvizsgálta *Görögország Kommunista Pártja* munkáját és jóváhagyta annak értékelését, amely szerint az ország függetlenségét legkomolyabban fenyegető fasiszta imperialista támadással szemben az egész népet fel lehet sorakoztatni. Május 31-én, amikor a megszállás már bekövetkezett, a GKP Központi Bizottsága felhívással fordult a hazafiakhoz a nemzeti felszabadító harc megindítására. A május 31-ére virradó éjjel Manolisz Glezosz és más görög hazafiak letépték a horogkeresztes zászlót az athéni Akropoliszról.

A felhívás után kísérletet tettek más politikai erők bevonására. Miután a burzsoá pártok elzárkóztak a németellenes harc gondolatától, 1941 szeptember végén a GKP, az Agrárpárt, a Szocialista Párt és a Népi Demokratikus Szövetség létrehozta a Nemzeti Felszabadító Frontot (EAM), majd decemberben a Görög Népi Felszabadító Hadsereget (ELASZ).

Franciaországban a fegyveres ellenállásra való áttérés első nagy lépéseként a Kommunista Párt 1940 októberében létrehozta a Különleges Szervezet (OS) egységeit.[29] A párt törekvése az volt, hogy a rendelkezésre álló erőkkel azonnali fegyveres akciókat indítson, másrészt a munkásosztály legforradalmibb erői köré széles egységfrontot hozzon létre. Az FKP KB 1941. május 15-én nyilatkozatban szólította fel az ország lakosságát, hogy teremtsék meg a „Franciaország függetlenségéért harcoló Nemzeti Frontot". Egyidejűleg a Különleges Szervezet az FTPF (Francia Szabadcsapatok és Partizánok) nevet vette fel. Mivel De Gaulle emigráns szervezetének országon belüli bázisa még nem volt, az akciók során kialakuló Nemzeti Front az ellenállás legfontosabb szervezetévé vált. 1941 augusztusában a párizsi metró egyik állomásán az FTPF egyik tagja lelőtt egy német

[28] Biuletyn Informacyjny ZWZ, 1941. június 26.
[29] A Francia Kommunista Párt története. Kossuth 1968. 243. old.

tisztet. E tett nyomában sokasodtak a hasonló támadások és szabotázsakciók. Megindult a legendás „Harc a sínekért": a partizánok a német hadsereg szerelvényei ellen sorozatos támadásokkal akadályozták a nácik csapatmozdulatait és keletre irányuló szállításait. A megszállók tömeges megtorlásokkal próbálták útját állni a harcnak. Nehezítette a helyzetet, hogy De Gaulle Londonból kivárásra szólította fel a franciákat, az angolok azon szándékának megfelelően, hogy a fegyveres akciót csupán az esetleges angolszász partraszállás pillanatára időzítsék.

Érlelődött az ellenállási mozgalom a nácik szövetségesévé szegődött kormányok hátában is. 1941 októberében a franciaországi Toulouse-ban (vichyi fennhatóság alatt álló terület) *több haladó olasz szervezet* – köztük a szocialista és a kommunista párt – közös illegális értekezlete programot adott ki, amely célul tűzte ki az ország kiválását a háborúból, a német megszállók kiűzését és a fasiszta rendszer megszüntetését. E program alapján 1942 nyarán Torinóban, majd Milánóban Nemzeti Frontbizottság jött létre, amelyhez a keresztény demokraták, liberálisok és köztársaságpártiak is csatlakoztak.[30]

A németek által gyakorlatilag megszállt *Bulgáriában* a harc közvetlenül a Szovjetunió elleni támadás után lángolt fel. 1941. június 24-én a kommunista párt – akkori nevén: Bolgár Munkáspárt – Központi Bizottsága a fegyveres felkelésre való felkészülést tűzte napirendre. Megalakult a párt Központi Katonai Bizottsága, amely már június végére megszervezte az első partizáncsoportokat. 1942-ben a haladó pártok és csoportok összefogása révén létrejött a kommunisták vezette Hazafias Arcvonal, és erősödtek a fegyveres harci szervezetek. A németek, akik rávették a cárt, hogy üzenjen hadat Angliának és az USA-nak, úgy látták, hogy a Szovjetunióval szemben a bolgár katonáknak nem vennék hasznát. Ezért Bulgária egyelőre nem került hadiállapotba a Szovjetunióval.

Románia kormánya elkötelezte magát arra, hogy területi előnyök fejében részt vesz a németek szovjetellenes háborújában. A Román KP a KI VB áprilisi levelében javasoltaknak megfelelően minden erejével akadályozni igyekezett Románia bevonását a balkáni hadműveletekbe és felhasználását a Szovjetunió elleni agresszió bázisaként. A Hitler segítségével hatalomra jutott ultrareakciós Antonescu tábornok kormánya azonban keresztülvitte, hogy június 22-e hajnalán a német csapatokkal együtt 10 román hadosztály is átlépte a szovjet határt.

Erőteljesen nőtt a népi erők aktivitása a fasiszta hatalmakkal harcban álló országokban is.

Az *Egyesült Államok Kommunista Pártja*, amely a háború imperialista jellege miatt kezdetben a háborútól való távolmaradás érdekében lépett fel, 1941 júniusában úgy foglalt állást, hogy „teljes és korlátlan együttműködést kell megteremteni az USA, Nagy-Britannia és a Szovjetunió között Hitler katonai legyőzése céljából".[31] Hat nehéz hónapon át védelmezte ezt az álláspontot, mígnem a Pearl Harbor-i támadás áthangolta a közvéleményt. A japán agressziót értékelve a párt Országos Bizottsága kijelentette, hogy „a Kommunista Párt felajánlja hűségét, odaadó munkáját és utolsó csepp vérét is a haza támogatása érdekében a haza

[30] *R. Battaglia – G. Garritano:* Az olasz ellenállás története. Kossuth 1965. 16–17. old.

[31] The Communist, 1941. július. (Az USA KP Országos Bizottságának állásfoglalása.)

létét fenyegető mind ez ideig legnagyobb válság időszakában".[32] A párt és a kommunista ifjúsági szövetség 15 000 tagja teljesített katonai szolgálatot. Közülük 1200-nál többet tüntettek ki; sokan tiszti rangra emelkedtek.

A párt erőfeszítéseket tett *a haditermelés gépezetének gyorsabb beindítására.* Támogatta a szakszervezetek balszárnyát abban, hogy az üzemigazgatóságokkal közösen a munkások hozzanak létre termelési bizottságokat a nagyüzemekben. Helyeselte az AFL és a CIO szakszervezetek 1941. évi kongresszusainak határozatát annak érdekében, hogy a munkásság ne szervezzen sztrájkokat. A határozat után egy év alatt egyharmadára csökkent a sztrájkok száma. Egyidejűleg harc indult azért, hogy ez az önzetlen fellépés valóban a haditermelés növelését szolgálja, ne pedig – amire számos példa volt – csupán a profit gyorsabb növekedését.

Nagy-Britanniában, ahol az „angliai csata" után is komoly erőfeszítések történtek a védelem megszilárdítására, a dolgozók mozgalma több irányú volt. Harcoltak azok ellen, akik az üzemekben bevezetett hadimunkarendet nyerészkedésre használták. 1940-ről 1941-re a sztrájkolók száma itt emelkedett. Egyidejűleg harc indult a fasizmussal való megalkuvás híveinek eltávolításáért a kormányhivatalokból, „Távozzanak a müncheni emberek!" jelszóval. Felléptek a tömegek azért, hogy Anglia találja meg természetes szövetségesét a Szovjetunióban. E célkitűzések jegyében 1941 januárjában 1 200 000 dolgozó képviseletében a dolgozók jogait védő népi gyűlés ült össze. A mozgalom hevessége, a kommunisták jelentős szerepe annak vezetésében megrettentette az uralkodó köröket: a munkáspárti belügyminiszter betiltotta a „Daily Worker"-t.

A KELETI FRONT HELYZETE 1942 ELEJÉN

A moszkvai csata után a szovjet főparancsnokság elérkezettnek látta az időt a front több szakaszán egyszerre végrehajtandó támadó hadműveletek kibontakoztatására, amelyek a Szovjetunió területét megtisztíthatnák a német megszállóktól. Ez az elképzelés az 1941 végén elért sikereken és a szovjet hadiipar növekvő erején alapult, de számolt azzal is, hogy a szövetségesek 1942-ben aktív hadműveleteket indítanak Nyugat-Európában. Sztálin még 1941 júliusában levélben intézett ilyen kérést Churchillhez, aki – bár semmilyen kötelezettséget nem vállalt, és elsősorban egy ilyen vállalkozás nehézségeit hangoztatta – elismerte, hogy az európai második front megteremtése kívánatos. A szovjet támadás lehetőségére utalt a német hadigépezet megingása is; 1942 elején a németek – a háború kezdete óta első ízben – olyan helyzetbe kerültek, hogy hadiiparuk nem tudott lépést tartani a hadműveletek során elszenvedett veszteségekkel, ami érezhetővé vált a frontokon. (A harckocsiveszteség pl. kétszerese volt a termelt mennyiségnek.)

A Vörös Hadsereg Legfelső Főparancsnoksága – ismerve az ellenség erejét – rá akarta kényszeríteni a német hadvezetést, hogy még a tavasz beállta előtt felhasználja tartalékait. Ezért a szovjet csapatok röviddel a moszkvai ütközetben aratott győzelem után, január 9-én ismét támadásba lendültek. Mintegy három-

[32] The Communist. 1941. december.

hónapos súlyos harcban Moszkva előterében újabb 80–250 kilométeres előretörést kényszerítettek ki. A többi fronton végrehajtott hadműveletek kevésbé voltak sikeresek. A németek 18 hadosztályt tudtak átdobni nyugatról, ahol semmiféle harci tevékenység nem folyt. Megmutatkozott az is, hogy a szovjet parancsnokságoknak még nem volt tapasztalata nagy támadó hadműveletek végrehajtásában. Ennek következtében a szovjet csapatoknak, amelyek 1942 elején továbbra is kezükben tartották a kezdeményezést, áprilisban valamennyi fronton védelembe kellett átmenniük.

A hadiesemények alakulásában két fő tényező játszott közre: a német imperializmus rendkívüli erőfeszítései és a nyugati szövetségeseknek a második front kérdésében tanúsított magatartása.

A hitlerista Németország vezetői 1942 tavaszán igyekeztek levonni a következtetéseket a villámháború kudarcából. Márciusban Hitler utasítást adott ki „a hadiipari gazdaság védelméről". Létrehozták a *Hadigazdasági Tanácsot*, amelynek működését tőkés nagyvállalkozók irányították. Nagy erőfeszítést tettek korszerű harceszközök gyártására. Újabb nagyszabású mozgósítást rendeltek el és a behívottak helyére hadifoglyokat, illetve a megszállt területekről elhurcolt polgári lakosokat, rabszolgamunkásokat állítottak. Ez utóbbiak száma 1942-ben 4 millió fölé emelkedett, annak dacára, hogy az éhezéstől és a kimerültségtől százezerszámra pusztultak el. A haditermelés ismét gyorsan emelkedett; egyes fegyverfajták esetében megközelítette az 1941-es kibocsátás kétszeresét.

Ennek alapján a német hadvezetőség az egész háború szempontjából döntő jelentőségű keleti és délkeleti irányú támadás tervét dolgozta ki. A cél az volt, hogy elvágják a Volgát, a kaukázusi szovjet olaj szállításának fő útvonalát, egyidejűleg megszállva az Észak-Kaukázust és a kaukázusi hágókat. Át akarták vágni a Murmanszk-vasútvonalat, a kölcsönbérleti szállítmányok egyik fő ütőerét is. Azt remélték, hogy ekképpen 1942-ben befejezhetik a keleti háborút, mielőtt nyugaton szembe kellene nézniük a partraszállás veszélyével.

A keleti fronton tartózkodó német csapatokat 1942 tavaszán 35 újabb hadosztállyal erősítették meg. Ezáltal május elején a 232 működő német hadosztályból 178, továbbá nyolc dandár és négy légiflotta a szovjet fronton tevékenykedett. Ez az összes német csapatok 80%-a volt. Ehhez járult Németország európai szövetségeseinek 39 hadosztálya, 12 dandárja és teljes légiereje.

A MÁSODIK FRONT KÉRDÉSE

Az 1942 tavaszára kialakult helyzetben nagy jelentőségre tett szert az európai második front megnyitása. Ezért – valamint a szövetségesi viszony szerződéses rögzítése érdekében – májusban magas szintű szovjet küldöttség utazott Londonba és Washingtonba.

A második front kérdésében a brit és amerikai kormány nézetei eltértek. Az amerikai katonai vezetők többsége ekkoriban Európát tekintette a háború fő frontjának és Németország legyőzését csak a brit szigetekről kiinduló tömeges invázióval tartotta lehetségesnek. Az invázió valamilyen formáját – tekintettel az újabb német támadás előjeleire és a Szovjetunió általuk feltételezett kiesésének

veszélyére – eléggé sürgősnek, esetleg már 1942-ben végrehajtandónak ítélték. Más volt a véleménye a brit kormánynak, amely a szállításokon túlmenően semmit sem akart kockáztatni a szovjet front helyzetének enyhítéséért. Az angol kormány abban az irányban befolyásolta az USA vezető köreit, hogy a két ország fő erőit 1942-ben az észak-afrikai hadszíntéren vesse be.

A szovjet delegáció londoni tárgyalásai a második front szempontjából eredmény nélkül végződtek, azonban megkötötték a két ország háborús és háború utáni együttműködéséről szóló szövetségi szerződést. A delegáció útjának következő állomásán, Washingtonban Roosevelt elnök május 30-án közölte a szovjet kormány képviselőivel, hogy az USA kész 1942-ben megnyitni az európai második frontot. Amerikai–szovjet kölcsönös segélynyújtási egyezményt írtak alá; ennek alapján június 12-én közös amerikai–szovjet közlemény jelent meg a tárgyalásokról, amely tartalmazta az alábbi mondatot: „A felek a tárgyalások során teljes egyetértésre jutottak abban a vonatkozásban, hogy az európai második front megnyitása 1942-ben halaszthatatlan feladat." Ezt a mondatot tartalmazta az egyidejűleg kiadott angol–szovjet kommüniké is.

1942 tavaszán és nyarán az USA és Anglia nagy ipari városainak dolgozói tömegmozgalmat indítottak a szövetségesi kötelezettségek teljesítéséért. New Yorkban félmillió munkás rendezett tüntetést a Szovjetunióval való szolidaritás jegyében. Az USA nagy szakszervezeteihez tartozó szakmai központok egymás után fogadtak el határozatokat, amelyek a második front megnyitását követelték. Angliában augusztusban Churchillnek 105 000 londoni munkás petícióját nyújtották át, amely kijelenti: „Minden áldozatra készek vagyunk a második front érdekében. Nem tűrhetjük tovább, hogy egymagára a Szovjetunióra háruljon minden áldozat."

A mozgalom folyamán megerősödtek a dolgozók szervezetei és meggyorsultak a lend-lease szállítmányok is. A második front megnyitását azonban nem tudta kivívni. A Szovjetunióval kötött egyezmények aláírása után az angol kormány fokozta nyomását az USA-ra az invázió elhalasztása érdekében. Londonban a két fél tárgyalásain kiderült, hogy a brit kormány nem egyezik bele az 1942-es partraszállásba. Az USA ezek után magáévá tette a brit álláspontot. Az európai partraszállás tervét levették a napirendről. Ez egyértelmű volt azzal, hogy a háború elhúzódik és a népekre újabb súlyos megpróbáltatások várnak.

1942 augusztusában Churchill Moszkvába utazott, hogy ezt a döntést közölje a szovjet kormánnyal. A válaszul neki átnyújtott emlékirat megállapította: „Azok a nehézségek, amelyek a második front 1942-ben való létrehozásának elutasítása folytán állnak elő a Vörös Hadsereg számára, kétségtelenül rontani fogják Anglia és valamennyi többi szövetséges katonai helyzetét."[33]

[33] Sztálin üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel. 1941–1945. Kossuth 1958. I. köt. 73. old.

A NÉMETEK ÚJABB ELŐNYOMULÁSA KELETEN

A szovjet emlékirat megállapítását tények igazolták. Június végére a fasiszták az egész Krím-félszigetet hatalmukba kerítették, megtörve Szevasztopol 250 napig hősiesen védekező helyőrségének ellenállását. Elhárítva a szovjet csapatok májusi támadását, Harkov alatt nagy erőkkel rést ütöttek a Délnyugati Front északi szárnyán. A szovjet csapatok kénytelenek voltak mintegy 160–170 kilométert visszavonulni a Don mögé, illetve Sztálingrád irányába, hogy elkerüljék a szárnyak bekerítését. A németek egy hadseregcsoportja ezután – Rosztov elfoglalásával – előrelendült a Kaukázus irányába, egy másik csoport pedig Sztálingrádot, mint volgai átkelőhelyet kívánta hatalmába keríteni.

Bár a Vörös Hadsereg e harcok során súlyos veszteségeket szenvedett, visszavonulása nem hasonlítható az egy évvel korábbihoz. A csapatok szervezetten, a felsőbb irányítással összhangban vonultak vissza, tervszerű ellencsapásokat mérve, jelentősen késleltetve a tervezett náci hadműveletek menetét.

Augusztus második felében a németeknek sikerült átkelni a Don folyón és Sztálingrádtól északra kijutottak a Volgához. Szeptember közepén megindult a harc Sztálingrád birtoklásáért. Más csapatok elérték a Kaukázus előhegyeit.

Sztálingrádban házról házra folyó elkeseredett küzdelem bontakozott ki. A várost védő csapatok, a végig működő hadiüzemek és a Vörös Flottilla csapatai két hónapon át gigászi küzdelmet vívtak a támadókkal a romhalmazzá vált városban. November közepén azonban a nácik támadó ereje kifulladt és előkészületeket tettek arra, hogy védelembe vonuljanak. Erre az időszakra a keleti front minden szakaszon megmerevedett: a német parancsnokság nagyratörő terveit a jelentős sikerek ellenére sem sikerült végrehajtani.

A SZOVJETUNIÓ BELSŐ HELYZETE 1942-BEN

A szovjet gazdaság helyzetét 1942-ben kettősség jellemezte. A németek újabb létfontosságú nyersanyaglelőhelyeket és ipartelepeket kerítettek hatalmukba. Másrészt azonban ekkor lendült neki az előző időszakban keletre telepített üzemek munkája. Nagyszabású fejlesztőmunka folyt a fronttól távol eső keleti iparvidékeken is. Bár az ipar össztermelése jóval a háború előtti szint alatt állt,[34] a hadiipar 1942 őszétől mennyiségileg és minőségileg is jóval *meghaladta a háború előtti szintet*. Tömegesen gyártották a modern fegyvereket, a T-34-es harckocsikat és a „Katyusa" sorozatvető-fegyvert.

Rendkívüli nehézségeket küzdött le a *közlekedés*, amelynek leginkább kiépített része a megszállók kezére került. Az Állami Honvédelmi Bizottság mellett szállítási bizottság alakult, amelynek irányításával rövid idő alatt 4000 km vasútvonalat újítottak fel és a fő hadászati irányokban mintegy 3000 km-nyi új vonalat építettek.

A nyomasztó munkaerőhiány enyhítésére különböző intézkedések születtek.

[34] A széntermelés 150 millió helyett 75 millió tonna volt, az acéltermelés 18 millió helyett csak 8,1 millió tonnát produkált. (Világtörténet. X. köt. Kossuth 1966. 249. old.)

41%-ról 52%-ra nőtt az iparban dolgozó nők száma. A Legfelsőbb Tanács Elnökségének 1942. február 13-i rendelete[35] nyomán több mint 700 000 ember lépett munkába az iparban. Az iparitanuló-intézetekből 1 millió új munkás került ki.

Igen súlyos volt a *mezőgazdaság* helyzete a legtermékenyebb területek elvesztése, a munkaképes férfiak hadseregbe és iparba áramlása, a mezőgazdasági gépgyártás háttérbe szorulása miatt. A falun is hatalmas munka hárult a nőkre, akiknek aránya ugrásszerűen nőtt a vezető tisztségviselők és a gépészek között. Az állati és emberi erővel végzett munka ismét előtérbe került. A kolhozrendszer ezekben az években mutatta meg erejét: bár a termelés erősen visszaesett, a falu nagy nélkülözések árán biztosítani tudta a hadsereg és a városok minimális ellátását.

Az 1941 végén felszabadított területeken már az *újjáépítés* volt a fő feladat. A moszkvai szénmedence bányáinak rekordgyorsaságú helyreállítása nagy szerepet játszott a kiesett Donyec-vidéki termelés pótlásában.

1942 októberében, a sztálingrádi csata kellős közepén megreformálták a szovjet csapatok irányításának rendszerét: megszűnt a politikai biztosi intézmény (komisszár), és a csapatoknál egyszemélyi irányítást hoztak létre. Egyidejűleg bevezették a rendfokozatok és rangjelzések egységes rendszerét.

Mialatt a német csapatok délkeleti irányú támadása folyt, a hitlerista front mögötti területen a korábbinál magasabb szintre emelkedett, szervezettebbé vált a népi ellenállás. Ebben nagy szerepet játszott az Állami Honvédelmi Bizottság 1942. május 30-i határozata, amellyel létrehozta a Partizánmozgalom Központi Törzsét, illetve a frontok haditanácsai melletti törzseket. Az ősz folyamán a törzsek értekezleteket tartottak, amelyekre a hátországba (ahogy akkor nevezték: a „Nagy Földre") szállították a nagyobb partizánegységek parancsnokait. Az értekezletek nyomán fellendült a nagyobb mélységben is működni képes *tömeges partizánalakulatok szervezése.* A nagy kiterjedésű erdőkben tevékenykedő partizán dandárokon kívül nagy nehézségek közepette fokozták tevékenységüket a városokban és nagyobb településeken működő illegális harci csoportok is. 1942 derekán a partizánok utasítást kaptak, hogy a helységekért vívott harc helyett erejüket a közlekedési vonalakon folyó német csapatmozgás elleni akciókra összpontosítsák. Megindultak a partizán magasabb egységek ún. „portyázó" hadműveletei. (Sz. A. Kovpak és A. Ny. Szaburov brjanszki dandárai pl. 700 km-es utat jártak be a németek hátában.) A hitleristáknak mind több alakulatot (1942 őszén 22–24 hadosztályt) kellett a partizánok ellen bevetniük. A németek veszteségeikért egyre inkább a lakosság gyötrésével próbáltak elégtételt szerezni. Erre vonatkozó utasításuk előírta, hogy a partizánakciókat a lakosság egyetemes felelőssége alapján kell kezelni. A partizánharc ennek ellenére egyre nagyobb hatást gyakorolt a frontok helyzetére.

[35] Lásd Kommunisztyicseszkaja Partyija v velikoj otyecsesztvennoj vojnye 1941–1945. Dokumenti i matyeriali. Moszkva. Polityizdat 1970. 74–75. old.

A VÖRÖS HADSEREG SZTÁLINGRÁDI GYŐZELME

A Sztálingrádot védő csapatok önfeláldozó harca lehetővé tette, hogy a szovjet főparancsnokság 1942 őszén jelentős tartalékokat hozzon létre és ezeket jól álcázva Sztálingrád körzetébe vonja. „Egyáltalán nem vettük észre – vallotta később Jodl vezérezredes –, hogy a 6. hadsereg szárnyán nagy orosz erőket összpontosítottak."

1942. november 19-én a hajnali órákban hatalmas tüzérségi előkészítés után a Vörös Hadsereg támadásba lendült. A viszonylag nem nagy kiterjedésű frontszakaszon a Sztálingrádi, Doni és Délnyugati Front szovjet csapataival (1 005 000 fő) a németek és szövetségeseik mintegy 50 hadosztálya (1 011 000 fő) állt szemben.

A támadó ékek harapófogóként hatoltak be a német arcvonalon ütött résekbe és 23-án találkoztak. A gyűrűben rekedt 20 német és 2 román hadosztály, mintegy 330 ezer ember. A szovjet csapatok tovább nyomultak nyugat felé. Hitler nem engedélyezte a bezárt csapatok kitörési kísérletét, viszont eredménytelen maradt az a próbálkozás, hogy nagy páncélos erőkkel átvágják a gyűrűt. A bekerített csapatokat december végére már 250 kilométer választotta el a tényleges frontvonaltól. A szovjet parancsnokság többször felszólította őket a megadásra, de Paulus vezérezredes Hitler parancsára elutasította azt. Február 2-ára a Vörös Hadsereg befejezte a bekerített csoportosulás megsemmisítését. 91 ezer ember esett fogságba (köztük 2500 tiszt és 24 tábornok). A hadszíntéren 147 ezer német halottat szedtek össze.[36]

A sztálingrádi ütközet, amelyben közvetlenül száznál több hadosztály mérte össze erejét, a második világháború katonai, politikai és lélektani fordulópontja volt. Németországban több napos nemzeti gyászt rendeltek el. A súlyos vereség megdöbbentette a nácik katonai gépezetében vakon bízó csatlóskormányokat; hatalmas lökést adott az antifasiszta ellenállás fejlődésének Európa és Ázsia sok országában.

A szovjet csapatok rövidesen felszabadították az Észak-Kaukázust is és csapást mértek a felső Donnál csoportosuló német, olasz és magyar csapatokra. (Itt pusztult el a 2. magyar hadsereg.) Január közepén sikerült keskeny rést ütni Leningrád 1941 szeptembere óta tartó blokádján. A keleti front helyzete gyökeresen megváltozott.

AZ ÉSZAK-AFRIKAI HÁBORÚ BEFEJEZÉSE

Mialatt Sztálingrádnál és a front más szakaszain a Vörös Hadsereg magához ragadta a hadászati kezdeményezést, a nyugati szövetségesek is sikereket értek el egy másik – igaz, a háború kimenetele szempontjából másodrendű fontosságú – hadszíntéren.

Olaszország 1940 végén és 1941 elején elszenvedett afrikai vereségei után a német hadvezetőség Afrikai Hadtestet hozott létre E. Rommel tábornok parancsnoksága alatt. 1941 márciusában a hadtest Líbia területén, El-Ageilától keletre vereséget mért az angolokra és visszavetette őket egyiptomi területre. 1941 no-

[36] NHHT. 3. köt. Zrínyi Katonai Kiadó 1965. 52. old.

Népfront-tüntetés Párizsban 1936. július 14-én

A francia népfront pártjainak gyűlése a kommunárok falánál (középen M. Thorez, mögötte L. Blum, előtte H. Barbusse)

A SPANYOL KÖZTÁRSASÁG VÉDELMÉBEN

A nemzetközi brigádok önkénteseinek katonakönyve

República Española

Número de la libreta 61174

BRIGADAS INTERNACIONALES

CARNET MILITAR PARA

Apellidos WEICHERT

Nombre EUGEN

LEER CON ATENCION

1) Se ruega a los voluntarios que manden a cada cambio este Carnet Militar al Servicio de Efectivos.
2) No se extienden duplicados de este Carnet.
3) Los portadores del Carnet no tienen derecho a hacer inscripciones.

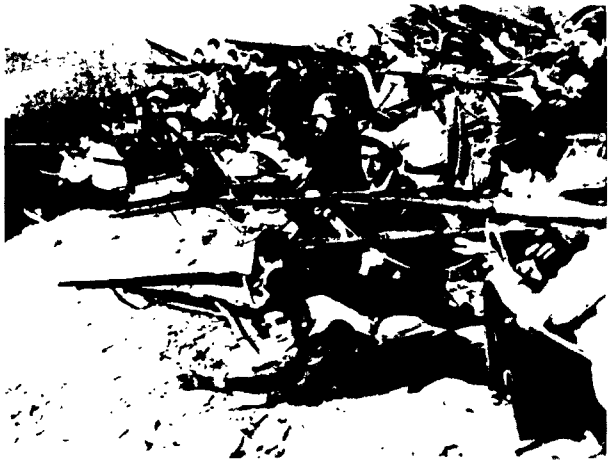

Az önkéntesek Madridot védik (1936. november)

A belga szocialista L. de Brouckere, a kommunista L. Longo és F. Dahlem Albaceteben az önkéntesek között

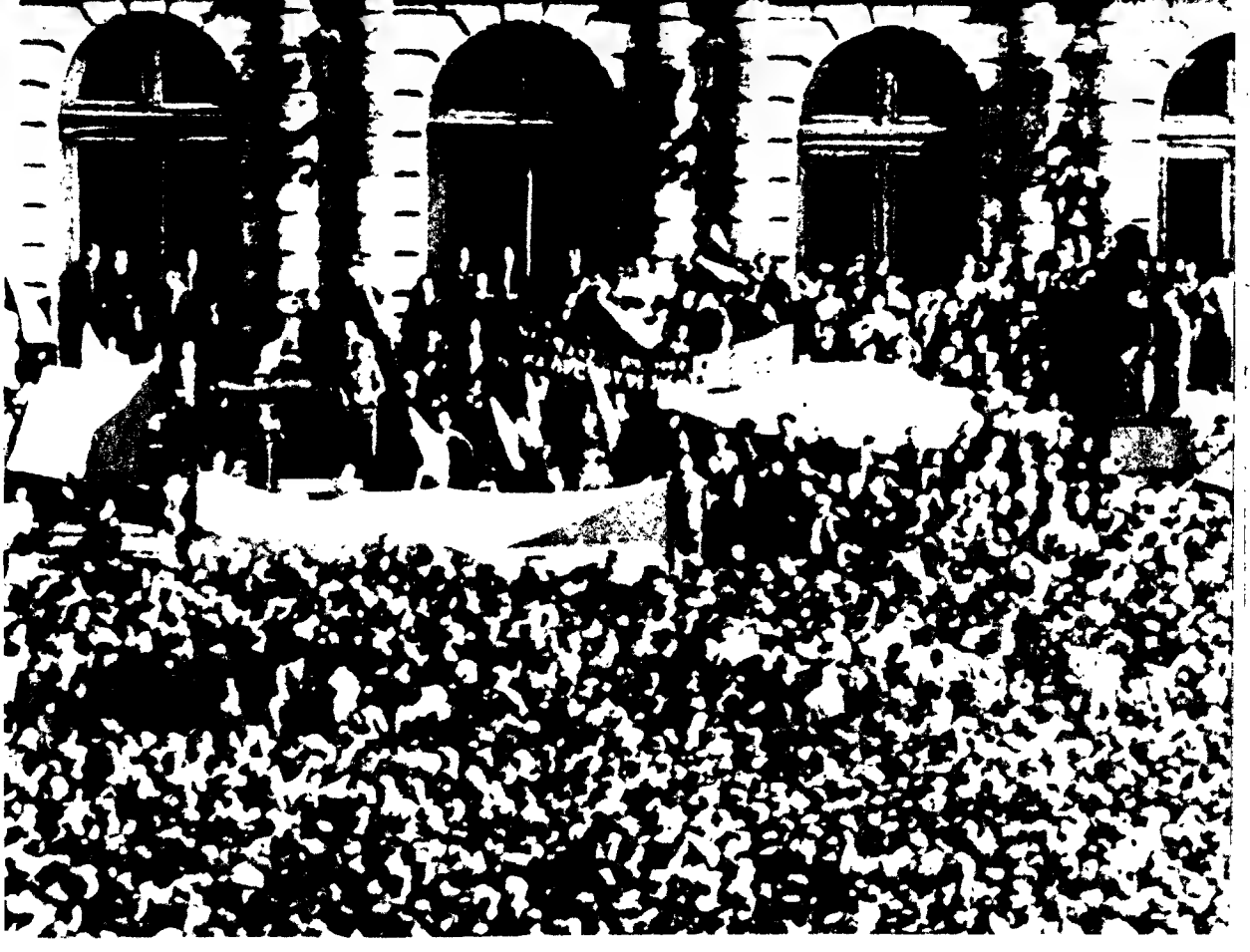

Nagygyűlés Prágában
a köztársaság védelmében
(1938. szeptember)

A „Nagy Földről" érkezett tiszt eligazítást tart egy szovjet partizánosztagnak

FEGYVERREL A FASISZMUS ELLEN

Jugoszláv partizánok

Jugoszlávia. A Petőfi-brigádban harcoló magyar ifjúmunkások egy csoportja

Lengyel antifasiszta harci alakulat

Bolgár felkelők

Francia maquisard-ok

A „Szabad Németország" Nemzeti Bizottságának kiáltványa

NATIONALKOMITEE

Freies Deutschland

MANIFEST

des Nationalkomitees „FREIES DEUTSCHLAND" an die Wehrmacht und an das deutsche Volk

Die Ereignisse fordern von uns Deutschen unverzügliche Entscheidung. In dieser Stunde höchster Gefahr für Deutschlands Bestand und Zukunft hat sich das Nationalkomitee „Freies Deutschland" gebildet.

Dem Nationalkomitee gehören an Arbeiter und Schriftsteller, Soldaten und Offiziere, Gewerkschaftler und Politiker, Menschen aller politischen und weltanschaulichen Richtungen, die noch [illegible] einem Jahre allen rechten Zusammenschluß nicht [illegible] gehalten hätten.

Das Nationalkomitee bringt die Gedanken und den Willen von Millionen Deutschen an der Front und in der Heimat zum Ausdruck, denen das Schicksal ihres Vaterlandes am Herzen liegt.

Das Nationalkomitee erachtet sich als berechtigt und verpflichtet, in dieser Schicksalsstunde im Namen des deutschen Volkes zu sprechen, klar und schonungslos [illegible] erfordert.

Hitler führt Deutschland in den Untergang.

An den Fronten:

Die Niederlagen seit 7 Monaten und ohne Beispiel in der deutschen Geschichte: Stalingrad, Don, Kaukasus, Libyen, Tunis. Hitler allein trägt die Verantwortung für diese Niederlagen. Er steht immer noch an der Spitze der Wehrmacht und des Reiches. Obe Tausende von Kilometern Frontlänge verteidigen die deutscher Armeen [illegible] von ihrer Heimat, gestützt auf Bundesgenossen, deren Kampfwert und Zuverlässigkeit von vornherein fragwürdig war, in den mächtigen Schlägen [illegible] von Woche zu Woche stärker werden in Kreuzen ausgesetzt. Die [illegible] Englands und Amerikas stehen vor den Toren Europas. Bald wird [illegible] nach allen Seiten zugleich [illegible] Die geschwächte deut[illegible] [illegible] Gegnern wird [illegible] Der Tag des Zusammenbruchs naht!

In der Heimat:

Deutschland [illegible] heute zum Kriegsschauplatz geworden. Städte, Industrie, [illegible] und Werften in steigendem Maße zerstört. Unsere Mütter, Frauen und Kinder [illegible] Heim und Habe. Die freie Bevölkerung ist entrechtet. Die totale Mobilisierung ruiniert den Handwerker und den Gewerbetreibenden und bringt das arbeitende Volk um seine letzten gesunden Kräfte.

Seit Jahren hat Hitler, ohne Willensbetragung des Volkes, diesen Erbeutungskrieg vorbereitet. Hitler hat Deutschland politisch isoliert. Er hat die drei größten Mächte der Welt gewissen-

Szovjet és román katonák egy csoportja 1944 augusztusában

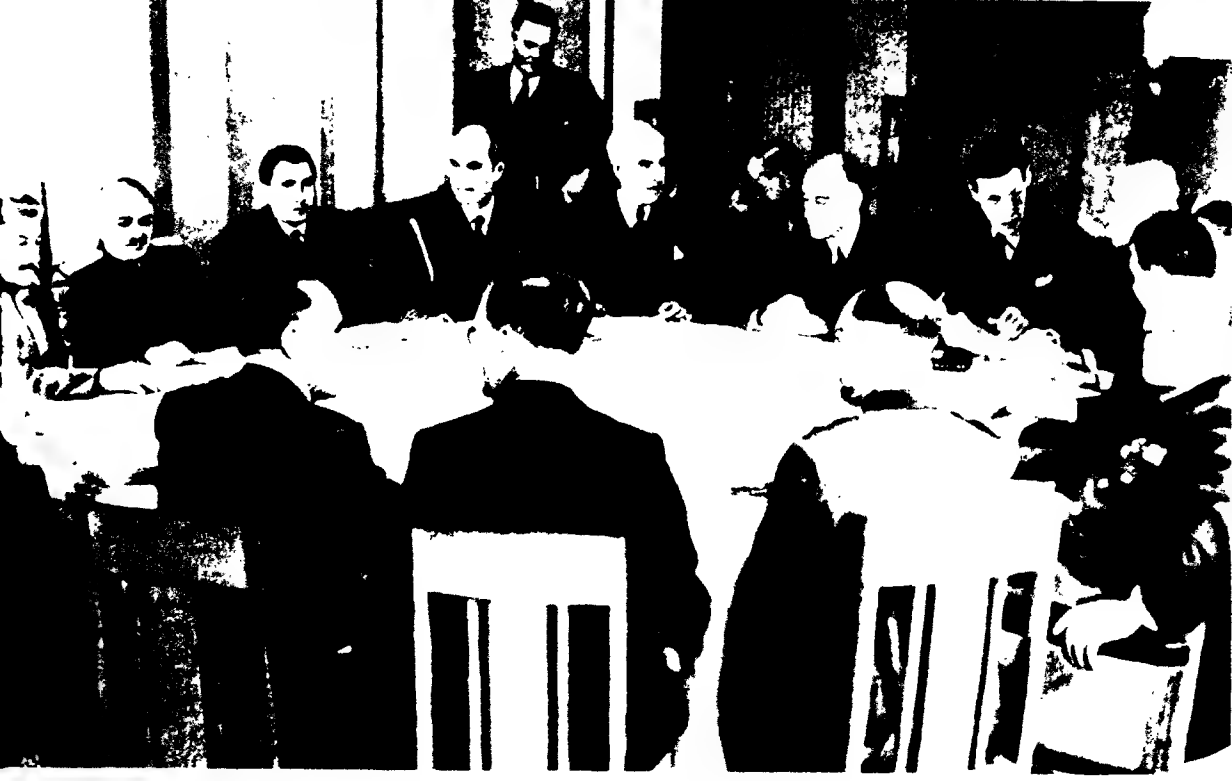

A jaltai konferencia (1945. február 4.–11.)

A győzelem napján Moszkvában (1945. május 9.)

vemberében azonban, amikor a Moszkva elleni támadás céljára a német légierő jó részét a keleti frontra csoportosították át, az angolok támadása egészen Kyrenaika líbiai tartomány nyugati határáig szorította vissza a németeket. 1942 tavaszán a németeknek és olaszoknak sikerült ismét hatalmukba keríteni egész Líbiát, sőt egyiptomi területen az El Alamein-i szorosig nyomultak előre. Augusztusban megpróbálkoztak a Szuezi-csatorna megkaparintásával is. E kísérlet kudarca után került sor az afrikai hadjárat szempontjából döntő El Alamein-i ütközetre, amelyben 4 német és 8 olasz hadosztállyal 11 angol hadosztály és 4 dandár állt szemben. Technikailag az angol hadsereg két–háromszoros fölényben volt. Kétheti elkeseredett harc után 1942. november 8-án sikerült áttörni a német–olasz arcvonalat, amelynek sorsát megpecsételte, hogy az egyidejűleg folyó sztálingrádi ütközet a fasiszta hadseregek minden tartalékát fölemésztette.

Az El Alamein-i csata idején amerikai–angol partraszállásra került sor a vichyi kormány igazgatása alatt álló Algéria és Marokkó területén is. Ez két front közé szorította a Tunéziában csoportosuló német és olasz csapatokat. Hosszas csatározások után májusban befejeződött Észak-Afrika megtisztítása a tengelyhatalmak erőitől.

Az észak-afrikai fordulat megfelelt a brit kormány azon elképzelésének, hogy elviselhető kockázat árán szilárdítsa meg háborús pozícióit. Ez a művelet a keleti frontról nem vont el erőket, jelentősége mégis nagy volt, mert véget vetett a Szuezi-csatornát és a Közel-Kelet térségét 1940 óta fenyegető veszélynek és kritikus helyzetbe hozta az olasz fasiszta rendszert.

A VÖRÖS HADSEREG KURSZKI GYŐZELME

1942 novemberétől 1943 márciusáig a Vörös Hadsereg csapatai jelentős áldozatok árán mintegy 100 német hadosztályt zúztak szét. A német főhadiszállás ezért 1943 nyarán nem gondolhatott stratégiai jelentőségű több frontos támadásra. A még birtokában tartott megszállt terület biztosításához azonban meg kellett kísérelnie a front valamelyes kitolását keletre. A Vörös Hadsereg stratégái a támadást, sőt annak valószínű irányát is előrelátták. „1943 tavaszán és nyarán az ellenség támadása csak a kurszk–voronyezsi irányban várható" – írta a Vörös Hadsereg vezérkarához írott jelentésében a Központi Front törzsének főnöke, Malinyin altábornagy.[37]

A német támadás 50 hadosztály – mintegy kilencszázezer ember – bevetésével fel akarta használni a szovjet arcvonal úgynevezett „kurszki kiszögellését" egy nagyszabású átkaroló hadművelet végrehajtására. Támadásba lendültek a németek a voronyezsi front hasonló kiszögellésénél is. Mintegy tíz–tizenkét napon át korlátozott sikereket értek el, de nem sikerült áttörniök a szovjet vonalakat. Ezután a Vörös Hadsereg lendült támadásba. Ötven napig tartó ütközetben a szovjet hadsereg a németek mintegy 30 hadosztályát verte szét, félmillió főnyi veszteséget okozva. Ezek a hadosztályok a német katonapolitika fő reménységei voltak.

[37] *G. K. Zsukov:* Emlékek, gondolatok. Kossuth–Zrínyi 1970. 346. old.

A győzelemhez hozzájárult, hogy a szovjet hadiipar erre az időre mind mennyiségben, mind minőségben felülmúlta a német fegyvergyártás teljesítményét. A további szovjet támadás feltartóztatására a németek Olaszországból dobtak át 14 hadosztályt.

A KOMMUNISTA INTERNACIONÁLÉ FELOSZLATÁSA

A Vörös Hadsereg világraszóló sikerei hatására, valamint a Komintern és az egyes pártok szívós politikai és szervező munkája révén *a kommunisták tekintélye és ereje* az összes megszállt és harcban álló országban nagyon megnőtt. Az ellenállásban játszott aktív szerepük, a más irányzatokkal folytatott együttműködésben tanúsított érettségük és növekvő befolyásuk kétségtelenné tette, hogy a háború utáni rendezésben is számottevő szerepük lesz.

A nemzeti és egyben osztálycélokért folyó sokrétű harc a szövetségi politika és a tömegmunka igen eredeti formáit hozta felszínre, ami feltételezte a helyi viszonyok alapos ismeretét és fejlődésük állandó nyomon követését, az önálló helyzetfelismerést, a gyors döntéseket és azok haladéktalan végrehajtását. Ilyen körülmények között felvetődött a kérdés: lehet-e egyetlen nemzetközi központból irányítani a szinte mindenütt fontos országos politikai tényezővé vált kommunista pártokat – a frontokon és határokon át; megoldhatja-e ezt a feladatot a Kommunista Internacionálé.

Már a KI VII. kongresszusán rámutattak arra, hogy az operatív munka súlypontját az egyes szekciókba (kommunista pártokba) kell áttenni és lehetőleg mellőzni kell a pártok szervezeti ügyeibe való közvetlen beavatkozást. Ezt a gyakorlatot nem sikerült általánossá tenni a háború előtt. Az első háborús évek viszonyai bizonyos fokig kívánták is az operatív nemzetközi irányítást, bármilyen nehéz volt is ezt megoldani. A kommunista pártok azonban közben gazdag tapasztalatokat szereztek és mindinkább szert tettek az önálló elemzés képességére. Azt sem lehetett figyelmen kívül hagyni, hogy az ellenállás egyes csoportjai a kommunista pártok nemzetközi irányítására bizalmatlanul tekintettek, s ezen az alapon – természetesen alaptalanul – gyakran „idegen érdekek képviselőinek" nyilvánították a kommunistákat. Ez gátolta a széles antifasiszta frontok kialakítását, és végeredményben akadályozta a kommunistákat fő nemzetközi osztályfeladatuk megoldásában, a fasizmus leküzdésében is.

Ilyen körülmények között vetődött fel a KI Végrehajtó Bizottságának Elnökségében az Internacionálé feloszlatásának kérdése. Miután az Elnökség ülése G. Dimitrov és D. Z. Manuilszkij előterjesztése alapján magáévá tette a KI feloszlatásának gondolatát, a VB ilyen értelmű javaslattal fordult a pártokhoz. A KI valamennyi szekciója – szám szerint 31 – támogatta a javaslatot, abban a meggyőződésben, hogy ez a lépés „hozzá fog járulni a Hitler-ellenes nemzeti front kiszélesítéséhez".[38] Hangsúlyozták, hogy „a Komintern feloszlatása nem jelenti a nemzetközi kommunista mozgalom eszmei közösségének és a proletár szolidaritás-

[38] Maurice Thorez felszólalása a KI VB elnökségének 1943. május 13-i ülésén. A Kommunista Internacionálé története. Kossuth 1971. 472. old.

nak a gyengülését".[39] A pártok állásfoglalásai alapján a KI VB 1943. június 8-án határozatot hozott a KI központi szerveinek és a Kommunista Ifjúsági Internacionálának feloszlatásáról. A folyamatban levő ügyek lezárását háromtagú bizottság (Dimitrov, Pieck, Togliatti) feladatává tették.

3. AZ ANTIFASISZTA KOALÍCIÓ KATONAI GYŐZELMEI. NÉPI DEMOKRATIKUS FORRADALMAK KIBONTAKOZÁSA EURÓPA ÉS ÁZSIA EGYES KÖRZETEIBEN. A HÁBORÚ MÉRLEGE

AZ OLASZ FASIZMUS ÖSSZEOMLÁSA

1943 tavaszán *az olasz fasiszta rendszer súlyos válságba került.* Csapatai mind a keleti fronton, mind Afrikában megsemmisítő vereséget szenvedtek. Az ország gazdasági élete felbomlóban volt. A németek újabb kényszermunkás-toborzásai tovább feszítették a közhangulatot. Ugrásszerűen erősödött és lépett mind magasabb szintre az ellenállási mozgalom. Áprilisban Észak-Olaszországban általános sztrájk tört ki, amely elől a kormánynak meg kellett hátrálnia. Mintegy hétmillió ember lépett ki a fasiszta pártból és ifjúsági szervezetéből. Erősödött az ellenzék a kormányban is: le kellett váltani az olasz fasizmus olyan kulcsemberét is, mint Ciano gróf külügyminisztert, Mussolini vejét. A fasiszta rendszer támogatóinak egy csoportja szerette volna, ha az ország a németek beleegyezésével, illetve angol–amerikai segítséggel számottevő politikai változás nélkül válik ki a háborúból.

A különmegegyezés azonban nem volt reális cél. Július 10-én angol–amerikai csapatok szálltak partra Szicíliában, amelyet néhány hét alatt hatalmukba kerítettek. Július 24-én a fasiszta nagytanács a király előzetes elhatározásával összhangban *elmozdította Mussolinit*, akit rövidesen letartóztattak. Miniszterelnökké Badoglio marsallt, a hadsereg főparancsnokává a királyt tették meg. Az új miniszterelnök a háború folytatását hirdette meg, és szigorú katonai diktatúrát kívánt létrehozni. Ezáltal elszigetelte magát a nyugati szövetségesektől és a tömegektől is.

A tömegek azonban hatalmas megmozdulással válaszoltak. Már július 26-án a l'Unità különkiadásában nyilvánosságra került az antifasiszta pártoknak a néphez intézett felhívása, amely harci programot tartalmazott. Ellenzéki bizottságok alakultak, amelyek a fasizmus teljes felszámolását, fegyverszünet megkötését követelték. Kiléptek az illegalitásból a demokratikus pártok. 27-én a kormány – a fasiszta párt betiltásával egyidőben – engedélyezte az antifasiszta pártok működését. Kétkulacsos, habozó magatartása azonban lehetővé tette, hogy a németek augusztusban közvetlen ellenőrzésük alá vonják Olaszország nagy részét. Ezután a kormány hosszas fegyverszüneti tárgyalásokba bocsátkozott a szövetségesekkel. A fegyverszünetet szeptember 3-án írták alá. Egyidejűleg angol–amerikai csapatok szálltak partra az olasz szárazföldön. Előnyomulásuk azonban erős német ellen-

[39] Ugyanott.

állásba ütközött és igen lassan haladt. A kormány csak 8-án ismertette a néppel a fegyverszüneti megegyezést és azonnal elmenekült, a szövetségesek védelme alá helyezve magát. Ezzel átengedte a terepet a németeknek, anélkül, hogy bármiféle intézkedést tett volna a velük szembeni védekezésre.

A németek habozás nélkül akcióba is léptek. Letörve az olasz katonák szórványos ellenállását, totális megszállási rendszert vezettek be. Ejtőernyősök bevetésével kiszabadították fogságából Mussolinit, akit a Salò székhellyel megszervezett új, ún. „szociális köztársaság" élére állítottak. Olaszországi csapataikat 17, Franciaországból kivont hadosztállyal erősítették meg.

A válságos pillanatban a választ a néptömegek adták meg. Szeptember 9-én az antifasiszta pártok képviselői az Ellenzéki Bizottságokból létrehozták a Nemzeti Felszabadító Bizottságot (olasz kezdőbetűi után: CLN). A bizottság irányította mozgalom fő ereje a munkások aktív fellépése volt, amelyet elősegített *az olasz kommunisták és szocialisták* szeptember 28-án *aláírt, ill. megújított akcióegység-megállapodása.* A megállapodás tükrözte az ellenállás radikalizálódását. A két párt elhatározta, hogy „létrehozzák az olasz munkásosztály politikai egységét, amely alapvető feltétele annak, hogy az olasz munkásosztály teljesíthesse azt a történelmi küldetést, amelyet a kor elébe állított: hogy az egész nemzet vezető ereje legyen a szabadságért és a függetlenségért, a náci agresszorok és a fasizmus ellen vívott harcban, hogy eredményes harcot folytasson a népi demokrácia létrehozásáért, amely a népből meríti erejét és tekintélyét, s hogy tovább fejlessze ezt a demokráciát a szocializmushoz." Az akcióegység céljaként a megállapodás a szervezeti egyesülést jelöli meg.[40] A kommunisták kezdeményezésére erőteljes fegyveres ellenállási mozgalom bontakozott ki, mindenekelőtt Észak-Olaszországban. A kedvezőbb helyzetben levő balkáni olasz katonai erők nagy csoportjai szervezett egységekben csatlakoztak a jugoszláv, görög és albán partizánokhoz, elkeseredett csatákat folytatva a németekkel.

A szövetséges haderők, amelyek az olasz félszigeten legalább háromszoros túlerőben voltak, a Nápolytól északra kialakított német arcvonal áttörésére tett sikertelen kísérlet után decemberben védelembe mentek át. Elhúzódó hadműveletek alakultak ki, amelyek a háború menetét alig befolyásolták. A mintegy 100 km-nyire fekvő Rómát a szövetségesek csupán 1944 júniusában kerítették hatalmukba, utána pedig 1945 januárjáig araszoltak észak felé az olasz „csizmaszáron".

A TEHERÁNI KONFERENCIA

Az 1943-as évben a szovjet hadsereg győzelmei, a fasiszta koalíció kezdődő bomlása és az ellenállás fellendülése megteremtette *a háború sikeres befejezésének feltételeit.* Ehhez azonban az antifasiszta koalíció hatalmainak szorosabb együttműködésére volt szükség. Ez a feladat állt a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok vezetői előtt az 1943 végén tartott megbeszéléseken.

[40] Az Olasz Kommunista Párt életének és harcának 30 éve. Cikk- és dokumentumgyűjtemény. Moszkva 1953. 494. old. (oroszul).

Októberben Moszkvában találkoztak a három nagyhatalom külügyminiszterei. Megerősítették a katonai együttműködés szükségességét és kifejezték véleményüket, hogy „egyesített akciójukat, amelynek a saját ellenségeik ellen vívott háború szolgálatába állítására kötelezték magukat, a béke és biztonság megszervezése és fenntartása érdekében folytatni fogják".[41]

A nyugati hatalmak – a háború után várható radikális politikai változások ellenszereként – arra törekedtek, hogy az általuk felszabadított területeken saját katonai közigazgatásukat vezessék be. Ezért elvi jelentőségű volt az a megállapodás, hogy Olaszországban *hazai demokratikus kormányszerveket* kell létesíteni. Nyilatkozatot fogadtak el a fasiszta háborús bűnösök felelősségre vonásáról, a béke és biztonság fenntartását szolgáló nemzetközi szervezet létrehozatalról. Megegyeztek a három kormányfő értekezletének összehívásában, amelynek többek között döntenie kellett Németország és Lengyelország háború utáni státusáról is.

A szövetséges nagyhatalmak tárgyalásain nagy elvi jelentősége volt *a világ háború utáni* sorsára vonatkozó problémáknak. A nyugatiak e tekintetben nem kívánták határozottan elkötelezni magukat. A szovjet kormány viszont előtérbe akarta helyezni ezt a kérdést, hogy az Egyesült Nemzetek újabb antifasiszta erőfeszítésekre ösztönző célokat tárhassanak a népek elé. 1943 november 7-én, a forradalom 26. évfordulóján elmondott beszédében Sztálin felvázolta az antifasiszta blokkban tömörült hatalmak előtt álló feladatokat: szabadítsák fel Európa leigázott népeit és támogassák őket nemzeti államaik visszaállításában, állami berendezkedésük szabad megválasztásában; büntessék meg a háborús bűnösöket és zárják ki újabb német agresszió lehetőségét; teremtsék meg az európai népek tartós békés együttműködését.

A *teheráni konferencia* 1943 decemberében ült össze. Előzőleg Kairóban a nyugati kormányfők Csang Kaj-sek kínai miniszterelnök bevonásával különértekezletet tartottak, ahol azonban az angol és amerikai nézőpont eltérései miatt a legfőbb kérdésekben nem sikerült a Szovjetunióéval szembeállítható egységes álláspontot kialakítani, és végeredményben pozitív hangú nyilatkozatot adtak ki.

A teheráni konferencia sikere a *nyugat-európai partraszállás* kérdésén fordult meg. Churchill előzőleg azt szorgalmazta, hogy Franciaország helyett a Balkánon szálljanak partra: így útját állhatják a Vörös Hadsereg előnyomulásának Közép-Európa felé. Mivel azonban az USA úgy értékelte, hogy rászorul a Szovjetunió távol-keleti támogatására, heves vita után megegyezés született arról, hogy 1944 májusában megindul a nyugat-európai hadművelet. A Szovjetunió viszont kötelezte magát, hogy a német kapituláció után belép a Japán elleni háborúba.

A *német kérdésben* az USA az ország több részre szakítását szorgalmazta, míg a szovjet fél egységes, békeszerető, demokratikus Németország megteremtése mellett szállt síkra. Végleges döntés nem született, a szovjet álláspont azonban teret nyert és a későbbi konferenciákon elfogadott megoldás alapjává lett.

A *lengyel kérdésben* – a londoni lengyel kormány erőfeszítései ellenére – olyan előzetes megegyezés született, amely a Szovjetunió és Lengyelország határát a

[41] *Halmosy Dénes:* Nemzetközi Szerződések. 1918–1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1966. 547. old.

Curzon brit külügyminiszter által 1920-ban javasolt vonal mentén, a nyugati lengyel határt pedig az Odera vonalán húzza meg.

Fontos volt az a döntés, hogy a jövőben Anglia és az USA is támogatást nyújt a *jugoszláv partizánhadseregnek.*

A háború utáni nemzetközi biztonsági szervezetről egyelőre csak általános vita folyt, ahol az USA a főbb nemzetközi katonai-politikai problémák megoldását a „négy rendőr" (USA, Szovjetunió, Anglia, Kína) kötelességévé tette volna. Sztálin azért szállt síkra, hogy éppen a legfőbb kérdések megoldását szélesebb körű szerv hatáskörébe utalják.

Az 1943 őszi megbeszélések kifejezték a szövetségesek mély közös érdekeltségét a teljes győzelemben, előrevitték az ehhez szükséges feltételek megteremtését és csapást mértek a tengelyhatalmaknak az antifasiszta koalíció bomlásához fűzött reményeire.

A VÖRÖS HADSEREG 1944-ES HADMŰVELETEI

Az 1944-es év nagy lépéssel vitte előre a fasizmus szétverését. Megkezdődött a leigázott népek felszabadítása; sor került végre az európai második front megnyitására; kidőltek a sorból a náci Németország csatlósai, és népfelkelések robbantak ki a fasiszták megszállta területeken. Ezeknek a fejleményeknek feltételeit elsősorban azok a hatalmas támadó hadműveletek teremtették meg, amelyek során befejeződött a szovjet terület felszabadítása.

Először január közepén Leningrád és Novgorod térségében indult támadás. A város teljesen felszabadult az ostrom alól és a szovjet csapatok az Észt SZSZK területére léptek. Ezzel csaknem egyidejűleg indult meg az *Ukrán Front*ok hatalmas offenzívája. Ennek során 63 fasiszta hadosztályt vertek szét és felszabadították a Dnyepertől nyugatra eső ukrán terület nagy részét.

Júniusban a *Karéliai Front* csapatai szétverték a Leningrád északnyugati előterében harcoló finn és német csapatokat, felzárkózva a finn határra.

Június és augusztus között zajlott le a rendkívüli jelentőségű *belorussziai* hadművelet. Ennek során a belorusz területeken kívül felszabadult a Litván SZSZK és Lublin körül Lengyelország egy kisebb területe. A hadművelet során óriási partizán-hadmozdulatok zajlottak le: a partizánok a támadás előestéjén 40 000 ponton robbantották fel a síneket. A német hadvezetés közlekedési csődbe került. A Vörös Hadsereg – a Nyeman folyót átlépve – elérte a német határt.

Július és augusztus folyamán a front délebbi szakaszán indított támadás eredményeként felszabadult *Nyugat-Ukrajna.* Szeptemberben a *balti* frontok offenzívája az Észt SZSZK-t és a Lett SZSZK nagy részét tisztította meg a megszállóktól, bekerítve a németek „Észak" hadseregcsoportjának maradványait.

A Szovjetunió megszállt északi részét az októberben lezajlott *sarkvidéki* támadás szabadította fel, amelynek során a Vörös Hadsereg kiverte a németeket Pecsenga körzetéből és Észak-Norvégia területéről.

A NYUGAT-EURÓPAI PARTRASZÁLLÁS

A Vörös Hadsereg nagyméretű győztes hadműveletei 1944 tavaszán már félreérthetetlenül bizonyították, hogy a Szovjetunió egymaga is képes felszabadítani Európa népeit. Ilyen körülmények között az USA és Anglia számára vállalt kötelezettségeiken túl is sürgőssé vált a partraszállási hadművelet előkészítése. A nyugati front megnyitását kedvező körülmények között szervezhették meg: a fasiszta erők túlnyomó része – mintegy 257 hadosztály (ebből 198 német) a keleti fronton tartózkodott.

A partraszállás hatalmas légi előkészítéssel 1944. június 6-án indult meg Normandiában. A szövetséges csapatok öt hadosztálya és más egységek megvetették lábukat a parton. A hídfőt július végére 100 kilométer szélességben és 30–50 km mélységben megszilárdították. Megtorlásképpen a németek elkezdték a V-1 szárnyasbombák, majd a V-2 sugárhajtóműves lövedékek alkalmazását Anglia ellen. Az angol nép elszántságát e veszteségek már nem törhették meg.

A keleti front fő szakaszain bekövetkezett támadás miatt a német csapatok megerősítéséről szó sem lehetett. Júliusban és augusztusban a B. L. Montgomery és O. Bradley vezette szövetséges csapatok jelentős francia területeket szabadítottak fel, elérve a Szajnát és a Loire-t. Amerikai és francia csapatok szálltak partra Dél-Franciaországban is. Ezek augusztus végén elérték Lyont.

AZ ELLENÁLLÁSI MOZGALOM TOVÁBBFEJLŐDÉSE 1943–1944-BEN

Az 1943-as év Európa sok országában az ellenállás nagy fellendülését hozta. *Lengyelországban* az újjászervezett kommunista párt – a Lengyel Munkáspárt – a pártszervezetek kiépítésével együtt erősítette a fegyveres csoportokat, amelyek az év során több száz harci akcióban vettek részt. 1943 áprilisában a nácik a varsói gettó likvidálásához láttak hozzá. A Munkáspárt támogatásával szervezett Zsidó Harci Szervezet más partizáncsoportok közvetlen támogatásával megszervezte a fegyveres ellenállást. A felkelők július közepéig tartották magukat: többségük elesett a harcokban. Kisebb csoportjuknak sikerült kitörni – ezek a Népi Gárda soraiban folytatták a harcot. Novemberben a párt közzétette messzemenő társadalmi átalakulást is előirányzó programját a népi Lengyelország felépítéséről. Szilveszter éjjelén Varsóban megalakult a Nemzeti Demokratikus Front és vezető szerve, Lengyelország Nemzeti Tanácsa, kommunisták, baloldali szocialisták és parasztpártiak részvételével.

1943-ban sikerült véglegesen helyreállítani a kommunista párt illegális hálózatát *Csehszlovákiában*, amit az ellenállás fellendülése követett az ország minden részében. A háború általános menetén kívül ez is hozzájárult ahhoz, hogy E. Beneš emigráns kormánya 1943. december 12-én Moszkvában 20 éves baráti, kölcsönös segélynyújtási és együttműködési egyezményt írt alá a Szovjetunióval.

Jugoszláviában 1943 elején a Népi Felszabadító Hadsereg már 150 000 fegyveressel rendelkezett és mintegy 45 000 km²-nyi felszabadított területet ellenőrzött.

1943 során a megszállók három nagy támadását verték vissza. Ezek során a felszabadító sereg 300 ezer főre nőtt. 1943 november 7-i kiáltványában a JKP vezetősége hangoztatta: a jugoszláv nép „joggal követeli, hogy sohase térjen vissza az a régi rendszer, amely a mostani katasztrófát okozta"[42]. November 29-én a boszniai Jajcéban Jugoszlávia Antifasiszta Népi Felszabadító Tanácsának II. ülésszakán 208 küldött elfogadta Jugoszlávia háború utáni rendjének alapelveit. Megválasztották a Nemzeti Felszabadító Bizottságot, amely az új Jugoszlávia első kormánya lett J. Tito vezetésével. A Tanács megfosztotta az emigráns kormányt attól a jogtól, hogy Jugoszlávia népei nevében lépjen fel.

1943-ban *Görögországban* is számottevő felszabadított területek jöttek létre az északi határtól egészen a Peloponnészosz félszigetig. A harc legfontosabb ereje a kommunisták vezette ELASZ volt, de a közép-keleti angol parancsnokság emellett EDESZ néven polgári ellenállási egységeket is alakított. Mivel az új szervezet másodrendű tényező maradt, 1943 júliusában egyezményt írtak alá az ELASZ és a felszabadított területen tartózkodó brit katonai misszió között. Ezáltal az ELASZ a korábbinál nagyobb segítséghez jutott, de bizonyos mértékig elvesztette cselekvési szabadságát.

Franciaországban a kommunisták és De Gaulle között aláírt 1942 novemberi egyezmény alapján javult az ellenállás különböző csoportjainak viszonya. 1943. május 27-én az országon belül a kommunisták javaslatára létrejött az Ellenállás Nemzeti Tanácsa (francia kezdőbetűi után: CNR), amely az ellenállási mozgalom legfelső irányító szerve lett. 1943 második felében a polgári ellenállási csoportok fegyveres küzdelme is aktívabbá vált. De Gaulle 1943 júniusában megkísérelte, hogy a vichyi kormánnyal együttműködő algériai francia katonai vezetők bevonásával alakítson Nemzeti Felszabadító Bizottságot. Az otthoni fegyveres harc tényleges menete azonban arra késztette, hogy novemberben a kommunistákra és más haladó szervezetekre támaszkodva átszervezze a bizottságot s eltávolítsa a kollaboránsokat.

Nagy jelentőségű fegyveres ellenállás folyt Belgium, Norvégia, Hollandia területén, valamint Albániában és Bulgáriában is.

Általában elmondhatjuk, hogy 1943–44-re az ellenállási mozgalom a *háború egyik alapvető katonai és politikai tényezőjévé* vált. Vonzereje gyorsan nőtt, széles néptömegekkel került kapcsolatba, tömegessé vált. A nyugati hatalmak, akik számára a kis csoportok passzív készenlétben tartása azzal a veszéllyel járt, hogy elvesztik befolyásukat az ellenállásra, tevékenyebb fellépésre buzdították a polgári ellenállás csoportjait is. Ennek a törekvésnek kedvezett, hogy a németekkel kollaboráló burzsoá körök egy része akkor már igyekezett felújítani kapcsolatait az angolszász kormányokkal.

Az ellenállás nemcsak szélesedett, hanem mélyült is. Jó néhány országban sikerült *megegyezést létrehozni az ellenállás különböző irányzatai között*, ami csökkentette a súrlódásokat és bizonyos mértékű összehangolást is lehetővé tett. Ezt előmozdította a nemzetközi antifasiszta koalíció megszilárdulása is. Mindinkább előtérbe került a harc fegyveres formája. Az alkalmi harci egységeket és

[42] A Jugoszláv Kommunista Szövetség rövid története. Fórum, Novi Sad 1963. 421. old.

rajtaütésszerű akciókat országosan szervezett katonai ellenálló erők és az általános fegyveres felkelés előkészületei váltották fel.

Az ellenállási mozgalom bázisának szélesedése és mélyülése ellentmondásos folyamat volt. A polgári és népi ellenálló erők összefogása összhangban állt a fasiszta iga lerázásának és a háború befejezésének érdekével. Ám ahogy közeledett a háború befejezése, úgy tett szert mind nagyobb jelentőségre *a háború utáni társadalmi-politikai berendezkedés* problémája. A polgári erők, bár maguk is erősen eltávolodtak háború előtti pozícióiktól, lényegében a korábbi polgári rendszerek többé-kevésbé megreformált változatának kialakítását – visszaállítását vették programjukba. A népi erők, különösen a munkásosztály, a szegényparasztság és a baloldali értelmiség érdekeit kifejező csoportok viszont csupán elengedhetetlen *első lépésnek tekintették a nemzeti függetlenség visszaszerzését, ill. kivívását. Ezen túl demokratikus átalakítások komplex tervét vázolták fel.* Az átalakítások egyes pontokon túllépték a polgári viszonyok kereteit és egy új típusú, *népi jellegű demokrácia irányába mutattak*, amely megnyithatta a szocialista átalakulás útját. Azokban az országokban – elsősorban a Balkánon –, ahol a kommunisták elismert hegemón szerepet játszottak az ellenállásban, a felszabadított körzetekben hozzá is láttak ilyen átalakítások megvalósításához. Több más országban széles ellenállási frontok hivatalos programjai tartalmaztak hasonló követeléseket.

A közös harc során *közeledtek egymáshoz a kommunista és szociáldemokrata pártok*, amelyek a háború előestéjén és a „furcsa háború" szakaszában erősen eltávolodtak egymástól. 1943 és 1944 során nagy jelentőségű akcióegység-megegyezések születtek, amelyek a jövőre vonatkozó összehangolt társadalmi-politikai és munkásmozgalmi elképzeléseket is tartalmaztak. Az olasz, francia, lengyel, magyar, osztrák és más munkáspártok együttműködése nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a munkásosztály az ellenállási harc vezető erejévé emelkedjék és nagy szerepet játsszon a háború utáni évek politikai harcaiban.

A FASISZTA BLOKK BOMLÁSA

Az olasz fasizmus bukása után a német vezetésnek számolnia kellett azzal, hogy pozícióik átmentése érdekében más csatlós államok uralkodókörei is megkísérlik az elszakadást. Ennek lehetőségét fokozták a szovjet hadsereg 1944-ben végrehajtott sikeres hadműveletei. Februárban Finnország, áprilisban Románia kormánya lépett érintkezésbe a szovjet kormánnyal egy esetleges fegyverszünet feltételeit tapogatva. Bár a megbeszélések ekkor még nem hoztak eredményt, a németek megelőző intézkedéseket tettek. 1944 márciusában, féltve közép-európai pozícióikat a magyar uralkodókörök egy részének angolszász kapcsolataitól, megszállták Magyarországot. Júniusban Ribbentrop külügyminiszter Finnországba utazott és ígéretet csikart ki a finn kormánytól, hogy kitart a német birodalom mellett. Az események menetét azonban már lehetetlen volt megállítani. Augusztusban a *finn kormány* újabb tárgyalásokat kezdeményezett a Szovjetunióval. Miután a Vörös Hadsereg balti offenzívája reménytelenné tette a karéliai német és finn erők katonai helyzetét, szeptember 4-én a finn kormány elfogadta a szovjet feltételeket,

majd aláírta a fegyverszünetet. Finnország kivált a fasiszta blokkból és vállalta a német csapatok kiűzését az országból.

1944. augusztus 20-án a szovjet hadsereg nagyerejű támadást indított Kisinyov térségében és átlépte a *román* határt. A német front szétzilálódott. A kedvező helyzetben akcióba léptek az ország demokratikus erői. A Román Kommunista Párt már 1943-ban megkezdte fegyveres harci osztagok szervezését. 1944 nyarára csupán Bukarestben 50 ilyen osztag működött, 2000 fővel. A párt összeköttetésbe lépett a tisztikar hazafias csoportjaival, akik cselekvően támogatták a felkelés tervét. Kapcsolatot létesítettek a királlyal és a polgári pártok politikusaival is. *Augusztus 23-án* Mihály román király a baloldali pártokkal való megegyezés alapján parancsot adott Antonescu miniszterelnök letartóztatására. A felkelők jól szervezett egységei elfoglalták a főváros legfontosabb objektumait. Új kormány alakult, amelyben részt vettek az addig illegális Nemzeti Demokratikus Blokk képviselői is. Rádión utasítást sugároztak, hogy a román hadsereg egységei az Egyesült Nemzetek fegyveres erői oldalán forduljanak szembe a németekkel az ország függetlenségének visszaszerzése érdekében. Mintegy tíznapos fegyveres küzdelem után a 2. és 3. ukrán front csapatainak, a román hadsereg velük együtt fellépő egységeinek, valamint a román hadifoglyokból alakult Tudor Vladimirescu hadosztálynak sikerült a német csapatokat foglyul ejtenie vagy kiszorítania Romániának a Kárpátoktól keletre és délre eső területeiről, valamint Dél-Erdély nagyobb részéből.[43] A Szovjet Hadsereg így igen gyorsan elérte a bolgár és jugoszláv határt, valamint Magyarország akkori határát.

Ezzel új helyzet alakult ki *Bulgáriában*. Az ország továbbra sem állt hadiállapotban a Szovjetunióval, de a német hadsereg bázisa volt és ipara teljes kapacitással a németeknek dolgozott. A Hazafias Arcvonal partizánosztagai már 1943 áprilisától megkezdték a fegyveres felkelés szervezeti feltételeinek megteremtését. Létrehozták az egységes Nemzeti Felszabadító Felkelő Hadsereget és annak vezérkarát. A romániai események után a kormány megkísérelte, hogy kinyilvánítsa az ország „teljes semlegességét", remélve, hogy a nyugati szövetségesek megakadályozzák a szovjet hadsereg behatolását Bulgáriába. A hatalom szervei azonban bomlásnak indultak, nagy tüntetések kezdődtek. Szeptember 5-én a Szovjetunió hadat üzent Bulgáriának. A Bolgár Munkáspárt Központi Bizottságának Politikai Irodája szeptember 8–9-ére tűzte ki az általános fegyveres felkelés időpontját. Sok körzetben már 6-án megkezdték a Hazafias Arcvonal hatalmának megteremtését. 8-án a szovjet csapatok átlépték a bolgár határt és gyors ütemben nyomultak előre. A 9-ére virradó éjszaka Szófiában kirobbant a jól szervezett felkelés. Őrizetbe vették a kormány tagjait. Új kormány alakult a Hazafias Arcvonal pártjainak képviselőiből, amely hadat üzent Németországnak és félmilliós hadsereget állított harcba a németek ellen. Bulgária területén 9-én megszűntek a hadműveletek. Megindult az új hatalmi szervek általános kiépítése. A szeptemberi felkelés nehéz helyzetbe hozta a németek balkáni haderejét, új helyzetet teremtett a partizánmozgalmak számára, és elvágta a nyugati szövetségesek szélesebb körű balkáni

[43] *Bantia-Nicolae-Zaharia:* Ruminyija v antigitlerovszkoj vojne – avguszt 1944–maj 1945. (Bucureşti, Meridiane 1970. 31., 35., 46–47. old.)

behatolásának lehetőségét. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy az amerikai légierő 8-a és 10-e között kíméletlen bombatámadásokat intézett Szófia ellen.

1944 augusztus végén felélénkült a fegyveres ellenállási harc a hitleristák által létrehozott *szlovák* állam területén. A harc vezető szerve az 1943 végén alakult Szlovák Nemzeti Tanács volt, amelynek létrehozatalát a kommunisták kezdeményezték, de részt vettek benne egyes polgári politikusok és katonatisztek is, akik a londoni Beneš-kormány útmutatását követték.

1944. augusztus 29-én a harc általános fegyveres felkelésbe csapott át. A felkelők ellenőrzésük alá vonták Szlovákia területének háromnegyedét, Banska Bystrica (Besztercebánya) székhellyel. A Szlovák Nemzeti Tanács átvette az egész törvényhozó, közigazgatási és végrehajtó hatalmat, megkezdte szerveinek kiépítését a felszabadított területen. A hadsereg egységeiből 18 000 katona állt a felkelők oldalára.[44]

Tiso, a bábállam elnöke már az előző napokban segítséget kért a hitleristáktól. Több oldalról mintegy húszezer főt számláló német csapatok törtek be az országba. Élethalálharc bontakozott ki, amelyet befolyásolt, hogy a partizánok fegyverzete gyenge volt, a felkeléshez csatlakozott katonai vezetők és a londoni emigráns kormány szervei pedig habozó, kétértelmű magatartást tanúsítottak. A Szovjet Hadsereg fegyverszállításokkal és a Dukla-hágó irányában indított offenzívával támogatta a felkelőket. Bár október 6-án a szovjet egységek és az oldalukon harcoló csehszlovák hadtest katonái véres harcokban átlépték a csehszlovák határt, nem tudtak egyesülni a felkelőkkel. A hitleristák újabb 30 000 ember és nagy páncélos erő bevetésével offenzívát indítottak a felkelés leszűkült területe ellen. 28-án a felkelők nagy veszteségek után kénytelenek voltak beszüntetni a harcot. 27 000 hazafi a hegyekben folytatta a küzdelmet.

A szlovákiai felkelés megakadályozta a hitleristákat abban, hogy Szlovákiát erődítménnyé építsék ki; szétverte a Tiso-féle bábállamot; menetében létrejöttek a népi hatalom szervei, a nemzeti bizottságok: megkezdődött a nemzeti demokratikus forradalom.

1944 október közepén a *magyar* uralkodó osztályok erőtlen kísérletet tettek a háborúból való kilépésre. Horthy kormányzó azonban lépéséről előre értesítette a németeket, átengedve nekik a kezdeményezést. A németek válaszul félreállították Horthyt, és a hatalmat a nyilaskereszteseknek adták át, akik fenntartások nélkül azonosították magukat a német érdekekkel. Ilyenformán a fasiszta koalíció felbomlásának hónapjaiban Magyarország a hitleristák szövetségese maradt.

A VARSÓI FELKELÉS

1944 nyarára a lengyel ellenállási mozgalom komoly sikereket ért el. Az év elején Népi Hadsereggé (Armia Ludowa – AL) alakult Népi Gárda erői (mintegy 55 000 fő) az év első felében 900 összecsapásban ütköztek meg a németekkel, felszabadított körzeteket hozva létre. Nehezítette a helyzetet, hogy a Honi Hadsereg-

[44] *Gustáv Husák:* Tanúságtétel a szlovák nemzeti felkelésről. Kossuth 1970. 219–223. old.

gel (Armia Krajowa – AK) fenntartott kapcsolatai feszültek voltak. A szovjet–lengyel diplomáciai kapcsolatok még 1943-ban megszakadtak az emigráns kormány szovjetellenes lépései miatt.

A szovjet hadsereg július 21-én, a belorussziai hadművelet eredményeképpen lengyel földre lépett. Nyilvánvalóvá vált, hogy a Szovjetuniónak jelentős része lesz Lengyelország felszabadításában. Ezért S. Mikolajczyk emigráns miniszterelnök Moszkvába utazott tárgyalni. Tárgyalási pozícióinak erősítése végett azonban felhatalmazást adott kormánya otthoni megbízottainak, hogy röviddel a szovjet hadsereg bevonulása előtt Varsóban robbantsanak ki felkelést, amelynek során létrehozzák az emigráns kormány közigazgatási szerveit, kész helyzet elé állítva a lengyel népi erőket és a Szovjetuniót.

A felkelést az AK parancsnoksága augusztus 1-én indította el, anélkül, hogy a Vörös Hadsereget értesítette volna erről, vagy egyáltalán kapcsolatba lépett volna vele. A felkeléshez az ellenállás baloldali erői és széles tömegek is csatlakoztak.

A rosszul felfegyverzett felkelők rövidesen védekezésbe szorultak, de hősies harcban feltartóztatták az Olaszországból átdobott hadosztályokkal megerősített nácikat.

Szeptember 10-én a szovjet egységek és a Lengyel Hadsereg egységei átkeltek a Visztulán és hídfőállást létesítettek a folyó Varsó felőli oldalán. Szeptember 13-án a felkelők követelésére az AK kapcsolatba lépett a Vörös Hadsereggel, amely összekötőket és hadianyagot küldött a felkelőkhöz.

A szovjet segítség lehetővé tette, hogy a felkelők még hetekig tartsák magukat. A német parancsnokság utasítást adott Varsó teljes megsemmisítésére és a felkelők lemészárlására. A nagyszabású kitörésre irányuló szovjet javaslatot az AK vezetői elutasították. Ennek ellenére, amikor az AK kiadta a fegyverletételi parancsot, a különböző ellenállócsoportok, köztük az AK nagyszámú harcosa a szovjet tüzérség pajzsa alatt áttört a Visztulához és átkelést hajtott végre. Ezek a Lengyel Hadsereg keretében folytatták a harcot.[45]

A felkelés, amelynek összesen mintegy 48 000 aktív résztvevője volt, 63 napig tartott és szervezőinek akarata ellenére az antifasiszta összefogás előmozdítója lett. A felkelők és a város 250 000 halottja az ellenállás jelképévé vált.

JUGOSZLÁVIA FELSZABADÍTÁSA

1944 szeptemberére kedvező feltételek jöttek létre Jugoszlávia felszabadítására. A Vaskapu térségében megjelentek a Vörös Hadsereg egységei és találkoztak a jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg katonáival. Az ország sok vidékén a partizánharc eredményeként felszabadított körzetek alakultak ki; ezek területén a legfelső szinttől a legalsóig létrejöttek az új hatalom szervei, a népi felszabadító bizottságok. A nyugati hatalmak és az emigráns kormány is elismerte a hazafias erők egységének szükségességét és az országban kialakult tényleges helyzetet. Szeptember

[45] Lásd az AL és AK tisztjeinek nyilatkozatát, akik az 1944. október 1-ére virradó éjszaka átkeltek a Visztula keleti partjára a prágai vasúti műhelyek térségében. Közli *Zenon Kliszko:* Varsavszkoje vossztanyije. Moszkva 1969. 266–278. old.

végén Moszkvában Tito marsall egyezményt írt alá, amelyben a szovjet kormánynyal közösen kidolgozták a felszabadítás katonai és politikai tervét. A szovjet csapatok nagy mennyiségű hadianyagot juttattak a népi felszabadító hadsereg egységeinek.

Szeptember 22-én a Vörös Hadsereg megkezdte előnyomulását, majd a bolgár hadsereggel és a jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereggel vállvetve megindította offenzíváját Belgrád irányában. Október közepére felszabadult az ország nagyobb része, 20-án pedig a főváros is. November elején fontos megegyezést írtak alá az emigráns kormánnyal, amelynek nyomán *1945 márciusában megalakult Jugoszlávia egységes ideiglenes kormánya,* Titóval az élen. A kormányban túlsúlyban voltak a Nemzeti Felszabadító Bizottság erői, de az emigráns kormány 5 korábbi tagja is tárcát kapott.

Ezzel befejeződött Jugoszlávia felszabadításának műve. Az ország 1,7 millió polgárát veszítette el a majd négyéves súlyos harcokban; 306 000 katonát és partizánt áldozott a győzelemért.

A FRANCIA NEMZETI FELKELÉS

A francia ellenállás már a szövetséges partraszállás előtt erősen fokozta tevékenységét. 1944 elején az összes ellenállási szervezet fegyveres csoportjaiból egyetlen központilag irányított hadsereget szerveztek Francia Belső Erők néven (francia nevének kezdőbetűi után: FFI). Az FFI 1944 nyarán mintegy félmillió fegyveressel rendelkezett. Az Ellenállás Nemzeti Tanácsának irányítása alatt az ország különböző területein felszabadított körzeteket hoztak létre. Március 15-én a tanács nagyszabású programot adott ki. Ennek első része a szövetségesek partraszállásával egybehangolt fegyveres felkelés előkészítésének és végrehajtásának feladatait tartalmazza. A második rész a háború utáni társadalmi átalakulások tervét vázolja fel. A demokratikus jogok visszaállítása és kiszélesítése, valamint az árulók megbüntetése mellett a program radikális demokratikus átalakításokat is előirányzott. Az ellenség és az árulók vagyonának állami kisajátításán, a progresszív vagyonadó bevezetésén kívül követelte a monopolizált termelőeszközök, az ásványi kincsek, a bankok és biztosító társaságok államosítását, állami gazdasági terv készítését, a dolgozók bevonását a gazdaság és az állam irányításába. Síkraszállt a szövetkezetek támogatásáért. Ily módon „megteremtődik egy olyan új köztársaság alapja, amely elsöpri a reakciós rezsimet, s amely hatékonnyá teszi a népi demokratikus intézményeket, melyek mentesek lesznek a korrupciótól és árulástól, amely az intézményeket a kapituláció előtt jellemezte".[46] Július 14-én, a nagy francia forradalom kirobbanásának évfordulóján Párizsban nagy sztrájkok és tüntetések kezdődtek, amelyek a megtorlási kísérletek ellenére általános sztrájkba, majd augusztus 19-én *fegyveres felkelésbe* mentek át. A gaulle-isták otthoni képviselői megrettenve a fegyveres harctól tárgyalásba kezdtek a németekkel azok szabad

[46] Programme du Conseil National de la Résistance (CNR) et le rôle de la Comission Militaire Nationale et des Comissions Militaires Départamentales. (Brosúra dátum nélkül) 14. old.

elvonulásáról. Az ellenállók azonban a kommunisták vezetésével augusztus 24-ére összecsapások sorozatában szétszórták a párizsi és Párizs-környéki német erőket. A szövetséges csapatok már a felszabadított Párizsba vonultak be.

A felkelés ezután országos méreteket öltött, nagy segítséget nyújtva a szövetséges csapatok előnyomulásához. Eisenhowernek, a szövetséges csapatok főparancsnokának értékelése szerint az FFI fegyveres erői körülbelül 15 hadosztállyal egyenértékű erőt képviseltek.[47] Augusztusban összeomlott a vichyi bábkormány. Pétain és Laval Németországba menekült. 30-án a De Gaulle vezette Francia Nemzeti Felszabadító Bizottság megalakította Franciaország Ideiglenes Kormányát a kommunisták, a szocialisták és a polgári katolikus MRP részvételével. Már előtte, 28-án De Gaulle rendeletet írt alá az ellenállás szerveinek feloszlatásáról és az FFI lefegyverzéséről. E határozat végrehajtását azonban a haladó szervezetek ekkor még megakadályozták: az FFI egészen az ország teljes felszabadításáig folytatta tevékenységét. Franciaország több mint négy év után visszanyerte függetlenségét. A szövetséges csapatok Belgium és Hollandia irányában is előrenyomulva, nyugatról megközelítették Németország határát.

A BALKÁN FELSZABADULÁSA. AZ ANGOLOK GÖRÖGORSZÁGI AKCIÓJA

A belgrádi hadművelet megpecsételte a Balkánon tartózkodó német csapatok sorsát. A bekerítéstől fenyegetett jelentős fasiszta erők megkezdték visszavonulásukat a dalmát tengerpart és Szlovénia irányába. 1944 október végén kiürítették Athént és Szalonikit, novemberben pedig fokozatosan Albániát. Visszavonulásuk korántsem volt zavartalan. A görög ELASZ csapatai bevonultak Athénba. Ekkor kezükben tartották az ország szinte egész területét. Athénba költözött az 1944 májusában libanoni emigrációban alakított koalíciós Papandreu-kormány is. Vezetői azonban a néhány nap múlva partraszálló angol csapatokra támaszkodva kiprovokálták a baloldali miniszterek kiválását a kormányból, majd december elején belelövettek a fővárosi lakosság félmilliós tiltakozó menetébe. Egyhónapos fegyveres harc kezdődött, amelyben az angolok kerekedtek felül; az ELASZ kivonult Athénból, miután aláírta a fegyverszüneti megállapodást, amelynek értelmében erőit lefegyverezték.

A németek elleni harc ürügyén partraszállt angol csapatok görögországi intervenciója – bár a háború végső kimenetelén közvetlenül nem változtatott – az első súlyos összecsapás volt az antifasiszta koalíció táborában és későbbi konfliktusok árnyékát vetítette előre.

[47] *Eisenhower* „Les Opérations en Europe des Forces expeditionnaires alliées" c. művéből (28. old.) idézi: A Francia Kommunista Párt története. (Kossuth 1968. 271. old.)

A FASISZTA NÉMETORSZÁG HELYZETE A HÁBORÚ UTOLSÓ SZAKASZÁBAN

1944 a náci Németország fokozódó megpróbáltatásainak éve volt. A Wehrmacht kétfrontos háborúra kényszerült; a csatlós államok rendszere bomlásnak indult. A háború átlépte Németország határait. Mind nagyobb terhek hárultak a német lakosságra, romlott a hátország gazdasági és politikai helyzete.

Ilyen körülmények között a terror ellenére aktívabbakká váltak a belső antifasiszta erők és megmozdult a nácik polgári-katonai ellenzéke is. A legjelentősebb baloldali ellenállási csoportokat a Gestapo 1942–43-ban felszámolta. 1943–1944-ben azonban újabbak jöttek létre A. Saefkow, T. Neubauer és mások vezetésével. Bár 1944-ben ezeknek is nyomára bukkantak és több száz tagjukat vérbíróság elé hurcolták, de a bomlási folyamat megállíthatatlannak bizonyult. A katonai kudarcok magában a Wehrmachtban és a közhivatalnokok körében is válságot idéztek elő, amely a Hitler elleni 1944. július 20-i merénylettel érte el csúcspontját. A merénylet nem érte el közvetlen célját: Hitler könnyebb sérüléssel úszta meg. A részvétellel gyanúsítottak közül mintegy hétezret kivégeztek. A náci politikai rendszer mechanizmusán azonban jóvátehetetlen rés keletkezett. Hitler ezután már csak a kipróbált nácik maroknyi csoportjában bízott.

Az apadóban levő külső források pótlására a nácik fokozták a belső erők kiszipolyozását. 1944 augusztusában a hivatalokban és gazdasági intézményekben hatvan órára emelték a munkaidőt és a felszabadult munkaerőt katonai vagy hadiipari szolgálatra irányították át. Csökkentették az élelmiszer-fejadagokat. Elrendelték, hogy a politikai bűnnel vádolt személyek családjával szemben is megtorlást kell alkalmazni. Létrehozták a Volkssturmot (fasiszta milícia) 15–60-éves, addig katonai szolgálatra igénybe nem vett férfiakból.

Mindezek ellenére a termelés görbéje a nyersanyag- és munkaerőhiány következtében meredeken zuhant. Még a haditermelés is erősen visszaesett. Ha az 1942 január–februári szintet 100-nak vessszük, a hadianyaggyártás 1944 júliusában 322-nek, 1945 februárjában viszont csak 175-nek felelt meg. Ez a nagy erőfeszítések árán fenntartott szint azonban az Egyesült Nemzetek hatalmasra nőtt hadipotenciáljával szemben ekkor már a fegyverzet szerény pótlásához sem volt elegendő: a Szovjetunió, az USA és Anglia együttes haditermelésének kb. 7–8%-át tette ki.

A nácik – erőltetetten derűlátó propagandájuk ellenére – valójában már nem bíztak a hadiszerencse fordulatában. Egyetlen reményüket az antifasiszta koalíció hatalmainak ellentéteibe vetették. December 12-én Hitler nyíltan ki is fejezte ezt. „A történelem folyamán – mondta – soha nem volt ellenségeinkéhez hasonló szövetség, amely annyira heterogén elemekből tevődött volna össze, annyira különböző célokkal... Ha most sikerül néhány erőteljes ütést rájuk mérnünk, az egész mesterségesen összetákolt front gigászi robajjal, egy csapásra összeomolhat." December 16-án a Wehrmacht jelentős erőkkel nagyszabású ellentámadást indított a nyugati fronton, az Ardennek körzetében. A támadás rést ütött a szövetségesek frontján és kritikus helyzetet eredményezett. Churchill a Szovjetuniótól kért segítséget. Január 12-én a Vörös Hadsereg valóban támadásba is lendült a német front teljes hosszában. A nyugati német erők nem kaphattak erősítést;

lendületük kifulladt. Február elején az angol–amerikai csapatok ismét magukhoz ragadták a kezdeményezést.

1944 végére a hitleristák külpolitikai helyzete is reménytelenné vált. A magyar nyilaskeresztes bábokat leszámítva egyetlen szövetségesük Japán maradt. A semleges államokkal fennálló kapcsolataik jórészt formálisakká váltak. 1945 márciusában már 50 országgal álltak hadiállapotban.[48]

Arra az elképzelésre, hogy az Egyesült Nemzetek ellentéteiből a pusztuló náci diktatúra tőkét kovácsolhat, a végső csapást a három nagyhatalom kormányfőinek jaltai (krími) konferenciája mérte.

A KRÍMI KONFERENCIA

A három kormányfő – Churchill, Roosevelt és Sztálin – február 4-étől 12-éig tanácskozott Jaltában, a Szovjetunió területén. A Teheránban megkezdett munkát folytatva megegyeztek a német erők szétverésének végső teendőiben. Elhatározták, hogy Németországot a három győztes hatalom, valamint Franciaország fegyveres erői megszállják. Függőben maradt viszont az a kérdés, hogy milyen formában folytassa állami létét Németország a háború után.

Megegyezés született arról, hogy a Népszövetség újjáélesztése helyett új nemzetközi szervezetet hoznak létre: az Egyesült Nemzetek Szervezetét. 1945 áprilisára összehívták a szervezet alakuló értekezletét. Megállapodtak abban, hogy különlegesen fontos nemzetközi ügyek rendezésére felállítják a szervezet Biztonsági Tanácsát 11 taggal. A Tanács öt állandó tagjának (Nagy-Britannia, Franciaország, Kína, Szovjetunió, USA) egyhangú állásfoglalása alapján hozhat határozatot.

A Szovjetunió kötelezte magát, hogy bizonyos feltételek mellett két-három hónappal az európai háború befejezése után hadba lép Japán ellen. Ezt a döntést nem hozták nyilvánosságra.

A lengyel kérdésben a haladó erők számára kedvező határozat született. Heves vita után a nyugatiak beleegyeztek abba, hogy az ideiglenes demokratikus lengyel kormány a Lublinban működő népi demokratikus kormányra épüljön, és abban kapjanak helyet a londoni emigráns kormány képviselői. Hasonló megoldást fogadtak el Jugoszláviára vonatkozólag.

Nagy-Britannia és az Egyesült Államok képviselőinek ellenzése miatt nem sikerült az értekezlet napirendjére tűzni Görögország helyzetének megvitatását.

Nagy elvi és politikai jelentősége volt a jaltai határozat V. pontjának („Nyilatkozat a felszabadított Európáról"). A három hatalom ebben kimondta, hogy a felszabadított államoknak és a tengely volt csatlós államainak is lehetővé kell tenni szuverenitásuk helyreállítását és nemzetgazdaságuk újjáépítését, hogy megsemmisüljenek a nácizmus és fasizmus maradványai és a népek maguk választotta demokratikus intézményeket hozhassanak létre.

A krími konferencia legnagyobb jelentősége abban volt, hogy a fasizmus elleni utolsó roham küszöbén fenntartotta és a legtöbb kérdésben tovább erősítette az antifasiszta koalíció erőinek egységét.

[48] *V. L. Iszraeljan–L. N. Kutakov:* Diplomatyija agresszorov. Izdatyelsztvo Nauka, Moszkva 1967. 367. old.

AZ OLASZ NEMZETI FELKELÉS

1944 nyarának végére az olasz fegyveres ellenállás már jó néhány körzetben néphatalmat hozott létre (ún. „partizán-köztársaságok"). Szeptemberben a szövetséges csapatok offenzívát kezdtek a németek közép-olaszországi ún. „gót vonala" ellen, döntő támadásra szólítva fel a partizánokat. Az offenzívát a németek ellencsapásai meghiúsították, a partizánok azonban – akik felfedték erőiket – az offenzíva elhárítására összevont nagy német erőkkel találták magukat szemben. Több súlyos ütközetre, valamint a békés lakosság körében végrehajtott német mészárlásokra került sor. Ráadásul H. Alexander tábornok, földközi-tengeri szövetséges főparancsnok novemberi kiáltványában felhívta a partizánokat a nagyobb harci akciók beszüntetésére.

A Nemzeti Felszabadító Bizottság (CLN) felső-olaszországi parancsnoksága (amelyet a németekkel szembefordult R. Cadorna tábornok és az Olasz KP egyik vezetője, Longo irányított) úgy továbbította ezt az üzenetet az osztagokhoz, hogy – a német csapatok elől való kitérés mellett – a harc fokozását, a fegyveres alakulatok megerősítését irányozta elő. Határozott katonai és politikai fellépése nyomán a szövetséges főparancsnokság tárgyalásokba kezdett és megegyezett a CLN vezetőségével, amelyben az összes demokratikus pártok képviselői részt vettek. A partizánok kötelezték magukat, hogy követik a szövetségesek utasításait. Ennek fejében a CLN parancsnokságát a szövetségesek Észak-Olaszország de jure kormányának, a római kormány pedig saját képviseletének ismerte el. Ettől kezdve javult a partizánok és a szövetségesek együttműködése.

1945 februárjában és márciusában a partizánok mintegy 150–200 ezer főnyi serege ismét nagyméretű akciókban ütközött meg a 10 német és 5 „salói" hadosztállyal. Közvetlen céljuk az ipari üzemek lerombolásának, a Pó-síkság elárasztásának, a római kikötő elpusztításának megakadályozása, a lakosság védelme volt.

Április elején újabb szövetséges offenzíva indult az Appenninek egész frontján. 10-én a CLN kiadta a felkelés irányelveit. Ezek – a kivárási politikát elutasítva – előirányozták a városok és falvak elfoglalását, az ellenséges helyőrségek és parancsnokságok szétzúzását. Április közepére *általános felkelés* bontakozott ki. A partizánok csapásai alatt a németek már a szövetségesek megérkezése előtt kénytelenek voltak visszavonulni. Egymást követték a városi felkelések (Genova, Milánó, Torinó). Április 25-én Milánóban a CLN kezébe vette a teljes polgári és katonai hatalmat és rendeletet adott ki a fasiszta cselekmények üldözéséről.

A „salói köztársaság" összeomlott. Mussolinit, aki a svájci határ felé menekült, a partizánok elfogták és az április 25-i rendelet alapján kivégezték. 29-én az Olaszországban állomásozó mintegy 600 000 főnyi német és olasz fasiszta csapatok képviselői Casertában aláírták a feltétel nélküli fegyverletételt.

A FASISZTA NÉMETORSZÁG VERESÉGE

A Vörös Hadsereg 1945. január 12-én indított támadása hadászati jelentőségű hadműveletek egész sorozatává bontakozott ki. A szovjet csapatok a Visztula térségéből kiindulva felszabadították Varsót, elérték az Oderát és átkeltek rajta. Február

elején a hadműveletek már a német fővárostól alig 100 kilométernyire folytak.

A front déli szárnya is megmozdult. Súlyos harcokban szétverve a németek Balaton-környéki ellentámadását, a Vörös Hadsereg befejezte Magyarország felszabadítását, április 13-án pedig elfoglalta Bécset.

Április 16-án megkezdődött az európai háború sorsát eldöntő berlini hadművelet, amelynek során a szovjet erők délről fokozatosan átkarolták a Berlint védő német hadseregcsoportot.

Megindult a nyugati szövetségesek újabb támadása is, amelyet sürgetett a szovjet csapatok gyors előnyomulása. A mintegy 800 kilométer hosszúságú nyugati arcvonalról a német főparancsnokság egyre újabb és újabb erőket dobott át keletre, abban a végső sovány reményben, hogy a szövetségesek megelőzik a Vörös Hadsereget Berlinben. A nyugati front 35 német hadosztálya nagyobb hadműveletek nélkül vonult vissza.

A keleti fronton gigászi erők mérték össze erejüket. A Vörös Hadsereg hatalmas ütőerőt vont össze. A berlini hadműveletben a Vörös Hadsereg oldalán 41 600 löveg és aknavető, 8400 repülőgép, 6300 harckocsi vett részt. Április 21-én a szovjet csapatok benyomultak Berlinbe. Ugyanezen a napon az amerikai hadsereg elérte az Elbát. 27-én találkoztak a szovjet és amerikai, majd a szovjet és brit egységek is. A megmaradt német területek több részre szakadtak. Április 30-án szovjet katonák kitűzték a vörös zászlót a Reichstag épületére.

A végkifejlet láttán előbb Himmler, majd Göring görcsös erőfeszítéseket tett, hogy Hitler kirekesztésével megegyezzen a nyugatiakkal. Azok azonban ragaszkodtak a feltétel nélküli fegyverletételhez. A Reichstag eleste után Hitler és Goebbels öngyilkos lett. A hatalmat Dönitz tengernagyra ruházták.

Május 2-án a berlini német csapatok beszüntették az ellenállást. Más körzetekben néhány napig még harcok folytak. Ezek során szabadította fel a Vörös Hadsereg a cseh terület egy részét és Prágát, ahol a saját barlangjukból már kiszorult német erők utolsó fészke volt. Május 1-én az illegális Cseh Nemzeti Tanács határozatot hozott a *prágai felkelés* megindítására. Május 5-én megkezdődött a fegyveres harc. Estére a város nagy része a felkelők kezére került. A tanács kihirdette a Nemzeti Front kassai kormányának hatalmát. Másnap a hitleristák heves támadást intéztek a város ellen, amelyet 30 000 felkelő és 2000 barikád védett. A felkelők helyzete válságossá vált. Az 1. Ukrán Front csapatai azonban Prága segítségére siettek. 9-én kora reggel a Vörös Hadsereg osztagai kemény harcban elérték Prágát és diadalmenetben vonultak végig a város utcáin.

A május 9-ére virradó éjjel Berlinben Keitel tábornagy a Szovjetunió, az USA, Anglia és Franciaország megbízottai előtt aláírta a *feltétel nélküli fegyverletételről szóló okmányt.*

Ezzel Európában befejeződött a csaknem hat évig tartó, mérhetetlen szenvedéssel járó háború. A Távol-Keleten még megsemmisítésre várt a fasiszta blokk másik hatalma, Japán.

A POTSDAMI ÉRTEKEZLET

A három nagyhatalom utolsó háború alatti tanácskozása 1945. július 17-én kezdődött a Németország szovjet megszállási övezetéhez tartozó Potsdamban. Az augusztus 2-áig tartó tárgyalásokon az USA-t már új elnöke, H. Truman képviselte,[49] Angliát pedig július 28-ától a parlamenti választásokon győztes Brit Munkáspárt vezetője, Attlee miniszterelnök.

A tanácskozáson sikerült megegyezésre jutni a háború utáni rendezés még nyitott kérdéseiben. Öthatalmi külügyminiszteri tanácsot hoztak létre. Ennek feladata volt, hogy más országok bevonásával hozza tető alá a legyőzött országokkal kötendő békeszerződéseket. Elhatározták, hogy a béke megkötése után ezeket az országokat is felveszik az Egyesült Nemzetek Szervezetébe, amelynek megalakulását az 1945 júniusi San Franciscó-i konferencián az alapokmány aláírásával már szentesítették.

Hosszú vita után megegyezés született Németország háború utáni sorsáról. Elvetve az amerikaiak szétdarabolási terveit, elhatározták, hogy Németországot egységes, békeszerető, demokratikus államként alakítják újjá. A felek egyetértettek abban, hogy a német államot le kell fegyverezni és nem szabad megengedni, hogy támadásra alkalmas hadsereget tartson fenn. Megegyeztek a náci szervezetek felszámolásában és a háborús bűnösök szigorú megbüntetésében. Döntés született a trösztöknek és kartelleknek, a német fasizmus gazdasági pilléreinek feloszlatásáról.

Lezárult a lengyel államhatárok sokat vitatott kérdése is. Elhatározták, hogy a két háború közötti Lengyelország ukránok és beloruszok lakta keleti területei visszatérnek a Szovjetunióhoz, Lengyelország nyugati határát pedig kiterjesztik az Odera és Neisse folyókig.

Megegyeztek a nagyhatalmak több távol-keleti kérdés rendezéséről, illetve a Japán elleni háború folytatásáról.

A potsdami értekezlet legfontosabb döntései megfeleltek a népek érdekeinek és a háború utáni demokratikus rendezés szükségleteinek. Létrejöttükben nagy szerepe volt a Szovjetunió hatalmasra nőtt erejének és a népek erős békevágyának.

A TÁVOL-KELETI HÁBORÚ BEFEJEZÉSE

A Midway-szigeti tengeri csata után (1942. június) a Csendes-óceánon megszűntek a nagyobb szabású hadműveletek. Az amerikai erők különböző szigeteket foglaltak vissza; Japán 1942-ben az Aleuták néhány szigetének elfoglalásával, majd 1944-ben újabb kínai területek meghódításával kárpótolta magát. Az események menete 1944 őszétől gyorsult fel. Októberben amerikai csapatok szálltak partra a Fülöp-szigeteken. Ennek során óriási tengeri ütközet bontakozott ki, amelyben az amerikaiak – erős légifölényükre támaszkodva – súlyos vereséget mértek a japánokra. Ezután megkezdődött a japán hátország tömeges bombázása, amely az 1945. március 9-i tokiói éjszakai légitámadással érte el tetőfokát. A támadás során

[49] F. D. Roosevelt elnök a győzelem küszöbén, április 12-én elhunyt.

közel 200 000 ember vesztette életét. Júniusban Okinawa elfoglalásával a hadműveletek elérték a japán anyaország közvetlen előterét.

A japánok helyzetét egyéb tényezők is súlyosbították. 1945 áprilisában a Szovjetunió felmondta a japán–szovjet semlegességi egyezményt. A japánok megszállta országokban gyorsan erősödött a fegyveres ellenállás. A japán kormány tartott a Csang Kaj-sek kormány növekvő katonai aktivitásától is, különösen 1945 elejétől, amikor az USA – fontos gazdasági pozíciók átengedése fejében – fokozta a Kuomintang-kormány támogatását. Csang Kaj-sek azonban a kapott segítséget a kommunisták irányította területek elleni offenzívára használta fel. (1944 végére a felszabadított országrész – főleg a japánoktól visszahódított körzetek révén – 859 000 km²-re nőtt. Ezen a területen közel százmillió ember lakott.)

A német fegyverletétel a Japánnal szembenálló hatalmak nagy erőit mentesítette európai feladataiktól. A megegyezéseknek megfelelően az európai győzelem másnapján a Szovjetunió is megkezdte erőinek átcsoportosítását a Távol-Keletre.

Az USA és Anglia vezetői még a háború egy-másféléves elhúzódásával számoltak. Ezért igénybe akarták venni a szovjet hadsereg beavatkozását Japán Mandzsúriában állomásozó még érintetlen szárazföldi erői ellen. Nem kívánták azonban, hogy a Szovjetuniónak nagy szerepe legyen Japán legyőzésében. Ezért Truman utasítást adott, hogy a kísérleti stádiumban levő új tömegpusztító fegyvert, az uránbombát legkésőbb augusztus 10-éig – a Szovjetunió hadba lépésének várható időpontjáig – hozzák bevethető állapotba. Július 26-án a potsdami értekezleten részt vevő angol és amerikai képviselők a kínai kormánnyal közösen fegyverletételre szólították fel Japánt. Az angolok és amerikaiak akkor már tudták, hogy 16-án az USA-beli New Mexicóban sikeresen próbálták ki az új fegyvert. A japánok azonban elutasították ezt a felhívást.

Augusztus 6-án dobták le az első atombombát *Hirosima* japán kikötővárosra, majd 9-én – néhány órával a Szovjetunió hadba lépése után – a másodikat *Nagaszaki*ra. A két bomba pusztító hatása óriási volt. A halottak és súlyos sebesültek száma mindkét esetben megközelítette a kétszázezret.

Augusztus 8-án a szovjet kormány értesítette a japán kormányt, hogy 9-étől *hadiállapotban levőnek tekinti magát Japánnal.* 9-én hajnalban a Vörös Hadsereg csapatai átlépték a mandzsúriai határt és nagy lendülettel nyomultak előre a japán Kvangtung-hadsereg megszállta területen. 10-én hadba lépett a Mongol Népköztársaság, és támadásba lendültek a kínai népi felszabadító hadsereg erői is. Augusztus 20-áig a szovjet csapatok szétzúzták és foglyul ejtették a japán szárazföldi hadsereg főerőit: 80 000 ellenséges katonát semmisítettek meg és 600 000 foglyot ejtettek. Ezután átlépték a koreai határt és kiűzték a japán csapatokat az ország északi részéből. Eközben a népi felszabadító hadsereg egységei Észak- és Közép-Kína nagy körzeteit szabadították fel.

A Távol-Kelet országaiban a japán imperializmus katonai helyzetének romlásával *erőteljes népi ellenállási mozgalom bontakozott ki.* Burmában 1945 májusára az ország felszabadított nagyobbik részén létrejöttek az ellenállásban kialakult széles politikai szövetségnek, az Antifasiszta Népi Szabadságligának új közigazgatási szervei. Augusztus 17-én kikiáltották a független Indonéz Köztársaságot. Indokínában az Indokínai Kommunista Párt vezetésével az ellenállás fegyveres osztagai már 1943-ban felszabadított körzeteket hoztak létre, harcban a japánokkal

és az őket szolgáló áruló francia közigazgatással. 1945 augusztusában általános felkelés tört ki, amely szeptember 2-ára az ország teljes felszabadulását és a Vietnami Demokratikus Köztársaság kikiáltását eredményezte. Fegyveres ellenállás folyt Malájföldön is. Jelentős szerepe volt hazája felszabadításában az amerikai csapatokkal együttműködő, kommunisták vezette Fülöp-szigeti felszabadító hadseregnek. Ám az amerikaiak a japánok kiverése után letartóztatták a hadsereg vezetőit, osztagait pedig le akarták fegyverezni. Itt tehát a harc tovább folytatódott.

Augusztus 28-án megkezdődött az amerikai csapatok partraszállása Japánban. A japán hadsereg – a közben lefolyt tárgyalások eredményeképpen – nem tanúsított ellenállást. Szeptember 2-án a japán kormány megbízottai egy amerikai hadihajó fedélzetén amerikai, szovjet és angol képviselők előtt aláírták a *feltétel nélküli fegyverletétel*ről szóló okiratot. A második világháború ezzel véget ért.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ HELYE A TÖRTÉNELMI FOLYAMATBAN

A második világháború tőkés hatalmak egymásközti imperialista háborújaként robbant ki, a nemzetközi tőkés fejlődés és az első világháború utáni rendezés nyomán felhalmozódott ellentétek következtében. Alárendelt mozzanatként kezdettől jelen voltak benne a népek igazságos antifasiszta harcának elemei. Ezt a mozzanatot erősítette a potenciálisan veszélyeztetett szocialista nagyhatalom fennállása. Ahogyan a „furcsa háború" valódi háborúvá alakult át, igazságos jelleget öltöttek a fasiszta blokkal szembenálló imperialista hatalmak erőfeszítései is. Mindinkább növekedett a népek antifasiszta harcának a háború jellegére gyakorolt hatása is. A Szovjetunió belépésével a háború megmásíthatatlanul igazságos népfelszabadító küzdelemmé lett. A háború végére a hódító tervektől fenyegetett népek és államok ereje térdre kényszerítette a fasiszta hatalmakat.

A háborúnak sajátos jelleget kölcsönzött, hogy a front egyik oldalán *szocialista és tőkés hatalmak együtt* küzdöttek. Együttműködésük jól felfogott érdekeiken nyugodott, nem szüntette meg, csupán átmenetileg szorította háttérbe a társadalmi rendszereik különbözőségéből eredő kiküszöbölhetetlen ellentéteket. A távlati céljaik szöges eltéréséből eredő nézetkülönbségeik végigkísérik a háborút; ez többek között nyomon követhető a második európai arcvonalért folytatott harc menetén. A háború éveiben ennek ellenére az együttműködés dominált kapcsolataikban. Enélkül nem érhették volna el közös céljukat és nem tehettek volna lépéseket egymástól eltérő céljaik megvalósítására sem.

Nem tűntek el az ellentétek az antifasiszta blokk tőkés hatalmai között sem. A brit birodalom Franciaország megszállása után a francia gyarmatok megkaparintására, az USA pedig mindkettőjük pozícióinak elragadására törekedett. A szovjet politika ezekben a konfliktusokban az egész antifasiszta harc szempontjából előnyösebb álláspontot támogatta. Így pl. kiállt amellett, hogy De Gaulle-t és mozgalmát az angolszászok is ismerjék el egyenjogú partnernek.

A háború egy másik sajátossága volt, hogy a *néptömegek* egyre fokozódó önálló szerepet játszottak benne. A háború utolsó éveiben az ellenállási mozgalmak alapvető politikai és katonai tényezővé nőttek. Ez hozzájárult ahhoz, hogy a háború

végén kibontakozó forradalmi és progresszív folyamatok sok országban már a háború utolsó éveiben megkezdődhettek.

A háború kirobbanásáig a Szovjetunió határain túli világ az imperialista hatalmak között teljesen felosztott szféra volt. A második világháború végén olyan helyzet alakult ki, amelyben számottevő térségekből kiszorultak a vesztes rablóhatalmak anélkül, hogy helyüket más tőkéshatalmak foglalhatták volna el. Ebben nagy szerepet játszott a Szovjetunió erejének közvetlen jelenléte vagy közvetett hatása. E térségben a *forradalmi és haladó mozgalmak* szabadabban bontakozhattak ki és legtöbb esetben gyökeres átalakulásokat eredményeztek.

A háború súlyos eseményei mérlegre tették az egyes országok *politikai pártjait és szervezeteit.* A küzdelem során kiderült, hogy elvi tisztánlátásuk, szervezettségük és tudományos eszméiken alapuló önfeláldozó odaadásuk révén a széles néptömegek érdekeit a kommunisták tudják a legpontosabban kifejezni és a legnagyobb hozzáértéssel szolgálni. Ezért az elszenvedett rettentő vérveszteség ellenére a kommunista mozgalom nemzetközi hatóereje a háború végére nagyon megnőtt: a kommunizmus a kor legbefolyásosabb politikai áramlatává fejlődött.

A fasiszta koalícióval szembeni erőfeszítések *oroszlánrésze a Szovjetunióra hárult.* 1943 júliusáig – a szicíliai partraszállásig – Európában a Vörös Hadseregen kívül más erő nem állt szemben a németekkel, érezhető támogatást pedig első ízben az Overlord-hadművelet (a normandiai partraszállás fedőneve) jelentett. A háború sokmillió szovjet ember életét követelte. Csupán az elesett katonák és partizánok száma 10 millió körül volt. A nyugati szövetségesek közül Anglia 375 ezer, az USA 405 ezer főnyi veszteséget szenvedett halottakban. Az egész háborús anyagi pusztítás mintegy fele a Szovjetuniót sújtotta.

A háború menetében – különösen 1943 májusától – a nyugati szövetségesek *hasznos anyagi segítséget* nyújtottak a Szovjetuniónak. (Ugyanebben az időszakban a szovjet fél tekintélyes nyersanyagszállításokat eszközölt a szövetséges országokba.) Zsukov marsall emlékiratainak tanúsága szerint a háború alatt összesen 18 700 repülőgép érkezett a nyugatiaktól. Ez a Vörös Hadsereg által felhasznált összes repülők 12%-a volt. 10 000 tankot, 9600 ágyút is küldtek (a teljes felhasználás 10,4, illetve 2%-a). Egészében a szövetségesek szállításai a katonai költségvetés mintegy 4%-át fedezték. A támogatás jelentős volt, de nem játszott meghatározó szerepet a háború alakulásában. Olyan áldozat volt ez, amellyel a nyugatiak hadászati passzivitásukat ellensúlyozták. Edward R. Stettinius, Roosevelt elnök személyes megbízottja ezt írta 1944-ben: „Mindezt a segítséget az oroszok máris messzemenően viszonozták, dollárban vagy tonnában le sem mérhető módon. A forma, amelyben viszonozták: több millió elpusztított vagy orosz hadifogolytáborokba zárt náci katona, ronccsá lőtt náci tankok a csatamezőkön, a visszavonuló német seregek által hátrahagyott náci ágyúk és tehergépkocsik."[50]

A háború befejeztével lekerült a napirendről az a feladat – a fasizmus eltiprása –, amely igen különböző politikai és társadalmi erőket tömörített egy táborba. A háború utáni fejlődés döntő kérdésévé vált: hogyan fejlődik tovább ezeknek az erőknek a kölcsönös kapcsolata, hogyan felelnek meg azoknak a feladatoknak, amelyek megoldásáért a népek hatéves súlyos küzdelmet vívtak.

[50] *E. R. Stettinius:* Lend-Lease. The Macmillan Company 1944. New York. 228. old.

Függelék

A függelékben található rövidítések jegyzéke

AVNOJ	Antifašističko veće narodnog oslobodenja Jugoslavije (Jugoszlávia Antifasiszta Népi Felszabadító Tanácsa)
CEDA	Confederación Española de Derechas Autónomas– Független Jobboldal Spanyol Szövetsége
CGT	Confédération Générale du Travail – Általános Munkaszövetség
CGTU	Confédération Générale du Travail Unitaire – Egységes Általános Munkaszövetség (francia)
CGTU	Confederación General del Trabajo Unitaria – Egységes Általános Munkaszövetség (spanyol)
CLN	Comitato di Liberazione Nazionale – Nemzeti Felszabadító Bizottság (olasz)
CNT	Confederación Nacional del Trabajo – Országos Munkaszövetség (spanyol)
GOELRO	Goszudarsztvennaja Elektrifikacija Rosszii – Oroszország Állami Villamosítása
IWW	Industrial Workers of the World – Világ Ipari Munkásai
KB	Központi Bizottság
KI	Kommunista Internacionálé
KP	Kommunista Párt
KVB	Központi Végrehajtó Bizottság
NOSZF	Nagy Októberi Szocialista Forradalom
OGPU	Objegyinyonnoje Goszudarsztvennoje Politicseszkoje Upravlenyije – Egyesített Állami Politikai Hatóság (a Szovjetunió állambiztonsági szerveinek csúcsszerve 1923 és 1934 között)

OK(b)P	Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt
OSZDMP	Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt
OSZD(b)MP	Oroszországi Szociáldemokrata (bolsevik) Munkáspárt
OSZSZSZK	Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság (vagy OSZFSZK – Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság; a kettő azonos)
PB	Politikai Bizottság
PI	Politikai Iroda
SFIO	Section Française de l'International Ouvrière – A Munkásinternacionálé Francia Szekciója; Francia Szocialista Párt
SZK(b)P	A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja
SZMI	Szocialista Munkásinternacionálé
SZSZK	Szovjet Szocialista Köztársaság (a Szovjetunió szövetségi köztársaságainak megjelölése)
UGT	Unión General de los Trabajadores – a Dolgozók Általános Szövetsége (spanyol)
VB	Végrehajtó Bizottság
VCSK	Vszerosszijszkaja Csrezvicsajnaja Komisszija – Összoroszországi Rendkívüli Bizottság (a szovjet állambiztonsági szerv 1917 és 1922 között)

Időrendi áttekintés

1640–49.	Az angol polgári forradalom győzelme
1750-es évek.	Az első angol szakmai munkásegyesületek megalakulása
1760-as évek.	Az ipari forradalom kezdete Angliában
1789–94.	A francia polgári forradalom győzelme
1791. június 14.	A Le Chapelier-törvény bevezetése a franciaországi munkásegyesülések és sztrájkok ellen
1796.	Az „egyenlők" összeesküvése F. Babeuf vezetésével Párizsban
1799.	Az angol „egyesülési törvény" a sztrájkok és a szakszervezeti mozgalom ellen
1811–12.	Luddista mozgalmak Angliában
1824. június 21.	Az „egyesülési törvény" hatálytalanítása
1825.	R. Owen megalapítja az USA Indiana államában „Új Harmónia" nevű szocialisztikus közösségét
1831. november 21.–december 3.	A lyoni takácsok első felkelése
1834. február.	Nagy-Britannia és Írország Nagy Országos Egyesült Szakszervezetének megalakulása
április 7–12.	A lyoni munkások második felkelése
1834.	Az emigráns német munkások első szervezetének, a Számkivetettek Szövetségének megalakulása Párizsban
1836. június.	A londoni chartista Munkásszövetség megalakulása
1836.	Az Igazak Szövetségének megalakulása Párizsban
1838. május 8.	Az angol „People's Charter" (Népcharta) kihirdetése
1839. május 12.	Az „Évszakok Társaságának" felkelése Párizsban A. Blanqui vezetésével
1840. július 20.	A Nemzeti Chartista Szövetség megalakulása

1844. június 4–5.	A szilézíai takácsok lázadása
augusztus.	Marx és Engels találkozása Párizsban; közvetlen együttműködésük kezdete
1846. március–május.	Kommunista Levelező Bizottság alakul Brüsszelben, majd Londonban
1847. január 20.	Marx és Engels – felkérésre – belépnek az Igazak Szövetségébe
június.	A Kommunisták Szövetségének első kongresszusa Londonban
augusztus 5.	Marxot a Kommunisták Szövetsége brüsszeli szervezetének elnökévé választják
november 29.–december 8.	A Kommunisták Szövetségének második kongresszusa Londonban
1848. február 22–24.	Polgári demokratikus forradalom Párizsban, a júliusi monarchia megdöntése
február 24.	A Kommunista Párt kiáltványának megjelenése Londonban
március 13–15.	A bécsi forradalom
március 15.–1849. augusztus 13.	Polgári forradalom és szabadságharc Magyarországon
március 18.	A berlini forradalom kezdete
március–június.	Fegyveres felkelés Milánóban, Poznanban, Prágában
június 1.–1849. május 19.	A „Neue Rheinische Zeitung" működése Marx és Engels irányításával
június 23–26.	A párizsi proletariátus fegyveres felkelése
1849. augusztus vége.	A Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének újjáalakítása Londonban
1850. március–június.	A Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének első és második üzenete
1852. október 4.–november 12.	A kölni kommunista per
november 17.	A Kommunisták Szövetségének feloszlása
december 2.–1870. szept. 4.	A második császárság: III. Napóleon uralma Franciaországban
1861.	A Szakszervezetek Londoni Tanácsának megalakulása
1863. május 23.	F. Lassalle megalakítja az Általános Német Munkásegyletet Lipcsében
1864. szeptember 28.	A Nemzetközi Munkásszövetség (I. Internacionálé) megalakulása Londonban
november 5.	Az I. Internacionálé alapító okmányainak megjelenése
1865. szeptember 25–29.	Az I. Internacionálé londoni konferenciája
1866. szeptember 3–8.	Az I. Internacionálé első (genfi) kongresszusa

1867. szeptember 2–8.	Az I. Internacionálé második (lausanne-i) kongresszusa
szeptember 14.	„A tőke" I. kötetének megjelenése Hamburgban
1868. szeptember 6–13.	Az I. Internacionálé harmadik (brüsszeli) kongresszusa
1869. augusztus 7–9.	A Németországi Szociáldemokrata Munkáspárt megalakulása Eisenachban
szeptember 6–11.	Az I. Internacionálé negyedik (baseli) kongresszusa
1870. július 19.	A francia–porosz háború kitörése
július 23.	Az I. Internacionálé Főtanácsának első üzenete a francia–porosz háborúról
szeptember 4.	Párizsi felkelés: a második császárság bukása; a „nemzeti védelem kormányának" megalakulása
szeptember 9.	Az I. Internacionálé Főtanácsának második üzenete a francia–porosz háborúról
1871. január 28.–	A francia–porosz fegyverszüneti egyezmény, majd
február 26.	a versailles-i előzetes békeszerződés aláírása
március 18.	A párizsi forradalom győzelme, a Kommün megszületése
március 26.	Választások a Párizsi Kommünbe
május 10.	A francia–porosz békeszerződés aláírása Frankfurtban
május 21–28.	A Párizsi Kommün vérbefojtása
május 30.	Az I. Internacionálé Főtanácsának üzenete az 1871. évi franciaországi polgárháborúról
szeptember 17–23.	Az I. Internacionálé londoni konferenciája
1871.	Az angol trade-unionok törvényes elismerése
	Dánia Szociáldemokrata Pártjának megalakulása
1872. szeptember 2–7.	Az I. Internacionálé ötödik (hágai) kongresszusa
1873. szeptember 8.	Az I. Internacionálé hatodik (genfi) kongresszusa
1875. május 23–26.	A gothai kongresszuson egyesül az Általános Német Munkásegylet és a Németországi Szociáldemokrata Munkáspárt. Az új párt neve 1890-ig: Németországi Szocialista Munkáspárt
1875.	Az első oroszországi forradalmi munkásszervezet, a Déloroszországi Munkásszövetség megalakulása Ogyesszában
1876. július 15.	Az I. Internacionálé philadelphiai konferenciája; a Nemzetközi Munkásszövetség feloszlatása
1876.	Oroszországban a narodnyikok létrehozzák országos szervezetüket (1878-tól Föld és Szabadság néven)
	Párizsban összehívják a Párizsi Kommün leverése utáni első munkáskongresszust
július 19–22.	A Munkások Pártjának megalakulása az Egyesült Államokban (1877-ben Szocialista Munkáspártra változtatják a nevét)

1878. április 7.	A Csehszláv Szociáldemokrata Párt megalakulása
október 19.	„Kivételes törvény" életbe léptetése a német szocialisták ellen
1878.	Péterváron megalakul az Orosz Munkások Északi Szövetsége; a narodnyikok egyéni terrorakciókat kezdenek
1879. október 20.	A Francia Munkáspárt megalakulása
1881. november 17.	Az Amerikai Munkásszövetség (AFL) megalakulása az Egyesült Államokban
1882. május 20.	Olaszország csatlakozik Németország és Ausztria–Magyarország szövetségéhez, s ezzel megalakul a Francia- és Oroszország ellen irányuló hármas szövetség
1882.	Németországban a Reichstag meghosszabbítja a szocialistaellenes kivételes törvény hatályát
	A Francia Munkáspárt kongresszusán a posszibilisták többségbe kerülnek; a baloldal J. Guesde vezetésével kiválik és önálló munkáspártot alakít
1883. március 14.	Karl Marx halála
október.	G. V. Plehanov Genfben létrehozza az első orosz marxista szervezetet, a „Munka Felszabadítása" csoportot
1884.	Pétervárott D. Blagoev bolgár marxista szervezetet alapít
	Franciaországban a törvény elismeri a szakszervezeteket
	A brit Szociáldemokrata Föderáció megalakulása. Ebből kiválik a rövid életű Szocialista Liga
	A Fabiánus Társaság megalakulása
1885. április 5–6.	A Belga Munkáspárt megalakulása
1886. május 1.	Az USA-ban általános sztrájk a 8 órás munkanapért. A chicagói vérbe fojtott tüntetés napja lett a nemzetközi munkásmozgalom ünnepe
1886.	Németországban a Reichstag ismét meghosszabbítja a szocialistaellenes kivételes törvény hatályát
1887. augusztus 21.	A Norvég Munkáspárt megalakulása
1888. augusztus.	Szocialista szervezetek kongresszusán megalakul a Spanyol Szocialista Munkáspárt
december 30.– 1889. január 1.	Ausztria Szociáldemokrata Munkáspártjának megalakulása
1889. július 14–20.	A II. Internacionálé alapító kongresszusa Párizsban
1889.	Az angol ún. új trade-unionok mozgalmának kibontakozása
	A különböző szociáldemokrata szervezetek egyesüléséből megalakul Svédország Szociáldemokrata Munkáspártja

1890. január 25.	Németországban hatályon kívül helyezik a szocialistaellenes kivételes törvényt
december 7–8.	A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása
1890.	A Németországi Szocialista Munkáspárt a hallei kongresszuson felveszi a Németország Szociáldemokrata Pártja nevet, és új szervezeti szabályzatot fogad el
1891. július 20.	Blagoev vezetésével megalakul a Bolgár Szociáldemokrata Párt, amely az 1892-ben létrehozott Bolgár Szociáldemokrata Szövetséggel 1894-ben egyesül Bolgár Szociáldemokrata Munkáspárt néven
október 14–21.	A Németországi Szociáldemokrata Párt erfurti kongresszusán elfogadják a pártprogramot
1892. augusztus 17.	Az orosz–francia titkos katonai egyezmény aláírása
augusztus.	Szocialista szervezetek egyesüléséből megalakul az Olasz Szocialista Párt
1893. január.	A brit Független Munkáspárt megalakulása
1894. október 22.	Törvények az Olasz Szocialista Párt és a szakszervezetek feloszlatásáról
1894.	Megalakul a Holland Szociáldemokrata Munkáspárt
1895. október–december.	Lenin vezetésével Pétervárott megalakul a „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására"
1895.	Megalakult a francia szakszervezeti mozgalom központja, az Általános Munka Szövetség (CGT)
1898. március 13–15.	Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt (OSZDMP) első kongresszusa Minszkben
1898. április 21.– augusztus 12.	A spanyol–amerikai háború
1899. október 12.– 1902. május 31.	Az angol–búr háború
1899.	A francia burzsoá kormányba belép a jobboldali szocialista A. Millerand. Emiatt a francia munkásmozgalom kettészakad. Létrejön a guesde-ista Franciaországi Szocialista Párt, szemben a Francia Szocialista Párttal
1900. február.	Az angol Munkásképviseleti Bizottság megalakulása (1906-tól: Labour Party – Munkáspárt)
1900.	Az USA-ban megalakul az amerikai Szocialista Párt
1903. július 30.– augusztus 20.	Londonban ülésezik az OSZDMP II. kongresszusa; a bolsevik párt megalakulása
1903.	A Bolgár Szociáldemokrata Párt kettészakad a marxista „szűk elvű" (tesznyák), illetve az opportunista „széles elvű" (siroki) szocialista pártra
1904. február 9.	Az orosz–japán háború kezdete

1904. április 8.	Angol–francia egyezmény a gyarmati ellentétek rendezésére, a Németország elleni közös fellépés alapjainak megteremtése (entente cordiale)
1905. január 9.	A „véres vasárnap", az orosz polgári demokratikus forradalom kezdete
április 25.– május 10.	Az OSZDMP III. kongresszusa Londonban
április.	Franciaországban a II. Internacionálé határozata értelmében egyesül a két szocialista párt, a Munkásinternacionálé Francia Szekciója (SFIO) néven
június 27.	Felkelés az orosz Patyomkin páncéloson
július 17.	Az USA-ban létrejön a Világ Ipari Munkásai (IWW) nevű forradalmi szervezet
augusztus 6.	Oroszországban a cár törvényt ad ki a tanácskozó Állami Duma összehívásáról. A bojkott következtében nem ül össze
október 26.	Pétervárott megalakul a Munkásküldöttek Szovjetje
október 30.	Az általános sztrájk hatására a cár kiáltványt bocsát ki a korlátozott demokratikus jogok bevezetéséről
december.	Fegyveres felkelés Moszkvában
1906. április 23.– május 8.	Az OSZDMP IV. kongresszusán egyesül a bolsevik és mensevik irányzat
május 10.– július 21.	Az első Állami Duma
1906. december– 1907. január.	Ausztriában választójogi reformot hajtanak végre, a munkásság választójoghoz jut
1907. március 5.– június 15.	A második Állami Duma
augusztus 17–24.	A II. Internacionálé stuttgarti kongresszusa
augusztus 31.	Angol–orosz egyezmény az iráni befolyási övezetek felosztásáról; Afganisztán és Tibet kérdéséről. Létrejön az angol–francia–orosz szövetségi rendszer
október 6.	Az Osztrák–Magyar Monarchia annektálja Boszniát és Hercegovinát
1909.	A holland Szociáldemokrata Munkáspárt balszárnyát kizárják, mert élesen bírálta az opportunista politikát. A balszárny önálló pártot alakít Holland Szociáldemokrata Párt néven
1911.	Spanyolországban megalakul az anarcho-szindikalista szakszervezet (Confederación Nacional de Trabajo – Országos Munkaszövetség)
1911. augusztus.	A brit Független Munkáspárt balszárnya és a Szociáldemokrata Föderáció megalakítja a Brit Szocialista Pártot

1912. január 18–30.	Az OSZDMP prágai konferenciáján a bolsevikok eltávolítják a pártból az opportunistákat; megszilárdul a bolsevizmus mint önálló párt és irányzat
július.	Az Olasz Szocialista Párt kongresszusa kizárja a a pártból a háborús párti jobboldali reformistákat
október 9.	Az első Balkán-háború kezdete
1912.	A Németországi Szociáldemokrata Párt az ország legnagyobb pártjának bizonyul a választásokon
1913. június 29.– augusztus 10.	Második Balkán-háború
1913.	A Német Szociáldemokrata Párt jénai kongresszusa elutasítja a baloldal javaslatát, hogy szervezzenek politikai tömegsztrájkot
	Németországban a Szociáldemokrata Párt parlamenti képviselői megszavazzák a fegyverkezési költségvetési adókat
1914. július 28.	Az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzen Szerbiának
július 31.	A békéért síkraszálló Jaurèst, a francia munkásmozgalom egyik vezetőjét egy nacionalista terrorista agyonlövi
augusztus 1.	Németország hadat üzen Oroszországnak
augusztus 3.	Németország hadüzenete Franciaországnak
augusztus 4.	Anglia hadat üzen Németországnak. Megkezdődik az első imperialista világháború
1915. szeptember 5–8.	Nemzetközi szocialista konferencia Zimmerwaldban
október–december.	Az Internacionálé-csoport (1916-tól Spartakus-csoport majd -szövetség) megalakulása Németországban
1916. április 23–30.	Felkelés Írországban
április 24–30.	Nemzetközi szocialista konferencia Kienthalban
május 1.	Háborúellenes tömegtüntetés Berlinben K. Liebknecht vezetésével
július.	Lenin befejezi „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" c. művét
július–október.	Felkelések a cárizmus ellen Közép-Ázsiában és Kazahsztánban
1917. március 12.	Polgári demokratikus forradalom Oroszországban. A munkás- és katonaküldöttek pétervári szovjetjének első ülése
március 15.	Az Ideiglenes Kormány megalakulása Oroszországban
április 6.	A Németországi Független Szociáldemokrata Párt megalakítása a gothai kongresszuson
április 6.	Az Egyesült Államok hadat üzen Németországnak
április 16–23.	Tömegsztrájk Berlinben és más városokban

1917. április 16.	Lenin visszaérkezik az emigrációból Oroszországba
április 17.	Lenin „A proletariátus feladatai forradalmunkban" c. beszámolója (Áprilisi Tézisek)
május.	Szocialista konferencia Stockholmban
június 3.	Angol háborúellenes munkáskonferencia Leedsben
június 16.– július 7.	A munkás- és katonaküldöttek I. összoroszországi kongresszusa
június.	Háborúellenes tüntetések Franciaországban és Németországban
július 16–17.	Pétervárott az Ideiglenes Kormány a tüntető tömegek közé lövet
augusztus 3.	Lázadás a német flottában
augusztus 8–16.	Az OSZD(b)MP VI. kongresszusa
augusztus 29.– szeptember 2.	Népi felkelés Torinóban
szeptember 6.	A dél-kínai kormány megalakulása Szun Jat-szen elnökletével
szeptember 7–12.	A Kornyilov-lázadás
október 2., 29.	Az OSZD(b)MP KB határozatai a fegyveres felkelésről
november 7.	A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme. A Szovjetek II. Összoroszországi Kongresszusa. A szovjethatalom kikiáltása. A békéről és földről szóló dekrétum elfogadása. A szovjet kormány megalakítása
november 7–15.	A fegyveres felkelés győzelme Moszkvában
november 7.	Az Oroszországi SZSZSZK megalakulása
november 15.	„Az oroszországi népek jogairól" szóló nyilatkozat elfogadása
november 27.	A szovjet kormány rendelete a munkásellenőrzésről
december 3.	A breszt-litovszki tárgyalások megindulása Szovjet-Oroszország és a központi hatalmak között
december 15.	Dekrétum a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács megszervezéséről
december 20.	A VCSK (Összoroszországi Rendkívüli Bizottság – Cseka) megszervezése Szovjet-Oroszországban
december 21.	Finnország függetlenségének elismerése
december 25.	Az Ukrán SZSZK megalakulása
december 27.	A bankok államosítása Szovjet-Oroszországban
1918. január 5–6.	A Nemzetközi Szocialista Párt (1920 decemberétől Argentína Kommunista Pártja) megalakulása
január 8.	Wilson 14 pontjának kihirdetése
január 14–21.	Általános sztrájk és munkástanácsok alakulása az Osztrák-Magyar Monarchiában
január 18.	Az Alkotmányozó Gyűlés megnyitása Pétervárott
január 19–22.	Általános sztrájk Lyonban

1918. január 27.	A forradalom kitörése Finnországban
január 28.	A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg felállítása Szovjet-Oroszországban
január 28.–február 3.	Háborúellenes sztrájk Berlinben
február 1–3.	A cattarói matrózfelkelés
február 9.	Dekrétum a föld nacionalizálásáról Szovjet-Oroszországban
február 10.	A breszt-litovszki béketárgyalások megszakadása
február 18.	A német csapatok támadása Szovjet-Oroszország ellen
február 23.	A Vörös Hadsereg ellentámadása Narvánál
március 3.	Szovjet-Oroszország és a központi hatalmak Breszt-Litovszkban aláírják a békeszerződést
március 9.	Az angol intervenció kezdete Murmanszkban
március.	Japánbarát kínai militaristák hatolnak Mongólia területére
április 3–29.	Német intervenció a finn forradalom leverésére
április 5.	Japán–angol támadás a szovjethatalom ellen Vlagyivosztokban
április 22.	A külkereskedelem államosítása Szovjet-Oroszországban
április 28.	Lenin „A szovjethatalom soronlevő feladatai" c. művének megjelenése
május 25.	A csehszlovák hadtest szovjetellenes támadásának kezdete
május 29.	Általános mozgósítás a szovjet Vörös Hadseregbe
június 28.	Az alapvető iparágak és a vasút államosítása Szovjet-Oroszországban
július 6–7.	Baloldali eszerek lázadása Moszkvában
július 10.	Az OSZSZSZK alkotmányának elfogadása
augusztus 8.	Az antant támadása a nyugati fronton
augusztus 16.	Az amerikai intervenció kezdete Vlagyivosztokban
augusztus 29.	Finnország Kommunista Pártjának megalakulása
augusztus 30.	Eszer merénylet Lenin ellen
augusztus–szeptember	Rizslázadások Japánban
szeptember 2.	Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság felállítja a Forradalmi Katonai Tanácsot
szeptember 5.	A Vörös Hadsereg támadása a keleti fronton
szeptember 22.–október 2.	Vladajai felkelés Bulgáriában
szeptember 29.	Az antanthatalmak fegyverszünetet kötnek Bulgáriával
október 5.	Szerb, horvát, szlovén népi vecse alakítása Zágrábban

1918. október 14.	Általános politikai sztrájk Cseh- és Morvaországban
október 25.	A Magyar Nemzeti Tanács megalakulása
október 28.	Az önálló csehszlovák állam kikiáltása
október 30–31.	A polgári demokratikus forradalom győzelme Magyarországon
november 3.	Az Ausztriai Kommunisták Pártjának megalakulása, fegyverszünet Ausztria és az antant között
november 3.	A kieli matrózfelkeléssel megkezdődik a németországi forradalom
november 4–8.	Munkástanácsok alakulása Németországban
november 7.	A Lengyel Köztársaság kikiáltása. Munkástanácsok alakulása
november 9.	A monarchia megdöntése Németországban
november 11.	Németország és az antant fegyverszüneti egyezményével véget ér az I. világháború
november 13.	A szovjet kormány érvénytelenné nyilvánítja a breszti békét
november 13.	Egyiptom függetlenségi követelése
november 16.	Magyarországon kikiáltják a népköztársaságot
november 24.	A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása
november 29.	Az Észt Szovjet Köztársaság megalakulása (1919 januárjában megdöntötte az antant intervenciója az észt szovjethatalmat)
december 4.	A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (SHS-állam) megalakulása
december 16.	Lengyelország Kommunista Pártjának megalakulása
december 17.	A Lett Szovjet Köztársaság kikiáltása (1920 januárjára a külföldi intervenció és a belső ellenforradalom Lettország egész területén megdöntötte a szovjethatalmat)
december 30.– 1919. január 1.	Németország Kommunista Pártjának (NKP) megalakítása
december–január.	Általános sztrájk Bombayben
1919. január 1.	A Belorusz SZSZK megalakulása
január 6.	Általános sztrájk kezdete Berlinben
január 9–16.	Általános sztrájk és barikádharcok Buenos Airesben
január 10.	Brémában kikiáltják a tanácsköztársaságot
január 11.	A terményfelesleg kötelező beszolgáltatása Szovjet-Oroszországban
január 11–13.	Utcai harcok Berlinben
január 15.	K. Liebknecht és R. Luxemburg meggyilkolása
január 18.	A párizsi békekonferencia megnyitása
február 3–10.	A szociáldemokrata pártok berni konferenciája
február 28.	Afganisztán függetlenségének kikiáltása

1919. március 1.	A koreai népi felkelés kezdete a japán gyarmatosítók ellen
március 1.	Gandhi erőszakmentes ellenállási mozgalmának megindulása
március 2–6.	A Komintern I. (alapító) kongresszusa
március 4–8.	A berlini munkások általános sztrájkja
március 18–23.	Az OSZD(b)MP VIII. kongresszusa új programot fogad el. A párt új neve Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt
március 21.	Tanácsköztársaság kikiáltása Magyarországon
március.	Imperialistaellenes felkelés Egyiptomban
április 7.	A Bajor Tanácsköztársaság kikiáltása
április 13.	Amritsarban (India) az angolok a tüntetők közé lövetnek
április 16.	Az antant intervenció kezdete a Magyarországi Tanácsköztársaság ellen
április 20–25.	Jugoszlávia Szocialista (Kommunista) Pártjának megalakulása
május 1.	A Bajor Tanácsköztársaság leverése. Általános politikai sztrájk Franciaországban
május 4.	Az antiimperialista „forradalmi" május 4-e Kínában
május 25–27.	A Bolgár Kommunista Párt megalakulása
június 10–15.	Általános sztrájk Olaszország nagyvárosaiban
június 16.–július 5.	A Szlovák Tanácsköztársaság fennállása
június 28.	Németország aláírja a versailles-i békeszerződést
július 20–21.	Általános sztrájk Olaszországban és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban Szovjet-Oroszország és a Magyarországi Tanácsköztársaság támogatására
július 31.	A weimari alkotmány elfogadása
augusztus 1.	A Magyarországi Tanácsköztársaság megdöntése
augusztus 31.	Az Egyesült Államok Kommunista Pártjának és az Egyesült Államok Kommunista Munkáspártjának megalakulása
szeptember 10.	Ausztria aláírja a saint-germain-i békeszerződést
szeptember–1920. január	Acélipari sztrájk az USA-ban
szeptember.	Megalakul az „El a kezeket Szovjet-Oroszországtól" mozgalom országos bizottsága Nagy-Britanniában
november 1–11.	Bányászsztrájk az USA-ban
november 27.	Bulgária aláírja a neuillyi békeszerződést
1920. március 13–17.	A Kapp-puccs Németországban
március 29.–április 5.	Az OK(b)P IX. kongresszusa
április 15.	Spanyolország Kommunista Pártjának megalakulása
április 25.	Lengyel támadás Szovjet-Oroszország ellen

1920. április 27.	Lenin befejezi „»Baloldaliság« – a kommunizmus gyermekbetegsége" c. művét
április 28.	Az Azerbajdzsán SZSZK megalakulása
május 1–21.	Általános sztrájk Franciaországban
május 23.	Indonézia Kommunista Pártjának megalakulása
június 4.	Magyarország aláírja a trianoni békeszerződést
június 22.	Az Iráni Kommunista Párt megalakulása
július 23–augusztus 7.	A KI II. kongresszusa
július 31–augusztus 1.	Nagy-Britannia Kommunista Pártjának alapító kongresszusa
október 20.	Általános politikai sztrájk Romániában
október.	Az Összindiai Szakszervezeti Kongresszus megalakulása
november 29.	Az Örmény SZSZK megalakulása
december 22–29.	A villamosítási terv (GOELRO) elfogadása
december 25–30.	A Francia Kommunista Párt megalakulása
1921. január 21.	Az Olasz Kommunista Párt megalapítása
február 22.	A Goszplan (Állami Tervbizottság) megalakítása
február 22–27.	A Kétésfeles Internacionálé (hivatalosan: Szocialista Pártok Nemzetközi Munkaközössége) megalapítása Bécsben
február 25.	A Grúz SZSZK megalakulása
február 28.	Lázadás Kronstadtban
március 1.	A Mongol Néppárt I. kongresszusa
március 8–16.	Az OK(b)P X. kongresszusa
március 16.	Szerződés az OSZFSZK és Törökország között. Az angol–szovjet kereskedelmi egyezmény megkötése
március 21.	A terményadó bevezetése Szovjet-Oroszországban
március 21.–április eleje.	Forradalmi munkásmegmozdulások Közép-Németországban
május 8.	A Román Kommunista Párt megalakulása
május 14.	Csehszlovákia Kommunista Pártja megalakulása
június 22.–július 12.	A KI III. kongresszusa
július 1–5.	A Kínai Kommunista Párt megalapítása
július 3–19.	A Vörös Szakszervezeti Internacionálé megalapítása
július 10.	Mongólia Népi Forradalmi Kormányának megalakulása
szeptember 19.	Antiimperialista népi felkelés eredményeként Marokkóban Abd el-Krim vezetésével létrehozzák a független Rif Köztársaságot
november 5.	A szovjet–mongol barátsági szerződés aláírása
1922. február 6.	Washingtonban aláírják a kilenchatalmi szerződést a „nyitott kapuk" elvéről Kínában
február 28.	Egyiptom függetlenségének kikiáltása

1922. március 12.	Az Azerbajdzsán SZSZK, a Grúz SZSZK és az Örmény SZSZK összefogásával megalakul a Kaukázusontúli Szocialista Szövetségi Szovjetköztársaság
március 25.	Brazília Kommunista Pártjának megalakulása
április 2–6.	A három Internacionálé berlini konferenciája
április 16.	A rapallói szovjet–német szerződés
július 15.	A Japán Kommunista Párt megalakulása
október 28.	A fasiszták bevonulása Rómába
november 5.–december 5.	A KI IV. kongresszusa
december 26.	Határozat a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének megalakításáról
december 30.	A Szovjet Szocialista Köztársaságok I. össz-szövetségi szovjetkongresszusa jóváhagyja a Szovjetunió megalakítását az OSZSZSZK, az Ukrán SZSZK, a Belorusz SZSZK és a Kaukázusontúli SZSZSZK egyesüléséből
1922 vége.	Az idegen katonai erők kiűzése Mongóliából a Szovjetunió segítségével
1923. január 11.	Francia és belga csapatok megszállják a Ruhr-vidéket
január–március.	Lenin utolsó cikkeinek megjelenése
február 23.	Szuhe Bator halála
április 17–24.	Az OK(b)P XII. kongresszusa
május 21.	A II. és a Kétésfeles Internacionálé egyesülése, a Szocialista Munkásinternacionálé (SZMI) megalakulása
június 8–9.	Fasiszta államcsíny Bulgáriában
július 6.	A Szovjetunió alkotmányának elfogadása
augusztus 12–14.	Általános sztrájk Németországban
szeptember 13.	Államcsíny Spanyolországban. Primo de Rivera katonai-monarchista diktatúrája
szeptember 19–29.	Antifasiszta felkelés Bulgáriában
október 10–16.	Szászországban és Türingiában munkáskormány alakul.
október 23–25.	A hamburgi munkások felkelése
november 5–8.	Általános politikai sztrájk Lengyelországban
november 23.	Az NKP átmeneti betiltása
december 6.	A brit Munkáspárt győzelme a parlamenti választásokon
1924. január 20.–február 1.	A Kuomintang I. kongresszusa
január 21.	Lenin halála
január 22.–november 4.	Az első munkáspárti kormány Angliában, élén J. R. MacDonald

1924. január 31.	A Szovjetunió mint államszövetség első alkotmányának elfogadása
február 1.– március 18.	A Szovjetunió diplomáciai kapcsolatokat létesít Angliával, Olaszországgal, Norvégiával, Ausztriával, Németországgal és Svédországgal
május 11.	A „baloldali szövetség" választási győzelme Franciaországban
május 23–31.	Az OK(b)P XIII. kongresszusa
június 10.	Az olasz fasiszták meggyilkolják G. Matteotti szocialista parlamenti képviselőt
június 13.	A Mongol Népköztársaság kikiáltása
június 17.–július 8.	A KI V. kongresszusa
július 16.– augusztus 16.	A szövetséges hatalmak londoni konferenciája. A Dawes-terv elfogadása
október 27.	A Türkmén SZSZK megalakulása
október–1927. február.	A „Prestes-hadoszlop" hosszú menetelése Brazíliában
december 7.	Az NKP 2,7 millió szavazatot kap a választásokon
december 27.	Az Üzbég SZSZK megalakulása
1924–1927.	Az első forradalmi polgárháború Kínában
1925. január 20.	A szovjet–japán diplomáciai kapcsolatok felvétele; Japán visszaadja Észak-Szahalint
április 13.–1926. május 25.	Franciaország háborúja a Rif Köztársaság ellen
április 17.	Megalakul Korea Kommunista Pártja
április 26.	Hindenburgot választják a Német Köztársaság elnökévé
május 30.	Sanghajban a nemzetközi negyed rendőrsége tüzet nyit a tüntetőkre. A „május 30-i mozgalom" kezdete
június.	A Vietnami Ifjúság Forradalmi Ligájának megalakulása
július 1.	A kantoni kormány a Kínai Köztársaság nemzeti kormányának nyilvánítja magát
július 18.–1927. június.	Nemzeti felszabadító felkelés Szíriában
augusztus 16.	Megalakul Kuba Kommunista Pártja
augusztus 22–27.	Az SZMI II. kongresszusa
október 5–16.	A locarnói konferencia
október 12.	A szovjet–német kereskedelmi szerződés aláírása
december 17.	A szovjet–török barátsági és semlegességi szerződés aláírása
december 18–31.	Az OK(b)P XIV. kongresszusa. A párt új neve: a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja
december 26.	India Kommunista Pártjának megalakulása
1926. május 1.–december.	Bányászsztrájk Angliában
május 4–12.	Általános sztrájk Angliában

1926.	május 12–13.	Piłsudski „szanációs" rendszere hatalomra kerül Lengyelországban
	július 9.	Megindul a kínai Nemzeti Forradalmi Hadsereg északi hadjárata
	augusztus 31.	Semlegességi és megnemtámadási szerződés a Szovjetunió és Afganisztán között
	szeptember 8.	Németország belép a Népszövetségbe
	november 22.–december 16.	A KI VB VII. kibővített plénuma kizárja a trockistákat a KI-ből és G. J. Zinovjevet felmenti a KI elnöki tisztéből
	november.	Hollandellenes felkelés Jáván
1927.	január.	Hollandellenes felkelés Szumátrán
	március 22–24.	A felkelő munkások és a Nemzeti Forradalmi Hadsereg csapatai felszabadítják Sanghajt és Nankingot
	április 12.	Csang Kaj-sek ellenforradalmi államcsínye
	május 12–27.	A londoni rendőrség provokációs támadása az ARKOSZ szovjet külkereskedelmi szervezet ellen. Anglia megszakítja a kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval
	július 15–16.	Antifasiszta tüntetés Bécsben. A tüntetők megütköznek a rendőrséggel
	augusztus 23.	Az Egyesült Államokban kivégzik N. Sacco és B. Vanzetti anarchista munkásokat gyilkosság koholt vádjával
	augusztus 24.	Az első iparosítási kölcsönkötvények kibocsátása a Szovjetunióban
	október 15–20.	A Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottságának jubileumi ülése. Kiáltvány a hétórás munkanapra való fokozatos áttérésről
	november 10–12.	A Szovjetunió Barátainak Világkongresszusa Moszkvában
	december 2–19.	Az SZK(b)P XV. kongresszusa
1927–1937.		A második forradalmi polgárháború Kínában
1928.	május 18.–július 5.	A sahti per (Szovjetunió)
	május 20.	Az NKP 3,2 millió szavazatot kap a választásokon
	június 3.	Az SZK(b)P KB felhívása a párttagokhoz, a munkásokhoz az önkritikáról
	június 28.	A Müller-kormány hivatalbalépése Németországban
	július 17.–szeptember 2.	A KI VI. kongresszusa
	augusztus 5–11.	Az SZMI III. kongresszusa
	augusztus 27.	A Briand–Kellogg-paktum aláírása
	november 6.	Hoovert az Egyesült Államok elnökévé választják
	november.	Létrejön az első gép- és traktorállomás a Sevcsenko-kolhozban (Odesszai terület)
	december.	Az Összindiai Munkás-Paraszt Párt I. kongresszusa

1929. január 6.	Katonai-monarchista államcsíny Jugoszláviában
február 9.	A Szovjetunió, Lengyelország, Románia, Lettország és Észtország aláírja a moszkvai jegyzőkönyvet a Briand–Kellogg-egyezmény határidő előtti bevezetéséről
március 5.	A Pravda közli a leningrádi Vörös Viborgi Gyár munkásainak a Szovjetunió gyári munkásaihoz intézett felhívását a szocialista munkaversenyre
március 9–10.	Nemzetközi antifasiszta kongresszus Berlinben
április 23–29.	Az SZK(b)P XVI. konferenciája elfogadja az első ötéves tervet
május 1.	A berlini rendőrség tüzet nyit a felvonuló munkásokra; 31 munkást megölnek
május 6.	Németországban betiltják a Vörös Frontharcos Szövetséget
május 9.	Az SZK(b)P KB határozata a szocialista munkaverseny szervezéséről
június 5.	Rendelet a gép- és traktorállomások szervezéséről
június 5.– 1931. jún. 21.	J. R. MacDonald második munkáspárti kormányának működése Angliában
aug. 24.	A KVB és a Népbiztosok Tanácsának határozata „A kolhozrendszer megerősítésének módozatairól”
július 3–19.	A KI Végrehajtó Bizottságának X. plénuma
július 10.	A kínai militaristák elfoglalják a szovjet tulajdonban levő Kelet-Kínai Vasútvonalat
augusztus 1.	Nemzetközi háborúellenes nap; a világ minden részén tüntetnek az új háború veszélye ellen
október 16.	A Tadzsik SZSZK létrejötte (mint autonóm köztársaság 1924. október 14-én alakult meg)
október 24.	Tőzsdekrach a New York-i tőzsdén. A világgazdasági válság kezdete
december 8.	A hitleristák első választási sikere Németországban
december 29.– 1930. január 1.	Az Indiai Nemzeti Kongresszus határozatot hoz a polgári engedetlenségi mozgalom megindításáról
1929–1933.	Kommunistaellenes per az indiai Meerutban
1930. január 5.	Az SZK(b)P KB határozata a kollektivizálás üteméről és a kolhozépítés állami támogatásával kapcsolatos intézkedésekről
január 6.	Indokína Kommunista Pártjának megalakulása
január 20.	A hágai jóváhagyási konferencia elfogadja a Young-tervet
március 1.	A KVB és a Népbiztosok Tanácsának rendelete a mezőgazdasági artyel minta-alapszabályzatáról
március 6.	A „munkanélküliség elleni harc nemzetközi napja”
március 14.	Az SZK(b)P KB határozata „A kolhozmozgalomban követendő pártvonal eltorzításai ellen irányuló harcról”

1930.	április 6.	A KVB határozata a Lenin-rend és a Vörös Zászló Rend alapításáról
	április–szeptember.	A kínai Vörös Hadsereg létrehozza az első forradalmi bázist Csianghszi tartományban
	május 1.	A Turkesztán–Szibériai Vasútvonal megnyitása
	június 26.–július 13.	Az SZK(b)P XVI. kongresszusa
	július 25.	Az SZK(b)P KB határozata az általános, kötelező elemi oktatásról
	szeptember.	Népi tanácsok alakulása Vietnam egyes körzeteiben
	szeptember 14.	Az NKP 4,6 millió szavazatot kap a választásokon
1931.	január 1.	A Rosztovi Mezőgazdasági Gépgyár üzembe helyezése
	február.	A munkanélküliek száma Németországban eléri az 5 milliót
	április 14.	A monarchia megdöntése Spanyolországban
	május 14.	Imperialistaellenes megmozdulások Egyiptomban
	július 25.–augusztus 1.	Az SZMI IV. kongresszusa
	szeptember 18.	Japán csapatok betörnek Mandzsúriába
	október 1.	A moszkvai autógyár (AMO) rekonstrukciója befejeződik (ma: Lihacsov-gyár)
	október 11.	Az ún. harzburgi front (nácik és nemzetiek blokkjának) megalakítása Németországban
	november 7–24.	Ideiglenes munkás-paraszt forradalmi demokratikus kormány megalakítása Kínában
	december 7.	Az amerikai munkanélküliek éhségfelvonulása Washingtonba érkezik
1932.	január 21.	A Szovjetunió és Finnország megnemtámadási szerződést köt és megállapodik a konfliktusok békés rendezésében
	január 28.–március 4.	A sanghaji munkások és a 19. hadsereg csapatai visszaverik a japán csapatok támadását
	február 5.	A Szovjetunió és Lettország megnemtámadási szerződése
	március 9.	A japánok létrehozzák Mandzsukuo bábállamot
	március 13.	Hindenburg 18,6, Hitler 11,3 millió szavazatot kap az elnökválasztásokon
	március 16.	Általános sztrájk Lengyelországban
	április 13.	Általános politikai sztrájk Csehszlovákiában
	április 23.	Az SZK(b)P KB határozata „Az irodalmi-művészeti szervezetek átszervezéséről”
	május 4.	A Szovjetunió és Észtország megnemtámadási szerződése
	május 8.	A „baloldali szövetség” győzelme a francia választásokon

1932. július 17.	A nácik fegyveres támadása a hamburgi munkásnegyedben 14 munkás halálát okozza
július 20.	A poroszországi szociáldemokrata tartományi kormány eltávolítása
július 25.	A Szovjetunió és Lengyelország megnemtámadási szerződése
július 31.	A nemzetiszocialista párt előretörése a német választásokon
augusztus 7.	Rendelet az állami vállalatok, kolhozok és szövetkezetek vagyonának védelméről és a társadalmi tulajdon megszilárdításáról
augusztus 27–29.	Nemzetközi háborúellenes kongresszus Amszterdamban
október 1.	Irak függetlenségének deklarálása
október 10.	A dnyeperi Lenin-vízierőmű üzembe helyezése
november 29.	A Szovjetunió és Franciaország megnemtámadási szerződése
december 11.	A nyugati hatalmak elismerik Németország fegyverkezési egyenjogúságát
1933. január 25.	A berlini munkások antifasiszta tüntetése
január 30.	Hindenburg Hitlert bízza meg kormányalakítással
március 7.	Az osztrák kormány felfüggeszti a parlament törvényhozói jogkörét és kiáltványban bejelenti a gyülekezési, felvonulási és sajtószabadság korlátozását
március 14.	A német kormány betiltja a Németországi Kommunista Pártot
március 24.	A Német Birodalmi Gyűlés polgári pártjai – elfogadva a kormány előterjesztését – lemondanak törvényhozói jogaikról és diktátori hatalommal ruházzák fel Hitlert
március 27.	Japán kilép a Népszövetségből
március 31.	Az osztrák kormány feloszlatja az Ausztriai Szociáldemokrata Párt fegyveres önvédelmi szervezetét, a Schutzbundot és lemondatja Bécs szociáldemokrata rendőrfőnökét
május 2.	A német kormány betiltja a független szakszervezeteket és a munkásság számára kötelezővé teszi a belépést a náci párt irányítása alatt működő Német Munkafrontba
május 26.	Az osztrák kormány betiltja Ausztria Kommunista Pártját és annak önvédelmi szervezetét
május.	Gömbös Gyula a külföldi államférfiak közül elsőként tesz hivatalos látogatást a Harmadik Birodalomban
június 18.	A pápa konkordátumot köt Hitlerrel
június 20.	A Fehér- és a Balti-tengert összekötő csatorna megnyitása a Szovjetunióban

1933. június 22.	A német kormány betiltja a Németországi Szociáldemokrata Pártot
július 14.	A német kormány törvényerejű rendelete az egypártrendszerről
július 21.	A Francia Szocialista Párt XXX. kongresszusa a fasizmus elleni harc kérdéseit tárgyalja, ugyanakkor elutasítja a Francia Kommunista Párt egységjavaslatát
augusztus 4.	Általános sztrájk Kubában
augusztus 21–25.	Az SZMI párizsi konferenciája a német munkásosztály vereségeinek okait és a fasizmus elleni harc kérdéseit tárgyalja
szeptember 2.	A Szovjetunió és Olaszország barátsági, megnemtámadási és semlegességi szerződése
október 14.	Németország kilép a Népszövetségből
október 14–16.	Ausztria Szociáldemokrata Pártjának rendkívüli kongresszusa a szükségrendeletek megszüntetését követeli és harci készenlétre hívja a tömegeket
november 16.	Az USA felveszi a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval
november 28.–december 12.	A KI VB XIII. plénuma a fasizmus, a háborús veszedelem és a kommunista pártok előtt álló feladatok kérdéseit vitatja
november.	Spanyolországban a jobboldal győzelmet arat a parlamenti választásokon. Spanyolország Kommunista Pártja 1 mandátumával először kerül be a parlamentbe
december 14.	A Heimwehr ultimátumában a Szociáldemokrata Párt betiltását követeli az osztrák kormánytól
1934. január 26.	Lengyel–német egyezmény „a vitás kérdések rendezéséről”
január 26.–február 10.	Az SZK(b)P XVII. kongresszusa. A második ötéves (1933–1937) terv elfogadása
január.	A Stavisky-féle pénzügyi botrány kapcsán kormányválság robban ki Franciaországban
január.	A „kisantant” zágrábi konferenciája a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatok felvétele mellett foglal állást
február 4.	A Szovjetunió diplomáciai kapcsolatot létesít Magyarországgal
február 5–7.	Párizsban a hatalomra törő fasiszta tüntetőket a rendőrség és a munkásság szétveri
február 7.	A francia radikális párti kormány lemond és jobboldali nemzeti egységkormány alakul

1934. február 9.	A német terjeszkedéstől tartó Balkán-államok (Románia, Törökország, Görögország és Jugoszlávia) megkötik a Balkán-paktumot
február 12–18.	Az osztrák rendőrség és a Heimwehr linzi provokációja kapcsán kirobban a munkásság antifasiszta harca, a bécsi munkásfelkelés
március 17.	Olaszország, Ausztria és Magyarország aláírja a három ország együttműködését célzó római jegyzőkönyvet
április 16.	A szovjetek KVB-je megalapítja a „Szovjetunió Hőse" kitüntető címet
április 30.	Az osztrák kormány kihirdeti az új alkotmányt
április.	A Spanyol Szocialista Munkáspárt, a szakszervezetek és más szervezetek a fasizmus elleni harc jegyében munkásegyesülésekbe (alianzas obreras) tömörülnek
június 9.	A Szovjetunió diplomáciai kapcsolatot létesít Romániával és Csehszlovákiával
június 23–26.	A Francia KP Ivryben tartott konferenciája antifasiszta egységfront szervezését határozza el
június 25.	Náci ügynökök meggyilkolják E. Dollfuss kancellárt
június 30.	A hitleristák leszámolnak az SA vezetőivel
július 15.	Az SFIO Országos Tanácsa elfogadja a fasizmus és a háború elleni egységes akcióra vonatkozó kommunista javaslatokat
július 23.	A Szovjetunió diplomáciai kapcsolatot létesít Bulgáriával.
július 27.	A két francia munkáspárt küldöttei aláírják az akcióegység-megállapodást
augusztus 2.	Hitler felveszi a „vezér és kancellár" címet
szeptember 11.	A Spanyol KP belép a munkásegyesülésekbe
szeptember 17.	A Szovjetunió felveszi a diplomáciai kapcsolatot Albániával
szeptember 18.	A Szovjetunió belép a Népszövetségbe
október 4.	A CEDA képviselőit beveszik a spanyol kormányba
október 9.	Marseilles-ben meggyilkolják L. Barthou francia külügyminisztert és Sándor jugoszláv királyt
október 15.	A KI és az SZMI küldöttei a spanyol nép harcának megsegítéséről tárgyalnak
október 19–22.	A spanyol kormány leveri az asztúriai felkelést
október 21.– 1935. október.	A hosszú menetelés Kínában
november 17.	Az SZMI VB-je 1933 márciusi határozatát hatálytalanítva szabad kezet ad az egyes pártoknak a kommunista pártokkal való tárgyalásra
december 1.	Meggyilkolják Sz. M. Kirovot
december 7.	A kenyérjegy megszüntetése a Szovjetunióban

1934.	Földosztás és a külföldi vállalatok részleges államosítása Mexikóban
1935. január 3.	Hailé Szelasszié, Etiópia uralkodója panasszal fordul a Népszövetséghez Olaszországgal szemben
január 13.	A Saar-vidéki népszavazáson a választók 90%-a a Németországgal történő egyesülésre szavaz
január.	A Kínai KP politikai irodája leváltja a „baloldali" vezetőséget és Mao Cetungot választja a párt vezetőjéül
március 5.	A brit kormány válaszként Németország fokozódó fegyverkezésére elhatározza az angol hadsereg és flotta korszerűsítését, illetve a repülőgépgyártás meggyorsítását
március 16.	Hitler bejelenti az általános hadkötelezettséget
április 11–14.	Anglia, Franciaország és Olaszország szavakban elítéli a fegyverkező Németországot
április 15.	A Népszövetség Tanácsa bizottságot hoz létre a nemzetközi szerződéseket megsértőkkel szemben alkalmazandó szankciók tanulmányozására
május 2.	A francia kormány aláírja a Szovjetunióval 5 évre kötött kölcsönös segélynyújtási szerződést
május 16.	Szovjet–csehszlovák kölcsönös segélynyújtási szerződés megkötése
július 7.	Rendelet arról, hogy a kolhozoknak állami okmányokat kell átadni a föld örökös használatáról
július 13.	A Szovjetunió kereskedelmi egyezményt köt az Egyesült Államokkal
július 18.	Anglia Franciaország háta mögött haditengerészeti egyezményt köt Hitlerrel
július 25.–augusztus 25.	A KI VII. kongresszusa megvitatja és elfogadja a stratégiai és taktikai fordulatot jelentő népfront-politikát
augusztus 31.	A. Sztahanov tizennégyszeresére teljesíti normáját. A Sztahanov-mozgalom kezdete
szeptember 25.	Rendelet a kenyér árának csökkentéséről és a hús-, hal-, zsír- és burgonyajegyek eltörléséről a Szovjetunióban
szeptember.	A francia CGT és CGTU határozatot hoz a két szakszervezet egyesüléséről
október 3.	Olasz csapatok törnek be Etiópiába
október.	A baloldal nyomására a spanyol kormány újra engedélyezi a betiltott munkásszervezeteket és szabadon engedi a politikai foglyok nagy részét
november 14–17.	Az első össz-szövetségi sztahanovista tanácskozás Moszkvában

1935. december.	A spanyolországi kommunista vezetésű szakszervezet, a CGTU belép a szocialista vezetés alatt álló UGT-ba
1936. január 18.	A népfrontba tömörülő francia baloldal megbuktatja a jobboldali Laval-kormányt
február 12.	A Mongol Népköztársaság csapatai visszaverik a támadó japán–mandzsu csapatokat
február 13.	Jobboldali merénylet L. Blum ellen
február 16.	A népfrontba tömörült spanyol pártok a parlamenti választásokon megszerzik az abszolút többséget
március 7.	Hitler közli a Birodalmi Gyűléssel a Rajna-vidék megszállását
március 12.	Aláírják a Szovjetunió és a Mongol Népköztársaság közötti kölcsönös segélynyújtási egyezményt
március 26.	A népfront megalakulása Chilében
március.	A francia kommunista, a szocialista és a radikális párt megegyezik a népfront programjában
április 11.	K. Schuschnigg osztrák kancellár és Papen, Németország bécsi nagykövete aláírja az osztrák–német megbékélési egyezményt
április 12.	A Montreux-i egyezmény megkötése a Dardanellákon át folyó tengeri hajózásról
április 26.–május 3.	A francia népfront győzelmet arat a parlamenti választásokon
április 27.	Belgium felmondja a Franciaországgal és Angliával fennálló szövetségét
április.	Az Összindiai Parasztszövetség (Kiszan Szabha) megalakulása
május 9.	Olaszország annektálja Etiópiát
május.	Az SZMI VB visszautasítja a brüsszeli békekongresszuson való részvételt
május–június.	A francia munkások és alkalmazottak nagy gazdasági sztrájkja
június 5.–1937. június 21.	L. Blum vezetésével az első francia népfrontkormány működése
június 5.	Tárgyalások kezdődnek a francia munkások és a munkáltatók megbízottai között
június 12.	A francia parlament és a szenátus elfogadja a kormány szociálpolitikai törvénytervezetét
június 23.	A francia kormány megtiltja a Spanyolországba irányuló fegyverszállítást
július 7.	Japán Kína elleni háborújának kezdete
július 18.	Spanyol-Marokkóból kiinduló lázadás a köztársasági kormány ellen

1936. július 19.	José Giral alakít kormányt Spanyolországban a baloldali polgári pártok képviselőiből. Megkezdődik a köztársaság fegyveres védelme
szeptember 4.– május 16.	Az első népfrontkormány Spanyolországban a szocialista F. Largo Caballero vezetésével
szeptember 9.	A Benemavatkozási Bizottság alakuló ülése Londonban
szeptember 14.	XI. Pius pápa felszólítja az „egész civilizált világot a bolsevizmus elleni harcra"
október 14.	Az SZMI és a KI képviselői Párizsban Spanyolország megsegítéséről tárgyalnak
október 23.	A szovjet kormány bejelenti, hogy csak az esetben tartja be a benemavatkozási egyezményt, ha Németország, Olaszország és Portugália sem sérti meg
október 25.	Létrejön a Berlin–Róma tengely
november 18.	Németország és Olaszország elismeri a spanyol „nemzeti" kormányt
november 25.	Németország és Japán megköti az antikomintern paktumot
november 25.– december 5.	A VIII. Össz-szövetségi Szovjetkongresszus elfogadja a Szovjetunió új alkotmányát
december 5.	A Kazah SZSZK megalakulása (mint Kirgiz Autonóm SZSZK 1920 augusztus 26-án alakult meg)
	A Kirgiz SZSZK megalakulása (mint Kara-Kirgiz Autonóm Terület 1924 október 14-én alakult meg, majd Kirgiz Autonóm SZSZK-vá alakult 1926 február 1-én)
	A Kaukázusontúli SZSZSZK feloszlása után az Azerbajdzsán SZSZK, a Grúz SZSZK és az Örmény SZSZK közvetlenül a Szovjetunió tagja lett
	A francia népfrontkormány első válsága a benemavatkozási politika miatt
1937. január 16.	A francia parlament jóváhagyja a kormány javaslatát, amely megtiltja az önkéntesek toborzását
február 16.	A Benemavatkozási Bizottság határozata a Szovjetunió sürgetésére megtiltja, hogy bármilyen címen önkénteseket küldjenek Spanyolországba
február.	L. Blum kormánya „szünetet" hirdet a szociális törvényhozás és a béremelés terén
március.	Az amszterdami Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség elutasítja a szovjet szakszervezetek feltételét
április 26.	A német légierő megsemmisíti Guernicát, a baszk kultúra ősi központját
május 17.	Spanyolországban F. Largo Caballero helyett a szocialista J. Negrin alakít kormányt

1937. május 28.–1940. május 10.	Chamberlain alakít kormányt Angliában
május 31.	Németország és Olaszország kilép a Benemavatkozási Bizottságból
június 22.	L. Blum kormánya lemond
július 7.	Japán támadás Észak-Kínában
július 15.	Megnyitják a Moszkva–Volga-csatornát
július 15.	A francia kormány a demokratikus körök nyomására megnyitja a francia–spanyol határt
augusztus 21.	A Szovjetunió megnemtámadási szerződést köt Kínával
szeptember 22–23.	Japánellenes egységfront Kínában
október.	A franciaországi megyei és járási választáson a népfront újabb győzelmet arat
november 6.	Olaszország csatlakozik az antikomintern paktumhoz
december 11.	Olaszország kilép a Népszövetségből
1938. február 20.	A. Eden brit külügyminiszter – tiltakozásul a fasiszta diktátorok megbékítésére irányuló politika ellen – felajánlja lemondását
március 12.	Németország bekebelezi Ausztriát
március 18.	A szovjet kormány az agresszor megfékezésére konferencia összehívását javasolja
április 8.	A széles nemzeti összefogás jegyében átalakul a spanyol kormány; a CNT és az Ibériai Anarchista Szövetség képviselői belépnek a kormányba
április 16.	Az angol–olasz ún. gentlemen's agreement megkötése
április 30.	A Negrin-kormány kiadja az antifasiszta egyesülés programját
július 29.–augusztus 11.	A Vörös Hadsereg egységei a Haszan-tónál megverik a japán csapatokat
szeptember 15.	Chamberlain Berchtesgadenben tárgyal Hitlerrel a szudéta kérdésről
szeptember 21.	M. M. Litvinov a Népszövetség ülésén kijelenti, hogy a Szovjetunió kész azonnal eleget tenni Csehszlovákiával szembeni szerződéses kötelezettségeinek
szeptember 22.	Chamberlain másodszor találkozik Hitlerrel
szeptember 29–30.	A müncheni egyezmény
szeptember 30.	Az angol–német megnemtámadási nyilatkozat aláírása
november 2.	A „bécsi döntés" értelmében Dél-Szlovákiát Magyarországhoz csatolják
november 27.	Varsóban és Moszkvában közzétett hivatalos kommüniké hangsúlyozza az 1945. év végéig szóló megnemtámadási szerződés érvényességét

1938. november 30.	A CGT 24 órás általános tiltakozó sztrájkot szervez a Daladier kormány antiszociális politikája ellen. Daladier szembefordul a népfronttal
1939. február 27.	Anglia és Franciaország elismeri Francót és megszakítja diplomáciai kapcsolatát a spanyol köztársasági kormánnyal
március 1.	A Szovjetunió visszahívja képviselőjét a Benemavatkozási Bizottságból
március 15.	A német hadsereg megszállja Csehországot, szlovák bábállam jön létre
március 18.	A Szovjetunió, Anglia és Franciaország elutasítják a Közép-Európában teremtett helyzet elismerését
március 19.	A szovjet kormány hathatalmi konferencia összehívását javasolja a béke megvédésére
március 28.	Franco és az intervenciósok csapatai bevonulnak Madridba
március 31.	Anglia és Franciaország garantálja Lengyelország határait
április 7.	Olasz csapatok megszállják Albániát
április 10.	Franciaországban újra E. Daladier alakít kormányt, amelyet a kommunisták és a szocialisták nem támogatnak
április 14.	F. D. Roosevelt felszólítja Hitlert és Mussolinit, hogy 10 évig tartózkodjanak minden agressziótól
április 15.	Moszkvában angol–francia–szovjet tárgyalások kezdődnek kölcsönös segélynyújtási szerződésről
április 17.	Szovjet–német kereskedelmi tárgyalások kezdődnek
április 22.	Az olasz–német ún. „acélpaktum" megkötése
április 27.	Anglia elrendeli az általános hadkötelezettséget
április 28.	Németország felmondja az Angliával kötött flottaegyezményt és a német–lengyel megnemtámadási nyilatkozatot
május 11.– augusztus 31.	A szovjet és a mongol csapatok a Halhin Golnál szétverik a Mongólia ellen támadó japán csapatokat
május 19.	Az angol alsóház a Szovjetunióval kötendő szövetség kérdését tárgyalja
június 12.	Angol–francia delegáció érkezik Moszkvába a tárgyalásokra
június 18.	Bizalmas angol–német eszmecsere kezdődik
július 2.	Anglia elismeri Japán különleges érdekeltségét Kínában
július 24.	Gr. Teleki Pál közli Hitlerrel: Magyarország nincs abban a helyzetben, hogy hadműveletekbe kezdjen Lengyelország ellen
augusztus 10.	Szovjet kívánságra angol–francia katonai misszió érkezik Moszkvába

1939. augusztus 11.	J. Ribbentrop közli G. Cianóval, hogy Németország teljesen végezni akar Lengyelországgal
augusztus 15.	A Szovjetunió felfüggeszti a tárgyalásokat Nagy-Britanniával és Franciaországgal, amíg Lengyelország nem járul hozzá a szovjet fegyveres erő esetleges átengedéséhez
augusztus 23.	Szovjet–német megnemtámadási egyezményt írnak alá
augusztus 25.	Aláírják az angol–lengyel kölcsönös segélynyújtási szerződést
augusztus 28.	A mongol–szovjet csapatok likvidálják az agresszor japán–mandzsu csapatokat
szeptember 1.	A Lengyelország elleni német agresszióval megkezdődik a második világháború
szeptember 3.	Nagy-Britannia és Franciaország hadüzenete Németországnak
szeptember 16.	A lengyel kormány Romániába menekül
szeptember 17.	A szovjet hadsereg megkezdi Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszia felszabadítását
szeptember 26.	A Francia KP betiltása
szeptember 28.	A lengyel hadsereg maradványai leteszik a fegyvert a németek előtt
november 30.	A szovjet–finn háború kezdete
1940. január.	Csehszlovákiában megalakul az Ellenállás Központi Bizottsága
március 12.	Moszkvában aláírják a szovjet–finn békeszerződést
április 9.	Német csapatok támadása Dánia és Norvégia ellen
május 10.	A németek betörnek Hollandiába, Belgiumba és Luxemburgba. Chamberlain megbukik, Churchill alakít kormányt
május 13.	A németek francia területre lépnek
június 6.	A Francia KP felhívása Párizs védelmére
június 10.	Olaszország hadba lép Franciaország és Anglia ellen
június 14.	A németek elfoglalják Párizst
június 18.	De Gaulle Londonban megalakítja a „Szabad Franciaország Nemzeti Bizottságá”-t
június 22.	Ph. Pétain kormánya aláírja a német–francia fegyverszüneti egyezményt
július 10.	Az angliai légicsata kezdete
július 21.	Az Észt SZSZK megalakulása
július 21.	A Lett SZSZK megalakulása
július 21.	A Litván SZSZK megalakulása
augusztus 2.	A Moldvai SZSZK megalakulása (mint autonóm köztársaság 1924. október 12-én alakult meg)
augusztus 3–6.	A balti szovjet köztársaságok csatlakoznak a Szovjetunióhoz

1940.	szeptember 13.	Az olasz hadsereg offenzívája Észak-Afrikában
	szeptember 23.	A japánok a vichyi kormánnyal megegyezve bevonulnak Indokínába
	szeptember 27.	Német–olasz–japán háromhatalmi egyezmény
	október 28.	Olasz támadás Görögország ellen
	november 5.	Rooseveltet ismét elnökké választják
	december 9.	Angol ellentámadás Észak-Afrikában
1941.	február 11.	Német csapatok partraszállása Észak-Afrikában
	március 1.	A Csehszlovák KP KB tagjainak letartóztatása
	március 11.	Az amerikai szenátus jóváhagyja a kölcsönbérleti szerződést (Lend-lease)
	március 25.	Népi megmozdulás révén új jugoszláv kormány alakul, amely barátsági szerződést ír alá a Szovjetunióval
	április 6.	Német–olasz támadás Jugoszlávia és Görögország ellen
	április 13.	A szovjet–japán semlegességi szerződés aláírása
	május 1.	M. Glezosz letépi a horogkeresztes zászlót az Akropoliszról. Megkezdődik a görög ellenállás
	június 22.	A német csapatok megtámadják a Szovjetuniót. Ezt követi 27-éig a csatlós államok hadüzenete
	június 30.	Az Állami Honvédelmi Bizottság megalakítása Moszkvában
	július 3.	Sztálin rádióbeszéde a németekkel szembeni ellenállásról
	július 4.	A Jugoszláv KP KB határozata a népi felkelésről
	július 12.	A szovjet–angol háborús együttműködési egyezmény megkötése
	augusztus 14.	Az Atlanti Charta aláírása
	szeptember 24.	Megalakul a francia Nemzeti Felszabadító Bizottság
	szeptember 27.	Görögországban létrejön az EAM (Görög Nemzeti Felszabadító Front)
	november 15.–december 5.	A moszkvai csatában a németek elszenvedik első háborús vereségüket
	december 7.	Japán támadás az amerikai flotta ellen Pearl Harborban. A csendes-óceáni háború kezdete
1942.	január 1.	Az Egyesült Nemzetek (26 állam) közös nyilatkozata a fasizmus elleni harcról
	március 15.	Megkezdődik a lengyel zsidók tömeges kiirtása
	május 4–8.	A japánok veresége a Korall-tengeri csatában
	május 15.	A Gwardia Ludowa (Népi Gárda) megalakulása Lengyelországban
	május 26.	Az angol–szovjet kölcsönös segélynyújtási egyezmény megkötése
	június 4–7.	Az amerikaiak győzelme a Midway-szigeti tengeri csatában

1942. június 11.	A szovjet–amerikai kölcsönös segélynyújtási egyezmény aláírása
szeptember 13.–1943. február 2.	A sztálingrádi csata
szeptember.	A Nemzeti Felszabadítás Frontjának megalakulása Albániában
szeptember vége.	A szovjet partizánparancsnokok értekezlete új célokat tűz az ellenállási harc elé
október 23.	Az el-alameini ütközet
november 8.	Amerikai partraszállás Észak-Afrikában
november 26–27.	A boszniai Bihačban megalakul Jugoszlávia Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsa (AVNOJ)
1943. január 12.	Szovjet offenzíva Voronyezsnél. A 2. magyar hadsereg megsemmisülése
január 14–25.	Roosevelt és Churchill casablancai megbeszélése
február 18.	Totális mozgósítás Németországban
április 19.–július eleje.	A varsói gettó felkelése
május 7.	Észak-Afrika megtisztítása a fasiszta csapatoktól
május 27.	Franciaországban megalakul az Ellenállás Nemzeti Tanácsa (CNR)
június 8.	Határozat a KI feloszlatásáról
július 5.–augusztus 5.	A kurszki csata
július 10.	A szövetségesek partraszállása Szicíliában
július 12–13.	Moszkvában megalakul a Szabad Németország Nemzeti Bizottsága
július 24–25.	Az olasz fasizmus bukása
augusztus 26.	Az Egyesült Nemzetek elismerik a Francia Ellenállás Nemzeti Tanácsát
augusztus.	Magyarországon megalakul a Békepárt
szeptember 3.	Partraszállás az olasz szárazföldön
szeptember 8.	Olaszország fegyverszünetet köt a szövetségesekkel. A németek megszállják az ország nagy részét
szeptember 9.	Olaszországban megalakul a Nemzeti Felszabadító Bizottság (CLN)
szeptember 14.	A Szovjetunió elismeri J. Tito kormányát
szeptember 27.	Tiranában megalakul Albánia Nemzeti Felszabadítási Frontja
október 7.	A szovjet csapatok átkelnek a Dnyeperen
október 13.	Az olasz Badoglio-kormány hadüzenete Németországnak
október 19–30.	Háromhatalmi külügyminiszteri értekezlet Moszkvában
november 28.–december 1.	A teheráni konferencia

1943. december 12.	Kölcsönös segélynyújtási és barátsági egyezmény a Szovjetunió és Csehszlovákia között
1944. március 1.	Általános sztrájk 12 millió résztvevővel Olaszország németek megszállta területén
március 19.	Magyarország német megszállása
május.	Megalakul az antifasiszta Magyar Front
június 4.	Róma felszabadulása
június 6.	A szövetséges csapatok partraszállása Normandiában. Megkezdődik az általános felkelés Franciaországban
június 9.	Olaszországban a kommunisták részvételével alakul meg az új nemzeti egységkormány
július 20.	Merénylet Hitler ellen
július 22.	Chelmben megalakul a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság
augusztus 1.– október 2.	A varsói felkelés Bór-Komorowski tábornok vezetésével
augusztus 18.	Felkelés Párizsban a németek ellen
augusztus 23–24.	Népi felkelés Romániában. Az ország kilép a fasiszta blokkból és hadat üzen Németországnak
augusztus 26.	A szövetségesek bevonulnak a felkelők által már felszabadított Párizsba
augusztus 31.	A francia ideiglenes kormány Párizsba költözik
szeptember 4.	Finnország szakít Németországgal
szeptember 9.	Népi felkelés Bulgáriában. A Hazafias Arcvonal kormánya hadat üzen Németországnak
szeptember 19.	A szovjet–finn fegyverszüneti egyezmény aláírása
szeptember 26.	A szovjet csapatok átlépik a magyar határt. A Magyar Kommunista Párt kiáltványt intéz a magyar néphez
október 13.	Athén felszabadul
október 15.	Horthy felemás kísérlete a háborúból való kilépésre. Kudarca után nyilas–német puccs
október 20.	A Szlovák Nemzeti Felkelés kezdete. – Szovjet és jugoszláv csapatok felszabadítják Belgrádot
november 10.	A jugoszláv nemzetgyűlés első ülése Belgrádban
november 18.	A görög kormány visszatér Athénba
december 16–25.	Német offenzíva az Ardennekben
december 21–22.	Debrecenben megalakul az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány
december 25.	Bezárul az ostromgyűrű Budapest körül
december 31.	A lublini nemzeti kormány a Lengyel Köztársaság ideiglenes kormányának nyilvánítja magát
1945. január 6.	Churchill kéréssel fordul a Szovjetunióhoz, hogy tehermentesítse keleti offenzívával az Ardennekben megszorított angolszász csapatokat
január 11.	Az Albán Népköztársaság kikiáltása

1945. január 12.	A szovjet csapatok offenzívájuk során német területre lépnek
január 17.	Varsó felszabadulása
január 20.	Fegyverszünet az Egyesült Nemzetek és Magyarország között
február 4–11.	A jaltai háromhatalmi konferencia
március 30.	A szovjet hadsereg átlépi az osztrák határt
április 1.	Okinawán amerikai csapatok szállnak partra
április 4.	A Vörös Hadsereg befejezi Magyarország felszabadítását. – Kassán megalakul a csehszlovák Nemzeti Front kormánya
április 5.	A Szovjetunió felmondja a Japánnal 1941-ben kötött semlegességi szerződést
április 12.	Barátsági és kölcsönös segélynyújtási szerződés megkötése a Szovjetunió és Jugoszlávia között
április 12.	F. D. Roosevelt halála
április 19–24.	Felkelés Észak-Olaszországban
április 25.	Bezárul a szovjet hadsereg ostromgyűrűje Berlin körül
április 25–26.	Az ENSZ alakuló közgyűlése San Franciscóban
április 28.	Mussolini kivégzése. – Hitler öngyilkossága előtt Dönitznek adja át a hatalmat
május 2.	A Berlint védő német csapatok leteszik a fegyvert
május 5.	A prágai felkelés
május 8.	A német hadsereg feltétel nélkül kapitulál
május 26.	Az ENSZ-alapokmány elfogadása
július 16.	Az első atombomba-kísérlet az USA-ban
július 17.–augusztus 2.	A potsdami konferencia
július 26.	Attlee vezetésével a választásokon győztes Munkáspárt alakít kormányt
augusztus 6.	Az amerikaiak ledobják az atombombát Hirosimára, majd 9-én Nagaszakira
augusztus 8.	A Szovjetunió hadat üzen Japánnak
augusztus 17.	Az Indonéz Köztársaság kikiáltása
augusztus 19.	A Vietnami Demokratikus Köztársaság kikiáltása
augusztus 23.	Mandzsúria felszabadítása
augusztus 24.	Phenjan felszabadulása
szeptember 1.	USA-partraszállás Japánban
szeptember 2.	A japánok aláírják a feltétel nélküli megadásról szóló okmányt*

*Az összevetés könnyítése végett az oroszországi eseményeket 1917 februárjától az Októberi Forradalom után bevezetett új naptár szerint jelöljük.

Névmutató*

Adler, Friedrich (1879–1960) – osztrák szociáldemokrata, az ausztromarxizmus teoretikusa. Az 1918-as forradalomban a munkásküldöttek tanácsai központi végrehajtó bizottságának elnokévé választották; a tanácsok forradalmi tevékenységének felszámolására törekedett. 1921-ben a Kétésfeles Internacionálé egyik alapítója. Az 1923-ban létrehozott Szocialista Munkásinternacionálé titkára. A II. világháború kezdetén az USA-ba emigrált, ahol kommunista- és szovjetellenes tevékenységet folytatott.

Adler, Viktor (1852–1918) – osztrák orvos, szocialista. Kiemelkedő szerepe volt Ausztria Szociáldemokrata Pártjának létrehozásában, amelynek haláláig elismert politikai és szellemi vezetője volt. Egyik alapítoja a II. Internacionálénak. Tagja volt a Nemzetközi Szocialista Irodának. Engels halála után a centrista mezben fellépő opportunizmus képviselője lett. A világháborúban pacifista szólamok mellett honvédő álláspontot képviselt, osztálybékét hirdetett. 1918. október 30-tól november 11-ig külügyminiszter; Németország és Ausztria egyesülését szorgalmazta.

Antonescu, Ion (1882–1946) – román tábornok, fasiszta politikus. 1940 szeptemberében a fasiszta „Vasgárdára" támaszkodó katonai diktatúrát létesített. Vezetése alatt Románia szorosan kötődött a fasiszta koalícióhoz és részt vett a Szovjetunió elleni háborúban. 1944. augusztus 23-án Mihály király lemondatta, letartóztatták, majd 1946. június 1-én mint háborús bűnöst kivégezték.

Attlee, Clement Richard, lord (1883–1967) – angol ügyvéd, munkáspárti politikus, 1935-től 1955-ig a párt vezetője. Különböző tisztségeket viselt az első munkáspárti kormányokban. 1940-től háborús koalíciós kormányok minisztere, 1943-tól miniszterelnök-helyettes, majd 1945–1951 között munkáspárti miniszterelnök. Részt vett a potsdami konferencián. 1955-től a lordok házának tagja.

Bauer, Otto (1882–1938) – osztrák jogász, szocialista. Az ausztromarxizmus egyik

* Marx, Engels és Lenin neve nem szerepel névmutatónkban. Az ő életpályájukra vonatkozó adatokat a fejezetek szövege bőségesen tartalmazza. Az olvasó számára ennél többet néhány sorban nem tudnánk nyújtani.

fő képviselője és teoretikusa. A századfordulón a kulturális nemzeti autonómia elméletének kidolgozója. A Kétésfeles Internacionálé egyik megalapítója. 1923 májusától a Szocialista Munkásinternacionálé Végrehajtó Bizottságának és irodájának tagja. Az 1926. évi linzi pártprogram egyik szerzője. Az 1934 februári (Schutzbund-) felkelés leverése után Brnóba emigrált. Az SZMI-ben 1934 után a munkásegység, az összes demokratikus erők és a Szovjetunió összefogása mellett lépett fel.

Babeuf, François-Noël (1770–1797) – francia utópista szocialista, forradalmár. A föld, később általában a vagyonok egyenlő elosztását követelte. A nép forradalmi elemeire támaszkodó forradalmi diktatúra szükségességét hirdette. 1795-ben a direktórium megbuktatására megszervezte az Egyenlők Társaságát és összeesküvését. Harcostársával, Darthéval együtt elfogták és kivégezték.

Badoglio, Pietro (1871–1956) – olasz tábornok és politikus, az 1935. évi olasz–etióp háboruban főparancsnok, majd vezérkari főnök; III. Viktor Emánuel király bizalmasa. Mussolini bukása után 1944. június 6-ig több kormány miniszterelnöke. Utolsó kormányaiban a szocialisták és kommunisták is részt vettek.

Bakunyin, Mihail Alekszandrovics (1814–1876) – orosz hivatásos tiszt, majd anarchista forradalmár. 1840-től Nyugat-Európában élt. Jelentős szerepet játszott az 1848–49-es forradalmakban. 1864-ben belépett az I. Internacionálába, ahol egységbontó tevékenységet fejtett ki. Tagadta bármilyen államhatalom szükségességét és a proletárpártok alakításának helyességét. 1872-ben a hágai kongresszuson kizárták az Internacionálából.

Barthou, Jean Louis (1862–1934) – francia polgári politikus. 1894-től többször miniszterelnök és miniszter. Hitler hatalomra jutása után a német agresszió veszélye elleni kollektív biztonsági rendszer megteremtése és a francia–szovjet szövetség híve. 1934-ben külügyminiszter. I. Sándor jugoszláv királlyal együtt fasiszta merénylet áldozata lett Marseille-ben.

Bebel, August (1840–1913) – német esztergályos, szocialista. 1867-ben a Német Munkásegyletek Szövetsége elnöke lett. 1869-ben részt vett a (német) Szociáldemokrata Munkáspárt (eisenachi párt) megalapításában. Nyíltan kiállt a Párizsi Kommün mellett. Antimilitarista magatartása miatt 1872-től 1875-ig börtönbe zárták. 1871-től – 2–3 évet kivéve – haláláig birodalmi képviselő volt s nagy energiával küzdött a gyarmatosítás és a militarizmus ellen. 1900-tól haláláig tagja volt a Nemzetközi Szocialista Irodának.

Beneš, Eduard (1884–1948) – polgári politikus, a csehszlovák nemzeti mozgalom egyik vezetője. T. Masaryk halála után, 1935–1938 között államelnök. 1940 júliustól a londoni ideiglenes kormány elnöke, e minőségében része volt a szovjet–csehszlovák szerződések megkötésében. 1946. júniustól ismét a köztársaság elnöke; 1948. június 27-én lemondott.

Bernstein, Eduard (1850–1932) – a német szociáldemokrácia és a II. Internacionálé egyik vezető egyénisége és teoretikusa. Nevéhez fűződik a tudományos szocializmus egész eszmei fegyvertára felülvizsgálásának igénye, a revizionizmus megteremtése. Ezt szolgálta „A szocializmus előfeltételei és a szociáldemokrácia feladatai" c. munkájának megjelenése 1899-ben.

Blanc, Louis (1811–1882) – francia történész, politikus, kispolgári szocialista teoretikus. A kapitalizmus ellentmondásainak felszámolását az államtól várta.

Elképzelése szerint az állami hitellel felállított nemzeti műhelyek, amelyekben a munkások szükségleteiknek megfelelő bért kapnának, tönkre tudnák tenni a tőkés nagyipari vállalatokat. Szemben állt a Párizsi Kommünnel.

Blanqui, Louis Auguste (1805–1881) – francia utópista szocialista forradalmár. Forradalmi szervezkedések miatt összesen mintegy 37 évet töltött börtönben. 1865-ben kapcsolatba került az I. Internacionáléval. A Párizsi Kommün idején a kormány fogságában volt; távollétében választották meg a Kommün tagjának. A Kommün bukása után örökös várfogságra ítélték, de 1879-ben kiszabadult.

Blum, Léon (1872–1950) – francia szocialista politikus. 1920-ban a pártnak a Kommunista Internacionáléba való belépését ellenző kisebbség vezetője volt. 1934-ben tömegnyomásra beleegyezik a Francia Kommunista Párt és a Francia Szocialista Párt akcióegységébe. 1936–1938 között a népfrontkormányok miniszterelnöke, illetve tagja. Fő képviselője volt a spanyol köztársaság harcát bénító nyugati benemavatkozási politikának. A háború után mint az SZP vezetője és a nemzetközi szociáldemokrácia egyik vezéregyénisége folytatta kommunista- és szovjetellenes politikáját.

Buharin, Nyikolaj Ivanovics (1888–1938) – orosz hivatásos pártmunkás. 1908-tól a moszkvai bolsevik pártbizottság tagja. 1911-től emigrációban élt. 1917-ben tért vissza Oroszországba. A VI. pártkongresszus a Központi Bizottság tagjává választotta. 1918–1929-ig a Pravda szerkesztője volt. A KI I. kongresszusától a KI VB tagja, 1926–1929-ig elnöke. 1928-tól az ún. jobboldali ellenzék csoportjához tartozott. Az osztályharc gyengülésének elméletét hirdette. 1929-ben leváltották a Pravda szerkesztőségéből és a KI elnökségéből. 1930-ban önkritikát gyakorolt, s 1934. februártól az Izvesztyija főszerkesztője lett. 1938-ban kémkedés vádjával kivégezték.

Chamberlain, Neville (1869–1940) – angol konzervatív politikus, birminghami gyáros. 1916-tól több ízben miniszter, 1937 májusától 1940 májusáig miniszterelnök. Külpolitikai vonalát az „appeasement" (megbékéltetés) kifejezéssel illették, mivel a kollektív biztonságot elvetve, a Németországgal való megegyezésre, „Németország megbékéltetésére" törekedett. Az agresszív fasiszta törekvések elleni nemzetközi összefogást ellenezte.

Churchill, Sir Winston Leonard Spencer (1875–1965) – angol konzervatív politikus, 1900-tól képviselő, 1911-től 1929-ig számos miniszteri tárcát töltött be. Szemben állt Chamberlain Németország „megbékéltetésére" irányuló külpolitikai vonalával. 1940. májustól 1945 májusáig koalíciós kormány, majd 1945. július 27-ig tiszta konzervatív kormány miniszterelnöke. Jelentős szerepet játszott a hidegháború szellemének felidézésében. 1951–55 között ismét miniszterelnök.

Clémenceau, Georges Benjamin (1841–1929) – francia imperialista politikus. A Radikális Párt egyik megalapítója és vezetője. 1906–1909 és 1917–20 között miniszterelnök. Az I. világháború idején a németek ellen a végső győzelemig folytatandó harc képviselője. Az 1919-es párizsi békekonferencián a francia küldöttség vezetőjeként Franciaország európai hegemóniájának megteremtéséért, Németország és szövetségesei gazdasági és politikai meggyengítéséért küzdött.

Crispien, Artur (1875–1946) – német festőmunkás, betegsegélyező pénztári

tisztviselő, újságíró, szociáldemokrata. Eredetileg a szociáldemokrácia balszárnyához tartozott, s egy ideig vezető szerepet játszott az Internacionálé-csoportban. Az I. világháború utáni forradalom idején opportunista lett, előbb a Független Német Szociáldemokrata Pártnak, majd a Németországi Szociáldemokrata Pártnak volt egyik elnöke. A német független szociáldemokraták vezetőjeként részt vett a KI II. kongresszusán. Tagja volt a Szocialista Munkás-internacionálé VB-jének. 1933-ban Svájcba emigrált.

Curzon of Kedleston, George Nathaniel, Lord (1859–1925) – angol konzervatív államférfi. Az 1919–20-as párizsi békekonferencián a lengyel ügyek bizottságában javaslata alapján állapították meg a szovjet–lengyel határt.

Csang Kaj-sek (1887–) – kínai katonai vezető és polgári politikus, 1926-tól a Kuomintang vezetője. Hol együttműködött a kommunistákkal, hol meg harcolt ellenük. A második világháborúban együttműködött az Egyesült Nemzetekkel. 1949 decemberében a forradalom elől Tajvanra menekült és ott USA-befolyás alatt álló reakciós politikai rendszert létesített, melynek jelenleg is államfője.

Csicserin, Georgij Vasziljevics (1872–1936) – orosz forradalmár, kommunista. 1905-ben lett az OSZDMP tagja. 1904–1918-ig emigrációban élt, előbb a francia, majd az angol munkásmozgalomban vett részt. Kezdetben mensevik volt, majd fokozatosan balra tolódott. 1918. januárban tért haza és lépett be a Bolsevik Pártba. Előbb külügyi népbiztoshelyettes, majd 1918 májustól 1930 júliusáig külügyi népbiztos volt.

Csou En-laj (1898–) – kínai kommunista. 1920-tól Párizsban tanult, 1924-ben tért vissza Kínába. Részt vett a sanghaji munkásfelkelések szervezésében, majd a „hosszú menetelés" egyik vezetője. 1937–1945 között megszakításokkal a Kínai Kommunista Párt összekötő tisztje a Kuomintang által ellenőrzött területeken. 1927-től a Politikai Bizottság tagja, 1945-től elnökhelyettese is. 1956-tól a Politikai Bizottság állandó bizottságának tagja. Jelenleg miniszterelnök.

Csu Te (1886–) – kínai kommunista. 1922-től 1925-ig Németországban tanult. 1926-ban tért haza és a forradalmi polgárháború, valamint a „hosszú menetelés" egyik vezetője lett. A japánellenes háború idején a Nyolcadik Hadsereg főparancsnoka, majd 1946–49-ig a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg főparancsnoka. 1955-től a Politikai Bizottság tagja. 1956-tól 1969-ig a PB állandó bizottságának tagja. 1949–1954-ig a központi népi kormány alelnöke. A „nagy proletár kulturális forradalom" idején bírálták.

Dąbrowski, Jarosław (1836–1871) – lengyel tábornok, forradalmár. Az 1863-as lengyel nemzeti felkelés egyik előkészítője, a baloldali forradalmárok, az ún. „vörösök" vezetője. 1871-ben a Párizsi Kommün hadseregének egyik parancsnoka, májusban főparancsnoka. A barikádokon esett el.

Daladier, Edouard (1884–1970) – francia radikálszocialista párti politikus. 1924-től többször miniszter, illetve miniszterelnök. Fontos szerepet játszott az ún. népfrontkormányokban. A müncheni egyezmény egyik aláírója. A vichyi kormány letartóztatta. 1943-tól 1945-ig németországi koncentrációs táborban volt. 1954-ben fellépett a nyugatnémet újrafelfegyverzés és az Európai Védelmi Közösség terve ellen.

David, Eduard (1863–1930) – német közgazdász, szociáldemokrata. 1893-tól vezető revizionista ideológus, az agrár- és gyarmati kérdésben antimarxista nézeteket hirdetett. A német gyarmatosító politika támogatója. Az I. világháború idején szélsőséges szociálsoviniszta. A novemberi forradalom után a Scheidemann-kormány tárcanélküli minisztere, éles ellenzője a sztrájkoknak.

De Gaulle, Charles (1890–1970) – francia tábornok és államférfi. 1940 tavaszán a Reynaud-kormány hadügyminisztere. Szembeszállt a kapitulációval. Londonba távozott és vezetője lett a „Szabad Franciaország" bizottságának, majd az 1943 júniusában Algírban alakult kormánynak. 1946 januárjáig kormányfő. 1958–1970 között államfő, a személyi hatalom rendszerét alakította ki. 1969-es népszavazási veresége után visszavonult.

Diaz, José (Garcia) (1896–1942) – spanyol kommunista. 1925–1926-ban a Vörös Segélyben tevékenykedett. 1926-tól Spanyolország Kommunista Pártjának tagja, 1932 augusztusától a párt főtitkára. Kimagasló szerepe volt a KP tömegpárttá fejlesztésében, a népfront megszervezésében. 1935-ben a KI VII. kongresszusa a KI VB tagjává választotta. 1939-ben emigrációba kényszerült.

Dimitrov, Georgi (1882–1949) – bolgár nyomdász, kommunista. 1902-től szociáldemokrata párttag, 1903-ban a D. Blagoev vezette „tesznyákok"-hoz csatlakozott. 1909-ben a tesznyák KB tagjává választották. 1918-ban háborúellenes propaganda miatt 3 évre ítélték. Az 1923 szeptemberi felkelés vezetésével megbízott katonai forradalmi bizottság tagja. A felkelés leverése után emigrált. Főképp Bécsben és Berlinben tevékenykedett. A lipcsei pert fellépésével az antifasiszta propaganda tribünjévé változtatta. A KI VII. kongresszusán a fasizmus elleni harc feladatairól és az egységfrontról szóló előadói beszédet tartotta. A KI főtitkárává választották, tisztségét a KI feloszlatásáig betöltötte. 1946 novemberétől haláláig miniszterelnök. 1948 decemberében a Bolgár Kommunista Párt V. kongresszusán a KB főtitkárává választották.

Dzerzsinszkij (Dzierżyński), Feliksz Edmundovics (1877–1926) – lengyel, ill. szovjet kommunista forradalmár. Az OSZDMP KB-ban a lengyel és litván szociáldemokratákat képviselte. Aktívan részt vett a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban, tagja volt a felkelést vezető katonai központnak. A forradalom győzelme után a VCSK, majd az OGPU vezetője. Az OGPU élén egyben a közlekedési népbiztosi tisztet és az Összoroszországi Népgazdasági Tanács elnöki posztját is betöltötte. 1917-től a KB tagja, 1925-től a PI póttagja.

Eisenhower, Dwight David (1890–1969) – amerikai tábornok és köztársaságpárti politikus. A II. világháború észak-afrikai, olaszországi, majd franciaországi hadműveleteinek főparancsnoka. 1953-tól 1961-ig az USA elnöke.

Fischer, Ruth (1895–1961) – a Németországi Kommunista Pártban a „baloldali" Fischer–Maslow-csoport egyik vezetője. 1921-től a KB tagja, 1924-től a PB vezetője. A KI V. kongresszusán a KI VB tagja lett. 1925-ben a KI VB segítségével vezető tisztségéből leváltották, majd „baloldali" frakciós tevékenység miatt 1926-ban kizárták a pártból. A II. világháború után az NSZK-ban kommunistaellenes tevékenységet folytatott.

Florin, Wilhelm (1894–1944) – német fémmunkás, kommunista. 1920-ban a Németországi Kommunista Párt tagja. 1925-tól a KB tagja, 1924-től parlamenti képviselő. Jelentős szerepe volt a párt helyes irányvonaláért folyó harcban.

A KI-ban pártja képviselője volt. A II. világháború alatt a Szovjetunióban élt, részt vett a Nagy Honvédő Háborúban.

Frankel Leó (1844–1896) – a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom kiemelkedő egyénisége. 1868–77 között nagy része volt az I. Internacionálé tevékenységének irányításában. A Párizsi Kommün munkaügyi megbízottá választotta. 1876-tól 1883-ig Magyarországon fejtett ki munkásmozgalmi tevékenységet. 1880-ban megalakította a Magyarországi Általános Munkáspártot. 2 évi börtönbüntetése letöltése után Párizsba ment és Engels munkatársaként részt vett a II. Internacionálé szervezésében és irányításában. 1889-ben még egyszer járt Magyarországon az MSZDP szervezése céljából.

Foster, William Zebulon (1881–1961) – az amerikai munkásmozgalom kiemelkedő alakja. Az Egyesült Államok Kommunista Pártjának 1929–1944, illetve 1945–1957 között elnöke, 1957 után tiszteletbeli elnöke, 1924-től tagja a KI VB-nek, 1935-től a VB elnökségének, 1922–1937 között a Vörös Szakszervezeti Internacionálé (Profintern) Végrehajtó Irodájának. Az amerikai és a nemzetközi munkásmozgalom történetírója.

Fourier, Charles (1772–1837) – francia utópista szocialista. Élesen bírálta a kapitalista társadalmat, amelyet a civilizáció korszakának nevezett. A bajok forrását a termelés szervezetlenségében és szétaprózottságában látta. Megoldásnak a szocialista társadalmat, alapsejtjének pedig a közös termelésre, fogyasztásra és lakóhelyre felépülő falansztert tekintette.

Gandhi, Mohandasz Karamcsand (1869–1948) – az indiai nemzeti felszabadító mozgalom kiemelkedő személyisége. 1919-től 1948-ig az Indiai Nemzeti Kongresszuspárt legfőbb vezetője és ideológusa. Az angol gyarmatosítók több ízben bebörtönözték. A hinduk és muzulmánok összefogásáért szállt síkra. Az erőszakmentes ellenállás elvét hirdette, nem értett egyet a forradalmi tömegharccal. 1948. január 30-án egy hindu-soviniszta merénylő lelőtte.

Glezosz, Manolisz (1922–) – görög kommunista politikus és újságíró. A görög ellenállás hőse, majd az 1946–49. évi polgárháborúban a haladó erők egyik vezetője. Háromszor ítélték halálra, 12 évet töltött börtönben és táborokban. 1967-től 1971-ig mint a haladó EDA-párt vezetője ismét koncentrációs táborban volt.

Goebbels, Joseph (1897–1945) – újságíró, a náci propagandaapparátus vezetője. 1933-tól művelődés- és propagandaügyi miniszter, a náci kultúrtörvények szerzője. Az ostromlott Berlinben öngyilkos lett.

Gottwald, Klement (1896–1953) – a csehszlovák és nemzetközi kommunista mozgalom kiemelkedő személyisége. 1929–1945: a CSKP főtitkára, 1945–1953: elnöke. 1928–1943: a KI VB tagja, 1935–1943: a KI titkára. 1946-tól miniszterelnök, 1948-tól haláláig a köztársaság elnöke.

Göring, Hermann (1893–1946) – német marsall és politikus. 1922-től a náci párt tagja. 1935-ben légügyi miniszter, 1939-től Hitler kijelölt utóda. 1940-től birodalmi miniszter, a hadigazdaság irányítója. A nürnbergi perben halálra ítélték; a kivégzés előtt öngyilkosságot követett el.

Gramsci, Antonio (1891–1937) – olasz marxista teoretikus, az Olasz Kommunista Párt egyik megalapítója és vezetője. 1922-ben a KI VB tagja. 1924 augusztusában az OKP főtitkára lett. 1924–1926-ban a párt parlamenti csoportjának

vezetője. 1926-ban a fasiszták parlamenti mentelmi jogának megsértésével letartóztatták, s előbb 5 évi száműzetésre, majd 1928-ban 20 évi börtönre ítélték. 1929–1935 között írta világhírű „Levelek a börtönből" c. művét. A börtönben fokozatosan romlott egészségi állapota és szabadon bocsátása után néhány nappal meghalt.

Guesde, Jules (eredetileg: Mathieu Basile) (1845–1922) – a francia és a nemzetközi szocialista mozgalom kiemelkedő személyisége. A Párizsi Kommünben való részvételéért emigrációba kényszerült. 1876-ban visszatért Franciaországba és a marxizmus híve lett. 1879-ben P. Lafargue-gal együtt megalapította az osztályharcos alapon álló Munkáspártot, majd a Francia Munkáspártot. Harcolt a francia munkásmozgalomban fellépő kispolgári áramlatok és A. Millerand osztályáruló politikája ellen. A II. Internacionálé megalakulása után annak egyik, a marxista elvek mellett kitartó vezetője lett. 1901-ben egyik kezdeményezője Franciaország Szocialista Pártja megalakításának. 1890–1914 közt fokozatosan kiütközött dogmatizmusa és szektássága. Az I. világháború idején szociálsoviniszta nézeteket hirdetett.

Haase, Hugo (1863–1919) – német ügyvéd, szociáldemokrata. 1914. augusztus 4-én ő olvasta fel pártja hírhedt szociálsoviniszta nyilatkozatát. 1915-ben már pacifista állásponton volt. 1916-ban lemondott pártelnöki tisztéről. Ekkor alakította meg társaival a centrista irányzatú Szociáldemokrata Munkaközösséget. Az 1918 novemberi forradalom után a német munkás- és katonatanácsok VB-jének elnöke, az első F. Ebert-kormány tagja 1918 decemberéig. Támogatta a jobboldali szociáldemokrata vezetők politikáját.

Henderson, Arthur (1863–1935) – angol vasöntő, munkáspárti. 1908–1909-ben a Labour Party elnöke, 1914 augusztusában Anglia hadba lépése után szociálsoviniszta, 1915-től a háborús kormány tagja. Oroszországi körútjáról hazatérve a háború befejezésének híve lett s kivált a kormányból. 1919-ben Bernben a volt II. Internacionálé újjászervezésének egyik irányítója, a berni konferencia elnöke. 1923–24-ben és 1925–29-ben az SZMI elnöke, ahol az egységfrontellenes irányzat képviselője volt.

Hervé, Gustave (1871–1944) – francia ügyvéd, újságíró, szocialista. A II. Internacionálé 1907. évi stuttgarti kongresszusán elutasították azt a követelését, hogy a proletariátus mindenfajta háborúra azonnali általános sztrájkkal és felkeléssel válaszoljon. Az I. világháború kitörése után szociálsoviniszta; támogatta a szovjetellenes intervenciót. Az 1930-as években a német orientáció, majd a vichyi politika híve.

Hilferding, Rudolf (1877–1941) – osztrák származású német orvos és közgazdász. 1910-ben adta ki „A finánctőke" c. könyvét, amely az imperializmusról szóló legfontosabb írások közé tartozik. Az I. világháború idején a centrista-pacifista szárnyhoz tartozott. Később fő hirdetője volt a válságmentes, a „szervezett kapitalizmus"-nak, a szocializmusba való forradalom nélküli belenövésről szóló revizionista teóriának. 1933-ban emigrált, s ekkor már a forradalmi szocializmus szükségességét hangoztatta. 1940-ben a francia vichyi kormány letartóztatta és 1941-ben kiszolgáltatta a Gestapónak, ahol súlyos bántalmazások után meghalt.

Hindenburg, Paul von Beneckendorf und Hindenburg (1847–1934) – német tábornagy és államférfi. Az I. világháborúban előbb a német keleti front

parancsnoka, 1916 augusztusában pedig a német hadsereg vezérkari főnöke. 1925-ben a jobboldali pártok támogatásával köztársasági elnökké választották. A monopoltőke képviselőinek egy részére és a junker földbirtokosokra támaszkodva Németország gazdasági és katonai hatalmának helyreállítására törekedett. 1933 januárjában Hitlert koalíciós kormány élére kancellárnak nevezte ki.

Hitler, Adolf (1889–1945) – 1933–1945 között Németország fasiszta diktátora. 1919-től fasiszta pártot szervezett. Az 1923–1924-ben megírt Mein Kampf (Harcom) c. könyvében már nyíltan meghirdette a német fasizmus gátlástalan világuralmi és népirtási céljait. 1933. január 30-án birodalmi kancellár, 1934-ben pedig „vezér és birodalmi kancellár" lett. 1941-től egyben a hadsereg főparancsnoka is volt. A körülzárt Berlinben öngyilkosságot követett el.

Husák, Gustav (1913–) – szlovák jogász, a kommunista mozgalom vezető személyisége. 1933-tól a CSKP tagja. 1943-tól a Szlovák Kommunista Párt illegális vezetőségének tagja, a Szlovák Nemzeti Felkelés egyik vezetője. 1946–51-ig a szlovák kormányban és KP KB-jában viselt funkciót. 1951 februárjában nacionalizmus vádjával kizárták a pártból, 1954-ben törvénytelenül életfogytiglan bebörtönözték. 1963-ban teljesen rehabilitálták. 1968 januárja óta miniszterelnökhelyettes, 1968 augusztusától a Szlovák Kommunista Párt KB első titkára, majd 1969 áprilisától a CSKP KB első titkára.

Jaroszlavszkij (Gubelman), Minej Izrajlevics (1878–1943) – orosz történész, kommunista. 1898-tól az OSZDMP tagja. 1905-től bolsevik. Az Októberi Forradalom idején a moszkvai fegyveres felkelés egyik vezetője. 1918-ban a Vörös Hadseregben töltött be parancsnoki tisztségeket. 1921-ben a KB titkárává választották. A XVII. kongresszuson a KB Pártellenőrzési Bizottsága, a XVIII. kongresszuson pedig újra a KB tagja lett. 1939-től a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tagja.

Jaurès, Jean (1859–1914) – francia szocialista politikus, történész és filozófus. 1899-ben támogatta A. Millerand belépését a polgári kormányba, s vezetője lett az 1902-ben megszületett Francia Szocialista Pártnak. A II. Internacionálé 1900. és 1904. évi kongresszusán a reformista áramlat szószólója. 1906–1907-ben saját pártjában és a II. Internacionálé 1907., 1910. és 1912. évi kongresszusán radikális fellépéseket követelt a háborús veszéllyel szemben. Következetes antimilitarizmusa miatt 1914. július 31-én gyilkos merénylet áldozata lett.

Kalinyin, Mihail Ivanovics (1875–1946) – Tagja volt a pétervári „Harci Szövetség"-nek. 1898-tól az OSZDMP tagja. Illegális munkát végzett Petrográdon, Moszkvában, Tifliszben. A cári hatóságok többször száműzetésre ítélték, ahonnét többször megszökött. Az OSZD(b)MP VI. és azt követő kongresszusainak résztvevője. Szverdlov halála után 1919-től az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság elnöke, 1924-től a Szovjetunió KVB, 1938-tól haláláig a Legfelsőbb Tanács elnöke. 1919-től tagja a Központi Bizottságnak és 1926-tól a Politikai Irodájának.

Kamenyev (Rosenfeld), Lev Boriszovics (1883–1936) – orosz hivatásos pártmunkás; 1901-ben lépett be az OSZDMP-be. 1919–1926 között a moszkvai szovjet elnöke és a Népbiztosok Tanácsa elnökhelyettese, a Politikai Iroda tagja. Többször szembekerült a párt lenini vonalával. 1925-ben az új ellenzék, 1926-ban a trockista–zinovjevista blokk egyik vezetője. Többször kizárták és vissza-

vették a pártba. 1935-ben Zinovjevvel együtt bíróság elé került és börtönbüntetésre ítélték. 1936-ban a börtönből újból bíróság elé állították és terrorista tevékenység vádjával halálra ítélték.

Kautsky, Karl (1854–1938) – a német szociáldemokrácia és a II. Internacionálé vezető egyénisége és teoretikusa. Szenvedélyesen védte a marxizmust E. Bernsteinnel és a revizionistákkal szemben. Később egyre több engedményt tett az opportunizmusnak. A centrista irányzat egyik fő képviselője, a Németországi Független Szociáldemokrata Párt alapítója. Az Októberi Forradalom után a proletárforradalom és a proletárdiktatúra nyílt ellenségeként lépett fel.

Keitel, Wilhelm (1882–1946) – német tüzérségi tábornok, marsall. 1938-tól Hitler közeli munkatársa, 1945. május 8-án Berlin-Karlshorstban aláírta a feltétel nélküli német fegyverletételt. 1946-ban a nürnbergi perben elítélték és kivégezték.

Kerenszkij, Alekszandr Fjodorovics (1881–1970) – orosz polgári politikus, az eszer párt egyik vezéralakja, ügyvéd. 1917 februárjában miniszteri funkciókat töltött be az Ideiglenes Kormányban. 1917 júliusától a kormány elnöke, szeptemberétől az orosz haderők főparancsnoka. Népellenes, a nagyburzsoázia és a földbirtokos osztály érdekeit kifejező, az imperialista háború folytatására irányuló politikát folytatott. 1918-ban az USA-ba emigrált, ahol szovjetellenes tevékenységet fejtett ki.

Kirov (Kosztrikov), Szergej Mironovics (1886–1934) – szovjet-orosz műszaki rajzoló, az SZK(b)P egyik kiemelkedő vezetője. 1905–1907-ben a tomszki munkások fegyveres harcát vezette, 1909-től Észak-Kaukázusban végzett pártmunkát. A polgárháborúban parancsnoki tisztet töltött be, 1919-ben Asztrahany védelmét irányította. 1921-től az Azerbajdzsán KP KB titkára, 1923-ban az SZKP KB tagja. 1925 után nagy része volt a trockista–zinovjevista pártellenzéki csoport leküzdésében. 1926-tól a leningrádi PB titkára, 1930-tól a PI tagja, 1934-ben a KB egyik titkára. 1934. december 1-én Leningrádban merénylet áldozata lett.

Kovpak, Szidor Artyemevics (1887–1967) – szovjet katonai parancsnok és politikus. A putyivli városi szovjet elnökeként a II. világháború egyik legnagyobb és legütőképesebb partizánhadseregének parancsnoka. 1947-től az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa elnökségének helyettes elnöke, majd elnöke.

Kolarov, Vaszil (1877–1950) – bolgár jogász, kommunista. 1905-től a tesznyák szocialisták KB-jának tagja. Küldött a II. Internacionálé stuttgarti és koppenhágai kongresszusán. 1919–23-ban a BKP KB titkára. Küldött a KI III., IV., V., VI. és VII. kongresszusán, 1921-től VB tag. Az 1923-as Szeptemberi Felkelés egyik vezetője. 1928–1939-ben a Parasztinternacionálé VB elnöke. 1945–1950 között állami funkciókat töltött be.

Kun Béla (1886–1939) – a KMP egyik megalapítója s legkimagaslóbb vezetője. A Tanácsköztársaság alatt fontos állami és pártfunkciókat töltött be. A Tanácsköztársaság megdöntése után emigrált; Ausztriában internálták. 1920-tól a Szovjetunióban élt, részt vett a KMP munkájában. A KI VB tagja, a nemzetközi kommunista mozgalom kiemelkedő személyisége.

Labriola, Arturo (1873–1959) – olasz közgazdász, szocialista. A forradalmi szindikalizmus egyik teoretikusa. 1908-ban kizárták az Olasz Szocialista Pártból.

Az I. világháború idején szélsőséges soviniszta álláspontra helyezkedett. 1922-ben csatlakozott az Olasz Szocialista Pártból kizárt reformistákhoz. 1926–39-ig emigrációban élt. 1948–53-ban szenátor. 1950-ben a Béke Világtanács tagja.

Lafargue, Paul (1842–1911) – orvos, a francia és a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő harcosa és teoretikusa. Marx és Engels munkatársa, barátja. 1866-ban Londonban csatlakozott az I. Internacionáléhoz, annak spanyol levelező titkára (1866–69), majd a francia (1869–70) és spanyol–portugál (1871–72) szekció szervezője. A Párizsi Kommün idején Bordeaux-ban tevékenykedett a Kommün támogatásáért. Annak bukása után Spanyolországba emigrált. Alapítója, illetve titkára volt a Francia Munkáspártnak. Részt vett a II. Internacionálé létrehozásában, harcolt az opportunizmus különféle válfajai ellen.

Lassalle, Ferdinand (1825–1864) – német író, filozófus, szocialista. Hegel követője, de annak idealizmusán nem jutott túl. Marx és Engels tanítványának vallotta magát, de sohasem tette magáévá igazán a tudományos szocializmust. Közgazdasági eszméinek tengelyében az ún. „vasbértörvény" állott, a béremelést követelő sztrájkokat hiábavalónak tartotta. Kiemelkedő szerepe volt 1863-ban az Általános Német Munkásegylet megalapításában. Tanítása később a revizionizmus kialakulásának egyik tényezőjévé vált.

Laval, Pierre (1883–1945) – francia politikus, 1925-től több ízben miniszter. 1940 végéig államminiszter, illetve miniszterelnök-helyettes Ph. Pétain kormányaiban, majd 1942-től miniszterelnök. Franciaország felszabadulása után Spanyolországba menekült, de a győztes hatalmak nyomására kiadták, hazájában elítélték és 1945 októberében kivégezték.

Legien, Karl (1861–1920) – német esztergályos, szociáldemokrata. 1885-ben kapcsolódott be a szociáldemokrata mozgalomba. 1890-től a Német Szakszervezetek Főtanácsa elnöke, később a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség elnöke. 1893-tól parlamenti képviselő, az I. világháború idején szociálsoviniszta. A német és a nemzetközi szakszervezeti mozgalomban az osztályegyüttműködés egyik fő szószólója.

Liebknecht, Karl (1871–1919) – német jogász, baloldali szocialista, majd kommunista. 1900-tól a Németországi Szociáldemokrata Párt tagja, s rövidesen a német szociáldemokrácia forradalmi irányzatának legnépszerűbb képviselője. 1907–10-ben a Szocialista Ifjúsági Internacionálé elnöke volt. Az I. világháború kitörése idején élesen a háború és a hadihitelek ellen foglalt állást. Döntő szerepe volt az Internacionálé-csoportban, szerzője volt a híres Spartakus-levelek sok cikkének. A KP egyik alapítója. Az 1919. januári harcok után az ellenforradalmi bandák R. Luxemburggal együtt elhurcolták és mindkettőjüket meggyilkolták.

Liebknecht, Wilhelm (1826–1900) – német tanár, publicista, szocialista. 1850-ben belépett a Kommunisták Szövetségébe, itt Marx mellett jelentős marxistává érlelődött. 1863-ban tagja lett az Általános Német Munkásegyletnek, de szembekerült a lassalleanizmussal. 1869-ben elsőrendű szerepe volt a (német) Szociáldemokrata Munkáspárt, 1889-ben a II. Internacionálé megalakításában. Marx által bírált gyengeségei ellenére a XIX. századbeli német munkásmozgalom kiemelkedő alakja.

Litvinov, Makszim Makszimovics (1876–1951) – orosz publicista, kommunista. 1898-ban lépett be az OSZDMP-be. 1903-ban csatlakozott a bolsevikokhoz.

A II. Internacionálé stuttgarti konferenciáján az OSZDMP küldöttségének titkára, a Nemzetközi Szocialista Iroda bolsevik tagja. 1918-tól különböző tisztségeket töltött be. 1930-tól külügyi népbiztos, 1934–38-ig a Szovjetunió képviselője a Népszövetségben. 1941–43 között a Szovjetunió washingtoni követe, 1943–46 között pedig külügyi népbiztoshelyettes.

Lloyd, George, David, Earl of Dufor (1863–1945) – angol politikus, a Liberális Párt tagja. 1905-től jelentős szerepet játszott a liberális kormányokban. 1916–1922-ig a koalíciós kormány miniszterelnöke. Egyik szervezője az imperialista államok szovjetellenes politikájának. 1922 után elvesztette politikai befolyását. 1939-ben a Szovjetunióval való összefogás híve.

Longo, Luigi (1900–) – olasz újságíró, kiemelkedő kommunista vezető. Az Olasz KP egyik alapítója. 1925-től több ízben dolgozott a KI vezetésében. A spanyol polgárháborúban a 12. nemzetközi brigád politikai biztosa, majd a brigádok főfelügyelője. Franciaországba internálták, majd a vichyi kormány kiadta Mussolininak. Száműzetésből szabadulva, az olasz ellenállás szervezője, a partizánseregek egyik vezetője. 1945–1964-ig az Olasz KP főtitkárhelyettese, 1964-től főtitkára, 1972-től elnöke.

Longuet, Charles (1833–1903) – francia újságíró, baloldali proudhonista. 1866-ban csatlakozott az I. Internacionáléhoz, a Főtanács tagja, belga levelező titkára. 1870. szeptember 4-e után a Nemzeti Gárda egyik zászlóaljának parancsnoka, majd a proudhonista kisebbséghez csatlakozott. A kommün bukása után Londonba emigrált. Részt vett az I. Internacionálé londoni konferenciáján és a hágai kongresszuson. 1881-ben hazatért, a szocialista köztársasági szövetség vezetője lett, fellépett Guesde ellen. Együttműködött a posszibilistákkal.

Longuet, Jean (1876–1938) – francia újságíró, történész, szocialista. Az I. világháború idején a háborús hitelek megtagadását követelő pacifista kisebbség vezetője. 1921-től a Kétésfeles Internacionálé VB, majd az SZMI VB tagja. Az 1930-as években az egységfront híveként fellépett a fasizmus ellen. 1935 novemberében részt vett a háború és a fasizmus elleni nemzetközi konferencián.

Luxemburg, Rosa (1871–1919) – lengyel származású német baloldali szocialista, majd kommunista, a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő harcosa. Harcolt a bernsteinizmus és a centrizmus ellen. Következetes háborúellenes, forradalmi magatartásáért a császári Németország bebörtönözte. A Spartakus Szövetség, majd a Németországi Kommunista Párt vezető személyisége. 1919 januárjában K. Liebknechttel együtt meggyilkolták.

MacDonald, James Ramsay (1866–1937) – angol tisztviselő, magántitkár, majd újságíró, munkáspárti. 1886-ban a Fabiánus Társaság tagja lett, 1893-ban részt vett a Független Munkáspárt megalapításában. 1900–1912 között a Labour Party titkára. A reformista irányzatot támogatta. Az I. világháború idején pacifista. 1924-ben miniszterelnök, később többször alakított kormányt, mígnem a konzervatív párttal való együttműködés miatt kizárták a Munkáspártból.

Malinovszkij, Rogyion Jakovlevics (1898–1967) – orosz hivatásos katona, kommunista. 1919-ben lépett be a Vörös Hadseregbe. Az SZKP-nek 1926 óta tagja. Mint a II. Ukrán Front parancsnoka nagy szerepet vitt Magyarország felszabadításában. 1957 októberétől haláláig honvédelmi miniszter.

Manuilszkij, Dmitrij Zaharovics (1883–1959) – orosz jogász, kommunista. 1903-tól bolsevik. 1907-ben Franciaországba emigrált. Az I. világháború alatt internacionalista. 1917 decemberétől a Közélelmezési Népbiztosságon dolgozott. 1918-tól az Ukrán KP KB tagja, majd annak titkára. 1922-től a KI munkatársa, 1928–1943 a KI VB titkára. Nagy szerepe volt a KI VII. kongresszusa politikájának kidolgozásában. 1944-től magas állami funkciókat töltött be az Ukrán SZSZK-ban. 1953-ban visszavonult a közéleti tevékenységtől.

Marchlewski, Julian Baltazar (1866–1925) – lengyel közgazdász, kommunista. Lengyelország és Litvánia Szociáldemokráciája egyik szervezője és vezetője. A párt képviselője a II. Internacionálében, az emigrációban balszárnyának vezetője. A Spartakus Szövetség egyik megteremtője. 1918-tól Szovjet-Oroszországban magas állami tisztségeket töltött be. 1922-ben a Nemzetközi Vörös Segély egyik megalapítója és elnöke.

Martov, L. (Julij Oszipovics Cederbaum) (1873–1923) – orosz szociáldemokrata (mensevik). Fiatalon bekapcsolódott az oroszországi mozgalomba. 1903-tól a mensevikek vezetője. Az I. világháború alatt centrista, részt vett a zimmerwaldi és a kienthali konferenciákon. 1917-ben az ún. internacionalista mensevikek vezetője. Az októberi felkelést helytelenítette, de nem hagyta el a II. szovjetkongresszust. 1920-ban a kormány engedélyével Németországba távozott. Részt vett a Kétésfeles Internacionálé létrehozásában.

Maslow, Arkadi (1891–1941) – a német KP-ben az ultrabaloldali frakció vezető tagja. Évekig a KB és PB tagja volt. 1926-ban több társával kizárták a pártból.

Mao Cetung (1893–) – kínai kommunista. 18 éves korában katona lett és részt vett az 1911-es kínai polgári forradalomban. 1919-ben a pekingi egyetem segédkönyvtárosaként ismerkedett meg a marxizmussal. Az 1921-ben alakult Kínai Kommunista Párt 12 alapító tagjának egyike. Részt vett a Kuomintang és a KKP egységfrontjának létrehozásában. 1935 óta a KKP vezetője. A „hosszú menetelést" irányította. A forradalom győzelme után 1949. október 1-én a Kínai Népköztársaság elnöke. 1959 óta a KKP elnöke. 1958-tól szembefordult a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásain elfogadott közös irányvonallal.

Mehring, Franz (1846–1919) – német történész, publicista és irodalomesztéta, szocialista, majd kommunista. 1891-ben lépett be a Németországi Szociáldemokrata Pártba, ahol a baloldal egyik vezetője lett. 1914-ben fellépett a hadihitelek megszavazása ellen. Egyik alapítója az Internacionálé,- majd a Spartakus-csoportnak. A kommunista párt egyik alapítója és Központi Vezetőségének tagja. K. Liebknechttel együtt a legkorábban és a legmélyebben átérezték a NOSZF jelentőségét és mind határozottabban álltak a lenini álláspont mellé.

Mikołajczyk, Stanisław (1901–) – lengyel polgári politikus. A német megszállás után francia, majd angol emigrációban élt. Az emigráns kormány miniszterelnök-helyettese és belügyminisztere, 1944-től elnöke. A felszabadulás utáni első egységes kormányban miniszterelnök-helyettes és földművelési miniszter. Szembefordulva a népi hatalommal, 1947-ben emigrált.

Millerand, Alexandre Etienne (1859–1943) – francia ügyvéd, újságíró, reformista szocialista politikus. 1899-ben belépett P. Waldeck-Rousseau reakciós kormá-

nyába és ezzel az osztály-együttműködés és az oppportunizmus megszemélyesítőjévé vált. 1904-ben kizárták a szocialista pártból. Miniszter, miniszterelnök, majd köztársasági elnök volt. Szélsőséges szociálsoviniszta, a Szovjet-Oroszország elleni intervenció egyik szervezője.

Molotov (Szkrjabin), Vjacseszlav Mihajlovics (1890–) – orosz kommunista. 1906-tól bolsevik. 1921–1930-ig az SZKP KB titkára, majd a Népbiztosok Tanácsának elnöke. 1939–1940-ig, majd 1953-tól 1956-ig külügyi népbiztos, ill. miniszter. Nevéhez fűződnek a Szovjetuniónak a II. világháború idején és utána kötött legfontosabb nemzetközi egyezményei és megállapodásai. Az SZKP XX. kongresszusa után szembeszegült a személyi kultusz felszámolását célzó intézkedésekkel, ezért 1957-ben kizárták a KB-ból. Az 1960-as évek elején visszavonult a politikai élettől.

Montgomery, of Alamein, Bernard Law (1887–) – angol katonai személyiség, mindkét világháború résztvevője. Az 1942-es El Alamein-i csatában csapatai jelentős győzelmet arattak. A normandiai partraszállás után a Nyugat-Európában harcoló brit csapatok parancsnoka. 1951-től 1958-ig, visszavonulásáig, a NATO fegyveres erőinek helyettes főparancsnoka.

Most, Johann Franz (1846–1906) – német könyvkötő, szociáldemokrata, később anarchista. Kezdetben az osztrák szociáldemokrata mozgalomban, majd Németországban dolgozott. A kivételes törvény idején Berlinből kiutasították. 1882-ben az USA-ba vándorolt, ahol az 1883-as ún. pittsburghi kongresszuson különböző forradalmi irányzatokat anarchista szervezetbe egyesített.

Mussolini, Benito (1883–1945) – a fasiszta Olaszország miniszterelnöke, diktátora 1922-től 1943-ig. 1923-tól 1943-ig az olasz fasiszta párt Nagytanácsának elnöke. 1943. július 25-i bukása, majd a németek általi kiszabadítása után a fasiszta észak-olasz „salòi köztársaság" vezetője. 1945. április 28-án a partizánok elfogták és kivégezték.

Nehru, Dzsavaharlal (1889–1964) – indiai államférfi. 1912-ben lépett be az Indiai Nemzeti Kongresszusba és az 1920-as évek végétől az INK balszárnyának vezetője. Gandhi halála után az indiai nemzeti mozgalom elismert vezetője, több ízben a párt elnöke. 1950-ben az Indiai Köztársaság miniszterelnöke és külügyminisztere. Az indiai társadalom liberális kapitalista alapon történő fellendítésére törekedett. A nemzeti burzsoáziára támaszkodva fellépett a baloldali erők és a munkásosztály mozgalmai ellen. Az ázsiai és afrikai népek szolidaritásának híve a gyarmati rendszer elleni harcban. Jelentős szerepe volt a bandungi értekezlet összehívásában és a békés együttélés öt alapelvének kidolgozásában.

Neubauer, Theodor Thilo (1890–1945) – német tanító, kommunista. A Független Szociáldemokrata Párt, majd 1920-tól a KP tagja, ahol különböző tisztségeket töltött be. A náci uralom alatt többször bebörtönözték, jelentős illegális munkát végzett. 1943–44-ben a párt operatív belföldi vezetőségének tagja. 1944 júliusában elfogták, s 1945 januárjában kivégezték.

Noske, Gustav (1868–1946) – német jobboldali szociáldemokrata vezető. 1918–1920-ban hadügyminiszterként jelentős szerepet játszott a németországi forradalmi munkásmegmozdulások letörésében.

Owen, Robert (1771–1858) – angol utópista szocialista. Rendszerében központi helyet foglalt el a nevelés s a megfelelő társadalmi környezet megteremtése.

Ezt kommunisztikus mintaközösségek létrehozásával látta elérhetőnek. Eszméit felvilágosítással, a gazdagok megnyerésével kívánta megvalósítani, ellene volt a munkások forradalmi akcióinak. Része volt az angol szakszervezeti mozgalom megszervezésében.

Ordzsonikidze (Szergo), Grigorij Konsztantyinovics (1866–1937) – grúz származású kommunista. 1903-tól az OSZDMP tagja. 1905–1917 között többször volt börtönben. Részt vett a NOSZF előkészítésében. A polgárháború idején katonai parancsnok. 1921-től fontos párt- és állami funkciókat töltött be. 1926–30 között a népbiztosok tanácsának elnökhelyettese. 1930 után a Népgazdasági Tanács elnöke, majd nehézipari népbiztos. 1930-tól tagja a PI-nek.

Papen, Franz von (1879–1969) – német diplomata, politikus, katonatiszt. 1932-ben birodalmi kancellár, majd Hitlerrel megegyezve közvetlen szerepet játszott uralomra juttatásában. 1933–1934-ben alkancellár, azután bécsi, majd ankarai követ volt. A háború befejezése után elítélték, de 1949-ben Nyugat-Németországban szabadon bocsátották.

Pavelić, Ante (1869–1959) – a fasiszta horvát usztasa-mozgalom vezetője, az 1941. április 18-án alakult horvát bábállam vezetője. A jugoszláv népi erők elől emigrációba menekült.

Pétain, Henri Philippe (1856–1951) – francia marsall és politikus. 1916-tól magas katonai tisztségviselő, 1934-ben hadügyminiszter. 1940 májusától miniszterelnök-helyettes P. Reynaud kormányában. 1940. július 11-től 1945. április 24-ig a vichyi bábállam államfője. 1945-ben hazaárulásáért halálra ítélték. Az ítéletet De Gaulle életfogytiglani börtönre változtatta.

Pieck, Wilhelm (1876–1960) – a német munkásmozgalom kiemelkedő alakja. 1895-től szociáldemokrata, a Németországi Kommunista Párt alapító tagja. A KI-ben magas tisztségeket viselt. A VII. kongresszuson ő terjesztette be a KI VB beszámolóját. A háború alatt a „Szabad Németország" Nemzeti Bizottságának egyik vezetője, majd a felszabadulás után a munkáspártok egyesülésének egyik szervezője. 1949-től haláláig az NDK államelnöke.

Plehanov, Georgij Valentyinovics (1866–1918) – az orosz és nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő személyisége, teoretikusa. Hatalmas munkát végzett a narodnyik irányzat eszmei leküzdésében, a marxista eszmék oroszországi propagandája terén. Egy ideig Leninnel tartott, később a mensevikek táborához tartozott.

Pollitt, Harry (1890–1960) – angol kazánkovács, kommunista. A Brit Szocialista Párt tagja, 1914 után antimilitarista. 1917-ben fellépett az orosz forradalom védelmében. 1920-ban alapító tagja Nagy-Britannia Kommunista Pártjának. 1922-től a KB tagja. 1924–1943 között a KI VB tagja. 1929–1956 között a KP főtitkára, majd elnöke.

Proudhon, Pierre Joseph (1809–1865) – francia közgazdász, kispolgári szocialista. A jövőt utópisztikusan, a kisárutermelők önkéntes társadalmi szerződése alapján létrejövő, állam nélküli föderatív közösségnek képzelte el. Az I. Internacionáléban Marx és Engels kemény harcot vívtak követőivel, a proudhonistákkal.

Quisling, Vidkun (1887–1945) – norvég politikus, a Nemzeti Unió elnevezésű norvég fasiszta párt vezetője. 1940. április 10-től 1945 májusáig a németek kinevezte államtanács elnöke. Neve a hitleristákkal együttműködő árulók meg-

bélyegző jelzőjévé vált. 1945. május 7-én a norvég ellenállók erői letartóztatták. Népbírósági ítélet alapján kivégezték.

Renner, Karl (1870–1950) – osztrák jogász, szocialista. A 90-es évek közepén csatlakozott az Ausztriai Szociáldemokrata Párthoz, amelynek hamarosan egyik vezetője és ideológusa lett. A párt jobbszárnyának képviselője. A kulturális nemzeti autonómia elméletének egyik kidolgozója. Döntő felelősség terheli az 1918 novemberi forradalom elvetélődéséért. Volt kancellár, külügyminiszter, a parlament elnöke. 1945–1950-ig köztársasági elnök.

Reynaud, Paul (1878–1972) – francia politikus, 1940 tavaszán miniszterelnök. Franciaország megszállása után a Pétain-kormány letartóztatta. 1943-tól 1945-ig német internálótáborban volt. A felszabadulás után is többször miniszter.

Ribbentrop, Joachim von (1893–1946) – német náci politikus. 1938 februárjától 1945. április 30-ig külügyminiszter. 1945 júniusában a szövetséges csapatok fogságába esett. A nürnbergi nemzetközi törvényszék háborús bűnösként halálra ítélte és 1946 októberében kivégezték.

Rikov, Alekszej Ivanovics (1881–1938) – orosz párt- és állami vezető. 1899-ben lépett a pártba. Az 1917. évi februári forradalom után a moszkvai szovjet elnökségének tagja. A párt 1917. évi áprilisi konferenciáján Kamenyevvel és másokkal fellépett Lenin tézisei ellen. 1918-ban a Népgazdasági Tanács elnöke. 1924–1930 között a Szovjetunió kormányának elnöke. 1928–1929-ben a párton belüli jobboldali ellenzék egyik vezetője. A KB 1929 novemberi plénumán hibáit elítélték. 1937-ben kizárták a pártból és letartóztatták. 1938-ban összeesküvés vádjával halálra ítélték.

Roosevelt, Franklin Delano (1882–1945) – amerikai demokrata párti politikus. 1933. március 4-től haláláig az USA elnöke. Nevéhez fűződik a Szovjetunió diplomáciai elismerése (1933). Felismerte a fasiszta agresszió veszélyességét és része volt az USA semlegességének feladásában. A szövetséges hatalmak együttműködésének folytatását hirdette a háború utánra is.

Roy, Manabendra Nath (1891–1948) – indiai politikus, kora ifjúságától részt vett az indiai forradalmi mozgalomban. Az indiai kommunista mozgalom vezetője volt. A KI VI. kongresszusán visszautasították elméletét, amely szerint az anyaországok iparosító politikája következtében a gyarmatok idővel automatikusan önállóvá válhatnak. Szakított a kommunista mozgalommal.

Saefkow, Anton Emil Hermann (1903–1944) – A német munkásifjúsági mozgalom és a Kommunista Ifjúsági Internacionálé harcosa. 1924-től Németország Kommunista Pártjának tagja. A náci uralom alatt többször bebörtönözték. 1942-től a párt illegális berlini szervezetének vezetője, majd a párt operatív belföldi vezetőségének tagja. 1944 júliusában letartóztatták, majd szeptemberben kivégezték.

Saint-Simon, Claude-Henri (1760–1825) – francia utópista szocialista. Tanításai a tudományos szocializmus egyik forrásává váltak. Megvalósításában az értelmi és erkölcsi belátást hangsúlyozta, nem jutott el a munkásosztály történelmi szerepének, az osztályharcnak megértéséhez.

Scheidemann, Philipp (1865–1939) – német reformista szociáldemokrata politikus. Az I. világháború kitörése után szociálsoviniszta álláspontra helyezkedett.

1919-ben a koalíciós kormány vezetője lett. A burzsoázia érdekeinek megfelelően a forradalom erői ellen lépett fel. 1920–25-ig Kassel polgármestere volt, 1933-ban emigrált.

Simović, Dušan (1882–1962) – jugoszláv tábornok és politikus, 1941. március 27-től április 18-ig miniszterelnök. A német megszállás elől Londonba távozott.

Szaburov, Alekszandr Nyikolajevics (1908–) – szovjet tábornok, a II. világháború alatti szovjet partizánharcok egyik kiváló szervezője és vezetője. Több ízben a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának tagja.

Sztálin (Dzsugasvili), Joszif Visszarionovics (1879–1953) – grúz származású forradalmár, bolsevik párt- és állami vezető. 1898-tól az OSZDMP tagja. Az 1905–1907-es forradalom idején a Kaukázusontúli területeken jelentős szervező és ideológiai tevékenységet fejtett ki. Tevékenyen részt vett a NOSZF előkészítésében és győzelmében. A Népbiztosok Tanácsában megalakulásától kezdve 1923-ig a nemzetiségügyi népbiztosi tisztséget töltötte be. 1922. április 3-án az SZKB főtitkárává választották. Következetesen arra az álláspontra helyezkedett, hogy Oroszországban lehetőség van a szocializmus felépítésére még akkor is, ha hosszabb ideig egyedüli szocialista országként marad fenn ellenséges kapitalista környezetben. A szocializmus építésének nagy sikerei fűződnek nevéhez. A 30-as évek második felétől a személye körül kialakult kultusz és a nyomában járó súlyos törvénysértések nagy kárt okoztak a pártnak és a nemzetközi munkásmozgalomnak. Jelentős szerepe volt a hitleri fasizmus szétverésében és a II. világháború után kialakult nemzetközi status quo megteremtésében. Politikai hibáinak feltárását az SZKP XX. és XXII. kongresszusa végezte el.

Sztambolijszki, Alekszandar (1878–1923) – bolgár politikus, a Népi Földművesszövetség vezetőjeként 1919-ben kormányt alakított és polgári demokratikus reformokat vezetett be. Az önálló paraszti „harmadik útról" szóló elmélete akadályozta a munkás-paraszt-szövetség kialakulását. 1923-ban fasiszta-militarista puccs döntötte meg kormányát, majd meggyilkolták.

Sztahanov, Alekszej Grigorjevics (1906–) – szovjet bányamunkás, gazdasági vezető. A kezdeményezésére elindított mozgalom a fejlett technika elsajátításán és újszerű munkaszervezésen alapult, amely a szocialista munkaversenynek az addigihoz képest magasabb fokát jelentette. A Szovjetunióban gyorsan elterjedt, Magyarországon is számos iparágban alkalmazták. 1957 óta gazdasági vezető beosztást tölt be a Donyec-medencében.

Szukarno, Ahmed (1901–1970) – indonéz államférfi. Már diákként részt vett a függetlenségi mozgalomban. 1927-ben alapító tagja volt Indonézia Nemzeti Pártjának. A holland és japán gyarmatosítók elleni harc vezetője. A gyarmatosítók többször bebörtönözték. 1945. augusztus 17-én proklamálta Indonézia függetlenségét. 1945 óta köztársasági elnök, 1957 óta egyúttal a fegyveres erők főparancsnoka, 1959–65-ig miniszterelnök. Az ellenforradalmi fordulat után haláláig gyakorlatilag házi őrizetben volt.

Szverdlov, Jakov Mihajlovics (1885–1919) – orosz forradalmár, kommunista. 1901-ben lépett be az OSZDMP-be. Illegális munkájáért többször volt börtönben, illetve száműzetésben. Az OSZDMP 1912-es prágai konferenciáján a KB

tagja lett. Nagy szerepet vállalt a NOSZF előkészítésében. 1917 novemberétől haláláig az Összoroszországi Központi VB elnöke volt.

Svoboda, Ludvík (1895–) – csehszlovák katona és politikus. 1939-ben Lengyelországba, majd annak lerohanása után a Szovjetunióba menekült, ahol önálló csehszlovák katonai egységet szervezett. Az 1. csehszlovák hadtest élén részt vett Szlovákia felszabadításában. 1945-től 1950-ig honvédelmi miniszter. 1968-tól a Csehszlovák Köztársaság elnöke.

Thälmann, Ernst (1886–1944) – a német és a nemzetközi kommunista mozgalom kiemelkedő személyisége. Az 1923-as hamburgi munkásfelkelés vezetője. 1925-től a Németországi Kommunista Párt KB-jának elnöke. 1933-tól 1944-ig a Gestapo fogságában volt, ahol meggyilkolták.

Thorez, Maurice (1900–1965) – a francia és a nemzetközi kommunista mozgalom kiemelkedő egyénisége. Megalakulásától tagja, 1930-tól haláláig főtitkára a Francia Kommunista Pártnak. A 30-as évek közepén kimagasló érdemeket szerzett a munkásegység és népfrontpolitika alkalmazásában. Hosszú évekig tagja volt a KI VB-nek, illetve Elnökségének.

Tiso, József (1887–1947) – szlovák fasiszta politikus, a szeparatista Hlinka-párt egyik vezetője, 1945. április 5-ig a szlovák bábállam elnöke. Mint háborús és népellenes bűnöst kivégezték.

Tito (Broz), Joszip (1892–) – a jugoszláv kommunisták vezetője. Hadifogoly ként részt vett az Októberi Forradalomban. 1934-től a Jugoszláv KP KB és PB tagja. Dolgozott a KI-ben. 1937-től a JKP főtitkára. 1941 júniusától a népfelszabadító hadsereg és a partizánegységek vezérkarának parancsnoka, majd az ideiglenes kormány elnöke. 1945–1953-ban miniszterelnök, 1953-tól köztársasági elnök, a JKSZ elnöke.

Togliatti, Palmiro (1893–1964) – az olasz és a nemzetközi kommunista mozgalom kiemelkedő vezetője. 1922-től haláláig az OKP Központi Vezetőségének tagja, majd első titkára. A KI VB-nek 1924-től tagja. A KI VII. kongresszusán a háborúról szóló beszámoló előadója. Nagy szerepet játszott több kommunista párt, pl. a Spanyol KP támogatásában. 1944–1946 között miniszter.

Trockij, Lev Davidovics (1879–1940) – 1897-ben lépett be az OSZDMP-be. Az 1905-ös forradalomban a petrográdi szovjet elnöke. 1917-ben a februári forradalom után hazatért az emigrációból és a területköziek csoportjával együtt felvették a Bolsevik Pártba. Az Októberi Forradalmat megelőző időszakban a petrográdi szovjet elnöke, a NOSZF győzelme után külügyi, hadügyi és tengerészetügyi népbiztos, a köztársaság forradalmi katonai tanácsának elnöke, a KB Politikai Irodájának tagja és a KI VB tagja. 1918-ban a breszti békekötés egyik ellenzője, 1920–21-ben a szakszervezeti vitában az ellenzék vezetője. 1923-tól kezdve elkeseredett frakcióharcban állt a párt fő irányvonalával szemben. 1927-ben kizárták a pártból. 1929-ben szovjetellenes tevékenység miatt száműzték az országból és 1932-ben megfosztották állampolgárságától. Az ún. IV. Internacionálé alapításával és szovjetellenes tevékenységével a munkásmozgalom renegátja lett.

Truman, Harry S. (1884–1972) – amerikai demokratapárti politikus, 1944-től alelnök, 1945 áprilisától 1953 januárjáig az USA elnöke, a potsdami értekezlet

egyik résztvevője. 1947 márciusában meghirdetett programja (a Truman-elv) az imperialista háborús politika egyik meghatározó lépése volt.

Ulbricht, Walter (1893–1973) – a német és a nemzetközi kommunista mozgalom harcosa, államférfi. 1912-ben lépett be a Németországi Szociáldemokrata Pártba, 1918-ban a Spartakus Szövetség, majd a Kommunista Párt tagja lett. Hitler uralomra jutása után az illegális harc egyik vezetője. 1935-től 1943-ig a KI VB póttagja. 1943–45-ben egyik alapítója a „Szabad Németország" Nemzeti Bizottságának. Jelentős szerepe volt az NSZEP létrehozásában. 1953–1971-ig a KB első titkára, majd az államtanács elnöke.

Vandervelde, Émile (1866–1938) – belga jobboldali szocialista, a II. Internacionálé egyik vezetője, a Nemzetközi Szocialista Iroda, később az SZMI elnöke. Az első világháború idején szociálsoviniszta álláspontot foglalt el. Élesen szembefordult a szovjethatalommal.

Varlin, Louis-Eugène (1839–1871) – francia forradalmár, a Párizsi Kommün egyik vezetője. Az I. Internacionálé párizsi szekciójának aktív szervezője. Proudhon befolyása alatt állott, egy időben közeledett a bakunyinistákhoz. 1871-ben a Nemzeti Gárda Központi Bizottságának tagja, március 18-a után a kommün tagjaként a pénzügyi, majd a katonai bizottságban működött. Parancsnokként hősiesen küzdött a barikádokon. Május 28-án a versailles-iak meggyilkolták.

Vollmar, Georg Heinrich von (1850–1922) – német nemesi származású hivatásos katonatiszt, szerkesztő, szociáldemokrata. Szélsőséges opportunista nézeteket terjesztett, tagadta a forradalmak lehetőségét. Azt hirdette, hogy a szociáldemokrata pártnak fel kell adnia munkásjellegét és különböző osztályokra támaszkodva parlamenti pozícióit kell növelni. Közel állt E. Bernstein revizionizmusához. 1914 előtt már szociálsoviniszta volt, támogatta a gyarmatosítást.

Vorosilov, Kliment Jefremovics (1881–1969) – szovjet politikus, 1935-től a Szovjetunió marsallja. 1896-tól vett részt a forradalmi mozgalomban. 1903-tól bolsevik. Tevékeny szerepet vállalt az Októberi Forradalomban. 1925–34-ig hadügyi és tengerészetügyi népbiztos. 1934–40-ig honvédelmi népbiztos, 1940-től a Népbiztosok Tanácsának elnökhelyettese. 1941–45 között az Állami Honvédelmi Bizottság tagja, az északnyugati hadseregcsoport főparancsnoka. 1945-től 1947-ig a Magyarországon működő Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke. 1946–1953-ig a Szovjetunió minisztertanácsának elnökhelyettese, 1953–1960 között a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének elnöke, majd tagja.

Weitling, Wilhelm (1808–1871) – német utópista-kommunista író, a Marx előtti német szocializmus jelentős képviselője. Az Igazak Szövetségében nagy befolyásra tett szert a kézművesek nézeteit tükröző, az őskeresztségre alapított és általános egyenlőséget hirdető elméletével. Az 1848-as forradalom bukása után Amerikába emigrált, ahol kommunista közösségek létrehozását kísérelte meg. Marx és Engels, érdemeit elismerve, harcoltak hibás nézetei ellen.

Wels, Otto (1873–1939) – német kárpitos, szociáldemokrata. 1919-ben a párt elnöke. Az I. világháború idején a jobboldali vezetők befolyásos csoportjához tartozott. Jelentős szerepe volt a novemberi forradalmi mozgalom elfojtásában. Tagja volt az SZMI VB-jének és Irodájának. Miután a Szociáldemokrata Párt

beilleszkedése a Hitler-diktatúrába kilátástalannak bizonyult, emigrált. A jobbszárnyon állt és ismét a SZMI VB tagja lett.

Wilson, Thomas Woodrow (1856–1924) – amerikai demokrata párti politikus, 1913–21-ig az USA elnöke. Aktív terjeszkedő politikát folytatott. Az I. világháború kitörésekor a semlegesség álláspontjára helyezkedett. 1918 januári békejavaslatát (14 pontja) a hadviselő felek elfogadták a béketárgyalások alapjául. Nagy szerepe volt a Népszövetség létrehozásában, valamint a szovjetellenes intervenció szervezésében. Az USA döntő európai befolyására irányuló erőfeszítéseit a békeszerződésekben nem tudta megvalósítani.

Zetkin, Clara (1857–1933) – a német és a nemzetközi munkásmozgalom kimagasló harcosa. Németország Szociáldemokrata Pártjában és a nemzetközi nőmozgalom kibontakoztatásában szerzett hatalmas érdemeket. A Spartakus Szövetség és a Németországi Kommunista Párt egyik megalapítója. Később tevékeny szerepet játszott a KI-ben is.

Zinovjev (Radomiszlszkij), Grigorij Jevszejevics (1883–1936) – orosz hivatásos pártmunkás. 1901-től párttag; 1903-tól bolsevik. A NOSZF után a petrográdi szovjet elnöke, a KB Politikai Irodájának tagja, a KI elnöke. Többször fellépett a párt lenini politikájával szemben. Ingadozott a NOSZF előkészítésében és ellene volt a fegyveres felkelésnek. 1925-ben „az új ellenzék" egyik szervezője, 1926-ban a trockista–zinovjevista csoport egyik vezetője. Háromszor zárták ki és vették vissza a pártba. 1936 augusztusában másodszor bíróság elé állították és terrorista tevékenység vádjával halálra ítélték.

Zsukov, Georgij Konsztantyinovics (1896–) – szovjet marsall. 1939-ben a japánok elleni harcokban a szovjet és mongol csapatok parancsnoka, majd vezérkari főnök és a honvédelmi népbiztos helyettese. 1941–45-ben magas katonai tisztségeket viselt. 1945 után a németországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke. 1955-től 1957-ig honvédelmi miniszter.

ذ

Tartalom

Első fejezet. A forradalmi munkásmozgalom és a tudományos szocializmus kialakulása. A Kommunista Párt kiáltványa. A Kommunisták Szövetségének tevékenysége. Az 1848–49-es forradalmak és tapasztalataik 5

1. Társadalmi-gazdasági viszonyok a főbb európai országokban a XVIII–XIX. század fordulóján 5
2. A munkásosztály politikai küzdelmeinek kezdetei 10
3. A tudományos szocializmus kialakulása; a marxizmus három alkotórésze 15
4. A Kommunista Párt kiáltványa 16
5. Az 1848–49-es forradalmak és munkásmozgalmi tapasztalataik 19
6. Az 1848–49-es forradalmak néhány fontosabb tanulsága 23
7. A Kommunisták Szövetségének tevékenysége 1850–52 között 26

Második fejezet. A nemzetközi munkásmozgalom fejlődése 1852-től az 1870-es évek közepéig. Az I. Internacionálé megalakulása és tevékenysége. A Párizsi Kommün és történelmi tapasztalatai 28

1. A nemzetközi munkásmozgalom a XIX. század 50-es éveiben és a 60-as évek elején 28
2. Az I. Internacionálé megalakulása és tevékenységének főbb mozzanatai 1864–1871 között 35
3. A Párizsi Kommün 42
4. Az I. Internacionálé a Párizsi Kommün utáni években 48

Harmadik fejezet. A nemzetközi munkásmozgalom az imperializmusba való átmenet szakaszában 50

1. Az önálló munkáspártok megalakulása 50
2. A II. Internacionálé megalakítása és tevékenysége a századfordulóig 59

Negyedik fejezet. A nemzetközi munkásmozgalom az imperializmus időszakában (1900–1914) 65

1. Az imperializmus hatása a társadalmi szerkezetre, a politikai viszonyokra és a nemzetközi munkásmozgalomra 65
2. A jobboldali és „baloldali" opportunizmus a XX. század elején 72
3. A leninizmus kialakulása és megszilárdulása 81
4. Az 1905–1907. évi oroszországi polgári demokratikus forradalom 90
5. A marxizmus és a revizionizmus közötti harc kiéleződése a nemzetközi munkásmozgalomban az 1905–1907. évi oroszországi forradalom után 97
6. A nemzetközi szociáldemokrata munkásmozgalom három áramlatának jellemző vonásai az első imperialista világháború előtt 112
7. A nemzetközi munkásmozgalom az első világháború kezdetén 116

Ötödik fejezet. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme és nemzetközi jelentősége 122

1. A forradalmi helyzet érlelődése és a munkásosztály forradalmi elméletének lenini továbbfejlesztése 122
2. A februári demokratikus forradalom győzelme Oroszországban 127
3. A bolsevikok harca a demokratikus forradalom továbbfejlesztéséért. A szocialista forradalom békés győzelmének lenini terve 130
4. A forradalom békés fejlődésének lezárulása. A Bolsevik Párt VI. kongresszusának új irányvonala 137
5. A fegyveres felkelés elméleti, politikai és katonai előkészítése. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme 142

Hatodik fejezet. A szocialista szovjet állam megszilárdulása és fejlődése 1917 és 1924 között 150

1. A szovjet állam kialakulása 150
2. Gazdaság és politika a szovjethatalom védelméért folyó harc időszakában 158
3. A szovjethatalom megszilárdulása. A szocialista építés feltételeinek megteremtése 163
4. A szocializmus felépítésének terve Lenin utolsó munkáiban 172

Hetedik fejezet. A nemzetközi munkásmozgalom az első világháború utáni forradalmi fellendülés éveiben. A Kommunista Internacionálé megalakulása és fejlődése (1918–1923) 176

1. Demokratikus és szocialista forradalmak. A forradalmi munkásmozgalom megerősödése (1918–1920) 177
2. A reformista és centrista pártok ideológiája, politikája. A II. Internacionálé újjászervezése 190
3. A Kommunista Internacionálé megalapítása, I. és II. kongresszusa 195
4. A munkásmozgalom helyzete és a Kommunista Internacionálé harca a munkásegységfrontért 1921 és 1923 között 204

Nyolcadik fejezet. A nemzetközi munkásmozgalom a kapitalizmus átmeneti stabilizációja és a világgazdasági válság éveiben 213

1. A munkásmozgalom fejlődése a kapitalista stabilizáció időszakában (1924–1929) 213
2. A nemzetközi munkásmozgalom a világgazdasági válság éveiben (1929–1933) 227

Kilencedik fejezet. A szocializmus felépítése a Szovjetunióban 235

1. A Szovjetunió a népgazdaság helyreállításának befejező szakaszában 235
2. A Szovjetunió az iparosítás és a mezőgazdaság kollektivizálása időszakában (1926–1932) 247
3. A szovjet népgazdaság szocialista újjászervezésének befejezése (1933–1937) 258

Tizedik fejezet. A gyarmati és függő országok felszabadító mozgalmai a két világháború között. A mongol és a kínai forradalom. Az indiai függetlenségi harc 273

1. A mozgalmak főbb jellemzői, belső és külső tényezői 273
2. A nemzeti burzsoázia taktikája és ideológiája a függetlenségi mozgalomban 278
3. A Komintern és a gyarmati felszabadító mozgalmak 282
4. Függetlenségi küzdelem és népi forradalom Mongóliában 285
5. Antiimperialista és antifeudális forradalom Kínában 287
6. Függetlenségi mozgalom Indiában 298
7. A függetlenségi harc kiemelkedő szakaszai más területeken 303

Tizenegyedik fejezet. A nemzetközi kommunista és munkásmozgalom küzdelme a fasizmus és a háborús veszély ellen, az antifasiszta népfrontért (1933–1939) 307

1. A Komintern VII. kongresszusának előzményei 307
2. A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa 315
3. A népfrontpolitika a gyakorlatban 325

Tizenkettedik fejezet. A nemzetközi politika fő irányzatai és az erőviszonyok alakulása a harmincas években 334

1. A vezető nagyhatalmak magatartása és céljai az első világháború után 334
2. Nemzetközi diplomáciai és politikai harc Európában 338
3. Az agresszorok háborús főpróbái, az antikomintern paktum 344
4. A náci Németország kirobbantja a második világháborút 350

Tizenharmadik fejezet. A második világháború. A fasiszta agresszió. A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja. Az antifasiszta koalíció kialakulása. A kommunista pártok harca és az ellenállási mozgalom a háború éveiben 355

1. A háború kitörése és első szakasza. A kommunista mozgalom tevékenysége 1939–1941 között 355
2. A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja. Az antifasiszta koalíció kialakulása. Fordulat a háború menetében. Az ellenállási mozgalom kiszélesedése 371
3. Az antifasiszta koalíció katonai győzelmei. Népi demokratikus forradalmak kibontakozása Európa és Ázsia egyes körzeteiben. A háború mérlege 387

Függelék 407

A függelékben található rövidítések jegyzéke 409
Időrendi áttekintés 411
Névmutató 441

Második, változatlan kiadás
A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette: Bassa Endre
A borító és a kötésterv Erdélyi János munkája
Műszaki vezető: Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő: Jordán Gusztávné
Képszerkesztő: Fábri Magda
A szedést 1974. február 5-én kezdték meg
Megjelent 1974. június hóban, 15 000 példányban
Terjedelme 40,6 (A/5) ív + 24 oldal képmelléklet

74.1171/1 Zrínyi Nyomda, Budapest – Íves ofszetnyomás
Felelős vezető: Bolgár Imre vezérigazgató